

VOLUME 2, SPECIAL ISSUE 1

Scientific Journal

ERUS

Educational Research in Universal Sciences



Scientific Journal Impact Factor : 5.564

ISSN: 2181-3515

Economics
Exact Sciences
Natural Sciences
Medical Sciences
Arts and Culture
Technical Sciences
Philological Sciences
Pedagogical Sciences
Psychological Sciences
Social Sciences and
Humanities

zenodo



PKP|INDEX

2023 / 3

ISSN 2181-3515
VOLUME 2, SPECIAL
ISSUE 1 MARCH 2023



<https://erus.uz/>

EDUCATIONAL RESEARCH IN UNIVERSAL SCIENCES
VOLUME 2, SPECIAL ISSUE 1, MARCH, 2023

EDITOR-IN-CHIEF

M. Kurbonov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, National University of Uzbekistan

EDITORIAL BOARD

Sh. Otajonov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, National University of Uzbekistan

I. Tursunov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Chirchik State Pedagogical University

B. Eshchanov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Chirchik State Pedagogical University

J. Usarov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Chirchik State Pedagogical University

G. Karlibayeva

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Nukus State Pedagogical Institute

H. Jurayev

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Bukhara State University

Y. Maxmudov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Termez State University

K. Ismaylov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Karshi State University

Sh. Sodikova

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, National University of Uzbekistan

Sh. Pazilova

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

E. Xujanov

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Tashkent State Pedagogical University

H. Qurbanov

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Tashkent State Transport University

F. Khazratov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Bukhara State University

M. Mansurova

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Tashkent State Transport University

**BURISH SONI $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_1, k_2, \dots]$ BO‘LGANDA
 $R_\rho x = \{x + \rho\}$ AYLANA AKSLANTIRISHI UCHUN DINAMIK BO‘LINISH
QURISH**

Sulaymonov Fozil Uralovich

JDPU “Matematika o‘qitish metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi.

e-mail: fozil.sulaymanov@mail.ru

Abduxakimov Saidaxmat Xazratqulovich

JDPU “Matematika o‘qitish metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.

e-mail. asaidahmat@mail.ru

Abduxakimova Maftuna G‘ofur qizi

JDPU “Matematika o‘qitish metodikasi” kafedrası 2-kurs magistranti.

e-mail. asaidahmat@mail.ru

ANNOTATSIYA

Biz bu ishda bir o‘lchovli aylana akslantirishlarining markaziy tushunchalaridan biri aylananing dinamik bo‘linishni qurishni o‘rganamiz.

Kalit so‘zlar: uzluksiz kasr, burish soni, dinamik bo‘linish, munosib kasr.

АННОТАЦИЯ

В этой работе мы изучаем одно из центральных понятий одномерных отображений окружности, динамических разбиений окружности.

Ключевые слова: непрерывная дробь, число поворотов, динамическое разбиение, правильная дробью

ABSTRACT

In this work, we study one of the central concepts of one dimensional mappings of the circle, dynamic partitions of the circle.

Key words: continued fraction, number of turns, dynamic partition, proper fraction.

Kirish. Bir o‘lchovli aylana akslantirishlari dinamik sistemalar nazariyasining asosiy tushinchalaridan biri hisoblanadi.

Aylana gomemorfizmlari nazariyasi, dinamik sistemalar nazariyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Aylana gomeomorfizmlar nazariyasining yaratilishi va keyingi taraqqiyoti buyuk matematiklar A. Puankare, A. Danjua, A.N. Kolmogorov, V.I. Arnold, Ya. Sinay¹ lar nomi bilan bog‘liqdir. $S^1 = [0,1)$ birlik aylanada aniqlangan va $\rho = [1,1, \dots, 1,1, \dots]$ burish soni bo‘lgan aylana gomeomorfizmlari uchun dinamik bo‘linishni. A.A. Djalilov² ishlarida o‘rganilgan. Aylana gomemorfizmlarida dinamik bo‘linish muhim ahamiyatga ega dinamik bo‘linishdan foydalanib ko‘plab masalalar o‘rganilgan va o‘rganib kelinmoqda. Burish soni $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_1, k_2, \dots]$ bo‘lganda dinamik bo‘linishdan foydalanib S.X. Abdukhakimov, M.K. Khomidov³ lar tomonidan kritik nuqtaga ega bo‘lgan aylana gomemorfizmlari uchun termodinmik formaliz qurilgan.

Burish soni $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_1, k_2, \dots]$ bo‘lganda

$R_\rho x = \{x + \rho\}$ aylana akslantirishi uchun dinamik bo‘linish

Aylananing dinamik bo‘linishi, haqiqiy sonning uzluksiz kasrga yoyilmasi bilan muhim bog‘langan.

$\rho \in [0,1]$ sonni olamiz. Bu sonning uzluksiz kasrga yoyilmasi quyidagicha bo‘lsin: ⁴

$$\rho = \frac{1}{k_1 + \frac{1}{k_2 + \dots \frac{1}{k_1 + \frac{1}{k_2} + \dots}}}$$

Uzluksiz kasrning elementlarini $k_1 = k_n, k_2 = k_{n+1}$ orqali belgilaymiz va ular quyidagi munosabatdan topiladi: $k_n = \{\frac{1}{k_n}\}, k_{n+1} = [\frac{1}{k_n}]$ bu yerda $\{\bullet\}, [\bullet]$ mos ravishda sonning kasr va butun qismlaridir. Biz ko‘ramizki, uzluksiz kasrlar $\rho \rightarrow \{\frac{1}{\rho}\}$ formula bilan aniqlangan, $[0,1)$ ni o‘zini-o‘ziga o‘tkazuvchi T akslantirish bilan bog‘liqdir. Xususiy holda $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_n, k_{n+1}, \dots]$ bo‘lsa $T\rho = [k_2, \dots, k_n, k_{n+1}, \dots]$ bo‘ladi. $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_n, k_{n+1}, \dots]$ munosib kasr maxraji uchun $q_0 = 1, q_1 = k_1, q_n = k_n q_{n-1} + q_{n-2}$ rekkurent munosabat o‘rinli.

¹ И. П. Корнфелд, Я. Г. Синай, С. В. Фомин. Эргодическая теория М.: Наука, 1980.

² А.А. Джалитов, Термодинамический формализм и сингулярные инвариантные меры критических отображений, ТМФ, 2003, том 134, номер2,191-206.

³ S.X. Abdukhakimov, M.K. Khomidov. The orbit of critical point and thermodynamic formalism for critical circle maps without periodic points. Uzbek Mathematical Journal, 2020 № 3pp. 4-15.

⁴ R. Ostlund, D. Rand, J. Sethna, E. Sigg. Physica D.1983. V. 8. 303.

S^1 birlik aylanada R_ρ orqali ρ burchakka burishni belgilaymiz, ya'ni $R_\rho x = \{x + \rho\}$. Bu belgilashga ko'ra $x \in [0; 1)$ deb olamiz.

$k_1\rho \leq 1 < (k_1 + 1)\rho$ tengsizlik, S^1 aylanani uzunligi ρ ga teng $(k_1 + 1)$ ta yoy bilan qoplash mumkinligini va k_1 ta yoy bilan qoplash mumkin emasligini bildiradi. S^1 aylanada $x_0 \in S^1$ nuqtani fiksirlaymiz va $\Delta_1^{(0)}$ orqali chegaralari x_0 va $x_0 + \rho$ nuqtalar bo'lgan yoyni belgilaymiz. U holda $\Delta_i^{(0)} = R_\rho^{i-1}\Delta_1^{(0)}$, $1 \leq i \leq k_1$ lar uzunliklari ρ ga teng bo'lgan o'zaro bir-birlari bilan kesishmaydigan yoyni ifodalaydi.

1-lemma . Agar burish soni $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_1, k_2, \dots]$ ga teng bo'lsa. $\Delta_1^{(n)}$ va $\Delta_1^{(n-1)}$ larning uzunliklari nisbati uchun quyidagi munosabatlar o'rinli bo'ladi.

$$\frac{|\Delta_1^{(n)}|}{|\Delta_1^{(n-1)}|} = \begin{cases} T\rho & \text{agar } n = 2k + 1 \text{ bo'lsa,} \\ T^2\rho & \text{agar } n = 2k \text{ bo'lsa.} \end{cases}$$

bu yerda $[k_2, \dots, k_n, k_{n+1}, \dots] = T\rho$ va $[k_1, \dots, k_n, k_{n+1}, \dots] = T^2\rho$.

Isbot. 1-lemmani induksiya metodi orqali isbotlaymiz $n = 1$ bo'lsin u holda $\Delta_1^{(1)}$ orqali chegaralari $k_1\rho$ va x_0 nuqtalar bo'lgan yoyni belgilaymiz. $\Delta_1^{(1)}$ va $\Delta_1^{(0)}$ yoyni nisbatlari quyidagilarga teng:

$$\frac{|\Delta_1^{(1)}|}{|\Delta_1^{(0)}|} = \frac{1 - \rho k_1}{\rho} = \frac{1 - \frac{k_1}{k_1 + [k_2 + \dots + k_n, k_{n+1}, \dots]}}{\frac{1}{k_1 + [k_2 + \dots + k_n, k_{n+1}, \dots]}} = [k_2, \dots, k_n, k_{n+1}, \dots] = T\rho.$$

Bundan ko'rinadiki, $|\Delta_1^{(1)}| < |\Delta_1^{(0)}|$. Shunday qilib, biz $\Delta_1^{(0)}$ yoyni chap chegarasidan uzunligi $|\Delta_1^{(1)}|$ bo'lgan yoyni bilan maksimal qoplash mumkin bo'lgan sonni ko'rishimiz mumkin. Ularning sonini m bilan belgilaymiz. U holda $m|\Delta_1^{(1)}| \leq |\Delta_1^{(0)}| < (m + 1)|\Delta_1^{(1)}|$ yoki $m \leq \frac{1}{T\rho} = \frac{|\Delta_1^{(0)}|}{|\Delta_1^{(1)}|} < m + 1$, bundan $m = [\frac{1}{T\rho}] = k_2$.

$\Delta_1^{(2)}$ orqali yoyni qolgan qismini belgilaymiz. U holda

$$\frac{|\Delta_1^{(2)}|}{|\Delta_1^{(1)}|} = \frac{|\Delta_1^{(2)}|}{|\Delta_1^{(0)}|} \cdot \frac{|\Delta_1^{(1)}|}{|\Delta_1^{(0)}|} = \frac{1 - k_2 \frac{|\Delta_1^{(1)}|}{|\Delta_1^{(0)}|}}{T\rho} = [k_1, \dots, k_n, k_{n+1}, \dots] = T^2\rho.$$

Bundan ko'rinadiki, $|\Delta_1^{(2)}| < |\Delta_1^{(1)}|$. Shunday qilib, biz $\Delta_1^{(1)}$ yoyni chap chegarasidan uzunligi $|\Delta_1^{(2)}|$ bo'lgan yoyni bilan maksimal qoplash mumkin bo'lgan sonni ko'rishimiz mumkin. Ularning sonini m bilan belgilaymiz. U holda $m|\Delta_1^{(2)}| \leq |\Delta_1^{(1)}| < (m + 1)|\Delta_1^{(2)}|$ yoki $m \leq \frac{1}{T^2\rho} = \frac{|\Delta_1^{(1)}|}{|\Delta_1^{(2)}|} < m + 1$, bundan $m = [\frac{1}{T^2\rho}] = k_1$.

Bundan bizga ma'lum bo'ladiki, barcha k_n va k_{n+1} larni Evklid algoritmlari variantlari yordamida ko'rish mumkin ekan. Demak $\Delta_1^{(n-1)}$, $\Delta_1^{(n)}$ yo'ylar quyidagi ko'rinishda qurilar ekan. x_0 umumiy chegaralar bo'lib, x_0 nuqtaning ikkala tomonida yotadi.

$$\frac{|\Delta_1^{(n)}|}{|\Delta_1^{(n-1)}|} = [k_n, k_{n+1}, \dots] = \begin{cases} T\rho & \text{agar } n = 2k + 1 \text{ bo'lsa,} \\ T^2\rho & \text{agar } n = 2k \text{ bo'lsa.} \end{cases}$$

Endi m orqali $\Delta_1^{(n)}$ yo'ylarning $\Delta_1^{(n+1)}$ yo'yni maksimal qoplash mumkin bo'lgan sonini belgilasak, u holda $m|\Delta_1^{(n+1)}| \leq |\Delta_1^{(n)}| < (m + 1)|\Delta_1^{(n+1)}|$ yoki

$$m = \left[\frac{|\Delta_1^{(n+1)}|}{|\Delta_1^{(n)}|} \right] = \frac{1}{[T^n\rho]} = \begin{cases} k_2 & \text{agar } n = 2k + 1 \text{ bo'lsa,} \\ k_1 & \text{agar } n = 2k \text{ bo'lsa.} \end{cases}$$

va

$$\frac{|\Delta_1^{(n+1)}|}{|\Delta_1^{(n)}|} = \frac{|\Delta_1^{(n-1)}| - k_n|\Delta_1^{(n)}|}{|\Delta_1^{(n)}|} = \frac{1}{T^n\rho} - \left[\frac{1}{T^n\rho} \right] = \left\{ \frac{1}{T^n\rho} \right\} = T^{n+1}\rho.$$

1-lemma to'liq isbot bo'ldi.

Har bir $\Delta_1^{(n)}$ yo'yning chegara nuqtalaridan biri x_0 nuqta bo'ladi. Bu $n = 1, 2$ bo'lganda oson kelib chiqadi. Ixtiyoriy n uchun induksiyadan foydalanib ko'rsatamiz. $\Delta_1^{(n-1)}$, $\Delta_1^{(n)}$ uchun bizning tasdig'imiz isbotlangan bo'lsin. Qurilishidan va induktiv holatga ko'ra, chetki nuqtalaridan biri $R_\rho^{q_{n-1}}x_0$ bo'lgan va uzunligi $|\Delta_1^{(n)}|$ bo'lgan birinchi yo'yni $R_\rho^{q_{n-1}}\Delta_1^{(n)}$ ko'rinishda ifodalash mumkin. Oxirgi yo'yni

$$R_\rho^{q_{n-1}+q_n}\Delta_1^{(n)}, R_\rho^{q_{n-1}+2q_n}\Delta_1^{(n)}, \dots, R_\rho^{q_{n-1}+(k_{n+1}-1)q_n}\Delta_1^{(n)}$$

ko'rinishga ega. $R_\rho^{q_{n-1}+(k_{n+1})q_n}\Delta_1^{(n)}$ yo'yni x_0 nuqtani qoplaydi. shuning uchun

$$R_\rho^{q_{n-1}+(k_{n+1})q_n}x_0 = R_\rho^{q_{n+1}}x_0$$

nuqta $\Delta_1^{(n)}$ ning chegarasida yotadi. $\Delta_i^{(n)} = R_\rho^{i-1}\Delta_1^{(n)}$ ni olamiz.

1-lemma to'liq isbot bo'ldi.

2-lemma . Ushbu

$$1) \Delta_i^{(n-1)}, \quad 1 \leq i \leq q_n, \quad \Delta_j^{(n)}, \quad 1 \leq j \leq q_{n-1}$$

ochiq yo'ylar sistemasi quyidagi xossalarga ega.

$$\Delta_{i_1}^{(n-1)} \cap \Delta_{i_2}^{(n-1)} = \emptyset, \quad i_1 \neq i_2; \quad \Delta_{j_1}^{(n-1)} \cap \Delta_{j_2}^{(n-1)} = \emptyset, \quad j_1 \neq j_2.$$

Barcha i, j lar uchun $\Delta_i^{(n-1)} \cap \Delta_j^{(n-1)} = \emptyset$

$$2) \cup_{i=1}^{q_n} \Delta_i^{(n-1)} \cup \cup_{j=1}^{q_{n-1}} \Delta_j^{(n)} = S^1.$$

Isbot 1) $n = 1, 2$ bo'lganda aniqlanishi va qurilishidan 2-lemmani tasdig'i kelib chiqadi. Induksiya metodidan foydalanib $\Delta_i^{(n)}$, $1 \leq i \leq q_{n+1}$, $\Delta_j^{(n+1)}$, $1 \leq j \leq q_n$ larni qaraymiz. Shuningdek qurilishidan kelib chiqadiki, barcha $\Delta_i^{(n)}$, $1 \leq i \leq q_{n+1}$ yo'ylar orasida $\Delta_1^{(n-1)}$ ichida va $\Delta_1^{(n+1)}$ yoy tashqarisida yotuvchi, kesishmaydigan faqat $\Delta_{1+q_{n-1}+jq_n}^{(n)}$ yo'ylar mavjud. Bundan kelib chiqadiki, barcha $\Delta_i^{(n)}$, $1 \leq i \leq q_{n+1}$ yo'ylar $\Delta_1^{(n+1)}$ bilan kesishmaydi. Birinchi bo'sh bo'lmagan $\Delta_1^{(n)} \cap \Delta_i^{(n)} = \emptyset$ kesishma faqat $0 = 1 + q_{n-1} + i_{n+1}q_n = 1 + q_{n+1} > q_{n+1}$ da hosil bo'ladi. Shunday qilib, barcha $i_1 \neq i_2$; $1 \leq i_1, i_2 \leq q_{n+1}$ da $\Delta_{i_1}^{(n)} \cap \Delta_{i_2}^{(n)} = \emptyset$ bo'ladi. Bu faktdan foydalanib $\Delta_1^{(n)}$ ning chegaralari x_0 va $R_\rho^{q_n} x_0$ dan farqli ekanligini ko'ramiz. Shuning uchun osongina

$$\Delta_{1+q_n}^{(n+1)} \subset \Delta_1^{(n)} \quad \text{va} \quad \Delta_1^{(n+1)} \cap \Delta_1^{(n)} = \emptyset, \quad 1 < i \leq q_n$$

ga ega bo'lamiz.

Shunday qilib, barcha $\Delta_i^{(n)}$, $1 \leq i \leq q_{n+1}$ lar o'zaro kesishmaydi va bularning har biri $\Delta_j^{(n)}$, $1 \leq j \leq q_n$ lar bilan ham kesishmaydi. Agar biz $1 \leq j_1, j_2 \leq q_n$, $j_1 \neq j_2$ lar uchun $\Delta_{j_1}^{(n+1)} \cap \Delta_{j_2}^{(n+1)} = \emptyset$ ekanligini ko'rsatsak 2-lemmaning 1-tasdig'ini to'liq isbotlaymiz. Bu esa barcha $1 \leq j \leq q_n$ da $\Delta_1^{(n+1)} \cap \Delta_j^{(n+1)} = \emptyset$ bilan ekvivalent. Ammo qurilishiga asosan $\Delta_1^{(n+1)} \cap \Delta_j^{(n+1)}$ faqat $i > q_{n+1}$ bo'lgandagina bo'sh bo'lmagan kesishmaga ega. Demak 2-lemmaning 1-tasdig'i isbot bo'ldi. 2-lemmaning 2-tasdig'ini isbotlash uchun ham induksiyadan foydalanamiz.

Faraz qilaylik, $\bigcup_{i=1}^{q_n} \Delta_i^{(n-1)} \cup \bigcup_{j=1}^{q_{n-1}} \Delta_j^{(n)} = S^1$ induktiv ravishda kelib chiqqan bo'lsin, ta'kitlab o'tamiz $\Delta_1^{(n-1)} = \bigcup_{l=0}^{k_{n+1}-1} \Delta_{1+q_{n-1}+lq_n}^{(n)} \cup \Delta_j^{(n+1)}$. Shuning uchun barcha $1 \leq j \leq q_n$ da $\Delta_j^{(n-1)} = \bigcup_{l=0}^{k_{n+1}-1} \Delta_{1+q_{n-1}+lq_n}^{(n-1)} \cup \Delta_j^{(n+1)}$ va $S^1 = \bigcup_{i=1}^{q_n} \Delta_i^{(n-1)} \cup \bigcup_{j=1}^{q_{n-1}} \Delta_j^{(n)} = \bigcup_{j=1}^{q_n} \Delta_j^{(n+1)} \cup \bigcup_{j=1}^{q_n} \bigcup_{l=1}^{k_{n+1}-1} \Delta_{j+q_{n-1}+lq_n}^{(n)} \cup_{j=1}^{q_{n-1}} \Delta_j^{(n+1)} \cup_{i=1}^{q_n} \Delta_i^{(n)}$ va 2-tasdiq isbot bo'ldi.

S^1 aylana $\Delta_i^{(n-1)}$, $1 \leq i \leq q_n$ va $\Delta_j^{(n)}$, $1 \leq j \leq q_{n-1}$ yo'ylardan hosil bo'lgan aylana bo'linishini η_n bilan belgilaymiz. U holda $\eta_2 \leq \eta_3 \leq \dots \leq \eta_n \leq \dots$

Biz yuqorida kiritilgan aylana bo'linishi $R_\rho x = \{x + \rho\}$. ρ burchakka burishga mos aylana bo'linishidir. Bu holatda hosil bo'lgan bo'linish x_0 nuqtadan bog'liq emas.

Ixtiyoriy $x_0 \in S^1$ nuqta uchun chekli nuqtalari x_0 va $x_{q_n} = T_f^{q_n} x_0$ bo'lgan yopiq intervalni $\Delta_0^{(n)}(x_0)$ orqali belgilaymiz.

Takidlab o'tamizki, n toq bo'lganda x_{q_n} nuqta x_0 nuqtadan chapda, n juft bo'lganda o'ngda yotadi. $\Delta_i^{(n)}(x_0)$ orqali $\Delta_0^{(n)}(x_0)$ intervalning iteratsiyasini belgilaymiz. Bu nuqtaning $\{x_i, 0 \leq i \leq q_n + q_{n-1}\}$ trayektoriyasini aylanani kesishmaydigan $\Delta_k^{(n-1)}(x_0), 0 \leq k \leq q_n, \Delta_j^{(n)}(x_0), 0 \leq j \leq q_{n-1}$ bo'laklarga bo'ladi.

Hosil bo'lgan bo'linishni $\xi_n(x_0)$ orqali belgilaymiz va bu $n -$ tartibli dinamik bo'linish deyiladi. $\xi_n(x_0)$ bo'linishdan $\xi_{n+1}(x_0)$ bo'linishni quyidagicha hosil bo'ladi. Barcha $\Delta_j^{(n)}(x_0), 0 \leq j \leq q_{n-1}$ bo'laklar saqlanib, har bir $\Delta_i^{(n-1)}(x_0), 0 \leq i \leq q_n$ bo'lak $k_{n+1} + 1$ ta bo'lakka bo'linadi:

$$\Delta_i^{(n-1)} = \Delta_i^{(n+1)} \cup \bigcup_{s=0}^{k_{n+1}-1} \Delta_{1+q_{n-1}+sq_n}^{(n)}$$

Demak, dinamik bo'linishda elementlar uzunligining 0 ga intilish tezligini baholaydigan va aylana gomeomorfizmning xarakteristikalarini o'rganishda muhim o'rin tutadigan quyidagi teoremani keltiramiz.

1-teorema $\forall x_0 \in S^1$ nuqtani qaraylik. Bu nuqta $\{x_i, 0 \leq i \leq q_n + q_{n-1}\}$ trayektoriyaning kesmasi aylanani kesishmaydigan bo'laklarga ajratadi:

$$\Delta_i^{(n)}(x_0), \quad 0 \leq i \leq q_{n-1} - 1, \quad \Delta_j^{(n-1)}(x_0), \quad 0 \leq j \leq q_n - 1$$

Hosil bo'lgan bo'linishni $\xi_n(x_0)$ orqali belgilaymiz va $n -$ tartibli dinamik bo'linish deymiz. Endi $\xi_n(x_0)$ dan $\xi_{n+1}(x_0)$ ga o'tish jarayonini tasvirlaymiz. Bunda barcha $\Delta_i^{(n)}(x_0), 0 \leq i \leq q_{n-1} - 1$ bo'laklar saqlanadi, va har bir $\Delta_j^{(n-1)}(x_0)$ bo'lak $(k_{n+1} + 1)$ kesmaga ajratadi.

$$\Delta_j^{(n-1)} = \Delta_j^{(n+1)} \cup \bigcup_{s=0}^{k_{n+1}-1} \Delta_{j+q_{n-1}+sq_n}^{(n)}$$

Xulosa. Ushbu ish burish soni $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_1, k_2, \dots]$ bo'lganda ayna $R_\rho x = \{x + \rho\}$ gomeomorfizmi uchun dinamik bo'linishni qurishga bag'ishlangan. Burish soni $\rho = [k_1, k_2, \dots, k_1, k_2, \dots]$ bo'lganda aylana uzunliklari nisbati va aylana yoylari haqidagi lemmalar isbotlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. А.А. Джалилов, Термодинамический формализм и сингулярные инвариантные меры критических отображений, ТМФ, 2003, том 134, номер2,191-206.
- 2.S.X. Abdukhakimov, M.K. Khomidov. The orbit of critical point and thermodynamic formalism for critical circle maps without periodic points. Uzbek Mathematical Journal, 2020 № 3pp. 4-15.
- 3.И. П. Корнфелд, Я. Г. Синай, С. В. Фомин. Эргодическая теория М.: Наука, 1980.
- 4.R. Ostlund, D. Rand, J. Sethna, E. Sigga. Physica D.1983. V. 8. 303.

UCHBURCHAKLAR MAVZUSIGA OID OLIMPIADA MASALALARNING GEOMETRIK YECHIMLARI VA METODIKASI

Pulatov Shodiyor Shokir o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti magistratura talabasi

Isoqova E'zoza Jahongir qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

O'quvchilarning bilim darajasini, mushohada qilish qobiliyatini, o'zining tengdoshlaridan qanchalik kuchli bilimdon ekanligini aniqlab beruvchi va kelgusida yetuk mutaxassis bo'lib yetishishiga yo'l ochib beruvchi tadbirlardan biri bu shubhasiz fan olimpiadalaridir.

Kalit so'zlar: Pifagor teoremasi, burchak, yuza, mediana, tomon, to'g'ri burchakli uchburchak, radius

АННОТАЦИЯ

Несомненно, олимпиады по естествознанию являются одним из мероприятий, определяющих уровень знаний учащихся, умение наблюдать, насколько они более осведомлены, чем их сверстники, и прокладывают путь к тому, чтобы они в будущем стали зрелыми специалистами

Ключевые слова: теорема Пифагора, угол, площадь, медиана, сторона, прямоугольный треугольник, радиус.

ABSTRACT

Undoubtedly, Science Olympiads are one of the events that determine students' level of knowledge, ability to observe, how much more knowledgeable they are than their peers, and pave the way for them to become mature specialists in the future.

Key words: Pythagorean theorem, angle, surface, median, side, right triangle, radius.

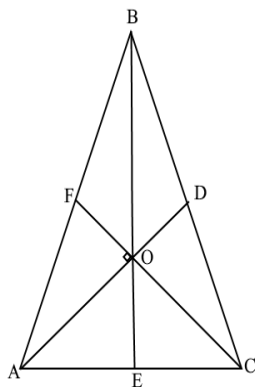
Olimpiadalarda mustaqil fikrlashga o'rgangan, masalalar yechish bilan muntazam shug'ullanib yuradigan, mantiqiy fikrlash qobiliyati yuqori bo'lgan o'quvchilargina g'olib bo'la oladilar. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach har bir sohada ko'plab islohotlar amalga oshirilgani kabi ta'lim sohasida ham ko'plab yangiliklar yaratildi, imkoniyatlar kengaydi. Fan olimpiadalarida ham sezilarli yutuqlar qo'lga kiritildi.

Bularga yaqqol misol sifatida respublikamiz o'quvchilarining jahon olimpiadalarida qatnashayotganliklarini, sirtqi televizion olimpiadalar tashkil qilinganligini keltirib o'tishimiz mumkin. Yildan yilga fan olimpiadalarida berilayotgan misol va masalalarning saviyasi ortib bormoqda. Bu esa o'quvchi va uning ustozidan katta mahorat, kuchli bilim va albatta doimiy yangiliklar bilan tanishib borishni talab qiladi. Ushbu maqola 1996-2010 yillar mobaynida o'tkazilgan matematika olimpiadalarining viloyat bosqichida o'quvchilar uchun tavsiya etilgan bir nechta misol va masalalarning yechimlari, yechish usullari va ko'rsatmalar berilgan. Agar maqoladagi masalalarning yechimlarini ko'rib chiqsangiz, ularni albatta yecha olasiz. Maqoladan matematika fani bo'yicha olimpiadalarda qatnashish niyatida bo'lgan o'quvchilar, o'quvchilarini olimpiadalarga tayyorlayotgan muallimlar, talabalar, o'qituvchilar va umuman barcha matematika faniga qiziquvchilar foydalanishi mumkin.

Quyidagi masalalarni qaraylik

1-Masala. Uchburchakning ikki medianasi o'zaro perpendikulyar bo'lib ularning uzunliklari m va n ga teng. Bu uchburchakning yuzini toping.

Yechish: Ma'lumki, uchburchakning medianalari bir nuqtada kesishadi va uni 6 ta teng yuzali uchburchaklarga ajratadi. Medianalar kesishish nuqtasida uchburchak uchidan boshlab hisoblaganda 2: 1 nisbatda bo'linadi. $m = AD$, $n = CF$ desak, $OF = \frac{1}{3}n$, $OA = \frac{2}{3}m$ va $S_{AOF} = \frac{1}{2}OF \cdot OA = \frac{1}{9}mn$ bo'ladi va $S = 6S_{AOF} = \frac{2}{3}mn$.

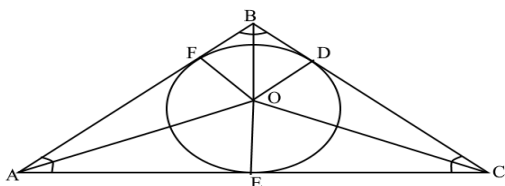


Javob: $S = 6S_{AOF} = \frac{2}{3}mn$.

2-masala. O nuqta tomonlari a, b, c bo'lgan uchburchakka ichki chizilgan aylana markazi bo'lsa, $\frac{OA^2}{bc} + \frac{OB^2}{ac} + \frac{OC^2}{ab} = 1$ ekanini isbotlang

Yechish: Uchburchakning yuzi S ga burchaklari $2\alpha, 2\beta, 2\gamma$ ga ichki chizilgan aylana radiusi r ga teng bo'lsin.

Quyidagilarga egamiz:



$$\begin{cases} OA^2 = x^2 + r^2 \\ OB^2 = y^2 + r^2 \\ OC^2 = z^2 + r^2 \end{cases} \begin{cases} \frac{r}{x} = \tan \alpha \\ \frac{r}{y} = \tan \beta \\ \frac{r}{z} = \tan \gamma \end{cases}$$

Bulardan foydalanib quyidagilarga ega bo‘lamiz:

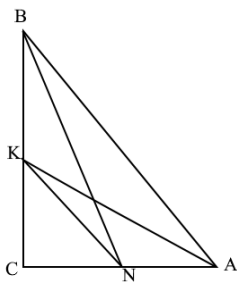
$$\frac{OA^2}{bc} + \frac{OB^2}{ac} + \frac{OC^2}{ab} = \frac{OA^2 \sin 2\alpha}{2S} + \frac{OB^2 \sin 2\beta}{2S} + \frac{OC^2 \sin 2\gamma}{2S} = \frac{OA^2 \operatorname{tg} \alpha}{(1+\operatorname{tg}^2 \alpha)S} + \frac{OB^2 \operatorname{tg} \beta}{(1+\operatorname{tg}^2 \beta)S} + \frac{OC^2 \operatorname{tg} \gamma}{(1+\operatorname{tg}^2 \gamma)S} = \frac{OA^2 rx}{(x^2+r^2)S} + \frac{OA^2 ry}{(y^2+r^2)S} + \frac{OA^2 rz}{(z^2+r^2)S} = \frac{r(x+y+z)}{S} = \frac{S}{S} = 1 \text{ kelib chiqadi.}$$

3-masala. To‘g‘ri burchakli uchburchakda $\angle C = 90^\circ$, $AB = c$ gipotenuza bo‘lib, AK va BN lar bissektirisalari va $AK^2 + BN^2 = m^2$ bo‘lsa KN ning uzunligini toping.

Yechish: $AC = b$, $BC = a$ bo‘lsin. Pifagor teoremasidan quyidagilarga ega bo‘lamiz:

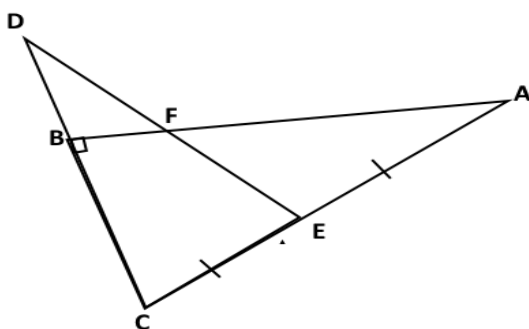
$$AK^2 + BN^2 = CK^2 + CN^2 + a^2 + b^2, \quad m^2 = KN^2 + c^2$$

$$KN = \sqrt{m^2 - c^2}$$



Javob: $KN = \sqrt{m^2 - c^2}$

4-masala. AB tomon DC ga perpendikulyar, $AB = \sqrt{2}|ED|$ va AE tomon EC tomonga teng, $\angle DEC = 85^\circ$ bo‘lsa, A burchakni toping.



$$\text{Yechish: } \sin(90 - x) = \frac{\sqrt{2}y}{2z}$$

$$\frac{y}{\sin(90^\circ - x)} = \frac{z}{\sin(5^\circ + x)}$$

$$\frac{y \cdot 2z}{\sqrt{2}y} = \frac{z}{\sin(5^\circ + x)}$$

$$\sin(5^\circ + x) = \frac{\sqrt{2}}{2}$$

$$5^\circ + x = 45^\circ$$

$$x = 40^\circ = \angle A$$

$$\text{Javob: } x = \angle A = 40^\circ$$

Xulosa qilib aytganda masalalarni yechish jarayonida o'quvchilar yangi matematik bilimlarini egallaydilar va turli xil metodikalar bilan tanishadilar, amaliy faoliyatga tayyorlana boradilar. Bunda o'quvchining taqqoslash haqida, uning tuzilishi haqida chuqur tasavvurga ega bo'lishi, misollarni turli usullar bilan yecha olishi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'.Mo'minov, T.Nishonov "MATEMATIKA OLIMPIADALARI MASALALARI" kitobi 2010yil
2. М. И. Сканави —Математикадан масалалар туплами||. Тошкент. 1983-йил.
3. М. Usmonov —Matematikadan masalalar to'plami|| Toshkent 2010-yil.
4. U.Ismoilov —Matnli masalalarning turlari va ularni yechish usullari|| —Yangi asr avlodil 2008-

TARIXSIZ KELAJAK BO‘LMAS

Qayumova Maftuna Qahhor qizi

Shahrisabz Davlat Pedagogika

Institutining talabasi

ANOTATSIYA

Ta'lim sohasiga yaqin yillar ichida kirib kelayotgan "triz texnologiyalari " fani asosida" tashlandiq materiallar va karton qog'oz"dan me'moriy yodgorlik obidalar maketini yasash orqali bolalarda qadimiy madaniy yodgorliklarimizga mehr-muhabbatni shakllantirishga qaratiladi.

Kalit so'zlar: texnologiya, ta'lim, tashlandiq material, maket, yodgorlik ,davlatchilik, tarixiy, obida, mustaqillik, markaz, sensor tarbiya, ijodkorlik, tarbiyalanuvchi ,mayda motorika,

THERE IS NO FUTURE WITHOUT HISTORY

ABSTRACT

It is aimed at forming children's love for our ancient cultural monuments by making models of architectural monuments from discarded materials and cardboard, which has entered the field of education in recent years.

Key words: technology, education, abandoned material, model, monument, government, historical, monument, independence, center, sensory education, creativity, student, fine motor skills,

Kirish

2017-yil 30-sentyabrda Prezidentimiz tomonidan "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmon hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qaror qabul qilindi. Shu sababli MT sohasiga yaqin yillar ichida katta e'tibor qaratilmoqda. Buning sababi , kelajak yosh avlod qo'lidadir.Sohibqiron Amir Temur aytganlaridek: "Kuch-qudratimizga shubha qilsang, biz qurgan binolarga boq". Bu jumlaning o'zi ham ulug' davlatchilik tariximizni bizga eslatib turadi.Chunki tarixda bunday tengi yo'q loyihalarni faqat moliyaviy yuksalgan davlatlarga moliyaviy ta'minlay olgan . Tarixiy obidalarga tashrif buyurgan inson xuddi

o‘tmishga, sehrli diyorga tushib qolgandek his qiladi o‘zini va ana shu davr hayot tarzi ko‘z oldida gavidalanadi.

Tarixiy obidalar barpo etilishida ishlatilgan zarra qumdan tortib, mislsiz darajada betakror naqshlar va zarhal bezaklargacha bo‘lgan barcha unsurlar go‘yo tilga kirib ana shu davr haqida tashrif buyuruvchiga so‘zlab bergandek tuyuladi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq tarixiy obidalarga bo‘lgan e‘tiborning yuqori darajada bo‘lishi ham ularning kelajak avlod uchun nechog‘lik ahamiyatli ekanligidan nishonadir. Yoshlarni ushbu obidalarining har bir qismini mukammal o‘rganishi va qalban his etishiga imkon yaratilmoqda. Bunday obidalarni ko‘rish orqali har kim ma‘naviy ozuqa oladi, shu bilan birga ruhan tetiklashadi. Birgina Samarqand misolida olib qarasa, u yerni “Sayqali ro‘yi zamin” deb atalishi bejiz emas. Bu hududda Sherdor, Tillakori, Ulug‘bek, Bibixonim madrasalari va ko‘plab boshqa tarixiy binolar joylashgan. Ularning har biri takrorlanmas go‘zallikka ega. Shu xususiyatlar orqali Registon maydoni butun dunyo xalqlarini o‘ziga jalb etib kelmoqda. Ushbu maydonda joylashgan Tillakori madrasasi tarixiga nazar tashlasak, madrasa 1646-1660-yillar davomida qurib bitkazilgan bo‘lib, qurilish ishlariga Samarqand hokimi Bahodir Yalangto‘sh homiylik qilgan. Madrasa karvonsaroy asosi ustiga qurilgan. Dastlab “Yalangto‘shbiy kichik madrasasi” deb nomlangan. Madrasa qurilishida yana boshqa bir maskan qurishga yetadigan miqdordagi mablag‘ ishlatilgani uchun “Tillakori” deb yuritila boshlangan. Madrasa aql bovar qilmas darajada serhashamligi bilan boshqalaridan ajrab turadi. Har bir peshtoq chuqur ravoqli qilib ishlangan va o‘z navbatida bu katta mehnat va mahorat talab etgan. Qurilishda eng mohir pardozhilar, me‘morlar ishtirok etgan. Yana bir ajib tomoni xonaqoh to‘riga marmardan jimjimadar mehrob va zinapoyali minbar ishlangan. Bino ravoqida marmarga pardozi ishlari 1659-1660-yillar tugatilgani o‘yib yozilgan. Birgina pardozi ishi bunday uzoq vaqat talab qilganligi ham madrasa yuqori did bilan bezatilganining isbotidir. Tashrif buyuruvchini birinchi navbatda zarhal va ko‘zni qamashtiruvchi bezakli naqshlar o‘ziga rom etadi. Koshinlarning rangi esa takrorlanmas darajada go‘zaldir, tadqiqotlar davomida ham bunga o‘xshash rang yarata olinmadi. Baland gumbazlaridagi koshinlari feruza rangda bo‘lib, o‘ziga xos ulug‘vorlik kasb etgan. Har bir bezak takrorlanmasligi va uyg‘unligi bilan inson ko‘zini qamashtiradi. Bezak mavzularining boyligi, naqshlarning haddan tashqari xilma-xilligi va bo‘rtma yozuvlarning jozibasi boshqa hech bir binoda takrorlanmaydi. Mehrobdagi o‘yma kosachalar zarhallanib Qur‘oni Karim oyatlaridan olingan yozuvlar orqali bo‘rtma shaklda to‘ldirilgan. Madrasaning eshiklaridan tortib ravoqlarigacha alohida did va e‘tibor bilan bezatilgan. Har bir eshik murakkab naqsh va xattotlik uslubidagi yozuvlar bilan pardozlangan. Hali obida ichiga kirmasdanoq inson ko‘zi zarhal bezaklardan qamasha boshlaydi. Hovli sahni 50x50 metr bo‘lib, hammayoq noyob marmarlar bilan qoplangan. Hujralar

tobadoniga panjaralar ishlangan. Har bir hujra yoz kunlari salqin, qishda esa iliq bo'lgan. Madrasani ko'rgan insonning me'mor mahoratiga tan bermasdan iloji yo'q.

Insonni lol qoldiruvchi jihatlardan yana biri, ayrim binolarda butun boshli bir xona devor ichiga o'yib ishlangan tokchlarga qo'yilgan sham orqali isitilgan. Hatto Xorazmdagi Juma masjidida imomning so'zlari devor teshiklari orqali butun hududga tiniq holda yetib borgan. Hududlarda yerdan zax ko'tarilmasligi uchun inshoot hovlisiga tut daraxti ekilgan. Bularning bari o'sha davr me'morlarining zakovati, uzoqni ko'ra olishi va o'z kasbining fidoiysi ekanligini isbotlaydi. Turli vositalarning sinoati hanuz topilmagani esa har bir bino qurilishidagi ishlar qayta takrorlanmaganligi va kasb siridan dalolat.

Har bir hududda o'zgacha me'morchilik uslubi bor. Vodiy ham bundan mustasno emas. Har bir tarixiy obida singari Qo'qon shahrining ramzi hisoblangan Xudoyorxon o'rdasi ham maxsus jihatlari bilan boshqalaridan keskin farq qiladi. Inshoot XIX asr 2-yarmida Xudoyorxon farmoniga asosan me'mor Mir Ubaydulla rahbarligida bunyod etilgan. Koshinlarni rishtonlik mohir usta Abdulla mahorat bilan ishlagan. Bino tepalikda baland g'ishtin poydevor bilan qurilgan. O'ziga xos tomonlaridan biri u yerda 100 ga yqain katta-kichik xonalari borligidadir.

Markazda xon qarorgohi, salommxona joylashgan. Ikkinchi hovlida haram bo'lib, har birida nozik did bilan bezatilgan o'tish ayvonlari bo'lgan. Quyma ganchdan ko'p foydalanilgan. O'rda devorlari pishiqlik g'ishtdan ko'tarilgan bo'lib, ko'plab ravoqlar qoldirilgan. Obida ustalik bilan handasiy naqshlar va parchinlar bilan pardoqlangan. Har bir xona o'yima ganchkori qilinib, shifrlarga nafis va rangdor gullar ishlangan. Devorlar noyob va takrorlanmas naqshlar bilan ziynatlangan. Ayvonlar sahniga qimmatbaho marmarlar mohirlik bilan yotqizilgan. Tashrif buyurgan inson dabdaba va shohonalik og'ushida o'zini bir lahza xon deb his etadi.

Vatanimiz hududida bularga o'xshash yuzlab obidalar mavjud. Agarda yoshlarni bu qadamjolarga olib borilsa, ular naqadar buyuk yurt farzandlari va dono insonlarning avlodlari ekanligini yana bir bor anglab yetadi. Bunday obidalar nafaqat o'sha davr uchun, balki hozirgi davr uchun xizmat ko'rsatib kelmoqda. Ularning bugungi kundagi o'rni yurtimizga sayyohlarni jalb etayotgani va butun dunyoga O'zbekiston nomini tanitayotgani bilan baholanadi.

Asosiy qism

MTT larida "Takomillashtirilgan ilk qadam" Davlat dasturi asosida mashg'ulotlar va kun tartibi tuziladi. Ushbu dastur bo'yicha markazlar shakllantirilgan bo'lib 2-

markaz bo‘lmish, Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazida bolalarda sensor tarbiya, ijodkorlik rivojlanadi. Bola bir vazifani bajarishi orqali ham qurish –yasash ham matematika bilan shug‘ullanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bola ko‘rgan narsasini yaxshiroq eslab qolishini inobat olgan holda , faqat rasmlardan foydalanmasdan ularga obyektlarning kichiraytirilgan modullari orqali ta’lim berish yanada manfaatliroqdir.

Har bir bola layoqat bilan tug‘iladi , layoqatga e’tibor qaratisa qobiliyat shakllanadi. Bolalarning qobiliyatlarini shakllantirish esa , MT sohasidagi asosiy vazifadir.

Maqoladan ko‘zlangan asosiy maqsad shuki , MT yoshidagi bolalarning ta’lim sifatini yaxshilash, qadimiy san’at asarlariga mehr-muhabbatni shakllantirish, me’moriy obidalarimizni avloddan-avlodga sof holda yetkazish barchamiz uchun ham qarz, ham farzdir. Ushbu obidalarni ziyorat qilish yosh avlod qalbida ham g‘urur, ham iftixor tuyg‘usini uyg‘otadi. Vatanning o‘tmishidan faxrlangan inson esa o‘z oldiga ajdodlarga munosib avlod bo‘lishni maqsad qilib oladi.

Xulosa

Bolalik umrning yorqin bahoriy tongidir. Ma’lumki, MTT lar tarbiyalanuvchilarida har doim ham tabiat yodgorliklari va qadimiy qadamjolarga tashrif buyurish imkoniyati bo‘lavermaydi. Shu sababli, biz ularga ushbu maskanlarning maketi orqali badiiy tasavvurni shakllantiramiz. Bu bilan birga bolalarda ixtirochilik hissi uyg‘onadi, qo‘l- barmoq mayda motorikasi rivojlanadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asari, Toshkent-2017 yil
2. Temurning harbiy mahorati, T., 1996-yil Hamidulla Dadaboyev.
3. <http://google.com>
4. <http://book.uz>
5. <http://www.ilmiy-maqola.uz>

ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ДЛЯ МОНИТОРИНГА НАУЧНЫХ И ИННОВАЦИОННЫХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Тургунов А.М

Ph.D. Ташкентский университет информационных технологий имени
Мухаммада ал-Хоразмий.

Абдирасулов Ж.У

Магистрант, Ташкентский университет информационных технологий имени
Мухаммада ал-Хоразмий.

ABSTRACT

Разработка системы мониторинга научной и инновационной деятельности высших учебных заведений имеет решающее значение для оценки их воздействия на общество и обеспечения эффективного использования ресурсов. В этой статье представлена структура такой системы мониторинга, включая цели, методы сбора данных и анализ результатов и входных данных исследования. В статье обозначена важность мониторинга и необходимость системного подхода к оценке исследовательской деятельности.

Keywords: инновации, развитие, наука, исследования, учебные заведения, контроль, мониторинг, данные, финансирование, публикации, патенты, сотрудничество, цитирование, анализ, инициативы, качество, коммерциализация.

В быстротечном мире сегодня инновации стали ключевым компонентом развития любой нации. Высшие учебные заведения играют критическую роль в продвижении инноваций, проводя исследования и создавая новые идеи. Однако, также важно контролировать научные и инновационные деятельности этих учреждений, чтобы убедиться, что они создают исследования, отвечающие общественным потребностям и соответствующие целям учреждения. Именно здесь вступает в игру разработка системы мониторинга.

Основная цель системы мониторинга - отслеживать прогресс научных и инновационных деятельностей и оценивать их влияние. Система должна быть спроектирована таким образом, чтобы облегчить сбор данных о различных аспектах научно-исследовательских работ, включая финансирование, публикации, патенты, сотрудничество и цитирование. Анализируя эти данные,

администраторы могут выявлять закономерности и тенденции и принимать обоснованные решения относительно будущих исследовательских инициатив. Для разработки системы мониторинга научных и инновационных деятельности учебных заведений необходимо сначала определить свои цели. Что они надеются достичь, отслеживая свои научные исследования? Цель заключается в повышении качества научных исследований, увеличении финансирования или привлечении талантливых исследователей? После установления целей учебное заведение может определить данные, которые необходимо собирать, и инструменты, которые будут необходимы для эффективного анализа этих данных.

Он должен охватывать широкий спектр данных, включая научные результаты, такие как публикации, патенты и прототипы, а также научные входы, такие как финансирование, сотрудничество и персонал. Система также должна отслеживать влияние научных результатов, включая цитирование, освещение в СМИ и коммерциализационную деятельность. Внедрение системы мониторинга также может привести к выявлению потенциальных проблем, которые могут затруднить прогресс научных и инновационных мероприятий. Например, низкий уровень коммерциализации может указывать на необходимость улучшения деятельности по передаче технологий или на установление партнерских отношений с промышленностью. Еще один важный компонент системы мониторинга - оценка влияния научных результатов. Система должна быть разработана таким образом, чтобы отслеживать влияние научных результатов в терминах их вклада в знания, влияния на принятие политических решений и социального воздействия. Разработка системы мониторинга научных и инновационных мероприятий высших учебных заведений требует ясного понимания целей системы. Цели определяют данные, которые необходимо собрать и проанализировать, чтобы удовлетворить потребности учреждения. Цели могут включать повышение качества научных исследований, привлечение талантливых исследователей, обеспечение финансирования и улучшение репутации учреждения. Система должна быть разработана таким образом, чтобы поддерживать эти цели, предоставляя соответствующие данные для принятия решений.

Сбор данных - критически важный компонент системы мониторинга. Система должна фиксировать широкий спектр данных, связанных с научно-исследовательскими работами, включая результаты исследований, такие как публикации, патенты и прототипы, и исследовательские входы, такие как финансирование, сотрудничество и персонал. Данные должны собираться с определенной периодичностью, и система должна быть способна учитывать

изменения данных со временем. Система мониторинга также должна быть разработана с учетом различных источников данных. Например, данные могут быть получены из внутренних баз данных, внешних баз данных и опросов. Внутренние базы данных могут включать институциональные репозитории, финансовые базы данных и базы данных персонала. Внешние базы данных могут включать библиометрические базы данных, патентные базы данных и базы данных финансирования. Опросы могут быть использованы для сбора данных о сотрудничестве, сетевых связях и других исследовательских деятельности. Система должна быть разработана с учетом точности и целостности данных. Это может быть достигнуто через использование стандартизированных процедур сбора данных, процессов проверки данных и техник очистки данных. Система также должна учитывать требования к безопасности данных и обеспечивать конфиденциальность данных.

Выходными данными исследований могут являться публикации, патенты, прототипы и другие конкретные результаты исследований. Эти выходные данные могут быть проанализированы с точки зрения их качества, количества и воздействия. Например, выходные данные публикаций могут быть проанализированы на основе количества публикаций, качества журналов и количества цитирований. Патенты могут быть проанализированы на основе их коммерческого потенциала и количества лицензионных соглашений. Прототипы могут быть проанализированы на основе их функциональности и потенциала для коммерциализации.

Входными данными исследований могут являться финансирование, персонал и сотрудничество. Эти входные данные могут быть проанализированы с точки зрения их эффективности в достижении целей исследований. Например, данные о финансировании могут быть проанализированы на основе полученной суммы финансирования, источников финансирования и воздействия финансирования на результаты исследований. Данные о персонале могут быть проанализированы на основе квалификации исследователей, количества исследователей и продуктивности исследователей. Данные о сотрудничестве могут быть проанализированы на основе качества и количества сотрудничества, влияния сотрудничества на результаты исследований и потенциала для будущего сотрудничества. Анализ выходных и входных данных исследований должен проводиться регулярно для отслеживания прогресса и выявления тенденций. Анализ также должен сравниваться с целями системы мониторинга, чтобы гарантировать соответствие исследовательской деятельности целям учреждения.

В общем, цели системы мониторинга определяют данные, которые необходимо собирать и анализировать. Система должна включать в себя

широкий спектр данных, связанных с исследовательской деятельностью, и приспособляться к различным источникам данных. Точность и целостность данных должны быть обеспечены стандартизированными процедурами сбора данных, процессами валидации данных и методами очистки данных. Система мониторинга также должна соответствовать требованиям безопасности и конфиденциальности данных. Разработка системы мониторинга научных и инновационных начинаний высших учебных заведений является критически важной для обеспечения того, что проводимые исследования соответствуют целям учреждения и удовлетворяют потребности общества. Собирая и анализируя данные, учреждения могут принимать информированные решения и осуществлять действия, которые приводят к развитию знаний и инноваций. Система должна быть спроектирована таким образом, чтобы охватывать широкий спектр данных и оценивать влияние результатов исследований, что позволяет выявлять потенциальные проблемы и возможности для улучшения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Герасимова, Е. (2018). Роль высшего образования в развитии науки и инноваций. *Инновационный менеджмент*, 1(9), 29-34.
2. Короткова, Е. Н., & Мельникова, Т. А. (2019). Мониторинг научно-исследовательской деятельности высших учебных заведений. *Менеджмент в России и за рубежом*, 18(1), 57-64.
3. Кузнецова, Н. А., & Бирюкова, Е. А. (2018). Оценка эффективности и уровня инновационной деятельности в высшем образовании.
4. *Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление*, (4), 95-110.
5. Маслова, О. И. (2021). Мониторинг инновационной деятельности высших учебных заведений. *Вестник Челябинского государственного университета*, 2(470), 55-63.
6. Никитина, М. В., & Симонова, Е. В. (2019). Инструменты мониторинга научно-исследовательской деятельности в высшем образовании. *Сборник научных трудов Национальной академии управления*, (1), 47-53.
7. Разумова, И. Ю., & Лаврентьева, Н. В. (2018). Мониторинг научно-исследовательской деятельности вузов. *Экономические науки*, 165(1), 94-98.

EKOLOGIK MADANIYATNING SIYOSIY, HUQUQIY VA MA'NAVIY AHAMIYATI

Kuziboyeva Muyassar Anapiyaevna

Namangan Davlat Universiteti Tarix yo'nalishi

2-kurs magistranti

E-mail: g.Kuziboyeva@muyassar.uz

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada insonlarning ekologik madaniyati juda katta siyosiy, huquqiy va manaviy ahamiyatga ega ekanligi haqida so'z boradi. Insonlarning ekologik huquqlarining tan olinishi fuqarolarning nafaqat tabiat ne'matlaridan bahramand bo'lishlari, balki atrof-muhitni muhofaza qilishdan manfaatdorligini oshiradi. Insonlarni o'z huquq va manfaatlari yo'lida yanada ko'proq tabiatni muhofaza qilish faoliyatiga jalb etadi.

Kalit so'zlar: iqlim, ekologiya, ishtimoiy, havfsizlik, majburiyat, strategiya, aksiyoma, qonun, qaror, zarar, texnologik taraqqiyot, sog'lom turmush, ekologik zanjir.

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится о большом политическом правом и духовном значении экологической культуры человека. Признание политических экологических прав людей повышает заинтересованность граждан не только в пользовании благами природы но и защите окружающей среды. Привлекает больше людей к работе по охране природы в своих правах и интересах.

Ключевые слова: климат, экология, безопасность, обязанность, стратегия, аксиома, закон, решение, ущерб, технологическое развитие, здоровый образ жизни, экологическая цепь.

ABSTRACT

This article talks about the great political, legal and spiritual importance of human ecological culture. The recognition of people's political environmental rights increases citizen's interest not only in enjoying the benefits of nature, but also in protecting the environment. Attracts more people to the work of nature protection for their own rights and interesting.

Key words: climate, ecology, business generation, security, obligation, strategy, axiom, law, decision, damage, technological development, healthy life, ecological chain.

Biz odamlar hayotini osonlashtiruvchi, qiziqarli va foydali texnologiyalar hamda texnologik taraqqiyot qurshovida yashayabmiz. Inson o'z hayotini elektr, televizor, telefon yoki internetsiz tasavvur qila olmaydi. Kundalik hayotimiz, muloqotimiz, ish faoliyatimiz hatto dam olishimiz ham texnologiyalar bilan uzviy bog'liq. Biroq ushbu yutuqlarning salbiy tomoni ham mavjud. Bunday taraqqiyot natijalari butun dunyoda ekologik muhitga be'vosita ta'sir ko'rsatadi. Toza atrof-muhitni saqlab qolish bilan bog'liq qiyinchiliklar yuzaga keladi. Inson faoliyati, shuningdek, siz bilan bizning tabiatga qarshi har qanday faoliyatimiz o'rmonlar, degizlar, hayvonlar butun sayyoramizning nobud bo'lishiga olib kelmoqda. Havo, yer, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi borliqdagi jami tiriklikning yashashi va ekologik zanjirda o'z vazifasini bajarishi uchun asosdir. Biroq yerdagi rivojlanish ana shu ekozanjir bog'lamlarining uzilishiga, havoning ifloslanishi va butun boshli tizimning zararlanishiga sabab bo'lmoqda. Atmosfera havosiga zavod va fabrikalar faoliyati, mashinalardan chiqadigan zaharli gaz, issiqhona gazlaridan tortib yoqilqotgan hazon ham kesilayotgan daraxt xam salbiy ta'sir o'tkazmoqda. Oqibatda tuzatib bo'lmas, misli ko'rilmagan muammolar eshik qoqmoqda

Atrofimizni o'rab turgan tabiatning, mintaqamizning, yer sayyorasining kelajakdagi taqdiri siz bilan bizga, ekologik madaniyatimiz darajasiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

Insonning ekologik madaniyati juda katta siyosiy, huquqiy va ma'naviy ahamiyatga ega.

Siyosiy ahamiyati- ularni ro'yobga chiqarish orqali fuqarolar davlat ekologiya siyosatini shakllantirish hamda amalga oshirishda qatnashadi va ko'maklashadi, shu sohada boshqaruv va nazorat ishlarida ishtirok etadi, davlat organlaridan tegishli "ekologik ma'suliyatni" bajarishni talab qilishadi.

Huquqiy ahamiyati- ularni ro'yobga chiqarish bir vaqtning o'zida "ekologik" majburiyatni xam keltirib chiqaradi. Huquq va majburiyat uyg'unligi bo'lmasa, ekologik huquqlardan foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlari amalga oshmay qoladi.

Ma'naviy ahamiyati- tabiat musaffoligi va ne'matlarga boyligi insonlarning barkamol bo'lishi va kuchli taraqqiy etishida zamin bo'lishi bilan izohlanadi. Qolaversa yuksak ekologik ong va madaniyat ekologik ma'naviyat asosidir.

Insonning ekologik huquqlarining tan olinishi fuqarolarning nafaqat tabiat ne'matlaridan bahramand bo'lishlari, balki atrof-muhitni muhofaza qilishdan

manfaatdorligini oshirdi. Insonlar o'z huquqlari va manfaatlari yo'lida yanada ko'proq tabiatni muhofaza qilish faoliyatiga jalb etiladi.

Xorijiy davlatlar tajribasiga nazar tashlasak ham, insonlarning ekologik huquqlarining e'tirof etilganligi davlatni zamonaviy davlatlar darajasiga ko'tardi, uni xalqaro obro'sini oshiradi va "tenglar ichida tenglik" salohiyatini kuchaytiradi. Insonlarning ekologik huquqlari, ayniqsa qulay atrof-muhitga ega bo'lish huquqi bir qator davlatlar Konstitutsiyasida aks etgan. Masalan, "Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasining 42-moddasida har kimning qulay atrof muhitga, uning holati to'g'risida ishonchli axborot olishga va ekologik huquqbuzarliklar natijasida uning sog'lig'iga va mulkiga yetkazilgan zararni undirib olish huquqi aks etgan[5]. Xorijiy davlatlarda va xalqaro miqyosda bunday huquqlar juda dolzarb hisoblanadi.

Ekologik huquqlar ko'proq ijtimoiy ahamiyat kasb etib, inson huquqlari doirasida e'tirof etilgan shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar bilan o'zaro bog'liq bo'lsa-da, mazmun-mohiyati jihatidan alohida kategoryadagi huquqlar hisoblanadi. Shu bois ular rasmiy belgilanishi, subyektlarning doirasi, ijtimoiy ahamiyati, ro'yobga chiqarilish darajasi va bir qancha jihatlari bilan boshqa huquqlardan farq qiladi. Bu huquqlarning kafolatlanishida birinchi o'rinda tabiiy holat, ya'ni atrof-muhitning sifati va miqdori ahamiyatga ega bo'ladi.

O'zbekistonda insonning ekologik huquqlarining roli va ahamiyatiga alohida e'tibor berilayotganligini O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I. Karimovning asarlarida ham takidlab o'tilgan: "Xalqaro hamjamiyat insonning nafaqat yashash huquqini, balki to'laqonli va sog'lom turmush kechirishi uchun zarur mo'tadil atrof-muhit sharoitlariga ham bo'lgan huquqlarining muqaddasligi va daxlsizligini allaqachon e'tirof etgan".[4]

O'zbekistonda mustaqillik yillarining dastlabki paytlaridanoq insonning ekologik huquqlarini qonunlarda mustahkamlashga katta e'tibor berilgan. Bunday huquqlarning davlat tomonidan tan olinganligi barcha inson huquqlariga to'liq e'tibor berilganligini, siyosiy hokimiyat yanada insonparvar mohiyat kasb etayotganligini, atrof-muhitni muhofaza qilish ishlariga inson huquqlari nuqtayi nazaridan yondashilayotganligini bildiradi.

Shuni aytib o'tish joizki, O'zbekiston qonunlarida aynan "inson ekologik huquqlari" degan ifoda uchramaydi. Inson ekologik huquqlari boshqa huquqlarga o'xshab siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy kabi tizimlashtirilmagan. Shu boisdan ham inson ekologik huquqlarini aniqlash va mazmunini tushinish uchun bir nechta qonunlarga murojat qilish zarur.

Xususan "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun insonning ekologik huquqlari aks ettirilgan eng asosiy Qonun hisoblanadi. Unda "fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo'lish huquqi" [2] va boshqa huquqlar to'g'risidagi qoidalar

umumiy boshlovchi tarzda berilgan. Konstitutsiya bilan bir vaqtda qabul qilingan ushbu Qonunda inson ekologik huquqlari dastlab e'tirof etilgan. Shundan so'ng boshqa qonunlarda inson ekologik huquqlari yanada rivoj topgan.

Albatta, inson huquqqa ega bo'lish bilan birga majburiyatlarga ham egadir. Majburiyatlar insonni atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, tabiiy resurslardan oqilona va to'g'ri foydalanish, boshqalarning huquqlarini buzmasligini ta'minlaydi.

Insonning ekologik majburiyatlari, atrof-muhitni muhofaza qilish, aholining ekologik havfsizligini ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi harakat va harakatsizlikdir. Insonlarning ekologik majburiyati deganda, atrof tabiiy muhit muhofazasi bilan bog'liq tegishli talablarni bajarish yoki muayyan harakatlardan tiyilish tushunilib, ular ekologik qarorlar yuzasidan amalga oshiriladi.

Insonlarning ekologik majburiyatlari atrof-muhitga oid qabul qilingan qonunlarda ham o'z aksini topgan. Xususan, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun insonning tabiatdan foydalanish bilan bog'liq bir qator majburiyatlarni belgilab o'tilgan. Ular quyidagicha: "O'zbekiston Respublikasi aholisining tabiiy resurslardan oqilona foydalanishi, tabiat boyliklariga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, Ekologiya talablariga rioya etishi, Atrof tabiiy muhitga zarar etkazgan korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va ayrim shaxslar etkazgan zararini, shu jumladan boy berilgan foyda o'rnini qonunlarga muvofiq qoplashi shart" [2].

Insonning ekologik huquq va majburiyatlarining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida insonning ekologik huquqlari aynan aks ettirilgan bo'lmasa ham, bevosita shunday huquqlarga asos bo'ladigan qoidalar mavjud. Konstitutsiyasining 55- moddasida "Yer, yer osti boyliklari, suv va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir"[1] degan qoida belgilangan. "Umummilliy boylik" deganda, yerda yashayotgan barcha, ya'ni har bir insonning bu boylikka nisbatan tegishli huquqqa ega ekanligi tushuniladi.

Xulosa: Insonning ekologik huquqlarining tan olinishi fuqarolarning nafaqat tabiat ne'matlaridan bahramand bo'lishlari, balki atrof-muhitni muhofaza qilishdan manfaatdorligini oshirdi. Insonlar o'z huquqlari va manfaatlari yo'lida yanada ko'proq tabiatni muhofaza qilish faoliyatiga jalb etiladi. Atrofimizni o'rab turgan tabiatning, mintaqamizning, yer sayyorasining kelajakdagi taqdiri siz bilan bizga, ekologik madaniyatimiz darajasiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent. O‘zbekiston nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2015
2. O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risidagi Qonun. 09. 12. 1992. N 754 – XI son.
3. “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF- 60 son.
4. Karimov I. A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida. T. 6. -T: O‘zbekiston,
5. 1998. -B. 108.
6. Ekologiya huquqi. Toshkent Davlat Yuridik Universiteti. 2018.

QIZIRIQ TUMANI AHOLISI VA XO‘JALIGIGA UMUMIY TAVSIF

Ishboyev Parda Usan o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston milliy universiteti

Geografiya va tabiiy resurslar fakulteti

Tabiiy geografiya kafedrası 70530402– geografiya

(o‘rganish obyekti bo‘yicha) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Qiziriq tumani aholisi va xo‘jaligiga umumiy tavsif berilgan bo‘lib, unda aholining tabiiy o‘shishi, migratsiya, sanoati malumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. aholi, milliy tarkibi, migratsiya, aholining tabiiy o‘shishi, qishloq xo‘jaligi, dexqonchilik, chorvachilik, sanoat, ijtimoiy sohalar.

O‘zbekiston Respublikasi aholi soni bo‘yicha dunyo miqyosida o‘rtacha demografik salohiyatga ega bo‘lgan davlat hisoblanadi. Mamlakatimizning demografik tarhi uning aholisini turli yillarda har xil suratlarda o‘shib yuksalib borganligi bilan tavsiflanadi.

Surxandaryo viloyati 1941-yil 6-martda tashkil etilgan. Maydoni 20,1 ming km² bo‘lib, respublikamiz maydonining 4,5 foizini tashkil etadi.

Aholisi. Qiziriq tumani 1975 yil 6-martda tashkil etilgan. 2023-yil 1-yanvar holatiga Surxondaryo viloyatida jami aholi soni 2806,7 ming kishi tashkil etib, vilovat doimiy aholishining 4,3 foizi tumanda yashaydi yani 2023 - yilning 1 - yanvar holatiga doimiy aholi soni 121,4 ming kishini tashkil etib, yil boshidan 1,6 % ga o‘shdi. 2022 yil 1-yanvar holatiga ko‘ra tuman aholisi 119,9 kishi bo‘lib, bir yilda 2600 kishiga ko‘paygan .

Aholining milliy tarkibi. O‘zbeklar 95,9 foiz, tojiklar 0,9 foiz, turkmanlar 0,1 foiz, boshqa millat vakillari tashkil etadi.

Fuqorolar yigini soni 31 ta. Qiziriq tumanida 2022 – yilning ma’lumotiga ko‘ra erkaklar ulishi ayollarnikidan qaraganda 1,6 mingga ko‘pdir. Ya’ni erkaklar 58,7 ming bo‘lsa ayollar 57,1 ming kishini tashkil etadi. Tuman aholisi tabiiy o‘shish hisobiga ko‘paymoqda.

Aholining tabiiy o‘shishi bu- o‘lim ko‘rsatgichidan tug‘ulish ko‘rsatgichining ortiqligi, ya’ni bir vaqt davomida tug‘ulganlar va o‘lganlar o‘rtasidagi farq bo‘lib, aholi soni o‘shishining asosini tashkil qiladi.

Migratsiya. Dastlabki malumotlarga ko'ra, 2020 yil holatiga tuman boyicha ko'chib kelganlar soni 318-kishini, shu davr mobaynida ko'chib ketganlar soni esa 951 kishini tashkil qildi. Mos ravishda migratsiya qoldigi minus 633- kishini tashkil etgan, 2021 yilning mos davrida 554-minus kishi bo'lgan.

Aholi migratsiyasi bu aholining har qanday harakati, ya'ni ichki va tashqi migratsiyani o'z ichiga oladi.

Qishloq xo'jaligi. Iqtisodiyotining eng qadimgi tarmoqlardan biri. U hozirgi kunda jahon, milliy va mintaqaviy iqtisodiyot tarkibida yetakchi o'rinlarni egallaydi. Qiziriq tumani qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanadigan tumanlardan biri bo'lib, 1975-yili 17215 gektar paxtazordan 39,9 ming tonna o'rniga 43478 tonna paxta yig'ishtirilib olingandi. Kiyingi yillarda ham dalalarda xosildorlik yuqori bo'lganligi bois ayrim mavsumlarda, tuman dalalaridan 62 ming tonnadan ko'proq xomoshiyo jamg'arilgani bor haqiqat. Usha davrda va undan kiyingi davrlarda birgina Lelin nomli (hozirgi Gilombob savxozda 22000 tonna paxta yetishtirgani hamon cho'lquvarlar esidan chiqmagan busa kerak. 1982 - yili tumanda 16240 gektar maydonga paxta ekilib, rejadagi 55807 tonna o'rniga 69760 tonna paxta davlatga sotilgani qayt qilingan. Usha mavsum tumanda paxta tayyorlash rejasini 125 foyizga, yana 14- oktyabrda uddalangan.

So'ngi yillarda tuman qishloq xo'jaligi paxtachilik bilan g'allachilik ham oqsamoqda. 2020 – yilda 5979 gektar maydonga chiqit qadalib dehqonlar 18642 tonna o'rniga dalalardan 8000 tonna paxta yetishtirib oldilar. Hosildorlik tuman bo'yicha 13,04 sentnerni tashkil qildi.

Qiziriqlik fermer dehqonlar nafaqat paxta yetishtirishda shu bilan birga g'allachilikda ham oqsamoqda. 2020 – yilda viloyat g'allakorlari uchun omadli yil bo'lgan. Ammo, g'alla mo'l bo'gan yilda ham Qiziriq tumanida davlat buyurmasi bazur bajarilgan. 11955 gektar maydonda boshqoqli donli ekinlari parvarishlagan fermer xo'jaliklari belgilangan 81686 tonna o'rniga 59702 tonna don yetishtirilgan 293 ta fermer xo'jaligining 61 tasi don tayyorlash rejasini bajarolmagan.

Qiziriq tumanida dehqonchilik madaniyatini yuksaltrish, yerlarning melliorativ holatini yaxshilash va unumdorligini oshirish, aholining bandligini ta'minlash maqsadida 2021 – yil boshida “Surxon cotton textel cluster” MCHJ paxtachilik – to'qimachilik klasteri tashkil etildi tuman hokimligidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, 2020 – yil oxirida 435 ta fermer xo'jalik yerlari klaster tasarrufiga o'tkazilgan.

Tumanning jami qishloq xo'jaligida foydalanidan umumiy maydoni 23588 gektar bo'lib, 2022 yil uchun bo'linishi.

Qiziriq tumanida qishloq xo'jaligi ekinlar ekilgan maydon jami gektarga yillar hisobi bo'yicha taqsimlaydigan bo'lsak, 2021 – yilda 24522ge/r va 2022 – yilga kelib maydon 22401ge/r tashkil etgan. Uch yillik hisobi bo'yicha 2021 – yilda ekin maydoni

qolgan yilga qaraganda maydoni kattaligi bilan ajralib turadi. Qishloq xo'jaligi hajmi 2022-yilning birinchi yarmida 509,5mlrd so'mni tashkil etgan.

Qiziriq tumani jami ekin maydonini 100 foiz deb olinsa, shu maydonlarning 61 foizi bug'doy, 29 foizi paxta, 2 foizi kartoshka, savzavot ekinlari 4foizi, 2 foizi poliz ekinlari, yem hashak ekinlari 2 foiz va boshqa ekinlar 1foizini tashkil etadi.

Bu malumotlardan korinib turibdiki tuman qishloq xo'jaligining asosiy ekinlari bug'doy va paxta ekinlari tashkil qiladi.

Qishloq xo'jaligi yerlari bu qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun , mintazzam ravishda foydalanigan yerlar maydonlari. Qishloq xo'jaligi yerlariga tarkibiga haydalanigan va bo'z yerlar, kop yillik daraxtzorlar, pichanzorlar va yaylovlar kiradi. Qishloq xo'jalidi yerlarida qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar: dexqon va aholining shaxsiy xoj'aliklari , fermer xo'jaliklari foydalanishida, ijara, doimiy yoki vaqtinchalik mulk sifatida bo'ladi.

Sanoat. Qiziriq tumanida 2021– yil 1 –iyun holatiga faoliyat yuritilayotgan sanoat korxonalar jami 185 tani, 2022-yil 222- tani tashkil etdi. Shundan yirik korxonalar yo'q, ta kichik korxonalar va mikro – firmalar shu 211-ta jumladan 9- ta xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar mavjud.

Dastlabki ma'lumotlar bo'yicha 2021- yilning yanvar oylarida Surxandaryo viloyati korxonalar tomonidan 6 trln 785,9 mlrd so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo'lib, 2020- yilning yanvar-dekabr oyiga nisbatan sanoat ishlab chiqarishning hajmi 111,4 foiz ni tashkil etdi.

Sanoat ishlab chiqarishi tarkibida eng katta ulush ishlab chiqarishigan sanoat hissasiga to'g'ri kelib, uning jami sanoat ishlab chiqarishdagi ulishi 90,3 foizni tashkil etdi.

Hududlar bo'yicha iste'mol mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, tarkibi va o'sish sur'ati 2021- yilning yanvar- iyun oylarida -Surhandaryo viloyatida jami 2642,1mlrd so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo'lib, ularning asosiy qismi. Birinchi qatorda viloyat miqyosida malumotlar keltirilgan bo'lib oldingi yilga qaraganda 15 % o'sganligi ko'ryapmiz. Ikkinchi qatorda Qiziriq tumani istemol mahsulotlari malumotlari keltirilgan.

Tumanning sog'liqni saqlash tizimidagi davolanish profilaktika muassalarining aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat haqida malumotlarga qaraganda, bugungi kunda tuman aholisiga jami 10 ta birlamchi tibbiy sanitariya yordamini ko'rsatuvchi muassasalar, jumladan

-5 ta oilaviy poliklinika

-4 ta oilaviy shifokorlik punkti

-1 ta ko'p tarmoqli markaziy poliklinika va 1ta 283 o'rinli markaziy shifoxona tuman aholisiga tibbiy xizmat ko'rsatib kelmoqda.

Sariq zonada- ahvoli o'rta darajadagi bemorlar qabul qilinadi.

Qizil zonada- shok holatida kelgan bemorlarga mo'jallangan bo'lib unga barcha reanimatsion yordam ko'rsatiladi.

Joriy yilda 3-ta xususiy klinikasi yangidan ochilgan bo'lib, 2022-yil ohirigacha qo'shimcha yana 5 ta xususiy klinikasi ochilishi ko'xda tutildan.

Qiziriq tumanida 2020 - 2021 o'quv yilida tuman bo'yicha 50- ta umumta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatmoqda. Tuman Xalq Ta'lim bo'limiga qarashli 49-ta Umumta'lim maktab bo'lib ularda 21603-ta o'quvchi ta'lim olmoqda va ularga 1947-ta o'qtuvchilar ta'lim bermoqda. MTM-101 ta, shundan Davlat-21, Oilaviy-69, DXSH-11. Tumanda yana 9-sonli maktab internati bor.

Bulardam tashqari tumanda 12-sonli Bolalar musiqa va sa'nat maktabi bo'lib, 1978-yil tashkil etilgan. 2014-yil yangi 150-lik o'rinli binoga ko'chib o'tgan.

Bugungi kunda 30-nafar o'qtuvchi faoliyat olib bormoqda. Ularning 15-nafari oliy toifali, 9-nafari to'liqsiz oliy, qolganlari o'rta maqsus toifali o'qtuvchilar. Hozirda o'quvchilar 12-yo'nalishda 172-nafar o'quvchi taxsil olmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qiziriq tuman pasporti. 2022 y
2. Qiziriq tuman statistika bo'limi malumotlari.
3. Qiziriq tuman Qishloq xo'jaligi bo'limi.
4. Surxandaryo viloyat statistika axbarotnomasi. 2022 y

SIMLE SENTENCES EXPRESSING CONDITIONAL RESULT RELATIONSHIPS AND WAYS OF THEIR TRANSLATION

Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamaxmudovich,
Candidate of Philological Sciences,
Namangan Institute of Engineering Technology
Bahtiyorxolmirzayev1@gmail.com

Bozorova Gulshoda Shavkatjon qizi
master's student, Namangan State University
gbazarova349@gmail.com

ANNOTATION

This article discusses the advantages and disadvantages of Simple sentences expressing conditional result relationships and ways of their translation using differentiated instruction in English language teaching and the use of this instruction in foreign language teaching based on the individual interests of the student.

Key words: differentiated instruction, success, challenge, importance

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются преимущества и недостатки простых предложений, выражающих условные отношения результата, и способы их перевода. Использование дифференцированного обучения при обучении английскому языку и использование этого обучения при обучении иностранному языку с учетом индивидуальных интересов учащегося.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, успех, вызов, важность

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada natijaning shart munosabatlarini ifodalovchi sodda gaplarning afzalliklari va kamchiliklari, ularni tarjima qilish usullari muhokama qilinadi. Ingliz tilini o'qitishda tabaqalashtirilgan o'qitishdan foydalanish va chet tilini o'qitishda talabaning shaxsiy manfaatlarini hisobga olgan holda ushbu ta'limdan foydalanish.

Kalit so'zlar: differensial instruksiya, afzalliklar, qiyinchilik, muhimlik

Nowadays the English language is taught as a compulsory subject in all institutions in Uzbekistan. Teaching and learning English has some specific peculiarities and is required a special teaching program and methodology. Studying of

scientific-methodological sources, analyzing of current curriculums and texts-books show that the English language Plays a great role for students in being a high qualified specialist. But at present the level of teaching and learning the English language doesn't correspond to modern requirements. It is important to notice that the cause of such negative result English teachers don't have enough professional skills and modern requirements aren't taken into account in current curriculums, text-books and methodological appliances, modern pedagogical technologies aren't used in teaching foreign languages as well. The article is devoted to the problem of Differentiated Strategies in teaching English which puts students at the center of teaching and learning. [1]

It is a common-sense, as well as research-based, approach to meeting the diverse needs of learners while promoting equity and excellence. It promotes a curriculum centered on critical thinking and acknowledges the uniqueness of each learner. In an attempt to enhance students' learning, and maximize their achievement, numerous schools are implementing differentiated instruction. A process to approach teaching and learning for students of differing abilities in the same class. The intent is to maximize each student's growth and individual success by meeting each student where he or she rather than expecting students to modify themselves for the curriculum. Maximizing the conceptual understanding of the material taught is the goal of any educator. With the current diversity inside classrooms, it is almost impossible for teachers to challenge all their students in the same class unless they reform the curriculum in a way to reach all students. Differentiating instruction is not a new idea, but the issue has been gaining an ever-higher profile for English teachers in recent years. More and more, educational systems and parents are expecting the teacher to be aware of what each individual student-whether a struggling student, an average student, or a gifted student-needs and plan instruction to take those needs into account [2].

Differentiated instruction (DI) is nothing new and is believed to be an effective research-based strategy to cater for learner diversity. Differentiation involves finding multiple ways to structure a lesson so that each student is provided with an opportunity to work at a moderately challenging level. Previous studies, however, found that teachers were not well prepared and insufficiently equipped with skills and knowledge about DI. Differentiated instruction (DI) is regarded as the most effective strategy to cater for learner diversity. [3]

We are situated at a moment in our national educational history when we have the opportunity to learn anew how to craft classrooms in which each

student has access to high quality knowledge, understanding, and skill. There are three significant implications contained in this opportunity. First, we can no longer accept classrooms that relegate some students to low level learning. [4] Second, in addition to providing rich, powerful, high quality curriculum for all learners, we must ensure instructional support systems that make it possible for each learner to take advantage of what a high quality curriculum has to offer. Third, we must learn how to establish the goal of ensuring that each student grows as much as he or she can grow at a given time and how to acknowledge the growth appropriately when it occurs. To succeed in establishing classrooms where all students work with ideas and skills that equip them for a future of continued learning, to provide support systems that promote systematic development of the individual, and to settle for nothing less than the best a student has to offer is to achieve classrooms that represent both equity and excellence. [5]

Here is a summary of the successes and challenges researchers experienced while working with student in a differentiated classroom environment.

Successes

- 1) Increased student motivation in approaching academic tasks;
- 2) Improved study habits and problem solving skills for students;
- 3) Students recognized the value of paying attention to different learning styles and the need to apply this approach to their classroom teaching during practicum;
- 4) Bringing the topics of curriculum studies to life; increased meaning and understanding by making connections to real life classroom and world situations;
- 5) Group cooperation and collaboration;
- 6) Greater involvement, understanding and improved academic performance by all students;
- 7) Building improved relationships between students and instructors. [6]

Challenges

- 1) A very time consuming exercise with long hours of planning, organizing and scheduling individuals and groups in a large class setting ;
- 2) Difficult to cater to individual needs and preferences especially those individuals who prefer to work alone;
- 3) The examination culture which has pervaded teacher education institutions seemed to have great impact.[7]

Some students questioned the fairness of the process when assessments were differentiated. Different studies showed that DI had positive impacts on student

learning in different levels of schooling. Effectiveness of DI usage was evidenced in different subject disciplines. Although there is a strong need for teachers who can ‘proactively respond to and reach the varied needs of diverse student populations, grouped heterogeneously, at a high-level’ disappointingly, little differentiation practice or negative effects on teachers occur in curriculum and instruction in reality. It was also noted that DI strategies were used more frequently to meet the needs of at-risk or struggling students rather than academically advanced students within a mixed-ability classroom. Based on an extensive literature about DI, four critical factors influencing the implementation of DI in schools are identified: teacher preparation, teaching beliefs, school support, and team collaboration.

REFERENCES

- [1]. Santangelo, T., & Tomlinson, C. (2009). The application of differentiated instruction in post-secondary environments: Benefits, challenges, and future directions. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(3), 307-323.
- [2]. Bearne, E. (2004). Differentiating instruction in response to student readiness, interest and learning profile in academically diverse classrooms: A review of literature. *Journal for the Education of the Gifted*, 27(2/3), 119-45.
- [3]. Creese, A., & Blackedge, A. (2010). Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching? *The Modern Language Journal*, 94(1), 103–115. Ellis, R. (2004).
- [4] Individual differences in second language learning. In A. Davies & C. Elder (Eds.), *The handbook of applied linguistics* (pp. 525–551).
- [5] Oxford: Blackwell. Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.). New York, NY: Continuum. (Original work published 1968) Harper, C. & Jong, E. D. (2004).
- [6] Misconceptions about teaching English-language learners. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 48(2), 152–162.
- [7] Kirschenbaum, H. (1992). A comprehensive model for values education and moral education. *Phi Delta Kappan*, 73(10), 77–176

YOVVOYI PISTA (*PISTACIA VERA*) NEMATODE FAUNASI TAHLILI

Sindorov Abdumo‘min O‘rolbek o‘g‘li

Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Sindorova Charos Ikrom qizi

Jizzax davlat pedagogika universitetida talaba

Yusupov O‘ktam Abduvali o‘g‘li

Jizzax davlat pedagogika universitetida talaba

ANNOTATSIYA

Yovvoyi pistaning farmakologik xossalari juda yuqori, ammo bodom nematodalari ko‘p uchramaydi, shuning uchun ularning turlari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: rizosfera, diskolaimus, mezodorilaimus, xiphinema, musae, xiphinema americanum, xiphinema indeksi, enopliya, rabditiya, diplogastriya.

Yovvoyi pista (*Pistacia vera*)lar tanlab olindi. Ushbu tanlab olingan o‘simliklardan namuna olish uchun o‘simlikning atrofi 50 sm chuqurlikda, 1 metrgacha kenglikda qaziladi va eng ingichka ildizlar tuproqdan ajratib olinadi. Ildiz atrofidagi tuproqdan 0,5 kg olinadi. Har bir o‘simlikning vegetativ a‘zosi ildiz sistemasi va rizosfera tuprog‘ining 0-15, 15-30 va 30-50 sm li qatlamlaridan namunalar olindi. Olingan namunalarga o‘sha kunning o‘zidayoq ishlov berildi.

O‘simlikning vegetativ a‘zosi ildiz sistemasi va rizosfera tuprog‘i namunalaridan nematodalarni ajratib olishda Bermanning voronkali usulidan foydalanildi. Ushbu usul shundan iboratki, bir tomoni ingichka nayli shisha voronkaga rezina shlang kiydirilib, har biri ko‘p o‘rinli yog‘och shtativga o‘rnatiladi va voronkaning shlangi temir qisqich bilan qistirilib, uning yarmigacha toza vodoprovod suvi quyiladi va har bir voronka etiketka bilan belgilab qo‘yiladi.

Shundan soʻng oʻsimlikning vegetativ aʼzosi ildiz sistemasi maydalab kesiladi (1-1,5 sm). Bizning ilmiy tadqiqotdan koʻzlangan maqsadlardan biri mevali daraxtlardagi nematodafaunasidagi turlarining biotoplar boʻylab tarqalishini aniqlash boʻlgani uchun oʻsimlikning yer ostki qismlari alohida ajratib olinib, maydalanadi va undan 5-10 gram (baʼzan 15 gr) oʻlchab olinib, 15x15 sm li doka salfetkaga solib, ohista bogʻlanadi va maʼlum etiketkali varonka suviga botirib qoʻyiladi. Shu usulda qoʻl ostimizdagi oʻsimlik namunalari voronkalar suviga botirib qoʻyilgandan soʻng, navbatdagi rizosfera tuprogʻi namunalariga oʻtiladi.

Har bir tuproq namunasi alohida-alohida yaxshilab aralashtiriladi, uning tarkibidagi tosh va boshqa yot narsalar olib tashlanadi hamda 20 gr oʻlchab olinib, 15x15 sm oʻlchamdagi doka salfetkaga solib bogʻlanadi. Ushbu namunalar suvli voronkaga solinishdan oldin voronkaga simli toʻr solinadi. Bundan maqsad tuproqli salfetka voronkaning tubini berkitib qoʻymasligi lozim. Hamda belgilangan voronka suvga ohista botirib qoʻyiladi. Qoʻl ostiga barcha bir kunlik toʻplangan oʻsimlik va rizosfera tuprogʻi namunalari voronkalarga joylashtirilgandan soʻng, shu holatda suvli voronkalarda 14-15 soat qoldiriladi. Shu vaqt davomida suvli voronkalardagi oʻsimlikning vegetativ aʼzolari yoki rizosfera tuprogʻidagi nematodalar suvga chiqadi va voronka tubidagi nayga toʻplanadi. Endi nematodalarni ajratib olish uchun probirkalar maxsus etiketkalanadi. Shuni aytish lozimki suvga botirilgan namunalar tarkibidagi nematodalar shlang tubiga toʻplangan vaqtda ham tirik holda boʻlishadi.

Oʻsimlik va tuproq namunalari suvli voronkada qoldirilgan vaqt tugagandan soʻng, ularni tarkibidagi nematodalarni fiksasiyalash (oʻldirish) va keyingi ishlarni davom ettirish ushuni saqlash talab etiladi. Buning uchun oʻsimlik va tuproq namunalari soniga qarab, shuncha sonda probirkalar tayyorlanadi, yaxshilab yuviladi, qapqoq (pukak tusiq) bilan taʼminlanadi va har biriga uning oʻndan bir qism hajmiga 40 % li formalin suyuqligi solib chiqiladi. Buning uchun 40% li formalinni probirkaning 1/10 qismi hajmi boʻyicha quyiladi, keyin ushbu probirkaga nematodali voronkaning nayi ohista ochiladi, nay ichidagi suv 40% li formalin bilan aralashishi tufayli 4-5% li boʻlib

qoladi. Ushbu fiksatsiyalangan namunani biz istalgan vaqtgacha saqlashimiz va undan foydalanishimiz mumkin.

Shunday qilib, bir qator tadqiqot usullari (material to‘plash, ularni olish, tarkibidan nematodalarni ajratib olish, fiksatsiyalash va saqlash) dan foydalanib, tadqiqot ishlarining material to‘plash uchun ajratilgan bahor va kuz oylari davomida 248 ta namuna yig‘ildi.

Fiksatsiyalangan namunalar tahlil qilinganda nematodalar rizosfera tuprog‘i va ildiz sistemasi namunalarida bir xil tarqalmaganligi ma’lum bo‘ldi. Masalan, mevali daraxtlardan biri yong‘oqning ildiz sistemasidan olingan 28 ta namunaning 19 tasidan (68%) nematodalar aniqlandi. Rizosfera tuprog‘ining 0-15 sm li qatlamidan olingan jami 28 ta namunaning 27 tasi nematodali bo‘lib chiqqan bo‘lsa, 15-30 sm li qatlamda bu ko‘rsatkich 23, 30-50 sm li qatlamda 20 ta ga teng bo‘ldi (2.1- jadval)

2.1-jadval

Nurota tog‘ massivi biotsenozlarida o‘sovchi mevali daraxtlardan olingan namunalar tahlili

| Mevali daraxtlar | Ildiz sistemasi | | Rizosfera tuprog‘i qatlamlari | | | | | | Jami olingan namunalar | Jami nematodali namunalar |
|------------------|-------------------|-------------|-------------------------------|-------------|-------------------|-------------|-------------------|-------------|------------------------|---------------------------|
| | | | 0-15 sm | | 15-30 sm | | 30-50 sm | | | |
| | Olingan namunalar | Nemato dali | Olingan namunalar | Nemato dali | Olingan namunalar | Nemato dali | Olingan namunalar | Nemato dali | | |
| Yovvoyi pista | 13 | 9 | 13 | 11 | 13 | 9 | 13 | 7 | 52 | 36 |
| Jami | 62 | 44 | 62 | 57 | 62 | 49 | 62 | 40 | 248 | 190 |

Yovvoyi pista daraxtining ildiz qismidan 13 ta namuna olingan bo‘lib, ulardan 9 tasida (69%) nematodalar uchratildi. Ushbu o‘simlik rizosfera tuprog‘i qatlamlaridan olingan namunalar ham yuqoridagi ikki o‘simlik kabi ko‘rinish oldi. Ya’ni eng ko‘p nematodali namunalar 0-15 sm li qatlamda bo‘lsa, en kam ko‘rsatkich 30-50 sm li qatlamda ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Азизова П.Э “К изучению фауны нематод виноградников и их прикорневой почвы в условиях Ташкентской области” Ўзбекский биологический журнал 1971 г. Стр 50-52
2. Алибеков Л.А.–Ландшафты и типы земель Зарафшанских гор и прилегающих равнин.Ташкент,Изд-во «Фан» Уз. ССР. 1982. -148 с.
3. Вайшер Б. и Д.Д.Ф.Браун “ Знакомство с Нематодами: Общая Нематология. ” Учебник для студентов . София-Москва 2001 г стр 40-57.
4. Волкова В.Т, и. П. Казаченко “Седентарные нематоды отряда Tylenchida естественных ценозов Дальнего Востока России ”Амурский зоологический журнал. X(1), 2018 г. Стр 3-10
5. Де Лей, П. и Блэкстер. М. 2004. Новая система для нематод: объединение морфологических признаков с молекулярными деревьями и перевод клад в ранги и таксоны. Нематология Монографии и перспективы 633-653.
6. Деккер Х. Нематоды растений и борьба с ними // М.Колос, 1972. 445 с.
7. Иванова Т.С. – Распределение паразитических нематод подотряда Tylenchinae по флороценотипам Памир-Алая. // X Всесоюзное совещание по нематоды болезням сельскохозяйственных культур. Тезисы докл. и сообщ. Воронеж, 1987. С. 62-64.
8. Иванова Т.С. – Вертикально – зональное распределение эктопаразитических нематод надсемейства Criconematoidea (Taylor, 1936), Weraert, 1966 в Таджикистане. Сб. Паразитические нематоды растений Таджикистана Изд-во «Дониш» Душанбе, 1987. С. 3-15
9. Иванова Т.С “Паразитические корневые нематоды” Семейство Criconematoidea “Наука” 1976 г. Стр. 3-17

TALABALARNI UMURTQALILAR ZOOLOGIYASI FANIDAN INTERAKTIV DASTURIY VOSITALAR YARATISH VA ULARDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASH ASPEKTLARI

Norquziyeva Madina Sharof qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi.

Norquziyeva12345@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida umurtqalilar zoologiyasi fanidan zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, talabalarning o'zlashtirgan bilimlarini mustahkamlash usullari hamda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan muntazam foydalanish dars samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: zoologiya, axborot, kompyuter, qo'llanma, metodika, multimedia.

ASPECTS OF PREPARING STUDENTS TO CREATE AND USE INTERACTIVE PROGRAMS IN VERTEBRATE ZOOLOGY

ABSTRACT

This article explains that the effective use of modern information technologies in vertebrate zoology in higher educational institutions, the methods of consolidating the acquired knowledge of students, the regular use of modern information and communication technologies are important factors in increasing the effectiveness of lessons.

Key words: zoology, information, computer, textbook, methodology, multimedia.

Respublikamizda ta'lim tizimini modernizatsiyalash borasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy talablaridan biri talabalarning kompyuter savodhonligi darajasini oshirish, ularni axborot texnologiya vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini orttirishdan iborat. Mazkur masalani amaliy yechimini ta'minlash yo'llaridan biri pedagogik kadrlar–fan o'qituvchilarining zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan shu jumladan, kompyuter texnikasidan ta'lim jarayonida muntazam foydalanishini ta'minlashga erishish zarur.

Bugungi kunda ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari keng joriy etilayotgan jamiyatda barcha fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, talabalar oldiga ularni tez va sifatli egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilimlarni egallash vazifasini qo‘ymoqda.

Jizzax davlat pedagogika universitetining “Tabiiy fanlar” fakultetida zoologiya o‘qitishda yangi axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish bilan birga, bo‘lg‘usi biologiya o‘qituvchilarini kasbiy pedagogik faoliyatlarida mazkur vositalarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Talabalarga zoologiya fanini o‘qitishda axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish bo‘yicha orttirilgan tajribalar, moddiy bazasi, didaktik xususiyatlari va ta’lim jarayonida qo‘llash metodikasi bilan tanishtirib borilmoqda. Shuningdek, zoologiyadan elektron o‘quv qo‘llanmalar, internet ta’lim resurslaridan foydalanish yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, elektron darsliklarni tahlil qilish va talabalar mustaqil ta’limini tashkil etish maqsadida “Bilim olishning intellektual tizimini yaratish va joriy etish” amaliy tadqiqot doirasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Talabalarning o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlash hamda “darsni dasturiy qo‘llab-quvvatlash” maqsadida ularga quyidagicha topshiriqlar taqdim etiladi:

1. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida foydalaniladigan darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar ro‘yxatini to‘ldirish.

2. Elektron darslik yoki o‘quv-metodik qo‘llanmalardagi (muayyan mavzular yoki yaxlit bo‘lim bo‘yicha) nazariy materiallar hajmi va ilmiylikini aniqlash: a) matn hajmi, ilmiylik, tushunarlilik va suxandon nutqi ravonligi; b) tasviriy materiallar (rasm, sxema, jadval, xarita, videolavha va animatsiyalar) sifati, joylashtirilishi va ilmiylik; v) o‘zlashtirish apparati (materiallarni mustahkamlash uchun test savollari banki, interaktiv, muammoli vaziyatli, amaliy topshiriqlar, nazorat savollari)ning ta’minlanishi; g) qo‘llanmalarda materialni bayon qilish mantiqi; d) matn ma’lumotlarini videoqator va tovush bilan hamohang o‘zaro muvofiq kelishi;

3. Qo‘llanma muallifining metodik ko‘rsatmalari bilan tanishtirish.

4. Qo‘llanmaning didaktik qiymati haqida va ta‘lim muassasalarida foydalanish imkoniyatlari to‘g‘risida xulosa yasash. Ta‘limiy dasturlardan foydalanish bo‘yicha shaxsiy metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqish.

Biologiya darslari davomida talabalarda quyidagi ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga alohida e‘tibor berildi:

-multimedia taqdimotlar yaratish (ekranda tayanch tushunchalar, sxemalar, illyustratsiyalarni yoritish, ovoz berish va h.k.);

-ma‘lumot va tasviriy materiallarni Internetdagi biologik saytlardan qidirish va ularning ilmiyligini baholash;

-Web saytlar yaratish.

Biologiya darslarida talabalarni “darsni qo‘llab-quvvatlash” dasturini mustaqil tayyorlash, mavjud elektron qo‘llanmalar ssenariysini o‘zgartirish va to‘ldirish, pedagogik amaliyotga tegishli bilimlarga ega bo‘lishini ta‘minlashga yo‘naltirib boriladi .

Biologiya darslarida elektron ta‘lim resurslaridan foydalanish oliy ta‘lim tizimini axborotlashtirish talablariga muvofiq quyidagilarni ta‘minlaydi:

o‘qitishning shaxsga yo‘naltirilganligi;

ma‘lumotlar bazasini ilmiy va kasbiy talablarga muvofiq

interaktiv egallashga erishish;

multimedia texnologiyasining zamonaviy imkoniyatlari yordamida talaba faoliyati motivatsiyasini orttirish;

talabalarni o‘qitishning axborot muhitini yaratish.

Va nihoyat, yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish bilim, ko‘nikma va malakalarini orttirish natijasida talabalar kurs va bitiruv malakaviy ishlarini mustaqil ravishda multimediali ko‘rinishda tayyorlashni ham uddasidan chiqadi.

Albatta, oliy ta‘lim muassasalarida biologiyani o‘rganishda kompyuter va Internet texnologiyalarini qo‘llash bugungi kunda yetarlicha talab darajasida emas. Buning sabablari: kompyuter texnikasining yetarli emasligi; pedagoglarning kompyuter savodxonligi bo‘yicha yetarli bilimga ega emasligi (ayniqsa, katta yoshdagilarni

kompyuterdan foydalanishning yuqori darajada samaradorligini bilsada, undan foydalanish hohshini yoʻqligi); talabalarning bir tomonlama kompyuter savodxonligi, kompyuterni manbaga ulash va koʻngilochar saytlardan nariga oʻtmaslik; referatlar, mustaqil ishlarni, talabani mehnatsiz, izlanishlarsiz tayyor holatda Internetdan olishiga yoʻl qoʻyilishi; Internetdagi pornografik, insoniylikka yot va zoʻrlash mavzusiga aloqador resurslar talabalarning ijobiy xislatlariga salbiy taʼsir oʻtkazishini nazarda tutgan holda undan foydalanishni taqiqlashi. Mazkur kamchiliklarni bartaraf etish talabalarni zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarini talab darajasida egallashiga erishish, axborot kompetentligini rivojlantirishni taqozo etadi. Bu esa oʻz navbatida biologiya taʼlimida interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanishning didaktik va metodik taʼminotini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR : (REFERENCES)

1. Oʻzbekiston Respublikasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” // Barkamol avlod – Oʻzbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: “Sharq”, 1998. – B 5.
2. Abduqodirov A.A. Taʼlim tizimida masofali oʻqitish texnologiyasi // Fizika, matematika va informatika. – T.: 2005. – №3. – B. 17–23.
3. Ergasheva G.S. Biologiya taʼlimida interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanishni takomillashtirish// Toshkent 2018. – 42-50.
4. Norquziyeva M.Sh. Pedagogika oliy taʼlim muassasalarida “Umurtqalilar zoologiyasi” fanini rivojlantirish tendensiyalari//International conference on innovative development of education. 2022/18

MODERN ENGLISH AND ITS INFLUENCE ON THE UZBEK LANGUAGE

Aziza Urinboeva Xusniddin qizi

The second course student of the UzSWLU

Faculty of English philology

Azizaurinboeva2003@gmail.com

Kosimova Shokhida Shokirjon qizi

Teacher of department “Practical

Aspects of the english language”

At the UzSWLU, Philology faculty

lady_shida@mail.ru

ANNOTATION

This article provides information about Modern English and its influence on other languages mainly on the Uzbek language.

Key words: Modern English, Old English, evolution of English language, influence of other languages on English, translations.

Ключевые слова: Современный английский, Старый английский, эволюция английского языка, влияние других языков на английский, переводы.

Tayanch so‘zlar: Zamonaviy ingliz tili, Qadimgi ingliz tili, ingliz tilining rivojlanishi, boshqa tillarning ingliz tiliga ta’siri, tarjimalar.

Linguistically, English belongs to the Indo-European family and the core of Modern English descends from the Old English language. There are prolific revolution periods of the language defining how to appear in as current form. According to historical and linguistic recordings, English is a West Germanic language that is the earliest form spoken by the inhabitants of Anglo, Saxon, and Jutish in the 6th and 7th centuries and brought Old English to the British Isles. In turn, the contribution of the Viking invaders, who added more borrowings from Old Norse in the 8th and 11th centuries to Old English is also mentioned. In addition, Modern English shares many of the same words with Romance languages. This stage is related to the ruling class of French-speaking Normans in 1066. They brought their exciting speech to England. Then due to their prolonged contribution of them, a lot of French and Latin vocabulary

was added to the English language. All, Modern English is linguistically linked with Old English. For example, 70% of words in any text are in Old English.

Influence of other languages on English in percentages:

Germanic language – 25,5%

Latin – 28,4%

French – 28,4%

Greek – 5,9%

Other – 11,8%

Since the 17th century due to the consequence of the British Empire and the United States of America Modern English has spread around the world. Out of the world's approximately 7.8 billion inhabitants, 1.35 billion speak English. It is considered more than 15% of the world's total population. English is used as a lingua franca. It is most widely learned as a second language and official language in 59 sovereign states. 80% of internet sites and 90% of publications are on it. In highlight, the English language has already acquired the character of a global language, as not only a preferred language for international business and communication, it also plays an essential role in documentation, and computer technology on political, cultural, and scientific connections. Precisely English proficiency is more important for the growth of pundits. From this circumstance, Uzbekistan is actively assimilating into the global education system. For example, in recent decades, Uzbekistan pays serious attention to progress goals, build up a constructive and competitive atmosphere, train accomplished specialists, and create prevalent opportunities for young learners around the English language.

“Proficiency in foreign languages will lead Uzbekistan to become more ambitious in the global community,” said Uzbekistan President Shavkat Mirziyoyev. That is why in 2021 a new law was adopted that is requiring school leavers to Master's degrees in at least two foreign languages. In this year's English Proficiency Index, Uzbekistan witnessed 88th out of 122 countries.

Especially as a result of political, cultural, and technical relations between countries we have applied the influence of the English language in a way that we do not know. International words play an especially dominant part in various terminological systems including vocabulary. The etymological sources of this vocabulary reflect the role of world culture. Thus, for example, mankind's advanced technical necessity in the USA and other English-speaking countries is reflected in the great number of English words connected with computers, digital works, and especially social media that are borrowed into most languages.

The Uzbek language is constantly influenced by borrowed words. There are various absorbing words related to technological advancement, sports, and common

phrases, particularly from the English language. Also, the young are the primary users of the barbaric words: okay, bye, yeah, normal (English), and many others in the Uzbek language.

Borrowed words related to technology:

1. Computer (Kompyuter)
2. Telephone (Telefon)
3. Radio (Radio)
4. Audio (Audio)
5. Energy (Energiya)
6. Battery (Batereya)
7. Camera (Kamera)
8. Printer (Printer)
9. USB (YuEsBi)
10. Disc (Disk)
11. Microphone (Mikrofon)

Borrowed words related to sport:

1. Hockey (Xokkey)
2. Volleyball (Voleybol)
3. Golf (Golf)
4. Basketball (Basketbol)
5. Football (Futbol)
6. Gymnastics (Gimnastika)
7. Tennis (Tennis)
8. Badminton (Badminton)
9. Basketball (Basketbol)
10. Sport (Sport)

Borrowed words related to jobs:

1. Businessmen (Biznesmen)
2. Designer (Dizayner)
3. Actor (Aktyor)
4. Police (Politsiya)
5. Doctor (Doktor)
6. Engineer (Injener)
7. Banker (Bankir)
8. Economist (Ekonomist)
9. Mechanic (Mexanik)
10. Professor (Professor)

In short, language is an important factor of a growing civilization, a sign of peoples' cultures, and a window into their mindset. Especially, English is the language of tourism, policy, diplomacy and science. At least, international communication, internet and social media are on this language. Understanding even the simplistic approaches can lead to get a chance of getting a international and well-paid job in a multinational company whatever it is for personal or general reasons.

However, English is not prevalent and nearly spoken language in Uzbekistan due to geographical and social location. Statistically, the youth, mainly Generation Z, are trying to learn it. Because the almost everyday life of young people: study, work, travel, scientific articles, participation in conferences, art, music, literature requires connection with modern technologies and the English language. Based on the existing requirements, the government has also provided many opportunities in this regard.

The outcome of this research demonstrates that the use of the English language improves the availability of highly qualified specialists and the workforce's ability in Uzbekistan.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 1875 "On measures to further improve the system of learning foreign languages". [Text]. – Tashkent, 2012.
2. G.Abdurahmonov. Uzbek grammar. – Tashkent: Fan, 1975. -P.248 -252.
3. Bryant M.A. «Functional English Grammar». N.Y. 1945
4. [https://rus.ozodlik.org.\(25.11.21\)](https://rus.ozodlik.org.(25.11.21))

ЖИЗЗАХ ШАҲРИДА ИНТРОДУКЦИЯ ҚИЛИНГАН *ACER L* НИНГ ТУРКУМ ТУРЛАРИ

Ишанқулова Дилафруз Улуғбек кизи

Жиззах давлат педагогика университети, ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Дунё миқёсида шаҳарсозлик ва саноатнинг ривожланиши натижасида, аҳоли масканларини кўкаламзорлаштиришда, микроклимини оптималлаштиришда манзарали интродуцент дарахт ва буталардан кенг фойдаланишни тақозо этмоқда. Кейинги йилларда республикамиз шаҳарларини ободонлаштириш, инфратузилмасини яхшилаш ва замонавий архитектура қоидаларига мос равишда кўкаламзорлаштириш ишларини олиб боришга эътибор қаратилмоқда. Жиззах шаҳрига интродукция қилинган дарахт ва буталарнинг табиий тарқалиш ареаллари хусусида сўз юритилган.

Калит сўзлар: Дарахт, буталар, *Acer pseudoplatanus*, *A.platanoides*, *Acer platanoides subsp. Turkestanicum*, кўкаламзорлаштириш

Дарахт ва буталарнинг биоморфологик хусусиятларини ўрганиш, уларни турли шароитларга мослашишини аниқлаш ва кенг миқёсда кўпайтиришга тавсия этиш имконини беради [1]. Ҳозиргача олиб борилган ботаник тадқиқотлар шуни кўрсатадики, дарахтларнинг ҳаёт фаолиятида ҳажми катталаниши ҳамда органларининг йириклашиб бориши орқали, уларнинг ўсиш ва ривожланиши кузатилади [6]. Мазкур жараёнларда уларни морфологик белгиларида ҳам ўзгаришлар кузатилади.

Дарахт ва буталарнинг ўзига хос хусусиятларидан бири, уларнинг катта ҳаётий циклининг узок йиллар давом этишидир. Уларнинг давомийлиги 5-6 йилдан, бир неча минг йилларгача давом этади. Ёғочли ўсимликларнинг бошқа кўп йиллик ўсимликлардан асосий фарқи, уларнинг ер устки қисми қисман ёки тўлиқ равишда вегетация ниҳоясида ҳам сақланиб қолади. Кўп йиллик ўт ўсимликлар деярли бу ҳолат кўзга ташланмайди.

Дарахтларнинг ўзига хос хусусиятлардан бири бу уларнинг асосий танасининг йириклиги ҳисобланади. Айрим ҳолларда мазкур тана ўсимликнинг деярли 90 % ни ташкил қилади. Айрим ҳолларда уларнинг танаси муҳитга қараб шакли бироз ўзгаради. Мазкур ҳолат тоғли ва юқори кенгликларда ўсадиган турлар учун хос бўлиб, ушбу ҳудудларда иқлим бошқаларга нисбатан тубдан фарқ қилади [3].

Acer вакиллари асосан табиатда дарахт ва бута ўсимликлар ҳисобланади. *Acer* туркуми илк бор К. Линней томонидан - *Genera Plantarum* асарида келтирилган (Linnaeus, 1737). Кейинчалик К. Линней - *Species Plantarum* (Linnaeus, 1753) асарида туркумнинг 10 турини тавсифлайди ва *Acer pseudoplatanus* туркумнинг типич сифатида эфирол этилади [4]. Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистонда тарқалган туркум турлари борасида ҳам қатор таҳлиллар мавжуд. ЎзР ФА Ботаника институти Миллий гербарий (TASH) фондида сақланаётган намуналар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон флорасида уларнинг 5 тури учраши қайд этилган [5].

Жиззах шаҳрида олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ўсимликнинг барглари бутун, панжасимон бўлакли ёки мураккаб тоқ патсимон тузилган улар доира шаклида жойлашган бўлади. Кўп турларининг гули айрим жинсли. Баъзи турлари бир уйли, бошқалари икки уйли ҳисобланад. Гуллари шингил ёки тўпгул ҳосил қилади. Меваси иккита қанотчали бўлиб ажралади. Зарангнинг ёғочи мустаҳкам, пишиқ, бир текис рангли бўлиб, ундан мебель, чолғу асбоблари ясашда, самолётсозликда фойдаланилади. Айрим турларидан ширин таъмли шира (шакар хом-ашёси) олинади, ундан заранг қанди тайёрланади. Кўп турлари хушманзара дарахт сифатида экилади. Туркум турлари қарама-қарши барглари ва мевалари ёрдамида осон фарқланади. Морфологик белгиларининг турли-туман бўлиб, уларнинг қатор формалари мавжуд. *Acer* турлари кўп миқдорда чанг ҳосил қилмайди, чангги, одатда, учбаргли, изополяр ва деярли шарсимон шаклга эга.

Явор заранги (*Acer pseudoplatanus* L.) - ватанида баландлиги 40 м, диаметри 1 м га етадиган қуюқ чодирсимон, ўрмонда эса тескари тухумсимон ёки кенг цилиндрсимон крона ҳосил қилиб ўсувчи дарахт ҳисобланади. Жиззах шаҳри шароитида унинг танаси тик бўлиб, шох-шаббаси қалин бўлиши кузатилади. Ўсимлик барг ёзиб бўлгандан сўнг, май ойларидан то июнь ойларигача гуллаш қайд этилди. Ўсимлик гуллари айрим жинсли (чангчили ва сохта икки жинсли), бир уйли, баъзан икки уйли, нектарли. Унинг қанотчали мевасининг етилиши август ойининг охирларидан то сентябр ойининг охирларигача давом этади. *Acer pseudoplatanus* интродукция шароитида ҳам тез ўсиши кузатилиб, чуқур илдиз отади. Тадқиқотлар давомида шу нарса маълум бўлдики, айрим ҳолларда ўсимлик қуриб қолса ёки танасининг маълум қисми кесилганда ҳам, тўнкасидан ҳам кўкаради.

Маданий заранг (*Acer platanoides* L.) – табиий шароитда баландлиги 25-30 м га етадиган катта дарахт ҳисобланади. Жиззах шаҳрида интродукция қилинган турнинг шох-шаббалир қалин, кенг, юмалоқ шаклда, барглари йирик панжали. Бу заранг барг ёзишдан олдин, яъни Жиззах шаҳри шароитида май ойларида

гуллайди. Ўсимлик гуллари айрим жинсли бўлади. Уруғи йирик, ясси тузилган. Илдиз тизими ўқ илдиз типиди бўлади. Асосий илдизи ерга чуқур кирмайди, бироқ бақувват ён илдизлари ниҳоятда сертармоқ бўлади. Бу дарахт тўнкасидан ҳам кўкаради, пархиш йўли билан кўпаяди, табиий шароитда 150-200 йилгача яшаш тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Turkiston zarangii (Acer platanoides subsp. Turkestanicum (Pax) P.C.de Jong) –табиий шароитда Тянь-Шань ва Помир-Олойда денгиз сатҳидан 1600-2500 м баландликлардаги тоғ ён бағирларида кенг тарқалган. Баландлиги 10-15 метр, кўп ҳолларда кўп танали дарахт (3-10 танали) кўринишда ўсади. Кулранг пўстлоқли, кизғиш-жигарранг куртакли, ётиқ, жуда майда безлар ва жигарранг кулранг новдалар билан ўралган, баландлиги 12 м гача бўлган дарахт. Баргларининг узунлиги 6–9 см, эни 8–12 см, туксиз, пастки баргилари қисқа майин тукли, туклари томир бўйлаб қалин ва узунроқ, барглари 5 ёки кўпинча 7 бўлакли, қисқа новдаларда 3 бўлакли, барг бўлакчалари учбурчак тухумсимон ёки учбурчак, қисқа ва кенг, бирданига чекланган қисқаўткир учли, ўрта бўлак кўпинча ҳар бир томонида 1 тадан тишли бўлади, барг асоси-юрак шаклидан деярли кесилган шаклгача, баъзан юмалоқ ёки ханжарсимон. Тўпгули 15–30 гулли, туксиз (яланғоч). Гулларининг диаметри 10–14 мм, бинафша диски. Косачабарглари овалсимон, яшил, тўмтоқ. Гултожбарглари оқ тухумсимон, деярли гултожбарглари билан тенг ёки улардан озгина узун. Қанотли мевалари жуда катта, узунлиги 4–5 (7) мм, нотекис бурчак остида ажралган ёки тўғри, баъзан горизантал равишда чўзилган, қанотлари кенглиги 1,5 см, юқорига қараб кенгайган, тўмтоқ. Уруғидан кўпаяди. Жиззах шаҳри шароитида апрель-май ойларида гуллаб, август-сентябр ойларида меваси етилади. Бир уйли дарахт ўсимлик. Апрель ойида барглари ёзилиши билан бир пайтда гуллайди. Мевалари 2 қанотли, сентябрда етилади. Иссиқсевар дарахт тури ҳисобланиб, табиий шароитда 250 йилгача яшайди

Жаҳонда юқори саноат тармоқларига эга бўлган аҳоли яшаш ҳудудларини кўкаламзорлаштиришда мослашувчанлик хусусиятлари юқори бўлган ҳамда турли омилларга чидамли дарахт турлари ва уларнинг манзарали шакллари алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса, Марказий Осиёнинг иссиқ ва қурғоқчил минтақаларига *Acer L* туркуми вакиллари кўкаламзорлаштириш учун кенг жорий этилаётганлиги, уларни ўсиш ва ривожланиш хусусиятларини илмий асослаш, турли муҳит омилларига чидамлилигини аниқлаш ҳамда кўпайтириш самарадорлигини ошириш йўллари ишлаб чиқишни тақозо этмоқда. Шу ўринда мазкур турларнинг биоэкологик хусусиятларини аниқлаш ҳамда уларни кенг кўламда кўкаламзорлаштиришга тавсия этиш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бабажанов Р. Интродукция древесных растений на юге Каракалпакстана. автореф. дис. канд. биол. наук: Ташкент, 2010. 18 с.
2. Икромов М.И., Нормуродов Х.Н., Юлдашев А.С. Ботаника. Ўсимликлар морфологияси ва анатомияси: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик/— Т.: «Ўзбекистон», 2002. -333 б.
3. Карпун Ю. Н. Декоративная дендрология Северного Кавказа: учебник / Ю. Н. Карпун, С. Б. Криворотов. – Краснодар: Куб-ГАУ, 2009. – 471 с.
4. Lama D., Moktan S., Das A.P. Diversity and distribution of *Acer Linnaeus* (Sapindaceae) in Darjiling and Sikkim Himalayas. *Pleione*, 2015. 9(1): 61 – 73.
5. **Раҳматова К.И., Ибодуллаева Ю.О., Бозорова Г.С., Махкамов Т.Х., Тожибаев К.Ш.** Гербарий намуналарининг таҳлили – янги тадқиқот йўналиши: *Acer L.* туркуми мисолида. *Academic research in educational sciences. Volume 2, Issue 5, 2021. Б.268-279*
6. Саидов Н.С. Биологические и эколого-физиологические особенности древесных растений в условиях городской среды// автореферат дисс. канд. биол. наук. Душанбе, 2010. 25 с.

TARJIMA TANQIDINING HOZIRGI HOLATI

Safarboyeva Shahruza Dilmurod qizi

2-bosqich talabasi

Buxoro Davlat Universiteti

Email: shaxruzasafarboyeva@gmail.com

ANNOTATSIYA

Hozirgi kungi tarjimonlar, tanqid haqida tushuncha, tarjima nazariyasi va tanqidiga oid ilmiy tadqiqotlar, tanqidiy tahlil qilish;

Kalit soʻzlar: Adabiy portret, adabiy tanqidiy maqola, taqriz, bibliografiya, adabiy sharh, esse, baxs, suhbat, ochiq xat, pamflet, tarjima.

Hozirgi kunda tarjimonlar koʻpaygani quvonarli hol, biroq amalga oshirilayotgan tarjimalar sifati haqida oʻylashimiz zarur. Faqat Toshkentda emas, balki viloyatlarda ham tarjima kitoblar nashrdan chiqmoqda. Biroq bu tarjimalarni kimlar oʻqib tahrir qilmoqda, kimlar tarjima talabga javob berishiga kafolat boʻlmoqda? Bu tarjimalar faqat rus tilidagina emas, balki boshqa xorijiy tillardan oʻgirilgan. Rus tilidan oʻzbek tiliga qoyilmaqom tarjima qila biladigan usta tarjimonlar bor. Baʼzan ular ham ingliz tilidan qilingan tarjimalarga, hatto dissertatsiyalarga taqriz berishadiki, endilikda bunday ishdan tiyilish lozim. Tarjima qilingan asar tilini bilmagan kishi u haqida nima deyishi mumkin?! Har holda bir tildan agʻdarilgan asarni shu tilni bilgan mutaxassis koʻrib chiqsa foydalidir. Biror mutaxassis, tarjimon koʻrib taqriz bermagan tarjima asarni nashr etishga shoshilmaslik kerak.

Tanqid, adabiy tanqid, tanqidchilik — adabiy faoliyat turi, badiiy asarni, shuningdek, bu asarda aks ettirilgan hayot hodisalarini tahlil va talqin etish. Tanqid koʻpincha adabiyotshunoslikning bir qismi sifatida taʼriflanib keladi. Lekin tanqid adabiy faoliyatning mustaqil sohasi boʻlib, adabiyotshunoslikdan farqli oʻlaroq, asosan zamonaviy adabiy hayotda sodir boʻlayotgan jarayonlarni kuzatadi, bu jarayondagi yetakchi tamoyillarni aniqlaydi, gazeta va jurnal sahifalarida eʼlon qilingan adabiy asarlarga munosabat bildirib, ularni odatda shu davrning gʻoyaviy va estetik talablari asosida tahlil etadi.[1] Tanqid adabiy meros namunalarining teatr, kino, musiqa va tasviriy sanʼatdagi yangi talqini masalalari bilan ham qiziqib, oʻz eʼtiborini koʻpincha shu asarlarning hozirgi zamon uchun ahamiyatli tomonlariga qaratadi. Tanqidning asosiy vazifasi yozuvchi yoki adabiy asarni faqat tanqid qilish emas, balki adabiy asar yoki hodisaga haqqoniy baho berish, undagi yutuq va kamchiliklarni xolislik bilan yoritishdir.[1][2].

Tanqid badiiy ijod bilan qariyb bir vaqtda paydo bo'lgan. Yozuvchilar yangi yozgan asarlarini turli davralarda, yig'in va saroylarda o'qib berishgan, davra qatnashchilari esa shu asarlarning yutuq va kamchiliklarini qayd etib, ayni paytda ham o'quvchi (kitobxon), ham tanqidchi vazifasini bajarib kelishgan. Bu tanqid tarixining "og'zaki davri"dir. Tanqidning yozma adabiyotdagi ilk namunalarning paydo bo'lishi esa tazkirachilik maktabining shakllanishi bilan bevosita bog'liq. Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ushshuaro" (1487) asari eng qad. tazkiralardan biri bo'lib, unda 9—15-asrlarda O'rta Osiyo, Afg'oniston va Eronda yashagan mashhur shoirlar haqida ma'lumot bilan birga ular ijodidan namunalari ham berilgan. Tazkirachilikning mumtoz namunalaridan biri — Navoiyning "Majolis unnafois" (1491) asarida esa 15-asrda Xurosonda yashagan jami 450 dan ortiq shoir, yozuvchi va olimlarning bilim darajasi, dunyoqarashi, xulqatvori va boshqa to'g'risida ma'lumot berilgan. Shuningdek, Nisoriy, Voze, Fazliy, Tabibiy va boshqalarning tazkiralarda muayyan yozuvchilar va ularning asarlari yuzasidan berilgan ma'lumotlar o'zbek adabiyotida tanqidning paydo bo'lishidagi muhim omillardan bo'lgan.[3].

Tanqid uzoq vaqt mobaynida "amaliy" ahamiyat kasb etib, yozuvchini maqtash, ko'kka ko'tarish yoki, aksincha, qoralash, nuqsonlarini fosh etish, uning asarini esa umumiy baholash va kitobxonga tavsiya etish bilangina kifoyalanib keldi. Adabiyotning rivojlanishi, uning oldiga jamiyat tomonidan qo'yilgan vazifalarning murakkablashishi bilan tanqid ham adabiy mehnat sohasi sifatida yangi qirralar, sifatlar kasb etdi.[1].

16—18-asrlarda Yevropa xalqlari adabiyotida estetik tafakkurning shakllanishi bilan tanqid adabiy harakatning muhim qismi sifatida ajralib chiqdi. 19-asrda Farnsiyada Sh.O. Sentbyov boshchiligidagi "biografik tanqid"ning, Rossiyada V.G.Belinskiy, N.A.Dobrolyubov, N.G.Chernishevskiy singari rus tanqidchilari maktabining shakllanishi bilan tanqidning adabiy hayotdagi ahamiyati behad oshdi, maqsad va vazifalari esa tubdan o'zgardi.

O'zbek adabiyotida zamonaviy tanqidning paydo bo'lishi 20-asrning 10yillariga to'g'ri keladi. Cho'lponning "Adabiyot nadur?" ("Sadoi Turkiston", 1914) va "Muhtaram yozuvchilarimizg'a" ("Sadoi Turkiston", 1915), M.Behbudiyning "Teatr nadur?" ("Oyna", 1914) singari maqolalarining e'lon qilinishi bilan o'zbek tanqidining tom ma'nodagi tarixi boshlandi. Yozuvchi va tankidchilar shu davrda chop etilgan adabiytanqidiy maqolalarida badiiy adabiyotning yangi tarixiymadaniy davrdagi maqsadi, vazifasi va yo'nalishini belgilab berishga harakat qildilar.[2][3].

20 yillarning o'rtalaridan tanqid Sovet mafkurasi ta'sirida adabiy hodisalarga sinfiylik va partiyaviylik nuqtai nazaridan yondasha boshladi. Natijada o'zbek adabiyotiga katta zarar keltirgan vulgarsotsiologik tanqid maydonga keldi. Bunday tanqid vakillari sovet voqeligini qabul qilmagan Cho'lpon singari yozuvchilarga qarshi

kurash e'lon qildilar. Yozuvchi mahorati emas, mavzuning dolzarbligi, g'oyaviylik badiiy asar qimmatini belgilovchi asosiy mezonga aylandi. 1937—1938 yillardagi qatag'on to'lqini bir qadar tingan Ikkinchi jahon urushi yillarida Oybekning "Navoiy" romani, Shayxzodaning "Jaloliddin Manguberdi" tragediyasi, G'afur G'ulom singari shoirlarning yangi she'riy asarlarining chop etilishi munosabati bilan tanqid yana jonlanib, adabiy hayotga badiiy estetik talablar asosida yondasha boshladi. Shu tarzda tanqid o'z tarixining turli bosqichlarida adabiy hayotga ijobiy ta'sir ko'rsatish, adabiy jarayondagi ijobiy tamoyillarning avj olishiga ko'maklashish o'rniga yozuvchining erkin ijod etish huquqini cheklab keldi. Lekin shu bilan birga o'tgan asrning 10 yillarida ham, keyin ham Cho'lpon, Oybek, Abdulla Qahhrr singari yozuvchilar, Izzat Sulton, Matyoqub Qo'shjonov, Ozod Sharafiddinov kabi tanqidchilar tanqidning to'g'ri yo'ldan borishi va adabiyot oldidagi vazifasini qalol o'tashiga yordam beradigan ibratli ishlarni amalga oshirdilar. Tanqidning adabiy portret, adabiytanqidiy maqola, taqriz, bibliografiya, adabiy sharh, esse, baxs, suhbat, ochiq xat, pamflet singari janr ko'rinishlari mavjud. Tanqidchi tanqidning bu barcha janrlaridan axloq va odob mezonlaridan chiqmagan holda foydalanishi lozim.[4].

Birinchi Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan vazifalar, "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch", "Adabiyotga e'tibor — ma'naviyatga, kelajakka e'tibor" kitoblarida aytilgan fikr-mulohazalar, tavsiyalardan kelib chiqsak, bugungi adabiy jarayonda badiiy tarjimaning o'rni, tarjimashunoslik, tarjima tanqidi sohalaridagi yutuq va kamchiliklarni tahlil, talqin etish, muayyan xulosalar chiqarib olish kun tartibidagi muhim vazifalar sirasidan ekaniga iqror bo'lamiz. XX asrga qadar "tarjima" so'zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o'girmasiga nisbatan qo'llanib kelingan. Og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda "tilmoch", nemis tilida "dolmetechen", ingliz va frantsuz tillarida "interpret" atamaları qo'llanilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo'sinda umumiy ma'no kasb etgan. O'zbekistonda tarjimashunoslik ilmining rivojida Jumaniyoz Sharipov, Ninel Vladimirova, G'aybulla Salomov, Najmiddin Komilov, Quadrat Musaev kabi olimlarning xizmati katta bo'ldi. Bugungi kunga kelib o'zbek tarjima maktabi jahon tarjimashunoslik ilmida tan olindi.

Tarjima sohasi gurkirib rivojlanayotgan bugungi kunda tarjima tanqidi har jihatdan faol, hozirjavob, adabiy jarayonning eng qizg'in jabhalaridan biriga aylanishi darkor. Tarjima tanqididagi sustkashlik oqibatida bugungi kunda xorijiy tillardan o'girilayotgan ko'plab tarjima asarlar o'zining bahosini olayotgani yo'q. Kitob holida chop etilayotganlarida hatto qaysi tildan tarjima qilingani ham ba'zan ko'rsatilmaydi. Bundan shunday fikrga kelish mumkinki, aksariyat Tarjima asarlarga uning rus tiliga qilingan tarjimasi asos qilib olinadi. Nashriyot muharriri tomonidan asar tarjimasi asliyatga yoki ruscha variantiga ham qiyoslab tahrir qilinmaydi. Jahon adabiyotining

ayrim namunalari tarjimasini o‘qib mashhur adibning na uslubini, na mahoratini ko‘rasiz. Bunday tarjima asarlar o‘z vaqtida tahlil etilib, tegishli bahosini olishi lozim. Aks holda tarjimachilikni kosiblikka aylantirib olganlar safi kengayib ketaveradi.

Tarjima nazariyasi va tanqidiga oid ilmiy tadqiqotlar, qo‘llanmalar kerak, deb jon kuydirib gapirayotganimizning boisi ham shunda — tarjima tanqidchiligining hozirgi ahvoli talabga javob bermaydi. Gazeta va jurnallar, tahririyatlar taqdim etayotgan tarjima asarlar kimlarning qo‘lidan o‘tib kitobxonga yetib borayotir: ularni nashrga tayyorlagan muharrirlar o‘sha asar yozilgan xorijiy tilni biladimi yoki faqat tarjimonga bo‘lgan ishonchiga asoslanadimi? Ingliz (nemis, frantsuz) tilidan tarjima qilindi, deb bosilayotgan asarlar tarjimasini asliyatga qiyoslab nashrga tayyorlaydigan muharrirlar adabiy-badiiy nashrlarda, nashriyotlarda bormi? Malakali muharrir qalami tegmagan, qanday o‘girilgan bo‘lsa, shu zaylda chiqib ketayotgan tarjima asarlarining soni tobora ko‘payib borayotgani, albatta, tashvishlanarli hol.

Xulosa qilib aytganda, badiiy adabiyotning eng muhim xususiyati milliylik ekan, demak, badiiy tarjimada milliylikni saqlab qolish, boshqacha aytganda, uni qayta yaratish tarjima muvaffaqiyatining asosiy ko‘rsatkichi, bosh omilidir. Qolaversa, tarjima tanqidi faoliyati ko‘ngildagidek emas. Bu muammolarni hal etish uchun amalga oshirilayotgan ishlardan umidimiz katta. Xususan, tarjimashunoslik sohasiga, bevosita badiiy tarjima amaliyotiga kirib kelayotgan yoshlar, ularning Yozuvchilar uyushmasi tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgani quvonarli holdir.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Ad.:Bursov B.I. 1976 yil
- 2.Kritika kak literatura. L. 1976 yil
- 3.Nazarov B., O‘zbek adabiy tanqidchiligi: g‘oyaviylik, metod, qahramon, T., 1979 yil
- 4.O‘zbek adabiy tanqidi tarixi, 1—2 jildlar, T., 1987 yil.

KELAJAK AVLOD TARBIYASIDA TASVIRIY SAN'ATNING O'RNI

Mamitaliev Ahmadjon G'aniyevich

O'zbekiston badiiy ijodkorlar uyushmasi a'zosi
Andijondavlat pedagogika instituti Tasviriy san'at fani o'qituvchisi

Adhamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti
"Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" yo'nalishi talabasi

Solijonova Muhtasarxon Jahongir qizi

Andijon davlat pedagogika instituti
"Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" yo'nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola tasviriy san'at fani to'grisida keng fikr mulohazalar yuritib, tasviriy san'atning yosh avlod tarbiyasiga qay darajada tasir etish tomonlarini keng talqin etadi. shuningdek inson hayotida tasviriy san'atning o'rni qay darajada ahamiyatli ekanligi to'grisida so'z yuritib metodik tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim, jamiyat, o'quvchi, yosh-avlod, san'at, tasviriy san'at, tasavvur, idrok, ijod, samaradorlik.

Biz uchun bolalarimizning ma'naviyati, bilimi, sog'ligi eng muhim masala!

SH.Mirziyoyev

Bugungi kunda jamiyatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biri bu ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va ta'lim sifatini oshirishdan iborat. Mamlakatimizda bu borada salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Bizga ma'lumki mamlakatimizda ta'lim sohasi, davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan hamda, o'sib kelayotgan yosh avlodni ham ma'nan va jismonan sog'lom, barkamol, komil inson ruhida tarbiyalash bugungi kunda kun tartibiga aylandi desak mubolaga bo'lmaydi. Har bir yosh avlod kelajagimiz bunyodkori va ertangi kunimiz asoschisidir. Bugungi kunda yoshlarga qanday ta'lim tarbiya bersak, kelajakda ulardan shu bergan ta'lim-tarbiyamizning natijasini ko'ramiz. Yosh avlodni barkamol, yetuk, o'z vatanini sevadigan, o'z manfaatidan vatan manfaatini ustun qo'yadigan bir so'z bilan aytganda "Komil inson" qilib tarbiyalash jamiyatimizning oldiga qo'ygan eng muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ona vatanimizda yoshlarga berilayotgan imkoniyatlar ko'zni quvontiradi. Muhtaram

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning biz yoshlarga berayotgan imkoniyatlarini, islohotlar jarayoni yaqqol ko'rsatib turibdi,shu bilan birgalikda, davlatimiz siyosati har tomonlama yoshlarni qo'llab quvvatlashga qaratilayotganini ham guvohi bo'lyabmiz. Shunday davrda yosh avlodga sifatli ta'lim-tarbiya berish ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash barcha o'qituvchilarning oldida turgan eng muhim vazifasidir. Uzoq tariximiz shuni ko'rsatadiki, hech bir millatning tafakkuri, dunyoqarashi, turmush tarzi o'z-o'zidan shakllanib qolmagan.Bunday ezgu fazilatlar tinimsiz mehnat, intilish, harakat, matonat asrlar davomida xalqimiz qon-qoniga singib, ibratli ko'rinish kasb etgan. Bugungidek hayot su'ratlari ko'z ilg'amas darajada shiddat bilan harakatlanayotgan zamonda chinakam ma'naviyatli,ma'rifatli va madaniyatli insongina, inson qadrini bilishi,milliy o'zligini anglashi, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib o'rin egallashi uchun fidoiylik bilan kurasha olishi mumkin.

Hozirda ertangi kun egalari bo'lmish yosh-avlod ushbu xaqiqatlarni tushungan holda mas'uliyat bilan harakat qilmog'i o'qib-o'rganmog'i shart. Bu borada Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek "Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq!" Shunday ekan har bir yoshga yahshi ta'lim-tarbiya berishni o'z oldimizga maqsad qilib olsak va bu uchun sidqi dildan harakat qilsakkina ko'zlangan maqsadimizga erishishimiz mumkin. Ushbu jarayonda yoshlarga ta'lim tarbiya bilan bir qatorda ularning qalbida san'atga va albatta asosan tasviriy san'atga nisbatan mehr tuyg'ularini uyg'otmoq darkor. Tasviriy san'at o'quv predmeti o'z xarakteriga ko'ra estetik tarbiyaning asosini tashkil etuvchi estetik idrok, estetik zavq, estetik his-tuyg'u, estetik did, estetik mulohaza, estetik baholash, estetik ijod kabi sifatlarni o'stirishda katta rol o'ynaydi.

San'at tabiat va jamiyatdagi voqea-hodisalarning badiiy tasvirlarda ifodalanishidir. San'at o'zida moddiy olamning umumiy holatini hamda rivojlanishini aks ettirish, odamlarga uni bildirishda muhim vosita bo'lish bilan birga, insonni siyosiy, axloqiy va badiiy jihatdan tarbiyalashning qudratli omili bo'lib xizmat qiladi. San'at voqelikni ifodalash uslubi, xarakteri, mazmuniga ko'ra, tasviriy san'at, me'morchilik, adabiyot, musiqa, sirk, teatr, kino, radio-televideniya kabi turlarga bo'linadi. San'atning ijobiy va eng muhim xususiyati shundaki, u fandan farqli o'laroq, voqea-hodisalarni tushunchalarda emas, balki sezgi va his tuyg'u bilan idrok qilinadigan shakllarda, tipik badiiy obrazlarda ifodalaydi. Ma'lumki, har bir jamiyat o'zining ma'lum iqtisodiy-siyosiy holatidan kelib chiqib, san'at rivojiga muayyan darajada sharoit yaratadi. Shu boisdan har bir jamiyat san'ati o'z davri uchun xizmat qiladi. Har bir jamiyatdagi san'at erkinlik asosida vujudga kelsa, bu san'at o'zida insonparvarlik, vatanparvarlik va milliylik kabi ilg'or g'oyalarni ilgari suradi. San'at

xalqning maqsadi, orzu umidlarini aks ettiradi. San'at insoniyatning ezgu niyatlarini, ularning orzu-umidlarini to'la ifoda etadi. Shu boisdan xalqimiz o'z san'atini qanchalik ardoqlab, unga hurmat va ehtirom bildirsa, jahon xalqlari ham bugungi o'zbek san'atiga ana shunday ixlos va ehtirom bilan qaraydilar. San'at uzoq tarixga ega bo'lib, u jamiyatda mehnat faoliyatining rivojlanishi, takomillashuvi va ijtimoiy faoliyatning taraqqiyoti asosida shakllandi. U moddiy ishlab chiqarish, jamiyatning iqtisodiy tuzumi va mehnat munosabatlari hamda qurollarining takomillashuvi tufayli jamiyat ongining evolutsion taraqqiyoti jarayonida vujudga kelgan va rivojlangan. San'at tushunchasi keng bo'lib, u avvalo inson hissiyoti bilan bog'liqdir. Shuning uchun tasviriy san'at boshqa san'at turlari kabi kishilarning his tuyg'ulariga kuchli ta'sir o'tkaza oladi. Tasviriy san'atda turli xil voqea-hodisalar, munosabatlar, manzaralar aks etadi. Insonlar tasviriy san'at asarlarini tomosha qilib, ularda aks etgan voqea-hodisalar, holatlar, go'zalliklarga o'z munosabatlarini bildiradilar, ta'sirlanadilar. Insonlarni, tabiat ko'rinishlarini, voqea-hodisalarni, narsalarni tekis yuzalarda yoki hajmlarda turli vositalar bilan ifodalash "**Tasviriy san'at**" deyiladi.

Tasviriy san'atni o'rganish jarayonida yoshlarda ko'rish, kuzatish, idrok etish, hayoliy tasavurlarining kengayishi, tabiat go'zalliklarini ko'ra olish jihatlarini rivojlantiradi. Tasviriy san'at borliqni, atrof-muhitni bilishga o'rgatadi va hayot dunyoyimizni kengaytiradi. Tasviriy san'atning muhim xususiyatlaridan biri — inson uchun faqat borliqni, tabiat va jamiyatdagi voqea-hodisalar va narsalarni bildiribgina qolmay, odamlarga yangi bilim, tasavvur va tushunchalar berib, ma'naviyatini boyituvchi, ijodiy yuksalishga boshlovchi qudratli omil bo'lib xizmat qiladi. Yoki bir so'z bilan aytganda, V.G.Belinskiy ta'rificha, „San'at — obrazli tafakkurdir“.¹ Tasviriy san'at o'quv predmeti har bir inson uchun zarur bo'lgan badiiy estetik madaniyatga doir elementlar, bilim va malakalar beruvchi omildir, chunki har bir o'quvchi kelajakda qaysi sohada ishlashidan qat'iy nazar u go'zallikdan bahramand bo'lishi, undan zavqlanib dam olishi, hordiq chiqarishi, ish vaqtida sarflangan quvvatini tiklashi lozim. Bunga u yuksak badiiy saviyada ishlangan sanat asarlari bilan muzey, ko'rgazmalar va boshqa joylarda tanishish, ularni idrok etish, ulardan zavqlanish orqali erishadi. Shuningdek, ko'pchilik o'quvchilar o'zlarining kelajak hayotlarida ma'lum miqdorda rasm bilan ishlashlariga to'g'ri keladi. Tasviriy san'at fanini o'qitishdan maqsad bolalarda kuzatuvchanlikni o'stirish, borliqni ko'ra bilish, qolaversa shu orqali xotirani rivojlantirish hisoblanadi. Ma'lumki, tevarak-atrofdan olayotgan axborotlarning deyarli 90 foizidan ortig'ini ko'z orqali oladi, qolgan 10 foizini quloq, burun, og'iz va boshqa a'zolari orqali o'zlashtiradi. Bu sifatlar borliqni idrok etish mashg'ulotlarida shuningdek, naturadan tasvirlash, san'atshunoslik asoslari

¹ V.G.Belinskiy. Tanlangan asarlar. 3-tom. M. 1948-yil. 67-bet.

mas'ulotlarida alohida ahamiyatlidir... Ma'lumki ta'lim –tarbiya jarayonida boshlang'ich sinflar ta'limi alohida bosqich bo'lib, bu davr bola shaxsining eng jadal rivojlanish davri hisoblanadi. Chunki 5-6 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan davrda bola shaxsi yetuklik va o'smirlik davrida bo'lib, bola shaxsi ko'rish, kuzatish, idrok etish, tasavvur va tafakkur qilishga o'rganish jarayonidagi eng shiddatli bosqich bo'ladi. Mamlakatimizning ko'plab maktablarida quyidagi muammolarga duch kelamiz. Tasviriy san'at fanini boshlang'ich sinflarda o'z mutaxassisi o'tkazmaganligi sababli o'quvchilar tasviriy san'at fani nimani o'rgatadi, ranglar haqida, rasm chizishda nimalarga e'tibor beriladi, palitra nima, o'quv qurollarini yaxshi bilishmaydi, chiziqlar, shakllar, bo'yoqlar, asosiy ranglar, rasm chizishda ketma-ketlikda ya'ni bosqichma-bosqich chizish kerakligi haqida ma'lumotga ega bo'lmay ulg'ayishlari achinarli holat. Tasviriy san'atni umumiy ta'lim maktablarida o'qitilishining foydali ekanligi buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy tomonidan uning «Buyuk didaktika» asarida rivojlantirildi. Umumiy ta'lim tizimida rasm ishlashni takomillashtirishda fransuz olimi J.J.Russoning fikrlari diqqatga sazovordir. U o'zining «Емил или воспитание» nomli kitobida borliqni bilishda naturaga qarab rasm ishlashning ahamiyati katta ekanligini isbotlab bergan. Uning fikricha rasm chizishni ko'proq tabiat qo'ynida amaga oshirish samaralidir. Chunki, bolalar tabiat qo'ynida narsalarni haqiqiy rangi, perspektiv qisqarishlarini ko'rgazmali ravishda o'z ko'zlari bilan ko'radilar, uning qonunlarini ongli ravishda tushunib yetadilar. Yevropa pedagoglari orasida rasm chizishni umumiy ta'lim maktablarida alohida o'quv predmeti sifatida o'qitilishi va uni takomillashtirishda I.V.Gyote (Germaniya), I.G.Pestalotssi, I.Shmidt va P. Shmidt (Shvetsariya), A. Dyupyui va F. Dyupyuilar (Fransiya) katta hissa qo'shdilar. Umumiy ta'lim maktablarida rasm ishlashda natural metoddan ko'ra geometrik metodlarni afzalliklarini N.Pestalotssi, P.Shmidt va I.Shmidt kabi pedagoglar yoqlab chiqdilar. Natijada, maktablarda rasm chizishga o'rgatishda ikkita qarama-qarshi natural va geometrik metodga asoslangan ikki oqim paydo bo'idi. Naturaga asoslangan rasm chizishni ustunliklarini Ya.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.V.Gyotelar yoqlagan bo'lsalar, geometrik metodni ko'proq I.G.Pestalotssi, I.Shmidt va P.Shmidt, F.Dyupyuilar asoslashga harakat qilganlar.

Tasviriy san'at dunyoni, insonning go'zallikka bo'lgan intilishlarini teran fikrlashga undaydi. Xalqimizning tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishlari, mustaqil yurtimizni yanada go'zal qilishga, uni estetik jihatdan boyitishga intilishlari benihoyadir. Davlatimiz o'zi shakllanayotgan murakkab bir davrda badiiy madaniyat taqdiri uchun mas'uliyatni zimmasiga olib, tasviriy san'at sohasiga alohida e'tibor qaratdi. 1997-yilda birinchi Prezidentimiz I.Karimov farmoni bilan O'zbekiston Badiiy Akademiyasi tashkil etildi. Badiiy Akademiya zimmasida O'zbekiston hududida shakllangan milliy san'atning turli maktablariga xos noyob an'analarni asrab-avaylash,

o'rganish va rivojlantirish; milliy tasviriy, amaliy, miniatyura san'ati durdonalarini ommalashtirish; zamon talabiga javob beradigan badiiy ta'lim tizimini yaratish; yuqori malakali kadrlar tayyorlash; akademik yo'nalishdagi ilmiy-tadqiqot ishlarni rivojlantirish vazifasi turardi. O'zbekiston Badiiy Akademiyasining samarali faoliyati natijasida mustaqillik yillarida o'z asarlari bilan yurtimizni dunyoga mashhur qilgan rassomlar nomi ulug'lanib, ularga yuksak e'tibor ko'rsatildi. O'zbekistonni boy madaniy merosga ega va yuksak badiiy yutuqlarga erishgan davlat sifatidagi mavqeini oshirish, tasviriy san'atni rivojlantirish uchun asos yaratildi. Mustaqillik davri rassomlari ijodi va asarlari tasviriy san'at kurslari mashg'ulotlarida, san'at yo'nalishidagi o'quv yurtlarida chuqurroq o'rgatiladi. Istiqloq tufayli ularning ijodi kengroq o'rganilib, darsliklarga kiritilmoqda.

Tasviriy san'at darslarining o'ziga xos, maxsus vazifalari mavjud. Ya'ni borliqdagi va san'atdagi go'zalliklarni ko'ra bilish, idrok etish, tushunish va qadrlashga o'rgatish; estetik va badiiy didni o'stirish; bolalar badiiy fikr doirasini kengaytirish; badiiy ijodiy qobiliyat va fantaziyani rivojlantirish, tasviriy san'atning nazariy asoslari (yorug'soya, rangshunoslik, perspektiva, kompozitsiya) bilan tanishtirish, rasm ishlash, haykal yasash, badiiy qurish-yasash yuzasidan elementlar malakalar hosil qilish, kuzatuvchanlik, ko'rish xotirasi, chamalash qobiliyati, fazoviy va obrazli tasavvurlarni, abstrakt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, tasviriy, amaliy me'morchilik san'at asarlarini tushungan holda o'qiy olishga o'rgatish; san'atga nisbatan qiziqish uyg'otish, uni qadrlashga, sevishtirishga o'rgatish.

Shu bilan birgalikda tasviriy san'at darslarining qo'shimcha vazifalari ham mavjud. Bular: borliqni, hayotni bilishga ko'maklashish; milliy g'urur va milliy istiqloq mafkurasini amalga oshirish, bolalarda axloqiy, mehnat, jismoniy tarbiyani amalga oshirish, bolalarni turli kasb va hunarlarga yollash.

Tasviriy san'at o'quv predmetining maqsadi va vazifalari haqida to'xtalganda yana shuni qayd qilish lozimki, u maktabda o'qitiladigan deyarli barcha o'quv predmetlari bilan bog'lanadi va ular yuzasidan materiallarni o'zlashtirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, u o'qish, adabiyot, geografiya, tabiatshunoslik, biologiya, tarix, matematika, mehnat darslarida alohida ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at, hattoki fizika, jismoniy tarbiya, kimyo, musiqa darslari uchun ham foydalidir. Shuni ham qayd qilish lozimki, tasviriy san'at estetik tarbiyani amalga oshirishga qaratilgan

bo'lsada, u axloqiy, mexnat, ekologik, jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Har qanday o'quv predmeti ta'lim mazmunida, albatta, o'zbek xalqi yaratgan beqiyos boy, madaniy va ma'naviy merosni o'ziga asos qilib olishi lozim. Shunday ekan, o'zbek xalqining dunyoga mashhur bo'lgan me'morchilik, amaliy va tasviriy san'at asarlarini maktablarda boshqa materiallarga qaraganda kengroq va chuqurroq o'rgatilishi talab etiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, tasviriy san'at inson ongiga juda tez ta'sir etib, unda ezgu hislar uyg'otadi. Yosh avlod tarbiyasida barcha fanlar qatori tasviriy san'atning ahamiyati benihoya katta. Hozirgi kunda maktablarimizning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda borliqni faqat ijodiy o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj va qobiliyatni shakllantirishgina emas, balki ularda go'zallik qonunlari asosida borliqni qaytadan qurish hissini tarbiyalash hamdir. Shu sababli maktablarda tasviriy san'at dars soatlarini ko'paytirish va dars samaradorligini oshirish talab etiladi. Tasviriy san'at darslarini ko'proq tashkil etish o'quvchilarda dunyoni keng va atroflicha ko'ra olishga, shuningdek ko'rish orqali olgan taasurotlari doirasini kengaytirishga, narsalar haqida aniq va to'liq tushunchaga ega bo'lishlariga yaqindan yordam beradi. Shuni ham ta'kidlash lozimki, badiiy madaniyat asoslaridan hisoblangan tasviriy san'at bolalarning ko'ngil ochuvchi o'quv predmeti emas, balki bolalarda ijodkorlikni, tafakkurni fahm-farosatni o'stiruvchi, shuningdek kuzatuvchanlik va hayotni bilishga ni o'zgartirishga, ezgulikni yovuzlikdan farqlashga o'rgatuvchi o'quv predmeti deb qarash lozim. Tasviriy san'at ijtimoiy hayotda ham muhim o'rin egallaydi hamda inson tafakkuridagi nozik o'zgarishlarni ham o'zida aks ettiradi, insonlar qiyofasi va o'zgalar bilan o'zaro munosabatlarini ham yoritib beradi. Sanatga insonning moddiy va ma'naviy faoliyatidagi blimi, tajribasi, mahorati va qobiliyatlarini namoyon etuvchi badiiy ijodiyot mahsuli deb ham qarash mumkin. Chunki jamiyatimizdagi har bir inson qaysi sohada ish olib borayotganligidan qat'iy nazar, go'zallik va nafislikni ko'ra bilishi va tushuna olishi kerak. Zero san'atga oshno qalblardan hech qachon yomonlik chiqmaydi!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. B. Oripov. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. "Ilm-ziyo nashriyoti" 2005-yil Toshkent.
2. R. Hasanov. Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarini takomillashtirish yo'llari. "O'qituvchi" nashriyoti 1986-yil Toshkent.
3. R. Xasanov. Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi. "Fan" nashriyoti 2004-yil Toshkent.
4. N. Abdullayev. San'at tarixi. 1-tom. "O'qituvchi" nashriyoti 1986-yil Toshkent
5. S. Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlarni bajarish. 1996-yil Toshkent.
6. B. N. Oripov. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi. "Ilm-ziyo" nashriyoti 2013-yil. Toshkent.
7. B. N. Oripov, "Predmetlar aro bog'lanish". "O'qituvchi". 1985-yil. Toshkent.
8. R. Hasanov, "Narsani o'ziga qarab rasm chizish". T. "O'qituvchi" 1969-yil. Toshkent.
9. N. Saidaxmedov, "Yangi pedagogik texnologiyalar". T. "Moliya". 2003-yil. toshkent.
10. S. F. Abdirasilov, Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. 2012-yil. Toshkent.

O‘ZBEK BADIY MATNLARINING INGLIZ TILIGA TARJIMASIDA EKZOTIZMLARNING BERILISHI

Xoliqova Zahro Arol qizi

Qarshi davlat universiteti magistranti

Zakhrokhlikova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada ekzotizm tushunchasi izohlangan va ekzotizmlar guruhlangan, ularga misollar topilgan. Ekzotizmlar kimlar tomonidan o‘rganilganligi, kimlar o‘z tadqiqotlarida ularni tahlil qilgani sanab o‘tilgan. Maqolada qiyosiy, tavsifiy metodlardan foydalanilgan. Tarjima jarayonida vujudga keladigan muammolar sanab o‘tilgan va ularga yechimlar misollar orqali berilgan. Maqola oxirida xulosa berilgan.

Kalit so‘zlar: Ekzotizm, milliy urf-odatlar, lug‘at boyligi, tarjima jarayoni, kolorit, izoh

TRANSLATION OF EXOTICISMS IN THE TRANSLATION OF UZBEK ARTISTIC TEXTS INTO ENGLISH

ABSTRACT

In the article, the concept of exoticism was explained and exoticism was grouped, examples were found out. It is listed who studied exoticism, who analyzed their studies. Comparative, descriptive method were used in the article. The problems that arise in the translation process are listed the solution to them is given by examples. At the end of the article, the conclusion is given.

Key words: Exoticism, national customs and traditions, translating process, kolorit

KIRISH

Ekzotizm ma’lim bir xalqning, mamlakatning milliy, madaniy hayotini o‘zida aks ettiruvchi va tarjimada ekvivalenti mavjud bo‘lmagan so‘zdir. Masalan, o‘zbek tilidagi ekzotizmlar: adras, atlas, Navro‘z, sumalak, tandir, palov... Yoki boshqa tillardagi kiyim-kechak nomlari: kemano, burqa, salla, chodra, pul birliklari: so‘m, rubl, dollar, siyosiy tashkilot muassasa nomlari: reyxstag, senat, kortes, shamollar nomlari: tornado, garmsel musiqa asboblari nomlari: rubob, fleyta, agogo...

Ekzotizmlarning o‘ziga xos-xususiyatlari:

- muayyan, mamlakat, millatga bevosita bog‘liq;
- hech qanday sinonimi yo‘q;

- mahalliy rangni, koloritni ko'rsatadi

Tilshunoslikda ekzotizmlar, ekzotik leksika terminlari ostida boshqa xalqlar hayotini tasvirlashga, o'zga xalq va madaniyatga daxldor bo'lgan voqeliklarni ifodalashga xizmat qiluvchi so'zlarning qo'llanishi A.E.Supruning 1958-yilda e'lon qilgan. "Ekzoticheskaya leksika" nomli maqolasida ilmiy asoslab berildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ekzotizm so'zi yunoncha exotikos "begona, g'ayrioddiy, tashqarida" degan ma'nolarni anglatadi. Bu atama dastlab 1992-yilda G.L.Zelinin tomonidan batafsil tavsiflangan, ekzotizm so'zi adabiy tanqid ma'nosida qo'llanilgan. Tilshunoslikda esa 1937-yil L.A.Bulaxovskiy tomonidan ishlatilgan. Kavkaz tillaridagi so'zlarni tavsiflovchi asarlarida "ekzotik lug'at" atamasini ishlatgan.¹ Ammo ekzotizm tushunchasiga izoh berilmagan. Keyinchalik B.N. Pavlov ekzotizmni "badiiy matnlarda rus bo'lmagan har qanday xalqning ma'naviy hayoti va turmush tarzining milliy xususiyatlarini ifodalash vositasi sifatida qo'llaniladigan begona so'zlar" deb ta'rif beradi. Ekzotizm atamasi A.A.Bragina tomonidan mintaqaviy jihatdan lug'atni o'rganishga bag'ishlangan monografiyasida faol qo'llaniladi. U ma'lum bir mamlakat, ma'lum bir xalqning hayoti, madaniyati bilan aniq bog'liq bo'lib, matnga milliy, mahalliy rang beradigan, o'zlashtirilgan, ekvivalenti bo'lmagan xorijiy so'zlarni ekzotizm deb ataydi².

NATIJALAR

Har bir xalqning madaniy hayotiga oid bo'lgan, boshqa millatda mavjud bo'lmagan leksik qatlami mavjud. Bu so'zlar xalqlarning hayoti, turmush tarzi va urf-odatlariga bog'liq bo'ladi. Masalan: do'ppi, chopon, o'choq, tandir, adras, atlas, sumalak, shinni, baxmal kabilar.

O'zbek milliy-madaniy hayotiga oid ekzotizmlarning inglizcha tarjimada berilishi:

Chilmahram tog'ining etaklaridagi ko'kalamzorlarda ham yuzlab chodirlar va o'tovlar paydo bo'ldi. (Pirimqul Qodirov. Yulduzli tunlar) - *In the greenery on the slopes of mount Chilmahram, too, hundreds of utovs and tents.* Tarjimon dasturlarda o'tovni grass deb tarjima qilingan. Ammo bu xato, chunki o't, maysa bilan o'tovni farqi bor.

¹ Ванина, В. В. Экзотизмы немецкого происхождения в русском языке XX века Текст.: автореф. дис. . канд. филол. наук / В. В. Ванина. Барнаул, 2001. - 19 с

² Аникина, Л. В. Использование этнографизмов в произведениях Ю. Рытхэу Текст. / Л.В. Аникина // Русский язык в школе. 1982. - № 3. - С. 92.

Fotima yenglariga chiroyli qizil kashtalar tikilgan, ukraincha oq shoyi kofta, qora yubka kiygan edi.(P.Tursun. O‘qituvchi.)- *Fotima had a beautiful red kashtas on her sleeves, Ukrainian wore a white silk blouse, black skirt.* Tarjimon dasturlarda kashta so‘zi embroidery deb tarjima qilingan, embroidery bu bezalغان degani, ammo bezalغان bilan kashta so‘zini farqi bor. Bezashda ip bilan emas boshqa narsa bilan ham bezalishi mumkin

MUHOKAMA

O‘quvchi nafaqat milliy adabiyot asarlaridan balki, xorijiy adabiyotlardan tarjimalar bilan ham shug‘ullanadi. Faqat u tarjimalar orqali boshqa xalqlar adabiyoti haqida tasavvurga ega bo‘ladi. Badiiy tarjima – adabiy-badiiy asar mazmunini boshqa til orqali tarjima qilish. Tarjimon tillarni bilishi, qiyosiy grammatika va uslub masalalarini tushunishi kerak.

XULOSA

Tarjima jarayonida bir necha muammolar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, ekzotizmlar qanday tarjima qilinadi? Qanday tarjima qilinsa so‘zdagi milliy kolorit yo‘qolmaydi? Bu kabi ko‘plab muammolarga yechim topish, ularga e‘tibor berib tarjima qilish asarning haqiqiy mazmunini ochib beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Аникина, Л. В. Использование этнографизмов в произведениях Ю. Рытхэу Текст. / Л.В. Аникина // Русский язык в школе.С.(92).
- 2.Ванина, В. (2001). Экзотизмы немецкого происхождения в русском языке XX века Текст.: автореф. дис. . канд. филол. наук .(19 с).
3. Кальвова, О. И.(1986) Функционирование экзотизмов в русских текстах Текст.: автореф. дис. . канд. филол. наук / О. И. Кальвова. — Куйбышев: Куйбышевский государственный университет. (19 с).

IMPORTANCE OF THE TERMINOLOGICAL USE OF ENGLISH IN INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Yuldasheva Fazilatxon

A student of Kokand Pedagogical Institute.

Inomovafazilatxon@gmail.com

ANNOTATION

The problem of studying the borrowings of ICT terms into our language, especially modern ICT terms has an international impact. English plays a great role in the assimilation of international ICT terms into many languages, including our language. It plays a huge role in the dissemination of international terms, as the main intermediary language. Based on etymology, lexical material from international borrowings and the rapid development of information technologies, make possible to study and analyze the importance of the terminological potential of the English language in the field of ICT and emphasizes the importance of studying modern trends in the emergence and implementation of new ICT terms in the scientific-technical field and the information space.

Key words: ICT, blending, neologisms, compounding, abbreviations

Technology is always a good place to look for lexical change. The Internet, for example, has given rise to a lot of neologisms (new words or expressions or existing words used in new ways). There are a lot of new words and expressions that have become common, including the tech-friendly terms like mouse potato (someone who spends lots of time in front of a computer), ringtone (the ever-popular sound of an incoming cell phone call) and laptop (small computer that we can keep on the lap). We use them every day and don't even think about them. For many Internet users, the word `google` is a noun - the name of a popular online search engine.

One of the big questions always with a language is: 'how do new words come into being?' We're all fascinated to see how new vocabulary comes into the language. But where does it come from? And how many words are truly new? Since brand-new words - words which have never been seen before in any shape or form - account for less than 1% of neologisms, it's perhaps surprising that most of the words that are new entrants

to the latest editions of Oxford's ELT dictionaries are actually recognizable as having existed in some form already. For example, only in December 2007, it was reported that facebook the verb and F a c e b o o k, the trademarked noun referring to the popular social networking site, had been added to the latest edition of the Collins English Dictionary. The formation of new words is not a random process. There are several distinct patterns and paths by which new words come into the language, falling into 8 major categories or methods of word formation that in turn are subdivided and illustrated with examples of computer terminology.

Compounding - joining two or more existing words together to make one word. The term c o u c h s u r f i n g (and related forms couch surf, couch surfer) meaning travelling on a budget, using a broad network of contacts in order to get overnight accommodation for free first appeared in 2004 with the launch of website www.CouchSurfing.org, the brainchild of American web consultant, Casey Fenton. Although the capitalized variants CouchSurfing and CouchSurfer are registered trademarks of the website, the lower case variants, either as open or closed compounds, are now regularly used. And also in education teachers use www.create.cahoot.it play interactive games with students. The name of the site was originated from the aim of the online site. Teachers create quiz-questions beforehand every lesson in order to make the lesson more interesting.

Abbreviations: Acronyms or Initialisms Acronyms and initialisms are both abbreviations made from the first letters of a group of words, the former are said as a single word while the latter are spelt out. There is a tendency in the present world to use abbreviations as self-dependent words and replacement of expressions by another more simple and understandable combination of words and letters. Acronyms An acronym w y s i w y g (meaning 'what you see is what you get') in this case it's not spelt as it sounds.

Initialisms are widely spread among ICT terms. Starting from WWW World Wide Web s or pages that users can access on the also known as the web, WWW or W3- refers to all the public websites or pages that users can access on their local computers

and other devices through the Internet. These pages and documents are interconnected by means of hyperlinks that users click on for information. Some words aren't really acronyms, but are just shortened versions that are quicker and easier to say, such as 'hi-tech' for high technology. As for, w i- f i - wireless fidelity - sometimes it is written with a hyphen, sometimes not. It is an implementation of IEEE wireless communication standard 802.11. Technically, it's standard ensuring that equipment works on a wireless network. It's an analogy with 'h i- f i', for high fidelity, that used to be common for recording some years ago. It's an interesting usage because it shows the return of a word that everybody thought had gone completely out of date - 'wireless'. It's used now for all sorts of applications - TV remotes can be talked about as wireless, if you control your garage door, it's a wireless control, mobile phones are sometimes referred to as wireless and GPS, satellite things in your car. Has a lot of associated terminology, of course, wi-fi is just one word of many that has come into usage in the last few years talking about the way in which we cope with the Internet. Have a look at F A Qs, you've seen them a thousand times on computer screens (they are computer text files containing a list of questions and answers, especially basic stuff on newsgroups where you want to find a quick reply). Basically URL means Uniform Resource Locator which is Web address from 1994. In the means of Internet terms HTTP is formed from Hyper Text Transfer Protocol. The Primary Applicability: Application layer. Today people use Internet from various IP addresses: IP or Internet Protocol is also an Internet Layer. LAN Local area network is a Link and other layers. As for a hardware PC is A personal Computer (host). 8

Conversion - using a word from one part of speech in another part of speech. Although S M S is an English abbreviation, the more common word in everyday use is text. This is a new word that has undergone a further change, by acquiring a new part of speech. So the noun t e x t has taken on a specific new meaning relating to mobile phones, and then has also become a verb. This is a very common phenomenon in language change when words acquire new functions, sometimes without even changing their spelling, that's why practically each described computer term undergo this way.

Blending - mixing words together, using parts of them These words that already exist in the language also team up in new ways to describe new inventions: Emoticon = emotion + icon (a visual character or sign which indicates emotion e.g. :) Ezine = electronic + magazine (a magazine that only exists on the Internet) Hacktivist = hack + activist (a person who changes or manipulates information on the Internet in order to convey a political message) Screenager = screen + teenager (a young person who spends a lot of time using a computer) Spyware = spy + software (a type of computer programme to get information from someone else's computer system illegally) Webcam = camera + World Wide Web (a video camera that transmits over the Internet).

Affixation - adding suffixes or prefixes to existing words. Prefixes New technical terms are often a rather pleasing combination of ancient and modern. Prefixes like multi- or nano- that come from Latin or Greek, are combined with new words. The word byte was a truly new word made up in the 1960s, but since then it has been combined with Greek prefixes like giga- and kilo- or tera- (meaning 'monster' represents a factor of 10¹²). The use of a single letter prefix with a hyphen is unusual, but not for computing such prefixes as e- and i- gave a birth to a vast majority of widely used set expressions. i.

The term e-books as an abbreviation for electronic books takes inspiration from the use of the e- prefix as in e-mail, e-commerce, e-learning, etc. The term iPod is a trademarked brand of MP3 player designed and marketed by Apple Computers. The use of the letter i originated with one of the company's other products, the iMac, a brand of personal computer shipped with everything necessary for connection to the Web (where i stood for Internet). However, the use of the prefix i had such a positive impact on brand recognition that the company adopted it more widely (e.g. iTunes) and associated it with other concepts such as 'individual' and 'independence'.

The importance of Internet grows rapidly in all fields of human life, including not only research and education but also marketing and trade as well as entertainment and

hobbies. This implies that it becomes more and more important to know how to use Internet services and, as a part of this, to read and write English.

Of course, the majority of mankind cannot use the Internet nowadays or in the near future, since they live in countries which lack the necessary economical and technological infrastructure. But the Internet causes polarization in developed countries, too: people are divided into Internet users and Internet illiterates, and as the use of the Internet grows and often replaces traditional methods of communication, the illiterates may find themselves in an awkward position.

In general, it is easy to learn to use Internet services. The worst problems of Internet illiteracy are, in addition to lack of economical resources of course, wrong attitudes. Older people are usually not accustomed to live in a world of continuous and rapid change, and they may not realize the importance of the Internet or the easiness of learning to use it.

REFERENCES

1. Latha B. M. Blending ICT into language learning and teaching //International Journal of English and Literature (IJEL). – 2014. – Т. 4. – №. 2. – С. 1-8.
2. Gulnora, Israilova. "EVALUATIVE VOCABULARY AND MEANS ITS MANIFESTATIONS." *Gospodarka i Innowacje*. 32 (2023): 168-173.
3. Adilovna, Hasanova Dilfuza. "Lexical Meaning Interpretation." *International Journal on Integrated Education* 3.12: 219-220
4. Хасанова, Дилфуза Одиловна. "Заимствованные лексические единицы как база словообразования." *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 3 (2010): 164-166.
5. Amidieevna, A. S. "Language and Culture as a Basis for Development of Competence." *Middle European Scientific Bulletin* 22 (2022): 58-60.
6. Alimsaidova S. A. Comparison of spatial constructions in the Russian and Uzbek languages in the formation of sociolinguistic competence //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 7. – С. 204-214.
7. Mukhammadjon Solijonov. Linguistic and extralinguistic factors forming the conceptual field of parables. *International journal of social science & interdisciplinary research* (2022): Pp. 414-417.
8. Solijonov Mukhammadjon. Basics of linguocultural analysis of literary text. *International Journal of Early Childhood Special Education*. Vol 14, Issue 07 2022. – Pp. 2197-2201.

9. Mukhammadjon Solijonov and Kholiqova Lutfiya. Linguistics in the anthropocentric paradigm methodological foundations of science. *International journal of social science & interdisciplinary research* (2022): 174-177.
10. Tillahodshajeva, F. (2023). Schiller in Uzbekistan. International scientific conference "Innovative trends in science, practice and education", 2(1). Pp. 51-55.
11. Tilyakhodzhaeva Fazilya. Required English linguistic knowledge for teaching math in English. *The American Journal of Applied sciences* 5.01 (2023): 1-4.
12. Тиляходжаева Фазиля. Проблемы использования машинного перевода в вузах Узбекистана. *Актуальные проблемы филологии*. 2016.
13. Tillahodshajeva, F. (2023). Schiller in Uzbekistan. International scientific conference "Innovative trends in science, practice and education", 2(1). Pp. 51-55.
14. Tilyakhodzhaeva Fazilya. Required English linguistic knowledge for teaching math in English. *The American Journal of Applied sciences* 5.01 (2023): 1-4.
15. Ubaydullaeva Madina. Linguistic Creativity In The Language System And Discourse. *Journal of Positive School Psychology* 6.11 (2022): Pp. 3121-3127.
16. Madina Ubaydullaeva. Interlevel parametrization of linguistic creativity. *International journal of social science & interdisciplinary research* (2022): Pp. 410-413.
17. Убайдуллаева Мадина. Проблемы перевода юридических терминов с английского на русский язык. *Переводоведение: проблемы, решения и перспективы* 1 (2022): Pp. 87-90.
18. Yuldasheva D. Functional nature of conceptual occurrence of subject category in English. *International journal of social science & interdisciplinary research* (2022): Pp. 398-401
19. Madina Xasanova. "Kasbiy terminologik lugʻat boyligini oʻrgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning oʻrni" *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, vol. 1, no. 3, 2021, pp. 195-198.
20. Jamaliddinova, Dilnoza Mirkhojiddinovna. "THE IMPORTANCE OF USING INTERACTIVE TECHNIQUES AND INDEPENDENT WORK IN TEACHING THE TOPIC "ORGANIZED FRAGMENTS" IN PRIMARY SCHOOL NATIVE LANGUAGE LESSONS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 1270-1279.
21. Shakhlo, Saliyeva. "INTERACTIVE METHODS AND ACTIVITIES IN COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 *Impact factor: 7.429* 11.12 (2022): 418-421

ZIRADOSHLAR (APIACEAE) OILASI VAKILLARINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Xudoyberdiyeva Xusnora Numonjon qizi

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika
universiteti biologiya yo‘nalishi 1-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ziradoshlar oilasiga mansub bo‘lgan bir nechta o‘simliklarning dorivorlik xususiyatlari haqida qisqacha ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan. Ziradoshlar oilasi vakillarining tarqaladigan hududlarini bilib olish mumkin .

Kalit so‘zlar: aktinomorf, kallakcha, reduksiya, soyabon, pistacha, alkaloid, daucus carota, pimpinella anisum, ferula, carum carvi.

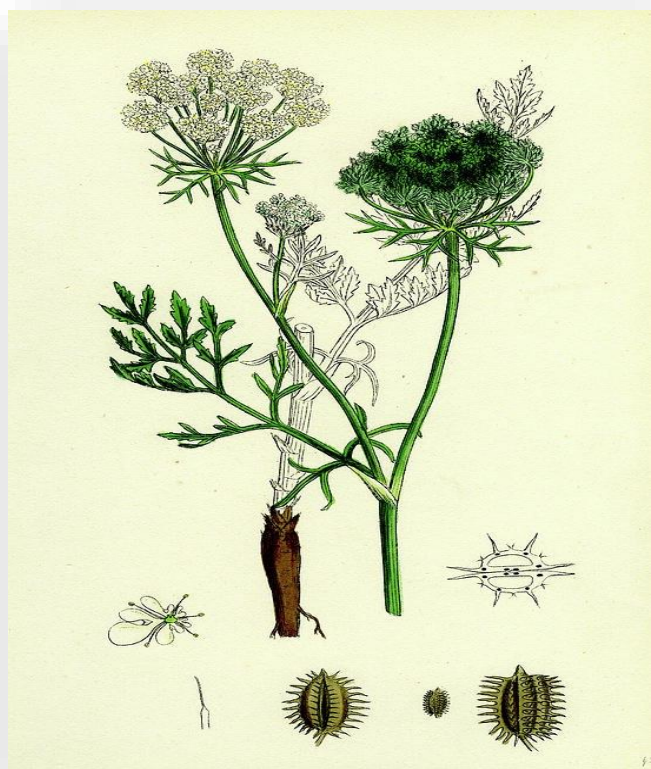
Tabiatimizdagi ko‘p o‘simliklar oziq-ovqatga sifatida ishlatilishi bilan qolmay dorivorlik xususiyatini ham namoyon qiladi. Olimlar tomonidan har bir o‘simlikning o‘ziga xos bo‘lgan dorivorligi o‘rganib chiqilgan. Ziradoshlar oilasining ba‘zi turlarida ham shifobaxshlik bor.

Ziradoshlar (Soyabondoshlar) oilasi — Apiaceae (Umhelliferae). Bu oila 300 taga yaqin turkumga mansub 3000 dan ortiq turni o‘z ichiga oladi. Ular butun Yer yuzi bo‘ylab keng tarqalgan. O‘rta Osiyoda oilaning 97 turkumga mansub 422 ta turi , yurtimizda 69 ta turkumga oid 198 ta turi o‘sadi. Hayotiy shakliga ko‘ra ziradoshlar oilasida bir va ko‘p yillik o‘simliklar ustunlik qiladi, ba‘zan yarim buta va butalar ham uchraydi. Barglari turli darajada qirqilgan, butunlari ham mavjud. Ko‘pchilik turlarida (kavrak) bargining asosida qini (novi) bo‘ladi. To‘pguli oddiy yoki murakkab bo‘ladi . Soyabon, kallakcha turi uchraydi. Gullarining rangi juda ham xilma-xil, gulqo‘rg‘oni murakkab, gulkosachabarglari reduksiyalangan 5 tadan, mayda, gultojibarglari 5 ta, tutashmagan. Changchisi 5 ta, urug‘chisi 2 ta, tugunchasi ostki tuguncha. Mevasi — pistacha. Gul formulasi: $Ca_5-0 Co_5 A_5 G(2)$. Oila soyabonguldoshlar deb nomlangan, chunki bu oilaga kiruvchi o‘simliklarning to‘pgullari murakkab soyabondan iborat. Barglari, asosan, murakkab, yon jinsli, aktinomorf, gulqo‘rg‘oni ikki doira hosil qilib o‘rnashgan. Gul bargchasiz, barg bandi kengayib, nov hosil qiladi hamda poyani o‘rab turadi. Oila vakillari efir moylariga boy hisoblanadi. Bu oilaga zira (Buniurn), qora zira (Carum carvi), kashnich (Coriandrum sativum), sabzi (Daucus), ukrop (Anethum), petrushka (Petroselinum sativum), kovrak (Ferula), arpabodiyon (Pimpinella anisum) kiradi. Turkum vakillari alkaloid, smola, asalli, sabzavot ekinlari, efir moyli o‘simliklar sifatida ahamiyatga egadir.[4]

Dorivor o‘simliklar tabiatimizda juda keng tarqalgan. Ulardan turli kasalliklarga qarshi kurashishda foydalanamiz. Ziradoshlar oilasi vakillari ham qadimdan o‘zining dorivorlik xususiyatlari bilan tanilib kelgan.

Yovvoyi sabzi - *Daucus carota*. Bo‘yi 30 - 100 sm keladigan 2 yillik o‘t o‘simligi bo‘lib, ildizi - ildizmeva. Poyasi 2 yilda rivojlanadi, pastki qismi shoxlangan bo‘ladi. Barglari poyada navbatlashib joylashadi, barglari ikki karra patsimon qirqilgan.

To‘pguli murakkab soyabon, gullari oq-sarg‘ish. Mevasi dumaloq, ikki tomondan biroz siqilgan qo‘sh pistacha. [2]



Yovvoyi sabzining urug‘idan turli mamlakatlarda har xil dori-darmon sifatida foydalaniladi, bizning yurtimizda esa uni gijjaga qarshi va surgi sifatida ishlatiladi. Sabzi turli kasalliklar uchun foydalidir: kamqonlik, bronxit, ba’zi teri, yurak-qon tomir kasalliklari, yaralarni davolash va ayniqsa ko‘zlar uchun foydali. May-iyun oylarida gullaydi, iyul-avgust oylarida urug‘i pishadi. Daryo, ariq bo‘ylarida, bog‘larda, adir hamda tog‘oldi qismlarida uchraydi[1] (1-rasm).

Sabzining tarkibidagi vitaminlar uchrash miqdori:

| Vitaminlar | 100 gr dagi tarkibi | Kundalik ehtiyojning ulushi |
|------------|---------------------|-----------------------------|
| Vitamin A | 2000 mkg | 200% |
| Vitamin B1 | 0,06 mg | 4% |
| Vitamin B2 | 0,07 mg | 4% |
| Vitamin C | 5 mg | 7% |
| Vitamin E | 0,4 mg | 4% |
| Vitamin PP | 1,1 mg | 6% |

Arpabodiyon (*Pimpinella anisum*) — ziradoshlar oilasiga mansub bir yillik o‘tlar turkumiga kiradi, 2 ta turi bor. O‘zbekistonda oddiy Arpabodiyon (Arpabodiyon Vulgare) ekiladi. Uning pastki barglari buyraksimon yoki uch bo‘lakli, yirik arra tishli, yuqoridagilari barglari ipsimon, bo‘lakchalarga bo‘lingan. Gullari mayda, oq, murakkab

soyabonga to‘plangan. Arpabodiyonning mevasi tarkibida 3,2%, ba‘zan 6% gacha efir moyi va 28% gacha boshqa moylar bor. Efir moyi tarkibida 90% gacha anetol bo‘ladi. Mevasi va efir moyidan tayyorlangan preparatlar balg‘am ko‘chiruvchi sifatida qo‘llaniladi. Arpabodiyon mevasi va efir moyi oziq-ovqat sanoatida ishlatiladi. Bundan tashqari arpabodiyon antiseptik, mikroblar, bakteriyalar va xavfli viruslarni yo‘q qilish vazifasini ham bajaradi [6]

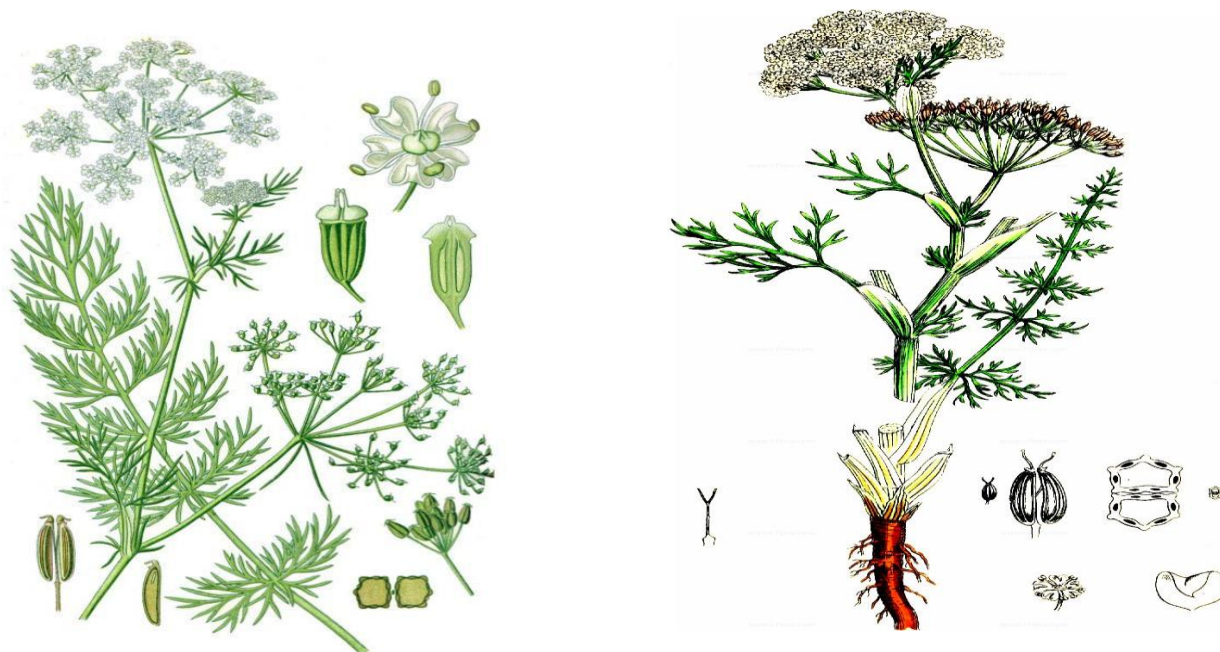
Arpabodiyon o‘simligining urug‘i tarkibidagi vitaminlar uchrash qiymati:

| Vitaminlar | Uchrash miqdori |
|-------------|-----------------|
| B1 vitamini | 27,2% |
| B2 vitamini | 19,6% |
| B6 vitamini | 23,5% |
| S vitamini | 23,3% |
| PP vitamini | 30,3% |

Zira – ozdiruvchi ziravor. Zira ovqatga solinadigan va yog‘ hujayralarining to‘planib qolishini kamaytirish bilan birga ozishga yordam beruvchi ajoyib ziravor[5]. Bu ziravor ortiqcha vazn hosil bo‘lishining oldini olishdan tashqari, oldindan mavjud bo‘lgan ortiqcha kilogrammlardan qutulishga ham yordam beradi. Zira yog‘ to‘qimalari miqdorini yuqori darajada kamaytiradi. Eron tibbiyot fanlari universitetida o‘tkazilgan tadqiqotlarda o‘zining ovqatlanish ratsioniga zirani kiritgan ayollar organizmida yog‘ to‘qimalari 14 foizga kamaygani, shu vaqtning o‘zida, nazorat guruhi qatnashchilariniki esa hatto to‘g‘ri ovqatlanish tartibiga qaramasdan 5 foizga kamaygani aniqlandi. Zira uyquning bir maromda kechishini yaxshilaydi. Agarda siz uyquga to‘ymasangiz, unda ko‘proq iste‘mol qilasiz —to‘yib uxlamaslik ishtahani nazorat qila olmaslikka va moddalar almashinuvining sekinlashishiga olib keladi. Zira uyqusizlik bilan kurashishga yordam beradi. Zira qondagi qand miqdorini meyorga keltiradi. Zira hujayralarning insulinga va glyukozaga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytirish yo‘li bilan qondagi shakar miqdorini ushlab turish vazifasini ham bajaradi. Zira qondagi shakar miqdorini nazoratda tutib turish bilan uglevodlarga bo‘lgan intilishni yengadi va bizdagi to‘qlik hissini uzoqroq saqlab turadi. Zira hazmni yaxshilaydi. Zira hidi og‘iz bo‘shlig‘idagi so‘lak ajralib chiqishini faollashtiradi, bu esa hazm qilish

sistemasini ishga tushiradi va uning birinchi bosqichini yaxshilaydi. Zira tarkibidagi timol moddasi ovqat hazm qilish va so‘rilishda ishtirok etuvchi kislotalar, o‘t va fermentlar ishlab chiqaruvchi bezlar faoliyatini tezlashtiradi. Shuningdek, zira yel haydovchi vosita hisoblanadi, ya‘ni u gaz yig‘ilishi va qorin dam bo‘lishi kabi muammolarining ham yechimi ekanligini bildiradi (3-rasm).

Zira o‘simligi tarkibidagi uchraydigan vitaminlar :[3]



3-rasm.Qora zira-carum carvi

| Vitaminlar | Uchrash miqdori |
|----------------|-----------------|
| Beta - karotin | 15,2% |
| B1 vitamini | 41,9% |
| B2 vitamini | 18,2% |
| B6 vitamini | 21,8% |
| E vitamini | 22,2% |
| PP vitamini | 22,9% |

Kovrak (*Ferula*) turkumi (*soyabonguldoshlar*)Apiaceae (*Umbelliferae*) oilasiga mansub bo‘lib, ko‘p yillik o‘t o‘simligi hisoblanadi. Kovrakning yer yuzida 160 dan ziyod turlari, O‘rta Osiyo respublikalarida 104, mamlakatimizda esa 50 turi uchraydi. Smola - yelim olishda sassiq kovrak, Kuhiston kovragi kabi turilaridan foydalaniladi[6].

“Kovrak urug‘ining qaynatmasi (urug‘i xuddi supurginikiga o‘xshash malla rang, shakli ham shunga o‘xshab ketadi) 3 mahal 50 grammdan ichilsa, ona suti ko‘payadi. Shirasiga anjir qo‘shib yeyilsa, sariq (gepatit) kasalligini tuzatadi. Yelimiga murch, sirka qo‘shib, yomon sifatli yaralarga surilsa, foyda qiladi. Soch to‘kilishiga ham o‘ta foydalidir.” Kovrakning yelim-smolasi xalq tabobatida ko‘pgina kasalliklarga davo bo‘lib, o‘pka sili, o‘lat, zaxm, ko‘k-yo‘tal, tish og‘rig‘i, asab va boshqa kasalliklarni

davolash uchun, hamda quvvat beruvchi, balg'am ko'chiruvchi va gijja haydovchi dori sifatida foydalaniladi. Ilmiy tibbiyotda kovrak yelim-smolasi – "*assafetida*" nomi bilan kukun, emulsiya va tindirma (nastoyka) holida og'riq qoldiruvchi, balg'am ko'chiruvchi, quvvat beruvchi va tinchlantiruvchi vosita sifatida qo'llaniladi va ko'pgina davlatlar farmokopiyasiga kiritilgan (4-rasm). O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi O'zR FA Botanika instituti, O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi, Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi, Savdo-sanoat palatasi, "Yaylov xo'jaligini rivojlantirish" uyushmasi, Dehqonobod tumani hokimligi bilan hamkorlikda Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani "Beshbuloq QFY xududidagi "Eko komfort" xususiy korxonasi tasarrufidagi kovrak plantatsiya dalasida "Eksport salohiyati yuqori bo'lgan dorivor va ziravor o'simlik – kovrakni yetishtirish" mavzusida amaliy seminar bo'lib o'tdi. Mazkur seminar mamlakatimiz viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasidan tashrif buyurgan kovrak o'simligi yetishtirish bilan shug'ullanadiganlar hamda ushbu o'simlikni yetishtirish istagini bildirgan bir qator loyiha ustalari shuningdek, uzoq yillar davomida ushbu dorivor o'simlikni eksport qilib kelayotgan 100 ga yaqin tadbirkorlar ishtirok etdi. Bo'lib o'tgan seminar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-apreldagi "Respublikada kovrak yetishtirishni rivojlantirish va sanoatlashtirishni rag'batlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 116-sonli Farmonida belgilangan topshiriqlar ijrosini samarali tashkil etish masala va muammolari ko'rib chiqildi. Mutasaddi vazirlik va idoralar mas'ullari kovrak o'simligini yetishtirish, qishloq, o'rmon va yaylov xo'jaliklarida yer ajratish tartibi, madaniy holda yetishtirish uchun mos tuproq-iqlim sharoitlari, davlat tomonidan beriladigan imtiyozlar hamda klaster va kooperatsiya tizimini keng joriy etish haqidagi tadbirkorlarni qiziqtirgan savollarga javob berishdi. Shuningdek, seminar davomida 367 gektar maydonda pista va kovrak plantatsiyasi tashkil etgan salohiyatli "Eko komfort" xususiy korxonasi rahbari madaniy holda kovrak o'simligini suv tanqis hududlarda yetishtirish agrotexnologiyasi, hosil yig'ishtirish va eksport qilish bo'yicha o'z tajribalarini ulashdi. Tadbirda aytib o'tilganidek, respublikada so'nggi yillarda dorivor va ziravor o'simliklarni rivojlantirishga, xususan tabiiy boyliklardan samarali va unumli foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-apreldagi "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muxofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4670-son qarori sohani tubdan rivojlantirishning huquqiy asoslarini yaratib berdi. Ushbu qarordagi vazifalarni amalga oshirish natijasida dorivor o'simliklarni nafaqat tabiatda yovvoyi holda terib olish, balki madaniy holda plantatsiya usulida ko'paytirish va qayta ishlashni tashkil etish bilan shug'ullanuvchi fermerlar va tadbirkorlar soni ham bilinar darajada ortmoqda.

Ko'rgazmali seminarda ishtirok etganlar respublikaning og'ir suv-tuproq-iqlim sharoitli hududlarida o'stirish imkoni bo'lgan dorivor va ziravor o'simliklar turlarini



yetishtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda respublikada jami 12 ming gektardan ortiq maydonda kavrak o'simligi ekilib, o'stirilmoqda. Ushbu maydonlardan 2021-yilda qiymati 7,65 mln dollarlik 170 tonna kavrak shirasi eksporti amalga oshirildi. Seminar yakuniga ko'ra, aholi o'rtasida kavrak o'simligining keng iste'molini yo'lga qo'yish, yetishtirish va eksport qilish bilan shug'ullanadigan subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirish takliflari ko'rib chiqildi. Bundan tashqari, sotuv bozorlarini kengaytirish maqsadida marketing tadqiqotlarini olib borish, tabiiy hududlarda o'suvchi kavrak turkumi vakillarini asrab-avaylash, klaster va kooperatsiyalarni tashkil qilish kabi masalalarda tadbirkorlar bilan hamkorlikda ishlar tashkil qilish belgilab olindi.

4-rasm. Kovrak-ferula

Kovrak o'simligining ildizi tarkibida uchraydigan moddalar :

| | |
|-----------|--------|
| Kraxmal | 67,31% |
| Smola | 9% |
| Efir moyi | 0,4% |

Xulosa qilib aytganda, ziradoshlar oilasining deyarli barcha vakillarida dorivorlik xususiyati mavjud. Tabobatimizda tabiatdagi barcha o'simliklardagi foydali va zararli xususiyatlar o'rganilgan bo'lib, Abu Ali ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida oila vakillariga xos bo'lgan shifobaxshliklar ham keltirib o'tilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ikromova .M.I, Normurodov.X.N, Yuldashev.A.S. BOTANIKA. “O‘zbekiston” TOSHKENT-2002
2. Prator.O‘, Shamsuvaliyeva L. Sulaymonov E. Axunov X. Ibodov X. Maxmudov V. BOTANIKA .”Ta’lim nashriyoti” TOSHKENT – 2010. 226-bet
3. Tursunboyeva G.S. Komilova Sh.R BOTANIKA ASOSLARI. TOSHKENT – 2009
4. Hamdamov I.H, Hamdamova E.I , Suvonova G.A , Begmatova M. BOTANIKA VA O‘SIMLIKLAR FIZIOLOGIYASI. “Sano-standart “nashriyoti. TOSHKENT – 2017. 249-bet
5. Matkarimova A.A, Mahkamova T.X, Maxmudova M.M, Azizova X. Ya, Vaisova G.B. BOTANIKA .TOSHKENT – 2018. 255-bet
6. Berdiyev E.T, Hakimova M.X, Maxmudova G.B O‘RMON DORIVOR O‘SIMLIKLARI . "Sano-standart" nashriyoti. TOSHKENT-2016. 141-bet ; 110-bet; 106-bet.

AYDAR-ARNASOY KO‘LLARI TIZIMIDA TARQALGAN *DIPLOSTOMUM SPATHACEUM* (RUDOLPHI, 1819) TARQALISHI VA HAYOT SIKLI

Ravshanova Adolat Ravshan qizi

JDPU Zoologiya va anatomiya kafedrası o‘qituvchisi

Aliyeva Sabrina Xojiakbar qizi

JDPU Biologiya yo‘nalishi talabasi

Xushvaqtova Madina Ulug‘bek qizi

JDPU Biologiya yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Tadqiqotning maqsadi Aydar-Arnasoy ko‘llari tizimining Burgomistr (*Larus hyperboreus* Gunnerus, 1767) gelmint faunasini tahlil qilish va mintaqadagi parazitologik vaziyatning ko‘rsatkichlari sifatida ulardan foydalanish imkoniyatini baholash. Oddiy hayot aylanishi davomida *Diplostomum spathaceum* adoloserkariyalari ikkinchi oraliq xo‘jayinlaridan biri bo‘lgan burgomistrga yopishadi va ularni bosib oladi.

Kalit so‘zlar: Aydar-Arnasoy ko‘llari tizimi, burgomistr, gelmintlar, hayot sikli, patogen, parazit populyatsiyasi.

Materiallar va usullar. Material turli xil Burgomistrlarning gelmint faunasi haqidagi adabiyot ma‘lumotlari hamda Aydar-Arnasoy ko‘llari tizimidagi Arnasoy, Aydarko‘l, Tuzkon ko‘llaridir.

Gelmint faunasining taksonomik tarkibini tahlil qilishdan tashqari, yuqumliligining miqdoriy ko‘rsatkichlari aniqlandi.

Natijalar va muhokama. Burgomistrlarning gelmint faunasi yuqori turga ega ekanligi aniqlandi. Xilma-xillik (34 tur - trematodalarning 8 turi, sestodalarning 16 turi, nematodalarning 8 turi, akantosefalalarning 2 turi) va past qiymatlarda tarqalishining miqdoriy ko‘rsatkichlari. Turlarning xilma-xilligiga ko‘ra, Aydar-Arnasoy ko‘llari

tizimida 2022 yil yanvar oyida ilk bor uchratildi. Bunga sabab, iqlimning issiqligi, oziqalarining mo'ligi, yashash uchun qulay sharoit mavjudligidir.

Iqlim o'zgarishi va turli patogenlar tomonidan kasallik xavfi o'rtasidagi bog'liqlik tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Iqlim omillarining parazit populyatsiyasi dinamikasiga ta'siri, ayniqsa, parazitlarning paydo bo'lishi va tarqalishi atrof-muhit haroratining mavsumiy o'zgarishlari bilan kuchli tartibga solinadigan Aydar-Arnasoy ko'llari tizimida yaqqol namoyon bo'ladi...

Kirish

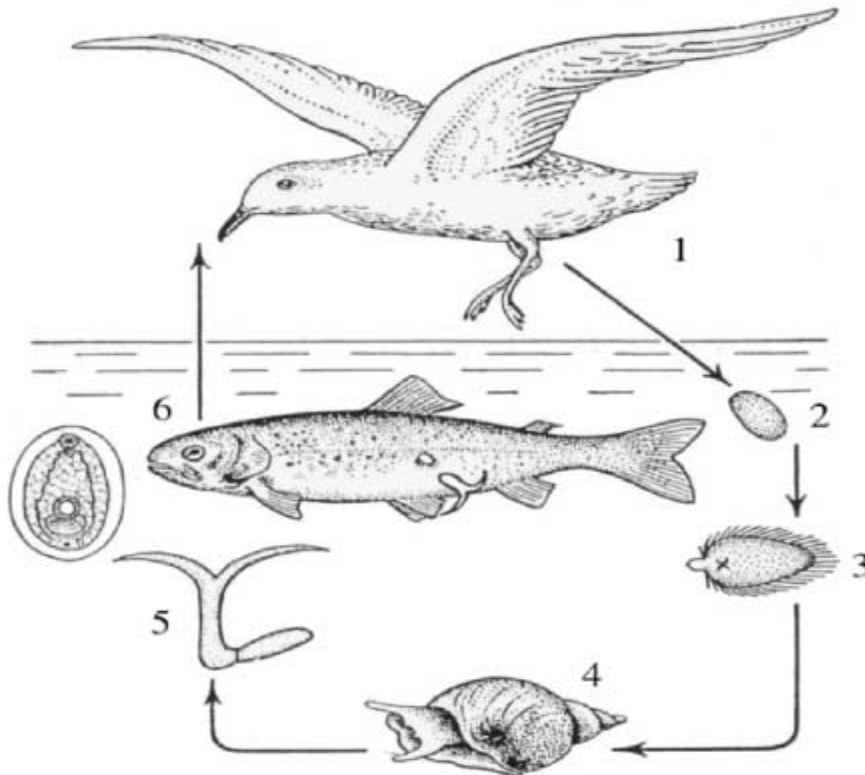
Baliqlar digenean hayot aylanishlarida muhim yakuniy yoki oraliq xostlardir. Digenealarning *Diplostomum spathaceum* (Rhudolphi, 1819) Braun, 1893.

X o ' j a y i n i : *Larus cachinnans*, *Larus hyperboreus*

L o k a l i z a t s i y a s i : ingichka ichak.

J o y i v a u c h r a g a n v a q t i : Jizzax viloyati Arnasoy tumani Aydar-Arnasoy ko'llar tizimining Sharqiy Tuzkon qismi; yanvar, fevral 2022 y.

T a v s i f i : tansining uzunligi 1.7 – 3.83 mm, oldingi va orqa segmentlarga aniq ajralgan. Oldingi segmenti 0.75-1.53×0.30-1.02mm. Og'iz so'rg'ichi 0.045-0.10×0.06-0.10 mm. Soxtaso'rg'ichlarining uzunligi 0.06-0.12 mm, quloqsimon o'simtalar shaklida kuchli oldinga chiqib ketadi. Halqumi 0.05-0.08×0.045-0.07 mm. Ventral so'rg'ich og'izdan kattaroq, uning o'lchamlari 0.065-0.11×0.065-0.13 mm. Brandesa organi 0.15-0.46 x 0.15-0.44 mm; uning oldingi cheti qorin so'rg'ichining orqa cheti chegarasiga yetib bormaydi. Orqa segment to'qmoqsimon shaklda, oldingi uzunligi 1,09-2,28 mm, moyaklarning maksimal kengligi 0,325-0,77 mm. Tuxumdon 0,09-0,18x0,07-0,27 mm, oldingi moyakning yaxshi rivojlangan bo'lagi oldida joylashgan. Segmentning orqa yarmida moyaklar. Old moyak assimetrik 0,19-0,43 x 0,22-0,50 mm, orqa ikki bo'lakli 0,22 - 0,55 x 0,28-0,55 mm. Sariq bezlarning asosiy qismi orqa gmentaning oldingi yarmida to'plangan. Old segmentda sariq tanachalar Brandes organi atrofida zich to'plam hosil qiladi va ularning zichligi asta-sekin old va yon tomonda kamayadi; ularning oldingi chegarasi Brandes organining oldingi cheti darajasida o'tadi. Tuxum 0,079-0,12 x 0,055-0,074 mm (2-rasm).

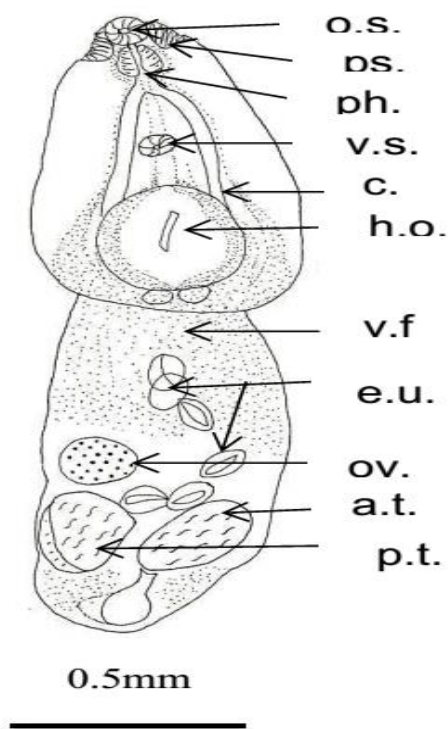


1-rasm. *Diplostomum spathaceum*ning hayot aylanishi.

Parazitlar baliq yeyuvchi qushlarning ichaklarida jinsiy yo‘l bilan ko‘payadi, masalan, chayqalar (1) va tuxum chiqaradi (2), so‘ngra erkin suzuvchi mirasidiya (3). Mirasidiya chuchuk suv salyangozlarini yuqtiradi (4) va jinssiz ko‘payishni boshlaydi va minglab serkariyalarni keltirib chiqaradi (5). Serkariylar baliqlarga kirib, ko‘z linzalariga o‘rnashib, metaserkariylarga aylanadi (6). Infektsiyalangan baliqni qush yegandan keyin hayot aylanishi tugaydi. (Dogiel va boshqalar, 1961 dan o‘zgartirilgan.)

B i o l o g i y a s i. *Lymnaea auriculana* ning birinchi oraliq xo‘jayinlari chuchuk suv baliqlari, asosan *L. bactriana* va *L. pereger*; ikkinchisi *Venno Cyprinidae*. Ko‘z linzalarida *metacercariae* (Shigin, 1977, 1986). Yevropa chayka qushlaridan (Rudolfi, 1819) maritalardan tasvirlangan turlarning asl tavsifi uning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettirmadi. Buni birinchi marta Olson (Olsson, 1876) amalga oshirdi, u o‘z tavsifini turning ushbu xususiyatlarini aks ettiruvchi chizma bilan to‘ldirdi. Dubois (Dubois, 1938) *D. chromatoforum* uchun *D. spathaceum* nomini noto‘g‘ri ishlatgan (= *D. pseudo-Diplostomum dospathaceum* jinsining boshqa turlari uchun, Niewiadomska, 1984 dan keyin). Keyinchalik bu xato *Strigeidida* (Cy Darikov, 1960; Dubois, 1970; Yamaguti, 1971; va boshqalar) trematodalarining taksonomiyasi bo‘yicha barcha asosiy qo‘llanmalarga o‘tkazildi va Olson tomonidan tasvirlangan turlar unutildi. U keyingi tadqiqotchilar tomonidan mustaqil tur sifatida o‘rganilgan. Rivojlanishning turli bosqichlarida qayta-qayta yangidan tasvirlangan: cercaria bo‘yicha *Cercaria paracauda*

(Iles, 1959), metaserkariya bo'yicha - *D. macrostomum*, *D. erythrophthalmi* va *D. paracaudum* (Shigin, 1965, 19686, 197). va maritasi *D. paracaudum* (Shigin, 1977) va *D. shigini* (Zhatkanbaeva, 1978) ko'ra. Duboisning xatosini sinonim sifatida *D. spathaceum* va *D. helvetikum* (Dyubois, 1929) kiritgan Niewiadomska (1984) payqagan. [1]



2-rasm. (a.t.) oldingi moyak , (c.) ko'r ichak , (c.s.) tsirrus qopchasi, (e.u.) bachadondagi tuxumlar, (g.a.) genetik atrium, (h.o.) tutuvchi organ , (o.s.) og'iz so'rg'ichlari , (o.) tuxumdon , (ph.) Farenks, (ps.) Pseudosockers , (v.f.) vitellin follikullari, (v.s.) qorin so'rg'ichi.

ADABIYOTLAR

1. М.Д.Сонин. Определитель трематод рыбоядных птиц Палеарктики (описторхиды, рениколиды, стригейды). Москва «Наука», 1986. 127-ст.
2. Л.Ф.Боргаренко. Гельминты птиц Таджикистана. Книга II. «Дониш». Душанбе-1984. 144-ст.
3. Amany Moaied Yaseen and Basim Hashim Abdullah. First record of three species of Trematode in Caspin Gull (*Larus cachinnans* Pallas , 1811) in Faw township , southern of Basrah, Iraq. Basrah Journal of Science (B) Vol. 36 (1), 53- 67, 2018

SURXONDARYO VILOYATIDA TA'LIM SOHASIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLAR NATIJASI

Chorshanbiyeva Diyora Chorshanbiyevna

Termiz Davlat Unversiteti Tarix fakulteti

2-kurs magistr talabasi.

chorshanbiyevadiyora@gmail.com

ANNOTATSIYA

Yurtimizda ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohatlar va bu islohatlarning Surxondaryo viloyatida amalga oshirilishi. Viloyatda ta'lim sohasida erishgan yutuqlari va yuzaga kelgan kamchiliklarning bartaraf etish yuzasidan amalga oshirilayotgan ishlar.

Kalit so'zlar: Ta'lim to'g'risidagi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Prezident maktablari, ijod maktablari, fan olimpiyadalari.

ABSTRACT

Reforms implemented in the field of education in our country and implementation of these reforms in Surkhondaryo region. The achievements in the field of education in the region and the work being done to eliminate the shortcomings that have arisen.

Key words: Law on Education, National Program of Personnel Training, Presidential Schools, Creative Schools, Science Olympiads

Inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» «Ta'lim to'g'risi»dagi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimida jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan holda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotga mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega

bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir.

Dastur kadrlar tayyorlash milliy modelini ro'yobga chiqarishda har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar ixtisosligini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o'zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzdagi sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlash kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi va qator chora-tadbirlar ko'rishni: «Ta'lim to'g'risi»dagi Qonunni joriy etishni; yangi o'quv rejalari, dasturlari, darsliklarni hayotga joriy etishni, zamonaviy didaktik ta'limotni ishlab chiqishni; o'quv yurtlarini attestasiyadan o'tkazishni va akkreditasiyalashni; yangi tipdagi ta'lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.

Bugungi kunda Surxondaryo viloyatida 938 ta umumta'lim maktablarida 51mingdan ortiq o'quvchi ta'lim olmoqda. Ana shu ta'lim maktablarida 45,6 ming nafar oliy (79 foiz) va o'rta maxsus (21 foiz) ma'lumotli o'qituvchilar ishlamoqda.

Yangi tipdagi maktablar va umumta'lim o'quv yurtlari tarmog'i rivojlanib bormoqda. 2020/2021- o'quv yili boshiga (jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktablarni hisobga olmagan holda) barcha ta'lim muassasalaridan, bir smenada ta'lim yuritiladiganlari 135 ta (14,5 %), ikki smenada 789 ta (85,1 %), uch smenada 4 ta (0,4 %)ni tashkil etdi. Ta'kidlanganidek, bir smenada 310,2 ming kishi, (61,7 % i) ikki smenada 192,5 ming kishi, (38,2 % i) uch smenada 0,5 ming kishi (0,1 % i) tahsil olmoqda.

Mamlakatimizda ta'lim ustuvorligini e'tirof etgan holda, ta'limning sifati va erkinligini ta'minlash, bu sohada davlat boshqaruvining samarali tizimini yaratish bo'yicha tizimli va keng doiradagi chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. So'nggi besh yilda ta'lim sohasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 100 yaqin farmon va qarorlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 220 dan ortiq qarorlari qabul qilindi. Har yili O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining katta qismi ijtimoiy xarajatlar, jumladan, ta'lim xarajatlari uchun ajratiladi. 2022 yilning 9 oyligida bolalar bog'chalari, maktab, oliy va o'rta maxsus o'quv muassasalarini saqlash xarajatlarini moliyalashtirish uchun davlat byudjetidan 26,4 trln. so'mdan ortiq mablag' ajratildi. Buning natijasida ta'lim sohasi bir qator islohotlar amalga oshirildi.

Xususan, Surxondaryo viloyatida ham yangi turdagi va sifat bosqichidagi umumta'lim maktablari, xususan Prezident maktablari, ijod maktablari, ixtisoslashgan

maktablar faoliyat yuritmoqda. Viloyat maktablardagi o'qituvchilar orasida oliy toifali o'qituvchilarning ulushi **5,3%**ga (reja **5%**) va oliy ma'lumotli o'qituvchilarning ulushi **79%**ga yetkazildi.

-Umumta'lim maktablarini darsliklar hamda boshqa o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlash dasturi doirasida **509,0 mlrd.**so'mlik mablag'lar o'zlashtirilishi natijasida:
- tegishli fan bo'yicha metodik qo'llanmalar bilan ta'minlangan o'qituvchilar ulushi (jami o'qituvchilar soniga nisbatan) **10,8%**ni hamda darsliklar hamda boshqa o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlangan o'quvchilar ulushi (jami o'quvchilarga nisbatan) **40,9%**ni tashkil etdi;

- maktab o'qituvchilari foydalanishlari uchun **409,2 ming** nushada tegishli fan bo'yicha metodik qo'llanmalar hamda maktab o'quvchilariga **17977,3 ming** nushada darsliklar va o'quv qo'llanmalar chop etildi.

Shuningdek, so'nggi yillarda ta'lim sohasidagi yana bir eng muhim yutug'i bo'lgana **maktabgacha ta'limning** sifat jihatidan yangi tizimi yaratildi. 2019 yilda O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinib, maktabgacha ta'lim muassasalari kengaytirildi va moddiy-texnika bazasini mustahkamlandi. Mamlakatimizda qamrov doirasi past bo'lgan joylarda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish choralari ko'rilmogda. Xususan, 2022 yilning 9 oyiga mo'ljallangan byudjet parametrlari doirasida Maktabgacha ta'lim vazirligi tizimiga **3,9 trln.** so'mlik mablag'lar moliyalashtirildi. Bu islohatlarning amaliy ifodasini viloyatimiz miqyosida ham yaqol ko'zga tashlanmogda.

Hozirgi vaqtda yurtimizda "Yangi O'zbekiston- maktab ostonasidan boshlanadi" degan g'oya asosida maktab ta'lim tizimida katta o'zgarishlar amalga oshirilmogda. Yoshlarga har tomonlama keng yo'l ochib berish, ehtiyoj va manfaatlarini ta'minlash, qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarish, hayotda o'z o'rnini topishga yordam berish, ularni oliy ta'limga qamrovini kengaytirish, tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ishlar amalga oshirilmogda. Jumladan yurtimizda yoshlarga berilayotgan imkoniyatlar misolida o'tgan yilgi 2021-2022 o'quv yilida viloyatimizda umumta'lim maktablarini a'lo bahoga tamomlagan eng iqtidorli o'quvchilarning 220 nafari oltin va 181 nafari kumush medal bilan taqdirlandi. Angor tumanidagi 1-sonli maktab eng yaxshi xorij tili o'qitiladigan maktab tanlovida faxrli II o'rinni olib, 75 mlnni qo'lga kiritdi. Viloyatimizdagi iqtidorli o'quvchilar xalqaro fan olimpiadalarida ham nufuzli o'rinlarni egallab kelmogda. Buning yaqqol misoli sifatida Rossiyaning Sankt-Peterburg shahrida iqtidorli o'quvchilar o'rtasida matematika fani bo'yicha o'tkazilgan internet – olimpiadada surxondaryolik yigit-qizlar ham muvaffaqiyatli ishtirok etdi. Onlayn tarzda o'tkaziladigan sinov natijalariga ko'ra, Qumqo'rg'on tumanidagi 14-sonli ixtisoslashtirilgan umumta'lim maktab-internatining 7-sinf o'quvchisi Mirkamol

Payanov hamda 8-sinf o'quvchilari Husan Xudoyqulov va Ilhom Ziyodullayev II darajali, 9-sinf o'quvchisi O'rol Doniyarov I darajali diplomlar bilan taqdirlandi. Respublika Zakovat intellektual o'yinlarida viloyatimiz yoshlari faol ishtirok etib kelmoqda. San'at va sportda ham katta-katta marralarni zabt etmoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, bularning barchasi yurtboshimizning yoshlarga bo'lgan e'tibori, yaratilayotgan shart-sharoitlar hosilasidir. Xalq manfaatlari ustuvor bo'lgan mamlakatda amalga oshirilayotgan yangiliklar, o'zgarishlar kishi qalbiga katta kuch, g'urur va iftixor bag'ishlaydi. Insonni ma'naviy yuksalishiga har bir o'tayotgan daqiqalarimizdan hikmat qidirishga da'vat etadi. Shu nuqtayi nazardan yoshlarni vatanparvarlik, milliy iftixor ruhida tarbiyalash, yurtimizda milliy madaniyatni yanada rivojlantirish yo'lida barcha birdek mas'ul bo'lishi lozim salohiyatli mutaxassis kadrlar O'zbekistonning ertangi kunini millat kelajagini belgilaydi.

Shu bois zamon talablariga javob beradigan yuksak madaniyatli, bilimdon yoshlarni tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilanishi o'z navbatida uchinchi Renessans poydevorini qurish yo'lida belbog'lagan Yangi O'zbekiston uchun bu juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi "2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son farmoni.
2. Surxondaryo viloyati Xalq ta'limi boshqarmasining statistika ma'lumotlari.
3. Surxon tongi gazetasi 2022-yil sentabr 39-soni
4. Edu.uz sayti
5. Daryo.uz sayti

FUNDAMENTALS OF EXTERNAL NETWORK CHARACTERISTICS OF HYDRAULIC SYSTEM

Turdiyev Sardorjon Abdumuminovich

Navoi State University of Mining and Technologies, associate professor of the
"Mining Electrical Mechanics" department, PhD.

E-mail: sardor_kem@mail.ru

Akhmedov Sahib Tojiboyevich

Assistant of the Department of "Mining Electrical Mechanics" of the Navoi
State University of Mining and Technologies.

ABSTRACT

Nowadays, a number of machines and equipment with a hydraulic system are widely used in mining, construction and agriculture. In order to increase the stable and reliable operation of the hydraulic systems of these machines, it is important to construct the descriptions of their external networks, and the basics of calculating the regulation of hydraulic processes are considered in this article.

Keywords: throttle, hydraulic drive, spool, switchgear, auxiliary device, flow, load, dependence.

INTRODUCTION

Hydraulic drive is a set of hydraulic machines, hydraulic equipment, hydraulic lines (pipes) and auxiliary devices, and it is called a hydraulic system designed to transfer energy and convert movement through a fluid [1]. At the same time, it is possible to regulate and reverse the speed of the output device, as well as to transfer one type of movement to another at the same time.

The hydraulic machines that are part of the hydraulic system are pumps and hydraulic motors, and they can be several [2].

Hydraulic devices are devices for controlling hydraulic operation, with the help of which it is regulated, as well as means of protecting it from high and low pressures of the liquid. Hydraulic equipment includes throttles, valves for various purposes, and distribution devices for changing the direction of hydraulic fluid flow [3,4].

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Auxiliary devices are called conditioners of the working fluid, which serve to ensure its quality and condition. These are various particle separators (filters), heat exchangers (heaters and coolers), hydraulic tanks and accumulators [5,6].

The calculation of hydraulic operations is now necessary and important, and includes the following:

- drawing up the principle scheme of the hydraulic drive, choosing the speed control method at the output link;
- choosing a hydraulic engine and determining its parameters;
- selection of the pump, selection of hydraulic equipment and calculation of hydraulic system pipes;
- hydraulic calculation of systems;
- construction and calculation of the external network description of the hydraulic system.

RESULTS

The external network characteristic of the hydraulic system (Fig. 1) is the dependence of the speed of movement on the output link on the external load and has the form [7]:

- for hydromotives:

$$n_m = f(M)$$

- for pouring hydraulic cylinders:

$$v = f(F)$$

- momentarily for hydraulic cylinders:

$$\omega = f(M)$$

The characteristic of the external network can be rigid (if the movement speed is almost constant in the range of load changes) and non-rigid [8].

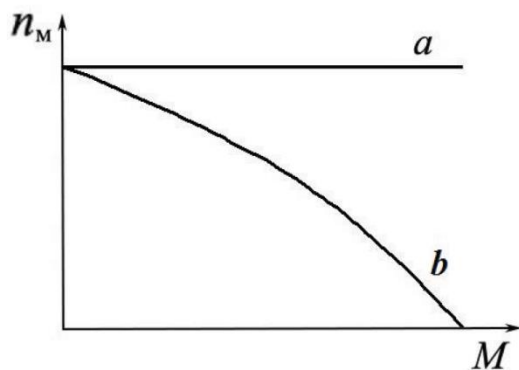


Figure 1. External network description of hydraulic drive: a- hard; b-not hard

With volumetric regulation of hydraulic drive, the characteristic of the external network is rigid. Determined taking into account volumetric losses in terms of nominal operating volumes in the pump and hydraulic engine [9,10]:

$$n_m q_{mn} = n_n q_{nn} - K_{Q_n} p K_{Q_m} p, \quad (1)$$

indicators here:

$$K_{Q_n} = \frac{(1-\eta_{Q_n})q_{nn}n_{nn}}{p_{nn}}; \quad (2)$$

$$K_{Q_m} = \frac{(1-\eta_{Q_m})q_{mn}n_{mn}}{p_{mn}}; \quad (3)$$

K_{Q_n} and K_{Q_m} these are calculated as coefficients that determine the rigidity of the characteristics of the pump and hydraulic engine.

P the amount of magnitude of the load pressure is determined by the external torque [11]:

$$p = \frac{2\pi M}{q_{mn}}.$$

When used as a hydromotor, the calculation of the external network characteristic is carried out in the form of a table according to the formula presented below [12,13]:

$$n_m = n_n \frac{q_{nn}}{q_{mn}} - \frac{2\pi}{q_{mn}^2} (K_{Q_n} - K_{Q_m}) M.$$

When using a power hydraulic cylinder as a hydraulic engine, the calculation of the external network characteristic is carried out according to the following formula [14]:

$$v = n_n \frac{q_{nn}}{F} - \frac{K_{Q_n} + K_{Q_s}}{F^2} R; \quad (4)$$

for moment hydrosylindres:

$$\omega = \frac{2\pi}{z} \left[\frac{n_n q_{nn}}{q_0} - \frac{2\pi}{q_0^2} (K_{Q_n} + K_{Q_s}) M \right]. \quad (5)$$

The coefficient in (4) and (5) photmules is as follows:

$$K_{Q_s} = \frac{(1-\eta_{Q_s})Q_{dqs}}{P_{hay}},$$

bu yerda, here, the efficiency of the volumetric useful work coefficient of the hydraulic cylinder can be taken as $\eta_{Q_s} = 0,9$.

The characteristic is calculated using the formula for determining the current consumption through an adjustable throttle:

$$Q_{dr} = \mu\psi F_{dr_0} \sqrt{\frac{2\Delta p_{dr}}{\rho}}, \quad (6)$$

here, μ is the consumption coefficient flowing through the throttle (it is assumed that $\mu = 0.62$ in the calculation); Ψ - relative opening of the throttle (calculated as $\Psi = 1$); F_{dr_0} - cross section area with the throttle fully closed: $F_{dr_0} = \pi dyx$; dy - conditional transition; $x = 0,02dy$ - throttle gap passage; Δp_{dr} - pressure difference in the throttle.

DISCUSSION

The calculation of the description of the external network is carried out in the form of a table according to the formulas:

a) for series throttle control:

- hydro motors:

$$n_m = \frac{Q_{dr}}{q_{mn}} = \frac{\mu\psi F_{dr_0}}{q_{mn}} \sqrt{\frac{2}{\rho} \left(p_{nn} - p_{sl} - \frac{2\pi M}{q_{mn}} \right)} \quad (7)$$

- for pouring hydraulic cylinders:

$$v = \frac{Q_{dr}}{F} = \frac{\mu\psi F_{dr_0}}{F} \sqrt{\frac{2}{\rho} \left(p_{nn} - p_{sl} - \frac{2\pi M}{F} \right)} \quad (8)$$

- for torque hydraulic cylinders:

$$v = \frac{2\pi Q_{dr}}{zq_0} = \frac{2\pi\mu\psi F_{dr_0}}{zq_0} \sqrt{\frac{2}{\rho} \left(p_{nn} - p_{sl} - \frac{2\pi M}{zq_0} \right)} \quad (9)$$

CONCLUSION

To obtain a tight external network characteristic, special throttle regulators are connected to the circuit under series throttle control, where the pressure difference does not depend on the external load. In this case, the calculation of the characteristics of the external network is carried out according to the following formulas:

- hydro motors:

$$n_m = \frac{\mu\psi F dr_0}{q_{mn}} \sqrt{\frac{2(p_{nn}-\Delta p)}{\rho}} - \frac{2\pi}{q_{mn}^2} (K_{Qn} + K_{Qm})M ; \quad (13)$$

- for pouring hydraulic cylinders:

$$v = \frac{\mu\psi F dr_0}{F} \sqrt{\frac{2(p_{nn}-\Delta p)}{\rho}} - \frac{K_{Qn}+K_{Qs}}{F} R ; \quad (14)$$

- for torque hydraulic cylinders:

$$\omega = \frac{2\pi}{z} \left[\frac{\mu\psi F dr_0}{q_0} \sqrt{\frac{2(p_{nn}-\Delta p)}{\rho}} - \frac{2\pi}{q_0^2} (K_{Qn} + K_{Qs})M \right] ; \quad (15)$$

here, $\Delta p - Q=Q_{nom}$ loss of pressure in the throttle.

When calculating the external network characteristic, it is determined by five to six values of the external load in the range of $0 \div R_{max}$ or $0 \div M_{max}$, and formulas (13) - (15) determine the values of the relevant parameters. According to the calculation results, the following related graphs are created:

$$n_M = f(M); \quad v = f(R); \quad \omega = f(M).$$

We can see that the hydraulic system depends on a number of indicators, which will be necessary in the creation of the description of the external network based on the above structured relationships. On the basis of the above results, the description of the external network of volumetric hydraulic treatment will be built, and through this external network, it will be possible to determine the optimal performance of the hydraulic treatment.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Azamatovich, A. N., Shavkatovich, Z. A., Abdumuminovich, T. S., & Xusniddinovich, A. S. (2005). Simulation of the Motion of Dusted Air Flows Inside the Air Filter of a Hydraulic System of a Quarry Excavator. International Journal of Grid and Distributed Computing (IJGDC), ISSN, 4262, 11-18.

2. Turdiyev, S. A., and Jurayev A. Sh. "Study of the effect of excavator bucket tooth abrasion on digging resistance." Academic Research in Education Sciences 3.3 (2022): 105-110.

3. Абдуазизов, Набижон Азаматович. "Турдиев Сардоржон Абдумуминович Жураев Акбар Шавкатович. Разработка математическая модель тепловых процессов в регулирующем контуре гидрообъемной силовой установки карьерного комбайна (44-47)." Евразийский Союз Ученых. Технические науки 62.1 (2019): 44-47.
4. Djuraev, R. U., and S. A. Turdiyev. "Mathematical modeling of the wear of cutting elements on quarry excavators." International journal of advanced research in science, engineering and technology (IJARSET)–India 9.3 (2022): 19074-19080.
5. Мустафаев О. Б., Турдиев С. А. ДИНАМИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ РЕЗЦОВ ИНСТРУМЕНТАМИ РЕЖУЩЕ-СКАЛЫВАЮЩЕГО ДЕЙСТВИЯ.
6. Azamatovich, A. N., Shavkatovich, Z. A., Abdumuminovich, T., & Khusniddinovich, A. (2005). Modeling the movement of dusty air flows inside the air filter of the hydraulic system of a mining excavator. International Journal of Grid and Distributed Computing (IJGDC), ISSN, 4262, 11-18.
7. Abdumuminovich T. S., Tojiboyevich A. S. ANALYSIS OF EFFICIENCY OF CONTROL METHODS OF HYDRAULIC DRIVE MOTORS //RESEARCH AND EDUCATION. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 109-115.
8. Abduazizov N. A. et al. Hidroekskavatorning gidrobakdagi havo filtrining ichida changlangan havo oqimlari harakatini modellashtirish //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 294-304.
9. Abdumuminovich T. S., Tojiboyevich A. S. GIDRAVLIK YURITMALARNI TARTIBGA SOLISH USULLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 8-14.
10. Raykhanova G. Y., Djuraev R. U., Turdiyev S. A. DEVELOPMENT AND EXPERIMENTAL RESULTS OF A NEW CONSTRUCTION OF THE ELEMENT OF PROTECTION OF THE BASE OF THE JAVE PART OF QUARRY EXCAVATORS //The American Journal of Engineering and Technology. – 2022. – Т. 4. – №. 04. – С. 58-67.
11. Turdiyev S. A., Djuraev R. U. Experimental results on the effectiveness of an improved excavator bucket tooth design //The American Journal of Engineering and Technology. – 2022. – Т. 4. – №. 03. – С. 1-13.
12. Turdiyev S. A. et al. Experimental and test study of the effectiveness of the improved design of the excavator bucket jaw plate //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 214-223.
13. Кахаров С. К., Турдиев С. А., Аблакулов С. Б. Увеличение ресурса бурового оборудования, за счет применение структурно-функциональной схемы ремонта взаимосвязанных элементов //Современные научные исследования и разработки. – 2018. – Т. 1. – №. 5. – С. 329-332.

14. Xalilov S., Raxmatova Z., Raxmatova F. GIDRAVLIK EKSKAVATORNING EKSPLOATATSION XARAJATLARINI TAHLILI //Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – T. 1. – №. 26. – C. 34-39.

15. Abdullayev, S. H. ., Turdiyev, S. A. ., Raxmatova , Z., & Raxmatova , F. . (2022). KON MASHINALARI GIDRAVLIK TIZIMINING HAVO FILTRINI TAKOMILLASHTIRISH. Journal of Integrated Education and Research, 1(4), 417–423.

16. Raykhanova G. Y., Djuraev R. U., Turdiyev S. A. DEVELOPMENT AND EXPERIMENTAL RESULTS OF A NEW CONSTRUCTION OF THE ELEMENT OF PROTECTION OF THE BASE OF THE JAVE PART OF QUARRY EXCAVATORS //The American Journal of Engineering and Technology. – 2022. – T. 4. – №. 04. – C. 58-67.

17. Raykhanova G. Y., Dzhuraev R. U., Turdiyev S. A. STUDY OF THE LOADS ON BUCKETS AND CUTTING ELEMENTS OF QUARRY EXCAVATORS DURING DIGGING AND CUTTING //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 4. – C. 1123-1132.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING MAKTAB SHAROITIGA MOSLASHISHI

Feruza Urakova Botirjonovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar fakulteti 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kichik maktab yoshdagi bolalarning xulq-atvori va maktab sharoitiga moslashishi va psixologik qiyinchiliklarini yuzaga kelishi, hamda o‘quv jarayonlariga bo‘lgan qiziqishini orttirish borasida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha bo‘lgan yosh davri, o‘quvchilar, o‘qituvchilar, aqliy rivojlanish, psixik faollik, qiziqish.

ADAPTATION OF CHILDREN OF SMALL SCHOOL AGE TO THE SCHOOL ENVIRONMENT.

Feruza Urakova Botirjonovna
Kokan State Pedagogical Institute
1st year student of the Faculty of Foreign Languages

ANNOTATION

This article discusses the behavior of children of primary school age and their adaptation to school conditions, the occurrence of psychological difficulties, and the development of their interest in educational processes.

Key words: preschool age, students, teachers, mental development, mental activity, interest.

Kirish:

Bog‘cha yoshidagi bolalik davri tugagandan so‘ng, kichik maktab yosh davri bolalarda boshlanadi. Bolalarning kichik maktab yoshidagi davri 6-7 yoshidan 9-10 yoshgacha hisoblanadi va bu yillar oralig‘i boshlang‘ich sinflarda o‘qishi yillariga to‘g‘ri keladi. Bola birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo‘yishi, unda o‘quv jarayoni boshlanishi hisoblanadi. Bola maktabga borishi mobaynida bir qancha psixik o‘zgarishlar va qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bola ilk bor maktabga borganda maktab talablarini va qoidalarini bajarishga va ta‘lim olishga ham jismoniy ham psixologik jihatdan tayyor bo‘ladi. Kichik maktab Yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan

biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istaklarini qondirishdan iboratdir.

Shu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Kichik maktab yosh davridagi bolalar biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Olimlarning fikriga ko'ra, bola 7 yoshga to'lganda katta miya yarim shari ma'lum darajada rivojlangan bo'ladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi murakkab shakllariga javob beradigan maxsus bo'limlari hali to'liq shakllanib bo'lmagan bo'ladi. (miyaning bu qismlari 12 yoshda rivojlanib bo'ladi.) Miyaning boshqaruv funksiyalarini to'liq shakllanib bo'lmaganligi kichik maktab yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Kichik maktab o'quvchilarining ixtiyorsiz diqqat yuqori turadi. Bola diqqatining xususiyatlari sujetli va rolli o'yinlarda, rasm chizishga ishtiyoqi katta bo'ladi. Lekin bu davrda bolalarning idrokining o'tkirligi, ravshanligi, aniqliligi, sofligi, o'zining qiziquvchanligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi, ishonuvchanligi bilan boshqa yosh davrdagilardan ajralib turadi. Bola o'z diqqatini muayyan obyektga yo'naltirish, to'lash, taqsimlash bo'yicha ma'lum darajada ko'nikmaga ega bo'lib, o'z diqqatini boshqarish va kerakli paytda to'plashga intiladi. Uning xotirasi qiziqarli, o'zgacha ma'lumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash va hodisalarni esga tushurish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Har bir bolaning o'sib-ulg'ayish davri turlicha kechadi. Shuning uchun bola psixologik tomonlama ham tayyor bo'lishi lozim. Chunki bog'cha davrida bolalar faqatgina o'yin-kulgi bilan vaqt o'tkazgan va hamma vaqtini o'zi hohlangan ishlarni qilish bilan band bo'lgan, shu sababli bola maktabga moslashishi uchun bir qancha qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Bola maktabning qonun-qoidalariga majburlash oson kechmaydi. Bola maktabga borishdan oldin ham jismonan, ham aqlan rivojlanishi lozim. 6-7 yoshli bolaning ohirgi oyiga 150-200 gramgacha, bo'yi esa 0,5 yoki 1 santimetr gacha o'sa boshlaydi. Bu davr mobaynida bolaning eshitishi, ko'rishi, umurtqa pog'onasini to'g'ri tuta olishiga e'tibor berish kerak.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning qiziqishi yuqori darajada bo'ladi. Hozirgi kunda boshlang'ich maktab ta'limini integratsiya qilish haqida ko'p gapirilayapti. Kichik maktab o'quvchisi atrofidagi olamni bir butunligicha qabul qiladi. Uning uchun tabiatshunoslik, rus tili, musiqa va boshqa o'quv fanlari nomi emas, balki atrofidagi olam obyektlarining tovushlar, ranglar, hajmlarning turli-tumanligi qiziqarlidir.

Bolalarning tabiat va kundalik hayotdagi barcha narsalarning bog'liqligini ko'rishga o'rgatish kerakligini o'qituvchi sezadi va biladi. Lekin ayrim bolalarda qo'rquv hissi yuzaga keladi va o'zini qiziqtirgan savollarni yoki dars mobaynida qatnashishga qo'rqadi. Bolada xato gapirsam o'qituvchi urishadi degan hayollar bo'ladi. Shularni bartaraf etish uchun o'qituvchi o'quvchilar bilan do'stona suhbatlashishi kerak. O'qituvchi o'quvchilar bilan mazmunli suhbatlar o'tkazishi, ularni g'aroyibotlar olamiga olib kirishi, faollik sari yetaklashi alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda yosh avlod yetuk, ahloqli, bilimli shaxs bo'lib kamol toptirish muhim vazifadir. Bu davrda maktab sharoitiga moslashtirish uchun o'quvchilarga ishonch bildirish lozim. Hamda o'qituvchi o'quvchilar bilan mazmunli suhbatlar o'tkazishi, ularni faollik sari yetaklashi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayrim 6-7 yoshdagi bolalarning darga qiziqishi yo'q bo'ladi. Bilamizki barcha bolalar o'yinlarga qiziqadilar, shuning uchun o'qituvchi darsga qiziqtirish uchun turli hil ko'rgazmali qurollardan, qiziqarli savol-javoblar o'tkazishi va darsga doir o'yinlar tashkillashi lozim.

Bolaning maktabda a'lo o'qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy va ijtimoiy psixologik tayyorgarligiga ham bog'liqdir.

Maktabga o'qish uchun kelayotgan bola yangi ijtimoiy mavqeini-turli majburiyatlari va huquqlari bo'lgan va unga turli talablar quyiladigan o'quvchi mavqeini olish uchun tayyor bo'lmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1) I. g'oziyev E. Psixologiya (Yosh davri psixologiyasi). T.:2002
- 2) Nazarova, M. (2021). BOSHLANG ICH TA 'LIM O QUVCHILARINING PSIXIK TARAQQIYOTIDA INTEGRATSIYAVIY-INNOVATSION YONDASHUVLAR AHAMIYATI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 7(7).
- 3) Khaitov , Bekzod Shukhratovich , and Nargiza Muzaffarovna Babaeva . "Problematic situations in higher authority administration and ways to improve of dealing with them." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.4 (2021): 974-977. Khaitov, BS (2022). METHODS FOR IMPROVING THE INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF THE HEAD OF A GENERAL EDUCATION INSTITUTION DURING THE EDUCATIONAL PROCESS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* , 10 (12), 928-931.
- 4) Khaitov , Bekzod Shukhratovich . "METHODS FOR IMPROVING THE INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF THE HEAD OF A

GENERAL EDUCATION INSTITUTION DURING THE EDUCATIONAL PROCESS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 928-931.

5) Shukhratovich, Khaitov Bekhzod. "Innovative Methods of Developing Communicative Competence of the Head of Educational Institution." *American Journal of Social and Humanitarian Research* 3.5 (2022): 196-202. Khaitov BS IMPROVING THE SYSTEM OF WORK WITH PARENTS OF SCHOOLCHILDREN IN THE ACTIVITIES OF DIRECTORS OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. - 2023. - T. 11. - no. 1. - S. 396-400.

6) Khaitov bekhzod Shukhratovich "Innovative methods for the development of communicative competence of the head of an educational institution" isn: 2690-9626v.3, No. 5, 2022

7) Haitov, Bekzod. "Methods of Improving Communicative Competence of the Head of Educational Institution." *scienceweb academic papers collection* (2022).

DETERMINING THE SPEED OF AN AVALANCHE

Abdujabarov Abduhamit Khalilovich

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Tashkent State Transport University

Kholbekov Khokimbek Salimbek ugli

Tashkent State Transport University

ANNOTATION

A landslide is a large movement of earth and rock down a slope, usually caused by natural events such as seismic activity or rainfall. The speed at which a landslide moves is dependent on the angle and material composition of the hillside, amount of water available, presence of vegetation, and other conditions. To determine the exact speed, seismic instruments such as strain gauges can be used to measure changes in stress along the slope surface over time. Other techniques include using radar velocity monitors to measure displacement along the landslide's path, or tracking markers that are embedded in the soil surface before an event occurs. By utilizing these instruments, researchers can determine the exact speed at which specific landslides will move.

Keywords: Landslide velocity, slope speed, mass flow rate, debris flows, velocity gradient, event magnitude, subaerial landslides, topography characteristics

An avalanche is a sudden and usually rapid downward flow of snow and debris down the side of a mountain. Its speed can depend on several factors, including the terrain it's flowing over and the amount of snow or debris involved. In order to accurately predict the speed of an avalanche, researchers have developed models that take into account these variables.

One of the most common models used to predict an avalanche's speed is a semi-empirical model developed by Swiss researcher Dr. Jean-Claude Grasset in 1991. This model considers terrain features such as slope angle and orientation, subsurface characteristics such as base material thickness, and other factors such as the total

amount of snowfall during the time period preceding the avalanche. It also takes into account properties like friction and lift effects, which allow for more accurate modeling of an avalanche's speed under various conditions.

Another type of model used for predicting avalanche speeds is a numerical approach developed by U.S.-based researchers Attwood et al., which calculates anticipated snow velocities using equations representing physical laws such as conservation of momentum or motion in multiple directions. The model accounts for terrain features like slope angle and width, subsurface characteristics such as depth, amount of water present in the snowpack, particle size distribution, friction between particles and between ground surfaces, suspension errors due to air resistance or turbulence at different depths within the pack sampled by devices called pressure transducers etcetera

Yet another commonly used type of model is based on applying simplified equations that enable well-controlled test experiments in laboratories to match velocity measurements observed in field tests with similar scale avalanches. Laboratory tests save times by avoiding field tests but require more effort to properly take into account realistic parameters (e.g., effect of temperature). By employing this method scientists have a better understanding on how different variables affect predicted results. For example they can study under what conditions slab avalanches follow different kinds of dissipative paths than powder avalanches displaying their ability activate accordingly depending on environmental condition changes during their running path downhill

Finally, simulations are becoming increasingly important due to recent advances in computing power that enable large-scale simulations factoring in natural terrain reliefs like mountainsides where laboratory experiments might fail to capture relevant aspects for velocity prediction accuracy (and generally being inappropriate scales compared to actual avalanches) . By taking advantage from artificial intelligence techniques researchers are now able integrate external data sources from ground

measurements from drones together with satellite images assisting predicting outcomes with more precision than ever before under challenging scenarios

In conclusion there several models available today depending on specific applications purposes where one has to predetermine in advance if his particular project requires higher computational requirements demanding more advanced technologies or whether basic experimental setups will suffice considering traditional time vs money investments estimates.

LIST OF USED LITERATURE

1. Abdujabarov A., Begmatov P., Eshonov F., Mekhmonov M., Khamidov M. Influence of the train load on the stability of the subgrade at the speed of movement // E3S Web of Conferences, Vol. 264 (2021), International Scientific Conference “Construction Mechanics, Hydraulics and Water Resources Engineering” (CONMECHYDRO - 2021) Tashkent, Uzbekistan, April 1-3, 2021.
2. Vasiliev A.P. Designing roads taking into account the influence of climate on traffic conditions M., Transport, 1986, 248 p.
3. Dobrov E.M. Ensuring the stability of slopes and slopes in road construction, taking into account the creep of soils,- M,: Transport, 1975, 216 p.
4. Birulya D.N. Investigation of interaction with the ground during seismic impacts. Abstract of the dissertation of the Candidate of Technical Sciences. – M. TSNIISK. – 1973. pp. 4-15.
5. Nikolaenko N.A., Nazarov Yu.P. Dynamics and seismic resistance of spatial structures and structures // Research on the theory of structures. – 1977. Vol. 23. pp.69-97.
6. Abdujabarov A.H. Seismic resistance of roads and railways. Bishkek. KASI. 1996, p.226.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA UCHRAYDIGAN SIGMATIZMNI BARTARAF ETISHDA O‘YINLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI

Baxritdinova Gulandom Erkin qizi

Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi

ANNOTATSIYA

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan sigmatizm turlari, ularni erta aniqlash, oldini olish va korreksiyalash haqida fikr mulohazalar bilan tanishishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: korreksiya, sigmatizm, rotatizm, kappatizm, xitizm, kompensatsiya, ichki nutq, korreksiya- “tuzatish”.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta‘minlash uchun muhim poydevor bo‘ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida ta‘lim olishi va kasb egallashi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo‘nalishlari. 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta‘lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-sonli Farmoni hamda “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi - faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” gi PQ-3305-sonli Qarori bayon etilgan va ushbu qarorlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Insonning eng muxim xususiyatlaridan biri uning so‘zlash qobiliyatidir. Ravon nutq orqali ifodalangan fikr tushunarli va yoqimlidir. Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a‘zolar tizimi orkali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o‘ynaydi, nutq fakat inson uchun xos bo‘lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir, nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir – birlariga ta‘sir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi, til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir, odam nutqi tushunarli va ma‘noli bo‘lishi uchun nutq a‘zolarining xarakatlari aniq va to‘g‘ri bo‘lishi kerak. Nutq talaffuzi mexanizmi harakatini tushunish uchun nutq apparatining tuzilishini yaxshi bilish zarur. Nutq buzilishlari uzoq yillar davomida o‘rganilib

kelayotgan sohadir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi. Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan bo'ladi. Nutq buzilishlari gapiruvchi shaxsning ma'lum til muhitida qabul qilingan, nutq faoliyati normal holda ishlayotgan psixofiziologik mexanizmlarning zaiflashuviga bog'liq holda til normalaridan chetlashuvi bilan belgilanadi. Kommunikativ nazariya nuqtai nazaridan qaraganda, nutq buzilishlari bu aloqa vositasining buzilishidir. Bunda individ bilan jamiyat orasidagi nutqiy muomalada ko'zga tashlanadigan o'zaro munosabatlarning buzilgani ma'lum bo'ladi. Ma'lumki, inson ijtimoiy shaxs sifatida muloqot qilish, biron bir faoliyat turi bilan shug'ullanish natijasida shakllanadi, bunda esa nutqning o'rni ayniqsa muhim.

Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta'sir etadilar.

Shakllanishi xamda rivojlanishida nutqning to'liq rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Nutq tafakkur quroli va muloqot vositasi hisoblanadi. Millat tafakkuri, ma'naviyati va madaniyatini ko'rsatib beruvchi jahon miqyosida tan olingan asosiy mezon bu tildir.

Nutqiy muomala qobiliyatini o'zlashtirish o'ziga xos insoniy ijtimoiy aloqalar uchun zamin xozirlaydi. U tufayli bolaning atrof muxit haqidagi tasavvurlar shakllanadi va oydinlashadi, uni aks ettirish shakllari takomillashadi. Ammo, nutq buzilishlarga ham ega bo'lish mumkin. Nutq buzilishlari nutqiy muomalaga, bilish jarayonlarini egallashga to'sqinlik qiladi. Bolalardagi nutqiy nuqsonlarini o'rganish, ularni bartaraf etish nazariyasi va amaliyoti nerv sistemasi, uning xususiyatlari, funksiyalari, bolaning psixik, jismoniy rivojlanish xususiyatlari haqidagi bilimlarga asoslanadi. Shu maqsadni amalga oshirish uchun biz tadqiqotimizning maqsadini va ustivor vazifalarini belgilab oldik.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyani o'rganish

- Mavzuga oid maxsus pedagogik, psixologik, metodik adabiyotlarni o'rganish tahlil qilish;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarni qo'llash va tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyaga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqish;

Nutq nuqsoniga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalar va ta'lim jarayoni.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyaga qaratilgan pedagogik jarayon.

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda

o'yinlardan foydalanish texnologiyalar ishlab chiqildi;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarning eng qulay va oson yo'llari yaratildi;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish mavzusiga oid ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarda *har tomonlama o'rganilsa;*

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyaning *o'ziga xos xususiyatlari xisobga olinsa;*

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarning *samarali yo'llari, qulay shart-sharoitlari yaratilsa;*

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyaning *samaradorligi oshadi.*

Tadqiqot muammosini o'rganishda psixologik va pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish .

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiya jarayonini kuzatish va tahlil qilish;

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarni o'rganish kerak bo'ladi.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarni o'rganish maqsadida tajriba sinov o'tkazish;

Savol-javob, suhbat, o'yinlar, kuzatish;

Xulosa

Yakka tartibdagi frontal mashg'ulotlarda to'g'ri nutq va xulq-atvor ko'nikmalarini tarbiyalash bo'yicha qo'shimcha mashg'ulotlarda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarni (noto'g'ri talaffuz etishni tuzatish, ruhiy ko'rinishdagi suhbatlar va hokazo) yo'lga qo'yish. maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish foydalanish kattalarning keng ko'lamli yordami orqali amalga oshiriladi. Bunda ular bolalarning bir nutq bosqichidan boshqasiga o'tishini muntazam nazorat qilish. Nutq mashqlarini tanlab olishni ular tomonidan to'g'ri nutq talablarini, nutqini korrektsiyalashda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish nazarda tutadi.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarning eng qulay va oson yo'llari yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muzaffarova X. (2020) Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim muassasalariga tadbiq etish. Arxiv .JSPI, 1(/92)
2. Ayupova M. Yu. "Korreksion ishlar metodikasi" ma'ruza matni T. 2001
3. Ayupova M. Yu. "Logopediya" O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, T. 2007.

SPECIFIC ASPECTS OF THE PROGRAMMING AND ROMANTIC PLOTS IN THE FORTEPIANO CREATION OF FERENC LISZT

Allaniyazova Gulnara Kutlimuratovna

Master of the State Conservatory of Uzbekistan

Karimova Gulnora Soliyevna

Teacher of Bukhara Specialized Art school

Temirova Ra'no Muhiddinovna

Teacher of Bukhara Specialized Art school

ABSTRACT

Romantic programming in the piano works of Ferenc Liszt was described practically and theoretically.

Keyword: creativity, piano works, romanticism, composition, dynamics, rhythm, texture.

The whole fate of Liszt was closely connected with music, literally every step of his life is inseparable from creativity. He not only reproduced great musical masterpieces, but also pioneered in adapting them for his beloved piano. Franz Liszt also created his own works, absolutely unique and recognizable from the first notes, forcing the soul to freeze and tremble, succumbing to the mood of the author, forever imprinted in his compositions. A native of a small Hungarian village, he conquered all of Europe with his talent and charisma, his performances were accompanied by invariable full houses. Then one of the most interesting periods in the life of Ferenc came: he left France for several years and visited almost all European countries. In 1835, he took up teaching at the conservatory in Geneva, at the same time writing articles for journalistic publications, and worked on a collection of musical works, Years of Wanderings. Liszt came to Paris several times, but his performances there no longer had the same popularity as before: the public found new idols. However, his name has already become quite famous to ensure a comfortable existence even abroad.

From Liszt's biography we learn that in 1837 the composer's journey takes him to Italy. Here he studies the local motifs of folk music in different regions, creates literary essays about them, which were then published in Parisian publications. He holds several more successful performances, including the first in his solo career.

Several times during his "European" period of life, Franz Liszt came to his homeland, to Hungary. There he was met with great honors, and the fans were proud of their talented compatriot. Part of the funds received from the concerts, Liszt spent on the creation of the Hungarian Conservatory in order to give a chance to the same gifted young men as he himself once was. Liszt managed to visit not only the European powers, but also the Russian Empire. In 1886, Liszt celebrates his 75th birthday, leads an active concert activity, but a common cold suddenly knocks the composer down in the literal sense: pneumonia gave a heart complication, his legs began to swell, and soon he could not move independently. From Beethoven, who was literally worshiped at that time, Liszt took the dramatic intensity and heroism of his works, the brightness of emotions and colors from Berlioz, and from Paganini - virtuoso complexity and mystical demonism. Liszt's music is attributed to the current of romanticism, like most works of art of that time. In general, he was very deeply imbued with all the impressions of his life, transferring them into his own masterpieces and manner of performance. Wherever Ferenc visited, he noticed the national features of music, and subsequently harmoniously used them. French romanticism brought incredibly vivid and opposite images to Liszt's music.

Italian operatic masterpieces - sensuality and passion, hysterical vocals. The German school - deep and expressive means of depiction, unusual forms. Later, Liszt was imbued with the Russian musical tradition. At the same time, the general structure of Liszt's musical works is characterized as national-Hungarian, because it was the musical impressions of childhood that became the basis of his work. In particular, Liszt liked to watch the dancing and singing of local gypsies in his homeland.

Then one of the most interesting periods in the life of Ferenc came: he left France for several years and visited almost all European countries. In 1835, he took up

teaching at the conservatory in Geneva, at the same time writing articles for journalistic publications, and worked on a collection of musical works, *Years of Wanderings*. Liszt came to Paris several times, but his performances there no longer had the same popularity as before: the public found new idols. However, his name has already become quite famous to ensure a comfortable existence even abroad. For ten years this journey continued, and it bore wonderful fruits in the form of many musical and literary masterpieces. In 1848, Ferenc finally decided where he wanted to continue living and settled in the German city of Weimar. In addition to composing, Liszt began to receive students who came to Weimar from all over the world. Here the composer completed and put in order all the previously begun works.

The creative heritage of Franz Liszt is huge and varied. He created 300 transcriptions of great works for piano, which are distinguished by incredible accuracy in conveying all the features of the original. More than 60 masterpieces were created by Liszt for orchestral performance. Also from the pen of Liszt came entire programs for piano concertos, symphonies, symphonic poems. Liszt's most famous masterpiece is his *Hungarian Rhapsodies*, which are based on gypsy motifs that impressed Franz as a child. The cycle was created from 1847 to 1885, and the instrumental rhapsody genre is considered another of Liszt's innovations.

References:

1. Neygauz G. "Ob iskusstve fortepiannoy igri", - M., «Muzika», 1988.
2. Rabinovich V.S. "Istoriya zarubejnoj literaturi XIX veka", - Y., 2014.

UDK - 663.9

INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI ISHLAB CHIQRISHGA JORIY ETISH

Katta o'qituvchi **Kobilova Go'zal Ilxomovna,**

talaba **Mamatqulov Bobirjon Ulug'bek o'g'li**

Jizzax politexnika instituti, O'zbekiston

guzal_qobilova1973@mail.ru

Abstract. This article is written on the basis of the project of innovative technology for the production of mint and lemon tea, in which the beneficial properties of lemon and mint for human health are studied and described in detail.

Key words: mint, lemon, tea, technology, production, innovation, vitamins, macro and microelements, product composition.

Annotatsiya. Ushbu maqola yalpiz va limonli choy ishlab chiqarishning innovatsion texnologiyasi loyihasi asosida yozilgan bo'lib, unda limon va yalpizning inson salomatligida foydali xususiyatlari o'rganilib batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: yalpiz, limon, choy, texnologiya, ishlab chiqarish, innovatsiya, vitaminlar, makro va mikroelementlar, mahsulot tarkibi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoyishi bilan iqtisodiyotimizning barqaror rivojlanishini ta'minlash, mamlakatimizda ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, tadbirkorlikni rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, innovatsiyalarni joriy etish, soliqlarni o'z vaqtida to'lash, yetuk mutaxassislarni tayyorlashda alohida ibrat ko'rsatayotgan, shuningdek, biznesdagi muvaffaqiyatlari hamda ijtimoiy faolligi bilan barchaga namuna bo'layotgan faol tadbirkorlarga "Faol tadbirkor" ko'krak nishoni bilan taqdirlash ta'sis etildi [5].

Davlatimiz rahbarining shu yil 4 martdagi oliy o'quv yurtlari talabalari bandligini ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalarga bag'ishlab o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ish bilan ta'minlashga katta e'tibor qaratildi. O'qishni bitirmasdan turib vatanimiz taraqqiyotiga hissa qo'shishiga zamin hozirlashimiz va bu bilan talabalarimizni hech kimga muhtoj bo'lmasligi ta'kidlandi [1].

Mamlakatimizda bugungi kunda inson salomatligi uchun ko'pgina dorivor gilyohlardan choy sifatida foydalanib kelinmoqda. Shu jumladan biz yo'lga qo'yimoqchi bo'lgan loyihamizdagi yalpiz va limon choyi ham inson salomatligi uchun foydali ekanligi qayt etilgan. Aholining kichik tadbirkorlikka bo'lgan qiziqishi kun sayin oshib borayotganligi sababli, davlatimiz tomonidan yaratilayotgan sharoitlarga asoslangan holda, yil davomida issiqxona sharoitida limon va yalpiz yetishtirish loyihasi ko'zda tutilgan, shunday ekan bu loyiha orqali ishlab chiqarilishi mumkin bo'lgan "yalpiz-limon" choyiga bo'lgan talabning yil sayin oshib borilishiga erishishdir.

Biz hozirgi kunda yalpiz va limon (po'stlog'i)dan choy ishlab chiqarish texnologiyasini o'rganib chiqdik va ushbu sohani yanada rivojlantirish, uning boshqaruviga erishishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik. Birinchi navbatta foydali xususiyatlari bo'yicha quyidagi ma'lumotga ega bo'ldik.

Limonning foydali xususiyatlari quyidagilar:

- immunitetni oshiradi;
- qon aylanishini yaxshilaydi;
- yuqori nafas yo'llarining kasalliklarini davolashda ajralmas vosita;
- ovqat hazm qilish tizimining faoliyatini yaxshilaydi;
- meva tarkibidagi limon kislotasi organizmni toksinlardan tozalashga yordam beradi;
- limon ichak kasalliklarini davolashda muhim bo'lgan pektin va tolani o'z ichiga oladi;
- ko'rish o'tkirligini oshiradi;
- allergiya zamburug'i egzemaga qarshi kurashadi;
- yalig'lanishda va balg'amni o'pkadan ajratishda yordam beradi;
- organizmda ortiqcha yog'larni yo'qotishda va ozishga yordam beradi;
- qovuq va buyrak toshlarini parchalab tushuradi;
- limon suvi xusunbuzarlarni yo'qotadi;
- qusishni oldini oladi;
- ich ketishini to'xtatadi [4].;

100 g limon tarkibida: proteinlar - 0,9 g, yog' - 0,1 g, uglevodlar - 3,0 g, mono- va disaxaridlar - 3,0 g, organik kislotalar - 5,7 g, oziq-ovqat tolasi - 2,5g, suv - 87,8 g, A vitamini - 0,010 mg, C vitamini - 40,0 mg, E vitamini - 0,5 mg, B1 vitamini - 0,04 mg, B2 vitamini - 0,02 mg, B3 vitamini - 0,2 mg, B6 vitamini - 0,06 mg, B9 vitamini

- 9,0 mkg, vitamin PP - 0,1 m, mikro va makro elementlardan bor - 175,0 mkg, temir - 0,6 mg, kaltsiy - 40,0 mg, kaliy - 163,0 mg, magniy - 12,0 mg, marganets - 40,0 mkg, mis - 240,0 mkg, molibden - 1,0 mkg, natriy - 11,0 mg, oltingugurt - 10,0 mg [4].

Yalpizning foydali xususiyatlari:

- ovqat hazm qilish tizimining ishini yaxshilaydi va ko'ngil aynishini yo'qotadi;
- tinchlantiradi, asab tizimi va uyquni normallashtiradi;
- yurak-qon tomir tizimining ishini rostlaydi;
- yuqumli kasalliklarni (gripp, orvi, angina) yo'q qiladi;
- terining xilma-xil kasalliklarini davolash;
- ehtiyotkorlik bilan og'iz bo'shlig'iga g'amxo'rlik qiladi;
- buyrak ishlarini yaxshilaydi;
- antiseptik ta'sirga ega;
- nafas olish organlarining ishini (bronxit, pnevmoniya) normallashtiradi;
- sariq kasallar uchun damlamasi tavsiya etiladi;
- angina, tumov, bronxit, qabziyatga foyda.

O'zbekistonda yalpizning 4turi mavjud jumladan, qora yalpiz, qalampir yalpiz, osiyo yalpizi va suv yalpiz turlari bor.

Yalpiz barglari tarkibida mentol, efir moyi (2-3%), oziq-ovqat tolasi, foliy kislotasi kaloriya tarkibi - 60 kkal / 100 g, vitamin A (rutin), C vitaminlari (askarbin kislotasi), kaliy, kaltsiy, marganetslar mavjud [3].

Bilamizki, choy ichish hammaga ham tavsiya etilmaydi. Masalan, gastrit, buyrakning tosh kasalliklarida issiq va achchiq choy ichish mumkin emas. Homilador va emizikli ayollar, yosh bolalarga achchiq choy ichish umuman tavsiya etilmaydi. Ya'na shu o'rinda ta'kidlab o'tishimiz kerakki, yoz oylarida sovuq choy ichgandan ko'ra, organizmning suyuqlik balansini mineral suvlar orqali tiklaganizmiz ma'qul. Chunki, choy peshob haydash xususiyatiga ega bo'lganligi uchun tezda chanqashimizga olib keladi. Biz kun davomida 2-3 litr suyuqlikni tanamizga kiritishimiz kerak. Shu suyuqlikning 0,8-1 litrini choy tashkil etishi me'yor sifatida belgilangan. Ya'ni, 1 kunda 4 stakan choy ichish maqsadga muvofiq [2].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kobilova G., Kushbakova K. Oliy ta'lim muassalarida ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 85-86.
2. Кобилова Г. И. ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССА ОПТИМИЗАЦИИ ПОСТАВКИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ ПОСРЕДСТВОМ МОДЕЛИ «СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЙ СУПЕРДОКИНГ» //Universum: технические науки. – 2022. – №. 4-7 (97). – С. 31-32.
3. Кобилова Г. И. САНОАТДАГИ ЗАҲАРЛИ МОДДАЛАРНИНГ ИНСОН ОРГАНИЗМИГА ЗАРАРЛИ ТАЪСИРИ //Global Science and Innovations: Central Asia (см. в книгах). – 2021. – Т. 3. – №. 4. – С. 79-81.
4. Saimnazarov Yu.B. va boshqalar. - “Limonni yetishtirish texnologiyasi bo'yicha tavsiyanoma”. T., 2020.
5. Internet ma'lumotlari: www.ziyonet.uz

THE TEST AS A QUALIMETRIC TOOL TO ASSESS THE QUALITY OF STUDENTS' KNOWLEDGE

Yunusova Gulnoza Abduxalikovna

PhD., associate professor,

Department of Natural Sciences of the Academy of the
Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

gulnozaunusova653@gmail.com

Abstract: Evaluation is a process of cognition of the value of an object of reality, its significance for the life of society or a personality, which involves the establishment of a degree of standards' quality between its purpose and result. In the education system, assessment can be considered as a system-forming component of learning quality management, which consists in establishing feedback between the teacher and the student.

Key words: Evaluation in educational activities, form of a mark, educational activity, quantitative character, qualimetric approach, quality of objects, pedagogical qualimetry, groups of learning outcomes, difference in the degrees, exit testing, auxiliary (corrective) control, current and boundary control.

Introduction. Assessment allows you to identify the specifics of the educational process and get information about how the learning outcomes meet the established requirements, that is, the requirements of the educational standard.

In science, there is a so called concept of the evaluative basis, as well as the principle of its organization as "a set of ideas about the degree of expression of any property of objects and phenomena, which is "accumulated" in the process of socialization and in individual experience of interaction with objects and phenomena attributed by the subject to the same class, and which is vaguely ordered according to the principle of superiority in severity of this property in the process of "naive scaling" [2].

Materials and methods. According to B.G. Ananyev, evaluation in educational activities performs two main functions: orienting and stimulating. In the orienting function, evaluation acts as an indicator of the results achieved by the subjects of the educational process. The stimulating function of evaluation is associated with the volitional sphere of personality, when changes cause significant shifts in the perception of the subjects of the process and learning outcomes, its self-assessment, behavior, methods of activity and the system of relations between various participants in the

educational process. Under the influence of these shifts, qualitative transformations take place in the structure of personality and activity of the subjects of education [1].

Various forms of assessment can be implemented in the education system. More often, teachers turn to a formalized assessment, which is presented in the form of a mark expressed by a sign or figure. Less often they resort to forms of informal assessment in the form of praise, censure, etc. Usually a mark is put up for some kind of educational activity. The student strives to get a higher mark, but at the same time considers it the end result of this type of activity and most often loses interest in it.

This form of evaluation is the simplest and has a quantitative character. Formative assessment is more difficult (non-marketed), it is of an analytical qualitative nature and gives the student the opportunity to see their strengths and weaknesses. When analyzing studies in the field of evaluating learning outcomes in the professional education system, it becomes clear that the evaluation system is usually oriented either on the process of educational activity or on its result. In both cases, this does not contribute to the integrity and productivity of the evaluation process, on the contrary, it leads to its disunity, fragmentation. There is a need to integrate these approaches, which will allow us to look at this process as a system of interaction of subjects of educational activity using its organizational and methodological support, that is, methods, technologies and procedures for evaluating learning outcomes provided with qualitative assessment tools and scales for measuring learning outcomes, which will allow us to adequately assess at what level the existing educational standards of competence of future graduates.

At the present stage, the qualimetric approach is considered as one of the productive approaches to assessment, the essence of which is to implement the ideas of qualimetry to solve the problem of evaluating learning outcomes.

Qualimetry - as a field of scientific knowledge deals with the quantitative description of the quality of objects. Its goal is to develop and improve techniques that would allow determining the quality of a certain object or object by one number. This number characterizes the degree of satisfaction by the object of any need (personal or public). Qualimetric tools make it possible to evaluate both the quality of objects or objects, and the quality of labor, etc.

The essence of quality measurement in qualimetry is that for each type of product or service, its specific quality levels are taken into account, a quality standard is selected, with which the achieved quality is compared. At the same time, the quality may correspond to the standard, be higher or lower than it.

Qualimetry is divided into two branches - theoretical and applied. Pedagogical qualimetry has become an independent direction relatively recently. The issues of pedagogical qualimetry were laid down in the works of S.I. Arkhangel'sky, I.B. Itelson,

V.P. Mizintsev, etc. In the pedagogical literature, qualimetry is considered as a quantitative assessment of the quality of learning, the theory of measuring quality attracts the methods of sociological qualimetry; in mathematics, it borrows the methods of statistical measurement and other sciences. The emergence of pedagogical qualimetry is also connected with the problem of the quality of education, which is widely considered at the present stage.

For the considered direction of qualimetry, a number of features are distinguished: informativeness includes exhaustive descriptions about the object of research; optimality is expressed in calculating the time spent on conducting research when taking into account and choosing the most reliable and technological methods; accuracy, by a combination of metric, logical-mathematical and semantic components of scientific accuracy; evidence is manifested in the representativeness of the material obtained as a result of observation, step-by-step control of the results, taking into account the possibility of adjusting the next stages of the study; manufacturability, expressed in the presence of algorithmic of the process and research methods [4].

Result and Discussion. The subject of pedagogical qualimetry is quality, considered as a means of identifying compliance with the current educational standard. Since the quality of training is considered by us as a ratio of goal and result, it is largely quantifiable. According to this approach, the main problem is the development of indicators and measurement technologies in the same units of the goal that is set for students and the learning result they have achieved.

Among the groups of learning outcomes (quantitative, expressed in absolute values; relating to the internal experiences of the subject, etc.), we will highlight the results that are determined qualimetrically, that is, qualitatively, descriptively, in the form of a point scale, in which each point must correspond to one or another level of manifestation of a certain quality, while each level must be described.

Scale (from lat. *scala* – ladder) is a numerical system where the relations between the properties of an object are expressed by the properties of a numerical series. The quality of intervals or relations between them are numerically determined in the measuring scale. At the same time, the content can also be an educational area - subject, psychological, etc. Measurements can be carried out at four levels. Each level has its own scale: a scale of names (nominal); a scale of order (rank); an interval scale; a scale of relations.

The main purpose of the nominal scale is to distinguish objects by the presence or absence of a feature, it is used to classify objects. An example of such scaling is quality certification. The ordinal (rank) scale is used to compare and establish the "more - less" relationship. It allows you to detect differences in the degree of severity of a particular property in objects. The interval scale is formed on the basis of the ordinal scale by

assigning numerical equivalents to its divisions. The intervals between objects can be measured, so it is possible to determine not only the signs of the properties of objects, but also the quantitative difference in the degrees of their properties. A typical example is "scale" scores in achievement tests.

The main directions of the use of test didactic materials are highlighted:

- entrance testing (allows you to judge the degree of students' preparing, the presence of gaps in knowledge; plan a program of work with both the student and the student to meet the requirements of the state educational standard);

Table 1

ENTRANCE TEST

| | |
|-------------------------------------|--|
| 1. $\int \frac{dx}{1+x^2}$ | A. $-ctgx + C$ |
| 2. $\int 4\sin x dx$ | B. 1 |
| 3. $\int \frac{dx}{\sin^2 x}$ | C. $\int \frac{dx}{\sqrt{x^2 \pm 1}}$ |
| 4. $\sin^2 x + \cos^2 x$ | D. $\begin{cases} \arctgx + C, \\ -\text{arcctgx} + C \end{cases}$ |
| 5. $\ln x + \sqrt{x^2 \pm 1} + C$ | E. $-4\cos x + C$ |

Table 2

CURRENT CONTROL

| | |
|---|--|
| 1. $\int \frac{Adx}{x-a}$ | a) $A \ln x - a + C$ b) $A \ln x + a + C$ c) $\ln x - a + C$ |
| 2. Define the simplest rational fractions | a) $\int \frac{(x-a)^k dx}{x-a}; \int \frac{Adx}{(x-a)^k}; \int \frac{Ax+B}{px+q} dx, (D < 0); \int \frac{Ax+B}{(x^2+px+q)^s} dx, (s \geq 2, D < 0);$ b) $\int \frac{dx}{x-a}; \int \frac{Adx}{(x-a)^k}; \int \frac{B}{px+q} dx, (D < 0); \int \frac{Ax+B}{(x^2+q)^s} dx, (s \geq 2, D < 0);$ c) $\int \frac{Adx}{x-a}; \int \frac{Adx}{(x-a)^k}; \int \frac{Ax+B}{x^2+px+q} dx, (D < 0); \int \frac{Ax+B}{(x^2+px+q)^s} dx, (s \geq 2, D < 0);$ |
| 3. $\int \frac{8dx}{(x-4)^5}$ | a) $-2(x-4)^{-4} + C$ b) $2(x-4)^{-4} + C$ c) $-2(x-4)^4 + C$ |
| 4. $\int \frac{dx}{x^2-6x+14}$ | a) $\frac{1}{\sqrt{5}} \sin \frac{x-3}{\sqrt{5}} + C$ b) $\frac{1}{\sqrt{5}} \arctg \frac{x-3}{\sqrt{5}} + C$ c) $\frac{1}{2\sqrt{5}} \arctg \frac{x-3}{\sqrt{5}} + C$ |
| 5. separate a full square from x^2+px+q | a) $(x + \frac{p}{2})^2 - q + \frac{p^2}{4}$ b) $(x + \frac{p}{2})^2 + q - \frac{p^2}{4}$ c) $(x + \frac{p}{2})^2 + q + \frac{p^2}{4}$ |

- exit testing (provides a real opportunity for an objective assessment of the results of the student and teacher's work, determining the effectiveness of the educational process and the didactic systems used, teaching and development methods) (Table 1);

- auxiliary (corrective) control of knowledge acquisition allows the teacher to find out directly during the lesson how intelligibly, clearly he presents the material, whether the accepted abstraction level is available to the student; to assess the degree of understanding of the educational material and here, in the classroom, eliminate this misunderstanding;

- current and boundary control (with the leading learning function, but not control) (Table 2).

Conclusion. Thus, the modern pedagogical test, created in compliance with all the requirements of the theory of pedagogical measurements, allows not only to obtain objective information about the level of preparedness of students, but also serves as an element of social stability, because it allows you to distribute graduates of educational institutions in accordance with their individual abilities and interests of society.

In addition, testing allows you to simultaneously get information about educational achievements in the entire educational space of the country, for making informed management decisions. Obtaining objective information that is not distorted by the subjective opinion of the teacher is significant for management structures in determining the prospects for the development of society and the functioning of the state. By and large, objective data on the results of training and the level of knowledge of students are the key to the successful development of society and the state in the global civilizational process.

REFERENCES

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. Акад. пед. Наук СССР. М.: Педагогика, 1980. Т.2. - 288 с.
2. Ерунов В.П. Квалиметрическая основа системы качества вуза: монография. Оренбург: Изд-во ОГУ, 2009. - 313с.
3. Викулина М.А. Педагогическая квалиметрия и её роль в определении качества образования. – Вестник ПГГПУ, Психологические и педагогические науки. 2014г. - Серия №1. С. 28-38.
4. G. A. Yunusova. Monitoring the quality of knowledge in the person-oriented education system. - International Conference On Teaching Education And New Learning Technologies 2023/2. ISSN: 2181-3515. 26 January, 2023 Year. P. 641-643.
5. G. A. Yunusova. Monitoring the results of students' collaborative learning. - Science and innovation. – V2 Issue 1, UIF-2022: 8.2 ISSN: 2181-3337. P.294-297.
6. G. A. Yunusova. Tests of control lessons as a type of modular technology that provides monitoring of students' academic progress. – V2, Educational Research in Universal Sciences, 2023.P. 292-295.

TURIZMNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Nararova Nargiza Soh ib qizi

Buxoro muhandislik va texnologiyalar instituti menejment
(tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi 1-bosqich magistranti.

@nargiza121098 nazarova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Turizm sohasining mamlakat iqtisodiyotiga ta'sirlari ochib berilgan. Doimiy turar aholining o'zga yurt vakillarini qanday kutib olishlari bu kabi sohadan olinadigan foydalar ochiqqlangan. Turistlarni qanday jalb qilish haqida ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiyot, turizm, milliy daromad, bandlik, maqsadli turizm, import, eksport, valyuta.

АННОТАЦИЯ

Выявлено влияние индустрии туризма на экономику страны. Как постоянные жители встречают представителей других стран, раскрываются преимущества такого поля. Даны инструкции, как привлечь туристов.

Ключевые слова: экономика, туризм, национальный доход, занятость, дестинативный туризм, импорт, экспорт, валюта.

ANNOTATION

The influence of the tourism industry on the country's economy is revealed. As permanent residents meet representatives of other countries, the advantages of such a field are revealed. Instructions are given on how to attract tourists.

Key words: economics, tourism, national income, employment, destination tourism, import, export, currency.

Turizm sohalar rivojlanishning bosh gulto ji bolib, hozirgi kunda sayohat qilish insoniyat maqsadlarining birini tashkil qilib kelmoqda. Jahonda ommaviy turizmning rivojlanishi turizm industriyasi va xo'jaliklaming bir-biriga bogliq tarmoqlarini, din va madaniyatni, ta'lim tizimini shunday qizg'in ravishda rivojlanishini keltirib chiqardi. Ana shu shart-sharoitlardan kelib chiqib, aytish mumkinki, turizm industriyasi bu mehmonxonalar va joylashtirishning boshqa vositalari, tashish xizmatlari, umumiy ovqatlanish obyektlari, ko'ngil ochish joylari va vositalari, bilim orttirish, davolash, sog'lomlashtirish, sportga doir, diniy-marosimchilik, ishbilarmonlikka va boshqa maqsadlarga molik vositalar, turizm operatorlari va turizm agentliklarini amalga

oshiruvchi, shuningdek, turistik-ekskursiya va gid-tarjimonlik xizmatlarini taklif qiluvchi tashkilotlar majmuyidir. Turizm har doim ham faqatgina sayohat qilishdan iborat bo'lmaydi. Masalan maqsadli turizmlar ham tashkil etiladi. Xo'sh ! nima maqsadlarda turizm uyushtirish mumkin;

- Sarguzash turizmlar ;
- Agroturizm;
- Madaniy turizm;
- Ekoturizm;
- Tibbiy turizm;
- Diniy turizm;
- Spotr turizmi;

Bu kabi turizm turlarining mamlakat iqtisodiyotiga qanchalik foydasi borligini ko'rib chiqaylik;

Turizm milliy daromadga, to'lov balansiga, bandlikka, import va eksportga turli ta'sir ko'rsatadi. Import va eksport uchun valyutaga bo'lgan ehtiyojga, ish o'rinlari bilan ta'minlash orqali bandlikka, daromad keltirish orqali esa iqtisodiyotga hissa qo'shadi. Turizm faoliyati natijasida olingan valyuta mamlakat iqtisodiyotining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Turistik salohiyatga ega mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish uchun ariza topshiradigan muhim tarmoqdir. Shu sababdan turistik salohiyatga ega davlatlar bu imkoniyatdan foydalanib, turli siyosatlar bilan uni jonlantirishi kerak . Turizmni rivojlantirish uchun zarur choralarni ko'rish va qo'llashda tashqi omillar ham samarali bo'lishi mumkin. Turli epidemiyalar, urushlar, terror xurujlari, iqtisodiy inqirozlar kabi omillar turizmga barqarorlik nuqtai nazaridan salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Sayohat oldidan sayyohlar o'zlari boradigan mamlakatning turistik diqqatga sazovor hududlari, tabiiy va tarixiy go'zalliklarini ko'zdan kechiradi, shuningdek, ushbu elementlarni o'rganib chiqadi va bir fikrga ega bo'ladi. Ushbu hisob-kitoblar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, madaniy va siyosiy ta'sirlari tufayli ham zarurdir. Muvaffaqiyatga erishish uchun samarali ilmiy-tadqiqot tizimini ishlab chiqish va rivojlangan mamlakatlarda mavjud turizm faoliyati va siyosatini kuzatish foydalidir.

Turizmning mamlakat iqtisodiyotiga qo'shgan hissasi, o'sha mamlakat yoki mintaqaga turistlarning kelishi natijasida o'sha o'lkaning umumiy daromadi va farovonligining oshishiga qarab tushuniladi. Daromad va farovonlik darajasining oshishi bilan hududlar o'rtasidagi rivojlanishning nomutanosibligi kamayishi mumkin.

O'tmishdan hozirgi kungacha turizm rivojlanish va o'sishning eng muhim vositalaridan biri bo'lib kelgan. Mintaqaviy daromad tafovutlarini va daromad taqsimotidagi joylarga bog'liq farqlarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Turizm sanoati xizmat ko'rsatish sohasidir. Shuning uchun u iqtisodiyotlarda ishlab chiqarish va bandlikni oshirish xususiyatiga ega. Turizm mamlakatga valyuta oqimini ta'minlash orqali to'lov balansi taqchilligini yopishga yordam beradi. Turizm savdo, sog'liqni saqlash, bank, oziq-ovqat va ichimliklar, transport, turar joy va qurilish kabi sohalar bilan bog'liq bo'lganligi sababli, bu sektorlarga ta'sir qiladi. Ushbu sektorlar turizm uchun zarur bo'lgan materiallarni ta'minlaydi. Turizmning asosi bo'lgan transport tufayli mamlakatda transportni ta'minlovchi kompaniyalar yuqori daromad keltirishi mumkin. Turizmning rivojlanishi va turizmga bo'lgan talabning ortishi ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojning ortishiga sabab bo'lmoqda. Shu nuqtai nazardan, turizmning bandlikka ta'siri ushbu rivojlanishga bog'liq. Bu mehnatni ko'p talab qiladigan soha bo'lganligi sababli, turizm xarajatlari bevosita va bilvosita bandlik imkoniyatlarini yaratadi.

Turizmning mahalliy aholiga ham ta'siri ayrichadir, misol uchun o'lkadagi muqobil aholi ayni davrda ish bilan ta'minlanadi, turli millat elat vaxalq vakillari bilan muloqotda bo'ladilar va ularning turli an'ana qadriyatlari bilan tanish bo'ladilar, doimiy daromat olib turish imoniga ega bo'lidilar, mahalliy aholi imkon qadar o'zlarining milliyliklarini namoyish qilish maqsadida ularni saqlab qolish unutilganlarini yodga olishga erishadilar, turli xalqlardagi mehmon kutish an'analari o'rganadilar o'z milliy mehmondorchiliklarini namoyish qiladilar. Bu kabi imkoniyatlar orqasidan mahalliy aholining dunyoqarashi, madaniy saviyasi o'sib rivojlanib boraveradi.

Birgina turizm sohasining ortida bu qadar imkoniyatlar mavjud, bu ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar uchun juda foydali hisoblandi. Shunday ekan turizmga e'tibor berish sayyohlar uchun qulay sharoitlar yarata olish bu o'z-o'ziga qilingan e'tibor desak mubolag'a bo'lmaydi.

Jahonda ommaviy turizmning rivojlanishi turizm industriyasi va xo'jaliklarning bir-biriga bogliq tarmoqlarini, din va madaniyatni, ta'lim tizimini shunday qizg'in ravishda rivojlanishini keltirib chiqardi. Ana shu shart-sharoitlardan kelib chiqib, aytish mumkinki, turizm industriyasi bu mehmonxonalar va joylashtirishning boshqa vositalari, tashish xizmatlari, umumiy ovqatlanish obyektlari, ko'ngil ochish joylari va vositalari, bilim orttirish, davolash, sog'lomlashtirish, sportga doir, diniy-marosimchilik, ishbilarmonlikka va boshqa maqsadlarga molik vositalar, turizm operatorlari va turizm agentliklari amalga oshiruvchi, shuningdek, turistik-ekskursiya va gid-tarjimonlik xizmatlarini taklif qiluvchi tashkilotlar majmuyidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tuxliyev.I.S, Xayitboyev.R, Safarov.B.SH, Tursunova.G.R, Turizm asoslari darslik.-T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2014.
2. Tuxliyev.I.S. va boshqalar. O‘zbekistonda turizm xizmat bozorini rivojlantirishning ijtimoiy iqtisodiy muommolari. Monografiya.-T.: “Iqtisodiyot”, 2012.
3. Mirzayev Murotjon Ahmadjonovich, Aliyeva Mahbuba To‘ychiyevna “Turizm asoslari” O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. T.:2011.
4. Qudratov.G‘.H. Tuxliyex.I.S. Turizm iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma._ S.: SamISI,2007.
5. Mamatqulov.X.M. Mehmonxona va turistik komplekslarda xizmat tashkil etish. O‘quv qo‘llanma -S.: SamISI,2012.
6. Adilova.Z.D, Sodiqov.T. Xalqaro turizm biznesi. O‘quv qo‘llanma.-T.: TDIU, 2010.

HISTORY AND ETYMOLOGY OF THE FAIRY TALE

Adizova Obodon Istamovna

Associate professor of the department french philology,
Bukhara state university

ABSTRACT

In this article we have writing on the history and etymology of the fairy tale. The tales of the seventeenth century, He studies compared the theme of the bridegroom monstrous, then introduces the authors and their tales through elements biographical and aesthetic chosen and widely marked with reviews personal.

Key words: a story, a tale, the public, a genre, the work, the fable.

INTRODUCTION

A tale East a **literary genre**, in the form of a **narrative brief and fictional** which was originally transmitted exclusively orally. In complement to their function educational, storytelling are intended to **entertain** the **public**, especially children by marveling them.

Like the fable, the tale belongs to the **genre of the apologue** that characterizes the texts having the function to illustrate a moral. Coming from the register of the marvellous, it East Sometimes follow up from **a morality to character explicit**. However, the audience must sometimes use your imagination **to learn lessons implicit in the story**.

It exists different **types of tales**, often reunited in collection, which stand out according their characters and the universe of the story. The main are marvelous tales or fairy tales, tales fantastic, fairy tales philosophical, tales satirical, wisdom tales, fairy tales etiologies and tales facetious.

For several centuries, the tale has been transmitted exclusively orally, by word of mouth, before being gradually transcribed and fixed in writing. Which explains why we finds variations in the literature.

METHODS

On the occasion of the tercentenary of *Tales of Charles Perrault*, Philippe Hourcade wondered at the end of his comments on the tales of Mrs. d'Aulnoy if “ an

exhaustive and in-depth study of poetics and narrative style in all the storytellers of time, including Mrs d'Aulnoy, would not cause the light other manners to write, at least also exciting than justified, to which case that of Charles Perrault would appear as an exception which would not confirm no more rule, regardless of the indisputable ones qualities of his text.

This questioning, despite the existence of major works on the fashion of fairy tales, reveals the lack of analyzes stylistic of a whole which would bring to light a convenient scriptural peculiar to the mundane genre SO in full rise at the end of the 17th century. If general studies have in effect finely delimited the sources, influences, links and certain style effects of tales, the period systematically considered combining the two waves successive publication of the texts, extending thus over nearly a century, cannot render totally account of the writing of a particular genre anchored in its time. ¹storytelling studies are thus of two orders and are interested either to the entire corpus, or to a particular author. In 1928, Mary- Elisabeth Storer studied this phenomenon literary and tent of in circumscribe aspects. She presents a chronological study of eleven authors the fifteen latest years of the seventeenth century wishing to privilege two axes 1. The relationship of the tales to the classicism of the century as well as the survival of the preciousness in the magic. She establishes a biography of each author, emphasizing his origins social, relationships and _ preferences with strong value judgments. She analyzes then the works of each in their globality reviewing some _ _ _ themes stylistic .2. Wonderful, fantastic, romantic.

According to criteria of (good) personal taste, the comments author's epideictics develop Or restrict the field of its observation, it don't remains no less than the contribution genetics and the statement of certain facts stylistic remain an indisputable critical contribution.[1]

The tales of the seventeenth century, He studies compared the theme of the bridegroom monstrous, then introduces the authors and their tales through elements biographical and aesthetic chosen and widely marked with reviews personal. For example, it looks for correlations oedipal between the Chevalier de Mailly's claim of bastard and the "irregular" 14 births of his characters. Like the work of Mary-Elisabeth Storer, the juxtaposition of remarks offers an examination fragmented from the corpus. In 1982, Raymonde Robert published a thesis which uses the tools of modern criticism and realizes a systematic and ambitious study of fairy production over the two centuries. It tackles the problem of folkloric and literary sources, lists them and concludes with a versatility on the part of the authors who draw everywhere Or they

can without anything – refrain nor constrain themselves. She is studying especially gender. She devotes a second part in the interpretation of the phenomenon”, determining in the first place the social and historical causes of the scale of the publications, then shows the reflexivity of the genre that manifests itself in the narrative-frames and the ostentatious decorations and inventories finally the processes that put on stage a vision of the people. She closes his research in evoking fast games – of writing, where She underlines the effective conciseness of Per posed to the stylistic lengths of the storytellers the regime of equivocation and parody of the texts of the 18th century.

John Paul Sermain resumes in 2005 the entire corpus to trace the evolution of the genre, from its “entrance with fanfare” to the fantastic and libertine turn of the texts of the 18th century. It offers a new cutting in three periods which further marks the progression and editorial variation of the texts. After having presented the production in its context historical the author defines the terms mirrors of the genre through the device enunciative (interactions between the characters and in the direction of the reader moral, comic, parodic Then the imagination and the vision of the world offered by the tales. John Paul Sermain establishes Thus a poetic history that retraces and puts into perspective the transformations of gender.

As for specific studies, they mostly leaning on the tales of Perrault and Madame d’Aulnoy and have above all sought to establish affiliations by noting their literary sources Or popular and to relate the tales to types folk pre-established.[2]

RESULTS

Our goal is to identify strong tendencies, unities and regrouping, but also to leave bring out the differences. We don’t wish notunify authoritatively and level a complex genre, but on the contrary bring out the principles generators while – exponent its contradictions, its peculiarities and its singularities. Our approach overall hears Thus define aesthetics hyperbolic of motion literary emerging at the end of the 17th century. Incidentally, this – assumption seems fundamentally paradoxical, in a genre that we qualified willingly. However, when we draw the thread of the analysis stylistic, we quickly realize realize that this are several balls that are intertwined with each other and that these stories apparently whether futile, if *simple*, are in reality much more complex and abundant. It is as well as our study will be spiral, going over the elements of the text with different tools methodological, to shed light on the many facets of tales in the light of analyzes renewed. We have chose to stop on a few terms symptomatic of the rhetoric of fairy tales that emphasize the staging of ostentation hyperbolic, indicators most obvious credits to creations most surprising words. From the frequency of readings systematics, we will study the paradigms emphatic Thus trained, often

demonstrative and determinative of the whole of a story, even of the corpus. The first words that are essential in the study of the lexicon of tales are those who specify explicitly the type of texts. Coming from an oral and centuries-old tradition, the tales are often devoid of prefaces or a device paratextual, but their new fortune and their writing favor anchoring generic. at the end of the 17th century, stories wonderful having especially for common point the appearance decisive for the character of the fairy. instability denomination of these texts emphasizes the difficulty for the genre to define itself, to enter into a formatted framework, and therefore to perhaps refuse the restrictions of a predetermination categorical. It is finally the seriality of the vocabulary aroused by the quasi- omnipresence of the fairy figure which validated *a posteriori* the inclusion of these texts in the corpus of " fairy tales ". The main construction with the core noun "fairy" has a determinant (generally an indefinite article for the first occurrence and a definite article for the following ones and sometimes sporadically adjective demonstrative to reinforce the proximity between the enunciator and the addressee) in the singular or plural, referring _ directly to a character or a group of characters. The noun group as well constituted East frequently supported by an adjective qualifier that brings a characterization classifying. Once _ identified, the character East in effect particularized by a epithet which defines it in its essence and inscribes it in the Manichaeian division of the schema.[4]

Finally, a few words are derived from the "fairy " base. The most represented East that of "fairy", a common name that evokes generally the practice of fairies, often built in noun complement. The term possesses a semantics broad enough to encompass all powers, qualities, spells and events magical produced by a fairy or any being (or object) possessing some so.[5]

Element mythical or proverbial, they integrate the conversations of the characters and become a principle sentient, guarantee of the extraordinary. Even *in absentia*, the aura fairy stay latent and permeates the narrative atmosphere of a pervasive superstition. Everything is Thus pretext for comparison, commentary to include the word "fairy" in a formula, an aphorism, a rumor. The narrator of the *Talking Portrait* used himself authority magical to demonstrate his knowledge When he alleged that he _ You don't have to be a fairy to know, marriage does n't ordinarily do be born a long and lasting passion. The Knight of Maily seems to know intimately the fairy habits that he registered in a diachrony logic in remembering the events of one alleged History including ogres and fairies. In *The Magician King* , he remember that there has always been a *very* heated war between sorcerers and fairies in *La Princesse _ _ delivered*, he awakens the memories of the reader who " knows the strong inclination of fairies for solitude" and in *The Princess crowned by the fairies* , he brings together the fairy world and the secular world in a comparison surprising : " there was always had some treaty

of alliance between the fairies and the ogres close like us _ have with the Mohammedans for the necessity of trade. " He likewise underlines the proximity of the characters who evolve in an environment saturated with the presence magical and repeats in two tales the same States evocative: " she had often Yes talk about the power of fairies and "she had heard talk about the power of fairies". Fenelon incorporates fairies into the daily life of the characters and stages "A peasant knew in his neighborhood a fairy". The insertion of the fairy figure into the ordinary then displays the marvelous as narrative evidence contributing to define generically the text. On the front of the stage or in popup background, these _ characters fabulous govern the marvelous narrative of the tales. When an event surprise Or dazzles the characters, he East generally put on the account of one operation magical, which makes it possible to naively justify any unexpected and unusual manifestation.[3]

Until recent times, literature _ East remained oral and popular. generation in generation, the peoples, the peddlers and the companions of various professions transmitted an ancestral heritage of tales, legends, stories mythical, of traditions, in embellishing it according to their fantasy, by making it live in their time, their own universe and their way of thinking. Companies _ traditional have in effect always produces a stream endless tales and legends. _ One of the circumstances of social life most favorable to the circulation of stories was the vigil. Told in the evening, around a fire, by old people, storytellers, troubadours... the tale is "the word of the night." The vigil, popular and family, brought together both adults and children and storytelling served as spectacle and moral discourse. It is in this way that this repertoire has gone through millennia, from word to mouth, from ear to mouth.[6]

CONCLUSION

The storyteller East Thus represented as a old woman. In effect, since Plato, these stories are supposed raise exclusively from women's voices. They were called " good wives' tales " or " my mother 's tales". Goose'giving the image of stories for the use of children conveyed by mothers , grandmothers or nannies . _ However, from the time when the tales of oral tradition were collected, we could note the predominance marked with storytellers on the storytellers. In indeed, often, the tales were said by men.[7] They were not specifically associated with women and an audience childish than in the minds of city dwellers. The function of tales in the oral tradition european is to pass the time, as much as possible, with pleasure. But Nothing nevertheless, these stories are taken up and used in an educational setting Or a moral purpose. We know that for Charles Perrault and his time, the pleasant must be framed by the useful: "morality, the main thing in all kind of fables and for which they must be do," says the preface to the fourth edition of his *Tales in verses*, tales of oral traditions which he transcribed and adapted.[8]

REFERENCES

1. Bruno de La Salle, Le murmure des contes, In collaboration with Henri Gougaud , Edition Desclee Brouwer, 2002
2. Bruno de La Salle, Advocacy for the Arts of the Word, CLiO Editions, 2004
3. B. de La Salle, M. Jolivet, H. Touati, F. Cransac, Why do you have to tell stories ? _ 1st ^{volume} , Editions Autre , 2005
4. B. De la Salle, M. Jolivet, H. Touati, F. Cransac, Why do you have to tell stories ? _ 2nd ^{volume} , Éditions Autre , 2006
5. Bruno de La Salle, The Storyteller lovers, New edition augmented, Editions du Rocher, 2007
6. Nicole Belmont, Poétique du conte (essay on oral tradition tales), Gallimard, 1999
7. Nicole Belmont, Myth, story and childhood, writings of Orpheus and Cinderella. Paris, L'Harmattan, 2010
8. Nicole Belmont and Michel Izard, edition Fr. of the Golden Branch (1911-1915) by James Frazer, Robert Laffont, coll. " Books ", 1984

DIVIDEND SIYOSATINI TARTIBGA SOLISHDA KORPORATIV BOSHQARUVNING O‘RNI

Shamsitdinova Xonzoda Mardonbek qizi

TDIU

xonshams@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dividend siyosati va uni korporativ boshqaruvni to‘g‘ri tashkil etish orqali tartibga solishning ilmiy –nazariy asoslari tadqiq qilingan. Shuningdek, aksiyadorlik jamiyatlarida olib borilayotgan dividend siyosatining dolzarb muammolari va bunga sabab bo‘layotgan omillar tahlilqilingan va xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Dividend siyosati, korporativ boshqaruv, taqsimlanmagan foyda, aksiyadorlik jamiyati, likvidlilik.

Jahon iqtisodiy rivojlanishidagi moliyaviy qiyinchiliklar korporativ boshqaruv muammolariga e‘tibor qaratishni taqozo etmoqda. Korporativ boshqaruvning sifat darajasi kompaniyaga sarmoya kiritish imkoniyati to‘g‘risida qaror qabul qilishga ta‘sir qiladi, bu esa kapitallashuvining o‘ziga xos xususiyati bo‘lib hisoblanadi. Korporativ boshqaruvning muhim elementlaridan biri bo‘lib kompaniyaning bozor qiymatini maksimal darajada oshirish uchun iste‘mol qilinadigan va kapitalizatsiya qilingan foyda o‘rtasidagi nisbatlarni optimallashtirishga qaratilgan dividend siyosati hisoblanadi.

Ma‘lumki, aksiya o‘z egasiga aksiyadorlik jamiyatini boshqarishda ishtirok etish huquqini va dividendlar shaklida foydani bir qismini olish huquqini beruvchi qimmatli qog‘ozdir. Dividendlar kompaniyaning sof foydasining bir qismi bo‘lib, aksiyadorlar o‘rtasida ularga tegishli aksiyalar soni va turiga muvofiq taqsimlanadi. Boshqacha aytganda, dividendlar aksiyadorlarning mavjud aksiyalar bo‘yicha oladigan daromadlarining bir qismidir. Aksiyador tomonidan soliq solishdan keyin qolgan foydani (shu jumladan imtiyozli aksiyalar bo‘yicha foiz shaklida) aksiyadorga tegishli aksiyalarga taqsimlashda tashkilotdan olingan har qanday daromad dividend deb e‘tirof etiladi.

Dividend siyosati kompaniyaning aksiyadorlarga dividendlar to‘lashi kerak bo‘lgan foydani qo‘llash sohasidagi siyosati bo‘lib, u daromadni to‘liq to‘lash yoki undan keyinchalik daromad olish maqsadida daromadni qayta investitsiyalash bilan bog‘liq bo‘lgan harakatlari majmuidir. O‘zbekiston Respublikasida aksiyadorlik jamiyatining dividend siyosatiga muvofiq, dividendlarni to‘lashni va ularning manbasini belgilovchi tartib mamlakat qonunchiligi bilan tartibga solinadi.

Dividendlarni to'lash manbai bo'lib o'tgan davr uchun aksiyadorlik jamiyatining sof foydasi hisoblanadi. Agar kompaniyalar sof (taqsimlanmagan) foyda bo'lmasa, imtiyozli aksiyalar bo'yicha dividendlar o'tgan yillardagi taqsimlanmagan foydadan ushbu maqsad uchun maxsus yaratilgan zaxira mablag'laridan to'lanadi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq, dividend aksiyaning nominal qiymatiga nisbatan foizda yoki har bir aksiya uchun so'mda belgilanadi. Dividendlarni to'lash quyidagi shaklda amalga oshirilishi mumkin: Dividendlar to'lashning pul shakli – masalan, kassadan naqd pul, plastik karoçhka, to'lov topshirig'i, pochta orqali to'lash. Bu holda dividendlar miqdorini aniqlash uchun turli xil variantlar qo'llaniladi. Boshqa (mol-mulk) shaklda, agar u kompaniyaning Ustavida nazarda tutilgan bo'lsa, xususan aksiyadorlik jamiyatlari aksiyalar, obligatsiyalar, tovarlar ko'rinishida beriladi. Dividendlarning darajasi, dinamikasi va to'lov barqarorligi kompaniyaning iqtisodiy salohiyati, moliyaviy imkoniyatlari, investitsiya jozibadorligini boshqarish muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Dividend siyosatining shakllantirish bosqichlari:

1. Kompaniyalarning dividend siyosati uchun shart-sharoitlarni belgilovchi asosiy omillarni hisobga olish

2. Aksiyadorlik jamiyatining moliyaviy strategiyasiga mos bo'lgan dividend siyosatini tanlash

3. Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan dividend to'lovlari darajasi

4. Dividendlarni to'lash shakllarini aniqlash

5. Dividend siyosati samaradorligini baholash siyosati samaradorligini belgilash

Boshqacha qilib aytganda, dividend siyosatining asosiy maqsadi sof foydani dividendlar to'lash va qayta investitsiyalash uchun taqsimlashdir, bu esa ushbu kompaniyaning qiymatini maksimal darajada oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, sof foyda kapitallasuvi uning ishlab chiqarishni rivojlantirish, investitsiyalardan sof pul oqimini qayta investitsiyalash, yangi aksiyalar shaklida dividend to'lovlari amalga oshirish, (tijorat banklarida) depozit omonatining o'sishiga depozit foiz miqdorini yo'naltirish imkonini beradi.

Ta'kidlash kerakki, daromadni qayta investitsiyalash kompaniya uchun yangi aksiyalarni chiqarish bilan taqqoslaganda nisbatan arzon moliyalashtirish shakli bo'lib, uning faoliyati ustidan mulkdorlarni nazorat qilishning mavjud tizimini saqlab qolish imkoni yaratiladi. Kapitallashtirilayotgan foyda miqdorining oshishi aksiyadorlik jamiyatining mulkiy holatining oshishi, uning o'z mablag'lari ko'payishini ko'rsatadi.

Dividend siyosatining tog'ri yuritish har bir aksiyadorlik jamiyati manfaat korishi mumkin ya'ni, bu kelgusida:

– aksiyadorlik jamiyatining strategik rivojlanishini ta'minlash;

– kompaniya bozor qiymatini maksimal darajada oshirish;

– aksiyalarning bozor qiymatini oshirishga qaratilgan aniq choratadbirlarni aniqlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABITOTLAR

1.2. O‘zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi qonuni, 2014.

1.3. O‘zbekiston Respublikasining “Korporativ boshqaruv kodeksi”, 2015.

2.1 Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.

2.2. “Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 24-apreldagi PF-4720-sonli Farmoni.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПЕРЕКРЫТИЮ Р.НАРЫН В СТВОРЕ ШАМАЛДЫСАЙСКОЙ ГЭС

Профессор Хусанходжаев Ульмас Имамович.,

Магистрант Низамиев Расул

Ташкентский архитектурно строительный университет

АННОТАЦИЯ

В статье приведены гидравлические исследования по перекрытию русла реки Нарын в створе Шамалдысайской гидроэлектростанции на основании которых разработана технология производства работ по перекрытию русла.

По результатам исследований на гидравлической модели определены необходимые для перекрытия объемы потребного грунта, даны рекомендации по оптимальному способу перекрытия.

Результаты исследований могут быть использованы при проектировании и строительстве гидроэлектростанций Центральной Азии, в частности Узбекистане.

Ключевые слова: Гидроэлектростанция, гидравлические исследования, грунт, створ, перемычка, перекрытие русла, технология производства работ, гравелистая смесь, горная масса, проектирование, строительство, проран, фронтальный способ, пионерный способ, намывной способ.

ABSTRACT

The research papers presents hydraulic studies on the overlap of the Naryn riverbed in the alignment of the Shamaldysai hydroelectric power station, on the basis of which the technology of work on the overlap of the riverbed has been developed. According to the results of studies on the hydraulic model, the volumes of required soil necessary for overlap are determined, recommendations on the optimal method of overlap are given. The research results can be used in the design and construction of hydroelectric power plants in Central Asia, in particular Uzbekistan.

Keywords: alluvial method, bridge, construction, design, channel overlap, frontal method, hydroelectric power plants, hydraulic research, gravelly mixture, soil, trunk, thin place, rock mass, pioneer method, work technology,

Как известно при проектировании и строительстве гидроэлектростанций необходимо решать вопросы связанные с перекрытием русла реки, которая является одним из необходимых и сложных этапов работ.

Сущность процесса перекрытия заключается в переключении расходов воды в реке на заранее подготовленный на I этапе водоотводящий тракт (различные отверстия, туннели, каналы) путем постепенного или мгновенного завала русла различного рода материалами (песчано-гравелистой смесью, горной массой, сортировочным камнем, специальными бетонными элементами (кубами, тетраэдрами и др.).

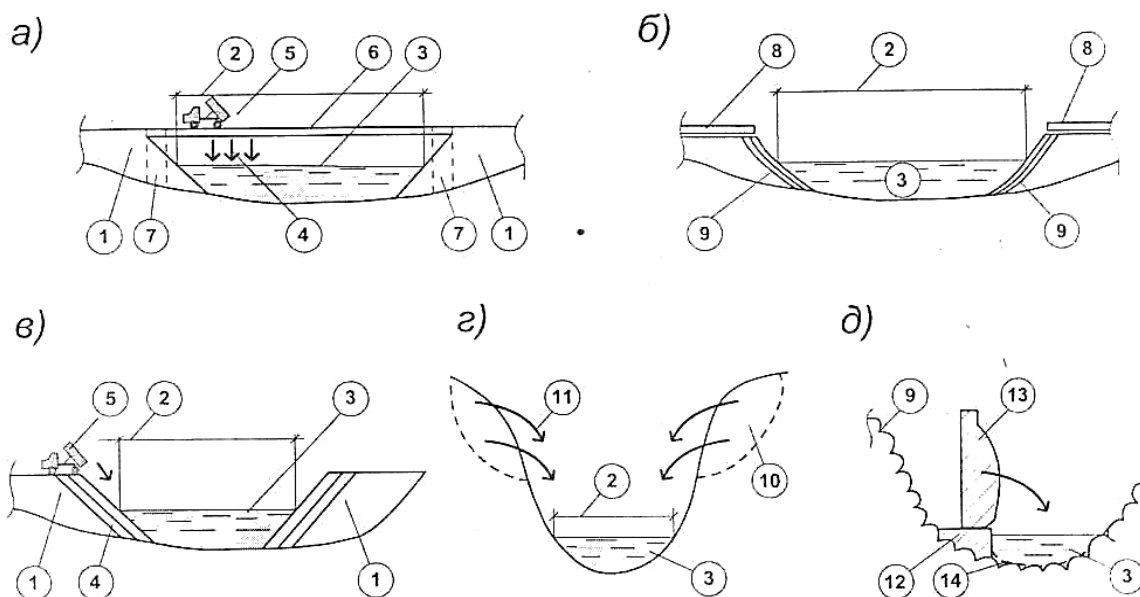


Рис. Способы перекрытия русла реки (а - фронтальный способ; б - пионерный способ; в — намывной способом, г — методом направленного взрыва, д - бетонными массивами)

1-банкет предварительного стеснения русла реки; 2-проран; 3-речной поток; 4-отсыпaeмый материал; 5- автосамосвал; 6-мост; 7-ряжевые устои; 8-подача грунта транспортом; 9-намываемые слои; 10-взрываеый скальный склон реки; 11-направленный разлет материала; 12-площадка изготовления бетонного массива; 13-бетонный массив до опрокидывания; 14-бетонный массив после опрокидывания.

На выбор способа перекрытия оказывают природные, гидрологические, геологические, гидрогеологические, топографические и др. условия. От гидрологических условий зависит также выбор величины расчетного расхода $Q_{расч}$ и сроки перекрытия русла реки (см рис).

Сроки перекрытия русла обычно приурочиваются к меженным периодам и устанавливаются в осенне-зимние месяцы. Перекрытие следует

заканчивать до наступления шугохода и ледохода, обеспечивать возведение перемычек, организацию и подготовку котлована до наступления устойчивых отрицательных температур.

Данная работа актуальна тем, что перекрытие русла как было сказано выше во многом зависит от режима расходов и горизонтов воды в реке, ожидаемого перепада, материала из которого предполагается возвести перемычку и др. Учесть все эти факторы в расчетах практически невозможно. В связи с этим нами были проведены лабораторные исследования по технологии перекрытия р. Нарын в створе Шамалдысайкой ГЭС расположенной в Ошской области Киргизии. Участок створа находится в 14км ниже Ташкумырской ГЭС и в 18км выше Учкурганской ГЭС. Гидроузел имеет в своем составе земляную плотину, водосброс и здание ГЭС руслового типа. Установленная мощность ГЭС составляет 240МВт расчетный расход $Q=1035\text{м}^3$ с расчетный напор $H=26\text{м}$.

Основной целью исследований было разработка технологии производства работ по перекрытию русла р. Нарын. Исследования проводились на гидравлической модели построенной по правилам гравитационного подобия в масштабе 1:60н в с размываемым руслом. Для исследования перекрытия на пространственной гидравлической модели были использованы галечник и бетонные кубы весом 2,5т и 10т.

По результатам исследований были определены необходимые для перекрытия объемы потребного грунта (галечника) по формуле:

$$V_n = \frac{V_\delta \cdot 100}{100 - P} \quad (1)$$

V_n - потребный объём грунта;

V_δ - объём модельного грунта;

P - процентное содержание разносимой и невоспроизводимой на модели диаметров частиц грунта вычисленной по эмпирической формуле

$$d = 0,5\Delta Z_0 \quad (2)$$

где: ΔZ_0 – перепад на банкете с учетом скорости подхода. В результате исследований была отработана технология производства работ по перекрытию реки. Исследования показали, что перекрытие реки следует осуществлять пионерным способом в 3 этапа. Первый этап перекрытия-это предварительное стеснение русла.

Перекрытие начинается с левого берега при расходах воды реке $Q = 100\text{м}^3/\text{с}$, перемычки донных водосбросов при этом закрыты. Отсыпка банкета выполняется с левого берега с отметкой гребня 547 м на длину равную 55м. Было установлено, что на отсыпку левобережного банкета потребуется галечник с

объемом $V = 14688 \text{ м}^3$, голова банкета должна быть закреплена бетонными кубами 2,5 т - 300 шт., 10т - 100 шт. Такое крепление необходимо для недопущения размыва головной части банкета.

Второй этап перекрытия осуществляется путем отсыпки съезда.

Этот этап перекрытия начинается при расходе воды в реке $250 \text{ м}^3/\text{с}$. Далее разбираются перемычки ограждающие блок донных водосбросом. При этом низовая и верховая перемычки разбираются до отметки 540 м. Затем выполняется отсыпка съезда у правого берега к створу перекрытия. После отсыпки съезда в реке устанавливаются следующие отметки: перед сооружением - 542,10 м. перед банкетом - 541,9 м. перепад на банкете - 0,2 м, ширина прорана - 37,8 м.

Третий этап перекрытия - завершение перекрытия реки.

Перекрытие производится при расходах воды в реке $250 \text{ м}^3/\text{с}$. С правого берега выдвигается банкет (с отметкой верха 544,4 м) из галечника. После выдвигения банкета на длину 41,4 м начинается вынос галечника более 50%. При этом перепад на банкете составил 0,1 м, ширина прорана 30,6 м. Расход воды в реке распределился следующим образом: через водосбросы $Q = 120 \text{ м}^3/\text{с}$, а через проран $Q = 130 \text{ м}^3/\text{с}$. Для возведения правобережного банкета из галечника потребовалось 1513 м^3 . После этого правобережный банкет продолжали отсыпать из галечника с использованием бетонных кубов весом 2,5 т. При перепаде на банкете $\Delta Z_{\delta} = 0,4 \text{ м}$ для выдвигения банкета были использованы только бетонные кубы весом 2,5 т до полного смыкания прорана.

Выводы:

1. Проведены гидравлические исследования по перекрытию русла реки Нарын в створе Шамалдысайской ГЭС, в результате которых была разработана технология производства работ по перекрытию русла реки.

2. На основании исследований на гидравлической модели построенной по правилам гравитационного подобия в масштабе 1:60н в с размываемым руслом были определены необходимые для перекрытия объемы потребного грунта (галечника).

3. Исследования показали, что перекрытие реки следует осуществлять пионерным способом в 3 этапа. Первый этап - предварительное стеснение русла, второй - отсыпка съезда, третий - завершение перекрытия.

4. Результаты исследований могут быть использованы при проектировании и строительстве гидроэлектростанций Центральной Азии, в частности Узбекистане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гидротехнические сооружения. Под редакцией Л.Н. Расказова, М.: Стройиздат, 2010. - 490 с.
2. Леви И.И. Моделирование гидравлических явлений. Л., Издательство «Энергия», 1967, 235 с
3. Сборник научных трудов Гидропроекта. Выпуск 149. Вопросы комплексного развития гидроэнергетики и водного хозяйства среднеазиатского региона. М.: Гидропроект им. С.Я. Жука, 1990.
7. Организация планирование и управление гидротехническим строительством. В.И. Телешев. М.: Стройиздат, 1989.
8. Щелканов Ю. А., Перов А. А., Маурер Ю. П. Перекрытие русла р. Белой на строительстве Юмагузинского гидроузла. Журнал "Гидротехническое строительство" № 3, 2004 г.
9. Ерахтин Б.М., Ерахтин В.М. Строительство гидроэлектростанций в России. М. Изд Ассоциация строительных Вузов, 2007г, 732с
10. Савченков Н.Г., Осадчий Л.Г., Колесниченко А.И., Докучаев С.М., Дубинчик Е.И. Перекрытие русла реки Вахш в створе Рогунской ГЭС. Журнал "Гидротехническое строительство" №9, 1989 г.
11. Лапин.Г.Г. Организация гидротехнического строительства. М . 2021г, 189 с.
12. Киселев П.Г. Справочник по гидравлическим расчетам. Эколит. М. 2011г. 310 стр.
13. Гидротехнические сооружения. Под ред. В.П. Недрига. М.: Стройиздат, 1983. -543 с.
14. Избаш.С.В., Гидравлика в производстве работ. Стройиздат, М. 1949г. 266 с.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ ҚЎЛЛАБ- ҚУВВАТЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Жўрахонов Музаффар Эскандаривич.

АндМИ., Бухгалтерия ҳисоби ва менежмент кафедраси доценти.

Жумабоев Шохрух Сохибжон ўғли.

АндМИ, Менежмент йўналиши 4-курс талабаси.

Калит сўзлар: Кичик бизнес, модернизациялаш, соғлом рақобат, ЯИМ. хусусий тадбиркорлик, институционал, даромад, ишлаб чиқариш, инвестициявий муҳитни.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА- ТЕКУЩИЕ ПРОБЛЕМЫ С ПИТАНИЕМ

Ключевые слова: малый бизнес, модернизация, здоровая конкуренция, ВВП. частное предпринимательство, институциональный, доход, производство, инвестиционная среда.

USING SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP- CURRENT POWER ISSUES

Keywords: small business, modernization, healthy competition, GDP. private entrepreneurship, institutional, income, production, investment environment.

Кичик бизнесни ривожлантириш ҳар бир мамлакат иқтисодиёти ва ижтимоий барқарорлигини таъминловчи асосий соҳа бўлиб, ислохотлар жараёнида муҳим бўғин сифатида қаралади. Ўз навбатида, кичик бизнеснинг барқарорлиги мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришнинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади.

Дунёда бирорта мамлакат йўқки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланмасдан туриб, ривожланган давлатлар даражасига етган бўлса. Шу боис, бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларга кенг

имкониятлар яратиш масалалари давлат сиёсатининг энг устувор йўналишига айланди.

Ўзбекистонда иқтисодийни модернизациялаш шароитида тадбиркорлик фаолияти, хусусан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва уларни қўллаб-қувватлаш иқтисодий ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Чунки, бу соҳа сўнгги йилларда мамлакатда қатор ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари билан, жумладан, иқтисодийда салмоқли ўрин эгаллаши, соғлом рақобат муҳитини вужудга келтириши, йирик корхоналар фаолиятининг ҳаракатчанлигини ошириши, бозордаги талаб ва таклифга самарали таъсир кўрсатиши, аҳоли ва ишлаб чиқариш эҳтиёжларини қондириши билан катта аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлади.

Жаҳон амалиётини кўрсатишича, ривожланган мамлакатларда ҳам ЯИМнинг асосий улуши кичик ва ўрта бизнес томонидан яратилади. Шунингдек, ушбу соҳа аҳоли даромадлари ўсишини, иш билан бандликни ҳамда ижтимоий масалаларни ижобий ҳал этади. Хусусан, ривожланган мамлакатларда корхоналар сонинг 80-90%, иш билан банд бўлганларнинг 70-80% ҳамда ЯИМнинг 50-60% кичик бизнес субъектлари ҳиссасига тўғри келади. [2]

Кичик бизнес биринчи навбатда ижтимоий масалаларни ҳал этади. Кичик бизнеснинг ижтимоий вазифаси - аҳоли турмуш даражасини ошириш, ҳаёт учун зарурий даромадлар билан таъминлаш ҳамда мулкдорлар синфини шакллантиришдан иборат. Шунингдек, кичик бизнес минтақаларда қулай ижтимоий-сиёсий муҳитни яратиш билан бир қаторда аҳоли турмуш тарзини янада ошишига имкон яратади.

У. К. Мухторова, С.К. Қаюмовалар ҳам, юқоридаги каби кичик бизнес ривожланишини аҳоли бандлиги ва даромадлари даражаси ўсиши билан боғлайди. [3]

Хусусан, кичик бизнесни ривожланиши – Ўзбекистон иқтисодийида таркибий ўзгаришлардаги асосий йўналишлардан бири бўлиб, рақобат муҳитини шакллантиради ва янги иш ўринларини яратади ҳамда аҳоли даромадлари ўсишига олиб келади.

Кичик бизнеснинг ривожланиши, жумладан, барқарор ривожланиши натижасида қуйидаги қатор ижобий натижаларга эришилади: биринчидан, кичик бизнесни ривожланиши аҳоли даромадлари тақсимоти самарадорлигини оширади, хусусан, ўрта даромадли оилалар сони ўсади. Иккинчидан, кичик бизнеснинг энг афзал томонлари – иш билан бандлик даражасини оширади. Учинчидан, оилавий тадбиркорлик ривожланади. Хусусан, мураккаб малака талаб этувчи иш ўринлари бўлмаганлиги боис, бозор муносабатлари шароитида иш билан бандлик масаласи самарали ҳал этилади. [4]

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга ҳар томонлама берилаётган эътибор, соҳани ривожлантириш бўйича қабул қилинган бир қатор фармон ва қарорлар натижасида республикада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун қулай ишбилармонлик муҳити яратилмоқда. Бунинг натижасида иқтисодиётдаги кичик бизнес субъектларининг ўрни ва улуши йилдан-йилга ортиб бормоқда. Шу ўринда «Иқтисодиётни янада ривожлантириш, либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш, чуқур ўйланган ва узоқ истиқболга мўлжалланган режаларимиздан биридир».[1]

Бу борада сўниги йилларда мамлакатимизда тизимли ишлар амалга оширилди. Жумладан, тадбиркорлик субъектларида ўтказиладиган режали, режадан ташқари, муқобил, назорат тартибидаги текширишлар турлари бекор қилинди, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум этиш билан боғлиқ жиноий жазо чорасини қўллаш тақиқланди, уларнинг жавобгарлик масаласи либераллаштирилди ва уларнинг фаолиятига тўсқинлик қилувчи бир қатор омилларга чек қўйилди.

Юқоридагилар билан бир қаторда, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини учун қулай шароитлар яратишга қаратилган чора-тадбирларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш зарур ҳисобланади. Бунинг учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини моддий-техника ва маҳаллий ҳом ашё материалларига бўлган талабини аниқлаш, уларни маҳаллий ҳом ашё материаллари ҳақида ахборот билан таъминлаш, информацион базани шакллантириш, кадрларни иқтисодий, замонавий техника ва технологиялар ва ҳуқуқий билим савияларини оширишга қаратилган кенг қўламли тадбирларни амалга ошириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси ПФ-4947 сонли Ўзбекистон Президенти фармони 07.02.2017 й.
2. Л. Мамедова “Малый бизнес: кто кого спасает?” “Малое предприятие”, 1999, № 9. – С.11.
3. У.К.Мухтарова, С.К.Касимова. “Современное состояние развития малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане” // “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 2, апрель, 2018 йил.
4. И.Чориев, А.Маматкулов. “Кичик бизнес субъектлари ривожланишининг аҳоли табақаланишига таъсири” // “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий-электрон журнали. 2018, №6.
5. Халилов Н.Х., Сафина Н.Т. «Современные проблемы управления качеством на предприятиях лёгкой промышленности в Республике Узбекистан». Colloquium-journal №15 (138), 2022 Część 1 (Warszawa, Polska). (ISSN 2520-6990 ISSN 2520-2480) 81-83p.
6. Bakhodir Abdullaev, Ziyoydin Israilov, Alisher Sotvoldiev, Muhiddin Hojiboev, & Mukhamadieva Makhliyokhon. (2023). Leading research trends on innovation funding: a bibliometric analysis approach. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.7656995>.

MAXMUR HAYOTI VA SHE'RIYATIDA INDIVIDUALLIK

Jamoliddin Temirov,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

jtemirov9319@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Maxmur hayotining she'riyatiga ko'rsatgan ta'siri, shoirda individual jihatlarining shakllanishiga sabab bo'lgan omillar mustaqil yondashuv asosida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ijodkor, individuallik, milliylik, ijtimoiy qatlam, ijodkor tili, arz.

INDIVIDUALITY IN MAKHMUR'S LIFE AND POETRY

ABSTRACT

In this article, the influence of Makhmur's life on his poetry, the factors that caused the formation of individual aspects of the poet are described based on an independent approach.

Key words: artist, individuality, nationality, social stratum, artist's language, complaint.

KIRISH

Ma'lum bir ijodkorning hayoti va individual jihatlarini o'rganishda u yashagan muhit, o'sha davrda ishlatilgan til, ijtimoiy hayotga aloqador voqeliklar ham katta ahamiyatga ega ekanligi sir emas. Shu jihatdan so'zning qudrati, qo'llanishi ijodkorning mahorati va u yashagan muhit haqida ma'lumot berishi mumkin. Bu borada ijodkor ijodini o'rganishda individuallik masalasi ham katta ahamiyatga ega, individuallik (lot. individuum — bo'linmas) — muayyan narsa va hodisa, shaxs va jonivorning o'zigagina xos, betakror, xususiy belgilaridir. Adabiyotshunoslikda individuallik deyilganda, badiiy tasvirlanuvchi obrazning o'ziga xos xususiyatlarini ijodkor o'z asarida qay darajada hayotiy, haqqoniy aks ettirganligini ko'rsatib beruvchi omili bo'lishi kerakligi tushuniladi. Aynan shu jihat badiiy asar, asar qahramonining o'ziga xosligi uning milliyliги va qaysi ijtimoiy qatlamga mansubligini ham belgilaydi. Bir so'z bilan aytganda, ijodkorning o'ziga xos tili va uslubiga xos belgilar ham individuallikni tashkil etadi. Shu jihatdan, "konkret ijodkor merosini to'laqonli tushunish va xolis baholash uchun uning hayot yo'li haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, adabiyotshunoslikdagi tadqiqot

metodlaridan biri — biografik metodning to‘la samara bilan ishlashi uchun konkret ijodkor hayoti va faoliyati haqidagi hujjatlarga ega bo‘lish lozim.”¹

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Qo‘qonda yashab ijod qilgan Maxmur hayoti va ijodiga doir ma‘lumotlar unchalik ham ko‘p emas. Adabiyotshunoslar va adabiyot ixlosmandlariga uning ilk bora “Guliston” jurnalida bosilib chiqqan “Hapalak” she‘ri ma‘lum edi. Ushbu she‘rdan keyin Maxmur ijodi maktablarning adabiyot darsliklariga kiritilgan va oliy o‘quv yurtlari uchun tayyorlangan “O‘zbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi”²da hamda “O‘zbek poeziyasining antologiyasi”³ ham bosilib chiqqan.

Undagi ma‘lumotlarga ko‘ra: “Maxmur haqida juda oz ma‘lumotga egamiz. Fazliy “Majmuat-ush-shuaro”da Maxmurning Umarxon saroyida yashagan mashhur olim va shoir Akmalning o‘g‘li ekanini aytadi. Maxmurning hayoti haqida boshqa ma‘lumotlarga ega emasmiz”⁴ – deb aytilgan. Yuqorida ta‘kidlangan Fazliy qalamiga mansub “Majmuat-ush-shuaro” tazkirada Maxmurning 500 ta g‘azali kiritilgani ma‘lum. XX asrning 50-yillarida Maxmurning ilk devoning topilishi o‘qituvchi Po‘latjon Qayumov va Asqarali Hamroaliyev (Charxiy)lar nomi bilan bog‘liq. Bu qo‘lyozma devon o‘z tarkibiga Maxmurning hajviy yumoristik she‘rlari, tarix va qasidalarini o‘z ichiga olganligi qayd etilgan.

Qo‘lyozmani ko‘chirgan kishining nomi, shuningdek shoirning ijod namunalari yozilgan yili va qo‘lyozmaning qachon yozilganligi yoki ko‘chirilgan yili haqida ma‘lumotlar uchramaydi. Faqat bir she‘rning yozilgan yili hijriy 1229-yil (1813—1814) deb ko‘rsatilgan.

“Bu devonda shoirning 3417 misrani tashkil etgan 69 asari bo‘lib, ular muxammas, mustahzod, g‘azal, masnaviy, ruboiy, qit‘a va bahri madid shaklida yozilgan she‘rlardir.”⁵

Yuqorida ta‘kidlab o‘tilganidek, Maxmur hayotiga doir ma‘lumotlar kamligi sababidan biz uning hayotiga oid voqea-hodisalarni o‘rganishda Maxmurning asarlariga, davr adabiy muhitida yozilgan bayoz va to‘plamlarga murojaat qilamiz.

NATIJALAR

Shoir Maxmur Qo‘qon xonligining markazi bo‘lgan Qo‘qon shahrida tug‘ilgan. Uning tug‘ilgan yili hozirgacha fanga ma‘lum emas. Lekin ba‘zi ma‘lumotlarga ko‘ra, uning tug‘ilgan davri sifatida XVIII asrning oxirgi choragi taxmin qilinadi. Shoirning

¹ Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik.—T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2004 y, 18-bet

² O‘zbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi, t. II, b. 224, Toshkent.

³ O‘zbek poeziyasining antologiyasi, b. 189, Toshkent, 1948.

⁴ O‘zbek poeziyasining antologiyasi, b. 189, Toshkent, 1948.

⁵ Aziz Qayumov. “Maxmur.” O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti. Toshkent-1958.

otasi Shermuhammad kelib chiqishi Qo‘qon shahri yaqinidagi Boytuman qishlog‘idan bo‘lgan. Maxmurning otasi Akmal taxallusi bilan she‘rlar yozgan. Akmalning she‘rlari Fazliy tomonidan yig‘ilgan «Majmuat-ush-shuaro» tazkirasida va Sharqshunoslik institutidagi boshqa bayoz va to‘plamlarda uchraydi.

P. Qayumovga ko‘ra, Mulla Shermuhammad Akmal Qo‘qon shahridagi Madrasayi Mirda mudarrislik qilgan. Shoir Akmal to‘g‘risida qisqacha ma‘lumot “Tuhfat ul-ahbob fi tazkirat-ul as‘hob” asarida ham uchraydi. Bu asarning muallifi Qori Rahmatullo Akmalning kamolga yetishgan, iqtidorli shoir ekanini, uning adabiyot ixlosmandlari orasida ancha obro‘ga ega bo‘lganini aytadi. Bu asar muallifiining yozishicha, Akmal tojik va o‘zbek tillarida yozilgan ikkiga devon tuzgan.¹ Lekin bu asarda Akmalning, xuddi Maxmur kabi tug‘ilgan va vafot etgan yili haqida ma‘lumot uchramaydi.

Aytishlariga qaraganda, Mulla Shermuhammad Akmal o‘z davrining tanilgan xattotlaridan Turdialining qiziga, Maxmurning bo‘lajak onasiga uylangan. Xattot Turdiali esa o‘z davrida katta naqshli yozuvlar yozish bo‘yicha shuhrat topganligi aytib o‘tilgan. O‘z navbatida, Maxmurning ijod ahli vakillaridan biri bo‘lib ulg‘ayishiga oilaviy ijodiy muhit sabab bo‘lgan bo‘lsa, ne tong!

Maxmur otasi rahbarlik qilgan madrasada o‘qigan. Aziz Qayumov u yoshlik yillaridan adabiyotga qiziqqanligini, she‘rlar mashq qila boshlagani, va bu she‘rlari orqali adabiyot shinavandalari orasida muhokama mavzusi bo‘lganligini qayd etadi.²

Maxmur oilasida iqtisodiy jihatdan qiyinchiliklar, muhtojliklar bo‘lganini she‘rlarida qayd etadi. Hatto, farzandlarini ham ta‘minlay olmaganini bir she‘rida kuyinganicha yozadi:

*Har se atfoli duogo ‘ye, ki hazrat donand,
Har sero banda tasadduq kunam az hazrati jon.
Ro‘zi id ast nadorand libose har se,
Onchi zodand zamon nav hamon, tarz hamon.*³

Shoir oilasining iqtisodiy tomonlama muhtojlik ichida yashagani bir qator she‘rlarida ta‘kidlanadi. Maxmurning “Maxmurning Amir Umar Sultonga arzi” sarlavhali she‘ri quyidagicha boshlanadi:

*Ey jahongiri dinu-dunyo ham,
Berdi haq dinu davlatingni baham.
Arz etar xokisor Maxmuring,
Banda zodi zalili mahjuring...*⁴

¹ Tuxfat-ul axbob fi tazkirat-ul as‘hob, Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmasi, № 1857, varaq 15 a.

² Aziz Qayumov. “Maxmur.” O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti. Toshkent-1958.

³ Maxmur devoni, 49-bet.

⁴ Maxmur devoni, 21-bet.

She'ring avj nuqtalarida esa uyida yeyish uchun ovqati ham yo'qligi, bir hovuch ham g'alla qolmagani shoirning quyidagi misralarida bayon qilinadi:

*Kechalar yotgani na qo'shim bor
Kunduzi ichgani na no'shim bor.
Bir hovuch na uyimda g'allam bor,
Ikki gaz na boshimda sallam bor.
Boshima gaz desamki, sallam yo'q
Salla desam, uyimda g'allam yo'q.¹*

XULOSA

Bir so'z bilan aytganda, Maxmur iqtisodiy jihatdan yaxshigina qiynalgani, bolalarining yo'qchilikdan ezilayotganini ko'rish u uchun og'ir bo'lgan va bunday hol hech bir oilaga dahl solmasligini istashi ko'p she'rlaridan ma'lum. Va ijodkor bir she'rida qo'lidan she'r yozishdan boshqa ish kelmasligini afsus ila qayd etib ketgan:

*Na maro kasb na dar dast hunar g'ayr az she'r
Na maro yovare, na dodare g'ayr az-shon
Na maro g'alla zi ahdi tu rasid, na joma
Na maro boisi avqoti amal hast ayon.²*

Maxmurning tiliga e'tibor bersak, Aziz Qayumov tomonidan yig'ilgan to'plamdagi she'rlarining aksariyat qismini tojik tilida yozilganligining guvohi bo'lamiz. U atrofidagi kimsalarning johilligidan, nodonligidan kuyinganicha davr jamiyatiga nisbatan g'azab ko'zi bilan qaragani "Arzi qishlog'i Hapalak ba janobi Said Umar Sulton"ida yozadi:

*Shaho, kamina duogo'yi ibni Akmalro...
Buvad zi jam'i g'ulomat Skandaru Doro.
Ba davri chun to jahongir qay ravo boshad,
Kamina bandai doiy fitad zi g'am az po...*

Maxmur bu kabi she'rlari yuqori tabaqa vakillari bo'lmish shoh va uning atrofidagi kimsalarning xalq boshiga solgan ko'rguliklarni, ularning sababkorlarini ayovsiz tanqid ostiga olib, real hayot voqeligini yoritish yo'lidan bordi. Maxmur ijodi va hayotining uyg'unligi haqida Aziz Qayumov yozadi: "Maxmur she'rlari XIX asr boshlarida Qo'qon xonligidagi ijtimoiy hayotni, xonlar va beklar zulmida ezilgan mehnatkash dehqonlarning og'ir ahvolini, ko'p ilg'or fikrli kishilarning xor-u zorlikda yashaganini real va aniq ifodalaydi va uning xalqparvar shoir ekanligini ko'rsatadi."³

¹ Maxmur devoni, 21-bet.

² Maxmur devoni, 22-bet.

³ Aziz Qayumov. "Maxmur." O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti. Toshkent-1958. 29-bet.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik.—T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 2004 y, 18-bet.
2. O‘zbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi, t. II, b. 224, Toshkent.
3. O‘zbek poeziyasining antologiyasi, b. 189, Toshkent, 1948.
4. Aziz Qayumov. “Maxmur.” O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti. Toshkent-1958.
5. Tuxfat-ul axbob fi tazkirat-ul as’hab, Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmasi, № 1857, varaq 15 a.
6. Maxmur devoni

OTA-ONALARNI OILA TOMORQASIDAN QO‘SHIMCHA DAROMAD OLISHGA TAYYORLASH

Usanov Sherzod Abdulaxatovich

Samarqand Viloyati XTXQTMOHM Pedagogika, psixologiya va ta’lim
texnologiyalari kafedrası katta oqituvchisi.

ANNOTATSIYA

Maqolada ota-onalarni oila tomorqasidan qo‘shimcha daromad olish, oila daromad manbaini kengaytirishga oid hayotiy ma’lumotlar, tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish, moddiy, ma’naviy, ijtimoiy rivojlantirish, ijtimoiy mas’uliyat, bilim, dars.

ANNOTATION

The article covers vital information and recommendations for parents to get additional income from the family estate, to expand the source of family income.

Key words: production, material, spiritual, social development, social responsibility, knowledge, lesson.

O‘zbekiston xalqining xonadonini obod va farovon hayot kechirishini ta’minlash hozirgi davrning dolzarb vazifalaridandir. Bu vazifani amalga oshirish uchun har bir inson oilada o‘zining barcha imkoniyatlarini ishga solishi va undan to‘la-to‘kis foydalanish zarur. Buning uchun inson hayotida, mehnat jamoasida ishlash bilan birga oilada bo‘sh vaqtda biror qo‘shimcha mehnat bilan shug‘ullanishi darkor. Axir insonning sihat-salomatligi va barcha extiyojlari uning jismoniy harakatlari evaziga ta’minlanadi. Inson hayotida yaxshi yoki yomon yashashi, oila a‘zolarining farovon va to‘q yashashi ham ularning harakatlariga bog‘liq.

Bu haqda bir asr avval Abdulla Avloniyning «Sihatimiz, saodatimiz, sarbatimiz, sabrimiz, qanoatimiz al-hosil butun hayotimiz harakatlarimizga bog‘liqdir. Harakatli odamlar tezgina maqsadlariga yeturlar. Yalqov kishilar barcha ne‘matlardan mahrum bo‘lib xorlikda qolurlar» -deb bildirgan fikri ob’ektiv zarurat bo‘lib qolmoqda.

Haqaqatan ham insonning sihat-salomat bo‘lib oilasi obod bo‘lishi va farovon yashashi uning bevosita harakatlariga bog‘liq. Shunday ekan Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek inson hayotda doim birovga tobe bo‘lib xor bo‘lmasligi uchun harakat qilishi zarur. Chunki harakat inson hayotini ta’minlaydigan va maqsadga erishtiradigan amaliy vosita. Demak, inson bir marta berilgan hayotda oilasi obod bo‘lishi va farovon turmush kechirishi uchun harakatchan bo‘lmog‘i va foydali unumli mehnat topib u

bilan bevosita shug‘ullanishi shart ekan. Kishi harakat qilmasa, hech narsaga erisha olmaydi. Odam uchun kerak bo‘ladigan barcha narsa va ne‘matlar harakatsiz o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi.

Shuning uchun mamlakat oilalarining shaxsiy tomarqa va uy joy atrofidan unumli foydalanish, qo‘shimcha daromad olish madaniyatini tashkil qilish, oshirish va takomillashtirish o‘ta dolzarb ijtimoiy muammo bo‘lib qolmoqda. Mazkur ijtimoiy muammoni amalga oshirishi, mamlakat bozorlaridagi narx-navoning barqarorlashiga, aholi bandligini ta‘minlashga va turmush tarzining yuksalishiga bevosita zamin yaratadi. Shunday ekan, aholi bevosita nima uchun oila tomarqasidan unumli foydalanib qo‘shimcha daromad olmasligi kerak? agar barcha oilalar shaxsiy tomarqadan unumli foydalanishni o‘rgansa, avval oilalar so‘ng mamlakat boy bo‘ladi. Oilalar boy bo‘lmasa, mamlakat boy bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 20-dekabrda qo‘yilgan 55-son qarorida “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholining daromad manbaini kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida ham oilada chorvachilik (qoramol, qo‘y, echki), baliqchilik, quyunchilik, asalarichilik, kurkachilik va parrandachilik, biogumus ishlab chiqarish, “dala do‘konlari”ni qurish va ko‘chma muzlatkichlarni o‘rnatish, bog‘dorchilik (ko‘chatchilik), uzumchilik (tok so‘risi) va limonchilikni tashkil etish, issiqxona qurish, oilaviy mehmon uylari, xostellar, o‘tov lagerlari majmuasi yaratish kabi oilaviy daromad olish yo‘nalishlariga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Imtiyozli davr bilan kreditlar ajratilmoqda.

Yurtimiz aholisining aksariyati shaxsiy tomarqa, uy joy atrofidan unumli foydalanmaydi. Oqibatda oilalarning moddiy imkoniyatlari ya‘ni mahsulot ishlab chiqarishi yo‘qolyapti, qo‘shimcha daromad olinmayapti. Buning asosiy sababi ba‘zi oila boshliqlardagi loqaydlik, beparvolik, mas‘uliyatsizlik, o‘zi bo‘larga tashlab qo‘yishi deb xulosa chiqarsak to‘g‘ri bo‘ladi.

Loqaydlik haqida buyuk bobomiz Amir Temur o‘gitlarining birida «Shijoatli, baquvvat, tadbirkor bir kishi minglab loqayd tadbirsiz odamlardan afzal» deganda haq bo‘lgan.

Ba‘zi oilalardagi loqaydlik, befarqlik ko‘plab oilalardagi yetishmovchilik va mamlakatga esa iqtisodiy zarar keltirmoqda. Natijada ba‘zi oilalar hayotida ko‘plab iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Demak, insonga, oilaga, davlatga foyda keltirishning, zarar keltirmaslikning yagona yo‘li oila tomarqasi va uy joy atrofidan unumli foydalanib qo‘shimcha daromad olish hozirgi hayotning zaruriy talabi bo‘lib qolmoqda.

Keng aholiga xususan ota-onalarga oilasi qishloqda yo shaharda yashaydimi qat’iy nazar o‘z shaxsiy tomarqasi, uy joy atrofida har bir kvadrat maydondan maksimal foydalanishni o‘rgatish, odatlantirish shart. Mamlakat oilalarining tomarqa,

uy joy atrofida qo‘shimcha daromad olishni ta‘minlash uchun ota-onalar va ayniqsa mehnatga layoqatli yoshlar orasida ma‘rifiy tarbiyaviy targ‘ibotni olib borish lozim. Chunki ba‘zi yoshlarning kundalik hayot turmush haqidagi fikrlari teran emas. Shuning uchun ular o‘zlarining bo‘sh vaqti va kuchlarini avvalo o‘zlari, oilasi va mamlakatning rivojlanishiga sarf qilishlari maqsadga muvofiq. Targ‘ibotchi ularga oila tomarqasidan qo‘shimcha daromad olishning amaliy ahamiyatini tushuntirishi, yaxshi yashashning zaruriy shartlilikini anglatish juda muhim.

Odam yaxshi yashashi uchun aqlli mehnat qilmasa, yaxshi yeb-ichmasligi va sog‘ bo‘lmasligi hamda uzoq umr ko‘rmasligini tushuntirishi, bildirishi kerak. Inson hayotida baxtli bo‘lishi uchun avvalo teran fikrlay olishi va o‘ylagan fikrini amalda qo‘llay olmog‘i va buning uchun o‘zida iroda kuch topishi hamda uni ishga sola olishi kerak. Shundan keyin u aniq natijaga va muvaffaqiyatga erisha oladi deb ta‘kidlamog‘i lozim. Inson hayotda muammosiz yashashi uchun esa ongli ravishda biror mehnat bilan haqiqiy shug‘ullanishi va uning evaziga o‘z turmushini to‘la-to‘kis ta‘minlashini, muammolar bo‘lmasligiga erishadi. Aksincha oila tomarqasini o‘z holiga tashlab qo‘ysa, qo‘shimcha daromad olmasa, birinchi galda o‘zining, oila a‘zolarining yaxshi yashashi mumkin emasligini anglatishi darkor. Mehnat qilish mazkur muammolarni amalda hal qilishning eng maqbul to‘g‘ri yo‘ligiga ishonirish zarur.

Agar inson dangasa, tanbal bo‘lib bajaradigan ishini ortga surib o‘z vaqtida bajara olmasa, natijaga erisha olmasligini hayotiy misollar bilan isbotlashi lozim.

Oila boshliqlari va yoshlarni oila tomarqasidan unumli foydalanishga o‘rgatishda mahalla tomonidan uyushtirilgan targ‘ibotda bog‘ yoki chorvadan mahsulot yetishtirib yuqori daromad olayotgan tadbirkorlarning tushuntirishi, suhbat, uchrashuvlarini va ularning ilg‘or tajribalarini bevosita ko‘rsatishini tashkil qilish samarali natija beradi. Shuningdek, oyinai jahonda «Mening bog‘im» ko‘rsatuvlarini keng, chuqur tahlil qilib bahor faslida ko‘plab ko‘rsatish aholiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan oilaviy tadbirkorlik bilan shug‘illanuvchi inson oila tomarqasi, uy-joy atrofida olma, uzum, nok, shaftoli, zardoli, yong‘oq, bodom, olxo‘ri kabi mevali ko‘chatlarni qanday joylashtirish, ekish, shakl berish, ularni parvarishlash, zararkunanda va hayvonlardan himoyalash, hosilni terib olish, saqlash va sotish kabi ishlarni yaxshi bilishi kerak. zaruri yetishtirilgan mahsulotdan moddiy manfaat topib qo‘shimcha daromad olishga qiziqishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar inson shug‘ullanadigan sohaga qiziqmasa, yaxshi natijaga erishmaydi.

Oilalarning qo‘shimcha daromad olish imkoniyatlari suvli, lalimi hududlarda joylashishiga qarab o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Suvli joylarda oila tomarqasidan ko‘chat yetishtirib bog‘ yaratib olma, nok, olxo‘ri, zardoli, anor, anjir, bodom va yong‘oq kabi mevalardan yuqori hosil olish yoki chorva va parranda boqib go‘sht, sut, tuxum singari mahsulotlarni ishlab chiqarish mumkin. Masalan Respublikamiz qishloq

joylarida shaxsiy tomarqadan 8-15 million yoki chorvadan 30-40 million qo‘shimcha daromad oladiganlari diqqatga sazovor. Bunday oilalar qo‘shimcha daromad hisobiga xonadoni obod va oila a‘zolari farovon yashaydi, yengil mashinalarga ega. Oilasida muammo yo‘q.

Lalimi hududlarda va tog‘-yon bag‘risida yashaydigan oilalarning qo‘shimcha daromad olish imkoniyatlari yanada katta. Chunki yer maydoni keng, uy joy atrofida mahsulot yetishtirishga sharoit yaxshi. Ammo aholining aksariyati bunday imkoniyatdan samarali foydalanmaydi, odatlanmagan. Ayniqsa shaxsiy tomarqa va uy joy atrofidagi maydondan uzum, yong‘oq, bodom, xandon pista kabi mevalardan yoki kunjut, masxar, zig‘ir singari ekinlar ekib qo‘shimcha daromad olish imkoniyati katta. Faqat mazkur meva ko‘chatlarini bir-ikki yil kech bahor, yoz va kuz oylarida suv quyib ko‘kartirish kerak. Masalan, tok to‘chati uch-to‘rt yilda 30-50 kg, keyinchalik parvarishga qarab 100-200 kg dan uzum hosili olish mumkin. Agar uy joy atrofiga 20 tup tok ekib uni himoyalasa 5-7 yildan so‘ng 4-5 tonna uzum hosili olish mumkin. Oila a‘zolari hosilning bir qismini hohlagan vaqtida iste‘ml qilib, qolganini bozorga sotishi mumkin. Sof qo‘shimcha daromad faqat uzumdan kuzda ming so‘mdan sotganda to‘rt millionni tashkil qiladi. Bu borada vodiy aholisini namuna qilib ko‘rsatish mumkin. Bodom, xandon pistaning 1 kg 45000-150000 ming so‘mdan kam emas. Mazkur mevalar lalimida yaxshi o‘sib 5-7 yilda hosil beradi. Qolaversa o‘z mehnati bilan yetishtirilgan meva oila a‘zolari uchun totli, shirin va qadrlı bo‘ladi. bozordan sotib olish uchun mablag‘ va uni olib kelishi uchun masofa yo‘l yurish kerak.

Shaxsiy tomarqa, uy joy atrofidagi bo‘sh maydonlardan meva va boshqa mahsulotlarni yetishtirish oilaga nafaqat iqtisodiy foyda bo‘lish bilan birga, oila a‘zolarining toza havo olishga, bo‘sh vaqtini tabiat bag‘rida o‘tkazishga, zavqlanishga, xushkayfiyatli bo‘lishga, jismoniy harakatlanish orqali organizmda modda almashinishi yaxshilanishiga va nihoyat sog‘lom bo‘lib uzoq umr ko‘rishga bevosita ta‘sir ko‘rsatib oila muammolarini hal qilishga yordam beradi. Oilada voyaga yetayotgan yosh avlodni foydali, unumli, aqlli mehnat qilishga hamda o‘z mehnati natijalarini ko‘rishga va undan moddiy manfaat topib, zavq olishga o‘rgatadi. Yuqoridagilarning barchasi kelajakda mamlakat aholisining yerni qadrlab undan unimli foydalanish madaniyatini tarkib toptirib xonadonlarini farovon hayot kechirishiga olib keladi.

Xullas, oilalar shaxsiy tomarqa, uy joy atrofidan unumli foydalanib mahsulot ishlab chiqarish, qo‘shimcha daromad olishga odatlantirish, tashkil qilish, amalga oshirish, takomillashtirishi mamlakat aholisi bandlagini, daromadini ta‘minlashning va turmush tarzini yuksaltirishning zaruriy sharti bo‘lmog‘i darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholining daromad manbaini kengaytirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi pq-55-son qarori. 2021-yil 20-dekabr. lex.uz.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: «O‘qituvchi», 1992. 9-b.
3. www.temurtuzuklari.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALAR SO‘Z BOYLIGI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Abdusalomova Nargiza

Jizzax Davlat pedagogika *universiteti* Maxsus pedagogika
(Defektologiya) logopediya mutaxassisligi 2 kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni sog‘lomlashtirish, ularni sog‘lom tengdoshlari qatoriga qo‘yish, ijtimoiy, moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash va mustaqil hayotga tayyorlash, idrok etishi va tafakkuri, aqliy va ruhiy holatlarini atroflicha o‘rganish va mavjud turli darajadagi muammolarini bartaraf etish kabi masalalar bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: aqli zaif bolalar psixologiyasi, nutq, idrok, o‘yin, tasviriy faoliyat, pertseptiv harakat, didaktiv o‘yinchoqlar, tafakkur, tafakkurning rivojlanishi

KIRISH

Maktabgacha ta‘lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son [Qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta‘lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta‘lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog‘lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta‘lim-tarbiya jarayoniga samarali ta‘lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma‘naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta‘lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta‘lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi’ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo‘nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e‘tiborga asosan «Ta‘lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

Bugungi kunda ta'lim tizimida juda katta ko'lamda va keng miqyosda olib borilgan va izchil davom etayotgan o'zgarishlar, islohotlar samarasi yaqqol namoyon bo'lib turibdi. Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning ta'lim olish jarayonini isloh qilib borish, rivojlanish darajasidan qat'iy nazar har bir davlat va jamiyat oldida turgan muhim masaladir. Shuningdek aqli zaif bolalarning so'z boyligini rivojlantirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish ham hozirgi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

So'z boyligini rivojlantirishda shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, birbirlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, bir birlarini tushunadilar. Shuning uchun so'z boyligini rivojlantirishda ijtimoiy psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtiroq etib, hamqorlik faoliyatining moddiy, ma'naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi.

So'z boyligini rivojlantirishda muvaffaqiyatining negizi shaxsning ruhiy dunyosi, ehtiyojlari motivatsiyasi, harakter hislati, individual tipologik xususiyati, qobiliyati, e'tiqodi kabi insonning fazilatlarini, sifatlarini namoyon bo'lishi, rivojlanishi hisoblanadi. So'z boyligini rivojlantirishda tashqi ta'sirlar, namunalar asosida o'zini o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ruyobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi.

Mana shu imkoniyat aqli zaif bolalarda yetarlicha shakllanmaydi. Chunki ularning nutq boyligi va diqqati sog'lom bolalarga nisbatan cheklangan holda rivojlanadi.

Aqli zaif bolalarning so'z boyligini rivojlantirishdaga kirisha olmasligi psixologik muammo sifatida tavsiflanadi. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarda so'z boyligini rivojlantirishdaga uchun logopedlar bola bilan muloqotni o'rnatish talab etiladi.

Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish tavsiya qilinadi:

1) hamqorlik faoliyatida, so'z boyligini rivojlantirishdalar tizimi orqali so'z boyligini rivojlantirishda jarayonining barcha a'zolari o'rtasida insonparvarlik munosabatlarini tashkil qilish, emotsional muhitni his qilish imkoniyatini yuzaga keltirish;

2) so'z boyligini rivojlantirishdada ichki munosabatlar tizimida har bir a'zoning qulay pozitsiyasini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish;

3) bolaning so'z boyligini rivojlantirishda xususiyatlari, usullari, shakllari to'g'risidagi axborotni egallashga oid maxsus mashg'ulotlarni uyushtirish;

4) shaxslararo munosabatlar va so'z boyligini rivojlantirishda usullariga mo'ljallangan ishbilarmonlik o'yinlari, interfaol o'quv muhitini yaratish.

A.V.Zaporozhets va M.I.Lisina ishlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan so'z boyligini rivojlantirishga kirishish ehtiyoji 5-6 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi:

- 1) e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi;
- 2) kattalar bilan hamqorlik qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug'iladi;
- 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Aqli zaif bolalarda so'z boyligini rivojlantirishda ko'nikmalarini rivojlantirishda tarbiyachilar o'z nutqi ustida ishlashi, imo-ishoralalar, mimika, pantomimika kabi noverbal so'z boyligini rivojlantirishda vositalaridan foydalanish.

Shu sababdan aqli zaif bolalar so'z boyligini rivojlantirishdaga kirishish jarayonida, boshqalarga o'xshamagan urinishlari bilan atrofdagilarning e'tiborini jalb qiladi, bu esa ularning so'z boyligini rivojlantirishdaga kirishish istagini so'ndiradi va aqliy rivojlanishining orqada qolishiga olib keladi.

Alohida yordamga muhtoj, xususan, aqli zaif bolalarning so'z boyligini rivojlantirishdaga kirishish ko'nikmalarini shakllantirishda pedagogik korreksion ishlarining tizimli olib borilishi talab etiladi.

Aqli zaif bolalarga asosan quyidai kommunikativ ko'nikmalar taqozo etiladi:
notanish insonlar bilan aloqa o'rnatish ko'nikmasi;
o'zgaralar yonida o'zini tuta bilishi orqali yaxshi ta'assurot qoldirish ko'nikmasi;
o'zgalarning qiziqish va his tuyg'ularini tushunish ko'nikmasi.

Aqli zaif bolalar so'z boyligini rivojlantirishda jarayonida katta muammolarga uchraydilar, aksariyat bolalarning ruhiy rivojlanishi sekinlashadi. O'rta va og'ir darajadagi aqli zaif bolalar nutqiy so'z boyligini rivojlantirishda qilishga qodir emaslar. Aqli zaif bolalarda mustaqil ravishda mavzuni tushunishidagi qiyinchiliklari axborotni saqlab qola olmaslikka olib keladi. Aqli zaif bolalar nimagadir qaratilgan harakatlarini so'z orqali ifoda qilishga harakat qiladilar. Asta sekinlik bilan ularda diqqatni jamlash, eslab qolish va boshqa erkin jarayonlar shakllanib boradi. Sezilarli darajada o'zini va atrofdagilarning gapini tushuna boshlaydi. Shuning uchun tarbiyachi so'z boyligini rivojlantirishdaga o'rgatish ish turlaridan samarali va tizimli foydalanishi talab etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Aqli zaif bolaning xususiyati shundaki, uning psixikasi qoidaga bo'ysunmaydigan sharoitlarda, anomal taraqqiy topish jarayonida shakllanadi. Aqli zaif bola sog'lom tengdoshlaridan shu bilan farqlanadiki, uning ilgarigi tajribasi va rivojlanishida bundan keyingi psixik kamol topish uchun zarur shart-sharoitlarni tashkil etuvchi mexanizmlar

hamda psixik jarayonlar shakllanmagan bo‘ladi. Shunday qilib, Aqli zaif bolaning umumiy psixik taraqqiyot darajasi odatdagi sharoitlarda uning maktabgacha bilimlari, ko‘nikma va malakalarni ongli suratda egallashini ta‘minlay olmaydi. Yetakchi faoliyat uning psixik jarayonlari va shaxsiy hususiyatlarida eng bosh o‘zgarishlarni taqozo etibgina qolmay, balki uning o‘sib borishida yaxshi ko‘rsatkich hamdir.

Inson qaysi tilda so‘zlamasin, o‘z fikrini so‘z bilan ifodalaydi, chunki ular o‘zaro jins uyg‘unlikkaega. A. Navoiy til kishini hayvondan ajratuvchi yagona belgi deb qaraydi.

“Ma‘nosiz so‘z-so‘z emas, balki qandaydir tovushlar yig‘indisidir. Umuman, bunday so‘z tilda yo‘qdir. Faqat hayvonlarning ma‘nosiz bo‘kirishidan, qushlarning ma‘nosiz chug‘urlashidan inson tili (nutqi) o‘zining ma‘no ajratish xususiyatiga egaligi bilan ajralib turadi” – deb ta‘kidlaydi. U o‘zining “Mahbub ul-qulub” asarida shunday deydi: “Til muncha sharaf bila nutqning olatidur va ham nutqdirki, gar nopisand zohir bo‘lsa, tilning ofatidur...” ya‘ni, til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir, agar u o‘rinsiz ishlatilsa, tilning ofatidir.

Abdulla Avloniy ham “Bolalarda fikrlash iqtidorini hosil qilishda fikr tarbiyasi benihoya zarur va muqaddas vazifa” deb ta‘rif berar ekan, so‘zlashuv odobiga alohida diqqat qaratadi. Adib bolalarni har bir so‘zni ma‘nosiga ko‘ra talaffuz qilishni avval o‘ylashni, so‘ng uni o‘z meyorida gapirishni, nutqning doimo go‘zal va ma‘noli bo‘lishiga erishish yo‘llarini ko‘rsatib, o‘zgalar so‘zini diqqat bilan tinglash uquvini tarkib toptirish zaruratini qat‘iy ta‘kidlaydi.

Ko‘rinadiki til va nutq inson ma‘naviy kamolotining muhim omillaridan sanaladi. Har qanday madaniy jamiyatning burchi va vazifasi nutq kamchiliklariga ega bo‘lgan jamiyat a‘zolariga o‘z vaqtida malakali yordam ko‘rsatishdan iborat. Bolalar nutqini maktabgacha yoshidanoq to‘g‘rishakllantirish ustida ishlash hayot talabidir.

Ana shularga bog‘liq ravishda biz tadqiqotimiz mavzusini “Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so‘z boyligi va ularni rivojlantirish texnologiyalari” deb belgiladik.

XULOSA VA MUNOZARA

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so‘z boyligi rivojlantirishda pedagogik, psixologik, metodik adabiyotlarda ishlanganligi darajasini o‘rganish;

muammo bo‘yicha mavjud tadqiqotlar asosida ta‘kidlovchi va ta‘limiy tajribasinov ishlari metodikasini ishlab chiqish;

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so‘z boyligi va ularni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni tashkil etilgan mashg‘ulotlarni kuzatish va tahlil etish;

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar soʻz boyligini oʻyin texnologiyalardan oʻrganish yordamida uni rivojlantirish imkoniyatini oʻrganish;

ilmiy manbalarni oʻrganish metodlari: umumiy va maxsus pedagogik, psixologik ishlarni oʻrganish; maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning soʻz boyligini rivojlanganlik darajasini oʻrganish; maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar soʻz boyligini rivojlantirish jarayonida oʻyin texnologiyalardan foydalanishda tashkil etilgan mashgʻulotlarni kuzatish va tahlil etish, bolalarning faoliyatini oʻrganish, umumlashtirish, taʼkidlovchi va taʼlimiy eksperiment.

Aqli zaiflik nuqsonining tuzilishida soʻz boyligini rivojlanmay qolishi kuzatiladi. Aqli zaif bolalar nutqi oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib uni maktabgacha yoshda rivojlantirish samarali boʻladi agar:

aqli zaif bolalar soʻz boyligini rivojlantirish jarayonida oʻyin texnologiyalardan faoliyatidan foydalanishda har bir tarbiyalanuvchilar intellektidagi muammosining mavjud holati va shaxsiy xususiyatlari hisobga olinsa va shaxsga yoʻnaltirilganlik tamoyiliga rioya qilinsa;

ushbu toifa bolalar soʻz boyligini rivojlanish xususiyatlariga tayangan holda korreksion-rivojlantiruvchi tizimni takomillashtirishga asos boʻluvchi oʻyin texnologiyalaridan samarali foydalanilsa aqli zaif bolalar soʻz boyligini rivojlantirish tizimining samaradorligi taʼminlanadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

- 1."Alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligi" Ilmiy-metodik toʻplam, T-2013
2. "Praktikum po psixologii umstvenno otstalogo rebyonka". M., 1985.
- 3 D.A.Nurkeldiyeva, Ya.E.Chicherina "Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik, logopedik tekshirish" T-2014
4. D.A.Nurkeldiyeva, Z.I.Islambekova "Rivojlanishda nuqsoni boʻlgan bolalar diagnostikasi", T-2013
5. L.R.Moʻminova, SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.Xamidova, D.Yakubjanova, Z.Djalolova, N.Abidova "Maxsus psixologiya" oʻquv qoʻllanma T-2012-y.
6. Mamedov K.K., Shoumarov G.,B. Aqli zaif bolalar psixologiyasi. T., "Oʻqituvchi"-1994-y.
7. L.R.Moʻminova, SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.Xamidova, D.Yakubjanova, Z.Djalolova, N.Abidova "Maxsus psixologiya" oʻquv qoʻllanma T-2012-y.

RASSOM O‘KTAM SAIDOV IJODI

Kobilova Feruza Nasrullayevna

Kamoliddin Behzod nomidagi, Milliy rassomlik va dizayn instituti
“San’at tarixi va nazariyasi” kafedrası katta o‘qituvchisi
gmail: feruza.kabilova2009@gmail.com

Abdullayeva Sabohat Ilhomjon qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi, Milliy rassomlik va dizayn instituti
San’atshunoslik va muzeyshunoslik fakulteti, San’atshunoslik
(tasviriy va amaliy san’at) ta’lim yo‘nalishi 4 bosqich talabasi
gmail: sabohat2609@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada, zamonaviy rangtasvir namoyondasi O‘ktam Saidov ijodi yoritilib, rassom ijodiy uslubining shakllanishi, unga ta’sir ko‘rsatgan omillar, zamonaviy badiiy jarayondagi o‘rni tahliliy ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘ktam Saidov, “Xikmat”, “O‘xshash manzillar”, “Umir yo‘li”, “Maqol”, “Ishonch”, “Oshiqqlar”, “Tungi suhbat”

АННОТАЦИЯ

В докладе освещается творчество Уктама Саидова, одного из малоизученных художников, работающих сегодня в изобразительном искусстве Узбекистана. Анализируются произведения художника от первых произведений до наших дней.

O‘zbekistondagi yangi ma’naviy – g‘oyaviy yo‘nalishlarning shakllanishi o‘z navbatida, za‘monaviy san’atning barcha sohalariga samarali ta’sir etib, ijodiy izlanishlar doirasini kengaytirib, badiiy tafakkur rivojini yanada jadallashtirdi. Tarixiy, madaniy, ma’naviy – axloqiy qadryatlarning keng qatlamlarini qayta idrok etish g‘oyalari, yangilanish tamoyillari me‘morlik, tasviriy va amaliy san’at soxalarida yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston rangtasviri o‘zining shaxsiy badiiy dunyoqarashi va ijodiy pozitsiyalariga ega yangi avlod rassomlari bilan boyib bormoqda. Yangi davrning tasviriy palitrasi xilma xil bo‘lib, badiiy obrazlar metafora, an’ana va dekorativlilik bilan o‘z uslubiga ega bo‘lib shakllanib kelmoqda. Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti professor-o‘qituvchilari rassom,

dizayner, san'atshunos yosh avlodlarga ta'lim-tarbiya berib kelmoqda. Bunga misol qilib Bahodir Jalolov, Sobir Raxmetov, Akmal Ikromjonov, Akbar Xakimov, Ilhom Jabborov, Rustam Xudayberganov, Sa'dulla Abdullayev va boshqa akademik, professor-o'qituvchilar ta'lim berib kelishmoqda. Rassom, malakali pedagog, o'z uslubiga ega Saidov O'ktam Raimberganovich ana shunday o'z hayoti, mehnat faoliyati va yaratayotgan asarlari bilan talabalarga o'rnak bo'lib kelayotgan ijodkorlardandir.



O'ktam Saidov Raimberganovich 1980-yil 9-oktabrda Xorazm viloyatining Urganch shahrida hunarmandlar oilasida dunyoga kelgan. Yoshligidanoq tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishi kuchli bo'lgan rassom o'z ijodiy yo'lini manzara janridagi asarlar ishlashdan boshlagan. Bu qiziqishlar yosh ijodkorni avval 1997-yilda Urganch shahridagi 24-sonli san'at Gimnaziyasiga, so'ng Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutiga boshladi. Talaba bo'lish baxtiga erishgan yosh rassom institutning eng ko'zga ko'ringan rassom-pedagoglaridan bo'lgan Ne'mat Qo'ziboyevga shogird bo'lishga muyassar bo'ldi. 2002-yilda o'qishni a'lo baholarga tamomlab, magistratura bo'limida o'qishni davom ettirdi. Magistraturada o'qishi davomida Rahim Ahmedov ijodiga qiziqib qolib, uning shogirdiga aylangan.

O'ktam Saidovga taqdir ulkan tuhfa ato etdi va unga o'zbek rangtasvirining buyuk nomayondalaridan Muxammad Nuriddinov, Mannon Saidov, Ne'mat Qo'ziboyev, Rahim Axmedov kabi bir qator mohir rassom-pedagoglar rangtasvir sirlaridan saboq berishdi. Bu albatta, yosh rassomning san'at ummonida o'z ijod yo'lini topishida muhim rol o'ynadi. Rassom qariyb yigirma yillik ijod yo'lida juda ko'plab mahalliy va xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etib kelmoqda. 2011-yilda o'zining dastlabki shaxsiy "Mening tasavvurimdagi tasvirlar" nomli ko'rgazmasini tashkil etdi. Shu bilan birgalikda O'zbekiston zamonaviy tasviriy san'at Galereyasi qoshidagi "5+1" guruhining bir qancha ko'rgazmalarida faol ishtirok etib kelmoqda.

Bugungi kun san'atshunosligida rassom to'g'risida deyarli ilmiy izlanishlar yo'qligini ko'rishimiz mumkin. O'.Saidovning o'ziga xos ijodiy yo'li san'atshunoslarni uning asarlariga ko'proq e'tibor qaratish lozimligini, ham milliy, ham dunyoviy masalalar bilan to'yingan asarlari ilmiy kashf qilinishi kerakligini ko'rsatmoqda.

Rassom ijodidagi ilk asarlar natyurmort va manzara janrida yaratilgan. Natyurmortlarida to'liq kompozitsiyani yarata olgan. "Nastarin" natyurmorti markazda tasvirlangan nastarin gulining yorqin binafsha rangi, orqa fondagi milliylikimizning

timsoli bo'lgan palak bilan ranglar kontrastligiga erishib o'zga hos kompozitsiya hosil qilgan. (1-rasm)

Rassom ijodidagi ranglar dunyosi orqali insonlar qalbiga zavq bag'ishlabgina qolmay ularni yaxshilikka, ezgulikka, olam go'zalligidan bahra olishga chorlaydi. O'zbekiston tabiati ranglarga boy va go'zalligi bilan barchani o'z bag'riga chorlaydi. Ayniqsa tog'li hududlarga hos to'rt faslning o'ziga hos nafosati, rang-barang koloriti bilan ajralib turadi. Har bir faslning o'zgacha ob-havosi, ranglari va insonga bag'ishlovchi ajib tuyg'ulari bilan har bir ijodkorni o'ziga jalb etadi. O'ktam Saidovning yil fasllariga bag'ishlangan manzaralari qishning oppoq qorli tog'larga, sovuq izg'irinli kundan so'ng iliq quyosh nurlarini taratib chiqib kelish vaqtini, moviy, binafsha va kumush ranglar orqali betakrorligini tasvirlab bergan. (2-rasm)

Rassom ishlaridagi dekorativ sifatlarga katta e'tibor qaratadi. O'.Saidov bugungi kunda o'zbek rassomlaridan asosan Bobur Ismoilov, Akmal Nur, Fayzulla Axmadaliyev ijodlaridan ilhom oladi. Mavzularni tanlashda bo'lsa, Jaloliddin Rumi va xalq maqollariga murojaat etib, asarlarining falsafiy ma'noga ega bo'lishiga harakat qiladi. Rassom tabiatan mulohazali inson bo'lganligi tufayli ijod namunalari orqali tomoshabinlar bilan falsafiy muloqot o'rnatishga intiladi.

O'.Saidov o'zining "Hikmat" (2005), "O'xshash manzillar" (2006), "Umr yo'li" (2008) kabi ishlarida o'z iste'dodining yorqin tabiatini ko'rsatishga muvaffaq bo'ldi.

"Hikmat" asari ikki qism yordamida mavzu g'oyasini to'liq ochib bergan. Asarning chap qismida mozaikalar bilan tasvirlangan mo'ysafidning soyasi ortidan yurib qorong'ulikga kirib ketayotgani tasvirlangan. Asarning o'ng qismida yosh navqiron yigitni yorug'likka intilishi soyasida yigitni ortidan ergashayotganini kuzatamiz. Asarda soya hayotdagi boylik, mansab shu kabi dunyoviy boyliklarga qiyos qilingan bo'lsa, yorug'lik ilm, fan va ma'rifatga yetkazuvchi ziyo nuri bo'lib, ilm yo'li hikmatli yo'l, bu yo'l ortidan moddiylik o'zi ergashib borishini ko'ramiz. Zero hikmat inson hayotini tartibga solishga, sokin, sermazmun, sermahsul etishga, xato kamchiliklardan, toyilishlardan xoli etishiga xizmat qiladigan yuksak bilimdir. Hikmat insoning aqlini charxlaydi, zakovatini oshiradi. Hikmat bilan ish tutush insonning oiladagi, jamiyatdagi, hatto o'z nazdidagi martabasini ko'taradi. (3-rasm)

"O'xshash manzillar" asarida esa xayot qanchalar shirinligini va shunchalar qisqaligini ko'rsatib beradi. Asar markazida beshik va qabr uyg'unlikda tasvirlangan bo'lib, markazda hayot yorug'lik ohra rangi orqali tasvirlanib, bu orqali umrni qisqaligi va o'lim haqligini tasvirlangan. (4-rasm)

"Maqol", "Ishonch" turkum asarlarida rassomning sharqona dekorativ talqinda ekspressionizm va minimalizm uslublarida kartinalarning ritm va falsafiy motivini maksimal darajada ifodalagan. "Ishonch" turkum asarlarida yorqin ohra rang yirik bo'yoq surtmalarida butun kartina yuzasini qoplagan. Kartina markazidagi yagona mix

tasviri turkumni keyingi asarlarida kalish, isiriq, taqa bilan to'ldiriladi. Bu buyumlar sharq xalqlarining urf-odat va aqidalari to'g'risida so'zlab, insonni ming yillardan buyon boshqarayotgan ishonch tuyg'usi bilan bog'laydi. Rassom ushbu aqidalarni birgina mix misolida juda ham sodda tilda tanqidga oladi. Insoniyatni boshqarayotgan buyuk Ishonch tuyg'usini ulug'laydi. (5-rasm)

Rassom ijodi yillar davomida shakllanib borishi bilan birgalikda uning asralarida ham o'ziga xos o'zgarishlarni ko'rishimiz mumkin. Rassom ko'plab falsafiy qarashlarga boy, mazmunan mukammal san'at asarlarini yaratishga bo'lgan urinishlar bunga misol bo'la oladi. Asarlardagi ramziy ma'noli detallar, mavzu jihatdan bir-birini takrorlamaydigan qiyofalar, oilaviy hamjihatlik, ota-ona munosabatlari, dunyoviy muammolarga bag'ishlangan qator asarlar ijodiy rivojlanishni ta'minlab berdi. "Oshiqlar" (2021), "Tungi suhbat" (2022) kabi asarlarni bunga misol sifatida aytib o'tish mumkin.

Masalan "Oshiqlar" asarida tasvirlangan turli millat va elatga mansub bosh kiyimlar misolida insoniyatni yolg'iz Allohga bo'lgan ishqini ma'juziy ma'noda tasvirlab ko'rsatgan. Bunda na bir inson, na bir jonzot, na bir qiyofa tasvirlarini ko'rmaymiz. Faqatgina shu bosh kiyimlar orqali rassom qalbidagi xissiyotlarni, nima demoqchi bo'lganligini guvohi bo'lamiz. Bosh kiyimlar turli ranglarda tasvirlangan bo'lib, orqa fon yer-tuproq rangida ishlangan. Bu bilan insoniyatni dunyoviy safarga chiqqanligi va uning oxirgi manzilini qay yo'sinda bo'lishiligini ko'rsatishga harakat qilgan. (6-rasm)

"Tungi suhbat" asarida tenebros texnikasida ishlangan bo'lib, asar markazida ochiq turgan ramziy eshik tasvirlangan. Tashqaridan eshik orqali xonaga tushib turgan yorug'lik, nurni ko'rish mumkin. Rassom bu bilan qaboxat, zulmat qo'ynidan yorug'likka chiqish yo'lini, faqatgina ezgu amallar orqali jannatga yo'l topish mumkin ekanligi tushunchalarini, diniy ta'limot nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda tasvirlab bergan. Foni dunyo tasavvurlarini shu tariqa ifodalashga uringan. Bularni esa majuziy ma'nolar orqali ko'rsatib bergan. (7-rasm)

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki rassom ijodi soddalik orqali yuqori falsafiy mushohadalar, diniy g'oyalar, umuminsoniy mavzularni asarlarida o'ziga xos yechim bilan ifodalagan. Rassom go'yoki o'zi yaratayotgan obrazlari bilan ko'hna dunyoning so'roqlariga javob qidirayotgandek, asarlari bilan rassom erkinligi, bugungi kunda

jamiyatda kuzatilayotgan badiiy, ijtimoiy, iqtisodiy jarayonlar ta'sirini ko'rishimiz mumkin. Rassom bulardan unumli foydalangan holda oldinga ildamlab, turli mavzu va janrlarda asarlar yaratishdan to'xtamay harakat qilmoqda.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Ахмедова Н. “Художник в параболe времени и искусства” // SAN’AT, № 3.– Т., 2001.
2. Ҳасанхон Яҳё Абдулмажид. “Ҳикматлар - саодатга етаклар” Т: 2015 йил.
3. Кобилова Ф. “Рассом шахсияти ва индивидуал иждодий услубнинг шаклланиши” // Ўзбекистон санъатшунослигидаги илмий изланишлар ва замонавий қарашлар мавзусидаги конференция мақолалар тўплами. Т., 2021.
4. Хақимов А. “Форми трансформации мусулманской культуры XX в. Искусство Центральной Азии: Своеобразие исторического развития.” – Т., 1997.

5. Ilyustratsiyalar



1-rasm. “Nastarin”



2-rasm. “Qish”



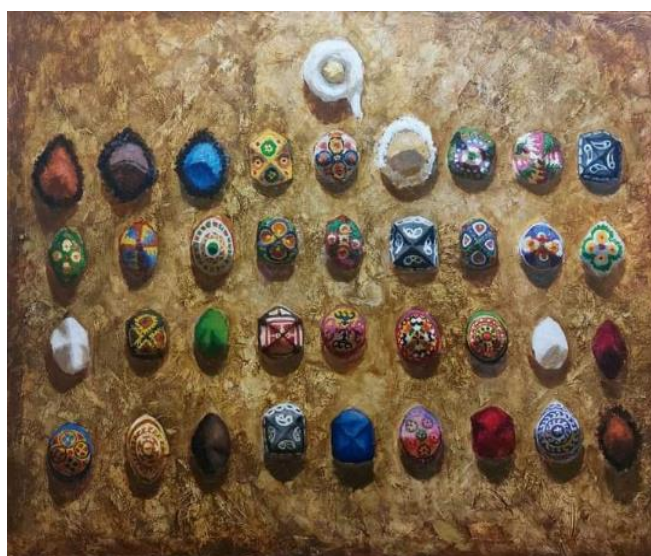
3-rasm. *“Hikmat”* 2005-y.



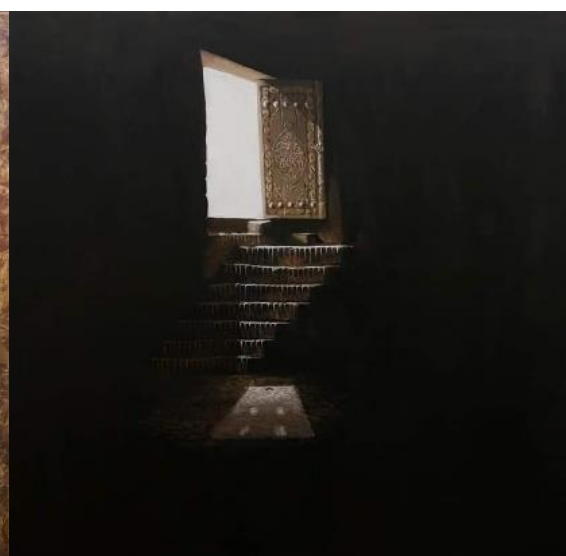
4-rasm. *“O'xshash manzillar”* 2006-y



5-rasm. *“Ishonch” turkim* 2011-y.



6-rasm. *“Oshiqlar”* 2021-y.



7-rasm. *“Tungi suhbat”* 2022-y.

IMAGE OF UZBEKISTAN IN THE INTERNATIONAL AREA

Ziyodakhan Togonbayeva

State Institute of Art and Culture of Uzbekistan
3rd grade student

Scientific supervisor: **Mominmirza Kholmominov**
Senior teacher of the State Institute of Art and Culture of Uzbekistan

ABSTRACT

This article is about ensuring systematic political-diplomatic work on strengthening the image of Uzbekistan in the international arena, actively promoting a positive image of the country abroad, and the importance of state management in this.

Key words: state administration, cultural activity, theater, circus, performing arts

The Uzbek people are one of the most ancient peoples who made a great contribution to the development of world civilization. There have been trade and craft centers and cultural hubs in the territory of Uzbekistan since ancient times. However, under the conditions of colonialism, the Russians, that is, Russian scientists, attacked the studies of the historical and cultural past of Uzbekistan and took the found material evidence with them. As a result, we encountered difficulties in learning about our history and culture in the process of gaining independence as a result of transporting all the ancient things that are the masterpieces of our rich culture and spirituality. The fine art of Uzbekistan has developed in a very short time and achieved great achievements. The art of Uzbekistan has taken a triumphant path. The artists of our republic took an active part in many exhibitions and demonstrated the growing influence of our art. Our artists create in many genres, landscape, still life, portrait and others. In the still life, we will try to fully express the overflowing delicacies of our markets, and in the landscape genre, the beauty and vastness of our country, the beauty in the form of simple nature. At the same time, they showed in their works the rare monuments of ancient architecture known to the whole world. In the portrait genre, they depicted the leading people of our country, hardworking people, poets, artists, musicians. Our Motherland of Uzbekistan has given us amazingly talented artists and sculptors. Among them are Iskandar Ikromov, Chingiz Ahmarov, Malik Nabiev, Mannon Saidov, Damir Roziboev, Ilhom Jabbarov, Javlon Umarbekov, Bahadir Jalolov, Alisher Mirzaev, Akmal Ikromjonov, Nemat O'akimov, Osimkhan Vosikhanov, Temur Sadullaev, o Ofur Abdurahmanovs have a special position.

People's artist of Uzbekistan Alisher Mirzaev, a master painter, respects the traditions of our nation, the rich and rich heritage of visual art of the past. The artist can deeply analyze the psychological experiences of his people. The artist was able to depict Uzbek traditions, weddings, innocent Uzbek children, lovar girls, and condescending mothers in the bosom of mother nature. For example, the triptych "Tashkent - the city of peace and friendship", "The child in the room", "Expectation", "Song about a young family" are made in watercolor. In general, the artist does not ignore the changes taking place in nature and society. The artist breathes life into the paintings in such a way that the secrets of beauty in them lead people to goodness. Today, the artist's works are well known and popular in many foreign countries, along with the respect of our people. For centuries, talented artists, cultural figures, sports masters, who are constantly searching for the culture, art and sports of Uzbekistan to be appreciated by the people of the world, have been considered as the cradle of the great East.

The draft decision of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan "On the concept of strengthening the positive image of Uzbekistan in the international arena" was submitted for discussion on the portal for discussion of regulatory legal documents. On November 21 of this year, the project was posted on the portal for discussion of regulatory legal documents, and the discussion of the draft decision will continue until December 6. A number of useful suggestions have been made in the project. In particular, the Information and Mass Communications Agency under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan informs the public about the process of implementing the state policy and its results in the field of promoting the positive image of the Republic of Uzbekistan in the international arena. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan is tasked with ensuring systematic political and diplomatic work on the active promotion of the country's positive image abroad. The main principles of strengthening and promoting the positive image of Uzbekistan in the international arena are as follows:

willingness to conduct constructive and open dialogue with foreign countries and international organizations, foreign non-governmental organizations, as well as mass media;

- objectivity, systematicity, permanence and consistency;
- scientifically based;
- mutual trust and respect, consideration of each other's interests and non-interference in the internal affairs of other countries;
- freedom and independence of mass media;
- loyalty to the values of peace, humanity, tolerance, human rights and interests;

- taking into account the main directions of the policy of strengthening the positive international image of the country when making government decisions.

FIELD OF INFORMATION

To systematically advance the foreign political interests of Uzbekistan, develop national digital diplomacy with the help of information and communication technologies and carry out extensive propaganda, strengthen the international prestige and positive image of our country;

The main mechanisms for promoting the image of Uzbekistan in the international arena are as follows:

In the cultural and humanitarian sphere:

Inclusion of Uzbekistan's folk art centers and objects in tourist destinations;

- active development of international scientific relations, including conducting joint scientific research, expanding the participation of Uzbek scientists and specialists as speakers at international conferences and symposia;

- Organization of specialized scientific and experimental laboratories, high technology centers, technological parks under the universities and research institutes of Uzbekistan;

- organization of thematic and specialized platforms, forums, scientific clubs (with leading universities) with the participation of national and foreign socio-political, expert, scientific and business circles;

Development of specialized programs and subjects such as "Imageology", "Public Diplomacy", "Country Brand" and their introduction into training courses of employees and educational programs of higher education institutions;

Also, the Ministry of Foreign Affairs, the State Committee for Tourism Development, the Information and Mass Communications Agency under the Presidential Administration carry out the specified tasks. Coordination and control of high-quality and timely implementation of the Concept and Roadmap is carried out by the Information and Mass Communications Agency under the Presidential Administration of the Republic of Uzbekistan.

REFERENCES

1. Salimov O., Kuronboyev Q., Bekmurodov M., Tangriyev L. Management wisdom. - Tashkent: G. Ghulam publishing house named after the creative house of printing, 2018
2. Mirziyoyev Sh.M. Spiritual reforms are a priority of state policy direction. // Tashkent. "Uzbekistan", 1998.
3. Karimov I.A. "High spirituality is an invincible power." Tashkent, "Spirituality". 2008.
- 4.<https://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13174-o-uzbekistan-khudidiga-khozirgi-zamon-sportning-kirib-kelishi-and-development-1865-1950s>
- 5.<https://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13176-o-zbekiston-xalq-amaliy-san-ati-va-uning-development>

NUTQIDA NUQSONI BO‘LGAN O‘QUVCHILARNING IJODIY FAOLLIGINI OSHIRISHNI O‘RGANISHDA ILMIY-NAZARIY TAHLILI

Xatamova Nilufar Raxmatulla qizi

JDPU magistranti Logopediya yo‘nalishi 2-kurs

ANNOTATSIYA

Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishning ilmiy adabiyotlarda yoritilishi.

Pedagogik texnologiyalarning shakllanishi va tadrijiy rivojlanish tarixiyuzasidan xulosa **Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish** Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarga mashg‘ulotlarda pedagogik texnologiya elementlarini qo‘llashning afzalliklari.

Kalit so‘zlar.Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalar **Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligi**

Uzluksiz ta‘limning moqiyati anik maqsad yulida faoliyat ko‘rsatuvchi shaxsni shaqllantirish borasida amalga oshiriluvchi ijtimoiy-pedagogik jarayon samaradorligini ta‘minlashdan iborat.

Yosh avlodni qar tomonlama yetuk, barkamol inson sifatida tarbiyalash uchun imkon beruvchi, mukammal ta‘lim tizimini yaratish, uning samaradorligini oshirish kabi masalalar tashkil etadi.

Mashg‘ulotlarni o‘tishning interfaol metodlarini qo‘llash va o‘quvchilarni faolliligini oshirish hozirgi kunning dolzarb muommolarini tashkil etadi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda amalga oshiriladigan interfaol metodlarini qo‘llash asosida tashkil etish quyidagi afzalliklarga ega:

- nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarga mashg‘ulotlari demokratik, ijodiy xarakter kasb etadi;

- nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarining ijodiy faolliklari ta'minlanib, ularda mustaqil fikrlash ko'nikmalari shaqllanadi;

Nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilariga berilayotgan umumiy ma'lumotlar hajmining asosiy qismini amaliy bilimlar tashkil etadi, ularga nazariy ma'lumotlarni taqdim etish, mohiyatini amaliy faoliyat vositasida to'laqonli ochib berish bilan uyg'unlashtirilgan holda olib boriladi;

- pedagog, ishlab chiqarish ustasining faoliyati faqatgina nazariy bilimlarni yetkazib berishdangina iborat bo'lib qolmay, balki nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarini ijodiy faoliyatga rag'batlantirish, mustaqil ta'lim olish hamda fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lishlariga ko'maklashish, shuningdek, ularning faoliyatini doimiy ravishda nazorat qilish, zarur o'rinlarda tezkor metodik yordamni tashkil etish, ularning faoliyatlari natijasini ob'ektiv baqolashga yo'naltiradi;

- o'quv jarayonida nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarining o'quv predmetlari hamda muayyan nazariy va amaliy bilimlarni o'zlashtirishga sarflanayotgan vaqt kamayadi;

nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda darslarining samaradorligi ortadi.

Nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga mashg'ulotlariga interfaol metodlardan aqliy xujum, klaster, suxbat, baxs, munozara, boshqotirma, yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish zaruriyati pedagogik texnologiyaning mazmuni hamda an'anaviy ta'lim mohiyatini o'rganish, taqlil etish asosida yuzaga keladi.

Bizga yaxshi ma'lumki, an'anaviy ta'lim mazmunini asosan pedagog, ustaning bu jarayondagi avtoritar mavqei, nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarining sust faoliyati asosiga qurilgan bo'lib, nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ajratilgan vaqtning asosiy qismi pedagoglar tomonidan muhim nazariy ma'lumotlarni bayon etishga sarflanar, nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarining faolligini ta'minlashga zaruriyat sezilmasligini ifoda etardi. Pedagog nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarining faolligini yuzaga keltirishga vaqt nuqtai nazardan qam imkon topa olmas edi. nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilari faoliyatini nazorat qilish esa yozma ish va imtihon natijalari asosida baholanar edi. Amerikalik pedagog olimlar Bob Kizlik

va F.S.Keller pedagogik texnika nazariyasi g'oyalarini yagona ta'lim tizimining muayyan bosqichiga tatbiq etish borasida muhim ishlarni amalga oshirdi va oliy o'quv yurtlari faoliyatiga pedagogik texnologiya usulini qo'llashning individuallashtirilgan tizimini yaratdilar. L.A.Boykova, L.K.Grebenkina kabi olimlarning tadqiqotlarida pedagogik texnologiya nazariyasining pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish, bu borada samaradorlikka erishish, pedagoglar maqoratini oshirishdagi aqamiyati kabi masalalar yoritilgan bo'lsa, taniqli rus olimi I.P.Ivanov jamoaviy-ijodiy faoliyatni tashkil etish texnologiyasini yaratishga asosiy e'tiborni qaratdi.

Nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar ta'lim jarayoni bilan tanishish, shuningdek, tadqiqot muammosiga doir manbalarni o'rganish, ularda ilgari surilgan g'oyalar mazmunini taqlil etish shuni ko'rsatadiki, o'quv muassasalarida nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar darslariga zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish borasida yetarli darajada tajriba to'planilmagan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o'yin. Toshkent-2013.
2. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent-2007.
3. Соботович Е.Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции. Москва -2003.
4. И.Г. Веретенникова. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста.

SOLENOID MAYDONINING MAGNIT INDUKSIYASI

Allayorov Allaniyoz

TerDU 4-bosqich talabasi

Erniyazova Shahnoza

TerDU 4-bosqich talabasi

Jabborov Mamasharif

Qumqo'rg'on tumani 18-maktab o'qituvchisi

Abdulakimov Mardonbek

TerDU 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Bio-Savar-Laplas qonuni xususiy hollari ba'zi elementlarga tadbiri keltirilgan. Magnit induksiya vektorining doiraviy tokli o'tkazgich solenoidga tadbiri qilingan

Magnit maydonini xarakterlashda magnit induksiya vektori bilan bir qatorda magnit oqimi tushunchasidan foydalaniladi. Shuningdek Gauss teoremasi haqida ham yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: Magnit induksiya vektori, tok elementi, to'g'ri tokli o'tkazgich, aylanma tok elementi, doiraviy tok, solenoid

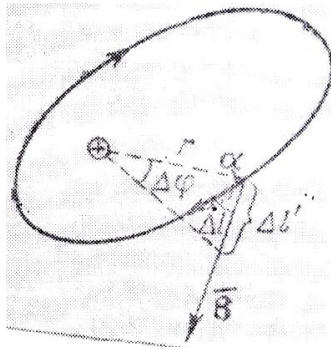
Solenoid maydonining magnit induktsiyasini aniqlash uchun, magnit induksiya vektorining sirkulyatsiyasini hisoblaymiz. Magnit induksiya vektorining kontur elementiga proyeksiyasini shu kontur bo'yicha olingan algebraik yig'indisidan iborat kattaligiga induksiya vektorining sirkulyatsiyasi deyiladi:

$$\oint_L B_L dl = \oint_L B_L dl \cos \alpha \quad (7.13)$$

To'g'ri tokli o'tkazgichga perpendikulyar tekislikda yotgan konturni kuzatamiz. (7.6 - rasm). Konturning har bir nuqtasidagi magnit induksiya vektori shu orqali o'tgan aylanaga urinma tarzda yo'nalgan bo'ladi.

Vektorning skalyarga ko'paytmasidan foydalanib:

$$B_L dl = B dl_B$$



7.6- rasm

Rasmdan: $dl_B = Rdl_B$ buni hisobga olib (7.13)dan:

$$\oint_L B dl_B = Bl \oint_L d\varphi \quad (7.14)$$

Konturni aylanib chiqishda, radius vektor bir tomonga siljib, 2π burchakka buriladi.

$$\oint_L B_L dl = BR2\pi = \frac{\mu_0 I}{2\pi R} 2\pi R = \mu_0 I;$$

$$\oint_L B_L dl = \mu_0 I \quad (7.15)$$

Agar kontur bir necha tokni o‘rab olgan bo‘lsa, magnit induksiya vektorining sirkulyatsiyasi:

$$\oint_L B_L dl = \mu_0 \sum I_L \quad (7.15^1)$$

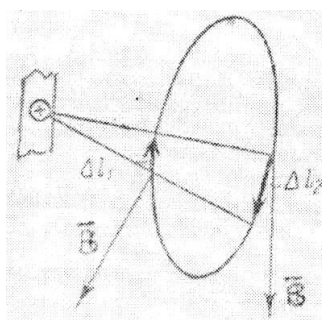
ga teng bo‘ladi.

1. Magnit maydonining induksiya chiziqlari berk chiziqlardir. Ularning elektr maydon kuchlanganlik chiziqlari kabi boshlanish nuqtasi ham, tugallanish nuqtasi ham bo‘lmaydi. Boshqacha aytganda, tabiatda magnit zaryadlari yo‘q;

2. Magnit maydonini faqat harakatdagi zaryadli zarrachalar vujudga keltiradi;

3. Magnit maydon induksiya vektori sirkulyatsiyasi noldan farqli bo‘lib, bu uni uyurmali maydon ekanligidan darak beradi.

Agar kontur tokli o‘tkazgichni o‘rab olmagan bo‘lsa; (7.7-rasm) radius – vektor dastlab kontur bo‘yicha $1 \rightarrow 2$ yo‘nalishda qancha burchakka burilsa,



7.7 - rasm

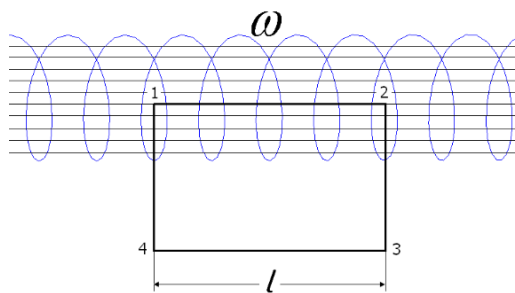
$1 \rightarrow 2$ yo‘nalishda shuncha burchakka siljib, to‘la burilish burchagi nolga teng bo‘ladi, ya’ni: $\oint_L d\varphi = 0$ demak,

$$\oint_L B_L dl = BR \oint d\varphi = 0 \quad (7.16)$$

Endi solenoid maydonining induksiyasini hisoblaymiz. ($l \gg R$ – bo‘lgan tokli o‘tkazgich solenoid deb yuritiladi (7.8-rasm)

Solenoid kvadrat shaklidagi konturning bir qismini qamrab olgan bo‘lsin. Sirkulyatsiyatsining ta’rifiga muvofiq:

$$\oint_L B_L dl = \int_1^2 B_L dl + \int_2^3 B_L dl + \int_3^4 B_L dl + \int_4^1 B_L dl \quad (7.17)$$



7.8– rasm

(7.17) ifodaning ikkinchi, uchinchi va to‘rtinchi hadi nolga teng, chunki konturning integral olinayotgan qismi, tokli o‘tkazgichni qamrab olmagan. Shunday qilib:

$$\oint_L B_L dl = \int_1^2 B_L dl = Bl \quad (7.18)$$

Kontur elementi uzunligi n-ta o‘ramdan iborat deb sirkulyatsiya uchun

$$\oint_L B_L dl = \mu_o \sum I = \mu_o nI \quad (7.19)$$

(7.18) va (7.19) lardan

$$B = \frac{\mu_o nI}{l} \quad (7.20)$$

(7.20) solenoidning magnit maydoni induksiyasi ifodasidir.

Magnit oqimi. Gauss teoremasi

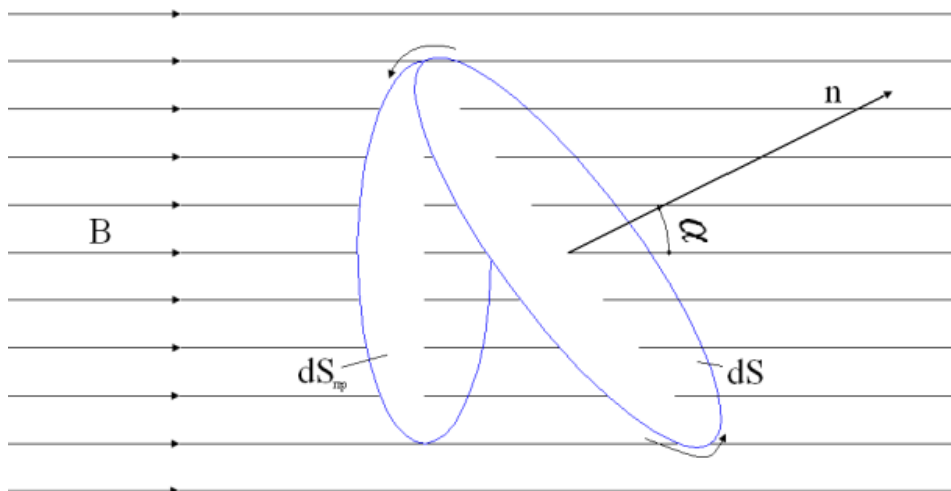
Magnit maydonini xarakterlashda magnit induksiya vektori bilan bir qatorda magnit oqimi tushunchasidan foydalaniladi.

Bir jinsli magnit maydonida joylashgan. dS-yuza orqali o‘tayotgan magnit induksiya vektoriga son jihatidan teng kattalik magnit oqimi deb yuritiladi. (80-rasm)

$$d\Phi_B = \oint_S \vec{B} dS \cos\alpha \quad (7.21)$$

7.9-rasmdan, $B \cos\alpha = B_n$ deb belgilab,

$$d\Phi_B = B_n dS \quad (7.22)$$



7.9-rasm

Agar birlik normal vektor (\vec{n}) magnit induksiya vektori (\vec{B}) bilan o'tmas burchak hosil qilsa, ($\alpha > \pi/2$) $d\Phi_B < 0$ manfiy, aksincha $\alpha < \pi/2$ bo'lsa, $d\Phi_B > 0$ musbat hisoblanadi.

Bir jinsli bo'lmagan magnit maydonida joylashgan berk sirt orqali o'tayotgan magnit oqimini hisoblaymiz, buning uchun sirtni shunday elementar bo'lakchalarga ajratamizki, uning har bir elementi uchun maydon bir jinsli deb hisoblanishi mumkin bo'lsin. U holda (2)-ni har bir elementar bo'lakcha uchun yozib, integrallaymiz.

$$\Phi_B = \oint_S B_n dS \quad (7.23)$$

(7.23) ixtiyoriy sirt bo'yicha magnit maydon induksiya vektorining oqimini ifodalaydi.

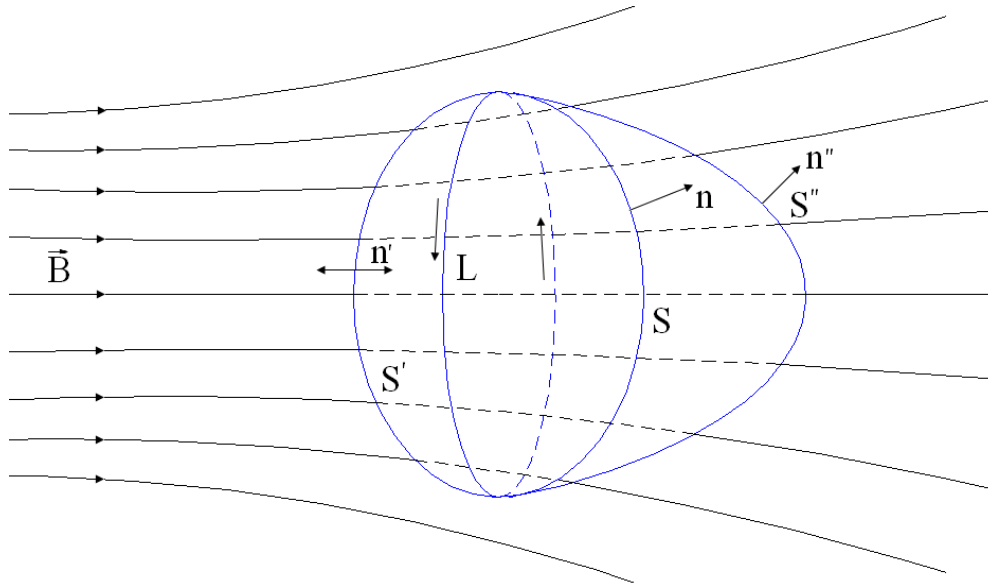
Xalqaro birliklar sistemasida magnit oqimi birligi qilib 1 Veber qabul qilingan.

$$1 \text{ Vb} = 1 \text{ Tl} \cdot \text{m}^2$$

Ma'lumki, magnit induksiya chiziqlari berk chiziqlardir. Shu tufayli biror yopiq sirt bilan chegaralangan sohaga magnit maydon induksiya chiziqlari kirib, qancha magnit oqimi hosil qilsa, chiqishda ham shuncha musbat magnit oqimi hosil qiladi. Shuning uchun, berk sirt bo'yicha to'la oqim nolga teng:

$$\oint_S B_n dS = 0 \quad (7.24)$$

(7.24) magnit induksiyasi oqimi uchun Gauss teoremasining ifodasidir.



7.10-rasm

L kontur orqali magnet induksiya chiziqlari qancha o'tsa, S, S¹ va S¹¹-sirtlar orqali ham shuncha chiziqlar o'tadi: (81-rasm)

$$\oint_S B_n dS = \oint_S B_n dS = \oint_{S^1} B_n dS + \oint_{S^{11}} B_n dS \quad (7.25)$$

S¹-ga o'tkazilgan tashqi normal magnet maydon induksiya vektoriga qarama-qarshi yo'nalganligi tufayli magnet oqimi manfiy bo'ladi, buni hisobga olib, to'la oqim uchun:

$$\oint_{S^1+S^{11}} B_n dS = \oint_{S^1} B_n dS + \oint_{S^{11}} B_n dS = 0 \quad (7.26)$$

Bundan, har qanday berk sirt uchun magnet oqimi nolga teng degan xulosa chiqadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Umumiy fizika kursi. Kalashnikov S.G. T.: 2007.
2. Elektr va magnetizm. J.Kamolov, I.Ismoilov, U.Begimqulov, S.Avazboyev. Toshkent. "IQTISOD-MOLIYA". 2007.

ВСЕСТОРОННЕЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА АКТУАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Омонбоева Мухлиса Улугбек кизи

Магистрант 2-ого курса

Андижанского педагогического института

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается всестороннее развитие детей дошкольного возраста, как актуальная педагогическая проблема.

Ключевые слова: дошкольный возраст, педагогика, всестороннее развитие, аспект, личность, физическое развитие, творческое развитие, социальное развитие, интеллектуальное развитие, цифровое развитие.

Всестороннее развитие детей дошкольного возраста является одной из самой актуальной проблем в педагогике. Под понятием всестороннее развития детей понимается гармония всех качеств человека, когда каждому аспекту воспитания и обучения уделяют равный объем внимания. То есть, условно говоря, дети должны не только научиться читать, писать и считать, но также быть вежливыми, физически активными, подготовленным к любым ежедневным ситуациям. Только так возможно правильно сформулировать индивидуальность ребенка, вырастить человека развитого физически и когнитивно, с набором нужных духовных качеств.

Идея всестороннего развития детей всегда была присуща человечеству. Идеологами всестороннего развития детей были крупные древнегреческие мыслители Сократ - (469 - 399 гг. до н.э.), его ученик Платон (427-347 гг. до н.э.), Аристотель (384 - 322 гг. до н. э), в трудах которых глубоко разработаны важнейшие идеи и положения, связанные с воспитанием и развитием человека. Я.А. Коменский, [1]автор труда "Великая дидактика", требовал чтобы обучение исходило из чувственных восприятия, физического и нравственного воспитания. Я.А Коменский был убежден в могучей силе воспитания и считал, что нет таких детей, которых нельзя было бы воспитать. Его труды оказали огромное влияние на педагогическую мысль и дошкольную практику во всех странах мира.

Неоценимое значение всестороннего развития ребенка имели труды таких виднейших деятелей, как Ж.Ж. Руссо (1712-1778), Д. Дидро (1713-1784), К.А. Гельвеция (1715-1771) во Франции, Джон Локк (1632-1704) в Англии, Иоганн Генрих Песталоцци (1746-1827) в Швейцарии, Фридрих Адольф Вильгельм

Дистервег (1790-1866) и Иоганн Фридрих Гербарт (1776-1841) в Германии. К.Д. Ушинский понимал воспитание как целенаправленный процесс всестороннего формирования личности. Он рассматривал его как общественное, социальное явление, имеющее свои объективные закономерности, знание которых менял в обязанность каждому учителю, воспитателю.[1]

Большую роль для всестороннего развития детей играют труды *Абу Наср Фараби*. Главными темами, волновавшими его и ставшими основой всей системы его мировоззрения, были темы личности, совершенствования ее нравственной составляющей, повышение интеллектуального уровня, достижения свободы и счастья всего человечества. Вся философия аль-Фараби проникнута безграничной верой в добродетель и разум человека [2]. По мнению мыслителя, педагогика есть искусство управления волей и желанием воспитуемого в специально организованном образовательном процессе. Целью воспитания он определяет всестороннего развитого человека Вселенной. Не случайно основными направлениями в его педагогической теории являются нравственное, умственное, физическое, эстетическое и трудовое воспитание. Тем самым философ продолжает общечеловеческую идею формирования всесторонне развитой личности, которая первоначально звучала в педагогической теории древневосточных государств, а затем стала ведущей концепцией мыслителей эпохи Античности. Тем самым философ продолжает общечеловеческую идею формирования всесторонне развитой личности, которая первоначально звучала в педагогической теории древневосточных государств, а затем стала ведущей концепцией мыслителей эпохи Античности. Стержнем воспитания личности у аль-Фараби является нравственность, которая в его размышлениях отождествлялась с разумом. Другими словами, высоконравственный человек разумен и наоборот, разумный человек – нравственен. Большое место в его теории занимает эстетическое образование, особенно музыкальное, значение которого в формировании личности ученый оценивал достаточно высоко. Так, мыслитель утверждал о необходимости всеобщего музыкального образования независимо от природных данных обучающихся, «если эта способность не существует как врожденная, она может возникнуть под влиянием привычек (обучения)». Навои обдумывал содержание и пути всестороннего развития личности. Он считал, что не может быть образованного человека, не знающего несколько языков. Образование - есть необходимое качество, считал А. Навои. [3]

Каждый родитель желает воспитать своего ребенка как Человека с большой буквы, чтобы он был всесторонне развитой личностью, обладал знаниями и яркой индивидуальностью. Самые важные навыки закладываются еще в

дошкольном возрасте, и очень важно направить свое внимание именно на этот период жизни ребенка. Существует множество методов, показывающих как из младенца вырастить физически крепкого интеллектуально развитого человека, который бы к тому же обладал целым набором крепких нравственных установок.

Для успешного развития и формирования полноценной личности, нужно одинаково внимательно относиться ко всем аспектам жизни ребенка. Чем бы малыш не был увлечен, и кем бы вы его не видели в своих мечтах, старайтесь соблюдать баланс между интеллектуальными, творческими, физическими и социальными гранями жизни ребенка.

Давайте разберемся с каждым аспектом подробнее.

Физическое развитие

«Движение – это жизнь» - принцип как нельзя лучше описывающий ранний возраст. Энергии у детей обычно много и физические упражнения лучший способ направить ее в нужное русло. Кроме того, занятия гимнастикой, танцами и любым другим видом активной деятельности помогает ребенку лучше чувствовать свое тело и научиться координировать движения. Существует огромное количество игровых физминуток, где ребёнок смотря на экран планшета, компьютера или телевизора может самостоятельно выполнять эти упражнения. Роль ИКТ во время пандемии была огромна. Особенно были эффективны онлайн занятия. Благодаря современным технологиям, дети сидя дома на изоляции могли дистанционно участвовать на занятиях.

Творческое развитие

«Нетворческих» детей не бывает, бывает недостаточно подручных материалов. [Занимаясь творчеством](#), каждый ребенок учится выражать свои чувства и эмоции, понимать себя и контролировать. Именно творчество помогает познавать красочный мир. Творчество развивает фантазию и раскрывает особенности человека. Не стоит оценивать результат работы критериями «плохо/хорошо» или «красиво/некрасиво», чтобы не отбить у ребенка интерес к процессу. Также ИКТ и компьютерные игры помогают повысить творческий потенциал детей дошкольного возраста.

Духовно-нравственное развитие

Нравственные ценности и моральные качества начинают развиваться в первые годы жизни. Хорошим инструментом являются – сказки, мультфильмы, обучающие видеоролики. Если все эти действия будут сопровождаться с помощью ИКТ, ребенок получит множество положительных эмоций, наряду с этим формируется понятия честности, доброты, чувство патриотизма. Переживая с героями истории, ребенок понимает, что плохо, а что хорошо, учится состраданию и любви к ближнему.

Социальное развитие

Первые с кем начинает общаться малыш – родители и близкие родственники. Важно вовлекать его в общение в кругу семьи, поддерживать его разговоры и проявлять к ним искренний интерес. Поняв, что он интересен, в дальнейшем ребенку будет проще выстраивать отношения с посторонними людьми. Социальные связи – важная часть жизни любого человека. Если дошкольнику трудно найти общий язык со сверстниками, можно отправить его в интересный ему коллективный кружок или секцию. Навык общения прекрасно развивается, например, в театральном кружке, в групповых компьютерных играх. Компьютерные игры развивают речь ребёнка, помогают правильно формулировать свои мысли.

Интеллектуальное развитие

Интеллектуальное развитие намного глубже и шире, чем просто обучение счету, чтению и письму, и для него никогда не бывает «рано». Нужно уделить внимание развитию логики, пространственного мышления, внимательности, памяти, критики и анализа. Все перечисленные навыки легко усваиваются благодаря компьютерным играм. Компьютерные игры помогают повысить интеллект ребёнка и мыслить адекватно.

Цифровое развитие

Цифровое развитие – это способность мозга манипулировать «алфавитом» чисел — от простого счета до высшей математики. От элементарного понимания своего роста и веса, до расчета времени или количества денег, необходимых для долгожданной покупки. Цифровое развитие нельзя представить без применения ИКТ и компьютерных игр. Пользуясь на занятиях компьютерными играми помогаем ребенку легко усвоить пройденный материал, справляться всеми цифровыми занятиями. Всестороннее развитие детей дошкольного возраста закладывает базу для дальнейшего успешного и гармоничного обучения. Всесторонне развитый ребенок имеет все шансы на успешную учебу и карьеру в будущем. [4]

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. История педагогики/ Под ред. Н.А. Константинова, Е.Н. Медынского, М.Ф. Шабаевой. - М.: Просвещение, 1982.С.34.
2. Саяхов Р. Л. Воспитание взаимоуважения и толерантности в работах исламских просветителей. – Уфа: Изд-во «Полиграфдизайн», 2014. – 236 с.
3. Избранные произведения мыслителей Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост. С.Н. Григорян, А.В. Сагадеев. – М.: Изд-во «Социально-экономической лит-ры».
4. <https://baby-club.ru/babylibrary/edublog/vsestononnee-razvitie-rebenka>

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚҰРАСТЫРУШЫЛАРДЫҢ БІРІ-ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ҚАЛАМЫНАН ТУҒАН ТУЫНДЫСЫ ҚАРТҚОЖА РОМАНЫ

Миралиева Диана Нұрмуқан қызы

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті
Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 1-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: **Жандос Абдазимович Байзаков**

E-mail: diananurmuxan2@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Қазақ әдебиетін құрастырушылардың бірі, қазақтың бір туар перзенті Жүсіпбек Аймауытұлының қысқаша өмір жолы, ұлтына, еліне сіңген ерулі еңбектері, атқарған қызметтері, отбасы, оқу ортасы, білім ошағы сондай-ақ қаламынан туған мол мұрасы «Қартқожа» романы. Негізгі тақырыбы, көркемдік ерекшеліктері, шығармадағы сол кезгі әлеуметтік арпалыстар, негізгі кейіпкерлер жайында сөз өрбиді.

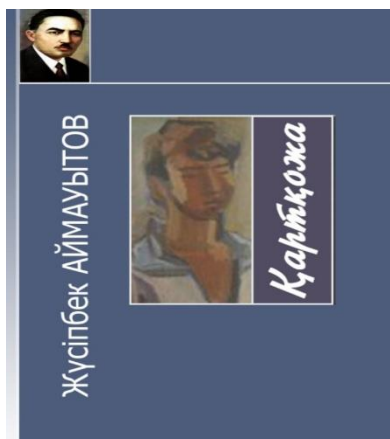
Кілітті сөздер: Мол мұра, әлеуметтік арпалыс, негізгі кейіпкер, реализм, таптық жік, озық идея, шығарма қаһарманы.

«KARTKOJA NOVEL IS WRITTEN BY ONE OF THE FOUNDERS OF KAZAKH LITERATURE JUSIPBEK AIMAUYTULY»

ANNOTATION

Brief life of Zhusipbek Aimayutuli, one of the founders of Kazakh literature, a native of Kazakhstan, his hard work, his services, his family, educational environment, center of education, as well as his rich legacy born from his pen. "Kartkoja's novel, its main theme, artistic features, social problems of that time, and main characters are discussed in the work.

Key words: A rich heritage, a social hero, a delicate character, a realist, a classist, an advanced idea, a creative hero.



Кіріспе бөлім: Қазақтың озық ойлы, кемеңгер тұлғасы, ұлт жанашыры, ақын жазушысы Жүсіпбек Аймауытұлының қаламынан туған туындылары, мол мұрасы ақынның өзі өлседе атын өлмейтіндей етті. Ақынның «Қартқожа», «Ақбілек» романдары, «Күнікейдің жазығы» повесі сондай-ақ тәрбиелік мәні зор болған әңгімелері «Рабиға», «Мансапқорлар», «Сылаң қыз», «Ел қорғаны», «Қанапия Шәрбану», «Шернияз» аттылар. Ал ақынның ішкі бар иірімінен туындаған өлеңдері, көптеген аудармалары, ғылыми еңбектері, жеке басылым кітаптары, оқулықтар және балаларға арналған «Нұр күйі» поэмасы сонымен қатар газет журнал бетінде жарық көрген мақалалары ақынның оқырманға ұсынған мол мұрасы.

Негізгі бөлім: Дарынды талант иесі, ақын Жүсіпбек Аймауытұлының төл туындысы Қартқожа романы. Бұл туындысы алғаш 1926- жылы Қызылорда қаласында жеке кітап болып, баспадан шықты. Шығармада сол кездегі қазақ даласында болып жатқан барлық жақсы да, жағымсыз жағдайлар шынайы түрде көрсетілген. Қарапайым қазақ ауылындағы әлеуметтік арпалыстар, сол ауылдың момын шаруа адамының өмірі, сол момынның күрделі тағдыры бенеленеді. Ақынның көркем эпикалық үлгіде жазылған бұл туындысы қазақ әдебиетіндегі көлемді алғашқы туынды болды. Онда қазақ ауылының революция қарсаңындағы әлеуметтік өмірі, қарапайым халықтың алапат ашаршылық алдындағы жағдайы, ұлт тағдыры айқын көрсетілген. Сонымен қоса, халықтың бейбіт тағдыр үшін күресі, тәуелсіздікке болған құштарлығы, қызыл үкіметке қарсы шығуы, халықтың азатық үшін болған күрестері, ұмтылыстары бұл шығармада жазып қалдыру арқылы, ақын реалистік көзқарасын да оқырманға танытады. Шығарманың негізгі кейіпкерін де ақын сол кездегі жағдайлармен ұштастыра отырып оның тағыры көрсетіледі. Суреттелген оқиға негізгі кейіпкердің оқиғасы болғанымен, шын мәнінде, бұл жағдайлар бар қазақтың басына түнған, қара бұлт еді. Бар қазаққа келген қайғы қасерет болатын.

Туындының бағалы болуы, ақынның еш күманданбай, бар дүниені тек шындықты, қазақтың басына тұған күнді, қиын кезеңдерді бұрмаламай тек қана шынайы көзқарасын танытып, өзінің сөз байлығынан пайдалана отырып, оқырманға әдемі жеткізе, көресте білгенде болатын. Шығарма тарихтың осындай бір кезеңді, шытырман оқиғаға толы тұстарындағы қазақ ауылының өмірі 1916-жылда бастау алады. Сол кезеңдердегі ұлт азаттық күресіменен жалғасып, 1917-жылдағы ақпан төңкерісімен өрби түседі. Қазақтардың бұл



күресте бой көтеруі, төңкерісшіл халықтардың арасынан көрінуі шығармада суреттелген. Сонымен қоса, күресшіл кезеңнен кейінгі қазақ даласын мекендеуші яғни қазақ ауылдарының ендігі өмірін ақын бейнеленеп отырған. Алашорданың құрылуы тіпті, шығармада суреттеледі. Бізге ббелгіі болғанындай, ақын Жүсіпбек Аймауытұлыда бір кезеңдерде Алашорданың мүшесі болып қызметте атқарған. Шығармада ақын сол кездегі қазан төңкерісімен, азаматтық соғысының оқиғаларын Қартқожа романының сюжетіне айналдырған. Яғни, бұл туындыда қазақ халқының тарихынан үзіндіні шығарма негізгі кейіпкері Қартқожаның өмірімен ұштастырып бейнелеген. Еңбастысы, шшағарм қаһарманы, оның ауылыда үміт үзбей, болшақа жақсы көзқараспен қараған, өз орындарынан турып, алға қадам басуды үйренген.

Қорытынды: Жорыта келіп, Жүсіпбек Аймауытұлының атын танытқан, қазақты қазаққа қадірлі еткен, өзі өлседе атын өлместей еткен қаламынан тұған мол мұрасының бірі Қартқожа романы. Қазақ халқының тарихын бір адамның өмірі мен ұштастырып көрсеткен, ақынның шеберлігінен туған туынды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ. (REFERENCES)

1. С. Кирбаев “Қайта оралған қаламгер” Алматы 2003
2. Қ. Умаров “Алашорда” Алматы 2009

ХАЛҚЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ ҮШІН, ӨЗ БАСЫН ҚАТАРҒЕ ТІККЕН ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚҰРАСТЫРУШЫЛАРДЫҢ БІРІ- ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМ, БІЛІМ ЖОЛЫНДАҒЫ ӨМІРІ

Миралиева Диана Нұрмуқан қызы

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті
Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 1-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: **Жандос Абдазимович Байзаков**

E-mail: diananurmuxan2@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Қазақ әдебиетін құрастырушылардың бірі, Алаш ордасының мүшесі, ақын жазушы, драматург, публицист, қазақтың көрнекті тұлғасы Жүсіпбек Аймауытұлының өмірі жайында. Ақынның отбасы мен туылып өскен ортасы, оқып сауат ашып, хат таныған оқу ортасы. Ұлтшыл көзқарасы, елінің, халқының қамын жеп, жасаған әрбір жақсы жағымды әрекеттері. Ақынның жас ұрпақты қазақ болашағы деп біліп, ұстаздық етуі. Сол кездегі алапат ашаршылық кезеңінде, батылдық танытып, сүргінделу қауіпнен сескенбей елім, жұртым, халқым дей отыра жасаған әрбір жақсылығы жайында. Сондай-ақ қызыл үкіметтің қанды қырғынына ерте ілініп, сан алуан жала, айып тағылуы, өз үстінде қозғалған іс, барлық әділетсіздіктер жайында сөз өрбиді.

Кілітті сөздер: Әдебиет құрастырушы, Алаш орда, ұлтшыл көзқарас, алапат ашаршылық, сүргінделу, қызыл үкімет, тәркеленген, меңгеруші, ұлт бостандығы.

THE LIFE OF ONE OF THE FOUNDERS OF KAZAKH LITERATURE, ZHUSIPBEK AIMAUYTULY WHO RISKED HIS LIFE FOR THE FATE AND FUTURE OF HIS PEOPLE, IN THE PATH OF SCIENCE AND

ANNOTATION

About the life of Zhusipbek Aimauytuly, one of the founders of Kazakh literature, a member of the Alash Horde, poet, writer, playwright, publicist, prominent where he was born and grew up, educational institutions where he studied and became literate. His nationalist attitude, taking care of his country, his people, and all the good and positive actions he did. The poet knows that the future of Kazakhs and teaches them.

About all the terrible famine at that time, showing courage and saying my country and my people, my people without fear of exile. Also, he was caught early in the bloody massacre of the Red government, and talked about various slanders, accusations, the case against him, and all the injustices.

Key words: Compiler of literature, Alash Horde, nationalist attitude, terrible, famine, exile, red government, confiscated, manager, national freedom, party chairman.



Кіріспе бөлім: Қанша бұлт басса да, ақыры ашылмай қоймайтын күн көзі жарқ етті. Яғни, елміз тәуелсіздікке қол жеткізген соң « ақ түйенің қарыны» бір ақ күнде жарылып, шындықтың, әділдіктің де шын мағынасы ашылды. Екі заман тусында дүниеге келген қазақ халқының бір туар азаматтары, баскөтерері болған. Қазақ халқының қамын жеп өз бастарын тауға да, тасқа да соққан қаншама ақын жазушыларымыздың ерен еңбегі, әрбір жақсылығы, әр бір ісі тек жақсылыққа болғандығы, сондай-ақ оларға тағылған айыптың, яғни жаланың еш мәнісінің жоқтығы дәлелденіп өздері болмасады есімдері ақталып шықты. Бірін күтіп жүргенде барлығы бірден ақталды. Еңбегі бірен саран жанның есінде ғана болғанда, олардың әрбір жақсылығы халыққа қайта оралды. Қараңғылыққа қарсы күрескен арыстарымыздың әр бірінің өзіндік орны бар, қазақ халқы үшін. Сондай, кемеңгерлеріміздің ішінде еңбегі ереулі, қазақ перзенті Жүсіпбек Аймауытұлы болатын.

Негізгі бөлім: Жүсіпбек Аймауытұлы аумалы-төкпелі заманда сол кездегі Ресей империясында, Қазақ даласында, Павлодар облысы, Баянауыл ауданынына қарасты Қызыл ту елді мекенінде, қазіргі «Жүсіпбек Аймауытов» ауылында дүниеге келген. Ақынның туылған күніне келер болсақ. Анық мәлімет

жоқтың қасы. Өйткені, кездесетін әр деректе, мәліметте әр қыйлы. Мәскеудегі деректерге жүгінсек 1895 жыл деп көрсетеді. Ал ақынның өз өлеңдеріне жүгінсек ол жердеде 1895 жылды көрсетеді. Себебі, ақын өзін Сұлтанмахмұт Торайғыровтан екі жас кіші екенін айтады. Ал басқа деректерде 1889 жыл 8-наурызды көрсетеді. Ақын Арғын тайпасының, Сүйіндік руының Құлболды бөлімінен шыққан. Әкесі Аймауыт өзіндік шағын күн көрісі бар, момын шаруа адамы болған. Бірақ арғы аталары Дәндебай, Қуан атақ-абыройлы жандар болған. Ақынның алғаш сауат ашуы ауыл молдасынан болған. Өз сөзінде ақын көптеген молдалардан дәріс алғанын айтады. Олар Жүніс қожа, Шәймерден қожа, Қожахмет молда, Қапар қажылар еді. Ескішіл білімді жақсы меңгерген ақын тіпті, бала молда деп ел арасында аталып кетеді. 1907-жылға келіп ақын Баянауылдағы орысша-қазақша екі сыныптық мектепте, Керукедегі (қазіргі Павлодар) қазыналық ауыл шаруашылық мектебінде, сонымен қатар, Керукедегі екі сыныпты орыс қазақ мектебінде тиіп-қашып оқыды. Өйткені, күн кешіру үшін, қаражат табу үшін, бала оқытты. Бұл 1911-1914 жылдарда еді. Осылайша 1914 жылы Семейдегі мұғалімдер қауымдастығына қабылданды, сондай-ақ, ақын Алаш Ордасына қосылып, қызмет атқарып жүреді. 1918-жылы мұғалімдер қауымдастығын үздік аяқтап шығады. Осы оқу орнында оқып жүргенде «Абай» журналын шығаруға атсалысады. Бірақ журнал қаржы тапшылығымен жабылып қалып, ақын өзінің шығармаларын, мақалаларын, еңбектерін «Сарыарқа» газетінде шығарады. Бұл басылымның екінші санында ақынның «Тұр бұқара, жинал кедей, ұмтыл жастар» мақаласы жарық көреді яғни 1919 жылы. Сол жылы Колчаг үкіметі құлағаннан кейін, Алаш партиясынан бөлініп шығып, Семейдегі «Төңкерісшіл» губерниялық комитетінде өз қызметін жалғастырады. Қызметі барысында ақын «Кедей таңы» газетінің редакторлық қызметін қоса атқарады. Сол кезеңде коммунистік партия қатарына қосылып, 1920 жылды қазанында Қазақ ағарту комитетінің мүшесі етіп сайланады жәнеде, Оқу-ағарту наркомының орынбасары етіп тағайындалады. 1921 жылға келіп ақын, қызметі жолында Семей губерниялық оқу бөлімінің меңгерушісі сондай-ақ, «Қазақ тілі» газетінің редакторлық қызметіне ауысады. 1922-1924 жылдарда ақын Қарқалыда мектеп балаларына сабақ үйретеді. 1924-1926 жылдарда Ташкент қаласында шығатын «Ақ жол» газетінің бөлім меңгерушісі қызметінде өз еңбегін көрсетеді. Көп ізденіс, тәжірибе арқасында нәтиже болады. Сонымен қатар 1926-1929 жылдарда ақын Шымкент қаласындағы педагогикалық техникум директоры қызметін атқарады.

Осылайша, ұлтының қамын жеп арлы-берлі жүріп, өз басынның қамын жемей ұлт қамы үшін, өз басын тасқа да тауға да соққан қазақтың бір туар азаматы Жүсіпбек Аймауытов 1929 жылы басталған кеңестік құғын сүргін кезінде

Қазақстандағы ұлтшылдық ұйымымен байланысы бар деген жала жабылып, абақтыда отырады, ұзақ тергеу жұмыстарынан кейін ату жазасына сырттай үкім шығарылады. 1931-жылға келіп қазақ ұлты өзінің бір туар азаматтарының бірінен тағыда айрылып қалады.

Қорытынды бөлім: Қазақ ұлтының әдебиетін құрастырушы, баскөтерері, болған көрнекті тұлғасы Жүсіпбек Аймауытұлы 42 жасында қаза табады. Қысқа ғұмыры барысында ұлт қамы үшін қаншама қауіп қатерлі қызметтерге қол сұғады. Ешқашан өз басына төніп тұрған қауіптен қорықпай батылдық танытып қызметін жалғастыра береді. Өз пайдасын өз халқына тигізеді. Өзі өлседе аты өлмейтіндей етіп өмір сүрген, қазақтың перзенті болатын.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ. (REFERECES)

1. С. Кирбаев «Қайта оралған қаламгер» Алматы 2003-жыл
2. Қ. Умаров «Алашорда» Алматы 2009- жыл
3. М. Садырова «Әлеумет тану түсіндірме сөздігі» Алматы 2009-жыл

OILA PSIXOLOGIYASINING ASOSLARI VA OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI

Nartashova Ziyoda Mamarayimovna

1-maktab amalyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Oila psixologiyasining asoslari. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi Bizning zamonamizda to'laqonli oilaning baxti bir necha kishining baxtiga aylanganida ajablanarli narsa yo'q. Oila qurish ilmi unutilgan. Bu qadimgi hunarmandchilikka o'xshaydi. Misol uchun, bir vaqtlar Aztek qabilalari ulkan toshlardan devor qurishni bilishgan. Endi hech kim bunday toshlarni hech narsa bilan ko'tarolmaydi, shuning uchun hech kim bunday devorlarni qura olmaydi. Oila qurish qoidalari ham unutilgan.

Kalit so'zlar: Oila psixologiyasi, oilaviy munosabatlar, psixologiya, oilaviy hayot, er va xotin munosabatlari, nikoh tushunchasi.

Oila va qadimiy hunarmandchilik o'rtasidagi farq shundaki, tosh devorni beton bilan almashtirish mumkin. Garchi unchalik uzoq bo'lmasa-da, lekin u xizmat qiladi. Ammo oilaning o'rnini bosadigan hech narsa yo'q. Ko'pchilik yolg'iz qolishdan xursand bo'lishi mumkin. Ikki kishining birlashuvining boshqa shakllari an'anaviy oila uchun mos emasligini ko'rsatdi.

Oila sevgi munosabatlarini o'rnatishning boshqa barcha shakllariga nisbatan katta afzalliklarga ega: barcha oila a'zolarining baxtli bo'lish qobiliyati, uzoq vaqt davomida cheksiz sevgini saqlab qolish qobiliyati, bolalarni to'laqonli, barkamol shaxs sifatida tarbiyalash qobiliyati. Nima uchun biz imkoniyat haqida gapirayapmiz - chunki inson o'z ishini buzishi mumkin. Lekin hech bo'lmaganda oilada bu barcha imtiyozlarga, inson uchun mavjud bo'lgan eng yuqori imtiyozlarga erishish imkoniyati mavjud. Va munosabatlarning "mehmon nikohi", "fuqarolik nikohi", gomoseksual "nikoh" kabi shakllarida imkoniyat ming baravar kam.

Safarning maqsadi mutlaqo zarur va boshqa sababga ko'ra. Safar maqsadini aniqlamaguningizcha, sizning hamrohingiz qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini tushunolmaysiz. Agar siz, aytaylik, plyajda dam olish maqsadida sayohat qilsangiz, xuddi shunday iste'dod va ko'nikmalarga ega bo'lgan odam sizga mos keladi. Agar qadimiy shaharlar bo'ylab sayohat qilsangiz - boshqalar bilan.

Agar siz tog'larda sayrga chiqsangiz - uchinchisi. Aks holda, siz plyajda zerikasiz, shaharlar bo'ylab sayohat qilayotganda mashina haydaydigan hech kim bo'lmaydi va tog'larda ishonchsiz o'rtoq bilan siz hatto o'lishingiz mumkin.

Oilani yaratish uchun siz uni qanday qurishni bilishingiz kerak. Bu katta, jiddiy fan. Ushbu bobda biz oila qurish san'atining faqat ba'zi asosiy nuqtalarini ko'rib chiqamiz. Oilaviy hayotning asosiy maqsadi Hali turmushga chiqmagan yoshlardan oila qurishdan maqsad nima deb so'rasangiz, ular shunday javob berishlari mumkin: "Xo'sh, maqsad nima? Ikki kishi bir-birini sevadi va birga bo'lishni xohlaydi!" Umuman olganda, javob yaxshi. Yagona muammo shundaki, "birga bo'lishni xohlash" dan "birga bo'lish imkoniyatiga ega bo'lish" gacha uzoq masofa bor. Agar siz faqat "birga bo'lish" maqsadi bilan oila qursangiz, ko'plab filmlarda ko'rsatiladigan bir lahza deyarli muqarrar. U va u bir to'shakda yotishadi, u uxlaydi va u o'ylaydi. Endi esa yonida uxlab yotgan jasadga qarab hayron bo'ladi: "Bu yerda menga mutlaqo begona odam nima qilyapti? Nega men u bilan yashayman? Va javob topa olmayapman.

Bu lahza o'n yillik nikohdan keyin yoki undan oldin kelishi mumkin, lekin u keladi. "NEGA?" degan savol to'liq, ulkan balandlikka ko'tariladi. Lekin juda kech bo'ladi. Bu savol avvalroq berilishi kerak edi. Tasavvur qiling-a, sizning do'stingiz bor. Bu odam sizni qiziqtiradi. Siz uni siz bilan sayohatga taklif qilasiz. Agar u rozi bo'lsa, tabiiyki, siz o'z oldingizga sayohat maqsadini qo'yasiz - borishingiz mumkin bo'lgan turli joylar orasida siz o'zingiz uchun ikkalangizning ko'z o'ngingizda jozibali bo'lganini tanlaysiz. Safarning maqsadi mutlaqo zarur va boshqa sababga ko'ra. Safar maqsadini aniqlamaguningizcha, sizning hamrohingiz qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini tushunolmaysiz. Agar siz, aytaylik, plyajda dam olish maqsadida sayohat qilsangiz, xuddi shunday iste'dod va ko'nikmalarga ega bo'lgan odam sizga mos keladi. Agar qadimiy shaharlar bo'ylab sayohat qilsangiz - boshqalar bilan.

Odamlar bir-birlari bilan shunchalik yaxshi munosabatda bo'lishadiki, ular har qanday samolyot, kema yoki poezdga chiqishga tayyor. Va bu o'ziga xos tarzda ajoyib.

Ammo bu samolyot, paroxod yoki poyezd sizni ongli ravishda xaritaga tushirishingiz mumkin bo'lgan eng yaxshi joyga olib borishi ehtimoli qanday? Balki siz do'stingiz shunchaki o'ldirilgan va siz yolg'iz qoladigan biron bir bandit hududiga kelasizmi? Axir, haqiqiy hayot, xayolparastlardan farqli o'laroq, xavf-xatarlarga to'la.

Oilaviy hayot ham sayohatga o'xshaydi. Hech qanday maqsad qo'ymasdan qanday qilib unga kirish mumkin? Maqsad nafaqat bo'lishi kerak, balki u etarlicha yuqori, ahamiyatli bo'lishi kerak, shunda siz butun umringiz davomida ushbu maqsadga erishishingiz mumkin. Aks holda, ma'lum bir yildan keyin bu maqsadga erishasiz - va sizning birgalikdagi sayohatingiz avtomatik ravishda tugaydi. Shundan so'ng siz yangi maqsad qo'ya olasizmi va bu odam siz bilan yangi sayohatga borishga rozi bo'ladimi, bu boshqa savol. Shu sababli, oilaviy hayotning yana bir umumiy maqsadi - bolalarni tug'ish va tarbiyalash ham asosiy maqsad bo'la olmaydi. Siz farzandlar tug'asiz, ularni katta qilasiz va ular katta bo'lishi bilanoq sizning nikohingiz

tugadi. U o'z vazifasini bajardi. Bu ajralish bilan yakunlanishi yoki tirik murdadek yashashda davom etishi mumkin... Haqiqiy oila, to'g'ri maqsad tufayli hech qachon murdaga aylanmaydi.

Safarning maqsadi mutlaqo zarur va boshqa sababga ko'ra. Safar maqsadini aniqlamaguningizcha, sizning hamrohingiz qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini tushunolmaysiz. Agar siz, aytaylik, plyajda dam olish maqsadida sayohat qilsangiz, xuddi shunday iste'dod va ko'nikmalarga ega bo'lgan odam sizga mos keladi. Agar qadimiy shaharlar bo'ylab sayohat qilsangiz - boshqalar bilan.

Agar siz tog'larda sayrga chiqsangiz - uchinchi. Aks holda, siz plyajda zerikasiz, shaharlar bo'ylab sayohat qilayotganda mashina haydaydigan hech kim bo'lmaydi va tog'larda ishonchsiz o'rtoq bilan siz hatto o'lishingiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari.—Toshkent: «O'zbekiston».1998.—683b.

2. Karimov I. A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'li.—Toshkent:«O'zbekiston»,1998.—431b.

3. Karimov I. A. Barkamol avlod orzusi. — Toshkent: «Sharq», 1999.-182b.

4. Karimov I. A. O'z ilmiy farovonligi — milliy farovonligi. / O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasining besh yilligiga bag'ishlangan majlisdagi tabrik so'zi, 1997-yil 5-dekabr.

5. Karimov I. A. O'zbekiston XXI asrga in tilm o'qida. — Toshkent: «O'zbekiston»,1999.—48b.

BOLALAR TARBIYASIDA MAKTAB VA OILA HAMKORLIGI

Mamatqulova Dilfuza Saxobovna

1-maktab amalyotchi psixologi

ANNATATSIYA

Bolani tarbiya qilishda eng muhim va eng ta'sirchan vosita bu o'rnak bo'lishdir. Siz bola uchun ibrat bo'la oling. Qizingiz muloyim bo'lishini istasangiz, u bilan, atrofdagilar bilan muloyim gaplashing; o'g'lingiz mehribon bo'lishini xohlasangiz, unga o'yinchoq emas, mehr va e'tibor ko'proq bering. Maktabga boradigan bola ovqatlanish odobini bilsin desangiz, unga: «To'g'ri ye, chappillatma, g'imirlama,» – deb hadeb befoyda uqtiravermasdan, uning ko'ziga ko'rinarli qilib, o'zingiz odobli ovqatlaning.

Kalit so'zlar: bola psixologiyasi, oila ,xursandchilik,bolalar tarbiyasi ,oilam hamkorligi

Bola xursand bo'lib yurishini istasangiz, o'zingiz kulib yuring, bola o'ziga ishongan bo'lib voyaga yetishini maqsad qilsangiz, unga ishonch to'la ko'zlar bilan qarang. «Bunday o'qishing bilan sendan farroshdan boshqa hech kim chiqmaydi,»- desangiz aynan shunday bo'ladi. Ota-onaning bolaga nisbatan munosabati muhim ahamiyat kasb etadi.

Xuddi shunday, salbiy yurish-turish ham bolaga ota-onadan o'tadi. Agar bolaga shokolad yeyishni man qilsangiz o'zingiz ham uning oldida shokolad yeb o'tirmang: koka-kola bolaga zarar ekanligini bilasiz, lekin o'zingiz farzandingiz oldida bemalol koka-kolani ichasiz.

Bundan keyin unga man qilish bekor gap bo'lmaydimi? Bolaga ta'qiqlangan narsa uning oldida ota-ona tomonidan ham qilinmasligi kerak. «Biz kattamiz» degan gapni bola hali anglamaydi, bola uni shunchaki aldashayotganini his qiladi, xolos.

Bolaga uyda qanchalik ko'p ijobiy «odat»lar ko'rsatilsa, u shunchalik ijobiy bo'lib o'sadi va katta bo'lganida boshqalarning salbiy ta'siri yuqishi qiyin bo'ladi. Bolaning o'sayotgan ongi uyda ijobiy «odat» lar (xulq, muomala, turmush, ovqatlanish tarzi, ota-onaning o'zaro munosabati...)ga to'ldirilib borilmasa, u o'z hayotini boshlayotganida ko'chada, do'stlarida, qo'shnisida ko'rgan «odat» lari bilan boshlaydi. Safarning maqsadi mutlaqo zarur va boshqa sababga ko'ra. Safar maqsadini aniqlamaguningizcha, sizning hamrohingiz qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini tushunolmaysiz. Agar siz, aytaylik, plyajda dam olish maqsadida sayohat qilsangiz,

xuddi shunday iste'dod va ko'nikmalarga ega bo'lgan odam sizga mos keladi. Agar qadimiy shaharlar bo'ylab sayohat qilsangiz - boshqalar bilan.

Agar siz tog'larda sayrga chiqsangiz - uchinchisi. Aks holda, siz plyajda zerikasiz, shaharlar bo'ylab sayohat qilayotganda mashina haydaydigan hech kim bo'lmaydi va tog'larda ishonchsiz o'rtoq bilan siz hatto o'lishingiz mumkin.

Agar ular ijobiy bo'lsa, nur ustiga alo nur, unday bo'lmasa-chi?

Ijobiy «odat» deganda biz nimani tushunishimiz mumkin:

- avallambor, ota-onaning bolaga bo'lgan mehri, e'tibori;
- ota-onaning bir-biriga bo'lgan hurmat va e'tibori;
- oilada kattalarga bo'lgan hurmat; chekish, ichish kabi salbiy holatlar bolaning ko'ziga ko'rinmasligi;
- bolani urmaslik, so'kmaslik;
- bolani hurmat qilish;
- uyda bolaning ko'zi oldida koka-kola, pivo, shokolad, konfetlarni kattalar iste'mol qilmasligi;
- ovqatlanish odobi;
- odob;
- mas'uliyat;
- hayvonlarga mehr;
- nochorlarga yordam qo'lini cho'zish va hokazo.

Bu misollarni cheksiz keltirsa bo'ladi. Eng asosiysi, bu ota-onalar tilida emas, amalida bo'lishi kerak. «Sen kattalarni hurmat qilishing kerak,» – deyishning o'rniga, o'zingiz kattalarning hurmatini joyiga qo'ying. «Chekish mumkin emas» deyish o'rniga bolani oldida chekmang.

Safarning maqsadi mutlaqo zarur va boshqa sababga ko'ra. Safar maqsadini aniqlamaguningizcha, sizning hamrohingiz qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini tushunolmaysiz. Agar siz, aytaylik, plyajda dam olish maqsadida sayohat qilsangiz, xuddi shunday iste'dod va ko'nikmalarga ega bo'lgan odam sizga mos keladi. Agar qadimiy shaharlar bo'ylab sayohat qilsangiz - boshqalar bilan.

Agar siz tog'larda sayrga chiqsangiz - uchinchisi. Aks holda, siz plyajda zerikasiz, shaharlar bo'ylab sayohat qilayotganda mashina haydaydigan hech kim bo'lmaydi va tog'larda ishonchsiz o'rtoq bilan siz hatto o'lishingiz mumkin.

Bola shunday ijobiy ko'mak bilan katta bo'lsa, u o'zi juda mehribon, muloyim va sizga yoqadigan bo'ladi. Uning tarbiyasi sizni xursand qiladi. Yaxshi va yomonning farqiga bora oladi. Chunki u bolaligidan «yaxshi» nima ekanligini biladi.

Bolaligidan mehr va e'tiborda o'sgan bola ko'chada mehrni boshqa insonlardan yoki yomon narsalardan izlamaydi. Faqat ayrim ota-onalar mehr-e'tiborni qimmatbaho kiyimlar, o'yinchoqlar bilan adashtirib qo'yadilar.

Yana bir muhim maslahat: bola tarbiyasini urish va jazolash bilan to'g'irlashni maqsad qilsangiz, bu yo'ldan qayting, buning natijasi juda achinarli bo'ladi. Urish va jazoni siz bolaga kuchingiz jismonan yetguncha qila olasiz, vaqti kelib uning jismoniy kuchi ko'proq bo'lganda sizning gapingiz ta'sir qilmaydigan bo'lib qoladi.

Yaxshi yo'l bilan tarbiyala olmayotgan bo'lsangiz, u holda o'zingizni o'zgartiring. Ota-ona bolasiga nima yetmayotganini his qila bilishi kerak. Aynan shu yetishmovchilik bolani yomon xulqqa chaqiradi. Bolaga nima yetmasligi mumkin? Faqat ota-onaning vaqti, mehri va e'tibori. Boshqa hech narsa unga bularchalik kerak emas.

O'yinchoq, shirinlik, kiyim-kechak — bularning barchasi o'sha uchta asosiy ehtiyojning o'rnini bosa olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi". Toshkent. 1974 y.
- 2.Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
- 3.Muxina V.S. Detskaya psixologiya. M.: 1985g.
4. Nishonova Z.T "bolalar psixodiagnostikasi" Toshkent. 1998 y.
5. G'oziev E.G., Mamatov M.M. va boshqalar 'O'spirin psixologiyasi' Toshkent D.U 1992

**SHAMSIRO‘Y HASANOVA – XX-ASRNING IKKINCHI YARMIDA
SHARQ SHOIRALARI SIYMOSINI JONLANTIRGAN
BIRINCHI AYOL RASSOM**

Zohidjonova Muattar Omonulla qizi

K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn inστιiuti

San‘atshunoslik: tasviriy va amaliy san‘at

yo‘nalishning 3-bosqich talabasi

АННОТАЦИЯ

Мақолада миллий рангтасвир тарихида илк рассом аёл – Шамсирўй Ҳасанованинг ижоди ёритилган бўлиб, асосий эътибор Нодирабегим, Увайсий, Зебунисо, Мутриба каби портретлари орқали биринчилардан Шарқ адабларининг сиймосига мурожаат этилганлиги очиб берилган. Рассом тарихий портретда шоираларнинг кифоаларини тиклаш, портретларда бадиийлик хусусиятларига эътибор қаратишга интилгани ёритилган.

Калит сўз: Ўзбекистон рангтасвири, тарихий портрет, Нодирабегим, Зебуниса, Увайсий, Мутриба, Шамсирўй Ҳасанова, Чингиз Аҳмаров.

**ШАМСИРОЙ ХАСАНОВА – ПЕРВАЯ ХУДОЖНИЦА,
ВОЗРОЖДАЮЩАЯ ОБРАЗ ВОСТОЧНЫХ ПОЭТЕС ВО ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА**

Зоҳиджонова Муаттара Омонулла кизи.

Национальный институт живописи и дизайна имени К. Бехзода

Искусствоведение: изобразительное и прикладное искусство

студентка 3 курса

АННОТАЦИЯ

В статье освещается творчество Шамсирой Хасановой, первой женщины-художницы в истории национальной живописи и выявляется, что она первой обратилась к образу восточных писателей через свои портреты Нодирабегим, Увайсий, Зебунисо, Мутриба. Обосновывается, что художник пытаясь восстановить образы поэтов в историческом портрете, акцентировала всё внимание на художественных особенностях портретов.

Ключевое слова: национальная живопись Узбекистана, исторический портрет, Нодирабегим, Зебуниса, Увайсий, Мутриба, Шамсирой Хасанова, Чингиз Ахмаров.

SHAMSIROY KHASANOVA IS THE FIRST ARTIST TO REVIVE THE IMAGE OF ORIENTAL POETS IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Zahidjonova Muattar Omonulla kizi.

K. Behzod National Institute of Painting and Design

Art history: fine and applied arts

3rd year student

ABSTRACT

The article highlights the work of Shamsra Hasanova, the first female artist in the history of national painting, and reveals that she was the first to turn to the image of Oriental writers through her portraits of Nodirabegim, Uvaysi, Zebuniso, Mutriba. It is proved that the artist, trying to restore the images of poets in a historical portrait, focused all attention on the artistic features of portraits.

Keyword: national painting of Uzbekistan, historical portrait, Nodirabegim, Zebunnisa, Uwaisiy, Mutriba, Shamsiroy Khasanova, Chingiz Akhmarov.

XX-asrda O‘zbekistonda rus-yevropa madaniyati ta’sirida teatr, tasviriy san’at, kino kabi san’at turlari keng rivojlandi. Mamlakatda nafis xilqat egalari tobora jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va badiiy hayotida o‘z o‘rnini topa boshladi. Ular orasida “Sharq Aysedora Dunkani” sifatida tanilgan baletmeyster, raqqosa Tamaraxonim (1906 – 1991), yuridik fanlar doktori, O‘zSSR yustitsiyasi vaziri, O‘zSSR oliy sudi raisi, jinoyat huquqi bo‘yicha o‘zbek tilidagi birinchi darslik muallifi, ayollarning haq-huquqlari kurashchisi Xadicha Sulaymonova (1913 – 1965), o‘zbek ayollari taqdiri kuyunchagi, shoira Zulfiya (1915–1996), xalqaro darajadagi balerina, mashhur spektakllar baletmeysteri, «Munojot», «Tanovar», «Dilxiroj» milliy raqslari xoreografi, pedagog Galiya Izmaylova (1923–2010) nomlarini faxr bilan tilga olish mumkin. Zamondagi xotin-qizlarning mutloq ko‘pchiligi qishloq xo‘jaligida – paxta terish, pilla yetishtirish, traktor haydash bilan band bo‘lgan vaqtda ular millat ayollarining ilmiy, ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish, yangi jamiyatni qurishda ayollarning faol rolini oshirish bilan band bo‘lishdi. Albatta, murakkab va qaltis siyosiy makon, barqaror bo‘lmagan mafkuraviy cheklovlar qurshovida ayollarning ijodkor, rahbar sifatidagi faoliyatlari osonlikcha kechmagan. Bunga umrini milliy rangtasvir

rivojiga, Sharq shoiralari nomini tiklash, ommalashtirish hamda ularning siymosini yaratishga bag'ishlagan ilk o'zbek ayol rassomi – Shamsiro'y Hasanova (1917–1956) ijodi misolida guvoh bo'lish mumkin. Rassomning ijodi, milliy rangtasvir rivojiga qo'shgan hissasi hukumat tomonidan e'tirof etilib, Kamoliddin Behzod institutida ayol-qizlar ijodini rahbatlantirish maqsadida Shamsiro'y Hasanova nomli stipendiya tashkil etildi. Bu albatta, rassom ijodiga munosib e'tirofdir.

Shamsiro'y Hasanova yurtimizda inqilobiy to'ntarishlaru turli siyosiy o'zgarishlar ro'y berayotgan murakkab bir davrda Toshkentdagi ishchilar shaharchasida tug'ilgan. Mohir kashtachi bo'lgan onasining ranglar tanlash iste'dodi, yoki ganch va yog'och ustasi bo'lgan otasining shakllar yasash mahorati unda badiiy ijodga mehr uyg'otgan. O'tgan asrning o'ttizinchi yillarida ayol kishining rassom bo'lishi g'ayritabiiy hodisa, ko'pchilik uchun andozaga tushmaydigan bir hol edi. 1924-yilda u Zebiniso Begim nomidagi o'rta maktabga kirib, uni 1931-yilda tamomlaydi. 1931–1932-yillarda maktabgacha ta'lim bilim yurtida o'qiydi. O'qish jarayonida rangtasvirga ishtiyoqi balandligi bois, devoriy gazetalarning bezak ishlarida qatnashgan. So'ng, Toshkentdagi Badiiy bilim yurtida va O'zbekiston rassomlari uyushmasi qoshidagi malaka oshirish studiyasida o'qigan [1]. 1941-yilda O'zbekiston davlat san'at muzeyiga ishga kirib, ekskursovodlikdan to muzey direktorigacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi. Bu yerda u turmush o'rtog'i O'zbekiston xalq rassomi, mahobatli rangtasvir ustasi Chingiz Axmarov bilan tanishadi. Bu ikki ijodkorlarning badiiy olami bir-biriga juda yaqin edi. Ijod ular uchun yashash tarziga, hayotiga aylangan edi.

Sh.Hasanova ijodini boshlagan davrda A.Volkov, P.Benkov, N.Kashina, Z.Kovalevskaya kabi zabardast, kuchli, professional badiiy ta'limga ega rassomlar guruhi badiiy maydonda yetakchilik qilishar edi. Ularning ijodiy qudrati fonida nozik Shamsiro'y darrov taslim bo'lmadi. Aksincha, muzeydagi jahon rangtasviri durdonalaridan nusxa ko'chirish, etyudlarga chiqish orqali badiiy malakasini sayqallab bordi hamda Sharq shoiralari siymosini yaratish kabi o'z yo'lini belgiladi. Arxiv manbalaridagi 1930-1950 yillardagi ko'rgazmalarni muhokamasi dalolatnomalari, mazkur yillardagi san'atshunoslik tadqiqotlari bilan tanishish jarayonida doimiy shafqatsiz tanqidlar sharoitlarida ular uchun ijod qilish naqadar og'ir bo'lganligi kishini qattiq hayratga soladi. Go'yoki ularning taqdiri uzra g'oyaviy mashinaning kuchli bosimi ezg'ilab o'tgandek.

Ikkinchi jahon urushi yillarda tarixiy shaxslar portretlarini yaratishga e'tibor ortgan edi. Uning 1940 yillarda yaratgan “Shoira Zebuniso” (1943, 1946), “Shoira Nodira” (1944-1945), “Shoira Uvaysiy” (1947), “Shoira Mutriba” (1947) portretlarida rassom yuksak oliy maqsadni, ya'ni she'riyati kam sonli muxlislarga ma'lum, shaxsi to'laqonli o'rganilmagan tarixiy qiyofalarni jonlantirish maqsadini qo'ydi.

Tasvirlanuvchilarning har birida rassom o'ziga yaqin va tanish fazilatlarini – xarakterning barqarorligini, ma'naviy yuksaklikni ko'rdi. Sh.Hasanova o'n yil avval paranjisini yechib, ijtimoiy faolligi oshgan ayollarning nafaqat jismoniy, balki ilmiy, intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun ideallar lozimligi va bu albatta turkiy xalq vakillari bo'lishi lozimligini o'z vaqtida anglay olgan. Zotan, rassomlar ijodida asosiy ayol qahramonlar sifatida kolxozchi, brigadir, zarbdor, komsomol ayol-qizlarning portretlari olib chiqilar edi.

O'zbek xalqining qahramonlik o'tmishi mavzusini ulug'lash jarayonlarida rassom o'tmishdagi mashxur o'zbek shoira, yozuvchilari portretlari ustida izlanishlar olib bordi. Bu uning uslubini shakllanishida muhim uo'rin tutdi. Sh.Xasanova bu obrazlarni Sharq miniatyurasi an'analari, mo'yqalam surtmalari kengligi va xarakter individualligi bilan boyitgan xolda yaratdi. O'rta Osiyo miniatyura maktabi va mahobatli rassomchiligining plastik yechimi, ziynatli bezakdor rang gammasi uning ishlarining, ijodiy uslubini shakllanishiga ta'sir etdi. Bu xususiyatlar uning tarixiy portretlarida o'z ifodasini topdi. Boburning nabirasi hind shoirasi Zebuniso begim, Nodirabegim, Uvaysiy, Mutriba portreti o'zining kompozitsiya tuzilishi, koloritining go'zalligi va chiziq plastikasining ifodaliligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa qashg'ar shoirasi Mutriba portreti o'zining shaftoli gulidek nozik, billurdek tiniq rangi, chiziqlarining musiqaviyligi bilan katta taassurot qoldiradi. Shoira Mutribaning figurasi qotib qolgandek va bir paytning o'zida harakatda. Uning go'zalligi ertaknamo, ideal va bir paytning o'zida insoniy xislatlarga boy. Sh.Xasanova aniq obrazni ideal va hayotiy mazmunga to'ldirgan. Rassom o'z asarida sharq miniatyura va maxobatli devoriy rassomlik san'ati va g'arb realistik sanati ananalarini uyg'unlashtirishga intilib o'ziga xos yangi plastik yechimga erishgan. Bu tarixiy siymolar bugungi kunda o'zi rahbarlik qilgan O'zbekiston davlat san'at muzeyida saqlanmoqda.

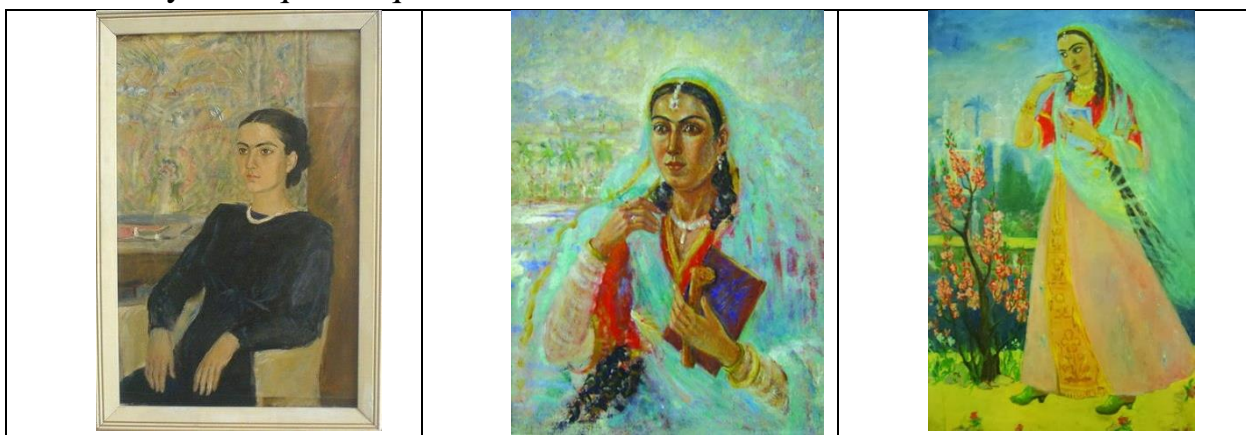
Tarixda shoiralarning betakror she'rlari qolgan, ammo ularning portretlari yo'q va obrazlarni tasvirlash tabiiyki musavvira uchun ko'plab mashaqqatlarni keltirib chiqargan. Rassomning rangtasvir asarlari bilan tanishar ekanmiz rassom o'z oldida turgan vazifalarni naqadar mahorat bilan yechganiga amin bo'lamiz. Zebuniso portretida biz nafaqat o'ziga o'xshash qiyofa ekanligini balki uni Sh.Xasanovaga o'xshash yosh, hayajonli va izlanuvchanlikni ko'ramiz [2].




Sh.Xasanovaning barcha asarlarida milliy xarakterni ochib berishga intilish, o'zining rangtasvirova badiiy tilini, shaxsiy ifoda uslubini izlash sezilib turadi. Asarlar kompozitsion tuzilishi, koloritining go'zalligi va chiziq plastikasining ifodaliligi bilan ajralib turadi. Musavviraning «Bog'bon qiz», «Skripkachi qiz», «Avtoportret», «Qashqar shoirasi Mutriba», «Zebuniso», «Nodirabegim» kabi durdona asarlari o'zbek tasviriy san'ati xazinasidan mustahkam joy oldi. Uning «Koptok gul», «Xitoy chinnisi», «Mevalar» kabi natyurmortlarida aks etgan tasvirlar o'zbekona an'analari,

xalqimizning kundalik yashash tarzining bir qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, «Natyurmort» asarida och qizg‘ish ranglar fonida oppoq kuzgi xrizantemalar, piyola, chinni idishlar, kichik ayol haykalchasi, xatdon va maktub mayin ranglarda chizilgan, ularda ziyoli bir ayol qalbining ichki hissiy kechinmalarini anglash mumkin.

Shamsro‘y Hasanova tabiatan g‘oyat kamtar inson edi. Muzeysga kelib turgan talabalarga o‘z mehrini bergan, o‘zbek san‘at va madaniyati tarixining jasoratli, zukko, ijodkor ayollari haqida hikoya qilishni burchi deb bilgan. U katta orzu va umidlar bilan yashagan. Bu haqda keksa pedagog rassom To‘xtamurod Sodiqov shunday xotirlaydi: “Men P.Benkov nomli respublika bilim yurti talabasi edim. San‘at muzeyida V.Vereshaginning «Ko‘knori chekuvchilar» kartinasidan nusxa ko‘chirar edim. O‘shanda Shamsro‘y opa muzey direktori yedi. Men muzeyga uch oy davomida muntazam kelib turdim. Opa meni tez-tez o‘z xonasiga olib kirib, choy bilan siylar, rassomlik mahorati haqida gapirar, meni o‘z tengidek ko‘rardi. Opa mendan o‘n to‘rt yosh katta edi, qarangki, men institutga kirganimda, u kishi shu yoshida uchinchi kursda o‘qir ekan. U kishining «O‘zbek ayollari» nomli diplom ishi respublika rassomlik bilim yurti binosi foyesida osiqlik turardi. Musavvira ijodidan biz bilgandan ko‘ra ko‘proq meros qolgan. Bunday deyishimga bir voqea asos beradi. Bir kuni Nosir Husanov bir mahallaga borib qoladi va bir xonadonning uy chordog‘idan o‘ram-o‘ram qilib qo‘yilgan asarlarni ko‘rib qoladi. Shunda u: «Sizlarning oilangizda rassom bormi?» deb so‘raganida, uy egasi Shamsro‘y Hasanova ularning yaqin qarindoshi bo‘lganini, bu asarlar undan meros ekanini aytadi. Afsuski, men Nosirdan uning manzilini so‘ramagan edim. Nosir ham bundan o‘n yilcha avval olamdan o‘tgan” [3].

Shamsiro‘y Hasanova 1956-yil kuzida og‘ir dardga chalinib, vafot etdi. Undan bir-biridan go‘zal rangtasvir asarlari meros qoldi. Rassom uzoq yashamasa-da, O‘zbekiston tasviriy san‘ati uchun uning nomi bilan o‘tmishdagi o‘zbek adibalari obrazlari galereyasi yaratildi va badiiy merosi sabab o‘zining nomi ham mazkur adibalar qatoridan joy oldi. Shamsiro‘y Hasanovaning tarixiy siymolar obrazi aks ettirilgan mashhur asarlari bugungi kunda o‘zi rahbarlik qilgan O‘zbekiston davlat san‘at muzeyida saqlanmoqda.



| | | |
|---|---|---|
| Shamsiro‘y Hasanova avtoportreti | Zebuniso portreti. 1943 yil | Zebuniso portreti. 1946 yil |
|  |  |  |
| Nodirabegim portreti. 1945-46 yy | Shoira Uvaysiy portreti | Qashqar shoirasi Mutriba portreti |

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1]. Fatxullayev R. Shamsiro‘y Hasanova: ranglardagi ishq sarguzashti / Jahon adabiyoti. – Toshkent: 2017. B. 202 – 203.

[2]. Саидова Д. Жемчужина узбекского искусства – художник Шамсирой Хасанова / SAN‘AT №1-2. – Тошкент: 2005. https://sanat.orexca.com/2005-rus/2005-1-2/pearl_of_art-2/

[3]. Normatov H. Shamsroyning qalb tugyonlari & Shamsroy. Telefilm. 2012. Xurshid Davron kutubxonasi. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/nodir-normatov-shamsroyning-qalb-tugyonlari.html>

DNK PROFILLAR BAZASINI YARATISHGA DOIR MULOHAZALAR

Eshquvatov Sanjar Xasan o'g'li

Samarqand davlat tibbiyot universiteti,
Tibbiy biologiya fakulteti talabasi

PhD. Sattarova Xulkar G'ayratovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti,
Biologik kimyo kafedrasida assistenti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada DNK profillar (gen banki) bazasini yaratish va undan qanday maqsadda foydalanish, turli xil jinoyatlarda qoldirilgan dalillardan (soch, qon, teri hujayralari, tupig va boshqa barcha DNK saqlovchi biologik materiallardan) foydalanib jinoyatchini o'ta yuqori aniqlik bilan aniqlashga doir ma'lumotlar o'rganib chiqilgan. Shaxsi noma'lum murdalarni shaxsini aniqlash, ota-onasi noma'lum bolalarning ota-onasini DNK profillar bazasi metodi orqali aniqlashda butun jahonda amalga oshirilgan tadqiqotlar to'g'risida mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'z. DNK profillari, qon, soch-tuklar, DNK sekvinatsiya, PZR (polimeraza zanjir reaksiyasi), sud-tibbiy ekspertiza, CODIS.

Dolzarbliigi: Jadal suratlarda rivojlanib borayotgan bir davrda, turli xildagi jinoyatlar va qonunbuzarliklar, noodatiy tartibsizliklar ortib bormoqda. Jinoyatchilarni aniq dalillar asosida isbotlashda, shaxsi noma'lum murdalarni shaxsini aniqlashda, ota-onasi noma'lum bolalarning ota-onasini topishda, jinoyat izlari asosida ushbu jarayonga aniqlik kiritishda molekulyar darajadagi tadqiqotlar talab etiladi. Bu boradagi tadqiqotlar epigenetika deb atalib, u sud-tibbiyoti fanining rivojlanib borayotgan sohasidir [1,6.]. DNK ketma-ketligini aniqlash epigenetik modifikatsiyaning bir turi bo'lib, odam organizmidagi hujayra ketma-ketligiga qarab shaxsni tasdiqlashdan tashqari juda ko'plab sohalarda qo'llash mumkin. Jumladan yoshni xronologik baholash, bir xil egizaklarni farqlash va tana suyuqligini aniqlash kiradi. Biroq, sud-tibbiyot tadqiqotlarida DNK ketma-ketligidagi belgilarini maqsadli aniqlash va tahlil qilish bo'yicha o'rnatilgan tartibdagi metodologiya hali mavjud emas. XXI asr boshlarida aholini yoppasiga DNK ketma-ketligini bankka kiritishga asoslangan yondashuv taklif qilindi. Ushbu tadqiqotni amaliyotda qo'llash klinik epigenetikada yaxshi tasdiqlangan va sud-tibbiyot sohasida yangi texnologiya sifatida

paydo bo'ldi. Ushbu soha ya'ni DNK ketma ketligi asosida tahlil qilish uchun ushbu usulning potentsial afzalliklari, cheklovlari va mulohazalarini o'rganadi.

DNK profilini aniqlash quyidagi maqsadlarda muntazam ravishda qo'llaniladi: o'g'irlikdan tortib qotillikgacha bo'lgan keng ko'lamli jinoyatlarni tergov qilishda, gumondorlarni aniqlash va aybsizlarni istisno qilish, politsiya tergov vaqtini qisqartirishda, tarixiy holatlarni hal qilishda, jinoyatlar va jinoyat sodir etilgan joylarni tiklash jarayoniga yordam berishda, inson qoldiqlarini, shu jumladan falokat hodisalarini aniqlashda vaqtiga shaxsi noma'lum kishilarning shaxslarini tasdiqlashda, otalikni aniqlash bo'yicha sud-tibbiy ekspertizani o'tkazishda yordam beradi.

Bu boradagi tadqiqotlar 1977 yilda Sangerning sekvinatsiya usulini kashf etishi bilan boshlangan va bugungi kunda ommaviy parallel ketma-ketlikni (MPS) aniqlaydigan keyingi avlod sekvensiyasi texnikasiga aylangan DNK sekvensiyasi biotexnologiya, virusologiya va tibbiy diagnostika kabi qo'llanilishi sohalarida muhim ahamiyatga ega. So'nggi 2-3 yil ichida nashr etilgan maqolalar soni ortib borayotganidan dalolat beradiki, bu usullar sud-tibbiyot sohasida ham e'tiborni tortdi. Birinchi, ikkinchi va uchinchi avlod sekvensiyasi texnikasining qisqacha tavsifini o'z ichiga olgan va sud-tibbiyot sohasida qo'llaniladigan inson DNK tahlilidagi so'nggi ishlanmalarga qaratilgan usullar ishlab chiqilgan. Sud-tibbiyot tahlilining ahamiyati shundaki, standart STR-profillarni yaratishdan tashqari, polimorfizmlarni izlash uchun DNK takrorlanishi ham ketma-ket bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, qo'shimcha SNPLar ajdod, otalik yoki fenotip haqida ma'lumot olish uchun ketma-ket joylashtirilishi mumkin. Hozirgi MPS tizimlari jinoyat joyidan faqat cheklangan miqdordagi DNK yoki yuqori darajada degradatsiyaga uchragan DNK himoyalangan hollarda ham juda foydali. Agar yetarli miqdorda autosomal DNK bo'lmasa, mitoxondrial DNK onaning nasl-nasabini tahlil qilish uchun ketma-ketlikda bo'lishi mumkin. Ushbu ishlanmalar NGSdan foydalanish sud-tibbiyot fanlari uchun ajralmas vositaga aylanishini aniq ko'rinib turibdi. Bu borada AQShda ko'pgina ishlar amalga oshirilgan va CODIS dasturi ishlab chiqilgan. [2,7]

CODIS bu - Birlashgan DNK indeks tizimi bo'lib, [Federal qidiruv byurosi](#) tomonidan yaratilgan va qo'llab-quvvatlangan [Qo'shma Shtatlar milliy DNK ma'lumotlar bazasi](#) hisoblanadi. CODIS uchta ma'lumot darajasidan iborat; DNK profillari kelib chiqadigan mahalliy DNK indeks tizimlari (LDIS), davlatlar ichidagi laboratoriyalarga ma'lumot almashish imkonini beruvchi Davlat DNK indeks tizimlari (SDIS) va davlatlarga DNK ma'lumotlarini bir-biri bilan solishtirish imkonini beruvchi Milliy DNK indeks tizimi (NDIS) shular jumlasidandir [3,5].

CODIS dasturi qidirilayotgan ma'lumotlar turiga qarab bir nechta turli ma'lumotlar bazalarini o'z ichiga oladi. INTERPOL xalqaro sud ekspertiza menejerlari simpoziumining bir qismi sifatida 2019 yildan 2022 yilgacha biologiya fanlari

bog'yicha sud-tibbiyotiga oid adabiyotlarni qamrab oladi. Ko'rib chiqilgan mavzular orasida tezkor DNK testi, huquqni muhofaza qilish organlarining DNK ma'lumotlar bazalaridan foydalanish, shuningdek, maxfiylik-axloqiy masalalar, sud biologiyasi va tana suyuqligi identifikatsiyasi, DNKni ajratib olish va terish usullari, ehtimollik genotiplash dasturi (PGS), DNKni uzatish bilan aralashish talqini kabi tergov genetik genealogiyasi DNK ma'lumotlar bazalaridan foydalanish kiradi va faoliyat darajasidagi baholashlar, keyingi avlod sekvensiyasi (NGS), DNK fenotipi, nasl belgilari (Y-xromosoma, mitoxondriyal DNK, X-xromosoma), yangi markerlar va yondashuvlar (mikroplotiplar, proteomika va mikrobia DNK), qarindoshlik tahlili va inson ofat qurbonlarini identifikatsiyalash (DVI) bilan identifikatsiya qilish va inson bo'lmagan DNK testlari, shu jumladan yovvoyi tabiatning sud tibbiyotini keltirish mumkin [8,10].

Ushbu tizim DNK mutaxassisi tomonidan universal foydalanish mumkin bo'lgan genom yig'ilishiga asoslangan va keng miqyosda ketma-ketlik ma'lumotlarini yaratish uchun umumiy sud-tibbiy hamjamiyat tomonidan MPS qabul qilinishidan oldin foydalanish va talqin qilish uchun qulay bo'lishi kerak. Idoralar asosidagi STR tahlili uchun belgilangan nomenklatura kelajakda o'zgarishsiz qolsa-da, ketma-ketlikka asoslangan STR genotiplari nomenklaturasi yangilangan qoidalarga amal qilishi va muvofiqlikni kafolatlash uchun MPS ketma-ketliklarini ma'lumotlar konventsiyalariga moslashtirish uchun transilatsiya qiluvchi ekspert tizimlari tomonidan yaratilishi kerak[5,9,11].

Tadqiqotchilar uchun ushbu innovatsiyalarni sud-tibbiyot amaliyotiga qanday tatbiq etish mumkinligini sinchkovlik bilan ko'rib chiqish, ularning potentsial foydalarini maksimal darajada oshirishni ta'minlash asosiy muammo bo'ladi. Epigenetika va to'qimalar turini aniqlash va yoshni taxmin qilish uchun DNK ketma-ketligini tahlil qilish va sud genetik genealogiyasining rivojlanayotgan sohasi hisoblanadi.

Maqsad. O'zbekistonda yashovchi fuqorolardan olingan namunalar asosida yaratilgan bazadagi ma'lumotlarga asoslanib, sodir etilgan turli xildagi jinoyat joyidan topilgan qon, sperma, tupik, teri, soch-tuklardagi DNK namunalari bilan taqqoslash natijalari o'tkaziladi. Bazadagi va namunadagi DNK ketma-ketligi asosida uning shaxsini aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari turli xildagi zo'ravonlikdan keyingi asoratlarda: ko'kargan joylarda barmoq izi topilmagan holatlarda epidermis hujayralari qoldiqlarini orqali tadqiqot o'tkazish imkonini beradi. Shaxsi noma'lum murda bo'laklari yoki a'zoldan DNK na'munasini olish va uni baza orqali qidirib topish, uni korellatsiya orqali tiklab aniqlashdan ancha oson hisoblanadi. Ko'chadan topilgan bolalarning ota onasini aniqlash bunda bola DNKsini olish va baza orqali shunga eng yuqori mos keladigan profilni qidirish, buning uchun bizga ota-ona

materiallari talab qilinmaydi. Topilgan ma'lumotlar murda shaxsi, yoshi, tug'ulgan joyi, jinoyatchi shaxsi, ma'lumotlari boshqa usullarga qaraganda aniqligi yuqori bo'ladi.

Materiallar va metodlar. Molekulyar biologiyani yangi yo'nalishi hisoblangan - sekvinatsiya usulida foydalaniladi. Bunda har bir shaxsdan DNK materialini olib, uning shaxs uchun tegishli allellar takrorlanishini hisoblash va shaxs uchun muvofiq kodni yaratish. Bu kodlar individual bo'lib boshqa hech kimda qayta takrorlanmaydi. Shu kod ostida bazaga uning ma'lumotlari kiritiladi, F.I.S.H, tug'ulgan joyi, ota-onasi, jinsi va shunga o'xshash ma'lumotlar kiritiladi, bu ma'lumotlar DNK kodi ostida joylashadi. Qidiruvda tegishli DNKni topib undan kodni olib va uni baza orqali qidirilganda shaxsiy ma'lumotlari kelib chiqadi. Materiallar qon, sperma, sochtuklar, teri hujayralari, tupig (quruq tupig sigareta qoldiqlarida) va boshqa DNK saqlovchi biologik materiallar bo'lishi mumkin.

Tadqiqot bo'yicha olingan natijalar mulohazasi. DNK profilini olish - bunda DNK dagi ma'lum ketma-ketliklardagi allel genlarning takrorlanishlarini solishtirish uchun ishlatiladigan keng tarqalgan molekulyar biologiya usuli kerak bo'ladi. Bu takrorlanishlar soni odamlarda farq qiladi va buni Polimeraza zanjir reaksiyasi bilan aniqlanadi (PCR). Bu metod birinchi bo'lib 1998-yilda AQSHda FQB (federal qidiruv byurosi) tomonidan amalga oshirilgan va DNK bazasi yaratilgan 2020-yil holatiga ko'ra 14 mln kishi DNK profili kiritilgan bo'lib ularning asosiy qismini jinoyatchilar tashkil etadi. Bu tizim 2020-yilgacha 530000 jinoyatchini aniqlagan va 520000 qidiruvda yordam bergan. 2021 yidagi AQSH hukumatining rasmiy web saytidagi statistik ma'lumotlarga ko'ra Alyaskada 25,205 jinoyatchi profillari, 45 029 hibsga olinganlarning, 2901 sud tibbiyoti profillari kiritilgan bo'lib, ushbu hisobotlar 1391 tekshiruvlarda yordam bergan. Huddi shunday Nyu Yorkda 685 719 jinoyatchi profillari, 75 037 sud tibbiyoti profillari kiritilgan bo'lib, ushbu hisobotlar 31 869 tekshiruvlarda musbat ko'rsatkich hosil bo'lgan.

Milliy DNK indeksi (NDIS) 2021-yil oktabr holatiga ko'ra 14 836 490 dan ortiq jinoyatchi profilini, 4 513 955 hibsga olinganlar profilini va 1 144 255 sud-tibbiy profilini o'z ichiga oladi. CODIS dasturining muvaffaqiyati shundan iboratki, uning ochilishiga yordam beradigan jinoyatlar soni bilan o'lchanadi. CODISning asosiy ko'rsatkichi, "Tergovga yordam" CODIS tergov jarayoniga qo'shimcha qiymat bergan jinoiy tergovlar sonini kuzatib boradi. Bugungi kunda CODIS dasturida 587 773 dan ortiq jinoyatlarni ochishga va 574 343 dan ortiq tergovga yordam berdi.

Statistik ma'lumotlarning hozirda AQSHdagi barcha shtatlarda va Puerto-Riko, shuningdek, DC/FBI laboratoriyasi, Kolumbiya okrugi (DC) va AQSh armiyasi uchun xaritalar va jadvallarda mavjud.

Xulosa. DNK dalillarini olish anchagina oson, chunki genetik material barcha inson hujayralarida mavjud. Natijada, jinoyat joylarida qoldirilgan kichik biologik qismlardan, DNK ketma-ketligini aniqlash va ushbu ma'lumot bo'yicha jinoyat ishiga aniqlik kiritishda ishlatilish mumkin. Zamonaviy texnologiyalar yordamida tahlil qilish uchun zarur bo'lgan DNK miqdorini hatto kichik biologik namunadan ham foydalanish, jinoyatni sodir etgan shubhali shaxslarning DNK ketma-ketliklari bilan taqqoslash imkonini beradi. Biroq, sud tibbiyoti asosan ehtimolliklarga asoslangan fan bo'lganligi sababli, hatto tasdiqlangan "moslik" ham aybning aniq isbotini keltirmaydi. Bundan tashqari, o'tmishdagi jinoyatchilarni yaqinda sodir bo'lgan jinoyatlar bilan bog'lash jarayonini soddalashtirish uchun mo'ljallangan DNK ma'lumotlar bazalari individual genetik huquqlar bilan bog'liq xavotirlar, shuningdek, namunani kechiktirish bilan bog'liq muammolar bo'lgan holatlarda ham ushbu ma'lumotlar bazalarining yakuniy foydaliligiga olib keladi. Natijada, sud ekspertizasi zamonaviy adliya tizimi uchun shubhasiz muhim bo'lsa-da, uning shaxsiy oqibatlari va axloqiy savollari ilmiy, huquqni muhofaza qilish organlari va yuridik hamjamiyatlarda doimiy muhokama qilinadigan mavzulardir. Shunday bo'lsada, O'zbekiston aholisiga nisbatan bunday tadqiqotlarni qo'llash samara berishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Department of Biological and Environmental Sciences and Technologies (Di.S.Te.B.A.), University of Salento, Lecce, Italy. Electronic address: antonella.muscella@unisalento.it.
2. Life Sciences, University of Modena and Reggio Emilia, 41125 Modena, Italy.
3. National Institute for Cardiovascular Research-INRC, 40126 Bologna, Italy.
4. Public Healthcare, Sports Medicine Service, Azienda USL of Modena, 41121 Modena, Italy.
5. Medical and Surgical Sciences for Children and Adults, University of Modena and Reggio Emilia, 41125 Modena, Italy.

6. Surgery, Medicine, Dentistry and Morphological Sciences, University of Modena and Reggio Emilia, 41125 Modena, Italy.

7. ХГ Саттарова, ОД Ачилова, МР Баратова, НХ Исламов, ЛА Саламова, РА Орипов, ВА Мамиров. Особенности использования иммунноферментного анализа при диагностике эхинококкозов. Общество и инновации, 2020. 598-603 стр.

8. Sattarova Xulkar G'ayratovna, Khalikov Qahhor Mirzayevich, Suvonkulov Uktam Toirovich, Usarov Gafur Xusanovich. PRINCIPLES OF THE USE OF ANTIGENS IN THE IMMUNITY DIAGNOSIS OF ECHINOCOCCOIS DISEASE. Thematics Journal of Social Sciences. 2022/4/8.

9. У Сувонкулов, А Мамедов, О Ачилова, Х Саттарова. Эхинококкоз печени: случай из практики. Журнал вестник врача. 1(98)170-173.

10. Jabarova Dilara, Sattarova Hulkar Gayratovna. MYOCARDIAL ARRYTHMIA ASSOCIATED WITH THE NERVOUS SYSTEM AND THE STATE OF OTHER ORGANS PATHOLOGICAL PROCESS. Web of Scientist: International Scientific Research Journalю 3/9, 130-134.

11. UG Xusanovich, NM Erkinovna, SH Gayratovna. THE FAUNA OF MOSQUITES (DIPTERA: PHLEBOTOMINA) AND ITS EPIDEMIOLOGICAL IMPORTANCE IN THE SKIN LEISHMANIOSIS OF UZBEKISTAN. Web of Scientist: International Scientific Research Journal.3/4,1123-1128.

12. Х.Г. Саттарова Г.Х.Усаров, В.С.Турицин, Ш.Х.Келдиёров, ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТЕРИ ЛЕЙШМАНИЁЗИ ЎЧОҚЛАРИДА МОСКИТЛАР (DIPTERA: PHLEBOTOMINA) ФАУНАСИ ВА УНИНГ ЭПИДЕМИОЛОГИК АҲАМИЯТИ. Вестник Хорезмской академии Маъмуна. 91 7/1, 106 бет.

QARAQALPAQ XALIQ NAMALARI TIYKARINDA BALALAR DÓRETIWSHILIGIN RAWAJLANDIRIWDA INTERAKTIV METODLARDI QOLLANIW USILLARI

Bawenova Aynura Jienbaevna

Ájiniyz atındaǵı NMPI “Muzıka tálimi hám kórkem-óner”
qánigeligi 2-basqısh magistrantı

Tayanısh sózler: muzıka, metod, interaktiv, bilim, kónlikpe, tájiriye, pedagogikalıq texnologiya, nátiyjelilik.

Key words: music, method, interactive, knowledge, skills, experience, pedagogical technologies, result.

Mámleketimiz Prezidenti Sh. M. Mirziyoevniń aytıp ótkenindey: “Hámmemizge bir haqıyqat anıq bolıwı kerek: biz ámeldegi rawajlanıw pátleri menen óz aldımızǵa qoyǵan joqarı maqsetlerge erise almaymız. Búgin zaman ózgermekte, onıń talabı, aldımızǵa qoyıp atırǵan wazıypaları artıp barmaqta. Mine usınday quramalı shárayatta «sen- maǵan tiyme, men-saǵan tiymeymen» degen keypiyat penen islewdiń waqtı ótti. Biz «jaǵday jaman, jaǵday awır» dep siltaw izlewge úyrenip qalǵanbız. Biraq usı jaǵdaydı kim ózgerdedi, kim izge saladı, degen sorawdı, keliń ózimizge bereyik. Jaǵdaydı ózimiz, óz aqıl-ziyrekligimiz, minetimiz benen ózgertpesek, hesh kim shetten kelip bul isti biz ushın ózgertip bermeydi¹».

Demek, bilimlendiriw sistemasınıń barlıq basqıshında bilimdi puxta iyelewdi támiynlew, oqıtıwshıdan kóp miynetti talap etedi hám elede kásiplik sheberligin arttıradı. Yaǵnıy muzıka táliminde shólkemlestiriw formaları járdeminde muzıka sabaqlarında oqıtıwshınıń pedagogikalıq sheberligi, dóretiwshiligi, óz pánin puxta biliwi, óz ústinde kóbirek islewı, onı jaslarǵa úyretiwdiń qolaylı metodların tańlay alıwı sıyaqlı kásiplik sıpatların hám sheberligin asırıwı tiyis.

Muzıka páni oqıtıwshısı hár bir jańa temanı ótken waqtında tapsırmalardıń mazmunı jaǵınan hár túrli hám qızıqlı bolıwına ititbar qaratıwı kerek. Oqıwshılarǵa jańalıqlardı jetkerip beriw menen birge, olardıń psixofiziologiyalıq imkaniyatların esapqa alıw, olardıń pikirlew qábiletlerin hám dóretiwshiliklerin rawajlandıra alıwı kerek.

Házirgi waqıtta interaktiv usıllar haqqında onıń mazmunı, áhmiyeti hám wazıypası haqqında júdá kóp pikirler bar. Maqsetke erisiwde belgili bir tosqınlıqtı jeńip ótiw ushın qollanılatuǵın ilajlar jıynaǵı metod dep ayıladı. Metod –yunon tilinen alınǵan bolıp “izleniw jolı”, “úyreniw quralı” mánilerin bildiredi. Olar ulıwmalastırılıp

kórsetilgende oqıtıw metodın tómendegishe táriyplew múmkin.: Oqıtıw metodı – tálim maqsetleri ushın oqıtıwshı hám oqıwshılardıń birgeliktegi iskerligine aytıladı. Oqıtıwshı – bul iskerlikti basqaradı. Oqıtıwshı tárepinen qollanılatuǵın barlıq metodlar oqıwshılarda tárbiyalıq, kórkem talǵamın tárbiyalaw, muzıkalıq qáiletin qalıplestiriw, muzıka atqarıwın basqarıw, dóretiwshilik iskerlikke tartıwǵa qaratılǵan bolıwı kerek. (2)

Bilimlendiriw tarawında interaktiv metodlar, innovaciyalıq texnologiyalar, pedagogikalıq hám xabar texnologiyaların oqıw processinde qollanıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıq, itibar kúnnen-kúнге kúsheyip barmaqta, bunday bolıwınıń sebeplerinen biri, usı waqıtqa shekem dástúriy tálimde oqıwshılar tek ǵana tayar bilimlerdi iyelewge úyretilgen bolsa, zamanagóy sabaqlarda bolsa, olardıń iyelep atırǵan bilimlerdi ózleri izlep tabıwına, óz-betinshe úyrenip analizlewine, hátteki juwmaqlardı ózleri keltirip shıǵarıwına úyretedi. Innovaciya (inglizshe innovation) – jańalıq kiritiw, jańalıq degen mánilerdi bildiredi. Innavacion texnologiyalar pedagogik processte hámde oqıtıwshı hámde oqıwshı iskerligine jańalıq, ózgerisler kiritiw bolıp, onı ámelge asırıwda tiykarınan interaktiv metodlardan tolıq paydalanıladı. Interaktiv metodlar bul-interaktiv inglizshe interakt sózinen alınǵan bolıp, inter- birgelikte, akt- háreket qılıw degen mánisti bildiredi. (3)

Tálimniń interaktiv metodı XX ásirniń aqırı hám XXI ásirniń baslarınan pedagogikalıq ádebiyatlarda keń isletilip kelinmekte hám bilimlendiriw tarawında paydalanıp klenibekte. Onıń tiykarǵı maqseti- oqıwshılardı óz- betinshe bilim alıwǵa qızıqtırıw, óz ústinde kóbirek islew, qosımsha ádebiyatlardı oqıw, zaman menen birgelikte tálim-tárbiyaǵa, óz-betinshe pikir júrgize alatuǵın kámil insandı tárbiyalaw bolıp tabıladı.

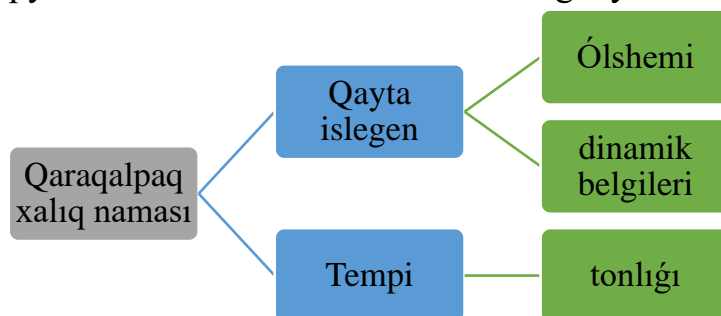
Demek, hár bir pándı, sonıń ishinde muzıka pánin oqıtıwda hár qıylı usıllardan paydalanılǵan halda ótilse, jaqsı nátiyje beredi hám oqıwshılarda pánge bolǵan qızıǵıwshılıǵın rawajlandıradı. Bul bolsa óz gezeginde jetik qániygeler, óz kásibiniń mamanı bolıp jetilisiwine úlken túrtki boladı.

“**Aqılıy hújim**” usılı hámmege tanıs hámde eń kóp qollanılatuǵın metod bolıp esaplanadı. Aqılıy hújim metodı qoyılǵan mashqala sheshimine baylanıslı ráwishte 5-10 minut dawam etiwı múmkin. Bul usıl járdeminde sabaq waqtında qálegen mashqalalarǵa qaray bir neshe maqul sheshimlerdi tabıw imkanıyatı payda boladı. “Aqılıy hújim” usılı tańlap alınǵan temalar kóleminde belgili bir qádiriyatlardı anıqlaw hám alternativ bolǵan ideyalardı saylaw ushın sharayat jaratadı.

Qaraqalpaq xalıq namaları tiykarında balalar dóretiwshiligin rawajlandırıwda tarmaqlar metodında paydalansaq boladı. “**Tarmaqlar metodı**” (klaster)- pikirlerdiń tarmaqlanıwı- bul pedagogikalıq strategiya bolıp, ol oqıwshılardı qandayda bir temanı tereń úyreniwlerine járdem berip, oqıwshılardı temaǵa tiyisli túsinik yamasa

aniq pikirdi erkin hám ashıq túrde izbe-izlik penen ajıralmas baylanısqa halda tarmaqlawlarına uyreledi.

Bul metod qandayda bir temanı tereń úyreniwden aldın oqıwshılardıń pikirlew iskerligin jedellestiriw hám de keńeytiw ushın xızmet etiwı múmkin. Sonıń menen birge ótilgen temanı bekkemlew, jaqsı ózlestiriw, ulıwmalastırıw hám de oqıwshılardı sol tema boyınsha qıyallardı sızılma formasında ańlatıwǵa iytermeleydi. (mısal)



Qosıq úyretiw hámde muzıka tınlaw processinde shıǵarmalar haqqında sóz etiw, olardan úzindiler atqarıw balalarda qızıǵıwshılıq oyatadı. Bunda shıǵarma mazmunın tolıq túsindiriw gerek.

Dóretpelerdi analiz etiwde balalardı aktiv qatnastırıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Hár bir xalıqtıń milliy muzıkası, kórkem-óneri bar ekenligi, muzıka hár bir tariyxıy dáwirde kórkem aynası ekenligi haqqında balalarda anıq túsiniw payda etiwı gerek. Sol tiykarında qaraqalpaq muzıkasınıń qısqa tariyxı saz ásbapları hám xalıq muzıka janrları, eski qosıqları zamanagóy qosıqların kórsetiw múmkin.

“Teksheme-tekshe” texnologiyası: oqıwshılardıń erkin, ózbetinshe hám ulıwmalıq pikirlewge, jámaát bolıp islewge, izleniwge, pikirlerdi jámlep olardan teoriyalıq hám ámeliy túsiniwler payda qılıwǵa, jámaátke óz pikiri menen tásir qılıwǵa, onı maqullawǵa, sonday-aq, shıǵarma yamasa temanıń tayarnısh túsiniwlerine sıpatlama beriwde iyelegen bilimlerin qollana alıwǵa úyretiw.

Mazmunı: Usı sabaq oqıwshılardıń ótiliwı gerek bolǵan yamasa ótilgen shıǵarma yamasa tema boyınsha kishi toparlarda jámaát bolıp pikirlew hám eslew, úyrenilip atırǵan bilimlerde eske túsirip, toplanǵan pikirlerdi ulıwmalastırıw alıw hám olardı suwret, keste, sızba arqalı túsine alıwǵa úyreledi. Bul texnologiya oqıwshılar menen bir topar ishinde jeke jaǵdayda yamasa toparlarǵa ajratılǵan jaǵdayda jazba túrde ótkeriledi hám prezentaciya qılınadı.

Sabaqta paydalanılátuǵın qurallar: A4 formattaǵı qaǵazlar tayarlanǵan pándi kishi temalar sanına say shep tárepine kishi temalar jazılǵan tarqatpa materiallar, flomaster, flipchart, teńli ruchkalar.M/S

| № | Temalar | Sıpatlama |
|---|--------------|-----------------------------------|
| 1 | “Qara jorǵa” | Qaraqalpaq xalıq naması |
| 2 | “Shaǵala” | Qaraqalpaq xalıq ayaq oyını |

Sabaqti ótkeriw tártibi: Oqıtıwshı,

-Oqıwshılardı temalar sanına qaray hár bir toparǵa ajratıladı, bunda toparlar sanı 5 ten asıp ketpewi kerek;

-topar aǵzaların tarqatpa materialda jazılǵan kishi temalar menen tanıswın hám tema tiykarında bilgenlerin reńli ruchkalar arqalı qaǵazdı óń tárepine jámaát bolıp jazıp shıǵıw wazıypasın beredi hám waqıt belgileydi;

-topar aǵzaları birgelikte tarqatpa materialda berilgen kishi temalar jazılǵan jazba suwret yamasa grafika kórinisinde kórsetedi. Toparlar tolıq maǵlıwmat beriwge háreket qıladı;

-Tarqatpa material toltırılǵannan keyin, topar aǵzalarından bir talaba prezentaciya qıladı. Prezentaciya waqtında toparlar tárepinen tayarlanǵan material, álbette auditoriya taqta(doska)sına shıǵıp izbe-iz qıstırıladi;

-Oqıtıwshı toparlar tárepinen tayarlanǵan materiallarǵa túsinik berip, olardı talıqlap, olardı tuwrılaydı hám birgelikte bahalaydı.

Juwmaqlap aytqanımda muzıka pánin oqıtıwda interaktiv metodlardan paydalanǵan halda ótiw, ótiletuǵın temaǵa sáykes qollaw arqalı oqıwshılardıń óz ústinde islewine, erkin hám durıs pikirlewine, mashqalalı jaǵdaylardan ańsat shıǵa alıwına, logikalıq pikir júrgize alıwına erisiw múmkin.

Rezyume

Bul maqalada muzıka sabaqlarında qaraqalpaq xalıq namaları tiykarında balalar dóretiwshiligin rawajlandırıwda interaktiv metodlardan paydalanǵan halda oqıwshılardıń bilimi, kónlikpe hám tájiriybelerin qalıplestiriw usılları, sonday-aq, pikirlew dárejesin hámde sabaq nátiyjeleliligin asırıwǵa itibar qaratıladı.

Summary

This article will focus on improving the methods of formation of knowledge , skills and skills of students using interactive techniques in the development of children's creativity through Karakalpak folk melodies in music lessons, as well as improving the level of thinking and the effectiveness of the lesson.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR

1. Sh. Mirziyoev «Tanqidiy tahlil, qatıy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik –har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bólishi kerak» T.: «Ózbekiston» 2017 yil B.102

2. M. Xujaeva “Umumtálim maktablarida musıqa óqitish metodikasi” -Óquv qóllanma T.: 2008 yil

3. D.A. Karimova “Musiqiy pedagogik mahorat asoslari” T.: “Iqtisod-Moliya” 2008 yil

KORROZIYA TUFAYLI GAZ QUVURLARINING ISHDAN CHIQISHINING OQIBATLARINI BAHOLASH

Sattarkulov Lazizbek Abror o‘g‘li

Toshkent davlat texnika universiteti,

3-bosqich talabasi

dispatcherthebekabad@gmail.com

Qayumov Abdurasul Shonazarovich

Toshkent davlat texnika universiteti,

Texnika fanlari falsafa doktori PhD

qayumov0611@mail.com

Qaxarova Atirgul Qalandar qizi

Toshkent davlat texnika universiteti,

1-bosqich talabasi

qaxarovaa@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada shikastlangan shahar tabiiy gaz quvurlari uchun sifatli natijalarni baholash usuli taklif qilingan. U manfaatdor tomonlar (mijozlar, xodimlar va jamiyat) tushunchalariga ko‘ra munosabatlarni yomonlashuvi omillarini aniqlashga qaratilgan. Ushbu omillarga ustuvorlik berish uchun maxsus usullar qo‘llanilgan. Natija shuni ko‘rsatadiki, quvur tarmoqlaridagi avariya tufayli mijozlar bilan bir qator muammolar yuz bergan. Shunday qilib, oqibatlarni baholashga korroziya bilan quvur tarmoqlarini shikastlanish xavfini yaxshiroq baholashga erishiladi. Quvurlarni ta‘mirlash, tekshirish va texnik xizmat ko‘rsatish bo‘yicha bir qator omillar yaxshilanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: oqibatlarni baholash, quvur tarmoqlarining buzilishi, korroziya, nufuzni yo‘qotish.

ANNOTATION

This article proposes a method for qualitative assessment of the operation of damaged urban gas pipelines. It aims to identify factors that deteriorate relationships according to the perceptions of stakeholders (customers, employees and society). Special methods were used to prioritize these factors. The result shows that the pipeline accident caused a number of problems for customers. Thus, a better assessment of the

risk of damage to pipelines is achieved with a skew. When repairing, inspecting and maintaining pipelines, a number of factors can be improved.

Key words: consequence assessment, pipeline failure, corrosion, reputation loss.

Shahardagi tabiiy gaz quvurlari avariylariga kelsak, korroziya asosiy sabablardan biridir. Ushbu yer osti quvur tarmog‘i ichki emas, balki tashqi korroziyaga moyil. Ko‘milgan quvur tarmog‘i uchun maxsus ishlab chiqilgan tashqi korroziya modeli uning ishonchliligini oshiradi. Korroziya huruji tufayli quvur tarmog‘ining ishdan chiqishi ko‘plab nohushliklar, jiddiy moliyaviy yo‘qotishlar, iqtisodiy oqibatlar va atrof-muhitga jiddiy zarar etkazish bilan bog‘liq xavflarni keltirib chiqarishi mumkin [1]. Ushbu nosozliklar, shubhasiz, quvur xodimlari zimmasiga tushadi, bu esa yillik foydaning kamayishiga olib keladi. Shu sababli, quvur tarmog‘i nosozligi hodisasining umumiy xarajatlarini bashorat qilish uchun umumiy oqibatlarni baholash uchun operatorlar o‘rtasida xabardorlikka bo‘lgan ehtiyoj keskin oshdi. Ishlab chiqarish yo‘qotilishi, aktivlarning yo‘qolishi, atrof-muhit yo‘qolishi va gaz ta‘minotchilari nufuzining yo‘qolishi oqibatlarni baholashda ko‘rib chiqiladigan yo‘qotishlarning turlari bo‘lib, ular korroziya tufayli quvur ishdan chiqishi hodisasining pul yo‘qotishlarini baholashning yangi metodologiyasini ko‘rsatishi mumkin. Demak, bashorat qilish hodisaning umumiy muvaffaqiyatsizlik narxini aniq baholash mumkin. Bu gaz ta‘minoti operatorlariga kelajakdagi quvurlarni tekshirish va texnik xizmat ko‘rsatish dasturida o‘zlarining aktivlarini himoya qilishda to‘g‘ri qaror qabul qilishda yordam berishi mumkin. Muvaffaqiyatsizlikning umumiy qiymati xavf deb nomlanadi. Xavf hodisaning muvaffaqiyatsizlik ehtimoli (ME) va muvaffaqiyatsizlik oqibati (MO) mahsuloti sifatida belgilanishi mumkin. Turli sohalar xavfni baholash metodi qo‘llaniladi. Quvurdagi avariya oqibatlari odatda atrof-muhitni yo‘qotish, aktivlarning yo‘qolishi va ishlab chiqarish yo‘qotilishi asosida baholanadi. Gaz ta‘minotchilari nufuzlarini yo‘qotish ham shu jumladan bo‘lishi mumkin, chunki korroziya tufayli quvur liniyasi avariya, albatta ta‘minotchi nufuziga sezilarli ta‘sir qiladi. Nufuz - bu quvur operatoriga moddiy yo‘qotishlariga olib kelishi mumkin bo‘lgan nomoddiy aktivdir. Ushbu yaxlitlikning buzilishi manfaatdor tomonlar o‘rtasida salbiy fikrni keltirib chiqarishi mumkin. Bu nufuzning pasayishi belgisidir, chunki nufuz manfaatdor tomonlarning tasavvurlari bilan o‘lchanadi. Quvurni tekshirish va texnik xizmat ko‘rsatish uchun mas‘ul bo‘lgan xodimning yaxlitligi va manfaatdor tomonlarning ta‘sir ko‘rsatishi mumkin edi.

Quvurdagi nosozliklar oqibatlarini baholash bo‘yicha oldingi tadqiqotlar odatda avariyaning moddiy yo‘qotilishini ko‘rib chiqdi, nufuzning yo‘qolishi esa e‘tibordan chetda qoldi, chunki ma‘lumotlarning miqdorini aniqlash qiyin. Atrof-muhit va aktivlarning moddiy yo‘qotishlari voqea sodir bo‘lgan vaqtda hisoblanadi [2]. Boshqa

tomondan, nufuzning yo‘qolishi vaqtga bog‘liq va bu voqea uchun muhim bo‘lgan narsaga bog‘liq. Quvurdagi avariya uchun nufuzni yo‘qotishni o‘lchashga urinish hodisaning qamrov doirasi va jamoatchilikni tashvishga solayotganlik darajasiga qarab amalga oshiriladi. Biroq, bu usul manfaatdor tomonlarning haqiqiy tasavvurlarini tasvirlamaydi vanufuzning ta‘rifi manfaatdor tomonlarning ta‘minotchiga va uning atributlariga bo‘lgan e‘tiborlari hisoblanadi. Nufuz indeksiga asoslangan usul yordamida o‘lchanadi va ko‘pchilik tashkilotlar uchun juda muhimdir, chunki u ta‘minotchining foydasiga ta‘sir qiladi.

Ushbu maqolada korroziyadan kelib chiqqan baxtsiz hodisalar tufayli quvur tarmog‘ining ta‘minotchisi nufuzini yo‘qotishga yordam beradigan omillar muhokama qilinadi. Maxsus so‘rovnoma tashkil qilinadi va unga javob beriladi. Qabul qilingan ma‘lumotlarni qayta ishlash uchun tahlili jarayonining bir nechta qaror qabul qilish mezonlari og‘irlik usuli bilan amalga oshirildi [3].

Korroziyaga uchragan quvur liniyasi tufayli ta‘minotchi nufuzini yo‘qotish omillariga ustuvorlik berish uchun tadqiqot metodologiyasi quyidagicha:

- oxir oqibatda yo‘qotishga hissa qo‘shadigan manfaatdor tomonlarning ta‘sir qiluvchi omillarni to‘plash, quvur liniyasi avariyasida ta‘minotchi nufuzi haqida xabar berish;
- manfaatdor tomonlarga mos keladigan omillarni saralash va qaror qabul qilish muammosini diagramma asosida tuzish;
- so‘rovnomani tuzish va javoblarni integratsiyalashgan dasturiga kiritish;
- har bir diagramma darajasidagi elementlarni oldingi darajadagi har bir elementga nisbatan juftlik bilan taqqoslash;
- faktorlarga ustunlik bering va nufuzni yo‘qotish omillarini tartiblash [4].

Turli mamlakatlarda korroziya natijasida yuzaga kelgan tabiiy gaz quvurlari avariylarining holatlari o‘rganildi va ta‘minotchi nufuzini yo‘qotishni omillari aniqlandi. Keyin bu omillar tegishli manfaatdor tomonlarga ko‘ra saralangan va 1-jadvalda ko‘rsatilganidek raqamlangan. 1-jadvalda ko‘rsatilganidek, maqsad (omillarni ustuvorlashtirish), me‘zonlar (manfaatdor tomonlar) o‘rtasida ta‘sirni yaratishga e‘tibor qaratgan holda tuzilma tuzilgan) va pastki mezonlar (manfaatdor tomonlarga mos keladigan nufuzni yo‘qotish omillari) ko‘rsatilgan (1-jadval). Ushbu tuzilma asosida so‘rovnoma ishlab chiqilgan. Maxsus 2-jadval orqali olingan natijalar taqqoslangan (2-jadval).

1-jadval: Manfaatdor tomonlarning ta'minotchilarga nisbatan qarashlariga ta'sir qiluvchi nufuzni yo'qotish omillari.

| | |
|-----------------------|--|
| Manfaatdor tomonlar | Ta'minotchi nufuzini yo'qotishiga olib keluvchi omillar |
| Moddiy ta'minotchilar | A1: aksiya narxi va bozor kompaniyalarini keskin pasayishi; A2: xizmat yoki sotish jarayoni buzilishi; A3: ta'minotchi reytingi pastga tushirilishi; A4: yangi quvur liniyalarini shartnomalari yo'qolishi; A5: homiylik imkoniyatini yo'qotish. |
| Mijozlar | B1: mijozlar ishonchini yo'qotish. |
| Xodimlar | C1: ta'minotchi avariyaning haqida faktlar bermaydi; C2: ta'minotchi mas'uliyatni o'z zimmasiga olmaydi; C3: xodimlarni ishdan bo'shatish. |
| Jamiyat | D1: shu kabi baxtsiz hodisalar takrorlanishi; D2: jamoatchilik ishonchini yo'qotish; D3: ommaviy hisobotlarni noto'g'ri ishlash. |

2-jadval: Asosiy shkala.

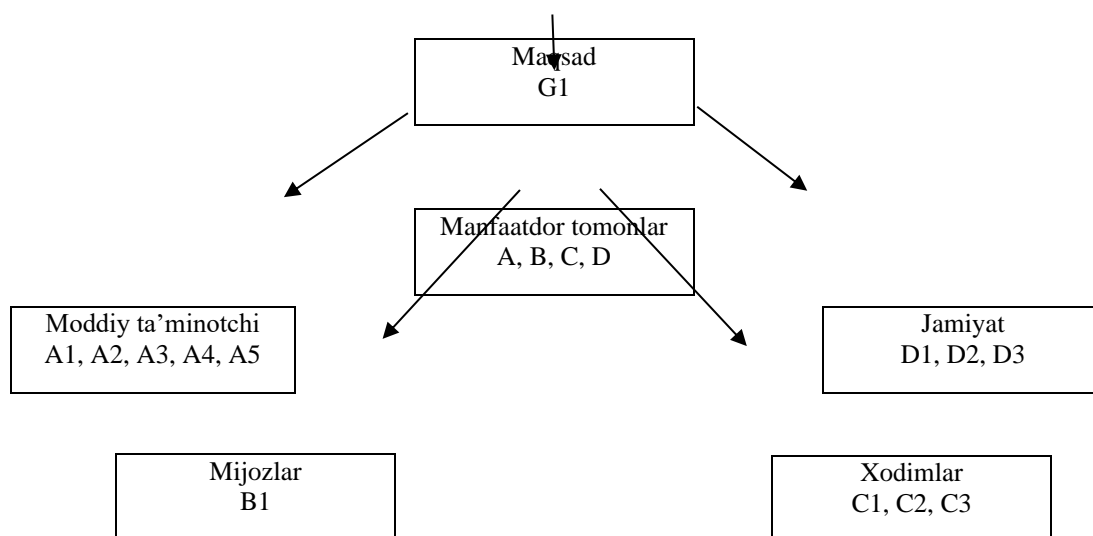
| Ta'rif | Teng ahamiyat | O'rtacha ahamiyat | Kuchli ahamiyat | Juda kuchli ahamiyat | Ekstremal ahamiyat | O'rta qiymat |
|-----------------------|---------------|-------------------|-----------------|----------------------|--------------------|--------------|
| Intensivlik ahamiyati | 1 | 3 | 5 | 7 | 9 | 2, 4, 6, 8 |

Mutaxassislarning javoblari maxsus dasturida saqlanadi. Nufuzni yo'qotish omillarining tegishli ahamiyati manfaatdor tomonlarga nisbatan nufuzni yo'qotish omili va maqsad bo'yicha manfaatdor tomonlar o'rtasidagi ikki tomonlama taqqoslash yo'li bilan amalga oshirildi. Manfaatdor tomonlar (A, B, C, D) tugunlarini taqqoslash ularning nufuzini yo'qotish omiliga ta'siriga qarab amalga oshirildi. Masalan, moddiy ta'minotchilar birlamchi standart sifatida A deb belgilandi va mos keladigan nufuzni yo'qotish omillari 3-jadvalda ko'rsatilganidek, ikkilamchi standartlar A_i ($i = 1, 2, 3, 4, 5$) sifatida yozildi (3-jadval). Xuddi shunday, manfaatdor tomonlarga ta'sir qilish bilan taqqoslandi.

Juftlik taqqoslash matritsasiga misol 3-jadvalda keltirilgan. Mahalliy ustuvorlik vektori taqqoslash matritsasining asosiy xos vektori yordamida hisoblangan. Barcha ustuvor vektorlar hisoblab chiqilgandan so'ng, muqobil mezonlarga xos ustuvorlik

vektorini mos keladigan mezon og'irligiga ko'paytirish va olingan natijalarni umumlashtirish maqsadga muvofiq nufuzni yo'qotish omilining umumiy ustuvorliklarini aniqladi. Juftlik taqqoslash bo'yicha muvofqlik mustahkamlik nisbati yordamida tekshirildi. Agar muvofqlik mustahkamligining konsistensiya qiymati 0,1 dan kam bo'lsa, bu juftlik taqqoslash matritsasining bunday izchilligi qoniqarli ekanligini isbotlaydi (4-jadval).

3-jadval: Muvofqlik mustahkamligi.



Tegishli ravishda manfaatdor tomonlar vektorlari va nufuzni yo'qotish omili ustuvorlik qiymatlari o'rtacha baholandi. Nufuzni yo'qotish omilini tartiblash uchun nufuzni yo'qotish omili ustuvorlik vektorini tegishli manfaatdor tomonlarga ko'paytirish kerak. Qiymatlarni kamayish tartibida qayta tartiblash nufuzini yo'qotish omilining reytingini ko'rsatdi. B1 korroziya tufayli konstruktiv buzilish natijasida boshlangan shahar gaz quvuridagi avariya bo'yicha ta'minotchi ufuzini yo'qotishga eng yuqori hissa sifatida baholandi. C3- eng past.

4-jadval: Nufuzni yo'qotish omili va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi juftlik taqqoslash matritsasi.

| Moddiy ta'minotchilar | A1 | A2 | A3 | A4 | A5 | Ustuvor vektor |
|-----------------------|-----|----|-----|-----|-----|----------------|
| A1 | 1 | 2 | 1/2 | 1 | 1/2 | 0.135 |
| A2 | 1/2 | 1 | 1/3 | 1/2 | 1/3 | 0.075 |
| A3 | 2 | 3 | 1 | 2 | 1 | 0.259 |

| | | | | | | |
|----|---|---|-----|---|-----|-------|
| A4 | 1 | 2 | 1/2 | 1 | 1/2 | 0.136 |
| A5 | 1 | 2 | 1 | 1 | 1/2 | 0.136 |

Xulosa qilib aytganda nufuzni yo‘qotish miqdorini aniqlash qiyin va oqibatlarni baholashda odatda e‘tibordan chetda qoladi. Bu vaqtga bog‘liq. Ushbu maqola quvur tarmog‘ining ta‘minotchilari nufuzlarini yo‘qotishiga olib keladigan manfaatdor tomonlarning idrok etish omillarini aniqlashga harakat qildi. Bu yondashuv nufuzni yo‘qotish omiliga ustunlik berish uchun qabul qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, eng yuqori ustuvor qiymatga hissa qo‘shadigan omil B1 (mijozlarning ishonchini yo‘qotish). Muvofiqlik mustahkamligi usuli nufuzni yo‘qotishga hissa qo‘shuvchilarni aniqlashga qodir. Shunday qilib, oqibatlarni baholashga nufuzni yo‘qotishni kiritish bilan korroziya tufayli quvur tarmoqlarining shikastlanish xavfini yaxshiroq baholashga erishiladi. Shunday qilib, quvurlarni ta‘mirlash, tekshirish va texnik xizmat ko‘rsatish bo‘yicha qaror qabul qilish, shuningdek ta‘minotchini yillik foydasi yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Информация на <http://www.nts.gov/investigations/reports.html>.
2. К. Дж. Фомбрун, Репутация: реализация ценности корпоративного имиджа, издательство Гарвардской школы бизнеса, Соединенные Штаты Америки, 1996.
3. Ф.И. Хан, М. Хаддара, Техническое обслуживание с учетом рисков (RBM): новый подход к проверке и техническому обслуживанию технологических установок, Process Saf. прог. 23(4) (2004) 252-265.
4. E.S. Buriyev, K.A. Yakubov, Oqava suvlarni oqizish tarmoqlari. Toshkent-2014. UDK 626.811.84(075)

PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MOTIVATSIYANING PSIXOLOGIK SHART -SHAROITLARI

Amirova Nazokat Uroq qizi

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi.

ANNOTATSIYA

Pedagogik faoliyatda kasbiy motivatsiyaning psixologik shart -sharoitlari, o'rnini, ahamiyati, kasbiy motivatsiyaning turlari va ularning psixologik tomondan o'rganilish jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Motiv, motivatsiya, motivatsiyaning keng ma'noda talqin etilishi, ehtiyojlar, faoliyat, kasbiy motivatsiya.

ANNOTATION

In pedagogic activity, an opinion was made on the psychological conditions, place, importance of professional motivation, types of professional motivation and aspects of their study from the psychological side.

Keywords: motive, motivation, interpretation of motivation in a broad sense, needs, activity, professional motivation

Motivatsiya - bu odamda muayyan motivlarni uyg'otish orqali uni muayyan harakatlarga undashga ta'sir qilish jarayonidir. Motivatsiya har qanday faoliyatda insonni boshqarishning yadrosidir.

Pedagogik faoliyatda kasbiy motivlarning barqarorligi muhim ahamiyat kasb etib, uni rivojlantirish faoliyat turi bilan bog'liq ko'plab muvaffaqiyatlarni ta'minlashi ehtimoldan holi emas. Xizmat faoliyatida motivlar rolini oshirish xuddi, tashkilotlarnikidek ma'lum bir qonuniyatga bo'ysunadi.

Insonning qaysi maqsadlarni ko'zlaganiga, qanday vazifalarni hal qilishiga qarab, undagi motivatsiya turlarini aniqlash mumkin. Shunday qilib, insonga tashqi ta'sirlar orqali ma'lum bir harakatlarni amalga oshirishga undovchi kuch, ma'lum natijalarga olib keladigan harakatlarni keltirib chiqaradi. Demak, kasbiy faoliyatda odamni harakatlarga undashga qodir bo'lgan motivlar, shuningdek, bu sabablarni qanday kelib chiqishi mumkinligini aniq bilish muhimdir. Mazkur izohda motivatsiya savdoga o'xshaydi: "Men sizga kerak bo'lgan narsani beraman, siz esa, menga kerak bo'lgan narsani berasiz". Agar ikkala tomonning umumiy nuqtai nazari to'g'ri kelmasa, motivatsiya jarayoni sodir bo'lmaydi.

Bundan tashqari, motivasiyaning yana bir turi insonning o'ziga xos motivasion tuzilishini shakllantirishga qaratilgan. Bu yerda asosiy e'tibor insonning harakatlari uchun zarur bo'lgan motivlarni ishlab chiqish va kuchaytirishga yoki insonni samarali boshqarishga xalaqit beradigan motivlar xatti-harakatlarini cheklashga nazarda tutiladi. Ushbu turdagi motivasiya tarbiyaviy xususiyatga ega bo'lib, u ba'zan faoliyat natijasida olinishi kutilayotgan aniq harakatlar bilan bog'liq bo'lmasligi mumkin. Chunki, motiv ko'p harakatlar bilan bog'liq, uni amalga oshirish uchun ko'plab bilim va ko'nikmalar talab etiladi. Uning natijalari, birinchi turdagi motivasiya natijalaridan ancha yuqori bo'lishi mumkin. Pedagogik faoliyatda kasbiy motivlarning barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi, uni rivojlantirish faoliyat turi bilan bog'liq ko'plab muvaffaqiyatlarni ta'minlashi ehtimoldan holi emas. Xizmat faoliyatida motivlar rolini oshirish xuddi, tashkilotlarnikidek ma'lum bir qonuniyatga bo'ysunadi. Bundan tashqari, motivasiyaning yana bir turi insonning o'ziga xos motivasion tuzilishini shakllantirishga qaratilgan. Bu yerda asosiy e'tibor insonning harakatlari uchun zarur bo'lgan motivlarni ishlab chiqish va kuchaytirishga yoki insonni samarali boshqarishga xalaqit beradigan motivlar xatti-harakatlarini cheklashga nazarda tutiladi. Ushbu turdagi motivasiya tarbiyaviy xususiyatga ega bo'lib, u ba'zan faoliyat natijasida olinishi kutilayotgan aniq harakatlar bilan bog'liq bo'lmasligi mumkin. Chunki, motiv ko'p harakatlar bilan bog'liq, uni amalga oshirish uchun ko'plab bilim va ko'nikmalar talab etiladi. Uning natijalari, birinchi turdagi motivasiya natijalaridan ancha yuqori bulishi mumkin .

Kasbiy faoliyatda o'qituvchilarni rag'batlantirish uchun, turli xil usullardan foydalaniladi. Eng keng tarqalganlaridan biri bu moddiy rag'batlantirishdir. Moddiy rag'batlantirishni amalga oshirishda vaziyatni to'g'ri baholash juda muhimdir, agar inson o'z ehtiyojlari, qiziqishlari, maqsadlari juda murakkab bilan ajralib tursa, uning imkoniyatlarini vaqtida baholash zarur.

Psixologik qoidagi ko'ra, rag'batlantirish motivasiyadan farq qiladi. Farq shundaki, rag'batlantirish - bu motivasiyani amalga oshirish vositasidir. Tashkilotda insoniy munosabatlarning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, odamlarni boshqarish shuncha oson bo'ladi. Bu holat rahbar va xodimlar o'rtasidagi munosabatlar tizimidagi barqarorlik bilan o'lchanadi.

Motivasiyaning insonning kasbiy faoliyatiga ta'siri¹:

- harakatlar;
- rejalar;
- qat'iyatlilik;
- vijdonlilik;

¹Листик Е.М. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности: учебник и практикум для академического бакалавриата / Е.М. Листик. – 2-е изд., испр. И доп. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – С. 145

- diqqatlilik sifatleri orqali keng ta'sir etadi.

Har bir shaxs xuddi shu sifatlar orqali berilgan ishlarni samarali bajarishga qodir. U osonroq ishlashga intilishi mumkin va ba'zan murakkab qarorlar qabul qilishi mumkin. Bularning barchasi ishni bajarishda qanday kuch sarflashiga bog'liq.

Motivatsiya insonning o'z ishini bajarishiga, ishlab chiqarish majburiyatlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Motivatsiya va mehnatning yakuniy natijasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud emas, chunki xodimning malakasi va qobiliyati, vazifalarni to'g'ri tushunishi, ish jarayoniga atrof-muhitning ta'siri kabilar ham hisobga olinadi.

Kasbiy faoliyatni rag'batlantiruvchi motivator mezonlar:

– Har qanday rag'batlantiruvchi harakatlar puxta ishlab chiqilishi kerak, avvalambor boshqalarning harakatini talab qiladigan ishlar;

– Odamlar uchun ishdan zavqlanishi, natijalar uchun javobgar bo'lishi, rahbar odamlar bilan ishlashda shaxsan o'zi qatnashish juda muhimdir;

– Ish joyida har bir kishining nimaga qodirligi hisobga olinadi;

– Har qanday odam o'z ishida o'zini namoyon etishga, o'z natijalarini o'zi bilishga intiladi;

– Odamlarning mehnat sharoitlarini yaxshilashga bo'lgan munosabat muhimdir;

– Har bir xodimga jamoadagi ahamiyatini baholash imkoniyatini berish kerak;

– Yaxshi xodimlar moddiy va ma'naviy tan olinish huquqiga ega;

– O'zini o'zi boshqarishda xodimlarning har qanday harakatlariga hamroh bo'lish kerak;

– Ishchilarga doimiy ravishda ish jarayonida yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyatini berish kerak;

– Tashabbusni har doim rag'batlantirish kerak;

– Xodimlar uchun kasbiy faoliyatining natijalari va sifati to'g'risida doimiy ravishda ma'lumot berish turish kerak.

Keltirilgan tasniflar kasbiy motivlar namoyon bo'lishining barqaror psixologik omillari hisoblanib, u shaxsning faqatgina o'ziga emas, unga mas'ul bo'lgan kishilar guruhiga ham aloqador sanaladi. Shuning uchun u har bir bo'lajak o'qituvchilarning aniq maqsadlarini bilish, iloji boricha ularning sohadagi kognitiv, ijtimoiy ehtiyojlarini o'z vaqtida qondirilishi o'ta muhimdir.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, motivatsiya inson ehtiyojlari, qiziqishlari yig'indisidir. Insonni faol faoliyatga undaydi. Insonni harakatga keltiruvchi sabablar, ehtiyojlar majmuidir. Insonga tashqi ta'sirlar orqali ma'lum bir harakatlarni amalga oshirishga undovchi kuch, ma'lum natijalarga olib keladigan harakatlarni keltirib chiqaradi. Bu borada jahon psixolog olimlari o'z qarashlari, yondashishlari nuqtai-nazaridan o'z fikr va mulohazalarini keltirib o'tganlar. Motiv va motivatsiya jahon psixologiyasida ko'plab o'rganilgan va talqin qilingan. Motiv bu psixika orqali

namoyon bo'luvchi determentsiyadir. Motiv kishini faol faoliyatga undovchi kuch, sabab va ehtiyojlar majmuidir. Kasbiy faoliyatda ham insonni harakatga undovchi sabab va ehtiyojlar ham mavjuddir. Kasbiy faoliyatda motivatsiyaga undovchi sabablarning psixologik jihatlarini keltirib o'tdik. Inson yaxshi faoliyat ko'rsatishi uchun eng avvalo ruhiyati tetik, o'z kasbiga qiziqishi bo'lsagini uning ish faoliyatida samarali ishlar amalga oshiriladi va yuksak marralarni zabt etadi. Bu borada jamoada ham muhit yaxshi bo'lib, har tomonlama qo'llab quvvatlanib, moddiy tomondan rag'batlantirilsa bularning barchasi insonning kasbiy faoliyatidagi psixologik shart-sharoitlarni tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Э.Ғозиев. "Психология методологияси" ўқув қўлланма. Т-2013,
2. Ғозиев Э.Ғ., Холмухамедов М., Иброҳимов Х. Психология методологияси. – Т.: Ўз МУ, 2002.
3. Леонтьев. А.А "Психология общения" 1997 г.
4. Асеев. В.Г "Мотивация поведения и формирование личности". М. "Мысль" 2011 г.
5. Касбий психология Султонова Л.Б 2014 й
6. Ғозиев. Э.Ғ "Методологические проблемы в психологической науке" Чимкент. 2005 г.
7. "Талабалар ўқув мотивациясини белгиловчи ижтимоий психологик омиллар" мавзусидаги диссертация иши Кулдошева Гулбахор Давлятовна 2011 й

STUDY AND ANALYSIS OF DEVELOPMENT STAGES OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AFTER INDEPENDENCE

X.Meyliyev

Urganch State University Theory of physical culture and senior teacher of the methodology department

G.Tajiboyeva

Urganch State University Physical education and sports training Master's student of theory and methodology

ABSTRACT

This article analyzes the stages of development of physical education and sports in our Republic after independence, information about the achievements and results achieved.

Keywords: physical education, sports, development, mass Sports, national sports, folk games, wellness, improvement.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Respublikamizda jismoniy tarbiya va sportni mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichlari, erishilgan yutuqlar va natijalar to'g'risida ma'lumot tahlil qilib berilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, sport, rivojlanish, ommaviy sport, milliy sport turlari, xalq o'yinlari, sog'lomlashtirish, takomillashtirish.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализирована информация об этапах развития физической культуры и спорта в нашей республике после обретения независимости, достигнутых успехах и результатах.

Ключевые слова: физкультура, спорт, развитие, массовый спорт, Национальные виды спорта, народные игры, оздоровление, оздоровление.

Relevance of the topic: Based on the Decree of the First President of our Republic I.A. Karimov dated August 31, 1991, Uzbekistan was officially declared an independent Republic. Uzbekistan has taken a unique position in the current of global change processes as a country with its unique socio-political and spiritual renewal

program. As a country capable of exerting a strong influence on the development of a new civilization and humanity, it has shown its wide potential.

It should be noted that the large-scale works carried out in Uzbekistan are related to the modern world civilization.

The history of mankind has passed through the phenomenon of renaissance in different periods. In the history of the Uzbek people, the Renaissance was the first Renaissance event in the 9th-12th centuries.

The second renaissance period in the history of the Turanian peoples, associated with the name of Sahibqiron Amir Temur and the Timurids, went down in history as a period of national revival, the formation of a national statehood and management system that embodies world science, culture, and universal values at a high level.

The last years of the 20th century marked a completely new era in the history of the Uzbek people. Uzbekistan is showing its huge mental and physical capabilities and is entering the world politics with the most modern ideas. Our country is demonstrating its innovative programmatic concepts and new opportunities that will affect the fundamental reform of world social and political processes. From this point of view, the third Renaissance began, which was directly related to the concepts of independence, national idea, national development, modernization and the name of its initiator, Islam Karimov.

General updates carried out in our country are deeply analyzed scientifically and theoretically in the works, speeches and lectures, conversations and interviews of the First President of Uzbekistan I.A. Karimov. The books of the First President of Uzbekistan I.A. Karimov serve as one of the main sources and the most important methodological basis for studying our new history during the period of independence.

The purpose of the study: Comparison and analysis of development stages of physical education and sports after independence.

Research tasks:

- analysis of the organization and changes of the Law on physical education and sports;
- to study the development stages of physical education and sports after independence;
- study and analysis of the development of mass sports and national folk games.

It shows that the study of changes taking place consistently in our country within the framework of national, regional and global processes, evaluation, analysis, scientific-theoretical generalization, development of the ongoing socio-political processes has its own characteristics.

From the first years of the sovereignty of the independent Republic of Uzbekistan, great attention was paid to the development of physical education and sports as a factor

contributing to national development. It is for these purposes that the changes in physical education and sports activities were adapted to the new economic, political, social and cultural conditions of our society.

At the same time, physical culture and sports also got their rightful national status. Physical education and sports also have their place and position in the economic, political, cultural and social potential of the republic.

We can say with full confidence that the development of the field of physical education and sports in Uzbekistan during the period of independence is an effective result of the political, economic and social reforms implemented in our country.

The most important events that are the basis for the further development of physical culture and sports of independent Uzbekistan are being observed. Thanks to independence, the concept of spiritual purification, restoration of national values, education of a generation loyal to national traditions and introduction to practice was developed, the idea of national independence, which ensures the development of the Motherland, was formed. New aspects of the Uzbek mentality and national character have been formed. This directly served as a moral basis for radical reforms in the political, economic, social, legal, and educational spheres.

Educational and educational activities, moral - educational and cultural factors have become a priority in state policy. The main tasks were to raise a physically healthy, spiritually mature, mature generation with high intellectual potential, modern knowledge, independent thinking, and confidence in the future. The work in this direction is aimed at developing high feelings such as a modern worldview, patriotism, respect for national and universal values, and service to one's country in the minds of students.

After the independence, on January 14, 1992, the Law "On Physical Education and Sports" was adopted in our country. On May 26, 2000, the Law "On Physical Education and Sports" was adopted in the second edition.

On September 5, 2015, the third new version of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Physical Education and Sports" was adopted. This Law consists of 8 chapters and 47 articles. The main goal of the law is to regulate relations in the field of physical education and sports. This law defines the legal, organizational, economic and social foundations of physical culture and sports in the Republic of Uzbekistan. Article 4 of the law states "The main directions of the state policy in the field of physical education and sports".

The main directions of the state policy in the field of physical education and sports are as follows:

- state support for the development of physical education and sports;
- ensuring everyone's right to freely engage in physical education and sports;

- harmonization of state and public management in the field of physical education and sports;
- determination of state guarantees of citizens' rights in the field of physical education and sports;
- do not allow discrimination and violence in the field of physical education and sports;
- ensuring the safety of life and health of persons engaged in physical education and sports, as well as participants and spectators of physical education and sports events;
- to support the development of all types and components of sports;
- to support the development of physical education and sports among disabled people and other persons with limited physical capabilities, as well as population groups in need of high level of social protection;
- creating conditions for the development and popularization of national sports and folk games;
- ensuring continuity and duration of physical education of citizens;
- implementation of international cooperation.

Adopted legal documents in the field of physical education and sports must comply with the norms of the Law "On Physical Education and Sports". This law lays the groundwork for the development of public and individual forms of sports and physical education-rehabilitation activities with the participation of all members of society in various organizations and institutions. The law considers physical education and sports as a means of preventing diseases, strengthening health, ensuring the hardworking character of a person, educating patriotic citizens, developing interethnic friendship and colonization.

The Law of the Republic of Uzbekistan "On Physical Education and Sports" reflects the norms of human and civil rights reflected in international documents. According to the law, citizens of the Republic of Uzbekistan, regardless of gender, race, nationality, language, religion, social origin, beliefs, personal and social status, can participate in physical education and sports activities, establish physical education and sports public associations, has the right to participate in the management of physical education and sports activities. Foreign citizens and stateless persons have equal rights with citizens of the Republic of Uzbekistan in the field of physical education and sports.

According to the law, the National Olympic Committee of the Republic of Uzbekistan, physical education and sports societies, sports federations, foundations, physical education and wellness, sports clubs and other organizations whose main purpose is the development of physical education and sports powers of public

associations are defined. These organizations follow the law and legal norms of state management bodies within the scope of their activities. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Physical Education and Sports" provides guarantees of strengthening the health of all residents, creating conditions for their physical education and sports. The legal and regulatory framework of the government of Uzbekistan for the development of physical education and sports was created in accordance with the Constitution and norms of international law.

During the years of Uzbekistan's independence, physical education and sports have developed significantly. Football, tennis, Uzbek wrestling, boxing, oriental individual wrestling (karate, judo, taekwondo, wushu, handball, etc.) are becoming increasingly popular among young people.

Government decisions on holding international tournaments in football, tennis, boxing and wrestling in Uzbekistan are important.

The decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated May 27, 1999 "On measures for the further development of physical education and sports in Uzbekistan" is of great importance for all state agencies and non-governmental and public organizations. On the basis of this decision, the tasks of widening physical education and sports in the spheres of all classes of the population, production enterprises, education, educational institutions are defined.

The Resolution "On Measures for the Further Development of Physical Education and Sports in Uzbekistan" and the Concept of the State Program for the Development of Physical Education and Sports in the Republic of Uzbekistan, adopted on its basis, establish the organizational, legal and financial foundations of the development of physical education and sports organizations. determined.

According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further improve the management system in the field of culture and sports", on February 15, 2017, within the framework of the Ministry of Culture and Sports, the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan and the Ministry of Physical Education of the Republic of Uzbekistan Education and Sports State Committee was established.

As a result of practical work aimed at the development of physical education and sports in the years of independence:

- physical education and health promotion, mass sports activities and national sports were developed;
- the system of providing funds for the field of physical education and sports was improved, the non-state sector was developed;
- the material and technical base of physical education and sports was strengthened;

- training and retraining of personnel in the field of physical education and sports was launched according to the national education program.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining —Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida gi Qonuni. Toshkent, 5 sentabr 2015 yil. 174 – son Xalq so‘zi gazetasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining —Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida PF-5368-son farmoni. 2018-yil 5-mart.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining — O‘zbekiston respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PF 5924 -son farmoni 2020-yil 24 yanvar.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining — Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida PQ 3031-son qarori. 2017-yil 3-iyun.
5. D.K.Karimov “Complex-combined method of health training for middle age cyclists”. American journal of social and humanitarian research. USA.09.09.2022. p 18-20.
6. D.K.Karimov “Organizational and pedagogical conditions for the effective implementation of complex-combined methods of lessons in health physical culture”. American journal of social and humanitarian research. USA.09.09.2022. p 97-100.
7. D.K.Karimov, A.Karimov “Importance of effective tactical systems at football”. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 7 No. 12, 2019. ISSN 2056-585. 248-250 b.
8. Karimov A., Ernazarova Sh. “General physical training of handball players “Warsaw, Poland 2020.
9. A.Karimov “Tactical preparation of the handball goalkeeper” "Issues of the development of physical education and mass sport in the life of our people during the period of socio-economic changes in the renovating Uzbekistan" 2022 year 26-27 may.
10. D.K.Karimov, A.Yu.Atajanov “Futbol o‘yinidagi samarali taktik tizimlarni ahamiyati”. Ilmiy maqola. Educational Research in Universal Sciences. 2023 yil.
11. O‘.L.Matnazarov, D.K.Karimov “The body of football players reacts to climate conditions”. Tezis. POLISH SCIENCE JOURNAL. 2020 yil.

УДК 556.5:627.141.1

СЕЛ СУВ ОМБОРЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШ ВА ҚУРИШДА СЕЛ ОҚИМЛАРИНИНИНГ ЗИЧЛИГИ ВА СЕЛНИНГ ҚАТТИҚ ОҚИЗИҚЛАР БИЛАН ТЎЙИНИШ КОФФИЦЕНТИНИ АНИҚЛАШ

ТАҚУ т.ф.д. профессори, **Файзиев Хомитхон**

ТАҚУ магистрант **Раимқулов Эргаш**

АННОТАЦИЯ

Тақдим этилаётган мақолада Ўзбекистон Республикасининг, жумладан Фарғона водийсининг тоғ олди ва адир сойларида сел омборларини лойиҳалашдаги гидрологик ҳисобларда сел оқимларининг параметрларини аниқлаш натижалари келтирилган. Сел оқимининг зичлиги ва уни ҳисоблаш тенгламаси, селнинг қаттиқ оқизиқлар билан тўйиниш коффициенти ва уни ҳисоблаш масалалари баён этилган.

Калит сўзлар: сел, сел оқими, туб чўкиндилар, сел оқими зичлиги, тўйиниш коэффициенти, селхона селхона сув омбори, лёссимон грунт; суглинок; супесь; зилзилавий ҳудуд; намлик; оптимал намлик; вибрация; виброкаток; грунтнинг пластиклик сони; зичлик; динамик куч

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье рассматриваются вопросы определения некоторых параметров селевых потоков при проектировании селохранилищ в саях и реках предгорьях Узбекистана, в частности адырах Ферганской долине. Изложена плотность селевого потока и уравнения их расчетов, коэффициента селеносности от твердой фазы селевого потока и методы их расчётов.

Ключевые слова: лёссовый грунт; суглинок; супесь; сейсмическая зона; влажность; оптимальная влажность; вибрация; число пластичности грунта; плотность; динамическая сила.

ABSTRACT

This scientific article discusses the issues of determining some parameters of mudflows in the design of village storage facilities in the sai and rivers in the foothills of Uzbekistan, in particular the adyrs of the Ferghana Valley. The density of the

mudflow and the equations for their calculations, the coefficient of selenium from the solid phase of the mudflow and methods for their calculations are stated.

Keywords: loess soil; loam; sandy loam; seismic zone; humidity; optimal humidity; vibration; number of soil plasticity; density; dynamic force.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожланишда янги босқич кузатилмоқда. Ҳозирда аграр хўжаликда янги ерларни, шу жумладан тоғ олди адир минтақаларни ўзлаштириш ишларини олиб борилиши бунга мисол бўла олади. Бу эса ўз вақтида ушбу ерларни, аҳоли яшайдиган пунктларни ҳавфли сел оқимларидан ҳимоя этишни талаб этади.

Сел ҳодисалари ва сел ташқинларини ҳосил бўлишидаги гидрометеорологик шарт – шароитлар, сел оқимлари кўрсаткичларининг миқдорий қийматларини аниқлаш, селлар прогнози ва селлардан ҳимоялаш каби тадқиқоти ишлари селлар гидрологиясининг асоси ҳисобланади. Селларнинг тадқиқоти халқ хўжалиги объектларини селлардан ҳимоялаш усулларини ишлаб чиқишда, селомборлар, сел ўтказувчи ва сел оқимини бошқарувчи муҳандислик иншоотларини лойиҳалашда ҳам амалий, ҳам назарий аҳамият касб этади.

Сел кузатиладиган дарёларда селдан ҳимояланиш мақсадида сел омборларини лойиҳалаш ва қуришда сел оқимининг аниқ миқдорий қийматларини билишлик талаб этилади. Борпо этиладиган иншоотнинг тури, ўлчами ва қолаверса унинг иқдисодий самарадорлиги, сел оқимининг ҳисобланган асосий миқдорий қийматларига боғлиқ бўлади.

Қатор муаллифлар Д.Л.Соколовский [10], Ю.Б.Виноградов [3], С.М.Флейшманом [15], И.И. Херхелидзе [16], Р.О.Тер-Миносян [12], Р.Т. Вафин [2], С.Х. Туляганов [13,14] ва бошқалар томонидан сел оқимини миқдорий қийматларини аниқлаш учун ўнга яқин ўтиш коэффициентлари, эмпирик ва назарий тенгламалар келтирилган. Таҳлиллар, ушбу тадқиқотларни ҳудудийлигини, олинган тенгламалар фақат шу регион учун қўлланишлигини ва бошқа минтақаларда ҳисоблашлар олиб боришда қўшимча изланишлар талаб этилишини кўрсатди.

Сел оқимининг зичлиги ва уни ҳисоблаш тенгламаси. Ҳажм оғирлиги билан белгиланувчи сел оқимининг зичлиги (ρ_c), сел оқимини иншоотга статик ва динамик таъсирини ўрганишда, ҳамда бошқа лойиҳалаш ишларидаги ҳисоблашларда зарур ҳисобланади. Ҳозирги кунда адабиётларда сел оқимини аниқлашда бевосита ва аналитик усуллари мавжуд бўлиб, шу билан бу йўналишлар юқорида қайд этганимиздек қўшимча оғир меҳнатли дала ўлчаш ишларини талаб этади [11,15].

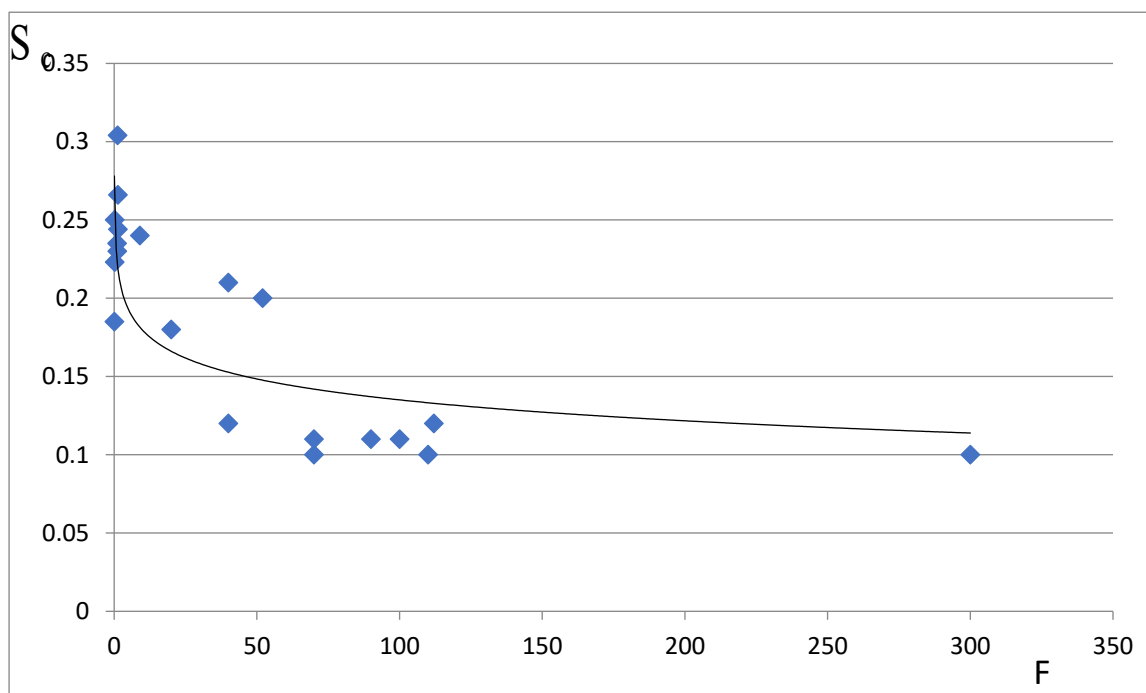
Сел оқимининг зичлигини аналитик кўришиши қуйидаги ифодадага эга:

$$\rho_c = \rho_{в+} S_c (\rho_T - \rho_{в}), \quad (1)$$

бу ердар $\rho_{в+}$ сувнинг зичлиги; ρ_T - селнинг қаттиқ оқизикларининг зичлиги; S_c — сел оқимидаги қаттиқ материалларнинг концентрация ҳажми.

Бу тенгламадаги S_c миқдори қўйидагича аниқланади:

$$S_c = W_T / W_c. \quad (2)$$



1- расм. Фарғона водийсининг тоғ олди ва адир минтақаларининг сел ҳавзаларининг майдони (F) билан селнинг қаттиқ ҳажмининг концентрация коэффициентининг (S_c) боғланиши

Таҳлиллар, селдаги қаттиқ оқимнинг концентрация коэффициенти S_c ҳам сел ҳавзасининг майдони билан етарлича боғланганлигини кўрсатди (1-расм).

Ушбу боғланишнинг ифодаси ($r = 0,61$) қўйидаги кўринишни ҳосил қилади:

$$S_c = - 0,01 \ln(F) + 0,22. \quad (3)$$

(7)- ифодага (9) - қўйсақ сел оқимининг зичлигини ҳисоблаш тенграмасини келтириб чиқарамиз:

$$\rho_c = \rho_{в+} [-0,01 \ln(F) + 0,22] (\rho_T - \rho_{в}). \quad (4)$$

(6)- ифода билан ҳисобланган ва ўлчанган миқдорларнинг таққослашлар натижалари Е.К.Рыбкова [18] томонида келтирилган ($\rho_c = 1,09 \div 1,12 \text{ т\м}^3$) қийматларига мослигини кўрсатди.

Селнинг қаттиқ оқизиклар билан тўйиниш коэффиценти ва уни ҳисоблаш. Сел тошқинини ҳажмини аниқлашлар асосан ёмғир сувларидан ҳосил бўлган тошқинлар ҳажмининг ҳисобий миқдорларини, селнинг қаттиқ оқизиклар билан тўйиниш коэффицентига кўпайтириш орқали ҳисоблашларга асосланган. Бундай боғланишлар қуйидаги кўринишга эга:

$$W_{\text{сел}} = \psi W_{\text{сув}}, \quad (5)$$

бу ерда $W_{\text{сел}}$ - сел тошқинини умумий ҳажми, ψ – селнинг қаттиқ оқизиклар билан тўйиниш коэффиценти, $W_{\text{сув}}$ - селнинг суяқ ҳажми.

Селнинг қаттиқ оқизиклар билан тўйиниш коэффицентини ҳисоблашда И.И.Херхулидзе [16] томонидан қуйидаги боғланиш келтирилган:

$$\psi = \frac{1+\beta}{1+GK\beta}, \quad (6)$$

ифодада β – сел оқимидаги қаттиқ ҳажмини суяқ ҳажимга нисбати, G - грунтни келтирилган ғоваклиги, K – грунтларни сувга тўйиниш коэффиценти.

Тер-Миносаян [12] ушбу коэффицентни селларнинг ётқизикларининг ва оқимининг зичлиги орқали ҳисоблашни таклиф этган:

$$\psi = \frac{\rho_{\text{кт}} - 1}{\rho_{\text{кт}} + GK - \rho_{\text{с}}(1 + GK)} \quad (7)$$

бу ерда $\rho_{\text{кт}}$ - сел ётқизикларини зичлиги, $\rho_{\text{с}}$ - сел оқимининг зичлиги, GK – мос равишда грунтни келтирилган ғоваклиги ва – грунтларни сувга тўйиниш коэффиценти.

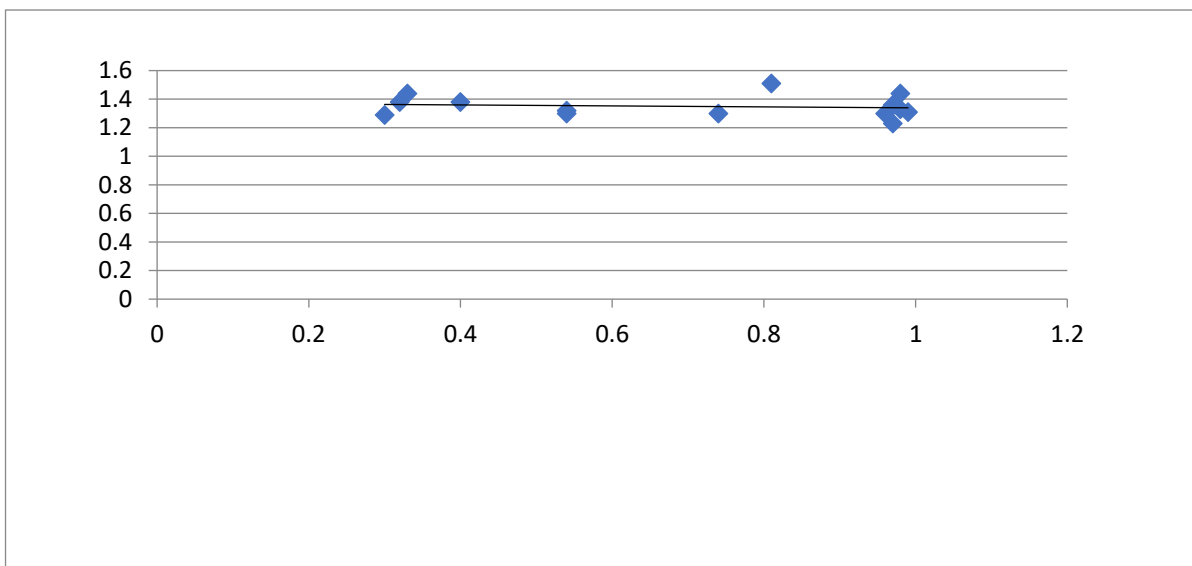
Ушбу коэффицент Фарғона водийиси учун Г.А.Мавлонов ва С.М.Қосимов [7] маълумотлари бўйича- 0,28, Арманистон учун- 0,39 [19] ва Грузия учун [16]- 0,50 тенг.

Селнинг қаттиқ оқизиклар билан тўйиниш коэффиценти Ўзбекистоннинг тоғолди ҳудудлари учун иншоотларни лойиҳалашдаги ҳисоблашларида $\psi = 1,30$ деб қабул қилиш амалиётга киритилган. Шу билан бирга С.Х.Тўляганов томонидан Андижон адирларида олиб борган ўлчаш ишлари натижасижа бу миқдор 1,29 дан 1,51 гача кузатилганлиги қайд этилган.

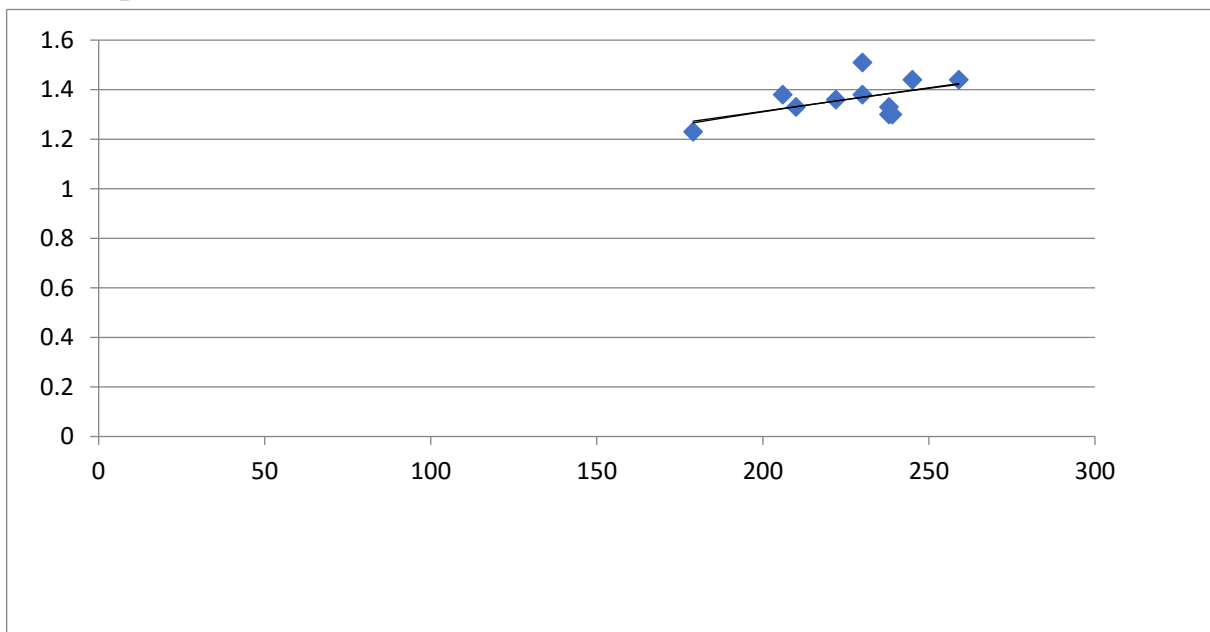
Ушбу коэффицентни Ўзбекистон республикасининг тоғолди ва адирлар минтақаларининг сел ҳавзалари учун содда ва шу билан бирга аниқ миқдорларини аниқлаш мақсадида, бу коэффицентига боғлиқ бўлган асосий омиллар орқали уларнинг математик усуллари ишлаб чиқишда, ҳавзанинг морфометрик кўрсаткичлари ва метеорологик элементлар қийматлари билан боғланишлари таҳлил қилинди.

Изланишлар шуни кўрсатдики, ушбу коэффицент ҳавзага ёққан ёмғирнинг жадаллиги

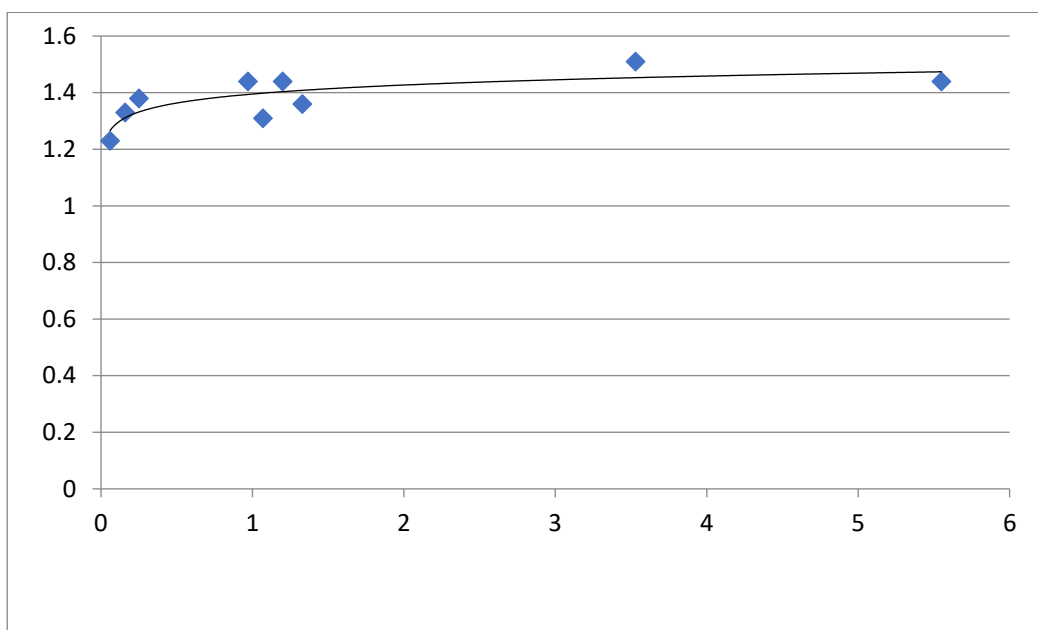
(2 -расм) ва ҳавзанинг қиялиги билан аналитик боғланмагаллиги (3 - расм) ва шу билан бирга ҳавзанинг майдони билан етарлича (боғланишлар коэффициент корреляцияси $r=0,62$) , боғланганликни кўрсатди (4-расм).



2-расм. Селларнинг қаттиқ оқизиклар коэффициентлари билан ёмғир жадалликлари боғланиши



3-расм. Селларнинг қаттиқ оқизиқлар тўйиниш коэффициенти билан ҳавзанинг қиялиги орасидаги боғланиши.



4-расм. Селларнинг қаттиқ оқизиқлар тўйиниш коэффициенти (ψ) билан ҳавза майдонининг (F) боғланиши

Математик ифодаси қуйидаги кўринишга эга:

$$\psi = 0,045\ln(F) + 1,395. \quad (8)$$

Келтирилган (8) тенгламани Фарғона водийсининг адир минтақаларининг сел ҳавзаларидаги селларнинг қаттиқ оқимини тўйиниш коэффициентларини ҳисоблашларда фойдаланиш тавсия этилади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ: (REFERENCES)

1. Бакиев М.Р., Қодирова М.-Г.А. Селга қарши гидротехника иншоотлари. Дарслик, 2008 – 240 б
2. Вафин Р.Г. Исследования твердого стока селевых паводков Северной части Ферганской долины: Автореф.дис. канд.техн.наук. – Ташкент. 1978. – 28с.
3. Виноградов Ю.Б. Классификация селевых явлений. Селевые потоки. Сборник № 11.-М., 1980. С.46-51.
4. Гогошидзе М.С. Селевые явления и борьба с ними. – Тбилиси, 1970. – 385с.
5. Инструкция по определению расчётных характеристик дождевых селей: ВСН 03-76.-Л.:Гидрометеиздат, 1976. – 28с.

6. Исмагилов Х.А. Селевые потоки, русловые процессы, противоселевые и противопаводковые мероприятия в Средней Азии. Монография. Труды САНИИРИ. Ташкент. 2006.

7. Мавлянов Г.А., Касимов С.М. и др. Физико – химические, инженерно-геологические и сейсмические свойства лессовых пород Узбекистана. – Ташкент.: ФАН, 1978. – 255с.

8. Махкамов Б.Р., Туляганов А.Х., Мамедова К.З. Значение и расчет коэффициента селеносности в предгорных малых реках Ферганской долины // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2020. № 6 (75).

9. Мамедов, Д. Г. О. Основные факторы, влияющие на формирование селей, и их использование в разработке методики расчета наибольших расходов воды и взвешенных наносов, а также их изменчивости (в пределах Большого Кавказа Азербайджанской Республики) [№3 \(2013\): Географический вестник](#). с.67-77.

10. Соколовский Д.Л. Речной сток. – Л.: Гидрометеиздат, 1968. – 538с.

11. Степанов Б.С. К определению плотности селевых потоков. Селевые потоки. – М., 1977. Сб.№2. – с.79-83.

12. Тер-Миносян Р.О. Селевой паводок в бассейне р.Памбек-Дебед и определение объёмов селевых отложений. Эрозионные и селевые процессы и определение объёмов и борьба с ними. М., 1973, Вып.2, с 130-134

13. Туляганов А.Х, Салимова Б.Д. Автомобиль йўлларига сув ўтказувчи иншоотларни лойиҳалашда сув ва сел тошқинларининг тавсифларини ҳисоблаш. Тошкент, “Iqtisod–Moliya”, 2016.–156 б.

14. Тўлаганов А.Х., Тўлаганов С.Х. Селлар гидрологияси ва автомобиль йўлларини селлардан ҳимоялаш. Тошкент, “Iqtisod–Moliya”, 2014. - 96 б.

15. Флейшман С.М. Сели.-Л.: Гидрометеиздат, 1978. – 312с.

16. Херхелидзе И.И. Определение максимальных расходов объёмов твёрдого стока горных потоков. Гидротехника и мелиорация. М., 1954. №4. – с.43-50.

17. Шахидов А.Ф. Расчет максимальных расходов дождевых паводков.– Ташкент. 1995.-125 с.

18. Рыбкова Е.К. Исследование селевых потоков в предгорьях северной части Ферганской долины. Селевые потоки и меры борьбы с ними. – Москва: Изд.АН СССР., 1957. – с.190-199.

19. Цовян М.В. Ливневые селевые паводки на территории Арм.ССР и методика расчёта их основных параметров. Селевые потоки и горные русловые процессы. Сборник докладов на X Всесоюзной селевой конференции. – Ереван: Изд.АНАрм.ССР, 1968. – с257-271.

IMPROVING STUDENTS' READING COMPREHENSION THROUGH GRAMMAR -TRANSLATION METHOD

Abrueva Malika Zafarovna,

Teacher of the Department of English Integrated Course,
Institute of Foreign Languages, Samarkand, Uzbekistan

abruyevamali01@gmail.com

ABSTRACT

Reading is considered as an important part of language skill. It became vital in the process of learning a language. However, many researches showed that many learners have difficulties with this skill. This article is mainly aimed to identify the effect of reading comprehension improved through grammar translation method. A number of researches showed that there was significant improvement of the students' skill in reading comprehension through learning it with the help of grammar-translation method in which it was found out that the level improved from insufficient to good. This article shows how the usage of grammar-translation method can help to improve students' reading skill through some researches that were done in this field.

Keywords: grammar translation method, reading comprehension skill, literary passage

Introduction

Reading is considered as one of the crucial language skills that should be taught by the educators because through reading students are able to extend their knowledge, to get more information in certain fields and broaden their horizon. Pollard claims that reading is a good source of learning language. English teachers should teach reading intensively as it is one of the most important language skills.

Reading has many benefits for learners, because it has a positive effect on learners' vocabulary, spelling and even on their writing skill. The students' ability to understand a reading text depends on many factors such as learners' knowledge and ability, knowledge of a teacher, and physiological factors as attention, motivation, and interest of learners. As we know teaching reading has been done since elementary school. Indeed, many learners still find reading skill difficult to master especially in comprehending and answering the questions that related to the text.

Reading helps students appreciate foreign language literature. Richards states that grammatical competence refers to the knowledge we have of a language that

accounts for our ability to produce sentences in a language. It is believed that with the help of the study of the grammar of target language, learners will increase their knowledge about the target language grammar and it will positively effect on their speaking and writing skills in target language.

Reading is a fluent process of readers combining information from a text or their own background knowledge to build meaning. The goal of reading is comprehension. If students cannot understand the text that is given, then they cannot find the information that is in the text. Therefore, reading comprehension is necessary to support students' success in reading comprehension.

In fact, many linguists agree on the opinion that reading comprehension is a complex activity where the readers can get knowledge from the text both of information or message and new vocabularies. In addition, in order to understand text or a passage the readers need to find out the meaning or the correlation between the sentences that establish in the whole text. They can retell again the information that they have read depend on their knowledge, culture and background.

Larsen-Freeman gives general techniques that are closely connected with the grammar-translation method for the better comprehension of reading such as: translation of a literary passage by translating target language into source language, understanding the reading questions (finding information in a passage, making inferences and referring to personal experience), antonyms and synonyms (identifying antonyms and synonyms for words), cognates studying spelling of words, sound patterns similarities and differences between the native language and the language that is being learned, deductive approach to learning a language, fill in the blanks (completing the gaps in sentences with new words or particular grammar item), memorization (memorizing the lists of vocabulary, grammatical rules and grammatical paradigms), applying words in sentences (learners make up their own sentence in order to show that they know the meaning and usage of new words) and composition (learners write about a topic using the target language).

Many learners have difficulties in reading comprehension despite the fact that teaching reading has been developing for a long period of time. And as one of the methods that helps to solve this problem is grammar-translation method. It is known that the application of grammar translation method is needed to help teachers and students in teaching and learning reading comprehension. One of the experiences of this method is translating sentences.

The grammar-translation method is considered as old method of teaching a foreign language and had been used by numerous language teachers and it had variety of names. Once it was called the

Classical Method since that time it was first used in the teaching of the classical language, Latin and Greek. In the past this method was used with the goal of helping students read and appreciate foreign language literature. It was also hoped that through the study of the grammar of the target language, students would become more familiar with the grammar of their native language and that this familiarity would help them speak and read their native language better.

This method derived from traditional approaches to teaching grammar of Greek and Latin languages. In this approach the grammar rules of a language was being taught and was put into practice by translating sentences from a language that was being learned into the native language of learners. In this way students developed their ability to read literary texts.

According to the research that was carried in SMP Widya Suara Sukwati School in Bali it was concluded that students' ability in reading comprehension through grammar translation method was improved significantly. As a result of this research the students became more interested and more active in involving themselves in the classroom activities and improved their reading skill.

Another research was conducted among the students of 11th grade at one of the schools in Uzbekistan. The reason why the teacher decided to apply this method is because of some reasons such as the students' ability in reading comprehension was very low. The students had great difficulties to understand the reading text and answering the questions related to the text. Identifying the problems of 11th grade students, the English teacher decided to apply grammar-translation method, as method is known as classical method and proved its effectiveness in improving students reading skill. The results of this research showed that students' reading comprehension increased significantly and they also developed an interest to reading.

According to Timothy Shanahan, who is Distinguished Professor Emeritus of urban education at the University of Illinois at Chicago: "There is a lot of evidence showing the importance of grammar in reading comprehension. Studies over the years have shown a clear relationship between syntactic or grammatical sophistication and reading comprehension; that is, as students learn to employ more complex sentences in their oral and written language, their ability to make sense of what they read increases, too."

Conclusion

It is important for struggling readers to work on the grammar rules of the language that they learn, as knowing all of the aspects of grammar greatly helps to comprehend a reading text. Researches given in this article proved that the application of grammar-translation method in the process of teaching and learning a foreign language greatly improve the reading comprehension of learners and increase their interest to learning a

language as knowing grammar rules make easier to comprehend reading texts. Thus, for teachers whose learners struggle with comprehending texts it is advisable to conduct their lessons with the application of grammar-translation method.

REFERENCES

1. Brown, H. D. (2004). *Language Assessment Principles and Classroom Practices*. New York: Wesley Longman, Inc.
2. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. London: Cambridge University Press.
3. Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching (Second Edition)*. New York: Oxford University Press.
4. Linse, C. T. (2005). *Practical English Language Teaching: Young Learners*. New York: the McGraw-Hill Companies, Inc.
5. McNamara, D.S. (2007). *Reading Comprehension Strategies*. USA: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
6. Pollard, L. (2008). *Guide to Teaching English*. London: Lucy Pollard.
7. Richards, J. C. & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching (Second Edition)*. New York: Cambridge University Press.

ELEKTR ENERGIYA SAPASIN ELEKTR ENERGIYA ISIRAPINA TÁSIRIN ÚYRENIW HÁM HARAKTARISTIKALAW

Paxratdinov Asamatdin Djoldasbaevich¹,

Abdiramanova Zamira Uzakbaevna¹

Nókis kánshilik institutı

ANNOTATSIIYA

Usı maqala elektr energiyası sapa kórsetkishlerin elektr energiyası ısırapına tásiri, texnikalıq, texnologiyalıq hám kommerciyalıq ısırapları haqqında hám de olardı bir birine baylanıslığı, kelip shıǵıw sebepleri hám olardı kemeytiriw usılları haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen.

Gilt sózler: Texnikalıq ısırap, texnologiyalıq ısırap, kommerciyalıq ısırap, simmetriyalıq emes, sinusoidallıq emes, teris izbe-izlik, nol izbe-izlik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о влиянии показателей качества электроэнергии на потери электроэнергии, технические, технологические и коммерческие потери, а также их взаимозависимость, причины и пути их снижения.

ANNOTATION

This article provides information on the impact of power quality indicators on power losses, technical, technological and commercial losses, as well as their interdependence, causes and ways to reduce them.

Kernew hám shastotaniń aǵıwı, kernew hám toklardıń sinusoidallıq emes hámde simetriyalıq emes sıyaqlı elektr energiyası sapa kórsetkishleri elektr tarmaqlarınıń quwat hám elektr energiyası ısıraplarına tásir etedi.

Ámeliyatda ısıraplardı ΔW texnikalıq, texnologiyalıq hám kommerciyalıq ısırapları menen esaplanadı.

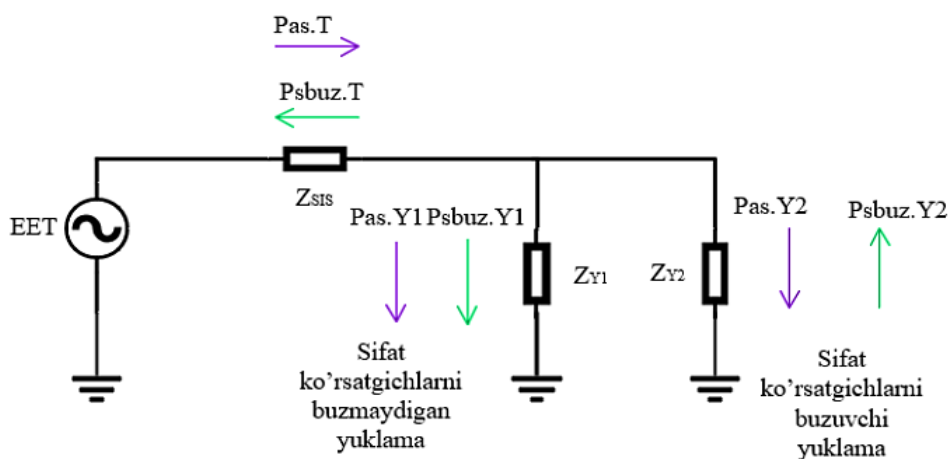
Esaplarda ısıraplar, tarmaqqa jetkezip beriletuǵın elektr energiyası hám tarmaqtan shıǵarılǵan hám de tutınıwshı tárepinen tólengen elektr energiyası ortasındaǵı parq retinde anıqlanadı.

Texnikalıq ısırapı ΔW_t , podstansiyaning óz mútajlik tutınıwı $\Delta W_{\text{ózm}}$, sebepli ısıraplar hám ólshew ásbapları qátelerinen $W_{\text{ólshaq}}$ kelip shıǵatuǵın texnologiyalıq ısıraplardı payda etedi, sebebi olar tarmaqlar arqalı elektr energiyasını uzatıw

procesiniñ texnologiyalıq mütájlikleri jáne onı qabıllaw hám de tutınıwshılardı uzatıwda ólshew ásbapları járdeminde esapqa alıw menen belgilenedi.

Kommerciyalıq ısırapı $\Delta W_k = \Delta W - \Delta W_t - \Delta W_{\text{ózm}} - W_{\text{ólshaq}}$ ға teń bolıp, "insan faktori" tásiriniñ nátiyjesi esaplanadı, elektr energiyasın urlaw, tutınıw qilingan energiyani tólewin tolıq yamasa yarımın tólemeslik hám basqalar menen baylanıslı ısıraplardı óz ishine aladı.

Texnologiyalıq ısıraplarda elektr úskeneleri hám ólshew qurallarınıñ jumıs rejimlerinde nominal yamasa normalastırılğan ağıwlar sebepli qosımsha komponentler shártli túrde anıqlanıwı múmkin. Bul ısıraplarğa alıp keletuğın faktorlardan biri bul elektr energiyasınıñ sapası bolıp tabıladı. Sinusoidallıq emes hám simmetriyalıq bolmağan rejimlerde qosımsha texnologiyalıq ısıraplardı ólshewdiñ mánisi hám principlerini túsiniw ushın sistemadağı quwat balansın esapqa alıw gerek. 1 - súwretde sapanı buzıwshi hám "tınısh" júklemelerdi óz ishine alğan elektr sistemasınıñ ápiwayılastırılğan sxemasın kórsetilgen. Bul sxemağa muwapıq, sapanı buzıwshi júklemeni ma'nisin retlew múmkinshilikli ayırıqshalıqlarğa iye júkleme retinde kórip shıǵıw gerek. Ol tuwrı izbe-izliktiñ tiykarǵı shastotasında elektr energiyasın tutınıw qilip, onıñ bir bólegin sapanı buzıwshi energiyasına (teris hám nol izbe-izliklerdiñ garmonikalarına) aylantıradı hám onı tarmaqqa qaytarıp uzatadı, bul bolsa qosımsha ısıraplarğa alıp keledi.



1-súwret. Sapanı buzıwshi júkleme bolǵanda aktiv quwatlardıñ baǵdarlar sxeması.

Z_{sis}, Z_{Y1}, Z_{Y2} - energiya sistemasındaǵı tınısh hámde sapanı buzıwshi júklemelerdi uqsas túrdegi qarsılıqları; $P_{as.T}, P_{as.Y1}, P_{as.Y2}$ - energiya sistemasınıñ tınısh hám sapanı buzıwshi júklemelerin tiykarǵı shastotadağı tuwrı izbe-izlik quwatlarınıñ uqsas mánisleri; $P_{sbuz.C}, P_{sbuz.Y1}, P_{sbuz.Y2}$ - sapanı buzıwshi tutınıwshılardı uqsas haldağı aktiv quwatları, elektr energiyası sisteması elementlerinde sapanı buzıwshi elementlerdi jumıs rejimlerin retlew ısıraptı kemeytiwge alıp keledi.

Quwat qurawshıları tok hám kernewlerdi joqarı garmonikasın hám simmetrikalıq qurawshıları menen anıqlanadı :

Tórt ótkizgishli sistema ushın (faza tokları hám kernewleri)

$$P_1 = 3U_1I_1 \cos \varphi_1, P_2 = 3U_2I_2 \cos \varphi_2, P_0 = 3U_0I_0 \cos \varphi_0 ;$$

$$P_{n\Sigma} = \sum_{ABC} \sum_{n=2} 3U_nI_n \cos \varphi_n$$

Úsh ótkizgishli sistemalar ushın (liniya tokı hám kernewleri)

$$P_1 = \sqrt{3}U_1I_1 \cos \varphi_1, P_2 = \sqrt{3}U_2I_2 \cos \varphi_2 ;$$

$$P_{n\Sigma} = \sum_{n=2} \sqrt{3}U_nI_n \cos \varphi_n$$

Ísıraplardı esaplaw hám analiz qılıw simmetriyalıq bolmağan qurawshılardıń garmonikalıq yamasa izbe-izliginiń sáykes keletuǵın shastotasında ámelge asırıladı. Quwattıń aktiv quraytuǵın elektr energiyasınıń basqa energiya túrlerine aylanıwın xarakteristikalaydı hám úsh fazalı sistemada sinusoidallıq emes hám simmetriyalıq bolmağan toklar hám kernewler ushın tómendegilerge teń:

$$P_{\Sigma} = P_1 + P_{n\Sigma} + P_2 + P_0$$

Shama menen oylayıq, joqarı garmonikalıqlar energiyası teris hámde nol izbe-izlilikde hesh qanday paydalı jumıs atqarmaydı. Keyin sinusoidallıq emes, simmetrikalıq bolmağan toklar hám kernewlerge iye bolǵan elektr tutınıwshılar yamasa elektr sistemasınıń bir bólegi ushın qosımsha quwat ısırapları, sapanı buzıwshi quwatlardı jıyındısına teń hám ol tómendegi ańlatpa menen anıqlanadı:

$$\Delta P_{qos} = P_{n\Sigma} + P_2 + P_0$$

Qarsılıǵı r bolǵan sistemadaǵı aktiv quwat ısırapı ΔP_n qollanılatuǵın kernew ma'nisine baylanıslı.

$$\Delta P_n = \frac{P^2 + Q^2}{U^2} r$$

Bul jerde R hám Q - tarmaq elementiniń uzatılıp atırǵan aktiv hám reaktiv quwat.

Salt islew jaǵdayındaǵı quwat ΔP_x aktiv ótkizgishlikke iye bolǵan elementindegi ótkizgishlik g arqalı tómendegi ańlatpadan tabıladı.

$$\Delta P_x \approx U_v^2 g$$

Bul jerde U_v - tarmaq elementiniń kernewi (liniya kompensatsiyalaytuǵın qurılma hám basqalar) yamasa joqarı tárepdegi kernew (transformatordıń).

Aqırǵı eki ańlatpadan kelip shıǵadı júkleme sebepli payda bolatuǵın ısıraplardı kemeytiw ushın kernew ma'nisin asırıw ekinshi jaǵdayda bolsa salt jumıs jaǵdaydaǵı júklemeni ma'nisin kemeytiw kerekligini kóriwimiz múmkin.

Arnawlı bir elektr energetika sisteması ushın minimal ısıraplarǵa sáykes keletuǵın optimal kernew mánisleri onıń barlıq kernew klassları tarmaqlarınıń dúzilisi hám jumıs

rejimlerine baylanisli. 110 kV kernewli tarmoqlarda júkleme ısrapları, salt jumıs rejimi ısrapları hám ıqlımlıq ısraplar jıyındısı menen salıstırılğanda birinshi ısrap joqarılaw, 6 - 35 kV li kernewli tarmaqtağı salt jumıs rejimi ısrapı hám ıqlımlıq ısraplar, júkleme ısrapalarına qarağanda joqarılaw bolıp tabıladı. Sonday etip, elektr energetikası sistemasınıń tarmoqlarında kernewdi retlew boyınsha ilajlardı islep shıǵıw, olardağı ısraplardı quramın esapqa alğan halda ámelge asırılıwı kerek.

Sinusoidallıq emes 5% ten kem bolğan tarmaqtağı qosımsha texnikalıq ısraplar áhmiyetsiz hám KU koefficiyentiniń 7-15% ge shekem kóteriliwi menen joqarı garmonikadan ısraplar 10 -12% ga jetiwi múmkin. Elektrlastırılğan temir jol transportı tarmoqlarında joqarı garmonikadan aktiv quwattıń qosımsha ısrap dárejesi tiykarǵı shastotadağı ısraplardıń 10 -15% ge shekem bolıwı múmkin. Elektr támiynatı sistemasında elementlerdegi joqarı garmonikadan eń joqarı mánistegi ısraplar rezonans rejimlerinde júz beredi.

Kernew simetriyalıq emes elektr tarmaǵınıń barlıq elementlerinde quwat hám elektr energiyası ısrapınıń asıwına alıp keledi, bul bolsa teris hám nol izbe-izlik toklarınıń aǵımı menen baylanisli. Sonday etip sapa kórsetkishleri tómen bolğan elektr energiyasın uzatılıwı bólistiriw hám tutınıw etiw qosımsha elektr energiyasın ısrapın keltirip shıǵarıwın esapqa alıw kerek.

Juwmaqlap aytqanda 6-10 kV lı elektr tarmoqlarda kernew ısrapları 5% ten joqarı bolmawı, eger ısrap asıp ketetin bolsa kondensacion batareyalardı tańlaw kerek boladı.

PAYDALANILĞAN ÁDEBIYATLAR

1. Афанасенко, А. С. Оценка влияния потребителей и энергоснаб-жающей организации на искажение напряжения в точке общего присоединения / А. С. Афанасенко, Д. С. Федосов // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2011. – № 11(58). – С. 190-193.
2. Железко Ю. С. Потери электроэнергии. Реактивная мощность. Качество электроэнергии: Руководство для практических расчётов. – М.: ЭНАС, 2009. – 456 с
3. Железко Ю. С. Новые нормативные документы по условиям потребления реактивной мощности // Энергетик. 2009. № 1. С. 41–43.
4. Воротницкий В. Э. Норматив потерь электроэнергии в электрических сетях // Новости электротехники. 2003. № 6. С. 50–53.
5. Железко Ю. С. Нормирование технологических потерь электроэнергии в сетях. Новая методология расчета // Новости электротехники. 2003. № 5 (23). С. 23–27.
6. Грачёва Е. И. Анализ потерь электроэнергии систем цехового электроснабжения / Е. И. Грачёва, Н. А. Копытова // Проблемы энергетики. 2011. № 9 -10. С. 78–85.

AMIR TEMUR HARBIY SALOHİYATDA JAHONGA MASHHUR SARKARDA

Nurmov Olimjon Basharatovich

O‘zbekiston milliy universiteti harbiy
Tayyorgarlik o‘quv markazi katta o‘qituvchisi

АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada O‘zbek xalqi - tarixiy ildizlari deyarli uch ming yillikka borib taqaluvchi davlatchilik an‘analariga ega bo‘lgan xalkdir. Mamlakatimiz zaminidan nafaqat ulug‘ alloma zotlar, balki jahon ijtimoiy-siyosiy hayoti taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan sarkarda, hukmdor, davlat arboblari yosh avlodni ma‘naviy tarbiya hamda yangicha dunyoqarash asosida kamol toptirish, hozirgi taraqqiyot bosqichida nafaqat yoshlar, balki jamiyatimizning barcha a‘zolari orasida vatanparvarlik, ona yurtga muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini yanada mustaxkamlash muhim masala ekanligi yoritilgan.

Таянч иборалар: Тарих цивилизация, салтанат, Амир Темур, Марказиё Осиё, Movarounnahr, Маънавият, тарбия, ватанпарварлик, садоқат, миллий ғоя, бурч, муҳаббат, ҳурмат, иймон-эътиқод, таффақкур.

АМИР ТЕМУР ВСЕМИРНО ИЗВЕСТЕН В ВОЕННОМ ВЛАСТИ В АРМИИ

АННОТАЦИЯ

В этой статье узбекский народ - это народ, исторические корни которого уходят почти в три тысячелетия с традициями государственности. Не только выдающиеся ученые, но и полководцы, правители, государственные деятели, внесшие огромный вклад в развитие мировой общественно-политической жизни, внесли большой вклад в духовное воспитание и воспитание подрастающего поколения на основе нового мировоззрения, дальнейшее укрепление чувства патриотизма, любви и преданности родному краю не только среди молодежи, но и среди всех членов нашего общества на современном этапе развития что освещено.

Ключевые слова: История, цивилизация, царство, Амир Темур, Средняя Азия, Movarounnahr, Духовность, образование, патриотизм, верность, национальная идея, долг, любовь, уважение, вера, мышление.

Tarixdan ma'lumki, sivilizatsiyalar katta saltanat xududlarida, iqtisodiy va mintaqaviy barqarorlik humk surgan, uzoqni ko'ra oladigan, xalq farovonligi yo'lida jiddu jahd ko'rsatgan, ilm-fan homiysi bo'lgan davlat rahbarlari davrida yaratilgan. Barchamizga ma'lumki, Sharq va G'arb savdo yo'llari chorrahasida joylashgan, asrlar davomida o'troq ziroatkor va ko'chmanchi chorvador aholi o'rtasida mutanosiblik va mushtaraklik mavjud bo'lgan, qator bosqinlarni boshidan kechirganligiga qaramasdan o'zligini, vatanparvarligini saqlab qolgan, kulay jo'g'rofiy maskan sifatida ko'plab dinlar, madaniyatlarga joy bergan, jasur va bag'rikeng, ikkinchi tomondan zahmatkash va mehnatsevar aholisiga ega bo'lgan o'zbek zamini bashariyat tamadduniga katta hissa qo'shgan hududlardan biri bo'lib hisoblangan. Mazkur ko'hna zamindan jahon ilm-fani, madaniyati rivojiga bekiyos hissa ko'shgan qator alloma, olim, ulamolar yetishib chiqqan.

O'rta asrlar Sharq tarixida aynan ushbu hudud aksariyat davlatlarga beshik sifatida geosiyosiy maydonda muhim mavqega ega bo'lib kelgan. Zero Movarounnahr zamini bir vaqtning o'zida musulmon sharqida ham ma'naviymadaniy, ikkinchi tomondan siyosiy va iqtisodiy markazlardan biri rolini xam o'taganligini jahon ilm axti hakli tarzda e'tirof etadi.

O'zbek xalqi - tarixiy ildizlari deyarli uch ming yillikka borib taqaluvchi davlatchilik an'alariga ega bo'lgan xalkdir. Mamlakatimiz zaminidan nafaqat ulug'alloma zotlar, balki jahon ijtimoiy-siyosiy hayoti taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan sarkarda, xukmdor, davlat arboblari ham yetishib chiqqan. Shubhasiz, ular orasida peshkadamlik millatimiz faxri va g'ururi bo'lmish Sohibkiron Amir Temurga tegishlidir.

Amir Temurning yoshligi haqida ma'lumotlar kam uchrasa-da, ayrim manbalarga qaraganda, u yoshligida xat-savod chiqarib, o'z davrining tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, me'morchilik, tarix hamda xarb ilmlarini o'rgangan. Amir Temur bilan suhbatlashish sharafiga muyassar bo'lgan buyuk arab faylasufi Ibn Xaldun jahongir turk, arab, fors xalqlari tarixini, diniy, dunyoviy va falsafiy bilimlarning murakkab jihatlarigacha yaxshi o'zlashtirganini ta'kidlagani ham bejiz emas.

Tarix zar varoqlariga nazar tashlasak Amir Temur siyosat maydoniga kirib kelgan paytda, Movarounnahr mo'g'ullar istibdodi ostida bo'lib, Chingizxon va Botuxon bosib o'tgan shahar va qishloqlar vayronaga aylangan edi. Suv inshootlari buzib tashlangan yoki ishga yaroqsiz holga keltirilgan, Chingizxon Movarounnahrni o'zining ikkinchi o'g'li Chig'atoyxonga suyurg'ol sifatida in'om qilgan edi.

Amir Temur bobomizning xarb ilmini, o'zining ilk harbiy faoliyatini qo'l ostidagi navkarlari bilan ayrim viloyat amirlariga xizmat qilishdan boshlagan; ularning o'zaro kurashlarida qatnashib, jasorat ko'rsatgan, janglarda chiniqqan, harbiy mahoratini oshirgan. Dong'i butun Qashqadaryo vohasiga yoyilgan. Amir Temurning aqlu

zakovati, shijoati va shuhrati uni Movarounnahrning nufuzli amirlaridan amir Xizr Yasovuriy va amir Qazag'on bilan yaqinlashtirdi. Xondamirning yozishicha, otasi Amir Tarag'oy Amir Temurni avval 1355 yilda amir Joku barlosning qizi Nurmushk og'oga, so'ngra o'sha yili Qazag'onning nabirasi va amir husaynning singlisi O'ljoy Turkon og'oga uylantiradi. Keyingi nikoh tufayli Amir Temur bilan Balx hokimi amir Husayn o'rtasida ittifoq yuzaga kelib, ular birgalikda mo'g'ullarga qarshi kurashadilar.

XIV asrning ikkinchi yarmi XV asr Vatanimiz tarixida voqealarga nihoyatda boy tarixiy ijtimoiy saboq davri hisoblanadi, chunki bu davrda mo'g'ullar hukmronligi va feodal tarqoqlik tugatilib, bosqinchilarning vayronagarchiliklari va bir yarim asrlik zulmlari oqibatida iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy turg'unlik holatiga tushib qolgan mamlakatimiz o'z mustaqilligini qayta tiklashga kirishdi. Bu mintaqada Amir Temur (1336-1405 yillar) boshchiligida yagona tug' ostida markazlashgan, kuchli va mustaqil davlat tashkil topdi. Markaziy Osiyo xalqlari hayotida yuz bergan bu tarixiy jarayonda shubhasiz Sohibqiron Amir Temurning xizmatlari buyukdir.

Bu aqlli va bilimli inson o'z davlatining kuch-qudratini oshirish va mustahkamlash uchun birinchi navbatda harbiy va eng muhim iqtisodiy islohotlar o'tkazdi. Bu islohotlar zaminida avvalgi davr donishmandlarining aql-idroki, g'oyalari mujassam edi, ayniqsa, taraqqiyot uchun yagona davlat, o'zaro totuvlik, ishbilarmonlarga qulay mulkiy va huquqiy sharoit yaratishga, ayniqsa savdo-sotiqni rivojlantirishga alohida e'tibor berildi.

Amir Temurning hayoti va faoliyatida ikki davr yaqqol ko'zga tashlanadi. Birinchi davri (1360-1385) Movarounnahrni mo'g'ul xonligidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzish, o'zaro urushlarga barham berish. Ikkinchi davri (1386-1405) esa ikki yillik, uch yillik, besh yillik, deb ataluvchi boshqa mamlakatlarga yurishlari bilan xarakterlanadi.

1360-yillardan boshlab Amir Temur Movarounnahrdagi ichki nizo, urushlarda ishtirok eta boshladi va Mo'g'uliston hukmdori Tug'luq Temurxon, uning o'g'li Ilyosxo'jaga qarshi kurashlardan so'ng, Amir Husayn ustidan g'alaba qozongach, 1370 yilda Movarounnahr taxtining haqiqiy sohibi bo'ldi va Samarqandni hokimiyat poytaxti etib belgiladi.

Amir Temur taxtga o'tirgach, Chig'atoy ulusining barcha yerlariga o'zini voris deb bildi va Sirdaryoning quyi havzasidagi yerlarni, Toshkent viloyatini, Farg'ona vodiysini, Xorazmni o'z hukmronligi ostiga kiritdi. Natijada, Movarounnahr va Xurosonda yirik markazlashgan davlat vujudga keddi. Sohibkiron so'nggi yillarda Eron, Iroq, Zakavkaze mamlakatlari, Hindiston, Oltin O'rda va Turkiya bilan bo'lgan janglarda g'olib chiqib, saltanat hududini sharqda Xitoy devoriga qadar, g'arbda O'rta yer dengiziga, janubda esa Hindiston chegaralariga qadar kengaytirdi.

Amir Temur faoliyatida muayyan siyosiy yo‘l mayda feodal hukmronligini tugatish, muhim xalqaro karvon yo‘llarida ustunlik qilib turgan Oltin O‘rda, Eron va boshqa mamlakatlarning raqobatini yengib, Movarounnahrning siyosiy-iqtisodiy quvvatini ta‘minlay oladigan markazlashgan davlat tashkil etish edi. Amir Temur avvalambor mamlakatda davlat tizimini mustahkamlash, boshqarishdagi tartib-intizom, qonunchilikni kuchaytirish, savdo-sotiq, hunarmandchilikni kengaytirishga imkoniyat yaratish, soliqlarni tartibga solish, mamlakat himoyasini ta‘minlash yo‘lida qo‘shining qudratini oshirish kabilarga katta e‘tibor berdi.

Amir Temurning har bir harbiy yurishiga turtki bo‘larlik sabab bor edi. Bu sabablar-o‘z davlatining chegaralarini mustahkamlash, tashqi dushmanlardan himoyalanih, karvon yo‘llarini turli yo‘lto‘sarlardan tozalash, xiyonatchi, sotqin, aldanchilarni jazolash, bo‘ysunmaganlarni itoat ettirish, o‘zining siyosiy ta‘sirini kengaytirish kabilardan iborat bo‘lganligini tarixiy manbalardan bilib olish mumkin. Masalan, Amir Temurning To‘xtamishxonga qarshi yurishini olsak, Temur To‘xtamishxonga ko‘p iltifotlar, yordamlar ko‘rsatib, 1379 yilda Urusxonni yengib, Oq O‘rda taxtiga To‘xtamishxonni o‘tqazgan edi. Ammo To‘xtamishxon Amir Temurning umidlarini puchga chiqardi.

U Movarounnaxrga bir necha bor talonchilik niyatida bostirib kirganidan so‘ng, Temurda ham unga qarshi kurashish majburiyati vujudga keddi va 1395 yil 15 aprelda qunduzchada Amir Temur bilan To‘xtamishxon o‘rtasida hal qiluvchi hayot-mamot jangi boshlandi. Jang faqat To‘xtamishxonning taqdirini hal qilib qo‘yaqolmay, balki butun Oltin O‘rda taqdirini ham hal qildi.

Tarix Temur zimmasiga Oltin O‘rdadek qudratli mo‘g‘ul imperiyasining asosini yemirishdek ulkan vazifani qo‘ygan ekan, Sohibqiron bu vazifani ham buyuk jasorat bilan ado etib, Rus knyazliklari va Sharqiy Ovro‘po xalqlarini mo‘g‘ullar asoratidan xalos bo‘lishlariga yo‘l ochib berdi. Yirik rus olimi A. Yu. Yakubovskiy: Temurning To‘xtamish ustidan qozongan bu g‘alabasi nafaqat Markaziy Osiyo va Sharqiy Ovro‘po, balki Rusiya uchun ham katta ahamiyatga molik bo‘ldi, deb yozdi.

Temur davlatni boshqarishga katta e‘tibor berib, yangi davlat tizimi bo‘yicha Devoni buzrugdan tashqari, har bir viloyatda Devon deb ataluvchi boshqarma tuzib, bu boshqarmalar soliq yig‘ish, tartib saqlash, ijtimoiy binolar bozorlar, hammomlar, yo‘llar, sug‘orish tarmoqlariga qarab turish va aholining xulqiy-axloqiy harakatlarini nazorat ostiga olish kabi ishlar bilan shug‘ullangan. Har bir Devonda kirim va chiqimlarni hisobga olish, qayd etish turk-o‘zbek va fors-tojik tillarida olib borilgan.

Temur tarixchilar tasviricha, O‘rta asrning atoqli davlat va xarbiy arboblardan bo‘lib, Ovro‘po olimlari o‘z asarlarida uning salbiy tomonlari bilan birga muhim fazilatlarini ham ta‘kidlab o‘tganlar. Nemis olimi F. Shlosser o‘zining Jahon tarixi (III-tom) asarida: Baxtiyor jangchi, jahongir, uzoq Sharqda qonunshunos bo‘lish bilan

birga o'zida, Osiyoda kam uchraydigan taktik va strategik bilimlarni ifodaladil, deb yozsa, atoqli nemis olimi va tarixshunosi M. Veber: Temur o'z dushmanlariga nisbatan juda berahm edi, lekin sarkardalik, davlatni boshqarish va qonunchilik sohasida buyuk talantga ega edil, deb ta'riflaydi. Shuningdek, Tuzuki Timur tuzuklarida ham Temurning jamiyatga, ijtimoiy-siyosiy hayotga qarashi, birlashgan qudratli feodal davlatning siyosiy va axloqiy qoidalari haqida gap boradi.

Temur tuzuklarida davlat tizimi, davlatdagi turli lavozimlarning vazifasi, undagi turli toifalar va ularga munosabat, davlatni boshqarishga asos bo'lgan qoidalar, qo'shinlarning tuzilishi, tartibi, uni boshqarish, ta'minlash, rag'batlantirish, qo'shin turlarining tutgan o'rni va o'zaro munosabati kabi masalalar bayon etiladi. Davlat ishlarini har doim islom va shariat hukmlari asosida olib borilganligi bir necha bor ta'kidlanadi. Saltanatim martabasini, deb ta'kidlaydi Amir Temur, qonun-qoidalar asosida shunday saqladimki, saltanatim ishlariga aralashib, ziyon yetkazishga hech bir kimsaning qurbi yetmasdil. Bundan tashqari, asarda jamiyat ishlaridagi odamlarning 12 toifaga bo'linishi, saltanatni boshqarishda 12 qoidaga amal qilinganligi, saltanat 4 qat'iy qoidaga asoslanishi kabi masalalar ham tartib bilan bayon etilgan.

Amir Temur harbiy salohiyatda jahonga mashhur sarkarda va o'z zamonasining eng qudratli hukmdori bo'lishi bilan birga, uning harbiy nazariyasi va amaliy harbiy san'ati, taktika va strategiyasi, armiya tarkibining tuzilishi o'z davrining nodir mo'jizasi edi. Uning harbiy mahorati turli yo'nalishlarda askariy qismlarni qayta tashkil etishda, dushmanga hujum kilihda turli-tuman usullardan foydalanishda, hujumdan oldin dushman joylashgan yerlarni obdon o'rganib chiqishda, ham lashkarboshi qo'mondonlikda namoyon bo'ldi.

Temur tuzuklarini inglizchadan fransuz tiliga tarjima qilib, 1787 yilda nashr etgan fransuz olimi Lyangle Temur haqida shunday yozadi: Temur xon (Temur) siyosiy va harbiy taktika haqida risola yozgan va o'z avlodlariga juda dono tizim qoldirgan. Biz buni tasavvur ham qilmagan edik va uning urushlarini bosqinchilik va talon-taroj qilish deb baholab kelgan edik. Deyarli yengib bo'lmaydigan ikki to'siq - bizdagi taassub hamda tarixiy nohaqlik Temurni bilishimizga va to'g'ri baholashimizga xalaqit berib keldi.

Amir Temur o'zini mohir diplomat sifatida ham namoyon qilaolgan. Uning Vizantiya, Venesiya, Genuya, Ispaniya, Fransiya, Angliya, boshqacha aytganda, o'sha vaqtda ko'proq ma'lum va mashhur bo'lgan Ovro'po davlatlari bilan iqtisodiy aloqalar o'rnatish va uni musahkamlash sohasidagi faoliyatini fransuz va ingliz qirollarining unga yozgan maktublari bilan dalillash mumkin.

Manbalarda sohibqiron Amir Temur yorqin xislatlarga ega ekanligi, xotirasi o'tkir, shijoatli va qat'iyatli, birso'zli, zo'r ruhiy qudrat egasi, salobatli inson sifatida ta'riflanadi.

Sobiq sovetlar mafkurasi, proletar dunyoqarashi hukmronlik qilgan sharoitda Temur faoliyatiga nisbatan salbiy munosabatda bo‘lindi, o‘sha davr adabiyotlarida har doim qoralanib kelindi. Lekin mafkuraviy to‘siq, taqiqlashlarga qaramay ayrim ilmiy asarlarda Temur haqida ba’zi to‘g‘ri fikrlar ham bildirildi.

Bu jihatdan O‘zbekistonda 1968 yili akademik I. M. Mo‘minovning Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli risolasining nashr etilishi muhim voqea bo‘ldi. Risola Temur shaxsiga biryoqlamali qarashlarga qarshi yozilgan ilmiy asar sifatidagi dastlabki urinish edi. Lekin bu qadam Moskvadagi yuqori idoralar va matbuot organlari tomonidan qoralandi va asar muallifi benihoya aziyatlar cheqdi.

Xotima o‘rnida quyidagi jumlagga e‘tibor qaratsak: Amir Temur bobomizning XIV asrdayoq Kuch - adolatda shiorini davlat siyosati mavqei darajasiga olib chiqdi va umri davomida bu shiorni o‘ziga dasturul amal deb bildi. Bu axloqiy-ma‘naviy mezon hamma davrlar uchun e‘tiborli bo‘lib, hozirgi kunga kadar insoniyat hayotida dolzarb ahamiyat asb etib kelmokda. U harbiy san‘at, soliq siyosati, raiyatga munosabatda, o‘z davlat boshqaruvi tizimida, ko‘l ostidagilarga munosabatda ham ushbu tamoyilga qat‘iy amal qildi. Amir Temur o‘z hukmronligi davrida mutaassiblik, ayirmachilik, mazhabchilik ko‘rinishlariga yo‘l bermadi. Osoyishtalik, tinchlik xotirjamlik, xavfsizlik borasida ahamiyatga molik ishlarni amalga oshirdi. Bu xususda Sohibkiron, ...saltanatimning u chetidan bu chetigacha biror bolakay boshida bir savat tilla ko‘tarib o‘tadigan bo‘lsa, bir donasiga ham zarar yetmaydigan tartib-intizom o‘rnatdim, deya qayd qilgan edi. Barcha sohalarga birdek e‘tibor, ijtimoiy adolat tamoyili, yuksak vatanparvarlik, tadbirkorlikning rivojlanishidan manfaatdorlik, umuman obod turmush konsepsiyasi Amir Temur siyosatining natijasi sifatida ikkinchi Renessansga asos bo‘lib xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR

1. Odilov A.A. Amir Temur tuzuklari – davlat boshqaruvi asosi-T.: «Fan va tenologiya», 2016.
2. Nurmatova N. Amir Temur o‘gitlarining barkamol avlodni shakllantirishdagi o‘rni-T.: «Texno tasvir», 2019.
3. O‘ljaeva Sh.M. Amir Temur va temuriylar davrida buyuk ipak yo‘li.-T.: «Tamaddum», 2020.

YENGIL SANOAT KORXONALARI FAOLIYATINI OPTIMAL TASHKIL ETISHDA EKONOMETRIK MODELLASHTIRISHNING ROLI

Eshonqulov Javohir Sobirovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti izlanuvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada yengil sanoat ishlab chiqarish tizimida nazorat faoliyati shaklining, uni optimal tashkil etish darajasining, usul va texnologiyalar to'g'ri tanlovining mahsulot ishlab chiqarish tizimining sifatiga ta'siri tahlil qilingan. Umumiy holda sanoat korxonalarini faoliyatini optimallashtirish masalasini yechishda ekonometrik modellashtirishning roli va zaruriyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: yengil sanoat, boshqarish tizimi, ekonometrik model, klaster, ishlab chiqarish.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется влияние формы контрольной деятельности в производственной системе легкой промышленности, уровня ее оптимальной организации, правильного выбора методов и технологий на качество производственной системы продукции. В целом разъясняется роль и необходимость эконометрического моделирования в решении вопроса оптимизации деятельности промышленных предприятий.

Ключевые слова: легкая промышленность, система управления, эконометрическая модель, кластер, производство.

ABSTRACT

The article analyzes the influence of the form of control activity in the production system of light industry, the level of its optimal organization, the correct choice of methods and technologies on the quality of the production system of products. In general, the role and necessity of econometric modeling in solving the issue of optimizing the activities of industrial enterprises is explained.

Key words: light industry, management system, econometric model, cluster, production.

Yengil sanoat tarmog'i og'ir sanoatga qaraganda odatda kichikroq hajmdagi va kamroq kapital qo'yilmalarni talab qiladigan iste'mol tovarlarini ishlab chiqarish orqali

zamonaviy iqtisodiyotda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yengil sanoat tarmog'ining asosiy ahamiyati quyidagi sohalarda yotadi:

Ish bilan ta'minlash: Yengil sanoat ko'plab odamlarni, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda ish bilan ta'minlaydi. To'qimachilik, tikuvchilik, poyabzal ishlab chiqarish kabi yengil sanoatning ko'pgina tarmoqlari ko'p mehnat talab qiladi va katta miqdordagi qo'l mehnatini talab qiladi, bu esa turli darajadagi ta'lim va malakaga ega bo'lgan odamlarni ish bilan ta'minlaydi [1].

Iqtisodiy o'sish: Yengil sanoat tarmoqlari mahalliy iste'mol va eksport uchun tovarlar bilan ta'minlash orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi. Iste'mol tovarlari ishlab chiqarish ko'pincha turmush darajasi va ixtiyoriy daromadning o'sishi bilan bog'liq bo'lib, yengil sanoat tarmoqlarini rivojlantirish rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga yordam beradi.

Innovatsiyalar: Yengil sanoat, ko'pincha, iste'molchilar ehtiyojlarini qondiradigan yangi mahsulotlarni loyihalash va ishlab chiqarish uchun innovatsiya va ijodkorlikka tayanadi. Buning uchun ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga sarmoya kiritish talab etiladi, bu esa texnologik taraqqiyotga va yangi biznes imkoniyatlariga olib kelishi mumkin.

Mintaqaviy rivojlanish: Yengil sanoat tarmoqlari qishloq va chekka hududlarda iqtisodiy faollikni yaratish orqali hududlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Bu mintaqaviy tafovutlarni kamaytirishga va shahar markazlaridan tashqarida ish o'rinlarini ta'minlashga yordam beradi.

Atrof-muhit barqarorligi: Yengil sanoat og'ir sanoatga qaraganda, ayniqsa energiya iste'moli va chiqindilari jihatidan kamroq atrof-muhitga ta'sir qiladi. Bu barqaror rivojlanishni rag'batlantirish va sanoat faoliyatining ekologik izini kamaytirishga yordam beradi.

Umuman olganda, yengil sanoat tarmog'ining ahamiyati uning iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, ish o'rinlari yaratish, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, mintaqaviy rivojlanish va ekologik barqarorlikka hissa qo'shish qobiliyatidadir.

Yengil sanoat korxonalarini faoliyatini optimal tashkil etishda ekonometrik modellarning ahamiyatini quyidagicha tushuntirishimiz mumkin:

Ekonometrik modellar yengil sanoat korxonalarini boshqarishda muhim o'rin tutadi, xo'jalik faoliyati asosidagi murakkab iqtisodiy munosabatlarni tahlil qilish va tushunish uchun asos yaratadi. Ushbu modellar talabni prognoz qilish, tendentsiyalarni aniqlash va turli omillarning biznes faoliyatiga ta'sirini baholash uchun foydalidir.

Yengil sanoat korxonalarida ekonometrik modellarning muhim qo'llanilishi talabni prognoz qilishdir. Sotish va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha tarixiy ma'lumotlardan foydalangan holda, kompaniyaning mahsulot yoki xizmatlariga bo'lajak talabni bashorat qilish uchun ekonometrik modellardan foydalanish mumkin.

Ushbu ma'lumotlar ishlab chiqarishni rejalashtirish va inventarizatsiyani boshqarish qarorlari haqida ma'lumot berish uchun ishlatilishi mumkin, bu esa korxonaning iste'molchi talablarini qondirish, shu bilan birga chiqindilarni va xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

Ekonometrik modellar iste'molchi hatti-harakatlaridagi tendentsiyalarni va biznes samaradorligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan iqtisodiy sharoitlarni aniqlash uchun ham ishlatilishi mumkin. Iste'mol xarajatlari, inflyatsiya va foiz stavkalari kabi omillar haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali korxonalar ushbu omillar qisqa va uzoq muddatda ularning faoliyatiga qanday ta'sir qilishini tushunishlari mumkin. Ushbu ma'lumotlardan raqobatbardoshlikni saqlab qolish va daromadni oshirish uchun biznes strategiyalari va taktikalarini o'zgartirish uchun foydalanish mumkin.

Va nihoyat, ekonometrik modellar turli omillarning biznes faoliyatiga ta'sirini baholash uchun foydalidir. Masalan, kompaniya marketing kompaniyalari, narx strategiyalari va boshqa biznes tashabbuslarining samaradorligini baholash uchun ekonometrik modellardan foydalanishi mumkin. Ushbu tashabbuslarni amalga oshirishdan oldin va keyin sotish hamda boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilish orqali korxonalar qaysi strategiyalar eng samarali ekanligini tushunishlari va shunga mos ravishda yondashuvlarini o'zgartirishlari mumkin.

Umuman olganda, ekonometrik modellar yengil sanoat korxonalarini boshqarish uchun muhim vosita bo'lib, biznes operatsiyalari asosida yotgan murakkab iqtisodiy munosabatlar haqida qimmatli tushunchalar beradi va biznesga o'sish va muvaffaqiyatga olib keladigan ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

FOYFALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.N. Rakhimov, F.D. Jo'rayev. A Systematic Approach To The Methodology Of Agricultural Development And The Strategy Of Econometric Modeling. Res Militaris. Vol. 12 No. 4 (2022): Vol.12 No. 4 (2022) P.-2164-2174

<https://resmilitaris.net/menu-script/index.php/resmilitaris/article/view/2060/1720>

2. Жураев, Ф. (2021). Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг истиқболдаги муаммолари ва уларни эконометрик моделлаштириш. Экономика и образование, (4), 377-385.

https://inlibrary.uz/index.php/economy_education/article/view/7647

3. Juraev F. D. Problems Of Informatization Of Management Of Agricultural Industry And Modeling Of Agriconomic System In A Market Economy //The American Journal of Applied sciences. – 2021. – Т. 3. – №. 02. – С. 49-54.

<https://inlibrary.uz/index.php/tajas/article/view/10136>

4. Жураев, Ф. Д. (2021). Econometric modeling of the development and management of agricultural production based on cluster analysis (on the example of the Kashkadarya region). Экономика и предпринимательство, (ISSN 1999-2300), 15(8), 133.
5. Eshonkulov, J. S. (2021). Methodology Of Application Of The Simplex Method In The Optimal Development Of Industrial Enterprises. The American Journal of Applied sciences, 3(10), 9-14.
6. Rakhimov, A. N., & Eshonkulov, J. S. (2022). Improving the mechanism of increasing the economic power of industrial enterprises on the base of econometric models. Экономика и социум, (10-1 (101)), 145-153.
7. Рахимов, А., & Эшонкулов, Ж. (2022). Саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий қувватини ошириш механизми. Экономика и образование, 23(6), 390-395.
8. Аралов, Ф. М. (2022). Ишлаб чиқаришда енгил саноатининг кластер усули инновацион иқтисодиётнинг асосий йўналиши сифати. Educational Research in Universal Sciences, 1(6), 138-142.
9. Rakhimov, A. N., Makhmatkulov, G. K., & Rakhimov, A. M. (2021). Construction of econometric models of development of services for the population in the region and forecasting them. The American Journal of Applied sciences, 3(02), 21-48.
10. Жўраев Фаррух Дўстмирзаевич, & Аралов Ғайрат Мухаммадиевич. (2023). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнини эконометрик моделлаштириш заруриятининг асосий жиҳатлари. Educational research in universal sciences, 2(2), 36–43.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7702123>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА БИТУМА ДЛЯ ДОРОЖНОГО ПОКРЫТИЯ

Холмунинова Д.А. старший преподаватель

Мамадалиева Ч. студентка 1-го курса
(Джизакский политехнический институт)

АННОТАЦИЯ

Обобщить особенности развития технологии производства битума для дорожных покрытий. Выявить преимущества применения в дорожном строительстве нефтяных (искусственных) битумов, получаемых переработкой нефтяного сырья. В данной статье представлена информация о совершенствовании технологии производства битума для дорожного строительства.

Ключевые слова: нефтяной битум, гудрон, твердый битум, дорожный битум, строительный битум, природный асфальт, черные покрытия, битумное производство, дорожное строительство, качественные дорожные битумы.

Придя на сегодняшний день технический прогресс невозможно представить без развития автомобильного транспорта и строительства скоростных автомобильных дорог. В связи с этим нефтяной битум как товарный нефтепродукт и связующий материал для приготовления асфальтобетона, востребован в народном хозяйстве каждой страны. В дорожном строительстве широко применяют нефтяные (искусственные) битумы, получаемые переработкой нефтяного сырья. Искусственные (технические) битумы – остаточные продукты переработки нефти, каменного угля и сланцев. По составу они сходны с природными битумами. Природные битумы представляют собой вязкое смолистое вещество, образующееся из тяжелых фракций нефти в результате длительного выветривания. Встречается в виде пластовых жильных залежей, а также озер в местах естественного выхода нефти на поверхность земли [1].

Первое обозначение битума происходит от слова «jatu» (санскрит), что означало смолу, выделяющуюся из некоторых деревьев, которое со временем трансформировалось в «Gvitymen» (смолистый, липкий), а в латинском языке, оно упростилось до «bitumen» и со временем перешло во все европейские словари [2].

Использование природных битумов (асфальтов) известно еще на заре цивилизации. Самое древнее сооружение с применением природного асфальта - битумсодержащей породы было обнаружено в Индии [3]. Известно применение природных битумов – асфальтов в качестве клеящего материала в 2500-3000 годах до н. э. народом, населявшим долину Евфрата. В качестве строительного материала битум применяли вавилоняне (700-500 лет до н. э.) для возведения внутренней и внешней стен Вавилона. В царствование Семирамиды (около 700 лет до н. э.) был построен тоннель под Евфратом в Вавилоне длиной около 1 км из жженных кирпичей, покрытых битумом. Асфальт был также использован при строительстве знаменитых висячих садов Семирамиды [2,3]. В Древнем Египте 5000 лет назад пол и стены в амбарах для хранения зерна покрывали асфальтом. За 400-500 лет до нашей эры в Мидии стены крепостей строились из кирпичей, скрепляемых битумом. На битуме возводились первые участки Великой китайской стены. Битумы и асфальты использовались для строительства зданий и башен, водопроводных и водосточных каналов, туннелей, а в медицине для мумификации трупов и др. [3]. В XIX веке улицы всех городов мира в городах мостились камнями, и лишь в период 1832-1835 гг. упоминается опыт по мощению городских улиц и тротуаров Парижа асфальтом. Позже, в 1835–1840 гг., битумы нашли применение при устройстве дорог Лондона, Вены, Лиона, Филадельфии и других городов [3]. В связи с открытием месторождений битумсодержащих пород во Франции, Швейцарии, Германии, в 1700-1800 гг. в Западной Европе начинаются работы по их применению в устройстве полов, тротуаров и гидроизоляции. В 1835 г. были уложены первые тротуары в Париже, затем в Лондоне, через три года в Филадельфии [3]. С середины XIX века во Франции, США, Швейцарии и других странах дорожное покрытие начинают делать из битумно-минеральных смесей. Так, первое асфальтобетонное покрытие впервые применили во Франции для покрытия тротуаров Королевского моста в Париже. В Российской империи первое асфальтовое покрытие тротуаров было осуществлено в 1866 г. в Петербурге, и в 1869 г. - в г. Кронштадте с использованием ганноверской битуминозной породы, хотя к этому времени было уже открыто несколько месторождений битумосодержащих пород в России. Первое из них (битуминозные известняки) было открыто в Сызрани в 1724 г., а в 1871 г. в этом городе стало функционировать предприятие по изготовлению асфальтовой мастики. В США литой асфальт, приготовленный с использованием природных битумов, впервые применили в 1876 году [3].

Большим стимулом для развития нефтяной промышленности стало появление автомобилей (1896 г. – собран первый автомобиль Г. Форда). Для бурно развивавшейся автомобильной индустрии лучшим решением по

обустройству дорожного покрытия оказался асфальт (асфальтобетон). Дороги, покрытые асфальтом, изготавливались с использованием искусственных битумов. Битумы получали окислением воздухом тяжелых остатков перегонки нефти при температурах 240°-300 °С. Впервые в промышленных масштабах окисленные нефтяные битумы начали производить в 1844 г. (по предложению Ж.Г. Биерлея) путем барботажа воздуха через слой нефтяных остатков при 204° и 316 °С [4].

Производство нефтяных битумов во всем мире в 1970 г. составило более 50 млн. т, в том числе в США 32,6 млн. т. [5]. Процесс окисления битумов осуществляется в аппаратах разного типа: кубах периодического действия, трубчатых змеевиковых реакторах и пустотелых колоннах непрерывного действия. В последние годы широко применяются полые окислительные колонны в качестве реакторов непрерывно действующих битумных установок. Основным сырьем для процесса служит гудрон, к которому в различных соотношениях могут быть добавлены затемненный остаток вакуумной перегонки нефти, экстракты селективной очистки масел, асфальты деасфальтизации, висбрекинг-остатки и др.

В 80-годах прошлого века начаты исследования в области получения вяжущих материалов на основе битума путем введения в битум эластомеров, каучуков, латексов, термоэластомеров. Уделялось большое внимание разработке различных марок битумов для производства горячей, теплой и холодной асфальтобетонных смесей. Нефтеперерабатывающая промышленность выпускала 2-3 марки вязких битумов и 2-3 марки жидких медленногустеющих битумов. Ограниченность выпуска битумов по маркам затрудняло строительство дорожных покрытий в различных климатических условиях, а также использование местных минеральных материалов [6]. Большое значение для повышения качества и долговечности черных покрытий имели исследования, связанные с улучшением свойств дорожных битумов и с применением поверхностно-активных веществ (В.В. Михайлов, А.С. Колбановская, Р.С. Ахметова и др.) [7]. В исследованиях зарубежных авторов теоретически обоснованы и сформулированы требования к дорожным битумам, определены оптимальные структуры для различных типов, даны предложения по технологии получения битумов оптимальной структуры с учетом природы перерабатываемой нефти [8,9].

Сегодня битумное производство выходит на позиции полноценного сегмента нефтеперерабатывающей промышленности. Прочность и долговечность верхнего слоя дорожной одежды во многом определяется качеством битума, используемого для изготовления асфальтобетона. По оценкам

экспертов, до 25-28% производимых битумов дорожного назначения не удовлетворяют стандарту по одному или даже целому ряду показателей, в частности характеризуются низкой теплостойкостью и морозостойкостью, плохим сцеплением с минеральными материалами, что в конечном итоге ведет к преждевременному разрушению дорожных покрытий.

Качество дорожных битумов и, соответственно, эксплуатационная долговечность дорожных асфальтобетонных покрытий в значительной степени зависят от качества сырья для производства битумов. Могут быть использованы различные виды органического сырья (см. табл. 1).

Таблица-1

| Вид сырья | Сырьё для производства битумных материалов |
|--|---|
| Нефти | Высокосмолистые, смолистые, высокопарафинистые, парафинистые |
| Природные битумы | Твердые, вязкие, жидкие |
| Битумсодержащие породы | Пески, песчаники, известняки, доломиты, киры |
| Ископаемые угли | Пригодные для терморастворения и терморазложения |
| Горючие сланцы | Пригодные для терморастворения и терморазложения |
| Побочные продукты промышленного производства | Отходы нефтепереработки, нефте-, коксо-, лесожилии, производство синтетических смол, полимеров, каучуков, волокон |
| Вторичное сирьё | Изношенная резина, отходы синтетических смол, полимеров, отработанные смазочные масла |

В дорожном строительстве преобладающим является применение нефтяных битумов, получаемых путем переработки тяжелых остаточных фракций нефти.

Существующие тенденции в нефтепереработке и, в частности, все более глубокая переработка нефтяного сырья ставят задачу учета особенностей химического состава и структуры нефтяного сырья, используемого для производства дорожных битумов, и, соответственно, состава, структуры и физико-механических свойств получаемых дорожных битумов.

Битумы представляют собой сложную смесь высокомолекулярных углеводородов нефтяного происхождения, в том числе нафтеновых (C_nH_{2n}),

ароматических (C_nH_{2n-6}) и метановых (C_nH_{2n+2}) рядов, а также их производных, содержащих кислород, серу, азот и комплексные соединения металлов. Основная часть молекул битума включает 25–150 атомов С.

Состав битумов характеризуется элементным и групповым химическим составом.

Элементный состав битумов (% по массе): углерода – 80–85; водорода – 8–12,5; кислорода – 0,2–4; серы – 0,5–10; азота – 0,2–0,4. Содержание некоторых металлов в асфальтовых концентратах нефти (типа арланской) составляет (% по массе): V – 0,22; Ni; –0,115; Fe – 0,110; Ca – 0,054 и т.д. Средняя молекулярная масса битумов не превышает 700-800 к.е.

Учитывая большое разнообразие индивидуальных химических соединений, входящих в состав битумов, для определения их химического состава обычно используют данные об их групповом химическом составе.

Групповой химический состав битумов предусматривает подразделение всех разнообразных индивидуальных химических соединений, входящих в битум, на три основные группы: асфальтены, смолы и масла (мальтены).

Нефти по пригодности для производства битумов разделяют на три группы:

1. Высокосмолистые малопарафинистые, смолистые малопарафинистые, высокосмолистые парафинистые. Состав таких нефтей соответствует условию $A + C - 2,5\Pi \geq 8$, где А – содержание асфальтенов, С – содержание смол, Π – содержание парафинов.

2. Смолистые парафинистые, малосмолистые малопарафинистые, состав которых отвечает условию $A + C - 2,5\Pi$, находится в пределах от 0 до 8 при $A + C$ более 6.

3. Непригодные для производства битумов нефти трех типов: смолистые высокопарафинистые, малосмолистые парафинистые и малосмолистые высокопарафинистые, состав которых отвечает условию $A + C - 2,5\Pi$, находится в пределах от 0 до 8 при $A + C$ менее 6, а также если $A + C - 2,5\Pi$ менее 0.

Для производства дорожных битумов наилучшим сырьем являются тяжелые смолистые малопарафинистые нефти.

Негативное влияние на качество нефтяного сырья оказывает наличие в его составе асфальтов деасфальтизации, крекинг-остатков.

Главная цель формирования качественных характеристик сырья направлена на формирование из него наноструктурированного битума. Как известно, реакции окисления тяжелых нефтяных остатков происходят с образованием мицельных наноагрегатов асфальтенов, перерастающих в кластерные наноагрегатные структуры. От того, как пойдет процесс взаимодействия нанокластеров между собой, от *размеров кластеров*

асфальтенов и скорости процесса образования сетчатого каркаса кластеров наноагрегатов асфальтенов и зависят свойства получаемых битумных вяжущих.

Решающими факторами при выборе технологии являются температура, время и скорость реакции окисления.

Профессор Ф. Г. Унгер [9] указывал, что «размер и структура каждой коллоидной частицы зависят от равновесия энергий кинетического движения молекул и потенциала их парного взаимодействия. Условия технологического процесса образования, существования и разрушения надмолекулярных структур (ассоциативных комбинаций, мицелл, сложных структурных единиц, макромолекул) нефтяных дисперсных систем смолисто-асфальтеновых веществ определяют структуру и физико-химические свойства битумов.

Битумные системы являются термодинамически подвижными системами, в которых непрерывно осуществляются гемолитические переходы (диамагнитных молекул в парамагнитные и обратно) и именно парамагнитные молекулы и гемолитические процессы вызывают переорганизацию надмолекулярных структур нефтяных дисперсных систем, т. е. определяют поведение системы в целом и условия образования структуры при изменении внешних условий технологического процесса.

Анализ многочисленных данных различных инструментальных методов исследований и сопоставление их указывают на то, что тяжелые углеродистые молекулы или отдельные атомы углерода соединяются в крупные структуры типа ассоциатов, полимеров или кристаллических решеток за счет спинового возбуждения и спиновой поляризации через влияние растворителя и температуры».

Это позволило сделать вывод о возможности существования равновесной динамики коллоидного состояния таких сложных объектов, как битум, и сформулировать требования к параметрам технологического воздействия на нефтяные дисперсные системы с целью получения битумных вяжущих с заданными свойствами.

Основные способы производства вязких дорожных битумов следующие:

1. Концентрирование нефтяных остаточных фракций путем перегонки их в вакууме в присутствии водяного пара (получение остаточных битумов).
2. Окисление воздухом нефтяных остатков (мазатов, гудронов и пр.), позволяющее получать окисленные битумы.
3. Смешение (компаундирование) жидких нефтяных остатков с вязкими остаточными или окисленными битумами, твердыми природными битумами (асфальтитами, гильсонитами).

В целях получения битумных вяжущих требуемого качества в их состав могут вводиться разного рода добавки, позволяющие получать модифицированные, комплексные и композиционные битумные вяжущие.

Известны многочисленные решения по введению в битум различных модифицирующих компонентов, в том числе адгезионных добавок, полимеров, резиновой крошки, природных битумов, серы, а также структурирующих и стабилизирующих компонентов.

Модифицированные битумные вяжущие получают путем введения в битум специальных добавок (модификаторов), улучшающих те или иные свойства битума. К ним относятся битумы (или другие органические вяжущие), содержащие до 10 % (по массе) добавок модификатора.

В качестве модифицированных битумов широко известны разнообразные полимербитумные, резинобитумные вяжущие, битумы, модифицированные добавками поверхностно-активных веществ, природных битумов, а также продуктов нефтехимии, коксохимических и лесохимических производств.

Комплексные органические вяжущие - это вяжущие, состоящие из двух или более компонентов, в которых содержание основного компонента (нефтяного битума) менее 90% по массе. В качестве компонентов КОВ могут быть использованы природные битумы, тяжелые нефти, каменноугольные и сланцевые битумы, продукты нефтехимических, коксохимических и лесохимических производств. К числу КОВ относятся дегтебитумные и битумодегтевые вяжущие, сернобитумные, вяжущие, получаемые с использованием тяжелых нефтей и природных битумов, остатков от регенерации отработанных смазочных масел, а также композиционные вяжущие.

К композиционным вяжущим относятся КОВ, содержащие более трех компонентов, включая различные модифицирующие добавки, пластификаторы, структурирующие и стабилизирующие добавки (например, тонкодисперсные порошки и волокнистые наполнители).

Сегодня битумное производство выходит на позиции полноценного сегмента нефтеперерабатывающей промышленности. Внедрение новых технологий при переработке остаточных компонентов нефтей, основанных на активировании сырья за счет физического и химического воздействия с применением современного оборудования, включая аппараты, использующие кавитационные эффекты, ультразвуковые и электромагнитные поля, и др., позволяет получать качественные дорожные битумы из большинства нефтей, считавшихся ранее непригодными для производства битумов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коршак А.А. Исторические свидетельства о естественных выходах нефти //Территория нефтегаз. 2010. - № 10 - С.86-89.
2. Золотарев В.А., Сотрэ Р., Пыриг Я.И. От природного битума до искусственного асфальтобетона//Автомобильные дороги. 2014.- №5 - С. 66-72.
3. Руденская И.М., Руденский А.В. Органические вяжущие для дорожного строительства. - М.: Транспорт, 1984. - 229с.
4. Гун Р.Б. Нефтяные битумы. – М.: Химия, 1973. – 152с.
- 5 Строительство и реконструкция автомобильных дорог: Справочная энциклопедия дорожника (СЭД). Т. I / А.П. Васильев, Б.С. Марышев, В.В. Силкин и др.; М.: Информавтодор, 2005. - 242 с.
- 6 Михайлов В.В. О повышении требований к битумам для строительства скоростных дорог//Проблемы производства и применения нефтяных битумов.Труды БашНИИ НП, Вып. XI.- М.: Химия, 1973. – С.7.
- 7.Строительство и реконструкция автомобильных дорог: Справочная энциклопедия дорожника (СЭД). Т. I / А.П. Васильев, Б.С. Марышев, В.В. Силкин и др.; М.: Информавтодор, 2005. - 242 с.
8. Selvavathi V., Sekar V.A., Sriram V., Sairam B. Modifications of bitumen by elastomer and reactive polymer - a comparative study. Pet Sci Technol. 2002; 20(5-6):535-47.
9. Cuadri A.A., García-Morales M., Navarro F.J., Partal P. Isocyanatefunctionalized castor oil as a novel bitumen modifier. Chem Eng Sci. 2013; 97:320-7.
9. Унгер Ф. Г., Андреева Л. Н. Фундаментальные аспекты химии нефти. Природа смол и асфальтенов. Новосибирск: Наука, 1995. С.192.

МОДИФИКАЦИЯ БИТУМОВ, КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ ИХ ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ СВОЙСТВ

Холмунинова Д.А. старший преподаватель
Мамадалиева Ч. студентка 1-го курса
(Джизакский политехнический институт)

АННОТАЦИЯ

Одним из способов повышения качества асфальтобетонных покрытий является модификация компонентов асфальтобетонной смеси, в том числе и битума. В статье рассмотрены основные способы модификации битумов полимерами.

Ключевые слова: [битумы](#), [модифицирующие добавки](#), битум-полимерное вяжущее, полимеры.

Дорожное строительство является неотъемлемой частью экономического развития каждой страны, и улучшение качества дорожных магистралей является актуальной проблемой. Дорожные покрытия состоят из основания и дорожного покрытия. Общим для большей части дорожных покрытий является сочетание в них минеральных наполнителей и битума, в которых битум используется в качестве прочной водонепроницаемой связующей среды. Выбор типа покрытия и способа его строительства определяется местными условиями, характером автотранспорта и интенсивностью движения по данной дороге. Применяют в основном строительство дорожных покрытий поверхностной обработкой битумом дороги и смешением битума с каменным материалом на дороге. В зависимости от температуры обрабатываемой и укладываемой смеси различают горячий и холодный способы строительства дорожных покрытий. Выбор вяжущих материалов зависит от способа строительства дорог, интенсивности движения автотранспорта, климатических условий, наличия местных строительных материалов, дорожных механизмов и других экономических факторов.

Нефтяной дорожный битум – основной вид вяжущего или клея, успешно применяемого в дорожной отрасли при строительстве и ремонте дорожных покрытий, пластичный, способный без разрушения выдерживать воздействие низких температур и температурных перепадов, а также приложенных деформаций. Однако специфические условия эксплуатации таких высоконагруженных объектов дорожного строительства как мосты,

путепроводы, развязки и прочие обуславливают необходимость предъявления более высоких требований к асфальтобетонным покрытиям.

В последнее время возросли транспортные нагрузки, усилилось техногенное воздействие на автодороги, такие как кислотные осадки, загрязнители атмосферы и другие, участились перепады температур. В совокупности эти факторы ведут к усиленному разрушению покрытий автодорог.

Современное строительство автомобильных дорог предъявляет повышенные требования к дорожно-строительным материалам, особенно к вяжущим веществам, в частности к битумам для асфальтобетона.

Срок службы и эксплуатационные качества асфальтобетонных покрытий в большей мере зависят от конструкции автодороги, уровня технологии строительства дорожной одежды, состава и интенсивности движения, качества эксплуатации дорог, и особенно от качества асфальтобетонного покрытия, от физико-механических свойств используемых асфальтобетонных смесей. Обычно асфальтобетонные покрытия на основе нефтяного дорожного битума не способны обеспечить в условиях современного грузонапряженного и интенсивного движения требуемых физико-механических свойств покрытий и их долговечность. Низкая эластичность, недостаточные показатели трещиностойкости и температурного интервала работоспособности ограничивают применение изделий из них в жаркий летний период и зимой. Это основные недостатки, по которым битум не выдерживает предъявленных к нему требований. Одним из основных способов повышения сроков службы асфальтобетонных покрытий в силу физической природы и структурных особенностей асфальтобетона является изменение структуры и свойств органических вяжущих материалов, используемых для его приготовления.

В битум-полимерных композициях (БПК) в настоящее время испытаны практически все известные полимеры [1]. Однако их количество, применяемое на практике, невелико. Следует отметить, что единого полимерного модификатора для всех типов битумов не существует и быть не может. Одной из причин этого является коллоидный характер, химическая природа и структура битума, в сочетании со значительными его полимолекулярностью и полидисперсностью, существенно ограничивающими круг возможных модификаторов. При выборе полимеров необходимо обеспечить следующее: - быстрое его совмещение с битумом (желательно растворяться в нем) за короткое время; - близость параметров растворимости полимера и мальтеновой фракции битума; - хорошую перерабатываемость; - способность длительное время сохранять необходимые свойства; - высокую стабильность структуры БПК во

времени и устойчивость к разрушающим воздействиям при эксплуатации; - отсутствие выделения в окружающую среду вредных веществ; - быть не дорогим и недефицитным. Однако удовлетворить одновременно всем этим требованиям не может ни один из известных модификаторов. Следовательно, задача подбора состава полимерного модификатора для вязких низкоокисленных битумов и получения однородных, долговечных битум-полимерных вяжущих на их основе до сих пор не решена. Большинство работ, посвященных модификации битумов полимерами, носит эмпирический характер. Теория совместимости полимеров с битумами пока не создана. Между тем, знание особенностей строения битумов и полимеров в сочетании с накопленными эмпирическими данными позволяет уже сейчас составить общее представление о процессах, происходящих при их совмещении, и объяснить в соответствии с этими представлениями наблюдающиеся изменения в свойствах компаундов. К настоящему времени в полимерно-битумных композициях испытаны практически все известные полимеры. Однако для практических целей применяются лишь некоторые типы высокомолекулярных соединений.

Наиболее распространенными приемами является модификация наполнителями, поверхностно-активными веществами, а также полимерными добавками или отходами их производства. В последние 15-20 лет битумполимерные вяжущие (БПВ) стали применяться особенно широко. Во-первых, потому, что синтетические полимерные материалы производят сотнями тысяч тонн в год, и они стали более доступны, а во-вторых, при такой модификации битуму передается ряд ценных свойств, присущих полимерам: пластичность и эластичность в широком температурном интервале, прочность и теплоустойчивость при положительных температурах, стойкость к старению и агрессивным средам. Применение битум-полимерных вяжущих в дорожном строительстве повышает долговечность покрытий и снижает затраты на ремонтные расходы. Асфальтобетон, приготовленный с применением модифицированных битумов, обладает улучшенными свойствами: повышенной тепло- и морозоустойчивостью, водостойкостью, прочностью, сдвигоустойчивостью. Таким образом, разработка новых составов БПВ для асфальтобетонов, используемых в верхних слоях дорожного покрытия, представляется актуальной задачей.

Удовлетворить эти требования в полной мере нормируемые марки дорожных битумов уже не в состоянии. Кроме того, с каждым годом возрастают нагрузки из-за увеличения интенсивности движения. Негативно влияет на дорожное покрытие использование шипованной резины. Во всем мире постоянно проводят работы по созданию новых современных дорожных

материалов и технологий, корректировке нормативных требований к их физико-химическим свойствам с целью повышения долговечности дорожных покрытий в современных условиях их эксплуатации. Одним из основных направлений является модификация битума различными полимерными добавками [2]. Поиск наиболее эффективных модификаторов, отработка оптимальных рецептов модифицированного битума, полимерно-битумных эмульсий, а также анализ целесообразности их использования по тому или иному назначению, начатый в 50-е гг. прошлого столетия, продолжается и по сей день. Главным ориентиром для принятия технических решений являются результаты постоянно обобщаемого практического опыта.

Экономически эффективными модификаторами свойств нефтяных битумов являются те, которые доступны и рентабельны в применении [2]. С технической точки зрения, для создания на основе битумов композиционных материалов с заданным комплексом свойств могут применяться только те модификаторы, которые: - не разрушаются при температуре приготовления асфальтобетонной смеси; - совместимы с битумом при проведении процесса смешения на обычном оборудовании при температурах, традиционных для приготовления асфальтобетонных смесей; - в летнее время повышают сопротивление битумов в составе дорожного покрытия к воздействию сдвиговых напряжений без увеличения их вязкости при температурах смешения и укладки, а также не придают битуму жесткости или ломкости при низких температурах в покрытии; - химически и физически стабильны, сохраняют присущие им свойства при хранении, переработке, а также в реальных условиях работы в составе дорожного покрытия [3].

К настоящему времени за рубежом накоплен значительный опыт по применению при строительстве и ремонте дорожных покрытий композиционных материалов на основе битума и ряда модификаторов, таких как сера, каучук (полибутадиеновый, натуральный, бутилкаучук, хлоропрен и др.), органо-марганцевые компаунды, термопластичные полимеры (полиэтилен, полипропилен, полистирол, этилен-винилацетат (EVA), термопластичные каучуки (полиуретан, олефиновые сополимеры), а также блоксополимеры стирол-бутадиен-стирола (СБС) [2].

Применение модифицированного битума позволяет существенно улучшить все основные свойства дорожного покрытия - повысить его однородность, прочность, морозостойкость, трещиностойкость, влагостойкость, стойкость к высоким температурам и т.д.

Большое значение на долговечность покрытия оказывает сцепление или адгезия дорожного битума к минеральному материалу (гравию, песку). Этот

показатель зависит от природы битума и минерального наполнителя, температуры и времени приготовления смеси.

Главной целью модифицирования является получение битумов или материалов на их основе, которые позволяют расширить интервал пластичности битумов; усилить адгезию к металлическим и минеральным материалам; увеличить устойчивость к старению; обеспечить коллоидную и механическую прочность; расширить рабочий интервал температур; обеспечить экологическую безопасность получения и применения модифицированных битумов и др.

Наиболее привлекательными считаются не синтетические, а смесевые термоэластопласты [4], представляющие собой, полимерные смеси термопластов с эластомерами, т. к. смесевые термоэластопласты обладают большим потенциалом модифицирования битумов, из-за возможности варьирования составами одним и тем же способом смешения термопластов с эластомерами, что позволяет регулировать свойства получаемых битумополимерных вяжущих. Замена в разнообразных асфальтобетонах обычного битума битумом с добавкой полимера повышает их долговечность; в аспекте обеспечения желаемого уровня качества битумов модифицированных полимерами (БМП) перспективным является непосредственное введение полимеров в битум; выбор компонентов БМП должен учитывать соотношение параметров его качества и стоимости. Необходимо отметить, что в пользу модифицирования говорит хорошая совместимость битумов с различными органическими веществами и полимерами, которые способны придать битуму специфические улучшенные свойства. Битум является устойчивой дисперсной системой. Регулировать свойства битумов возможно, изменяя его дисперсную структуру добавками. В результате подбора наилучшего соотношения битум - добавка можно достичь по необходимости улучшения одного или нескольких свойств готового битумного материала.

Полимерные составы, которые используются для модификации битумов, классифицируются по 3-м группам. Среди них выделяют пластомеры (термопласты), термоэластичные искусственные вещества и эластомеры.

Пластомеры. Материалы этой группы представлены линейными полимерами малой разветвлённости. В процессе нагрева он размягчается, а после охлаждения вновь затвердевает. Битум, в котором присутствуют добавки в виде термопластов, имеет повышенную жёсткость и вязкость (при условии эксплуатации в условиях нормальной температуры). При этом эластичность материала сохраняется на прежнем уровне.

Термоэластичные материалы. Компоненты модификатора под воздействием высоких температур размягчаются, а также легко деформируются

при нагреве. Искусственный термоэластичный материал впервые стал применяться в 1965 году. Среди этой группы веществ наиболее популярным считается стирол-бутадиен-стирол. Данный компонент является блокополимером, включающим в себя стирол и полибутадиен.

Эластомеры. Модифицирующий компонент складывается из удлинённых полимерных цепочек с разветвлениями. Он сохраняет эластичность в широком диапазоне температур, от минусовых до + 200 °С. Эластомеры делают битум более вязким, повышая его эластичность. Однако у битума с эластомерной модифицирующей добавкой есть и свои минусы. Он плохо хранится, а в процессе приготовления состав нужно перемешивать постоянно, чтобы искусственный материал не отделялся от самого битума.

Модификация битума эластомерами придаёт ему эластичности. Эластомеры чаще всего представлены полибутадиены, натуральным либо переработанным каучуком.

Производство модифицированного битума осуществляется путём подмешивания в обычный битум искусственных полимеров. Также материал может быть получен путём добавления в битум природных и синтетических смол, хлорида марганца, неорганических солей и природного асфальта.

Конечные свойства модифицированного битума зависят от технологии ввода полимерных добавок. Другие страны в процессе производства битума используют специальные технологии. Производственный процесс осуществляется на базе нефтеперегонных заводов или обогащающей установки и предусматривает регулярный лабораторный контроль качества продукта.

Битум с модификаторами полностью подготовлен к хранению, его можно перевозить и перерабатывать. На европейских предприятиях битумы модифицируют с применением полимера стирол-бутадиен-стирола. Такая добавка обеспечивает получение так называемого СБС-модифицированного битума. Консистенция вводимого полимера может быть разной (порошок, гранулированная смесь, твёрдое либо жидкое вещество). После внесения добавок битум нужно тщательно перемешать, чтобы материал получился однородным.

Выбор исходного полимера для модификации битума нужно проводить тщательно, чтобы готовая смесь впоследствии хранилась долго. Пригодные для длительного хранения битумные составы характеризуются однородностью. При нахождении в резервуаре асфальто-смесительной установки битумный состав не разделяется на фазы.

Модифицированные битумы современного производства может храниться без потери качеств достаточно долгое время. Продолжительность такого хранения может достигать 6 недель и более.

Модифицируемый битум изготавливают по 2-м технологиям:

- в мешалках с большим срезывающим усилием (коллоидальные мельницы);
- внесение полимеров в битум химическим путём, с использованием специальной мешалки, имеющей небольшое срезывающее усилие.

Стабилизировать полимерно-битумный состав, изготавливаемый при помощи коллоидной мельницы, помогает сера или серные соединения. Между серой и модифицирующими добавками происходят особые реакции, которые порождают новые химические соединения. В составе модифицированного битума эти вещества разделяются равномерно благодаря решётчатой структуре.

При использовании второй технологии осуществляется предварительная обработка полимера (например, стирол-бутадиен-стирола), что обеспечивает практически полное растворение компонента при перемешивании с битумом.

Использование коллоидальных мельниц для производства битума с модифицирующими добавками имеет существенный минус. После переработки в материале появляются полимеры с уменьшенным молекулярным весом (по сравнению с тем, что был у них изначально). Происходит это потому, что в процессе приготовления состава коллоидальные мельницы прилагают срезывающие усилия, которые меняют молекулярную структуру полимерной добавки. Мешалки, в которых срезывающее усилие меньше – позволяют изготавливать битум, характеризующийся более высокими параметрами размягчения и хорошей пластичностью готового модифицируемого битума.

Активное применение полимеров, которые плохо сочетаются с химической формулой самого битума (полиэтилен, каучук), требует использования особых установок на базе асфальтобетонных заводов. В дальнейшем это даёт возможность сразу использовать полученный состав для производства асфальтобетона, не дожидаясь разделения добавки на отдельные фазы.

Условия эксплуатации нефтяных битумов в дорожных покрытиях, а также многочисленные исследования [5] позволили сформулировать следующие требования к высокомолекулярным соединениям, предназначенным для модификации битумов:

- полимер должен быстро и полностью растворяться до молекулярного уровня в дисперсионной среде нефтяного битума;
- макромолекулы полимера должны обладать склонностью к ассоциации и при определенном содержании в битуме образовывать пространственную структурную сетку;

- полимер должен образовывать в битуме такую структурную сетку, которая была бы устойчива к деструкции при технологических воздействиях в процессе приготовления асфальтобетонных смесей и дальнейшей эксплуатации асфальтобетона в покрытии;

- способ модификации битума, определяемый индивидуальными особенностями конкретного класса полимера, должен отвечать всем критериям технико-экономической эффективности.

Асфальтобетон, в составе которого есть модифицированный битум, устойчивы к деформациям и характеризуются высокой степенью эластичности. Битумные материалы с модифицирующими добавками обеспечивают асфальтобетону более медленное старение. Так, исследовательская работа иностранных специалистов показала, что рабочие характеристики асфальтобетона на основе модифицируемого битума после 10 лет активной эксплуатации сохраняют практически такую же вязкость.

Таким образом, на текущий момент существует достаточно большое количество модифицирующих добавок для битума, позволяющих значительно повысить его технологические и эксплуатационные свойства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исследование полимерных и битумных строительных материалов.- М., 175 с.
2. Гуреев А.А., Чернышева Е.А., Коновалова А.А., Кожевникова Ю.В. Производство нефтяных битумов М.2007,103с.
3. Руденская И.М., Руденский А.В. Реологические свойства битумов.М, Высшая школа,1967,118 с.
4. Kehr, H. Zum Haftverhalten von niedermolekular modifizierten Bitumen [Text] / H. Kehr // Bitumen. – 1998. – № 4. – S. 141–142. Хафизов, Э.Р. Асфальтобетон на битум-полимерных вяжущих. Спец. 05.23.05 – «Строительные материалы и изделия» [Текст] : дис. ... канд. техн. наук: защищена 10.09.2003 / Э.Р. Хафизов.– Казань: [б.и.], 2003. – 183 с.
5. Калгин, Ю.И. Научные основы получения и применения дорожных материалов с использованием модифицированных битумов. Спец. 05.23.05 – «Строительные материалы и изделия» [Текст] : дис. ... докт. техн. наук: защищена 27.04.2007 / Ю.И. Калгин.– Саранск: [б.и.]. – 2007. – 454 с.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ КОММУНИКАТИВНО- ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Осепян Анжелика Рубеновна

преподаватель кафедры русского языка

АННОТАЦИЯ

Коммуникативная методика, направлена на возможность общения. Из 4-х "китов", на которых держится любой языковой тренинг (чтение, письмо, говорение и восприятие речи на слух)повышенное внимание уделяется двум последним.В данной статье освещаются вопросы восприятия и воздействия языка и речи.

Ключевые слова: коммуникативность, форма речи, монологическая речь, диалог, фонетика, лексика, грамматика.

ANNOTATION

The communicative technique is aimed at the possibility of communication. Of the 4 "pillars" on which any language training is based (reading, writing, speaking and listening comprehension), increased attention is paid to the last two. This article highlights the perception and impact of language and speech.

Key words: communicativeness, form of speech, monologue speech, dialogue, phonetics, vocabulary, grammar

История методики преподавания русского языка знает многочисленные и многообразные попытки найти наиболее рациональный метод обучения. Самым древним был метод натуральный, который ничем не отличался от того метода, которым ребенка обучают родному языку.Русский язык осваивается путем подражания готовым образцам, путем многократного повторения и воспроизведения нового материала по аналогии с изученным.

К сожалению, эпистолярный жанр уходит в прошлое, и если наши потомки будут судить о нас только на основе e-mail'ов и других "памятников" сетевой литературы, то их мнение вряд ли будет лестным... Однако ошибкой было бы думать, что коммуникативно-деятельностный метод предназначен только для легкой светской беседы. Те, кто хочет быть профессионалом в конкретной области, регулярно читают публикации по своей тематике в иностранных

изданиях. Обладая большим словарным запасом, можно легко ориентироваться в тексте, но поддержать беседу с иностранным коллегой на ту же тему стоит колоссальных усилий. Коммуникативно-деятельностный подход призван, в первую очередь, снять страх перед общением. Человек, вооруженный стандартным набором грамматических конструкций и словарным запасом в 600-1000 слов, легко найдет общий язык. Однако есть и обратная сторона медали: клишированность фраз и небогатый лексикон. Добавить к этому массу грамматических ошибок, и станет понятно, что единственный способ не прослыть, скажем, так, неумным собеседником - повышенное внимание к партнерам, знание этикета и постоянное желание совершенствоваться.

Классификация методов обучения русским языком представляет собой сложный вопрос, так как в основу наименования были положены самые разные признаки. В зависимости от того, какой аспект превалирует в преподавании, метод называется лексическим, грамматическим или коммуникативным; какие логические категории являются основными, - синтетическим или аналитическим. Из множества методов, известных в литературе, можно, однако, выделить два основных направления обучения русским языком - сознательное и интуитивное, наименование которых отражает их связь с психическими процессами овладения языком.

Цель грамматико-переводного метода было изучение грамматики, чтобы через нее научиться читать и понимать тексты на русском языке, конечная цель преподавания - знание языка как системы и правильное его применение во всех случаях жизни.

В настоящее время происходит постоянная борьба - между сторонниками переводного и натурального, впоследствии - прямого методов.

Приоритетным направлением стала необходимость в создании альтернативных методов обучения русского языка. Обучение должно быть более функциональным, более прагматичным. На первое место необходимо выделить коммуникативно-деятельностную функцию языка, которая будет способствовать созданию нового метода как системы обучения русскому языку.

Устная речь любого грамотного человека достаточно сильно отличается от письменной.

Говорение – продуктивный вид речевой деятельности, посредством которого осуществляется устное вербальное общение. Говорение - выражение своих мыслей в целях решения задач общения. Это деятельность одного человека, хотя она включена в общение и немислима вне его, т.к. общение –это всегда взаимодействие с другими людьми.

Содержанием говорения является выражение мыслей в устной форме. В

основе говорения лежат произносительные, лексические и грамматические навыки. В большинстве методов обучения говорение является одним из важнейших направлений преподавания. По большей или меньшей роли программирования высказывания различают активную речь, ответную речь, и репродуктивную речь. Психологическая структура акта говорения включает четыре фазы:

- побудительно-мотивационную, при которой проявляется потребность человека в общении под влиянием определенного мотива и при наличии определенной цели высказывания;
- аналитико-синтетическую, представленную в виде свернутых умственных действий по программированию и формулированию мыслей (здесь функционирует механизм внутреннего оформления высказывания, обеспечивающий выбор слов и грамматическое прогнозирование);
- исполнительную – звуковое и интонационное оформление мысли (на начальном этапе обучения переход программы высказывания к ее исполнению происходит через родной язык;
- контролируемую, задача которой сигнализировать о возможных ошибках и способствовать их исправлению; контроль предполагает наличие у говорящего эталона, формирующегося в результате языковой практики и сравнение родной речи с эталоном.

Монологическая речь – форма речи, обращенная к одному или группе слушателей (собеседников), иногда – к самому себе; в отличие от диалогической речи характеризуется своей развернутостью, что связано со стремлением широко охватить тематическое содержание высказывания, наличием распространенных конструкций, грамматической оформленностью. В лингвистическом плане усилия учителя должны быть направлены на отработку правильности лекции, структурно – грамматического и стилистического построения. В условиях естественного речевого общения монолог в чистом виде редок, это – сложное умение, которое нужно самостоятельно формировать. Чаще всего он сочетается с элементами диалога, ему характерна эллиптичность – наличие единой системы, контактность собеседников, широкое использование невербальных элементов, которые способствуют возникновению догадки, которая позволяет сокращать языковые средства, прибегать к высказыванию намеком.

Среди признаков монологической речи выделяются также непрерывность (высказывание не ограничивается одной фразой, а представляет собой сверхфразовое единство), последовательность, логичность речи, относительная смысловая законченность, коммуникативная направленность высказывания. Монологическая речь используется с разной коммуникативной целью: для

сообщения информации, для воздействия на слушателей путем убеждения, для побуждения к действию или его предотвращения. При определении видов монологической речи в учебных целях исходят из содержания речи (описание, сообщение, рассказ), степени самостоятельности (воспроизведение заученного, пересказ и самостоятельное высказывание); степени подготовленности (подготовленная, частично подготовленная и неподготовленная речь).

Рассказ является наиболее сложным видом монологической речи. Для него характерна определенная последовательность событий, отражающая причинно-следственные связи между ними. Основные разновидности подготовленного монолога - лекция, выступление, сообщение, как правило, готовятся предварительно. Методика обучения языку должна обеспечить обучение всем видам монологической речи. Целью обучения монологической речи является формирование речевых монологических умений:

- пересказать текст, сделать описание, сообщение на заданную тему, составить рассказ;
- логически последовательно раскрыть заданную тему;
- обосновать правильность своих суждений, включая в свою речь элементы рассуждения, аргументации.

Диалогической речи свойственны спонтанный характер, использование разговорных формул и клише, эмоциональность и экспрессивность, которые проявляются в субъективно-оценочной окраске речи, образности, широком использовании невербальных средств и разговорных формул клише.

Соединение реплик, характеризующееся структурой и интонацией называется **диалогическим единством**. Оно должно служить исходной единицей обучения диалогу.

Тесную логико - смысловую зависимость с учетом их интонаций и коммуникативной зависимости называют **структурой диалога**.

В основу обучения диалога должно быть положено двуединство - интуитивно-ответные реплики:

Вопрос – ответ/Вопрос – конкретный вопрос/Сообщение и вызванный им вопрос/Сообщение и вызванное им сообщение/Сообщение и вызванный им реплика – подхват, продолжающий мысль/Побуждение-сообщение/Побуждение-вопрос

Итак, вернемся к теме говорения... Как говорила Н.А.Зимняя: «Целью обучения в средней школе следует считать не язык, что уместно при филологическом образовании в специальном ВУЗе, и не речь как «способ формирования и формулирования мысли», и даже не просто речевую деятельность – говорение, чтение, аудирование или письмо, а указанные виды

речевой деятельности как средства общения.” Применительно к говорению это означает, что оно совместно с паралингвистикой (мимика, жесты) и праксемикой (движение, позы) служит средством осуществления устной формы общения. Такая цель требует и соответствующего метода ее достижения. Для говорения им является коммуникативно-деятельностный подход.

Сказанное определяет важнейшее исходное положение: обучать говорению, не обучая общению, не создавая условий речевого общения, нельзя.

Коммуникативно-деятельностный подход в обучении русскому языку лег в основу коммуникативной теории обучения, рассматривающей языковую компетенцию в условиях социального взаимодействия. Особенность коммуникативно-деятельностного подхода заключается в сходстве процесса обучения с реальным процессом общения: процесс обучения моделирует процесс коммуникации, сохраняя при этом адекватность .

Доминирующей идеей коммуникативно-деятельностного подхода является коммуникативная направленность всех видов речевой деятельности – говорения, аудиторования, чтения и письма. Владение русским языком как средством общения предполагает создание таких условий, при которых усвоение языкового материала осуществлялось бы естественным путем, в процессе общения, курс носил бы целенаправленный характер, обеспечивающий достижение учебных целей. Содержание предмета «русский язык» включает учебную информацию об аспектах языка (фонетике, лексике, грамматике, стилистике), которая составляет основу формирования и развития навыков и умений, связанных с овладением четырьмя видами речевой деятельности, обусловленными конкретной ситуацией общения. Обучение русскому языку как средству общения предполагает получение студентами комплекса лингвистических знаний и приобретение коммуникативных навыков и умений. Лингвистический компонент содержания обучения включает в себя строго отобранный языковой и речевой материал, фонетический материал, лексический минимум, грамматическую справку, образцы речевых высказываний различной протяженности, ситуативно и тематически обусловленные. Такой прием нарушает традиционную очередность развертывания языка.

Отказ от комплексного изучения аспектов языка (фонетики, лексики, грамматики) не приводит к овладению правилами и лексикой при решении коммуникативно-деятельностных задач.

При обучении русскому языку формируется учебно - познавательная деятельность, в ходе которой усваивается язык и закладываются механизмы

речевой деятельности, деятельности по общению.

Для чего же необходим коммуникативно-деятельностный подход обучения?

Коммуникативно-деятельностный подход предполагает адекватность сообщаемых знаний, задачу усвоения языка как систему речевых средств, точнее учебную модель этой системы, которая призвана заместить реальную.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Барышников Н. В. Параметры обучения межкультурной коммуникации в средней школе // – 2002.
2. Богородицкая В.Н., Хрусталева Л.В. English VIII
3. Дистанционное обучение/Под ред. Е.С. Полат. – М., 1998.
4. Елухина Н. В. Роль дискурса в межкультурной коммуникации и методика формирования дискурсивной компетенции: [развитие речи на уроках иностр. яз.] // . – 2002.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. 2-е изд., дополн. – М., 1999.

UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI CHIDAMLILIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH ME'ZONLARI

Farrux Muxiddinovich Karimov

O'zDJTSU Katta o'qituvchisi

ANNOTASIYA

Ushbu maqola uzunlikka sakrashga ixtisoslashgan uzunlikka sakrovchilar tayyorgarligida chidamlilik sifatini nazorat olib borish uchun eng samarali va axborotli test va mezonlarni aniqlashga bag'ishlangan. tadqiqotda uzunlikka sakrovchi uzunlikka sakrovchilar chidamliligini aniqlash uchun samarali uslubiyatlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: uzunlikka sakrash, chidamlilik, testlar, uzunlikka sakrovchilar tayyorgarligi.

ABSTRACT

This article is devoted to determining the most effective and informative tests and criteria for quality control of endurance in the training of long jumpers. The study presents effective methods for determining the endurance of long jumpers.

Keywords: long jump, endurance, tests, training of long jumpers.

KIRISH

Chidamlilik muammolarini ilmiy ishlanmalarida sezilarli qo'zg'alishlar sodir bo'layotganligiga qaramay, hozirgi kunda uzunlikka sakrovchilar ustidan pedagogik va tibbiy-biologik nazorat o'rnatish amaliyotida ushbu jismoniy sifatni rivojlanish darajasini nazorati uchun ancha axborotli mezonlar va tashhis uslublarini tanlovida yagona uslubiy ko'rsatma mavjud emas. Qo'llanilayotgan pedagogik va tibbiyshifokorlik nazorat uslublarining ko'pchiligi chidamlilikni rivojlantirish va uni foydalanilayotgan mashg'ulot vositalari va uslublari ta'sirida o'zgarishi to'g'risida aniq miqdoriy axborot olish imkoniyatini ta'minlay olmaydi.

Chidamlilikning rivojlanish darajasini aniqlashda aniq va to'g'ri ishlab chiqilgan natijalariga erishish uchun uzunlikka sakrashchilar mashg'ulotlarida tadqiqotlar o'tkazishda yuklama parametrlarini qat'iy belgilangan qiymatlaridan foydalanish zarur. Amaliyotda qo'llaniladigan testlash tadbirlari standart mashg'ulotlar jarayonida uzunlikka sakrovchilarning bioenergetik imkoniyatlarining tanlangan bahosini ta'minlashi va ushbu imkoniyatlarni alohida sport turlari bo'yicha musobaqalarning maxsus sharoitlarida amalda qo'llanilish darajisini miqdoriy baholay olishi kerak. Buning uchun chidamlilikni baholash uchun to'g'ri testlarni aniqlash va ancha

axborotli ko'rsatkichlarni belgilash hamda kuchi, sig'imi, aerob va anaerob metabolik jarayonlarning samaradorlik mezonlari bo'yicha chidamlilikni alohida tarkibiy qismlarini aniq baholashni ta'minlab bera olishi mumkin bo'lgan testlash tadbirlari nazoratini loyihalashga nisbatan asosiy yondoshuvni aniqlab olish maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning maqsadi uzunlikka sakrovchilar chidamliligini baholash va nazorati uchun test va yuklamalarning ilmiy asoslangan talablarni belgilash.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan parametrlarning har birini miqdoriy baholash uchun muayyan testlash shartlariga rioya qilish lozim. Uzunlikka sakrovchilar chidamliligini kompleks baholashga mo'ljallangan test dasturlari qo'llaniladigan test mashqlarining tavsifi va bioenergiya imkoniyatlari yoki tanlangan sport turi bo'yicha musobaqa sharoitlarida ularni uzunlikka sakrovchilar tomonidan amalga oshirilish darajasini o'rnatish maqsadiga ega ekanligidan kelib chiqib, ularni bajarilish shartlari bo'yicha farqlanadi. Bioenergetik imkoniyatlarning (anaerob va aerob imkoniyatlar) rivojlanish darajasini aniqlash uchun organizmning testlanayotgan vazifasi yoki xususiyatini maksimal darajada yuklantirishga imkon beruvchi ma'lum turdagi mashqlardan foydalanishni talab qiladi. Ushbu mashqlar barcha uzunlikka sakrovchilar uchun bir hil bo'lishi va testlanuvchi vazifa yoki sifatni to'liq ochib berilishini ta'minlashi kerak.

Uzunlikka sakrovchilar uchun maxsus mashqlarining bajarilish texnikasi, musobaqa bellashuvlarini olib borish taktikasi va sportchining psixologik tayyorgarligiga bog'liq bo'lgan sport mahsuldorligini baholash uchun mo'ljallangan testlar, qoida bo'yicha, ushbu sport turining aniq sharoitlarida imkoniyatlarni amalda qo'llanilish darajasini aniqlab beradi.

Aerob va anaerob ishchanlik qobiliyatlarini baholash tizimini birlashtirishga bo'lgan ko'p sonli urinishlarga qaramay, hozirgi kunda uzunlikka sakrovchilarning asosiy aerob va anaerob chidamlilik parametrlarini baholashga yo'naltirilgan standart laboratoriya tadbirlari ishlab chiqilmagan va ko'p sonli mustaxassislar tomonidan qabul qilinmagan.

Chidamlilikni baholash bo'yicha mavjud bo'lgan turli hil tavsiyalar e'tibordan chetda qolishi, ko'pincha taklif qilinayotgan sinovlar, testlar nazariyasiga muvofiq qat'iy ilmiy tekshiruvlardan (ishochlilik, amal qilish muddati, ob'yektivligi va boshqalar tekshiruvi) o'tkazilmasligi bilan bog'liq.

Uzunlikka sakrovchilarda erishilgan jismoniy tayyorgarlik darajasi ustidan uzluksiz nazorat o'tkazish uchun ma'lum fiziologik mezonlarga javob bera oladigan testlar majmuasini tanlab olish va sinovdan o'tkazish zarur. Bundan tashqari, taklif qilinayotgan testlash tadbirlari ham ishonchliligi va amal qilish muddatiga ko'ra, ham taqdimotliligiga ko'ra asoslangan bo'lishi kerak, chunki ushbu testlar o'rganilayotgan

sifatni ochib berishi va ularni amaliy sharoitlarda qo'llash imkoniyatlari mavjudligini bilish lozim. Uzunlikka sakrovchilarning ma'lum guruhi uchun laboratoriya testlarini yuqori ishonchliligi va takroran ishlab chiqariluvchanligi bitta sessiyadan ortiq o'tkazilgan sinovlarda o'rnatilishi, ularni amaliyotda keng qo'llash uchun tavsiya qilishga imkon beradi. Natijalarni yuqori ishlab chiqaruvchanligi tanlangan fiziologik vazifalar yoki ishchanlik qobiliyatlariniga nisbatan uning kuchli axborotliligini aniqlab beradi.

Uzunlikka sakrovchilar ustidan pedagogik nazorat o'rnatish amaliyotida, muvofiq testlardan foydalanish va ergometrik va metabolik o'lchamlarni o'tkazish yo'li bilan chiqarilgan ancha axborotli mezonlarni ochib berish asosida chidamlilikning rivojlanish darajasini baholash mumkin.

Standart mashg'ulotlar va maxsus testlarda qayd qilinishi mumkin bo'lgan aerob va anaerob ishchanlik ko'rsatkichlari, uzunlikka sakrovchilarning maxsus chidamlilik sifatini rivojlanish darajasini baholovchi eng muhim mezonlar hisoblanadi. Ko'pincha maksimal kislarod iste'moli, anaerob almashinuv ostonasi, maksimal kislarod qarzi va qonda to'plangan sut kislotasini aniqlashdan foydalaniladi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, uzunlikka sakrovchilarni aerob va anaerob chidamlilik ko'rsatkichlarida ko'p yillik maxsus mashg'ulotlar va ularning sport tayyorgarligiga yo'naltirilgan shakllari ta'siri yaqqol namoyon bo'ladi.

Mashg'ulot jarayoni samadorligi ko'p jihatdan tayyorgarlik nazoratini to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Jismoniy sifatlarni rivojlanish darajasi ustidan muntazam amalga oshirib boriladigan nazorat qo'llanilayotgan mashg'ulot vosita va uslublari samaradorligi to'g'risida muhokama qilishga imkon beradi, tayyorgarlikni kuchli va sust (kuchsiz) tomonlarini ochib berishga yordam beradi, bu o'z navbatida, mashg'ulot jarayonini rejalashtirishni yengillashtiradi.

Mashg'ulot jarayonida uzunlikka sakrovchilarning chidamlilik ko'rsatkichlari o'zgarishini faqat bajarilgan yuklamalar hajmi va tayyorgarlikni alohida bosqichlarida turli yo'nalishdagi vositalarni taqsimlanishi to'g'risida aniq miqdoriy tasavvurlar asosida kuzatib borish mumkin. Yaqin kunlarga qo'llaniladigan yuklamalar hajmi to'g'risida aniq ma'lumotlarni kamligi ko'pgina sport turlarida zamonaviy uslubiy ko'rsatmalarni rivojlanishiga sezilarli darajada to'sqinlik qilgan. Bunga mashg'ulot yuklamalarini hisobga olish va nazorat qilishning yagona birlashtirilgan tizimi yo'qligi ham katta darajada yordam bergan.

Mashg'ulot testlarini o'tkazishdagi asosiy shartlar, tanlangan test mashqlarini soddaligi va yengilligida, uzunlikka sakrash sport turi talablariga muvofiq standartlashtirilgan bayonnomalar va ma'lum jihozlarni qo'llash bilan tashqi muhitni doimiy sharoitlariga rioya qilishdan iborat.

Asosiy shart sifatida aerob va anaerob chidamlilikni har tomonlama baholash shundan kelib chiqadiki, qo'llaniladigan testlash tadbirlari ushbu sport turi mashg'ulotlarida barcha amalda qo'llaniladigan organizmning aerob va anaerob bioenergetik qobiliyatlarini tanlangan bahosini ta'minlab bera olishi kerak. Organizmning ushbu funksional xususiyatlaridan har biri uchta parametrlar bo'yicha baholanishi kerak: kuchi, sig'imi va samaradorligi.

XULOSA

1. Uzunlikka sakrovchilarda chidamlilikni namoyon bo'lishi juda o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Chidamlilikni ushbu o'ziga hosligi turli kuchlanishli va maksimal davomiylik bilan mashqlarda uzunlikka sakrovchilarning aerob va anaerob qobiliyatlarini namoyon bo'lish tavsifiga asoslangan.

2. Mashg'ulot jarayonida chidamlilik ko'rsatkichlari o'zgarishini muntazam kuzatib borish qo'llanilayotgan mashg'ulot vositalari samaradorligini baholash va shug'ullantirilgan chidamlilik ko'rsatkichining o'sib borishi, turli ta'sirga ega yuklamalarni bajarilgan hajmi bilan qiyoslanadigan maqsadli vazifalarni o'rganib chiqish asosida mashg'ulot tuzilishining optimal variantini aniqlashga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Каримов, Ф. М., Ганибоев, И. Д., Хўжамкелдиев, Ф. С., & Зияев, Ф. Ч. (2021). БОШЛАНГИЧ ИХТИСОСЛИК ГУРУҲИДАГИ УЗУНЛИККА САКРОВЧИ ҚИЗЛАРНИНГ ДЕПСИНИШ КУЧИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS)*, 1(4), 119-125.

2. Ziyayev, F. C., Xo'jamkeldiyev, G. S., G'aniboyev, I. D., & Karimov, F. M. (2021). O'RTA MASOFAGA YUGURUVCHI YENGIL ATLETIKACHILARNI MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGI SAMRADORLIGINI OSHIRISH. *CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS)*, 1(4), 78-90

3. Ортиқов, М., Солиев, И. Р., Каримов, Ф. М., Султонов, У. И., & Умматов, Н. Р. (2021). БИАТЛОНЧИЛАРНИ МУСОБАҚАЛАРГА ТАЙЁРЛАШДА МАШҒУЛОТ ЮКЛАМАЛАРИ ВОСИТАЛАРИНИНГ ОПТИМАЛАШТИРИШ. *CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS)*, 1(4), 156-163.

4. Abdullaev, M. J., Karimov, F. M., & Juraeva, Z. O. (2022). PHYSICAL PREPARATION DYNAMICS OF YOUNG ATHLETES. *Central Asian Research*

Journal For Interdisciplinary Studies, 2(6), 446-458. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-6-446-458>

5. Солиев, И. Р., Смурыгина, Л. В., Олимов, М. С., Расулова, Т. Р., Иванова-Тюрина, В. В., & Каримов, Ф. М. (2021). УРТА МАСОФАГА ЮГУРУВЧИЛАРНИ МУСОБАКДЛАРГА ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ. *CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS)*, 1(2), 100-109.

6. G__aniboev, I. D., Ziyayev, F. C., Xujamkeldiyev, G. S., & Karimov, F. M. (2021). YENGIL ATLETIKA SPORT TURINI RIVOJLANTIRISHDA UMUMIY O`RTA T`ALIM MAKTABLARINING JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA YENGIL ATLETIKA TURLARINI O`RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIGI. *CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS)*, 1(3), 348-355

7. Xo`jamkeldiyev, G. S., G`aniboyev, I. D., Ziyayev, F. C., & Karimov, F. M. (2021). KICHIK RAZRYADLI O`RTA MASOFALARGA YUGURUVCHILARNING MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGI. *CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES (CARJIS)*, 1(3), 270-274.

QOG‘OZNING O‘ZBEKISTONGA KIRIB KELISHI VA SAMARQAND QOG‘OZI

Axmadaliyeva Nilufar Qobuljon qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti, Magistratura
bo‘limi Xattotlik va miniatyura mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada asosiy yozuv ashyosi hisiblangan qog‘oz hamda uning tarkibi, qog‘ozning yaratilish tarixi, qanday tayyorlanganligi, qog‘ozni O‘zbekistonga kirib kelishi, mashhur Samarqand qog‘ozini, uni yaralish tarixi va tayyorlash bosqichlari hamda bugungi kunda Samarqand qog‘ozini qayta tiklash bo‘yicha olib borilayotgan chora tadbirlar, hozirda biz foydalanadigan qog‘oz turlari haqida

Kalit so‘zlar: pishiq, tekkis, engil, yupqa, yengil, o‘simlik sellulozasi, po‘stlog‘, egiluvchan, Elakda suzib olish, yumshoq, sirt silliq, yog‘ochni qayta ishlash, tola, yog‘och, paxta yoki qog‘oz.

Bugungi kunda barchamiz birdek murojaat qilib kelayotgan asosiy yozuv ashyosi albatta bu qog‘ozdir. Qog‘oz insoniyat tarixida yaratilgan buyuk kashfiyotlardan biri bo‘lib, haligacha asosiy yozuv ashyosi sifatida o‘z o‘rnini saqlab kelmoqda. Qog‘oz qachon va qay tarzda kimlar tomonidan yaratilgan? Kabi qator savollarga maqola davomida qisqacha ma‘lumotga ega bo‘lishingiz mumkin.

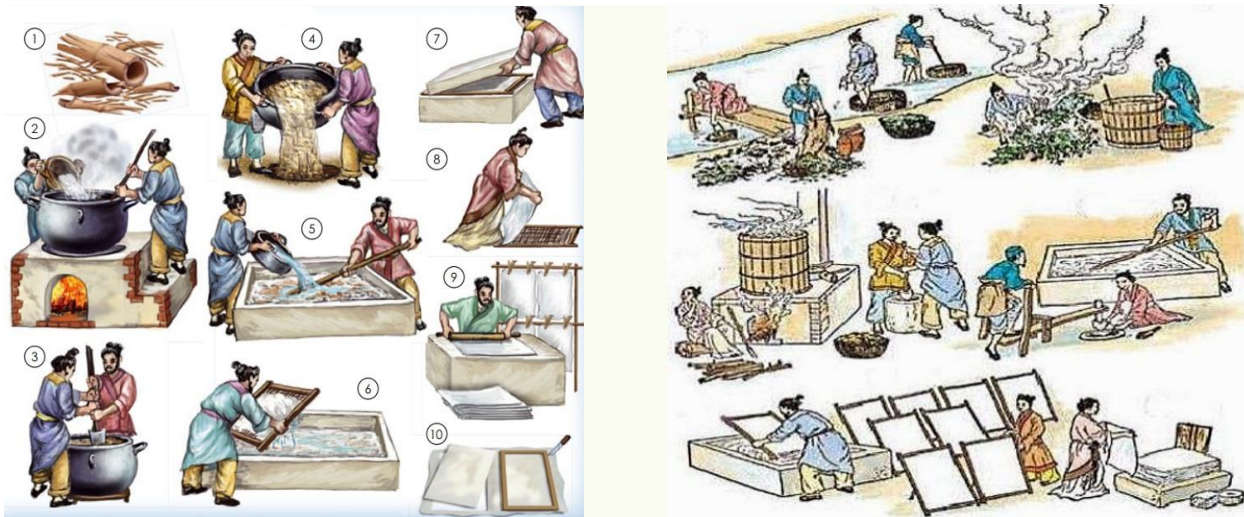
Qog‘oz – asosan o‘simlik tolalaridan tayyorlangan yupqa material bo‘lib turli xil daraxt yog‘ochi va bir yillik o‘simlik sellulozasi hamda yog‘och massasidan ishlanadi. Bundan tashqari yog‘och, paxta, yoki qog‘ozni qayta ishlash yo‘li bilan olinadi.



Qog‘ozning afzalligi: yupqa, yengil, egiluvchan, pishiq, yuzasi tekkis, ikki tarafdan foydalaniladi, yozish va chizish uchun qulay. Qog‘ozning kamchiligi: suv shimadi va tez yonadi.

Qog‘oz yaralish tarixi. Qog‘ozning kelib chiqish tarixi haqida bir nechta talqinlar mavjud bo‘lib matbuotda keng tarqalgan ma‘lumot bo‘yicha dastlab qog‘oz qadimgi Xitoyda eramizning 105-yilda Xo imperatorining maslaxatchisi Tsay Lun tomonidan kashf qilinadi. U baliqchilik to‘rlaridan qog‘ozni yangi turini tayyorlab ko‘rdi. Sifati bo‘yicha u boshqa yozuv ashyolaridan qolishmas edi, tannarxi bo‘yicha esa ancha

arzon edi. Bu muhim ixtiro nafaqat Xitoy, balki butun insoniyat uchun kata ahamiyatga ega edi. Tarixda birinchi bor odamlar yozish uchun sifatli va arzon materialga ega bo'ldilar. Shu sababli ham Tsay Lunning ismi, insoniyatning buyuk ixtirochilari qatorida yodga olinadi.



Xitoyliklar qog'oz tayyorlashning yanada yangi izlanishlar olib borishdi. Tajribalar orqali qog'ozni endilikda daraxr po'stlog'i, qamish yoki boshqa tolali o'simliklardan olish usullari o'ylab topildi. Keyinchalik Xitoyliklar qog'oz tayyorlashni san'at darajasida o'zlashtirdilar. Asrlar davomida ular qog'oz tayyorlash texnikasini o'z odatlariga ko'ra boshqa xalqlardan sir saqlashdi. Vaqt o'tishi bilan bu sir qo'shni Koreya va Yaponiya davlatlariga tarqaladi. 751-yili Markaziy Osiyo xududida Arab va Xitoy qo'shini o'rtasida «Talas jangi» bilan mashxur bo'lgan urush bo'lib o'tadi. Bu jangda Arablar g'olib kelishadi. Asir tushgan xitoylik askarlar arablarga yurtlarida tayyorlanadigan qog'oz namunalarini ko'rsatib, hayotlarini saqlab qolish evaziga uni tayyorlash bo'yicha o'z xizmatlarini taklif qilishadi. Shu voqea sabab arablar tomonidan Samarqandda birinchi qog'oz tayyorlash ustaxonasi tashkil qilinadi.

Tezlik bilan kengayib, rivojlanib borayotgan arab xalifaligida qog'ozga talab katta edi. Ular qog'oz tayyorlash ishlarini yengillashtirishda bir nechta yangiliklar kiritdilar. VIII asr oxirlariga kelib Bag'dod shahri qog'ozni ko'p ishlab chiqarish, sotish bo'yicha asosiy markazlardan biriga aylanadi.

IX asrda arablarga qarashli Shimoliy Afrika yerlarida qog'oz tayyorlana boshlaydi. X asrga kelib qog'oz yozuv ashyosi sifatida papirusning o'rnini to'liq egallaydi. Shu tariqa qog'oz Yevropa davlatlariga keng tarqaladi.

Samarqand qog'ozi O'n bir asrdan ko'proq vaqt davomida mashxur bo'lgan Samarqand qog'ozining qachondan boshlab tayyorlanganligi xaqida turli manbalarda turli ma'lumotlarni uchratish mumkin. Ammo ma'lumotlarning qaysi biri xaqiqat

ekanligini aniqlashning iloji bo'lmada, shunisi ayonki samarqandlik hunarmandlar V-VIII asrlar davomida sifatli qog'oz tayyorlashni bilishgan.

Sharq olamida Samarqand qog'ozlari Misr qog'ozlari kabi keng omma tomonidan foydalanilgan. Bunga ayniqsa IX-X asrlarga kelib, ko'pgina fors va arab tilidagi asarlar va qadimiy qo'lyozmalar aynan Samarqand qog'oziga yozilishi yaqqol misol bo'la oladi.



Samarqandda tayyorlangan qog'oz rangi och novvotrang, pishiq, yupqa, satxida siyoxning tekkis yurishi, siyoxni oz shimishi kabi qator ustun jixatlari bilan boshqa yerlarda tayyorlangan qog'ozlardan ajralib turgan. Samarqand qog'ozlari «Ipak yo'li» orqali Yevropa mamlakatlariga eksport qilingan.

Ma'lumotlarga qaraganda, XVIII asr boshlarida Samarqand atrofida 42 ta qog'oz tayyorlash ustaxonasi mavjud bo'lgan. Mahalliy urushlar natijasida Buxoro, Toshkent, Qo'qon shaharlarida ham qog'oz tayyorlovchi ustaxonalari shakllantirilgan.

Samarqand qog'ozlari haqida shox va shoir Zahiriddin Muxammad Bobur o'zining mashhur «Boburnoma» kitobida shunday ta'rif bergan: «Dunyodagi eng yaxshi qog'oz Samarqandning Siyob suvi atrofidagi Konigilida tayyorlanadi».

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng Samarqand qog'ozini tiklash maqsadida Samarqand shahriga yaqin Konigil manzilida Zarif Muxtorov oilasi tut daraxtining tolalaridan qog'oz tayyorlash ustaxonasini tashkil qilishdi. Bu ustaxona a'zolari mashhur Samarqand qog'ozini tayyorlash usulini tiklash yo'lida ko'p mehnat qilmoqdalar. Shu qatorda Kamollid Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti o'qituvchilari ham tinim bilmay izlanish olib bormoqdalar. Jumladan ustozlarim Mirxamid Sobirov va Behzod Xadjimetovlar bu borada katta izlanishlar olib bormoqda va biz talabalarga bu haqida o'rgatib qiziqtirib kelmoqdalar. Qog'oz nimalardan va qay tarzda tayyorlanadi? Degan bir qator savollarimizga nafaqat nazariy balki amaliy tarzda ham ko'rsatib berdilar. Bu jarayonda biz talabalar ham bevosita qatnashib o'z qog'ozlarimizni tayyorlab ko'rdik va bu biz uchun juda qiziqarli bo'ldi.

Quyda etiboringizga Samarqand qog‘ozini tayyorlash bosqichlarini qisqacha keltirib o‘taman.

Samarqand qog‘ozini tayyorlash bosqichlari.

1. Tut daraxti novdasining po‘stlog‘ini pichoq bilan shilish;
2. Po‘stloq qismidagi shilimshiq qismini ajratish;
3. Tolali po‘stloqni ivitish;
4. Tolali po‘stloqni qozonda qaynatish;
5. Kaltaklab tolalarni ajratish va maydalash;
6. Suvda ivitib bo‘tqa holiga keltirish;
7. Elakda suzib olish;
8. Xosil bo‘lgan qog‘ozni elakda ajratib olish va soyada quritish;
9. Qog‘oz sirtini silliq tosh bilan ishqalab tekislash.

Ma‘lumotlarga qaraganda bugungi kunda qog‘ozni 600 dan ortiq turi mavjud. Ular ichida eng ko‘p ishlatilib kelinayotgan qog‘oz turlari quydagilardan iborat:

1. Konselyariya qog‘ozlari yani yozuv uchun ishlatiladigan qog‘ozlar;
2. Vatman qog‘ozini tasvir ishlash uchun qalin va mustaxkam hisoblanadi;
3. Torshon qog‘ozini esa asosan suvli bo‘yoqlarda rangli rasm ishlash uchun ishlatiladi;
4. Melovannaya qog‘ozini yaltiroq, sifati yuqori, pishiq qog‘oz bo‘lib asosan jurnal, katalog, buklet kabi yorqin rangli reklama bosma nashrlar uchun ishlatiladi;
5. Kalka bu qog‘oz turi shaffof bo‘lib tasvirdan nusxa olish uchun foydalaniladi;
6. Nusxa olish (kopirka) qog‘ozini yupqa bo‘lib uni bir tomoniga maxsus bo‘yoq qoplangan bo‘ladi va yozuv hamda tasvir nusxasini qoldirish uchun chiqariladi;
7. O‘ram qog‘ozini bu qog‘oz turidan asosan savdoda maxsulotlarni o‘rash uchun foydalaniladi;
8. Gazeta qog‘ozini esa asosan matbuot uchun;
9. Salfetka qog‘ozini bu qog‘oz turi xo‘jalik qog‘ozini hisoblanadi;
10. Foto qog‘ozini asosan fotosuratlar chiqarish uchun ishlatiladi.

1



5

2



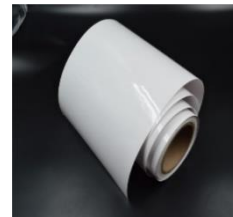
6

3



7

4



8



9



10



Bugungi kunda texnika rivojlanayotgan davrda hayotimizni, qo‘limizdagi telefon, kompyuter va boshqa gadjetlarsiz tasavvur qilish qiyin. Ular bilan yozish, chizish, muloqot qilish qulay, hamda muammolar ham onson va tez xal bo‘ladi, xatto dunyoning istalgan nuqtasida istalgan odamingiz bilan muloqot qilishingizning imkoni bor, ularning imkoniyatlari cheksiz bo‘lishi bilan bir qatorda insoniyatning buyuk kashfiyoti bo‘lmish qog‘ozning ham o‘rni beqiyos deb o‘ylayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sabirov M.M. Xadjimetov B.B. “Mutaxassislik bo‘yicha materialshunoslik” O‘quv qo‘llanma. T.; “Info Capital Group”, 2018.
2. Sabirov M.M. “Kitobat san’ati” O‘quv qo‘llanma. T.; “Info Capital Group”, 2018.
3. Sabirov M.M. “Miniatyura kompozitsiyasi” O‘quv qo‘llanma. T.; “Info Capital Group”, 2018.
4. meros.uz
5. gazeta.uz
6. zarnews.uz

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ДОЛЖНОСТНОГО КОНТРОЛЯ

Ниёзов С.Р.,

подполковник резерва, преподаватель цикла продовольственного
обеспечения кафедры материального обеспечения
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрыты неэффективности работы по контролю со стороны командиров и заместителей, начальников служб, родов войск по занимаемой ими должности или как его ещё называют должностной контроль.

Ключевые слова: должность, контроль, положение, сроки, обязательство, расчёт, проверка, организация, деятельность, формально, осуществлять, материальные средства, законодательные акты, инструкции, анализ, обобщения, просчеты, хищения, махинация, формальность, справедливость, авторитет, обогащение, дисциплинарная взыскания, материальная ответственность, самостоятельности, инициатива, деловитость, подлинный хозяин, ликвидация, дробность, растранивание, завуалировать, скрыть.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada harbiy qism komnadirlari, ularning o‘rinbosarlari, qo‘shin turlari va xizmat boshliqlarining lavozim majburiyatlarida belgilangan nazoratlari bo‘yicha, boshqacha qilib aytganda lavozim nazoratlarining samarasizligi bo‘yicha tahliliy xulosalar, takliflar haqida so‘z yuritilgan. Mavjud tartibga ko‘ra, lavozim nazorati bo‘yicha belgilangan talablar ularni tasdiqlanishigacha, to‘liq kuchga kirgunicha tekshiruvlarning hajmi va muddati, davriyligi sharoitlari ila harbiy qismlar xo‘jalik faoliyatlarini amalga oshirish bilan hamnafas, aniq belgilanmaganligi sababli yuzaki bajarilishi uchun mahkum etilgan.

Kalit so‘zlar: lavozim, nazorat, vaziyat, muddat, majburiyat, hisob, tekshiruv, tashkillashtirish, faoliyat, yuzaki, amalga oshirish, moddiy vositalar, qonunlar majmui, yo‘riqnoma, tahlil, umumiy xulosalash, hisobda yanglishish, o‘g‘rilik, firibgarlik, rasmiyatchilik, haqqoniyat, obro‘-e‘tibor, boyitish, intizomiy ta‘zir, moddiy javobgarlik, mastaqillik, tashabbus, ishbilarmonlik, haqiqiy xo‘jayin, tugatish, parokandalik, isrof qilmoq, faktlarni pardalamoq, bekitish.

ABSTRAKT

The given article presents the ineffectiveness of the commanders', their deputies, as well as chiefs of services and branches control in their positions, or as it is also called official control. Even before their approval and their entry into force, the current regulations on official control were already doomed to formal implementation, since the scope and timing of inspections did not fit with reality and actual implementation of economic activities in a military unit.

Key words: position, control, regulations, term, obligation, calculation, verification, organization, activity, formally, carry out, material means, legislative acts, instructions, analysis, generalizations, theft, fraud, formality, justice, authority, enrichment, disciplinary action, liability, independence, initiative, efficiency, real owner, liquidate, fragmentation, squandering, veil, hide.

Не год и не два, а с 1988 года в разных должностях служб тыла Вооружённых Сил ломая голову над тем, почему неэффективно работа по контролю со стороны командиров и заместителей, начальников служб, родов войск по занимаемой ими должности или как его ещё называют должностной контроль? [1,2,3]

Перелистываю Устав внутренней службы, приказ Министра обороны № 500 от 2013 года Положение о войсковом хозяйстве в ВС, где имеющиеся строки поведают мне о том, что должностные лица батальонов и бригад обязаны в строго определённые сроки проверить наличие и качественное состояние материальных средств. Также эти положения дополняют ряд приказы и директивы. [4,5,6]

В период прохождения службы в должностях анализировал, как, допустим, заместители командира бригад, батальонов по тылу на практике осуществляет непреклонную обязательность многочисленных положений по должностному контролю.

В Уставе чёрно по белому записано, что эту работу ему полагается проводить не реже одного раза в три месяца. Что же, можно произвести несложный расчёт. На проверку продовольственной службы потребуется как минимум 6-8 дней; служба горюче-смазочных материалов с учётом замера топливных баков машин подразделений и ёмкостях склада 5-6 дней; вещевой службы, с проверкой взводных хозяйств и пересчётом имущества складов – все 10-15 дней. На контроль квартирно-эксплуатационной службы надо выделить ещё 15-16 дней. Добавим пару дней на противопожарное состояние зданий, сооружениях и объектов тыла военного городка и неделю на изучение данных,

подготовку соответствующих документов по результатам проверки. В итоге даже без контроля медицинского обеспечения и торгово-бытового обслуживания получается 45-56 дней, или 54-62% всего квартального времени. А если учесть, что заместитель командира бригады по тылу как и все нормальные люди имеют выходные дни, то наберётся 75-80%. Короткая передышка (25-20% оставшего времени) – и опять все заново. А когда заниматься текущей организаторской деятельностью. [4,5]

Естественно, в таких условиях заместителю командира бригады по тылу, невозможно сочетать напряжённую повседневную деятельность с углублённой проверкой состояния дел в подчинённых ему службах.

Надо иметь в виду и то, что скажем, современные мотострелковые, горнострелковые, артиллерийские бригады по оснащению различными имуществом, горючим, другими материальными средствами не тот наверняка был в своё время полки пехотные. Однако существующее положение о контроле видимо разрабатывались без учёта перемен изменения в военном деле. В их основу был положен один параметр – глобальный охват: надо, мол, несмотря ни на что проверить и то и это. Но такой глобальный взгляд скользнул мимо должностного лица, коему эти положения предписывались. И получилось явное несоответствие – желание, как говорится не совпало с возможностями. По-другому если сказать, существующие ныне положения по должностному контролю ещё до их утверждения, до вступления в силу были уже обречены на формальное выполнение, поскольку объём и сроки проверок не стыковались с действительностью, с реальным осуществлением хозяйственной деятельностью. Как можно тут объять необъятное? [4,5]

Есть и другая сторона вопроса. Процитируем дословно: заместитель командира бригады по тылу обязан «проверять не реже одного раза в три месяца наличие и состояние материальных средств на складах и в подразделениях бригады». Но при этом, ни сказано, какое количество материальных средств подлежит такому ежеквартальной проверке: 100% или на выдержку, может быть наиболее дорогостоящих. Объём как видим, не конкретизирован. А где нет конкретности, опять – так и неизбежный формализм, поверхностный подход к делу. [4,5]

Некоторые командиры и начальники заметит: мол, заместители их по тылу, прежде всего организаторы. Он может организовывать и контроль. К примеру, даже с помощью внутрипроверочной комиссии. Но не будем забывать, что расчёт на внутрипроверочную комиссию тоже требует подсчёта. Легко представить, какое количество командиров подразделений, начальников служб (они, как правило, и входят в внутрипроверочную комиссию) ежеквартально

будут оторваны от исполнения основных функциональных обязанностей, текущих деятельностей. Можно даже предвидеть, как такой отрыв скажется на качестве боевой и духовно-просветительской подготовке частей и подразделений.

Время реформ и становления Вооружённых Сил вызывает к пересмотру ряда законодательных актов, всевозможных инструкций. Думаю, в какой-то мере это коснётся и некоторых уставных положений, в частности по должностному контролю. [1,2,3]

Сама жизнь подсказывает, что контроль по занимаемой должности необходимо переложить на плечи тех начальников служб, которые непосредственно отвечают за деятельность той или иной службы. Функцию контроля, разумеется, должны быть реальными как по объёму, так и по срокам, и конкретными.

Исходя из анализа и обобщения результатов ряда документальных ревизий, проверок хозяйственной деятельности подчинённых служб, проведённых в период прохождения службы с 1988-2004 гг., такой контроль может по усмотрению командира осуществляться как с привлечением, так и без привлечения внутрипроверочной комиссии. Думается, начальником продовольственной службы, и службы горюче-смазочных материалов следует осуществлять должностной контроль за материальными средствами текущего учёта не реже одного раза в квартал. За остальными – не реже одного раза в полугодие.

Что же касается начальника вещевого службы, то сроки проверок им наличия и состояния имущества во взводных хозяйствах и на складах целесообразно приблизить к срокам призыва молодого пополнения и увольнения личного состава в резерв, т.е. проводить контроль за материальными средствами текущего учёта не реже одного раза в полугодие, за остальными – не реже одного раза в год, также как периодичность составления отчётов по службе согласно табеля срочных донесений.

Ежемесячно необходимо проверять лишь наличие бланков строгого учёта и правильность расходования материальных и денежных средств по службе, документального их оформления, т.е. осуществлять предварительный контроль.

Материалы проверок каждый начальник службы представлял бы на рассмотрение и утверждение заместителю командира бригады по тылу. Такой порядок вполне логичен. Ведь как руководитель, организатор, непосредственно отвечающий за состояние тыла, он первым получал бы информацию от подчинённых начальников служб. Конечно, при рассмотрении материалов проверок заместитель командира по тылу больше внимания уделял бы

недостаткам и в случае необходимости мог сам перепроверить данные, вызвавшие малейшие сомнения. [4]

Утверждая материалы проверок, проведённых начальниками служб, заместитель командира по тылу берёт на себя повышенную ответственность за дело. И для принятия решения подаёт рапорт командиру. [4]

А пока у нас должностной контроль, можно сказать, не поддается никакому контролю. Ведь если строго следовать букве существующих положений то в каждой части должностные лица ничем иным не должны, заниматься, кроме как непрерывным пересчётом и перевешиванием материальных средств. Судите сами: начальник продовольственной службы и начальник службы горюче-смазочных материалов обязаны заниматься этим ежемесячно, начальник вещевого склада – не реже одного раза в два месяца. Затем раз в квартал перепроверяет своих подчинённых начальников служб заместитель командира бригады по тылу и т.д. И получается должностной контроль вечным и бесконечным. [4,5]

Возложив ответственность на начальников служб за контроль на подчинённых им объектах в реальные сроки и реальным объёмом, мы тем самым поднимем их авторитет. И сами проверки станут неформальными, а реальными, поскольку начальника службы появиться больше времени на действительный контроль за наличием и состоянием вверенных ему материальных средств. Возрастёт и его личная заинтересованность в том, чтобы досконально знать существо дела на своих объектах.

Можно заметить, мол, если начальники службы реже станут проверять склады, то недобросовестные, а иногда и нечистые на руку материально-ответственные лица чаще будут допускать просчёты, а то и хищения. На мой взгляд, подобные явления при реальном, а не формальном контроле сразу же обнаружатся. И виновный силою приказа возместит причинённый им ущерб. Материальная ответственность здесь должна быть неотвратимой, справедливой.

К сожалению, при существующей системе должностного контроля все синяки и шишки нередко достаются не ловкачу и хапуге, а начальнику службы. До сих пор приходится наблюдать безответственные картины в войсках, когда скажем, недобропорядочный начальник склада ворует, его хватают за руку, уличают в махинациях, взыскивают за причинённый ущерб. Но при этом не забывают отчитать в приказе и начальника службы. И порой это на служебных совещаниях подаётся так, будто только он и повинен в том, что его подчинённый оказался вором. Спрашивается, где же справедливость? Подобные меры наносят не заживающие моральные раны, уничтожают авторитет должностного лица в коллективе. Как после такого начальнику службы поправлять и вести дальше

дело, когда на него со всех сторон тычут пальцем: вот где истинный виновник утрат и хищений?

Человек опытный, с крепкими нервами, конечно, одолеет невзгоды и то до поры времён, а молодой начальник службы? Если и было после училища какие-то надежды на успех, то после принятых мер у него опустятся руки. Он вовсе утратит интерес к работе, службе. Не по этой ли причине и подают рапорт молодые начальники служб с просьбой либо перевести на другую должность, либо вообще уволить из армии.

Мы не вправе допускать такого, когда государства истратила на подготовку и становления данного офицера определённую сумму, чтобы глубоко порядочный начальник службы был публично изруган за непорядочность подотчётного ему материально-ответственного лица. [1,2]

Правда, мне могут возразить: дескать, начальник службы обязан воспитывать подчинённых. Но давайте опять-таки реально смотреть на вещи. Большинство начальников служб молодые офицеры в возрасте – до 25 лет, а их подчинённые начальники складов и хранилищ, как правило, в полтора-два раза старше. Так кому и кого тут воспитывать? Если человек склонен к обогащению за счёт государства, его надо не воспитывать, а немедленно отстранять от материальных ценностей с соответствующей и обязательной записью в личном деле.

Существующий ныне порядок должностного контроля порождает у многих начальников служб боязнь: а вдруг выявятся недостача и утраты, опять дисциплинарное взыскания объявят, а то и к материальной ответственности привлекут. И вместо того чтобы выявлять упущения на подчинённых объектах, иные начальники стараются их завуалировать, скрыть. А умышленно скрытая вина во сто крат опаснее явной.

Надо сделать всё для того, чтобы начальник службы почувствовал себя действительно начальником, подлинным хозяином в своей службе. И предлагаемый вариант упорядочения должностного контроля способствовал бы этому. Он предусматривает ликвидацию пагубной в нашем деле дробности контроля, устраняет пустое растранивание рабочего времени, способствует развитию самостоятельности, инициативы и деловитости, без чего реформа в

работе органов Материально-технического обеспечения в Вооружённых Силах невозможно.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. «Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа докторинаси тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни //www.lex.uz – Дата обращения: 12.07.2022.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Ватанпарвар. 23 декабрь 2023 йил.
3. Мирзиёев, Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ҳар бир раҳбарнинг асосий вазифаси бўлиши керак”./ Ш.М. Мирзиёев – Т.: “Ўзбекистон”, НМИУ. 2017. Б.13 – 14.
4. Устав Внутренней службы Вооруженных Сил Республики Узбекистан Т.: 1996. С.33 – 54.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирликларининг “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларининг озиқ-овқат таъминоти тўғрисидаги НИЗОМ” ҳақидаги Қарори. 5 май 2021 йил.
6. Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирининг “ЎР Мудофаа вазирлиги қўшинларининг Қўшинлар хўжалиги тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ва амалга киритиш” бўйича Буйруғи. 20 август 2021 йил.

Э. Ғ. ҒОЗИЕВНИНГ ШАХС ОНТОГЕНЕЗИДА КОГНИТИВ ЖАРАЁНЛАРНИ ХАРАКАТЛАНТИРУВЧИ МЕХАНИЗМ НАЗАРИЯСИ

Мадаминова Дилрабо

“Педагогика ва психология” йўналиши, 201-гуруҳ магистранти

Низомий номидаги Тошкент Давлат
Педагогика Университети психология
кафедраси п.ф.н. доц в.б. **Л.С.Турсунов**

АННОТАЦИЯ

Э.Ғ.Ғозиевнинг шахс онтогенезида когнитив жараёнларни харакатлантирувчи механизм назарияси ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Шахс онтогенези, когнитив ёндашув, когнитив жараёнлар, шартсиз рефлекслар, шартли рефлекслар, регуляция, билим, кўникма, малака ва одатлар.

АННОТАЦИЯ

Э.Ғ.Обсуждается теория Газиева о механизме активации когнитивных процессов в онтогенезе человека.

Ключевые слова: Онтогенез личности, когнитивный подход, познавательные процессы, безусловные рефлексы, условные рефлексы, регуляция, знания, навыки, умения и навыки.

Шахс онтогенезига когнитив ёндашув ўтган асрнинг иккинчи ярмида юзага келган бўлиб, аксари мазкур соҳада изланувчилар асосий эътиборни шахснинг ўзлигини англашда билиш жараёнларини ролига қаратганликларини кўришимиз мумкин. Узоқ ва яқин чет эл психологлари томонидан олиб борилган тадқиқотларда шахс онтогенезида когнитив жараёнларни харакатлантирувчи механизмлари ҳақида маълумотлар нисбатан кам ёки учрамайди десак ҳам хато бўлмайди. Мазкур соҳада тадқиқот олиб боришга интиланган мутахассислар ўз фаолиятларини буткул ё қисман, олий нерв фаолияти ёки психофизиологик асосларга урғу бериш орқали тушунтиришга ҳаракат қилганликларини гувоҳи бўламиз.

Ўзбек руҳиятшунослик фанининг забардаст олими Э. Ғ. Ғозиевни асарларини ўқиган шахс бир жиҳатга эътиборли бўлиши лозим матнда

“бизнингча” ёки “бизнинг” деган ибора ишлатилган бўлса демак мазкур фикр устоз томонларидан фанга киритилган янгилик ҳисобланади.

“Инсон онтогенезида билиш жараёнларини вужудга келтирувчи ва уларни амалга оширувчи, функционал ҳолатни яратувчи, уни ҳаракатлантирувчи куч сифатида ҳукм сурувчи манбалар, негизлар, механизмлар, бизнингча қуйидагилардан иборат:

1. Туғма инстинктлар.
2. Шартсиз рефлекслар.
3. Шартли рефлекслар.
4. Идеомотор ҳаракатлар.
5. Предметли ҳаракатлар.
6. Тақлид ёки имитация.
7. Тажриба – машқ.
8. Билим, кўникма, малака ва одатлар.
9. Функциялар.
10. Регуляция.” [1, б.201]

Юқорида келтирилган фикрдан кўриниб турибдики билиш жараёнлари ўз – ўзидан юзага келиб қолмайди аксинча уни ўзига ҳос механизми мавжуд, фақат унинг асосида билиш жараёнлари ўз фаолиятларини фаол намоеън эта оладилар. Билиш жараёнлари ишлаб кетиш учун албатта туғма инстинктлар мавжуд бўлиши лозим бўлади, акс ҳолда физоанотомик ҳаракатларни ўзи автоматик тарзда ишлаб бирор - бир аниқ натижага интилиш кузатилмас эди. Натижада шартли ва шартсиз рефлекслар амалга ошиши мумкин бўлмасди. Мазкур назариянинг моҳиятига эътибор қаратилса, келтирилган ҳар бир жараён ўзидан кейингисига йўл очиб бериши билан бир қаторда у билан чамбарчас боғланган ҳолатда ўз фаол фаолиятини давом эттиради.

Онтогенез тараққиётида идеомотор ҳаракатлар предметли ҳаракатлар билан чамбарчас боғланган бўлиб боланинг дастлабки йўналган ҳаракатларига замин яратиб бериш билан қаторда ўз ҳаракатларини назорат қилишга имкон очиб беради.

Хуллас назарияда илгари сурилган ҳар бир ҳолат билиш жараёнларини вужудга келтирувчи ва уларни амалга оширувчи, функционал ҳолатни яратувчи, уни ҳаракатлантирувчи куч сифатида ҳукм сурувчи манбалар, негизлар, механизмлари эканлигини бола психикасини онтогенези моҳияти ва қонуниятлари билан таниш мутахассислар учун англаш қийин эмас.

Э.Ғ.Ғозиев шахс онтогенези когнитив жараёнларни ҳаракатлантирувчи куч боланинг ривожланиш қонунияти хомилалик – эмбрионлик давридан бошланишига алоҳида урғу бериб: “Биз (Э.Ғозиев) яратган комил инсон концепцияси ўзига хослиги билан ажралиб туради. Бизнинг таъкидлашимизча хомилалик — эмбрионал давр босқичи бўлғуси шахс учун муҳим аҳамият касб этиб, жисмоний баркамолликнинг, нерв системаси, бош мия катта ярим шарлари, ҳиссий билиш, тана аъзолари пайдо бўлишининг ва ўсишининг манбаи вазифасини бажаради”. [2, б.49]

Шахс ривожланишнинг когнитив жараёнлар билан узвий боғлиқлик қонуниятини ҳисобга олиб ёндошадиган бўлсак, таълим-тарбияни ҳомилалик давридан бошланиши яъни онанинг ҳалол ҳаромга қатъий амал қилган ҳолда озикланиши, фаолиятини онг остида тўғри йўналтира олиши ва ҳомиласига эшиттириб ижобий - ибратли ҳикояларни ўқиб бериши орқали таъсир эта олиш қонуниятидан келиб чиқиб, устоз “ ҳомилалик - эмбрионал давр босқичи бўлғуси шахс учун муҳим аҳамият касб этади” деган иборани ишлатаётганликларига шубҳа йўқ. Мазкур ҳолат дунёга машҳур кўплаб шарқ мутафаккирларини ҳаёт тарзларида учратишимиз мумкин.

Бола дунёга келганидан сўнг уни онтогенезида когнитив жараёнларни ҳаракатлантирувчи механизмларни кетма – кет ривожланишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Баъзан бир босқични босиб ўтмасдан кейинги босқичга ўтишга ундаш ижобий натижаларга олиб келмайди. Шунини унутмаслик лозимки тажрибани ўзлаштирмасдан, машқларни амалга ошириб бўлмайди, ҳар икки фаолиятни эгалламасдан билим ва малакани эгаллаш мумкин эмас.

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики Э. Ғ. Ғозиевнинг шахс онтогенезида когнитив жараёнларни ҳаракатлантирувчи механизм назарияси исбот талаб этишга зарурат мавжуд эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Э. Ғ. Ғозиев. “Психология методологияси”.Т., “НОШИР” 2013й [1, б.201]
2. Э. Ғ. Ғозиев. “ Онтогенез психологияси”.Т., “НОШИР” 2010й [2, б.49]

ЎСМИРЛИК ДАВРИДА КОГНИТИВ ЖАРАЁНЛАРНИ ШАКЛЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР

Мадаминова Дилрабо

Низомий номидаги Тошкент Давлат
Педагогика Унверситети II – курс магистранти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўсмирлик даврида когнитив жараёнларни шаклланишига таъсир этувчи психологик омилларнинг ўрни ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: ёш давлари, мавқе, когнитив, билиш жараёнлари, тафаккур, идрок, хаёл, характер.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль психологических факторов, влияющих на формирование познавательных процессов в подростковом возрасте.

Ключевые слова: возрастные периоды, позиция, познавательные, познавательные процессы, мышление, восприятие, воображение, характер.

Ўсмирлик даври шахс онтогенезининг шундай босқичи, унда шахс ўз келажагига асосий пойдеворини фикран кўйиш билан бир қаторда имкониятларини намоён этади.

Мазкур даврни профессор Э .Ғ. Ғозиев қуйидагича таърифлайдилар: “Ўсмирлик ёшида болаликдан катталиқ ҳолатига кўчиш жараёни содир бўлади. Ўсмирда психик жараёнлар кескин ўзгариши билан ақлий фаолиятида ҳам бурилишлар сезилади. Шунинг учун шахслараро муносабатда катталар билан ўсмирларнинг муомаласида қатъий ўзгаришлар вужудга келади. Бу ўзгаришлар жараёнида қийинчиликлар туғилади”. [1, б.177]

Ўсмирлик даврининг психофизиологик ўзгаришларига эътибор бериб кузатадиган бўлсак Э. Ғ. Ғозиевнинг илмий таърифи нақадар тўғри эканлигини гувоҳи бўламиз. Мазкур даврдаги ёшга оид танглик ҳолати билиш жараёнларига қандай салбий таъсир этиш ҳамда улардаги ўзгаришлар ўсмир хулқида намоён бўлишини кўришимиз мумкин.

Ўсмир хулқидаги ўзгаришларнинг Э.Ғ.Ғозиев фикрларича “Ўсмирда шахсий нуқтаи назарнинг вужудга келиши сабабли у катталарнинг, ўқитувчининг қайғуриши, қийинчиликка қарамай, ўзининг фикрини ўтқозишга

ҳаракат қилади. Унинг ўз кадр-қиммати ҳақидаги тасаввури, нарс ва ҳодисаларга муносабати оқилоналикдан узоқлаша бошлайди, у айрим маълумотларни тушунтириб беришни ёқтирмайдиган бўлиб қолади. Серзардалик кундалик хатти-ҳаракатнинг ажралмас қисмига айланади.” [1, б.177]

Устоз таъкидлаганларидек нуқтаи назарни юзага келиши ва серзардалик кундалик хатти-ҳаракатнинг ажралмас қисмига айланиши бевосита ва билвосита ўсмирнинг “мен” лигига бўлган ишончини образли бўртиб кетиши ҳамда билиш жараёнларига нисбатан ишончсизлигини ортиб кетиши табиий ҳол ҳисобланади. Айнан мана шу ҳолат ўсмирлардаги тафаккурни махсулдорлигига тўсқинлик қилиш билан бир қаторда идрокнинг яхлит изланувчанлигига имкон бермайди. Натижада ўсмир дастлабки нуқтаи назарида қатъий туриб олади. Агар унга катталар томонида йўл – йўриқ кўрсатилиб, камчиликлари исботлаб берилса ҳам серзардалик билан ўз фикрини химоя қилади.

Ўсмирлик даврида когнитив жараёнларни шаклланишига таъсир этувчи психологик омиллардан даслабкиси юқорида таъкидлаб ўтилган ёшга оид танглик ҳолати бўлса, иккинчиси уни қуршаб турган ижтимоий муҳит ҳисобланади. Аксар ҳолларда катталар томонидан назоратни кучайиб кетиши ва насиҳатни хаддан ташқари кўпайиб кетишидир.

Катталар томонидан ўсмирнинг фақат салбий ҳатти - ҳаракатларига урғу берилиши ҳамда ўсмир тасаввурига сиғмайдиган маслаҳатларни бериш ўсмир руҳиятида норозиликни юзага келтиради. Бундай вақтларда “Ўзимни фикрим тўғри” деган фикр ўсмир бош миясида доминантлик бўлиши табиий ҳол ҳисобланади. Доминантлик эса ўз навбати бошқа жараёнларнинг фаол фаолиятига тўсқинлик қилиш психологияни кўп тармоқларида ўз исботини топган. Ана шу давр вакилларида ижтимоий муҳитда ўз ўрнига эга бўлишга интилиш юқорилиги натижасида, турли статусларга мослашиш бир мунча қийинчиликларни юзага келтириб, когнитив жараёнларни фаоллигига йўл қўймайди. Шу сабабли ўсмирлик даврида кутилмаган (спонтан) ҳаракат тез – тез кўзга ташланиб туради.

Когнитив жараёнларнинг шаклланишига таъсир этилаётган омиллар бир вақтнинг ўзида ҳам ижобий ҳам салбий таъсир этиш қонунияти мавжуд бўлиб, ташқи ва ички таъсирларнинг ўзига хослиги бевосита ўсмирнинг ҳолати ҳамда қандай қабул қилишига боғлиқ ҳисобланади. Ушбу ҳолат ўсмир психологиясида ўзи билан ўзини чиқиша олмаслик зиддиятларни келтириб чиқаради ва ўсмирнинг когнитив жараёнларига саълбий таъсир этади. Мазкур ҳолатни бартараф этиш, ўзига хос мураккабликни юзага келтиради.

Э. Ғ. Ғозиев таъбирлари билан изоҳланган қуйидагича “Ўсмирнинг психик ўсишини ҳаракатга келтирувчи куч – унинг фаолиятини вужудга келтирганлиги эҳтиёжлар билан уларни қондириш имкониятлари ўртасидаги қарама-қаршиликлар тизимининг намоён бўлишидир. Мана шу диалектик қарама-қаршиликлар ортиб бораётган жисмоний, ақлий ҳамда ахлоқий имкониятлар билан барқарорлашган стереотипга айланган ташқи оламни акс эттиришнинг шакллари ўртасида содир бўлади. Вужудга келган зиддиятлар ва қарама-қаршиликларни, психологик камолотни таъминлаш, фаолият турларини мураккаблаштириш орқали ўсмир шахсида янги психологик фазилатларни таркиб топтириш билан аста-секин йўқотиш мумкин”. [1, б.178]

Юқоридаги фикрдан ҳам кўриниб турибдики ўсмирлик даврида онгли фаолиятини тўғри йўналтириш орқали вужудга келган эҳтиёжларни онгли равишда қондиришга ундаш ва уни асосида когнитив жараёнларни мустақил ривожланишига шароит яратиш мақсадга мувофиқдир.

Ўсмирлик даври шахс ривожланишининг энг мураккаб босқичларидан бири бўлиб у қанчали муваффақиятли ва сермазмун ўтса ўсмирни когнитив жараёнларини муваффақиятли ривожланишига таъсир этиш билан бир қаторда жамиятда ўз мавқеига (статус) эга бўлиши гарови хисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Э.Ғ.Ғозиев. “Онтогенез психологияси”. Т. “Ношир”, 2010й. [1,2,3 б. 177,178]

TEATR RASSOMI BOLTABOY IBRAGIMOV IJODI

Orinov Axmadjon

Kamoliddin Behzod nomidagi, milliy rassomlik va dizayin instituti
Tasviriy san'at fakulteti, Teatr bezagi rangtasviri
kafedrasida dotsenti

Yo'ldosheva Hilola Yunus qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi, milliy rassomlik va dizayin instituti
Tasviriy san'at fakulteti, Rangtasvir (teatr bezagi) ta'lim yo'nalishi
4-bosqich talababasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada teatr rassomi Boltaboy Ibragimov haqida ma'lumotlar keltiriladi. Uning hayoti ijodi davomida bajargan ishlari, sohaga sezilarli daraja ta'sir ko'rsatganligi, hamda ijodiy ishlari to'risida bayon etiladi. Ijodiy ishlari, shogirdlari, nashr etilgan kitoblari, san'at sohasidagi yetakchiligi, nazmga bo'lgan e'tibor haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: rassom, shoir, teatr, institut, kafedra, shogird, asar, ijodkor, oila, televideniya, sahna, dekoratsiya, bezak, o'quv-qo'llanma, fan.

O'zbekiston teatr ssenografiyasi san'atiga o'zining salmoqli xissasini qo'shgan rassom, Badiiy ijodkorlar uyushmasi a'zosi, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayin instituti, Teatr bezagi rangtasviri kafedrasida dotsent lavozimida faoliyat yuritgan Boltaboy Ibragimov 1942 yilda Turkmaniston Respublikasi Toshxovuz viloyatidagi Ilonli qishlog'ida tavallud topgan. O'rta maktabni tugatgach 1965-1968 yillar Turkmanistonning Ashhabod shahridagi Shota Rustaveli nomli Turkman davlat badiiy bilim yurtini tamomlagan. 1971-yili A.N.Ostrovskiy nomli Toshkent teatr va rassomlik institutiga o'qishga kirib, 1977-yili muvafaqiyatli tugallagan.

O'qish davomida o'zining yuksak qobiliyati va iste'dodi bilan talabalar orasida ajralib turgan.



Talabalik davridayoq o'quv teatrlarida bir necha diplom spektakllarini sahnalashtirdi. Jumladan SH.Rahmatulinning "Смертельный Спринт" nomli diplom spektakli, "Arshin Mal Alan" rejissyor J.Maxmudov tomonidan sahnaga qo'yilgan va "На дне" nomli M.Gorkiy asarini rejissyor E.Masafayev bilan sahnalashtirdi. 1976 yilda O'zbek davlat Milliy teatrida ustoz G.Brim bilan "Men chiliga ishonaman" nomli spektaklda ijrochi rassom bo'lib ishlagan. 1977-1984 yillarda shu oliygohda o'qituvchilik qilgan. 1984-1987 yillarda Sirdaryo viloyati Guliston shahridagi Olim Ho'jayev nomidagi O'zbek davlat musiqali drama teatrida bosh rassom lavozimida ishlab Jan-Batist Molyerning "Sohta oqsuyak" asariga rejissyor Jo'ra Maxmudov, Maksim Karimovning "Insonlikka nomzod" asariga rejissyor Jo'ra Maxmudov, Xusniddin Sharipovning "Karvon bexatar bo'lmas" asariga rejissyor Jo'ra Maxmudov va boshqa ko'pgina epik asarlarni sahnaga olib chiqishda o'z mehnati va ijodini ayamadi. Buning natijasi o'laroq teatr jamoasining fahriy hurmatiga erishdi. Shu yillar ichida badiiy ko'rik tanlovlari, bayram tomoshalarini stadionlarda bezashda ham jonbozlik ko'rsatib bir necha bor teatr rahbariyatining hurmatiga sazavor bo'lgan.

1987-1999 yillarda O'zbekiston teleradiokompaniyasida ham ishlab ko'pgina asarlarni, telepostanovkalarni, videofilmlarni sahnalashtirdi. Videofilmlardan A.Qodiriyning tavallud kuniga bag'ishlangan "Moziydan sado" va "Toj mahal" kabi asarlarni sahnalashtirishda, taniqli ashulachilarni video yozuvlar va telepostanovkalarining fonlarini bezashda jonbozlik ko'rsatdi. Shu yillar moboynda ko'pgina dasturiy ko'rsatuvlar, respublika "Kamolot" ko'rik tanlovi sahna dekoratsiyasini bezash ishlarida faol ishtirok etgan.

Boltaboy Ibragimov 2004-yildan Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutining Tasviriy san'at fakulteti Teatr bezagi rangtasviri kafedrasida "Maketlashtirish va teatr ashyolari texnologiyasi" fanlaridan amaliy mashg'ulotlar bo'yicha katta o'qituvchi lavozimida ishlay boshladi. Ustoz rassom "Maketlashtirish va teatr ashyolari texnologiyasi" fani bo'yicha o'quv dasturlar tayyorlab "Teatr maketi", "Teatr bezagi va ashyolar texnologiyasi", "Sahna texnikasi va bezaklar tayyorlash texnologiyasi", "Teatr butaforiyasi", "Teatr fakturasi" kabi o'quv qo'llanmalarni nashrdan chiqardi. U teatr sohasi, televideniya sohasi, kinofilmlarni suratga olish sohasi bo'yicha ko'p yillar moboynda to'plagan tajribalarini talabalarga o'rgatish asnosida ularni yetuk mutaxassis bo'lib chiqishiga o'z xissasini qo'shdi.

Boltaboy Ibragimov mashg'ulotlarni talabchan olib borish bilan bir qatorda, teatrdagi qo'yilayotgan sahna asarlari ish jarayonlari, yangiliklardan talabalarni xabardor qilish bilan bir qatorda amalda tanishtirib bordi. Shogirdlaridan A.Cheplenko tomonidan E.Gofmanning "Shelkunchik" asarini Respublika qo'g'irchoq teatrida sahnalashtirdi. V.Yuryev "Ilhom" teatrida, A.Chaplenko "Yosh tomoshabinlar" teatrida, R.Mo'tabar qo'g'irchoq teatrlarida bosh rassom sifatida faoliyat

yuritmoqdalar. Y.Biserova, N.Chepul'skaya, O.Nomozov, S.Kenjayeov, B.Jo'rayev kabi shogirdlari teatr va kinofilmlarda turli asarlarga sahna bezaklarini yaratib kelishmoqda.

Ularning oilasini san'atkorlar oylasi deyishimiz mumkin. Turmish o'rtoqlari R.Ibrahimova ancha yillar respublika qo'g'irchoq teatrida samarali mehnat qilganlar hozirda esa nafaqada bo'lishlariga qaramasdan zo'r ishtiyoq bilan ijod qilmoqdalar. Ularning oilalariga havas qilsa arziydi ko'p yillik turmushlari davomida doim hamfikr, hamjihat birgalikda ijod qilib kelmoqdalar. Farzandari ham san'at bilan qiziqib Pavel Benkov nomidagi Rassomlik bilim yurtida tahsil olgan va hozirda mashhur kulol va rassom sifatida Turkmanistonning Toshhovuz shahrida ham pedagog ham san'atkor sifatida ijodiy ish bilan mashg'ul.

Ustoz rassom nafaqat o'z ishining ustasi balki teatr rassomi, pedagog hamda san'atni boshqa sohalarida ham ijodlari samarasini ko'rishimiz mumkin. Teatr rassomi sahna dekoratsiyasini shunchaki bezashi balki uning tarixni har bir spektaklga talluqli muhit kiyimlar, bezaklar, me'morchilik va hakoza bilan tanish bo'lishi kerak. Bularning hammasi rassom uchun ijobiy natija berib yuksak samaralarga erishishiga olib keladi. Boltaboy Ibragimovning ijobiy xislatlaridan biri teatr rassomi sifatida chegaralanib qolmasdan tinimsiz ijodiy izlanishlari samarasi sifatida ularning antikvar soatlar yasab ancha muncha muhlislar talabgor bo'lib o'zlari uchun yasab berishlarini iltimos qilishgan. Rassomning so'zlariga ko'ra, bir kuni devorda osig'liq turgan qadimiy soatga tikilib o'tirganlar va hayollarida bir fikr kelib o'ylanib qolganlar. "To'xtachi spektakl uchun qanchalab antikvar buyumlar, soatlar yasayman nimaga endi shu soatni o'zim uchun yasashga bir urinib ko'rmayman" degan fikr kelgan. O'sha zahotiy q devordagi soatni olib uni qismlariga ajratib keyin boshqatdan o'z holiga keltirib qismlarni yig'ib chiqqanlar. U esa hech nima bo'lmagandek ishlab ketgan. Ular esa odamning o'zida ishtiyoq bo'lsa qo'lidan kelmaydigan ish yo'q deya yanada zo'r ishtiyoq bilan xuddi shunaqa boshqa bir soat yasashga kirishib ketganlar. Tayyor bo'lgan o'z mehnatlari samarasi sifatida devorga ilib qo'yganlar. Bir kuni R.Qurbonov mehmonga kelgan va uni ko'rib qiziqib qayerdan topdingiz bunaqa antikvar soatni deya so'ragan. O'z qo'llari bilan yasaganlarini eshitgach esa hayratlanib unaqada menga soting judayam yoqib qoldi deya ijobiy fikirlar bildirgan. Shundagina ular o'z mehnatlarining chin samarasini bilganlar va keyinchalik ham anchagina soatlar yasaganlar.

Ularning yana bitta ko'pchilikka ma'lum bo'lmagan sirli tomonlari she'riyatga qiziqishlari bo'lib Farg'onalik O.Hakimov, Mahtumquli, O.Xojeva, Sa'diy Sheroziy, O.Ochin, Firdavsiy va R.Sufxon, O.Matchonlarning kitoblarini sevib mutola qiladilar. Mahtumquli uslubini yoqtirgan, R.Sufxonni esa ustozlari deb bilgan. Rassom turli

mavzularda ijod qilib goh san'at haqida gapirgan bo'lsa, goh esa sevgi to'g'risida yozgan. Shu o'rinda uning sevgi to'g'risidagi she'rlarini misol qilib keltirish mumkin.

Sevishganlar yulduzi so'nmas
Ishq degan so'z yurak o'tidir.
Ishq bo'lmasa qalbing qotadir.
Ishqam meni bir kun sotadir.
Quyosh shomda qonga botadir.
Shaydo dilga olloh hamrohdir.
Sevilmasang sevgi do'zaxdir.
Layli Majnun bunga izohdir.
Sevishganlar azob totadir.
Oldi sotti sevgida bo'lmas.
Sevgi yoshu qarini bilmas.
Sevishganlar yulduzi so'nmas
Sevgi tongi albat otadur
Butun olam sevgila yashar
Davlating dam sevgidan toshar
Bu sir emas guvohdir bashar
Bol asaldan sevgan totadir
Qo'lni qo'lga berganlar shohid
Kimki bo'lsa sevgidan voqib
Sevishganlar bo'lalarlari sohib
Dilni dilga sevgi tortadir.

Boltaboy Ibragimov sevgi to'g'risida yozar ekan sevgi bu shunday tuyg'udirki na yosh, na jins, na irq tanlaydi, bunda shohu gado hamma uchun tengdir. U olloh tomonidan berilgan bir in'omdirki uni na sotib olib bo'ladi na majburan sevdurib. Sevgi shunday bir tuyg'uki uni na so'z bilan ta'riflab bo'ladi nainki ko'rsatib. Sevgi kim uchundir azobdir kim uchundir esa asal kabi shirindir deya o'z ichki his tuyg'ularini she'rda bitganlar. Do'stlariga, hamkasblariga atab yozgan she'rlarida ularni ta'riflab yozarkan, bunda asosiysi ularga atalgan maqtovlar emas balki mehr bilan samimiy yozganlari shundoq sezilib turadi. Ustoz rassomga nisbatan mehr va hurmat uyg'otadi. Odamda men shunaqamanmi o'zim bilmagan ijodiy xislatlarim bor ekan, yoki men endi shu maqtovlarga, mehrga loyiq bo'lishim kerak degan fikr uyg'otadi. Go'yoki o'zlari bilmagan holda ularni to'g'ri yo'lga yo'naltiradi. Nasixatomuz she'rlari bilan esa har qanday odamni o'yga toldirib qo'yadi.

Xulosa qilib aytganda ustoz rassom Boltaboy Ibragimov keyingi avlod uchun mukammal maktab yaratib berdi, o'z ishining mohir ustasi, san'atga oshufta qalb egalari uchun bir shoir misolida yorqin xotiralarni qoldirdi. O'z bilimlarni yozgan kitoblarida shogirdlariga tuhfa qildi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Д.Қодирова “XX аср ўзбек театр сценографияси”. Т., 2010
2. Т.Ахмедов. “Бадий ашёлар технологияси”. Т., 2022
3. Ф.Кобилова. “Ўзбек миллий кўғирчоқ театри тарихи” Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти Ахборотномаси Т., 2021 5-сон
4. Ж.Шарипов. “Рассом Болтабой Ибрагимов портрети”. Т., 190x160 см. 2012

KO'PFUNKSIYALI ANIONITLAR BILAN RANGLI METALL IONLARINING KOMPLEKS HOSIL QILISH JARAYONI

O'rozova Sabohat Anvar qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

E-mail: sabohaturozova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Hozirgi vaqtda sintetik ionalmashuvchi polimerlarni qo'llash kundan kunga oshib bormoqda, ular tabiatni muhofaza qilish va mahsulotni chiqindisiz qayta ishlash texnologik jarayonini yaratishda keng qo'llanilmoqda. Shuning uchun epixlorgidrin asosidagi polifunksional ionalmashuvchi polimerlarning kompleks hosil qiluvchi xususiyatini o'rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu tajribada IQ-spektroskopiya va potensiometrik titrlash usullari orqali kompleks hosil qilish xususiyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Tiomochevina (T) epixlorgidrin (EXG) va polietilenpoliamin (PEPA) IQ-spektri.

THE PROCESS OF COMPLEXING OF NON-COLOROUS METAL IONS WITH MULTIFUNCTIONAL ANIONITES

ABSTRACT

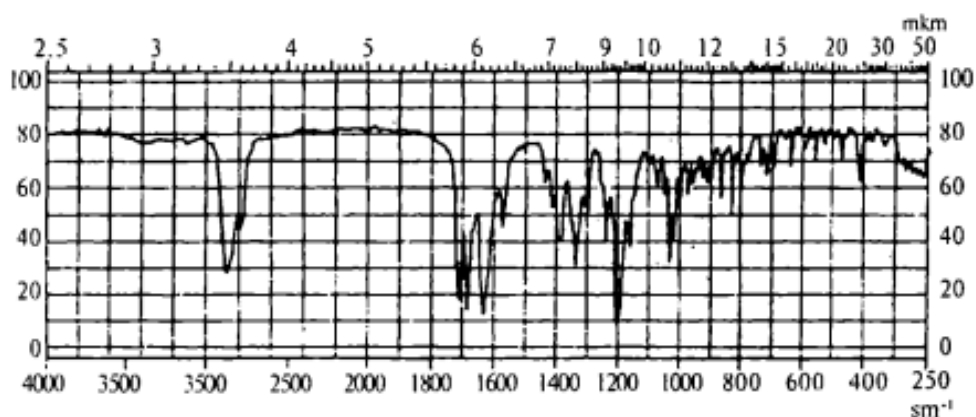
Currently, the use of synthetic biodegradable polymers is increasing day by day, they are widely used to create a technological process for environmental protection and product recycling without waste. Therefore, studying the complex-forming properties of polyfunctional ionizable polymers based on epichlorohydrin is one of the urgent problems. In this experiment, the features of complex formation were studied by IR-spectroscopy and potentiometric titration methods.

Keywords:(T) epichlorohydrin (EXG) and polyethylene polyamine (PEPA),IR-spectroscopy.

Kompleksonlarni ilmiy va texnika sohalarida keng qo'llash ular hosil qiladigan komplekslarning fizik-kimyoviy konstantalari asosidagi bilimlarni bo'lishligini hamda kompleks hosil qilishiga ta'sir qiluvchi ko'pgina faktorlar ta'sirini hamda komplekslarning o'zining dissotsiatsiyalanish konstantalari to'g'risidagi bilimni talab qiladi. Olingan anionitlarning qo'llanilish sohasini aniqlash maqsadida ularning kompleks hosil qiluvchi metall konsentratsiyasi va tabiati pH eritmaning ion kuchi anionitning kimyoviy tuzilishiga bog'liq ayrim metall ionlari bilan sorbsion xususiyatlari o'rganilgan.

Tiomochevina (T) epixlorgidrin (EXG) va polietilenpoliamin (PEPA) mahsulotlar-ning o'zaro ta'sirlashishi natijasida polifunksional yangi anionit sintez qilingan va ular ayrim o'tish metallarining kationlari bilan kompleks birikmalar hosil qilishi o'rganilgan. Olingan anionit fazasida gidrat formadagi aminogruppalarni oshirish va eritmaning konsentratsiyasini kamaytirish rN 5 gacha bo'lganda metall maksimal 2-3 ta aminogruppani koordinatsiyalaydi. Bu paytda mis(II) ning chiziqli PEPA bilan ta'sirlashishidan polimer aminogruppasining 4 ta koordinatsiyasi hosil bo'ladi. Bu esa shundan dalolat beradiki, metall ko'p miqdordagi aminoguruhlar bilan fazoviy anionit strukturasi hosil qiladi.

Anionitning IQ-spektrida 2000-1600 va 800-660 cm^{-1} yutilish sohalarida (1650-1380 cm^{-1} yutilish sohasining yuqolishi va 1400-1070 cm^{-1} yutilish sohalarining kengayishi) ionlashgan asimmetrik va simmetrik oltingugurt tutgan guruhlarning tebranishida o'zgarish paydo bo'lgan. Uzoq to'lqinli sohada 870-668 va 970-870 cm^{-1} ionlarning azot va kislorodli funksional guruhlari bilan hosil qilgan birikmalariga xos to'lqinlar hosil bo'ladi. Anionitning metallar bilan kompleks hosil qilishini IQ-spektri asosida olingan ma'lumotlar tasdiqlaydi. Barcha hollarda spektrlarda (1400 – 1300 cm^{-1}) yutilish sohalarida N–Me bog'lariga ta'luqli xarakteristik chiziqlar mavjud bo'ladi.



1-rasm. Anionitlarning IQ-spektridagi tasviri

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. F. B. Eshkurbonov. Ko‘pfunksiyali anionitlar bilan rangli metall ionlarining kompleks hosil qilish jarayoni // O‘zbekiston kimyo jurnali. -2016. -№5. –B.9-13.
2. G. Rahmonberdiev, M. Murodov, K. Negmatova, A. Lysenko. “Effective Technology of Obtaining The Carboxymethyl Cellulose From Annual Plants”// Materials science and engineering an introduction. –Switzerland, 2012.-pp 541-543.
3. Nurqulov E.N, Beknazarov X.S, Djalilov A.T, Nabiyev D.A. Исследование и применение фосфор, азот, бор и металл содержащих антипиренов для повышения огнестойкости свойств древесины. Universum: Технические науки. Выпуск: 8(77). Август 2020. Часть 3
4. C. Brigando, J.C. Mossoyan, F. Favier, D. Benlian, Conformational preferences and protonation sequence of myo-inositol hexaphosphate in aqueous solution; potentiometric and multinuclear magnetic resonance studies, J. Chem. Soc., Dalton Trans. 4 (1995) 575–578, <https://doi.org/10.1039/DT9950000575>.

O‘ZBEKISTONDA ISLOM MOLIYASI VA ISLOM BANKCHILIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Baxtiyorov Xojiakbar Shuxrat o‘gli

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti talabasi

xojiakbarbaxtiyorov1102@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston hududida Islomiy moliyani rivojlantirish, investorlarni jalb qilish xususida gap yuritiladi. Shuningdek, maqolada islomiy banklar salmog‘ini oshirish natijasida, mamlakatimizda kichik biznes va tadbirkorlikni oshirish va mikromoliyalash xizmatlari haqidagi fikrlar ham keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Investitsiya Bank Tijorat Iqtisodiyot Divident Risk Zakot Inflatsiya Pul Musulmonlar Tadbirkorlik

Barchamizga ma‘lumki, mamlakatning jahon hamjamiyatida tutgan o‘rni bevosita uning iqtisodiyoti va siyosatining qanday yuritishiga bog‘liq. Mamlakatning taraqqiyoti va o‘zining boshqa davlatlar oldida mustaqil bo‘lishi o‘z kuchiga ega bo‘lishi uning ma‘naviy va iqtisodiy bilimlari bilan chambarchas bog‘langan. Mamlakatning muhim moliyaviy bo‘g‘inini esa uning bank tizimi tashkil qiladi. Banklarning iqtisodiyotdagi o‘rni deganda esa ularning tashkil topish manbalari, rivojlanishi, qanday vazifalarni amalga oshirishini tushunish mumkin. Banklar mulkiy jihatdan qanday tuzilganiga qaramasdan, ularning barchasi o‘z oldiga eng birinchi navbatda foyda olishni maqsad qilib qo‘yadi. Chunki iqtisodiyotda qanday soha bo‘lishidan qat‘iy nazar, maqsadlar foyda ko‘rishga qaratilgan bo‘ladi. Ular asosan tijorat banklari va davlat banklariga bo‘linadi. O‘zbekiston hududida davlat banki vazifasini Markaziy bank bajaradi. Uning asosiy vazifasi pul emissiya qilish, tijorat banklariga kreditlar ajratish, mamlakatda inflatsiya darajasini boshqarish va qayta moliyalash stavkasi orqali chetdan investorlarni jalb qilishdir. Tijorat banklari esa aholi qo‘lidagi ortiqcha pul mablag‘larini omonatga olish va foizlar asosida aholiga kreditlar berish vazifasini bajaradi. Hozirgi kunda banklar faoliyati bo‘yicha Islom taraqqiyot bani jahon hamjamiyatida yaxshi e‘tirof etilmoqda. Qayd etish zarurki, Islom rivojlantirish banki 1973-yil Jiddada Islom konferensiyasi tashkilotining a‘zo-davlatlari deklaratsiyasi imzolanganidan keyin 1974-yilda tashkil qilindi, o‘z

faoliyatini rasmiy ravishda 1975-yil 20-oktyabrdan boshlagan, hozirgi kunga kelib ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda faoliyatini olib bormoqda.¹

Hozirgi kunda O'zbekiston rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Jahon hamjamiyatiga qaraydigan bo'lsak, hozirda ko'plab rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlarda tijorat banklari va davlat banklarida Islomiy darcha ochilgan. Vaholangki, ularda aholining aksariyat qismi musulmonlar emas lekin, bu mamlakatlarda bu turdagi banklar aholi va davlat tomonidan yaxshi e'tirof etiladi. Islomiy darcha deganda bu mamlakatda ham tijorat ham Islomiy shariat qonunlariga asoslangan, foizlarda hisob kitoblarga tayanmagan banklarni tushunish mumkin. Bunda ikki turdagi bank o'z faoliyatlarini bir biridan mustaqil holda amalga oshiradi. Hozirgi kunda statistikaga ko'ra, O'zbekiston aholisining 95% qismini Musulmonlar tashkil qiladi lekin bu yerda Islom banklari faoliyatini yaxshi deb bo'lmaydi sababi, ko'plab tijorat banklarida Islomiy darchalar ochilmagan va aholida bu bank turlari haqida yetarli ma'lumotlar mavjud emas. Uning yana bir afzal tomonlaridan biri bu, Islom moliyasi iste'molchilar musulmon yoki boshqa dinga e'tiqod qilishlaridan qat'iy nazar birdek xizmat ko'rsatadi. Bugungi kunda bank islom dunyosidan tashqari mamlakatlarda ham faoliyatini olib borib ularga ham imkoniyatlar yaratmoqda. Misol uchun, Singapurda aholining atigi 5% qismini musulmonlar tashkil etadi, lekin mamlakatda Islom moliyasi rivojlangan. Malaysiada esa bank iste'molchilarining 70% ini boshqa din vakillari tashkil etadi. Ularning bu bank turini tanlaganligining asosiy sabablaridan biri, bu bank hech qanday hisob kitoblarni foiz ko'rinishida amalga oshirmaydi. Barcha hisob kitoblar Islomiy shariat qonunlariga asosan amalga oshiradi. Bank asosan kreditlarini Investitsiya ko'rinishida beradi, ya'ni investitsiya olgan korxonada foyda ko'radigan bo'lsa, foydaning shartnomaga keltirilgan qismi bank va tadbirkor o'rtasida taqsimlanadi va har qanday biznes faoliyati sherikchilikda amalga oshiriladi. Bankning boshqa tijorat banklaridan farqi shundaki, u oldindan kafolatlanmagan tadbirkorning oladigan foydasiga qarab, daromad aniqlanadi, foizlar asosida emas. Agar tadbirkorlik faoliyati zararga ishlaydigan bo'lsa, masalan har xil noxush voqealar, tabiiy ofatlar, qurg'oqchilik va shu kabi ko'ngilsizliklar yuzaga kelsa, kredit olgan tadbirkordan hech qanday pul talab qilinmaydi, ko'rilgan zarar esa bank va iste'molchi o'rtasida taqsimlanadi yoki sug'urta kompaniyalari tomonidan qoplab beriladi. Tijorat banklarida esa zarar ko'rilgan taqdirda ham kredit miqdori foizi bilan bankka qaytarilishi lozim bo'ladi. Bu kabi sharoit ham tadbirkorlarga yengillik beradi. Bu turdagi banklarda omonatga pul qo'yish funksiyasi ham mavjud ammo bu tijorat banklariga nisbatan qisman farq qiladi. Omonatga pul qo'ymoqchi bo'lgan shaxs

¹ Vikipediya https://uz.wikipedia.org/wiki/Islom_Taraqqiyot_Banki

omonat pulini o'zi hohlagan kompaniyasiga investitsiya tariqasida bank orqali kirgizadi va foydani dividend tariqasida oladi. Moliyalashtirishning islomiy modellaridan yana biri bu riskni taqsimlashdur. Agar biznesda foyda ko'rilmasa bank ham, mijoz ham foyda ko'rmaydi. Foyda ko'rsa, u omonatchi va tadbirkor o'rtasida sarmoyaga mutanosib taqsimlanadi. Bunda tijorat banklaridan farqli jihati shundaki, qancha miqdorda foyda ko'rish omonatga pul qo'ygan kunning o'zida aniq bo'ladi.

O'zbekiston Islom taraqqiyot bankiga 2003-yilda a'zo bo'ldi va shu kungacha jami 2.5 milliard dollardan ortiq 30 ta yirik investitsiya loyihasi maqullanib. Bu loyihalar doirasida aholi maktablar, uy-joylar, avtomobil va ichki yo'llari, ichimlik suvlari va sog'liqni saqlash muassasalari zamonaviy texnikalar bilan ta'minlangan.¹ Yana bir e'tiborli jihati shundaki, 2021-yil 2-sentyabr sanasida poytaxtimizda Islom taraqqiyot bankining 46 yilligi nishonlandi va bir qator investitsiya loyihalari ko'rib chiqildi va bu forumni onlayn va oflayn tarzda 4.5 mingga yaqin delegantlar kuzatdi. Uchrashuvda ko'p qirrali sheriklikni kengaytirish istiqbollari alohida e'tibor qaratildi.

Bu borada 2022-2025-yillarga mo'ljallangan yangi hamkorlik dasturini tez fursatda qabul qilish va amalga oshirish hamda Toshkent shahrida Bankning to'laqonli vakolatxonasini ishga tushirish, moliyalashtirish instrumentlari samaradorligini oshirish muhim ekani ta'kidlandi.² Bu ham kelgusida mamlakatimizdagi tijorat banklarida islomiy darchalarning ochilishiga keng yo'l ochib beradi.

Hozirgi davrda, ITBga a'zo mamlakatlarda yer shari aholisining 19 foizi yashaydi. Yer yuzidagi quruqlik maydonining 25 foizi, qishloq xo'jaligi yer maydaonlarining 29 foizi, qayta tiklanadigan suv resurslarining 13,5 foizi ushbu mamlakatlarning hissasiga to'g'ri keladi. Biroq, Birlashgan millatlar tashkilotining metodologiyasi bo'yicha mazkur mamlakatlarning qariyb yarmisi (26 ta davlat) dunyoning o'ta qashshoq mamlakatlari hisoblanadi va bu kabi hollarni oldini olish maqsadida bank ko'plab ishlarni amalga oshirmoqda. Xususan, tashkil topgan vaqtdan boshlab ITB moliyalashtirgan mablag'lar umumiy hajmi 2013 yilning oxiri holatiga 97,8 mlrd.dollarni tashkil etdi, undan 46,9 mlrd.dollari(48%) loyihaviy moliyalashtirishga, 49,8 mlrd.dollari savdoni moliyalashtirishga va 0,7 mlrd.dollari(1%) maxsus yordam uchun yo'naltirildi.³ Bank mamlakatlarda qashshoqlikni kamaytirish uchun bir nechta ishlarni amalga oshiradi. Xususan bank asosiy faoliyatidan tashqari o'z a'zolaridan zakot ham yig'adi. "Zakot"- bu kam ta'minlangan aholini moliyaviy qo'llab quvvatlashga yo'naltirilgan soliq bo'lib, uni

¹ <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-va-islom-taraqqiyot-banki-hamkorlik-va-rivozhlanish-istiqbollari-qandaj-bolishi-kerak>

² 2020-yil 2- sentyabrda ITB ning 46 yilligini nishonlashda prezident nutqidan <https://president.uz/oz/lists/view/4601>

³ O'zbekiston milliy ilmiy portali <https://nsp.gov.uz/outinst?id=13>

badavlat musulmonlar majburiy tartibda to'laydilar. Bunda odamlarni yaxshi ishlarga sarmoya qilishga undaydi. Bo'sh yotgan pul mablag'larini ishlatish va o'z boyligini ko'pchilik bilan bo'lishishga ko'mak beradi va jamiyat rivojiga hissa qo'shadi, bu axloqi bilan esa boshqa banklardan ajralib turadi. Bank zakotdan tushgan pullarni sarflashda faqatgina Qur'on o'qitish yoki madrasa ishlari bilan chegaralanib qolmaydi balki, qashshoq bo'lgan davlatlarga maktab, kasalxona va internet yetib bormagan chekka hududlarga internet olib borish va bolalar bilimni oshirish mamlakat ichki infratuzilmalarini rivojlantirish uchun sarflaydi.

Mamlakatimiz hududida islom banklarini rivojlantirish bir nechta ijobiy natijalar olib keladi. Misol uchun, aholining katta qismini Musulmonlar tashkil etadi va hozirda ularning qo'lida katta mablag'lar muzlab turibdi. Aholining diniy qarashlariga ko'ra tijorat banklariga omonatga pul qo'yishga qo'rqadi va uni shunchaki uyda yig'ishni afzal ko'rishadi. Bu esa mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va mamlakatda naqd pul taqchilligini keltirib chiqarishi mumkin. Aholining bunday diniy qarashlari orqali o'zlariga ham zarar bo'lishi mumkin ya'ni mamlakatdagi inflatsiyani inobatga olib aholi qo'lidagi pul yillar o'tgan sari o'z qadr qiymatini yo'qotib borishi mumkin. Mamlakat esa bu ishni oldini olish maqsadida qo'shimcha majburiy to'lovlarni yig'ishi mumkin bu esa aholining ko'pincha keskin e'tirozlariga sabab bo'ladi. Bu kabi muammolarning oldini olish maqsadida mamlakatimiz hududida Islom moliyasini rivojlantirish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki unda hech qanday foizlar orqali hisob kitoblar amalga oshirilmaydi va aholining e'tiqodiga ham to'g'ri keladi bu orqali aholi o'z qo'lidagi ortiqcha bo'sh turgan pul mablag'larini bank orqali investitsiya qilib foydani esa dividend taqriqasida olishadi. Faqatgina bank tomonidan taqiqlanga faoliyat turlariga investitsiya qilishga yo'l qo'yilmaydi bular spirtli ichimlik va tamaki mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish harajatlari uchun kreditla ajratmaydi bu ham aholi tomonidan e'tirof etilishi mumkin. Bu esa mamlakat iqtisodiyotiga ham ijobiy ta'sir etadi. Mamlakatda kichik biznes va tadbirkorlikka yo'l ochiladi. Ayollarni ish bilan ta'minlash, ayollar biznesini rivojlantirish, mamlakatda bo'sh ish o'rinlarini oshirish va tadbirkorlardan olinadigan soliqlar orqali ham davlat iqtisodiyotini oshirishga yo'l ochib beradi. O'zbekiston hozirda bu bank tizimiga o'tishda hali birinchi bosqichda turibdi va bu bank tizimi iqtisodiyotga salbiy ta'sir qilishi mumkin degan qarashlar ham bo'lishi mumkin lekin Mamlakat bu bank tizimiga o'tgan ilk mamlakat emas. Shunday ekan, boshqa mamlakatlardan ijobiy va salbiy holatlarini bilgan holda ulardan andoza olib ish olib borsa bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Islom taraqqiyot banki Ozbekistonning asosiy 10ta kreditorlari qatorida turgani bejiz emas. Aholi o'rtasida islom moliyasi haqida bilimlarni berish va bu bank faoliyatini davlatimizda rivojlantirish kelgusida iqtisodiyotimizga ijobiy natijalar berishi mumkin. Bu ishlarni ta'minlas uchun bakalavir

va magistir darajasidagi hodimlarni tayyorlash ularga buxgalteriya va IT bo'yicha bilimlarni berish va moliyaviy savodxonliklarini oshirish ham yaxshi natija beradi. Bu bank turlari faoliyatini rivojlantirish aholida bank tanlovini assortimentini oshirishga va banklar o'rtasidagi raqobatni oshirishga yordam beradi desak, mubog'ala bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vikepediya https://uz.wikipedia.org/wiki/Islom_Taraqqiyot_Banki
2. <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-va-islom-taraqqiyot-banki-hamkorlik-va-rivozhlanish-istiqbollari-qandaj-bolishi-kerak>
3. 2020-yil 2- sentyabrda ITB ning 46 yilligini nishonlashda prezident nutqidan <https://president.uz/oz/lists/view/4601>
4. O'zbekiston milliy ilmiy portali <https://nsp.gov.uz/outinst?id=13>
5. Введение метода проектов в образовательный проект/ Методическое пособие, Самара, 2003.
6. Гулиянц С.Б. Метод проектов в работе со студентами
7. Голубчик В. М., Тверская Н.М. Человек и смерть поиски смысла (этические аспекты явления): Книга для учителя. — М.: Наука, 1994.
8. Гузеев В.В. Планирование результатов образования и образовательная технология. М.: Народное образование, 2000
9. Забелина Г.А. Применение метода проектов в обучении иностранному языку в школе и вузе.
10. Raximov O.D., Turg'unov O.M., Mustafaev Q.O. Oliy ta'limda masofaviy o'qitishni tashkil etish.-Qarshi, 2012y. 60 b.
11. Raximov O.D., Mustafaev Q.O., Zoirov N.I. Masofaviy ta'limning didaktik ta'minoti. -Qarshi,2012. -46 b.
12. Raximov O.D., Turg'unov O.M. va b. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari./Toshkent, "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2013.- 170b.
13. Raximov O.D., Murodov M.O., Ro'ziyev H.J. Ta'lim sifati va innovatsion texnologiyalar. Monografiya. // Toshkent, -Fan va texnologiyalar|| nashriyoti, 2014. - 208 b.

ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗМЕРНЫХ ПРИЗНАКОВ ШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ ОСАНКИ

Исаева Д.Х., Нигматова Ф.У.

E-mail: dilya_isayeva@mail.ru

Ташкентский институт текстильной и лёгкой промышленности

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована актуальность антропометрических измерений размерных признаков детских фигур мальчиков и девочек младшей и старшей школьной группы с целью изучения характера изменения размерных признаков для разработки одежды, формирующую нормальную осанку.

Ключевые слова: измерение, осанка, школьная одежда, исследования, классификация, коэффициент

ANNOTATION

The article substantiates the relevance of anthropometric measurements of dimensional characteristics of children's figures of boys and girls of the junior and senior school groups in order to study the nature of the change in dimensional characteristics for the development of clothing that forms a normal posture.

Keywords: measurement, posture, school clothes, research, classification, coefficient

ВВЕДЕНИЕ.

В настоящее время различные виды нарушения осанки, по данным статистики, являются одной из самых распространенных патологий у детей, особенно школьного возраста [1-3]. Серьезность проблемы нарушений осанки у детей и подростков обусловлена тем, что без своевременной коррекции статические деформации становятся предрасполагающим фактором для развития структурных изменений в позвоночнике и заболеваний внутренних органов, являющихся причиной снижения или потери трудоспособности в зрелом возрасте [2,3].

Основными факторами, определяющими осанку, ученые считают форму сагиттальных изгибов позвоночного столба и уровень надплечий. Наиболее неблагоприятным внутренним фактором, влияющим на осанку ребенка, служит ее нестабильность в младшем школьном возрасте из-за еще несформированных костно-мышечной и рефлекторной систем.

Процесс проектирования профилактической школьной одежды на фигуры с нарушениями осанки предполагает проектирование школьной одежды, которая способна сформировать устойчивый статико-динамический стереотип ребенка за счет уменьшения функциональной компоненты искривления позвоночника и поддержания осанки в правильной симметричной позе, незаметно для окружающих и самого школьника.

Методика исследований

Для изучения осанки в соответствии с существующей методикой [4] разработана программа измерений, которая включала: тотальные признаки (рост – Р, обхват груди – Ог3) и признаки, определяющие величину и степень изгибов позвоночника. Антропометрические исследования детей школьного возраста проведены среди учащихся школ г. Ташкента в 2021 г. Объектом исследования выбраны фигуры девочек и мальчиков в возрасте от 7 до 12 лет. В исследовании приняли участие около 700 детей, среди них: 357 чел. - дети младшего школьного возраста, 327 чел. - старшего школьного возраста.

Результаты антропометрических исследований показали, что больше всего проблемы позвоночника наблюдается у детей младшей школьной возрастной группы. Зрительная оценка особенностей фигуры с нарушениями осанки при проведении измерений детей в школах (рис.1) показала основные виды нарушений, встречающиеся у детей. Это а-разная высота плеч (сколиоз), б-лордотическая фигура, в-сутулая фигура (кифоз), г- круглая спина, а также связанные с ними другие отклонения от типового телосложения: наклон корпуса вперед, наклон плеч, расширенный/зауженный плечевой пояс, разворот плеч, выступающие лопатки, уменьшенный объем бедер, перекося таза, выступающий округлый живот и т.д. [5].

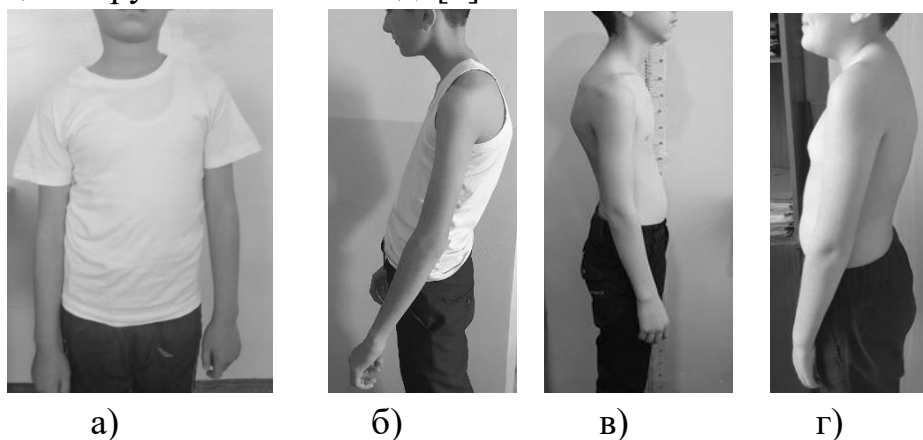


Рис.1- Различные формы нарушения осанки детей возраста 8-12 лет: а – разная высота плеч (сколиоз); б- лордотическая фигура; в –сутулая фигура (кифоз); г-круглая спина

Поскольку главной целью проведённых антропометрических исследований является выявление особенностей детской фигуры с нарушениями осанки и разработка методов проектирования школьной формы, адаптированной и оказывающих профилактику заболеваний позвоночника, то необходимо было дополнить перечень измеряемых признаков, которые позволят охарактеризовать фигуру на участках сагиттальных изгибов позвоночного столба и уровнях надплечий.

В программу измерения включены дополнительные размерные признаки, с нашей точки зрения как более информативные, характеризующие осанку ребенка: Впт (Т5)- Высота плечевой точки, Взу (Т11) - Высота заднего угла подмышечной впадины, Вл (Т69)-уровень наиболее выступающей точки лопатки относительно шейной точки, Гш (Т81)-глубина спины между лопатками, Гсл (Т82) - глубина шеи, дп.згш (Т94) - передне-задний диаметр груди Ш, Гяс (Т103)-глубина подъягодичной складки (рис. 2).

Кроме этого, в программу измерения также введена группа дополнительных размерных признаков, отсутствующие в стандартах для детской фигуры [6,7]. Это Пк (Т74) -положение корпуса, ГтI (Т78)-глубина талии первая, определяющие степень изгибов спинного контура туловища в сагиттальной плоскости. В новых стандартах [8,9] они также отсутствуют. Признаки Пк (Т74) и ГтI (Т78) типовых фигур определены расчётным путём с использованием стандартных размерных признаков по формулам (1) и (2):

$$Пк = Гш + Гл \quad \text{или} \quad Т74 = Т82 + Т81 \quad (1)$$

$$ГтI = ГтVI - ГтШ \quad \text{или} \quad Т78 = Т112 - Т80 \quad (2)$$

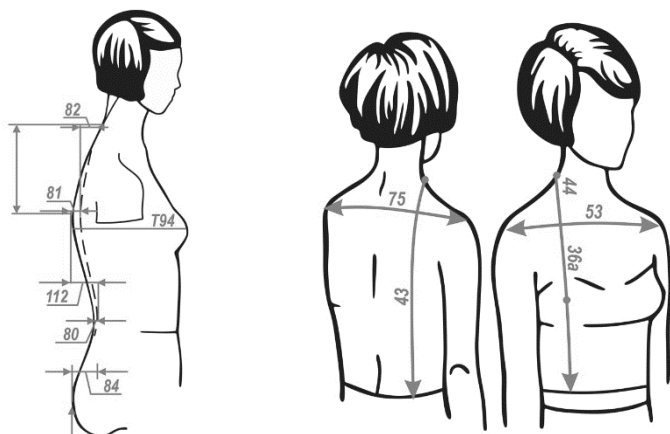


Рис.2 -. Методы измерения размерных признаков

Для характеристики типов осанки введены следующие коэффициенты [10]: коэффициент кривизны спинного контура, показывающий изгибы позвоночника (Кгпс), коэффициенты продольных пропорций частей тела (Ктд), коэффициент вертикального диаметра руки (Кпп).

Анализ детских фигур показал, что форма тела в профиль со стороны спины в основном зависит от характера изгибов позвоночника и развития ягодичных мышц и жировых отложений, определяется как соотношение передне-заднего диаметра груди III сзади ($d_{зп.згIII}$) и передне-заднего диаметра бедер сзади ($d_{зп.зб}$) [11]:

$$K_{гпс} = d_{зп.згIII} / d_{зп.зб} \quad (3)$$

$$d_{зп.зб} = d_{зп.згIII} + (Г_{тII} - Г_{тI}) \quad (4)$$

В зависимости от значения ее величины различают три типа фигур по форме спины: равновесный - $K_{гпс} = 0,8 \pm 1,3$; кифотический - $K_{гпс} > 1,3$; лордотический - $K_{гпс} < 0,8$.

Известно, что форму верхней части спины характеризует такое измерение, как положение корпуса ($Пк$) и наклон плеч ($Вп$) [10]. По значению $Пк$ различают перегибистую осанку фигуры - $Пк < 4,7$ см, нормальную осанку - $Пк = 4,8 \div 6,5$ см и сутулую осанку - $Пк > 6,5$ см.

Однако данный метод классификации типов осанки недостаточно полно характеризует ее форму. Поэтому имеется необходимость рассмотрения и исследования более информативных дополнительных размерных признаков, не включенных в ГОСТы.

Статистическая обработка результатов исследования проведена методами математической статистики с использованием профессионального пакета Microsoft Excel 2007. Для каждого из признаков составлены вариационные ряды и рассчитаны показатели, характеризующие среднее значение и вариабельность (изменчивость) размерного признака.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

Анализируя форму вариационных кривых (рис.3) можно обнаружить, что наибольшая численность мальчиков (т.е. максимальная высота кривой) приходится на интервал, который находится в пределах значений 143,0-148 см, а девочек 145,0-150,0 см. Вверх и вниз от этого интервала число значений признака в каждом классе постепенно убывает. Подобная закономерность вариабельности значений признака в вариационном ряду наблюдается у всех антропометрических признаков.

Установлено, что у детей младшего и старшего школьного возраста, как у девочек, так и у мальчиков наблюдается тенденция изменения ведущих размерных признаков в сторону увеличения, при этом увеличивается и разброс крайних значений вариационного ряда, а значит и общая изменчивость [16].

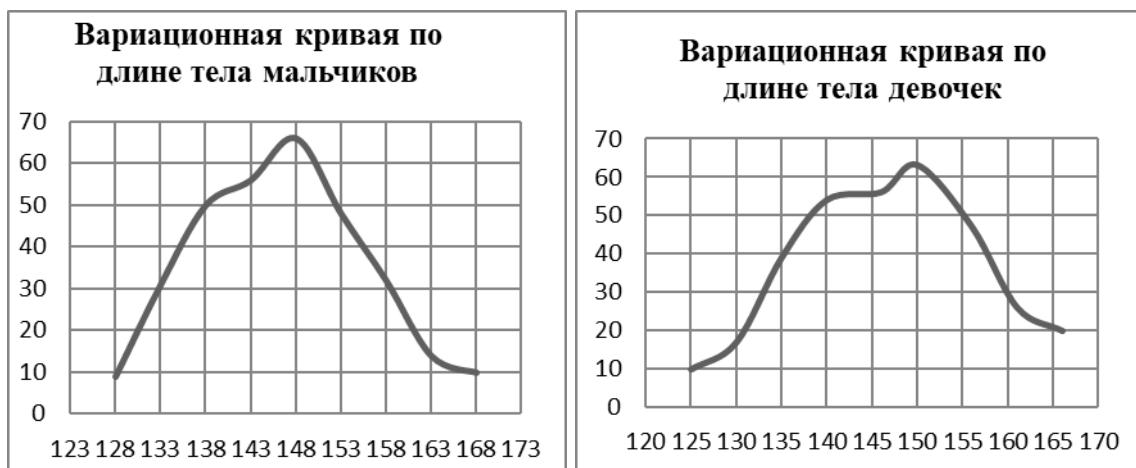


Рис.3. Вариационные кривые по длине тела школьников 7-12 лет, г. Ташкент, 2021 г., мальчики N=316 ед., девочки N=318 ед.

Одной из основных характеристик ростового процесса организма человека является изменение длины тела. Из приведенных в табл. 1 данных следует, что величина общего прироста длины тела у мальчиков от 7 до 12 лет составляет 27,9 см. Максимальный прирост длины тела за исследуемое время приходится на возраст 10-11 лет и составляет 6,5 см, а у девочек составляет 8,82 см (Рис.4). В целом график показывает динамику изменений длины тела мальчиков и девочек по возрастам.

Таблица.1.

Годовые приросты длины тела детей школьного возраста

| Возрастной интервал, лет | Прирост по длине тела, T1, см | |
|--------------------------|-------------------------------|---------|
| | Мальчики | Девочки |
| 7-8 лет | 1,3 | 2,2 |
| 8-9 лет | 5,5 | 6,1 |
| 9-10 лет | 4,4 | 7,43 |
| 10-11 лет | 6,5 | 8,82 |
| 11-12 лет | 3,8 | 2,46 |
| 12-13 лет | 6,5 | 7,22 |

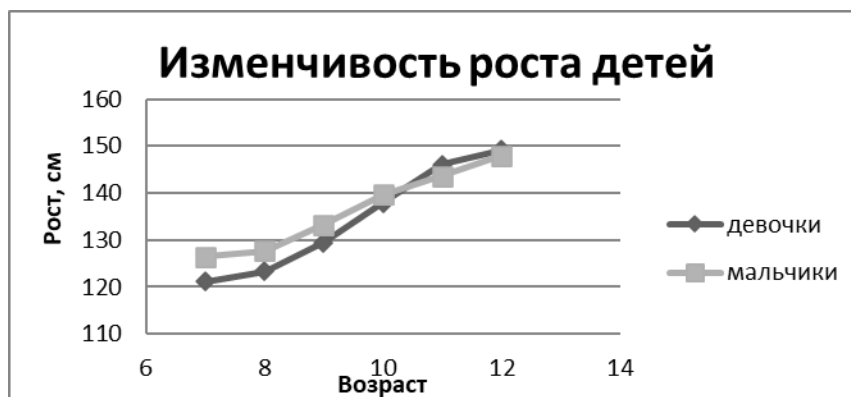


Рис. 4. График изменчивости роста школьников разного возраста

Длина тела обнаруживает возрастную, половую, групповую, внутригрупповую и эпохальную изменчивость [4,10,11]. Ранее было установлено, что динамика роста длины тела разных половозрастных групп школьников (табл.1) отличается от данных ГОСТ 17917-86 [7] и ГОСТ 17916-86 [6], имеется разница в развитии детей. По результатам исследований в младшей возрастной группе девочек от 7 до 11 лет 6 месяцев длина тела равна от 115 см до 158 см, тогда как в ГОСТ 17916-86 от 122 см до 152 см. .

Используя значения коэффициента кривизны спинного контура, показывающий изгибы позвоночника (3) и коэффициента продольных пропорций частей тела (5) определены отклонения по осанке и закономерности их распределения на фигурах детей разных половозрастных групп (табл.2). По введенным коэффициентам для каждого возраста ребенка определены типы осанки. Все средние величины коэффициентов рассчитаны по размерным признакам, приведенным в ГОСТ 17916 - 86 и ГОСТ 17917 – 86.

По результатам среди обследованных девочек 85,53% имеют равновесный тип осанки, 7,23% кифотический и 7,23% лордотический. У мальчиков 83,8 % - равновесный, 5,37% - кифотический и 10,76% - лордотический (рис. 5.). Если сравнить эти значения с данными табл. 3, то можно увидеть, что нормальная осанка встречается только 55-56 % детей и эти значения расходятся между собой. Это говорит о том, что для характеристики типов осанки недостаточно только определение Пк, который показывает лишь форму верхней части спины. На наш взгляд более точно физиологические изгибы позвоночного столба характеризует Кгпс.

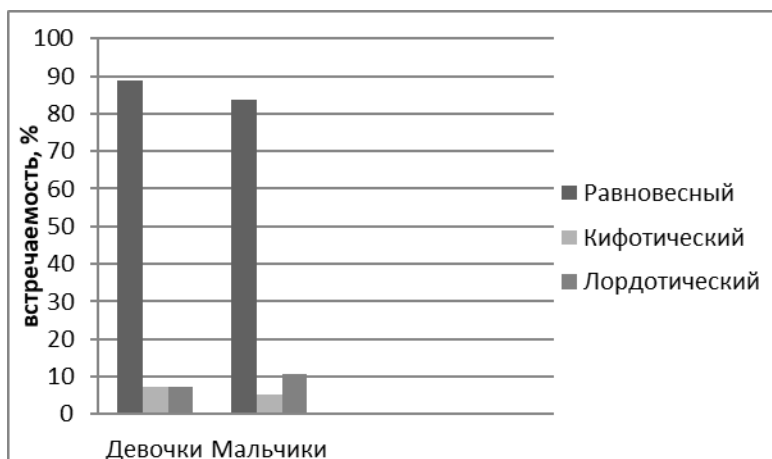


Рис.5. Форма тела в профиль со стороны спины.

По рассчитанным показателям величина грудного кифоза (Пк) у девочек малая- 23,9%, нормальная – 54,4, большая – 21,4%, у мальчиков малая- 24,3%, нормальная - 56,0, большая - 19,6% .

ВЫВОДЫ

Таким образом, можно говорить о нарушении осанки у детей в возрасте, когда фактически происходит ее формирование. Длительное пребывание в статичной «позе ученика», низкая двигательная активность, нежелание современных школьников заниматься в спортивных секциях - все это и многое другое приводят к искривлению позвоночника и развитию сколиоза у детей. Рассмотренные классификации дают представление о многообразии типов осанки фигур с учетом наиболее важных признаков (формы позвоночника, спинного контура туловища, продольных пропорций), однако они не исчерпывают всех существенных особенностей внешней формы тела человека, объединяемых понятием «осанка». Эти отличия оказывают существенное влияние на конструктивно-композиционное решение школьной одежды.

Данные, полученные в ходе статистической обработки антропометрического материала, являются научной основой для проектирования школьной одежды, адаптированной к возрастной динамике размерных признаков тела детей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дергоусова, Е.Н. Структурно-функциональные особенности организма детей с нарушениями осанки в условиях применения оздоровительных технологий [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. мед. наук (03.00.13) / Дергоусова Елена Николаевна; Тюменская гос. Мед. академия Федерального агентства по здравоохранению и социальному развитию»– Курган, 2009. – 4 с.

2. Кудяшева, А.Н. Физическая реабилитация нарушений осанки детей младшего школьного возраста [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук (13.00.04)/ Кудяшева Альбина Наильевна; ФГБОУ ВПО «Поволжская государственная академия физической культуры, спорта и туризма» - Москва, 2011. – 3 с.
3. Бикбулатова, А.А. Разработка метода проектирования детской бытовой одежды, формирующей нормальную осанку [Текст]: дис. на соиск. учен. степ. канд. техн. наук: 05.09.04: защищена / Бикбулатова Альбина Ахатовна; Московский Государственный Университет Сервиса– Москва, 2005. – 6 с.
4. Дунаевская Т.Н., Коблякова Е.К., Ивлева Г.С., Ивлева Р.В. Основы прикладной антропологии и биомеханики: учебник для ВУЗов – М.: МГУДТ, 2005.
5. Нигматова Ф.У., Айдаркулова К.А., Исаева Д.Х., Исследование антропометрических показателей детей и подростков для проектирования школьной формы // Вестник Московского университета. Серия XXIII. Антропология, 2021. -№ 1. - 32-41 стр.
6. ГОСТ 17916-86 Фигуры девочек типовые. Размерные признаки для проектирования одежды – М.: ИПК Издательство стандартов, 1986 г.
7. ГОСТ 17917-86 Фигуры мальчиков типовые. Размерные признаки для проектирования одежды – М.: ИПК Издательство стандартов, 1986 г.
8. ГОСТ 17916-86 Фигуры девочек типовые. Размерные признаки для проектирования одежды. Изменения №1, Изменения №2 ,2001 г..
9. ГОСТ 17917-86 Фигуры мальчиков типовые. Размерные признаки для проектирования одежды. Изменения №1, Изменения №2 ,2006 г..
10. Основы прикладной антропологии и биомеханики [Текст]: учебное пособие для вузов / Л.П. Шершнева, Т.В. Пирязева, Л.В. Ларькина.: М.: ФОРУМ — ИНФРА-М, 2004. – 144 с.
11. Кремер Н.Ш. Высшая математика для экономистов. Практикум. Под. ред. Кремера Н.Ш. 2007, 2-е издание, 479 стр.

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА МОЛИЯВИЙ САВОДХОНЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ҲАҚИДА

Пардаева Замира Ўктамовна. ЖДПУ

zamirapardayeva07@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўқувчилар келажакда оила бюджети, шахсий маблағларини сарфлашда муаммоларга дуч келмаслиги учун математика дарслари доирасида уларнинг молиявий саводхонлигини ривожлантириш ва шакллантириш масалалари қараб чиқилган.

Калит сўзлар: молия, молиявий саводхонлик, оила бюджети, фойиз, кредит, сарф, харажат.

Замонавий инсон дуч келадиган ўткир муаммо мамлакатдаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий вазиятга саводли ёндошадиган, қўйилган мақсадларга, касбий ва ижтимоий соҳаларда маълум юксакликларга осон эришиш учун ўз ҳаракат режасини туза оладиган муваффақиятли шахсни шакллантиришдан иборат. Бундан ташқари, бу масалада иқтисодий компонент етакчи ўринни эгаллаши аниқ.

Оила бюджети, кредитнинг фойиз ставкаси, қарз, фойда ва бошқа кўплаб тушунчалар бугунги кунда ҳар бир инсон дуч келадиган тушунчалар, шубҳасиз, ҳатто катта одамларда ҳам баъзида у ёки бу иқтисодий атамаларни эшитганда савол туғилади, инсон дуч келиши мумкин бўлган қанча фирибгарлик ва бошқа “зарарли вазиятлар” нинг барчасига аҳолининг молиявий билимсизлиги айбдор.

Бугунги кунда умумтаълим муассасаларида тарбияланаётган келажак авлодимиз таълим муассасасида нафақат билим, кўникма, малакаларни эгаллайди балки дарс жараёнида олинган назарий материалларнинг ана шундай кенг базасини қўллаш учун кенг имкониятларга эга. Хусусан, иқтисодий билимлар ҳақида гапирганда, мактаб адабиётига мурожаат қилган ҳолда, ижтимоий фанлар курсида қўйилган билимларнинг сифат асослари ҳақида гапириш мумкин. Шу билан бирга, шуни таъкидлаш керакки, ўқувчилар иқтисодий соҳани кўп ҳолларда 6-7-синфдан бошлаб ўрганишни бошлайдилар.

Ўзбекистон ҳудудида таълим фаолияти Давлат таълим стандартларига мувофиқ амалга оширилиши керак, унинг биринчи саҳифаларида стандарт таълим тизимида ўқувчиларни ривожлантириш учун ижтимоий муҳитни лойиҳалаш ва тузишни таъминлайдиган тизимли – фаолиятли ёндашувига

асосланганлиги таъкидланган. Шунингдек, стандарт ўзлаштирилган билимларни амалиётда қўллай оладиган битирувчининг шахсий хусусиятларини шакллантиришга қаратилганлиги айтилади.

ДТС ўқувчилар томонидан дастурларни ўзлаштирилишига қуйидаги талабларни ўрнатади:

- ўрганиш мотивацияси, ижтимоий компетенциялар, мақсадларни белгилаш ва ҳаёт режаларини тузиш қобилиятида ифодаланадучи *шахсий*;

- ўқитиш натижалари, ўқув ва билиш муаммоларни ҳал қилиш учун белгилар ва ишоралар, моделлар ва схемаларни яратиш, қўллаш ва ўзгартириш қобилиятини акс эттирувчи *метапредметли*;

- Ҳақиқий жараён ва ҳодисаларни тавсифлаш ва ўрганиш имконини берувчи ҳақиқатни билиш усули сифатида математика ҳақидаги ғояларни шакллантириш; ўрганилган тушунчаларни, натижаларни, амалий характердаги масалаларни ва турдош фанлардан масалаларни ечиш усулларини, керак бўлганда, маълумотномалар, компьютердан фойдаланиш кўникмаларини ривожлантириш; статистик маълумотларни тақдим этиш ва таҳлил қилишнинг энг оддий усулларини ўзлаштириш; ўқув математик матн билан ишлаш кўникмаларини ривожлантириш; ахборотни расмийлаштириш ва тизимлаштириш кўникмаларини шакллантиришдан иборат *предметли*.

Шундай қилиб, таълим олинган билимларнинг амалда қўлланилишини таъминлашга, шунингдек, ўқув жараёнида инсон кундалик ҳаётда дуч келадиган ҳаётий вазиятларни лойиҳалашга қаратилган. Шунинг учун иқтисодий нафақат тушунчалар, қонуниятлар ва қонунлар тизимига эга фан сифатида, балки режалар мақсадларига эришиш йўли, масалан, математика дарсларида лойиҳалаш мумкин бўлган кундалик турмуш масалаларини ечишда восита сифатида ҳам кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, математикани ўрганиш орқали молиявий саводхонликни эгаллаш ва аксинча, математикани ўқитиш жараёнида турли иқтисодий вазиятларни моделлаштириш, ечиш, таҳлил қилиш йўли билан билим, малака ва кўникмаларни олиш фанлараро чамбарчас боғлиқликдан, мактаб курси ўқув предметларининг бир-бирини тўлдирувчилигидан ва уларнинг интеграциясидан далолат беради. Шундай қилиб, оддий ҳаётда ҳар қандай вазиятни бир нечта соҳаларда олинган билимлардан фойдаланган ҳолда турли нуқтаи назардан кўриб чиқиш мумкин ва шунинг учун ўқувчилар мактабда амалий, моделлаштирилган масалаларни ечишда муаммони ечиш учун турли хил воситалар, мактаб курсининг кўплаб фанлари орқали сингдирилган билимлар билан ёндашиш имкониятига эга бўлиши керак. 5-6 синфларда молиявий

саводхонликни шакллантириш учун мактаб ўқувчиси қуйидаги математик тушунчалар билан эркин амаллар бажара олиши зарур:

- Фоиз, соннинг фоизини топиш ва аксинча;
- Сонларнинг ўрта арифметици;
- Касрлар устида амаллар (қисми бўйича сонни топиш, оддий ва ўнли касрларни қўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлиш амаллари);
- Тенгламалар ёрдамида масалаларни ечиш;
- Пропорция ёрдамида масалаларни ечиш (тўғри ва тескари пропорциялар);
- Мусбат, манфий сонлар ва улар устида амаллар ҳақида тушунча;
- Фигура юзи ва ҳажмини ҳисоблашга доир масалаларни ечиш;
- Координата текислиги, графиклар, диаграммалар.

Математика дарсида иқтисодиётнинг қайси соҳаларига тўхталиб ўтиш мумкинлигини ва ўқувчи кўриб чиқилаётган соҳа доирасида қандай назарий материал билан ишлашни ўрганишини кўриб чиқайлик. Қуйида математика ва иқтисод мавзуларини бирлаштириш вариантларидан бири ва натижада ўқувчиларнинг эгаллаган малака ва кўникмалари келтирилган жадвал келтирилган.

Математика ва иқтисодиёт мавзуларининг интеграцияси варианты

| Математиканинг ўрганиладиган мавзуси | Иқтисод фанидаги мавзу | Назарий минимум | Малакалар | Компетенциялар |
|--|---|---|--|--|
| Фоизлар, ўнли касрлар устида амаллар, графиклар, диаграммалар | Валюта амаллари, кредит, талаб ва таклифлар, оилавий бюджет | Валюта, валюта курси, айирбошлаш, валюта биржаси, девальвация | Бир валютани бошқасига айирбошлаш; турли давлатларнинг валюталари ҳақида маълумотларни топиш: валюталар курси ҳақида маълумотларни топиш | Мамлакатдаги вазиятдан келиб чиққан ҳолда хорижий валютада жамғармаларга бўлган еҳтиёжни баҳолаш |
| Сонларнинг ўрта арифметици. Мусбат ва манфий сонлар. Фойизлар, пропорциялар. | Кредитлар ва депозитлар. Депозитлар ва фойизли даромадни ҳисоблаш | Депозитлар, кредитлаш ставкаси, банк, суғурта, ипотека | Банк фойизи ва депозитлар бўйича тўлов суммасини ҳисоблашни ўрганиш, харажат, фойда, даромад. | Ўз молиявий муаммоларини хал қилишда банк хизматларидан фойдаланиш заруратини баҳолаш, |

| | | | | |
|--|--|---|--|---|
| | | | | пулдан фойдаланишда молиявий ва технологик хавфсизлик кўникмаларни эгаллаш |
| Масалаларни тенгламалар ёрдамида ечиш. Касрлар устида амаллар. Мусбат ва манфий сонлар | Молиявий режа. Оила ва давлат бюджети. Иқтисодий ресурслар. | Фойда, даромад, ойлик маош, солиқ, ижара, дефицит, профицит, бюджет | Харажатларни ҳисоблаш. Қоғозда ёки компьютер ёрдамида оила бюджетини тузиш. Бюджет дефицитидан кутилишга доир масалалар ечиш, | Оила харажатларини ҳисоблашда иштирок этиш, шахсий харажатлар структурасини тахлил қилиш. |
| Фигура юзи ва ҳажмини ҳисоблашга доир масалаларни ечиш | Молиявий самарадорлик | Иқтисод, харажатлар | Маълумотни тахлил қилиш ва уни энг фойдали молиявий ҳисоб – китобда қўллашни билиш. | Вазиятнинг иқтисодий натижаси вариантларини аниқлаш ва баҳолаш |
| Координата текислиги, графиклар, диаграммалар | Талаб ва таклифлар. Товар нархи | Талаб, таклиф, нарх, бозор, мувозанат нарх | Маълумотни, турли диаграммаларда келтирилган статистик маълумотларни тахлил қилиш. | Талаб ва эҳтиёж, нарх ва бошқа иқтисодий кўрсаткичлар орасида сабаб – оқибатли алоқаларни ўрнатиш. |

Молиявий саводхонликни шакллантиришни математика ўқитиш жараёнига киритишнинг ижобий жиҳати шундан иборатки, бу момент ҳам касбга йўналтирилган. Ўқув жараёнида амалий йўналиш иқтисодий терминологияни тушунишга ёрдам беради, математикага қизиқишни оширади, мактаб ўқувчиларининг ҳар томонлама ривожланишига ҳисса қўшади ва муҳими инсоннинг дунёқарашини кенгайтиради. Албатта, математик воситалар билан бевосита боғлиқ бўлган иқтисодий, банк, молиявий фаолиятга қизиқиш ортиб боради. Ушбу фикрлар, шунингдек, Давлат Таълим Стандартининг матнида акс этирилган: умумий таълимнинг асосий таълим дастурини амалга ошириш шартлари таълим муносабатлари иштирокчиларига келгусида муваффақиятли

таълим ва касблар дунёсига мослашиш учун асос бўлган асосий компетенцияларни ўзлаштириш имкониятини бериши керак.

Ўрганилаётган фанга қизиқишни ошириш учун иқтисодиёт билан танишишни мураккаб атамалар, қонунлар ва доғмаларни ўрганишдан эмас, балки эртароқ минимал терминология билан танишишни бошлаш, бу билимларни кўпроқ амалий қўллаш мақсадга мувофиқ ва самаралироқдир. Мактаб математика фани инсоннинг молиявий ҳаётини ўрганишни бошлаш учун восита бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Саидахмедов Н.С. Педагогик амалиётда янги технологияларни қўллаш намуналари. Тошкент-2000
2. Абдухамидов А.А., Насимов Н.А. ва бошқалар. Алгебра ва математик анализ асослари. Тошкент-2001
3. Вафоев Р.Х., Хусанов Ш.Х. Алгебра ва анализ асослари. Тошкент-2011
4. Большая Российская энциклопедия – 2005
5. Сабанин Л.В. Математика в понятиях, определениях и терминах. Москва, Просвещение 1982
6. <http://uz.wikipedia.org/wiki/Matematika>

ZAMONAVIY TEXNOLOGIOYALARNING TIBBIYOTDAGI AHAMIYATI

Xayrullayev Mo‘minbek Anvar o‘g‘li

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda sog‘liqni saqlash sanoati avvalgidek emas. Bu asosan texnologiya va har kuni joriy etilayotgan ko‘plab innovatsion raqamli yechimlar bilan bog‘liq. Tibbiyot olami duch kelgan bir qancha muammolar uchun ko‘plab texnologik yechimlar taklif qilindi va bular tibbiyot sanoatini sezilarli darajada o‘zgartirdi va yaxshiladi. Tibbiyot olamiga katta ta‘sir ko‘rsatgan ma‘lumotlar to‘plash, davolash, tadqiqotlar va eshitish asboblari kabi tibbiy asboblarning sohasida ko‘plab yutuqlar bo‘ldi. Bugungi kunda texnologiya tufayli turli xil kasalliklarni yaxshiroq va qulayroq davolash, bemorlarga yaxshiroq va samaraliroq yordam berish, sog‘liqni saqlash va kasalliklarni nazorat qilish yaxshilandi. Ushbu maqolada texnologiya tibbiyot olamini o‘zgartirgan turli xil usullar haqida batafsil ma‘lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Axborot texnologiyalari, 3D print, tibbiyot, sun‘iy intellekt, katta hajmli ma‘lumotlar, diagnostika, tibbiy xizmatlar, shifoxona, texnologiya.

ANNOTATION

The healthcare industry today is not what it used to be. This is largely due to technology and the many innovative digital solutions being introduced every day. Many technological solutions have been proposed for several problems faced by the medical world and these have significantly changed and improved the medical industry. There have been many advances in data collection, treatment, research, and medical devices such as hearing aids that have greatly impacted the medical world. Today, thanks to technology, better and more convenient treatment of various diseases, better and more efficient patient care, improved health and disease control. This article details the various ways technology has changed the world of medicine.

Keywords: Information technologies, 3D printing, medicine, artificial intelligence, big data, diagnostics, medical services, hospital, technology.

Sog‘liqni saqlash sohasi eng muhim sohalardan biri bo‘lib, uni rivojlantirish ko‘plab, hatto ba‘zida kam uchraydigan kasalliklarni davolashga yordam beradi. Asosan tibbiyot sohasidagi texnologik yutuqlar tufayli insoniyatni chuqurroq tushunish imkonini berdi. Texnologiya inson tanasi haqida ko‘proq ma‘lumot berib, katta rol

o'ynaydi. Biroq, yaxshi va sog'lom kelajakka yo'lni to'xtatadigan boshqa narsalarni hisobga olmasdan taraqqiyot bo'lmaydi. Boshqalar qatorida sog'liqni saqlash xarajatlarining oshishi, tengsizlikning kuchayishi va iqlim o'zgarishi bor. Tibbiy dasturlarda texnologiyaning mavjudligi bemorlar va tibbiyot xodimlari uchun yanada barqaror muhitda yashash va hatto ilgari davolab bo'lmaydigan kasalliklarga qarshi kurashish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Sun'iy intellekt (AI), mashinani o'rganish, virtual parvarishlash, tibbiy narsalar Interneti va 5G kabi texnologiyalar tibbiyot muassasalarini yaxshilaydigan bir nechta misollardir.

3D bosib chiqarish - Bugungi kunda 3D bosib chiqarish texnologiyasi yordamida suyaklar va ayrim ichki organlarni ko'paytirish mumkin. Keyinchalik bu sun'iy organlar va suyaklar kasal yoki muammoli joylarni almashtirish uchun bemorning tanasiga kiritilishi mumkin. Jarrohlar, shuningdek, bemorlarning tanasida nima sodir bo'layotganini yaxshiroq tushunish uchun 3D bosib chiqarish texnologiyasidan foydalanadilar. 3D model yordamida jarrohga muammoni chuqurroq ko'rib chiqish va bemorga haqiqiy operatsiyani amalga oshirishdan oldin amalga oshirilishi mumkin bo'lgan turli xil echimlarni yoki mumkin bo'lgan operatsiyalarni simulyatsiya qilish sezilarli darajada osonlashadi. Xuddi shunday, 3D bosib chiqarish protezlashda inqilob qildi. 3D printer bilan moslashtirilgan protez qo'l yoki oyoqni olish sezilarli darajada arzon. Endi har yili tashqariga chiqib, yangi protez qo'l o'rnatish o'rniga, masalan, o'sib ulg'ayganida turli modellarga muhtoj bo'lgan bola uchun protez qo'llarni buyurtma qilish mumkin. Bundan tashqari, 3D bosib chiqarish sanoatida amalga oshirilayotgan ulkan ishlanmalar tufayli ushbu texnologiya bilan bog'liq xarajatlar kundan-kunga kamayib bormoqda.

Katta ma'lumotlar hozir juda katta shartnoma. Tibbiyot va sog'liqni saqlash sohasida ma'lumotlar hamma narsadir. Mavjud juda ko'p ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular tahlil qilinganda umuman sog'liqni saqlash sohasi holati haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Masalan, bemorning davolanish tarixini o'rganish orqali shifokorlar aniqroq tashxis qo'yishlari va yaxshiroq davolash usullarini taklif qilishlari mumkin.

Masofaviy monitoring - Bugungi kunda shifokorlar va hamshiralar bemorlarning real vaqt rejimida ma'lumotlarini yozib olish va ularning kasallik tarixini bir zumda yangilash uchun qo'l qurilmalaridan foydalanadilar. Bu aniqroq va samaraliroq tashxis qo'yish va davolash imkonini beradi. Bemorning muhim ma'lumotlari va laboratoriya natijalarini markazlashtirish sog'liqni saqlash sifatini chindan ham yaxshiladi. Ba'zi bemorlar uchun harakatlanish juda qiyin. Kasalxonaga takroriy tashriflar ham ularning moliyaviy ahvoriga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masofaviy monitoring texnologiyasi yordamida bemorlar o'z uylarida qulay sharoitda shifokorga bemalol kirishlari va maslahat olishlari mumkin. Bu ko'p vaqt va pulni tejaydi. Shifokor

ma'lum bir masalani masofadan turib kuzatishi mumkin, masalan, qon bosimi darajasini aniqlash va shu bilan kasalxonaga borish zaruriyatini bartaraf etish. Ushbu texnologiya, ayniqsa, yurak stimulyatori bilan og'rigan bemorlar uchun juda foydali bo'ldi.

Texnologiya tibbiy tajribalarni o'tkazish usulini tubdan o'zgartirdi. Yillar o'rniga, tajribalar endi oylar yoki haftalar davom etadi. Buning sababi shundaki, endi butunlay inson ko'ngillilariga ishonish o'rniga, insonning ma'lum bir doriga bo'lgan reaksiyalarini simulyatsiya qilish mumkin. Inson versiyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan shimpanze adenovirusi kabi innovatsiyalar tajriba tezligini inqilob qildi. Ebola epidemiyasi tajribalarni sezilarli darajada tezlashtirish mumkinligini isbotladi. Dunyo bo'ylab avj olish qo'rquvi va tezda oldini olish zarurati tufayli tadqiqotchilar qutidan tashqarida o'ylashdi va rekord vaqt ichida Ebola vaktsinasini yaratishga olib keladigan innovatsion echimlarni taklif qilishdi.

Mobil ilovalar - Bugungi kunda innovatsion ilovalar yordamida shaxsiy salomatlikni kuzatish mumkin. Siz kaloriyalaringizni hisoblashingiz, uyqu rejimini kuzatishingiz, yurak urish tezligini kuzatishingiz yoki hatto masofadan turib shifokor bilan maslahatlashingiz mumkin. Shifokorlar bilan muloqot qilish uchun ijtimoiy media ilovalari va bemorlarni shifokorlar bilan bog'laydigan ilovalar mavjud. Ilovalar sog'liqni saqlash sohasini tez o'zgartirmoqda, deyish kamtarlikdir. Bugungi kunda tarixdagi har qanday vaqtga qaraganda yaxshiroq va qulayroq davolash usullari mavjud. Bu asosan texnologik innovatsiyalar bilan bog'liq. Xuddi shu yangiliklar davolashning boshqa yanada yaxshi yo'llarini o'rganish va tadqiq qilish imkonini berdi, shuning uchun sog'liqni saqlash sanoati har kuni yanada yaxshi samaradorlik sari qadam tashlamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Wikipedia (Internet) (Cited 2012 February 01). Available from: <http://en.wikipedia.org/wiki/Ophthalmology> . 2009.
2. Encyclopedia Britannica. (Internet) (Cited 2012 February 01). Available from: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/430067/ophthalmology> . 2010.
3. International Foundation for Information Technology. (Internet) (Cited 2012 February 01). Available from: http://www.if4it.com/SYNTHESIZED/GLOSSARY/I/Information_Technology_IT.html . 2008.
4. National Institutes of Health National Center for Research Resources. (Internet) (Cited 2012 February 01). Available from: <http://www.ncrr.nih.gov/publications/informatics/ehr.pdf> . 2010.

5. Arden GB. The use of computers in ophthalmology: an exercise in futurology. *Trans Ophthalmol Soc U K*. 1985;104:88–99. [[PubMed](#)] [[Google Scholar](#)]
6. Rajeev B. Computers in ophthalmology practice. *Indian J Ophthalmol*. 1998;46:163–168. [[PubMed](#)] [[Google Scholar](#)]
7. Dick B, Eisenmann D, Tekaat CJ, Grote A. Ophthalmological information exchange of letters and digital pictures via the Internet. *Klin Monatsbl Augenheilkd*. 1996;209:aA7–a15. [[PubMed](#)] [[Google Scholar](#)]
8. Mainster MA, Sewell JJ. Small computers in the private ophthalmic practice. Practical considerations. *Surv Ophthalmol*. 1980;24(5):315–321. [[PubMed](#)] [[Google](#)]

YOSH AVLODNI-VATANPARVARLIK RUXIDA TARBIYALASHDA MUSIQANING O‘RNI

Qambarova Mahliyo Abdurahmon qizi

Namangan davlat universiteti Musiqa ta’limi va madaniyati fakulteti
Musiqa ta’limi yo‘nalishi MUZ-BU-21 guruh talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbek xalqining orzu umidlari musqa orqali ifodalab berilgan.. Musiqa bu tarbiyaning eng faol turi hisoblanishi, Bola tug‘ilgandan so‘ng ilk bor ona allasini tinglab orom olishi, ona allasiga Vatanga muhabbat, ona yurtiga sadoqat kabi insoniy tuyg‘ular mujassamligi,.

Kalit so‘zlari: Musiqa, san‘at, el, jamiat, burch, komil, qadimiy, yoshlar, vatanparvarlik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье через музыку выражаются мечты и надежды узбекского народа. Музыка считается самой активной формой воспитания, после рождения ребенка это первое время отдыха, слушая музыку матери, любовь к Родине, верность Родине. ‘свое воплощение.

Ключевые слова: Музыка, искусство, нация, община, долг, совершенство, древность, молодежь, патриотизм.

ANNOTATION

In this article, the dreams and hopes of the Uzbek people are expressed through music. Music is considered the most active form of education, after the birth of a child, it is the first time to rest listening to the music of the mother, love for the motherland, loyalty to the motherland. ‘their incarnation,.

Key words: Music, art, nation, community, duty, perfect, ancient, youth, patriotism.

Musiqa - hech narsa bilan o‘lchab, solishtirib bo‘lmaydigan beqiyos ilohiy ta’sir kuchiga ega.

Shavkat Mirziyoyev

Yangi O‘zbekistonda kishilik jamiyati rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimizning ertalarini vatan parvarlik ruxida tarbiyalash ularni teran fikrlay oladigan yetuk farzandlar qilib tarbiyalashimis siz-u bizni burchimiz hisoblanadi. Musiqa ta’limi va tarbiyasi o‘quvchi yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Shu o‘rinda biz o‘zbek xalqining musiqa madaniyati juda uzoq, boy tarixga ega ekanligini ta’kidlab o‘tishimiz joizdir. Sababi, tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an’anaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo‘llari, shuningdek, folklor- havaskorlik musiqiy merosi singari shaklangan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik ko‘rinishlari bir-birini to‘ldirib kelmoqda va ushbu musiqiy merosimiz bugungi kunimizda ham ma’naviy madaniyatimizning bir bo‘lagi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Musiqa ellarni-ellarga, dillarni-dillarga bog‘lovchi, kishi estetik didini tarbiyalovchi hamda madaniy saviyasini oshiruvchi mo‘jizaviy vositadir. Musiqa bu tarbiyaning eng faol turi hisoblanadi. Bola tug‘ilgandan so‘ng ilk bor ona allasini tinglab orom oladi. Ona allasiga Vatanga muhabbat, ona yurtiga sadoqat kabi insoniy tuyg‘ular mujassamdir. Musiqa ta’limi va tarbiyasi o‘quvchi yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Ashula, musiqa, raqs, folklor ijrochiligi san’ati milliy musiqa san’atining xalq hayoti va ijodi bilan chambarchas bog‘liq holda paydo bo‘lgan va rivojlanib kelgan qadimiy san’at turlaridan hisoblanadi. Ayniqsa, xalqimizning an’anaviy ruhdagi qo‘shiqlari o‘lmas meros bo‘lib, barcha davrlardagidek bugun ham “labbay” deb javob bermoqda. Lekin, shu bilan bir qatorda faqat tarixga sajda qilmay, bugungi kunning ruhiga mos tarzda qo‘shiqlar yaratish esa milliy mafkuramizni rivojlanishida bosh omillardan bo‘lmish musiqiy san’at bilan shug‘ullanayotgan barcha mutaxassis va san’atkorlarga muhim vazifa qilib qo‘yilishi tabiiydir. Mamlakatimiz tamomila yangi jamiyat, yangi turmush va yangi hayotni boshlab yuubordi. Biz yangi jamiyat qurar ekanmiz, Vatanimizning kelajagi bo‘lmish barkamol avlodning tarbiyasi biz uchun juda muhimdir. Uning dunyoqarashini rivolantirish, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash bizning asosiy vazifalarimizdandir. Shuningdek XXI asrni “Intellectual yoshlar asri” deb nomlanishi ham bejiz emas. Ertangi kun egalari bo‘lgan yoshlarni har tomonlama bilimli va

salohiyatli, tanlagan kasbining ustasi bo'lishi uchun yurtimizda barcha sharoitlar yaratilgan. Shunday ekan, yoshlarning to'g'ri tarbiya topishida, millatimiz va Vatanimizga sadoqat ruhida ulg'ayishida musiqa va san'atning o'rni beqiyosdir. Bundan tashqari, musiqa nafaqat insoning tarbiyasiga, balki, uning salomatligiga ham ulkan ta'sir qiladi. Hatto qadimgi odamlar ham san'atning shifobaxsh ta'siri borligini bilishgan! Masalan, Qadimgi Yunonistonda Pifagor o'zining Krotone universitetida kunni qo'shiq kuylash bilan boshlar ekan. Sababi, musiqa ertalab ongni uyqudan tozalash va faollikka rag'batlantirishga, kechqurun - tinchlanish va dam olishishiga xizmat qilar ekan. Qadimgi zamonlarda musiqa va tibbiyot markazlari odamlarni melankolik, asab kasalliklari va yurak-qon tomir tizimi kasalliklaridan davolagan ekan. Musiqa aqliy rivojlanishga ta'sir ko'rsatadi, inson aql-zakovatini uchun ma'sul bo'lgan hujayralar o'sishini tezlashtiradi. Pifagor maktabida matematika darslari musiqa sadolari bilan birga olib borilishi bejiz emas, bu esa miyanning samaradorligi va aqliy faoligini oshiradi. Nafaqat qadimda, biz yashab turgan jamiyat taraqqiyotida musiqa va san'atning o'rni beqiyosdir. Har bir millat va ellatlarni birlashtiradigan, an'analarimizni mustahkamlaydigan ham mana shu hisoblanadi. Har qanday ko'ngilni o'ziga rom eta oladigan, insonlarning qalbiga ezgulik urug'ini ekib, boshqa yomon illatlarga qarshi kurashadigan ham musiqa desak mubolag'a emas. "Komil musiqa qalbni shunday larzaga keltiradiki, bu hissiyotni sevimli mavjudotlardan bahra olayotgan kabi holatda bo'lgandek his etasiz, ya'ni musiqa so'zsiz, dunyoda bor bo'lgan eng yorqin baxtni ato etadi", - degan edi Stendal

Musiqa o'qituvchilarining asosiy maqsadi bolalarga musiqa tarbiyasi orqali musiqiy ta'lim berish, ularning iqtidorini rivojlantirish. Faqat yetuk mutaxassis bolalarni to'g'ri tarbiyalay olishi mumkin. Musiqa o'qituvchilarini har taraflama yetuk shaxs qilib tayyorlashda, "Musiqa o'qitish metodikasi" fanining o'rni beqiyos. . Shu bois talabalar bilan uslubiy yo'naltirish mashg'ulotlari uchun imkoniyatlari oz emas. Masalan: Asosiy cholg'u asbobi sinfida talabalarni o'rganilayotgan asarlarni tahlil qilish, bilim va malakalarini samarali rivojlantirish mumkin. Ovozni yo'lga qo'yish mashg'ulotlarida esa turli yoshdagi bolalarning tovush xosil qilish va uni saqlash va

shakllantirish usullari va imkoniyatlarini ko‘rib chiqish zarur. Shu o‘rinda musiqa bilan faqat musiqiy qobiliyati bor bolalar shug‘ullanishi kerak, degan fikr yanglish yekanligini aytishimiz kerak. Tarbiya jarayonida bolalar faolligiga, shijoatiga, ishga ijodiy munosabatda bo‘lishiga katta ahamiyat beriladi. Chunki bolalar o‘z faolliklarini namoyon qilishi extimoli bo‘lgan pedogokik metodlarni qiziqish bilan qabul qiladilar. Musiqa o‘qituvchisi, xar bir o‘qituvchi kabi, o‘z fanini kundalik xayot, dunyoda sodir bo‘layotgan voqealar bilan bog‘lab olib borishi kerak. Umumta’lim maktablarida musiqiy ta’lim – tarbiyaning muhim vazifalaridan biri – o‘quvchilarda musiqa san’ati vositasida milliy g‘ururni shakllantirish va o‘stirishga erishishdir. Ushbu jarayon musiqa darsidagi musiqiy faoliyatlarning barcha turlari asosida amalga oshiriladi. Masalan, har bir kuy yoki qo‘shiqni o‘rganish uchun uni, avvalo, eshitish, ohangga hamda uning matniga e’tibor berish, uni o‘rganib tahlil qilish, musiqiy rivojiga quloq solish, musiqaga cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish, asarga o‘z munosabatini bildira olishi muhimdir. Demak har bir yosh bolalarni musiqaga qiziqтира olsak uning dunyo qarashini, fikirlashiga, o‘zimizning ozgina bo‘lsada hissamizni qo‘shgan bo‘lar ekanmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mas’ul maharirlar: A.Haydarov, I.Yuldashev. “Yangilanayotgan O‘zbekiston taraqqiyotida madaniyat va san’atning o‘rni” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya maqolalar to‘plami. “Oltin meros Press” nashriyoti. 2020.447 bet
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida gi PQ- 112-sonli qarori. www.lex.uz
3. “O‘zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar” mavzusidagi Respublika 18-KO‘P tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiya materiallari. 2020. Toshkent. Musiqa va Hayot. 15-qism

THE JONES STUDIO ARCHITECTURAL COMPANY CREATED A SCHOOL INTERIOR AND THE EFFECT OF COLORS ON CHILDREN IN IT

Saidyusupova Maftuna Farkhadovna

Teacher National art and design institute named after Kamoliddin Bekhzad

ABSTRACT

The architectural firm Jones Studio was selected in 2004 to design a new building for Desiderata Alternative High School. This school is designed for 125 students with developmental disabilities. Its interior and colors are made based on children's mental state.

Key words: Learning process, necessary knowledge, boarding school, modern interior, aesthetic effect of environment, brightness and proportion.

The Jones Studio Architecture Company was selected in 2004 to create a new Desiderata Alternative High School building. It was designed for 125 developmentally disabled students.

In the educational process, they not only receive education, but also learn from the necessary knowledge in everyday life. Was located in the built building. It moved to a new building in 2004. The building interior was built into the study plan. Management rooms, training classes, rooms where sports classes take place and treatment zones were also decorated in their own way. One of the solutions was that the architects created inner courtyards full of plants. It is inside these courtyards that the open-air lecture halls are located. Light hatches on the roofs fill the room with daylight. The stained glass in the interior creates a specific specific environment for obtaining new knowledge.

This is the case when such low-funding interior solutions are used both in boarding schools in Uzbekistan, and there is an opportunity for the student to avoid annoying embarrassment, as well as to feel and evaluate the game of visual colors. This, in turn, allows students to achieve the desired results, relieving the process of mastering classes, giving them a special mood and positively affecting their psyche. Of course Sergio interiors can make new ideas come into the world. Students of boarding schools spend months both living and studying in this institution, a simple interior leads to their boredom, mental exhaustion, homesickness. And as a result of this, children's assimilation of classes is slowed down. Therefore, we think that new achievements and

positive results will be achieved if the architectural solutions used in the construction of the Desiderata Alternative high school are applied in our country.

In the work of the author, the presence of architectural presence in the historical development of the graphic cartoon goes through control, on the example of which the main legal principles of architecture are manifested, the foundation of new principles in the structure of architectural projects is carried out taking into account the means of designing architectural objects. A.V. In ponkrateva's work to design a modern interior: a modern interior is a functional cultural world in which things and equipment are in harmony with each other in color. The functionality of the modern interior lies in the fact that the comps of these laws are put into one system, in which the process of specific life activities in people, unlike the vital World, is taken into account, and this process is carried out at the same stage as the development of culture.

The principle of " design " is based on the optimal laws of organizations. In this formula, the concept of design has a clear understanding. The design is similar to poetic tonality, exploring the juxtaposition of each piece of equipment, without touching their composition. Thing-becomes a certain character in the system of placement of items. Under Optimal conditions, such signs can be accurately calculated.

The aesthetic impact of design-environment is important in the formation of the personality of the student, intellectual mental potential, physical and mental development. When designing environmental design of children's educational institutions, it is necessary to take into account that it affects the comprehensive formation of the child's personality. This design should serve to fulfill certain tasks of education and to bring to the surface special additional medical, pictorial, physical, environmental, domestic production, mental physical capabilities, and at the same time give the child aesthetic pleasure. From a historical pedagogical point of view, the understanding of the design of the surrounding project is summed up on the basis of the requirement of the child, who is first formed as a person in the educational and educational relations of society. This primarily ensures a high level of condition in the process of its active life activity in the visual functional comfort of the building. This condition manifests itself in the form of a positive emotional impact, and the signs of adequacy of the Environmental Design, in which the child is invited, affect his feelings for the individual capabilities of the physical-mental, mental, task. There is such a concept that children are fed from colors like a real medicine. Adults are tired of work every day and strive for soft colors. And children are presented with brightness and proportion. When decorating the interior of children's educational buildings by choosing a design color gamut, it is necessary to take into account the following. Sensory development is the main factor in the gradual growth of the child. This is due to the activity of the organs of perception of the development of reception. In this case,

when equipping an item, it is necessary to pay attention to: color, shape, volume, taste, etc.k.

Conclusion. The search and analysis of Interior and design elements suitable for school-age children, attractive, encouraging and stimulating creativity showed that it is necessary to change the interiors of all boarding schools in our country and take into account the opinion of the Masters of their work, future architects and just creative children, taking it into account not just, but creatively. Because the opinions of children who get special in these schools are important. It is the task of an adult to come to the right solution and create a child-friendly environment with a thorough development of the right economic side.

REFERENCES

1. Змановских Э.В. Художественные приемы и технологические средства в дизайне интерьера общественных зданий. Автореферат дисс.на соискание ученой степени канд.технических наук// Санкт-Петербург: 2009 г. – 20с
2. Калмыков Д. Методы проектирования в дизайне и разработка дизайн-концепций.
3. Пономарева Е.С. Интерьер гражданских зданий. – Минск:Вышэйшая школа, 1991. – 255 с.
4. Гарипова С.Р., Кириенко М.В. Влияние визуальной среды интерьера на психологические характеристики учащихся. Сб. трудов. – Уфа: БашГАУ, 2002. – с. 69-73.
5. Романова Г.С. Влияние цвета на человека. Источник: Промышленный дизайн - 2008 / Материалы доклада. - Донецк, ДонНТУ - 2008, с.20.
6. Лакшми Бхаскаран. Время и дизайн/ стили и направление в современном искусстве и архитектуре//Пер. с англ. И.Д. Голыбина .
— М.: «Издательство АРТ-РОДНИК»,2006. - 204 с.
7. Кирш И. Красивая школа: идея и практика // Дидакт. – 2000. – № 5. – С. 60-67.
8. <http://www.catsparella.com>
9. <http://psypress.ru>
10. <http://iqrate.com>
11. <http://arteluca.ru/svetovoj-dizajn-interera>
12. <http://www.oknabober.ru>
13. <http://ru.wikipedia.org>

LINGUOCULTURAL ASPECT OF IDIOMATIC COMPOUND WORDS

Azimova Nigora Ilxomovna

M.LNI-AU-21 Lingvistika (ingliz tili), 601-guruh talabasi

ANNOTATION

The present article is devoted to investigation of English and Uzbek idiomatic expressions or phraseological units which contain culture-related information. They were divided into main groups: idiomatic expressions with the structure of knowledge related to religion, myths and legends, literature, geography, history and culture.

Keywords: idiom, idiomatic expression, phraseological unit, semantics, structures of knowledge, linguo-cultural content.

The objectives of the research: English and Uzbek idiomatic expressions with linguocultural content. The following methods of the research were used: descriptive method, comparative and cross-cultural analysis. Results obtained: linguocultural information in the semantics of English and Uzbek idiomatic expressions has been revealed and approved by numerous examples. Conclusion: the structures of religious, mythological, historical, literature-related, geographical and national-specific knowledge have been defined in the meaningful content of idioms.

Idiomatic expressions differ from common word combinations by their fixed structure and stability of the components. Idiomatic expressions or idioms are often called “phraseological units” or “phraseologisms” in linguistic issues. Such units directly reflect people’s culture, way of their life, they are so called “national spirit” of a definite nation.

Phraseology, which is the branch of linguistics that studies idiomatic expressions or phraseological units, always deals with national-cultural content of a language system. It is connected with history of the nation and reveals national mentality of native language speakers.

The semantic or meaningful essence of idioms is a huge store of knowledge, which turns to be topical and is disclosed in the process of communication thus giving a chance to a reader/listener to comprehend the meaning of this or that phraseological unit. For example, let’s analyze the English idiom Damon and Pythias, which means “very close friends”, “good friends”. When we call two friends by this expression we mean that they are very close and faithful to each other. In the Uzbek language such friends are called

by a similar expression: иккаласи бир тешикка тупуради. But this idiom belongs to a colloquial style and can't be used in literary or official style.

In the meaning of idiomatic expressions different aspects of language can be disclosed: religious-moral, social, mythological, historical, etc. Such language units convey significant knowledge about the world picture and people.

Awareness of the special national and cultural identity of phraseological units, initially intuitive and a priori, accompanied phraseology from the very beginning of this linguistic discipline at all stages of its development. Thus, the development of various approaches to the identification of national-cultural feature in phraseology corresponded to the stages of development of the language image in linguistics.

The interests of linguistics are focused on the background knowledge of native speakers and on non-equivalent vocabulary. Background knowledge is defined as "knowledge of the realities of speakers and listeners, which is the basis of language communication". When studying phraseology in linguo-regional studies, extralinguistic factors reflected in the component composition of phraseological units are identified and classified.

Special attention to the plan of expression of phraseological units highlights the meaning of historical and etymological interpretation of elements or prototype of phraseological units. Within the framework of the linguistic-cultural approach, the national-cultural originality of phraseological units is expressed in the mention of certain extralinguistic realities that are characteristic of this culture and belong to the background knowledge of native speakers.

Literature has also enriched English phraseology by original images. Names and family names, even nicknames of personages of novels, poems, fairy tales are used in phraseological units to characterize people with similar personal qualities. The work of the great English writer William Shakespeare undoubtedly enriched English phraseology with its unique images and phrases: come out-Herod Herod – to surpass Herod in cruelty; play the jack (or Jack) with somebody – to cheat, deceive someone; Hamlet with Hamlet left out – something devoid of its essence; Hamlet without the Prince of Denmark – something devoid of its essence; king's (Queen's) English – literary English; Cordelia's gift – a soft, gentle female voice; A Daniel come to judgment – an honest, righteous judge (in modern language used ironically):

'I shall have to toss for it'. He tossed a penny in the air, 'Muriel will call', said her father in the tone of a Daniel come to judgement (Compton Mackenzie, "The Rival Monster").

Shakespeareanism includes the following expressions for men and women: men in buckram – fictional people (for the sake of bragging); dance barefoot – stay an oldmaid;

curled darlings – rich suitors, rich idlers; the faithful Adam – a faithful, old servant (named after a character in the Comedy of W. Shakespeare "As you like it"); better a witty fool than a foolish wit – better a witty fool than a stupid wit; it's in his buttons – he's lucky, he'll be a success.

However, in modern English phraseology, such units may experience some changes associated with the constant development of the language system: chartered libertine – a person who is allowed to do whatever he wants. The genius and talent of Shakespeare is confirmed by the fact that the images, names, situations and sayings created by him entered not only his native English, but also other languages of the world.

From the novel by Charles Dickens "Oliver Twist" in English phraseology appeared a unit with the nickname of the pickpocket John Dawkins: an Artful Dodger – a scoundrel. Another phraseological unit is associated with the hero of the novel "David Copperfield": King Charles's head – an idea, the subject of insanity. In the novel "Little Dorrit", Charles Dickens calls the bureaucratic institution the Circumlocution Office. The writer John Poole was the creator of the phraseological unit Paul Pry – a man who pokes his nose into other people's affairs, too curious person.

And the famous phraseological unit man Friday (the faithful servant) carries an etymology from the novel "Robinson Crusoe" by Daniel Defoe. That was the name of Crusoe's loyal assistant. In modern phraseology, man Friday means a dedicated assistant in all matters. By analogy, the phraseologisms girl Friday was created – a loyal assistant (usually about a girl secretary).

Thus, the character of a proper name is determined by many factors: the geographical environment, culture, history, and religion of the people.

These are just some examples which describe and disclose history and culture of people. In the modern English and Uzbek languages there are hundreds of similar examples of idiomatic expressions which are closely connected with history, geography, literature, myths and legends, religion and culture. They are very interesting for both lingual-cultural investigations and self-learning and broadening one's outlook as well.

REFERENCES

1. Artyomova A.F., Leonovich O.A. Proper names in phraseological units // Foreign languages at school. – 2003. – № 4. – P.73-78.
2. Ermolovich D.I. Proper names in the language style. – Moscow: R. Valent, 2001. – 200 p.
3. “Woman in myths and legends” // Encyclopedic dictionary. The author: O.P. Valyanskaya and others. – Tashkent, 1992. – 302 p.
4. Kubryakova E.S. Language and knowledge. On the path of acquiring knowledge of language: parts of speech from a cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world. Moscow: Languages of Slavic culture, 2014. – 560 p.
5. Kunin A.V. English-Russian phraseological dictionary. In three books. – Moscow: SE, 1967. – Book 1. – 738 p.; Book 2. – 739-1264 p.

AVTOMOBILLARDA VODOROD ENERGIYASIDAN FOYDALANISH USULLARI

Jurayev Baxodir Botirovich

QarMII assistenti

Jumayev Shaxzod Shavkat o'g'li

QarMII stajyor o'qituvchisi

Yangiboyev Asilbek Ergash o'g'li

QarMII magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada avtotransport vositalarining atrof-muhitga ta'siri, ularni kamaytirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar va vodorod energiyasidan avtotransport vositalarida foydalanish yo'llari tahlil qilingan. Shu bilan birgalikda vodorod energiyasidan foydalanish natijasida avtotransport konstruksiyasida kuzatilgan o'zgarishlar taqqoslash orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Vodorod, transport vositasi, IYoD, yonilg'i elementi, yashil iqtisodiyot, atrof-muhit.

Bugungi kunda energiya resurslariga bo'lgan talab tarkibiy jihatdan o'zgarmoqda, xususan uglevodorod resurslaridan qayta tiklanuvchi manbalarga o'tishda vodorod energetikasini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu bilan birga, soha holatining tahlili iqlim o'zgarishi sharoitida respublikada samarali, resurstejamkor va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni ta'minlash bilan bog'liq muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Respublikada vodorod energetikasi infratuzilmasini barpo etish, qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasi sohalarida ilmiy va amaliy izlanishlarning natijadorligini oshirish, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishga keng joriy etish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishini ta'minlash bo'yicha bir qator amaliy ishlar amalga oshirilmoqda[1].

Yashil iqtisodiyot - bu ekologik xavflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyot. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog'liq, lekin ko'proq siyosiy jihatdan qo'llaniladigan yo'nalishga ega[2].

Har qanday iqtisodi rivojlangan davlatlarda birinchi navbatda transport sohasi rivojlanganligini, sanoat rivojlanishida transport vositalari asosiy lokomotiv hisoblanishini ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa avtomobil transporti dunyo xalqlari va iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Shu sababli zamonaviy turdagi avtomobillar kun sayin ko‘payib, qulayliklari oshib bormoqda.

Avtomobillar sonining oshishi qulayliklarni oshirishi bilan birgalikda bir qator global muammolarning birlamchi manbai bo‘lmoqda. Global isish, havoning ifloslanishi, har xil ichki kasalliklarning ko‘payishi va uglevodorodli yonilg‘ilarning cheklangan resursi an’anaviy yonilg‘ilar o‘rniga muqobil yonilg‘ilardan foydalanishni, yoki gibrid avtomobillar, elektromobillar hamda vodorod avtomobillardan foydalanishni taqozo etmoqda. Bu esa iqtisodiy samaraga erishishga, resurslardan oqilona foydalanishga, transport vositalarining atrof-muhitga keltirayotgan zararni qisqartirishga yordam beradi.

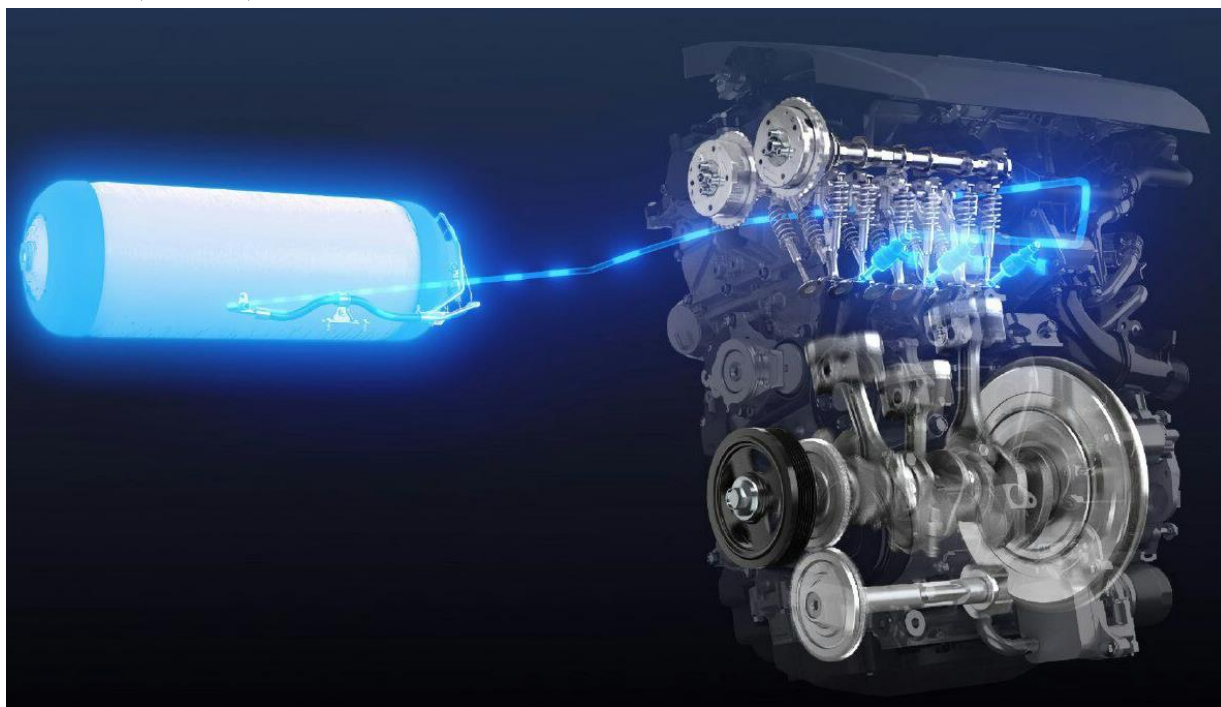
So‘ngi yillarda olimlar vodorod yonilg‘isini transport vositalarida qo‘llash yuqoridagi muammolarning yechimi bo‘lishini ilgari surmoqdalar. Chunki, vodorod yuqori energetik quvvatga egaligi, yonganda yonish mahsuloti sifatida suvning ajralib chiqishi, vodorodning tabiiy resursi yer yuzasida ko‘pligi boshqa turdagi yonilg‘ilardan ustun jihatlarini ifodalaydi. Vodorod yonilg‘isidan foydalanishning afzalligi shundaki, vodorodda ishlaydigan dvigatellarning muhim xususiyati—bu ekologik tozalik hisoblanadi. Vodoroddan foydalanish uglevodorod yonilg‘i turlaridan foydalanishdagi atrof-muhitga tushadigan chiqindilar ko‘rinishidagi barcha zararli moddalardan xolos etadi.

Ichki yonuv dvigatellarida vodoroddan yonilg‘i sifatida foydalanish g‘oyasi yangilik emas. 1806-yilda Fransiyada Isaak de Riva tomonidan vodorod yonilg‘isida ishlaydigan birinchi dvigatel ixtiro qilindi va patentlashtirildi. Ammo toza vodorod olishda energiya sarfining yuqoriligi, olingan vodorodni saqlashda o‘ta zich idishlar yaratish, foydalanish zarurati, keng miqyosda infrasturukturaning mavjud emasligi kabi qator sabablarga ko‘ra vodorod yonilg‘ili avtomobillar rivojlanishi to‘xtab qoldi. XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib bir qator global muammolar yana vodorod energiyasidan foydalanishga e’tibor qaratishni taqozo etdi. Bu sohada ko‘plab avtomobil ishlab chiqaruvchi korxonalar o‘z avtomobillarini ishlab chiqardilar. “Hondo”, “Toyota”, “Hyundai” va boshqa taniqli ishlab chiqaruvchilar shular jumlasidandir[3].

Transport vositalarida vodorodni yonilg‘i sifatida bir qancha usullar orqali qo‘llash mumkin:

- faqat vodorodning o‘zidan foydalanish;
- vodorodni boshqa yonilg‘i turlari bilan aralashtirilgan holda foydalanish;
- vodorodni yonilg‘i elementida qo‘llash orqali foydalanish.

Mavjud ichki yonuv dvigatelli avtomobillarda vodorodni qo'llash uchun qo'shimcha jihozlardan vodorodni ta'minlash tizimi va uni saqlash uchun idish o'rnatiladi(1-rasm).



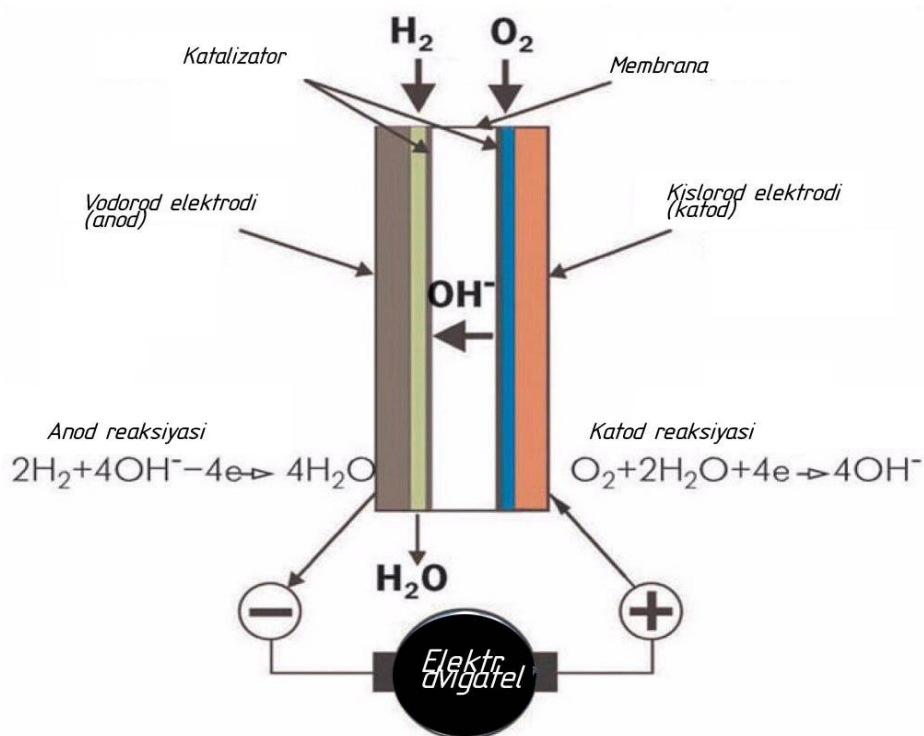
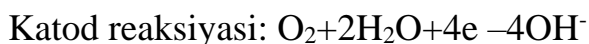
1-rasm. Vodorodli ta'minlash tizimi

Bunday usul yonilg'i sifatida ham vodoroddan va benzindan ham foydalanishga yo'l beradi. Toza vodorodda ishlagan avtomobillarda dvigatelning quvvati ortadi, ajralib chiqayotgan chiqindi gazlar miqdori deyarli bo'lmaydi. Bunday usuldan "BMW" va "MAZDA" kabi avtomobil ishlab chiqaruvchilar o'zlarining vodorodli avtomobillarida foydalanganlar.

Vodoroddan an'anaviy uglevodorod yonilg'isi bilan aralashgan holda foydalanish mumkin. Bunday metoddan foydalanish ichki yonuv dvigatellarini toza vodorodda ishlash metodidagi muammolar bilan bog'liq bo'lib, benzin yoki dizel yonilg'isini sezilarli iqtisod qilishga olib keladi. Vodorodni an'anaviy yonilg'ilar bilan aralashtirilgan holda qo'llash tashqi muhitga chiqarilayotgan chiqindi gaz miqdorining ham kamayishiga olib keladi.

Yuqoridagi ikki usulda vodoroddan foydalanganimizda avtomobillardan atrof-muhitga zararli ta'sir, portlash xavfi, shovqin kabi omillar saqlanib qoladi. Shundan kelib chiqqan holda ko'plab mutaxassislar va avtomobil ishlab chiqaruvchilar yonilg'i elementlaridan foydalanib ishlaydigan avtomobillarni eng maquli deb tan olishadi. Vodorod bilan kislorod qurilmada yonilg'i elementi deb ataluvchi birikma hosil qiladi, natijada elektr toki hosil bo'lib elektrodvigelga tushadi hamda avtomobilni harakatga keltiradi. Bu jarayonning qo'shimcha mahsuloti suv hisoblanib, bug' ko'rinishida

tashqariga chiqariladi(2-rasm). Vodorodda elektrolit anod (-), kislorodda elektrolit katod (+) hosil bo‘ladi:



2-rasm. Yonilg'i elementi va uning ishlashi

Yonilg'i elementlari transport vositalarida qo'llaniladigan asosiy quvvat manbalaridan biri hisoblanadi. Ichki yonuv dvigatellari bilan taqqoslaganda yonilg'i elementlarining samaradorligi yuqori va atrof-muhitga zararli ta'siri esa ancha past hisoblanadi[4].

“Yashil” energetika nuqtayi nazaridan yonilg'i elementlarining foydali ish koeffitsiyenti (FIK) o'ta yuqori – 70-90%. Qiyoslash uchun: eng yaxshi ichki yonuv dvigatellari FIK 35-40%ni tashkil etadi. Quyosh fotoelektr stansiyalari uchun FIK atigi 15-20% bo'lib, ob-havo sharoitiga bog'liq. Eng yaxshi shamol elektr stansiyalarining FIK 40%gacha yetadi, lekin shamol stansiyalari ham qulay ob-havo sharoitini va qimmatbaho xizmat ko'rsatishni talab qiladi[5].

Xulosa sifatida shuni ta'kidlashimiz kerakki, zamonaviy dunyoni transport vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Transport vositalari kirib bormagan iqtisodiyot sohasining o'zi yo'q. Ammo transport vositalarining ortib borishi bilan atrof-muhitga va insonlar salomatligiga zararli ta'sirlar miqdori ham ortib bormoqda. Bunday zararli ta'sirlarni kamaytirish bo'yicha rivojlangan mamlakatlarda, shu jumladan bizning

yurtimizda ham bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shunday bo'lsada bu tadbirlar yetarli bo'layotgani yo'q. Salbiy oqibatlar ta'sirini kamaytirishning asosiy yo'llaridan biri bu vodorod yonilg'isida ishlaydigan avtotransport vositalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishdir. Shunda tabiatimizni ham, insonlar salomatligini ham asrab qolamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-apreldagi "O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-5063-son Qarori.
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Yashil_iqtisodiyot
3. O'.R. Boynazarov, "Muqobil energiya avtomobillari", Toshkent, Voris nashriyoti-2020y, 203bet.
4. Mehrdad Ehsani, Yimin Gao, Stefano Longo, Kambiz M. Ebrahimi, "Modern Electric, Hybrid Electric, and Fuel Cell Vehicles". Third Edition. CRC Press Taylor & Francis Group, 2018 year, 573 page.
5. Gavin D.J. Harper "Fuel Cell Projects for the Evil Genius" 2008 year.

ASALARICHILIK VA ASALARI SUTI HAQIDA

Ishanqulova Dilafroz Ulugbek qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Zoologiya va anatomiya kafedrası o‘qituvchisi,

Mamadaliyeva Ug‘iloy Utkir qizi

Biologiya va uni o‘qitish metodikasi yo‘nalishi 1 – kurs talabasi

Mamatkulova Dilobar Odiljon qizi

Biologiya va uni o‘qitish metodikasi yo‘nalishi 1 – kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola asalarichilik tarixi, asalarichilikning rivojlanishi, asalarilar yordamida harbiy texnikada foydalanish tartibi, asalari suti haqida batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Asalarichilik tarixi, asalarilar suti, *Apis mellifera mellifera*, *Apis mellifera carpathica*, *Apis mellifera carnica*, *Pollmann*

Apikultura, yoki asalarichilik bu asalarilarni insonlar yasagan uyalarda kam mehnat, vaqt va xarajatlarsiz saqlab maksimal darajada mahsuldorlikka erishish san’atidir. Asalarilardan bebaho bo‘lgan asal, asalari ona suti, perga, propolis, ari zaxri va mum olinadi. Shu bilan birga asalarilar tabiatdagi eng muhim bo‘lgan vazifasi o‘simliklarni changlatish bilan shug‘illanishadi. Asalarichilik tarixida bir necha bosqichlar bo‘lgan. Dastlab odamlar asalni o‘rmon va tog‘larda daraxtlarning kovaklari, toshlar yoriqlari, g‘orlarga uya qo‘ygan asalarilardan olganlar. Bunday asalarichilik terimchilik va ovchilikning bir turi hisoblangan.

Asalarilar suti haqida ari uchun maxsus yasalgan katakchalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Asalari sutini ko‘p miqdorda yig‘ish uchun uning uyasini yetimlantirish uslubi orqali yaxshi natija olinadi. Bu usul bilan asalarilarning turiga qarab, misol uchun kavkaz asalarilaridan bir martada 50-60 dona onalik katakchalari olish mumkin.

Asalari onalik suti olish uchun avvalo tanlangan tarbiyachi uyani ona arisidan ajratib olinadi. Yana bir usuli kuchli uya tanlanib ikkiga, kuchli va kuchsiz qismlarga bo‘linadi va ona ari kuchsiz qism bilan qoldiriladi. Bunda ozuqaga ham e’tibor berish muhim. Yetimlantirilgan uyada ko‘proq qadoqlangan urug‘li rom, bir necha ozuqali rom va bir dona yangi urug‘li romdan qoldirish maqsadga muvofiq. Chunki qadoqlangan urug‘li romlar kiyenchalik boquvchilar sonini ko‘payishiga olib keladi.

Oradan 5-6 soat o'tgandan keyin yetimlantirilgan uyaning o'rtasiga maxsus onalik katakchalarga yosh qurtchalar joylangan 2 dona rom joylashtiramiz. Asalarilar uyaga qo'yilgan maxsus katakchalarni 4 sutka davomida to'ldirishadi va 4-5 sutkalarda maxsus romlar yig'ib olinishi mumkin. Bu jarayonni bir necha marta 1 oydan ko'p bo'lmagan muddatda takrorlash mumkin.

Ba'zi adabiyotlarda bu jarayon 6-8 kun deb ham aytilgan. Bizni tajribamizdan kelib chiqib shuni aytish muhimki, bu holat asalarilarning soniga, ozuqa miqdoriga, asalarining turiga va bir qancha boshqa faktorlarga bog'liq. Har bir asalarichi o'z asalarilarini yaxshi tushunishi juda ham maqsadga muvofiqdir. Misol uchun maxsus romlarni erta yig'ib olish katakchalarda kam miqdorda onalik suti to'planishiga va aksincha kech yig'ilganda qurtcha sutni bir qismini yeb qo'ygan bo'lishi mumkin. Shu sababli har bir asalarichi tajribasi va vaziyatidan kelib chiqqan holda necha kunda hosilni yig'ishini o'zi belgilaydi.

Yuqorida aytganimizdek oldindan tayyorlangan sanitariya qoidalariga mos bo'lgan xonada onalik sutini yig'ish amalga oshiriladi. Avvaliga qo'llar va barcha foydalaniladigan asboblar spirt bilan dezinfeksiyalanadi. Olib kelingan sutli katakchalardagi qurtchalar olib tashlanadi. Asalari onalik suti ochiq havoda o'zining foydali xususiyatini yuqotishi sababli katakchalarda saqlash maqsadga muvofiqdir. Mahsulot uyadan tashqarida 10-15 daqiqadan so'ng sifatini yo'qota boshlaydi. Saqlash uchun asalari suti tabiiy holda-katakchalarida maxsus germetik konteynerga joylanadi va sovitgichda 1.5-2C darajada yil davomida saqlash mumkin. Saqlashning yana boshqa usulida asalari suti shisha kolbachaga yig'ib olinadi va havo kirmaydigan qilib mum bilan muhrlab mahkamlanadi. Yana boshqa saqlash usulida sut asal yoki spirt bilan aralashtiriladi. Ammo bu ikki holatda mahsulotni uzoq saqlab bo'lmaydi.

Asalari sutidan "apilak" (biogenik stimulyator, restorativ ta'sirga ega dori) va bir qancha kasalliklarga davo bo'ladigan boshqa preparatlar ishlab chiqariladi. Asalari suti moddalar almashinuvini yaxshilaydi, semirib yoki ozib ketishga qarshi qo'llaniladi, inson tanasini yuqumli kasalliklarga qarshiligini kuchaytiradi, endokren bezlari faoliyatini yaxshilaydi, ateroskeroz va yurak qon tomirlari yetishmovchiligini davolashda yaxshi tasir ko'rsatadi.

Kasalliklarga chidamliligi asalarilarnig eng foydali bo'lgan nasliy sifat belgilaridan biridir. Bu sifatga ega o'rta rus asalarisi chirish kasalliklari, pad asalidan zaharlanish, askoferoz va boshqa kasalliklarga chidamliligi bilan boshqa nasldagi asalarilar oldida eng yuqori o'rinda turadi.

O'rta rus asalarisi – *Apis mellifera mellifera*

Bu tur asalarilarining rangi to'q-kulrang, hech qanday sarg'ishliklarsiz, boshqa arilarga nisbatan kattaroq bo'ladi. Hartumchasining uzunligi 5,9-6,4mm. Voyaga yetgan ona arining og'irligi 200-210 mg bo'lib qulay sharoitlarda 2,500-3000

donagacha tuxum quyishi mumkin. Bu tur yevropaning markaziy va shimoliy hududlarida vujudga kelgan bo'lib o'zining mahsuldorligi, kasallik va sovuqqa chidamliligi bilan xarakterlanadi. Ular 6-7 oygacha dalada uchmasdan qishlashi mumkin. O'rta rus arisining boshqa tur arilariga nisbatan yana bir o'ziga hosligi nozematoz va pad asalidan zaharlanishiga chidamliligidir.

Asosiy asal yeg'ish davrida o'rta rus arisi maksimal darajada kuch sarflab va bazan bir turdagi kam asal beruvchi o'simlikdan boshqa yaxshiroq o'simlikka kechikibroq qo'na boshlaydi. Dalaga kun qiziganda uchib uyaga erta qaytishadi. Uyada asalni avval yuqori qisimdagi romlarga kiyin urug' uchun qo'yilgan romlarga to'playdi.

Ushbu tur asalarilari jahldorligi bilan ajralib turadi va asalarichinig qupol betartib ishlashiga juda qattiq intensiv holatda o'zining asosiy quroli bilan uyani himoya qiladi.

O'rta rus arisi boshqa tur arilariga nisbatan o'g'irlikka moyilligi juda past va o'z uyalarini o'g'irlikdan himoyalashda ham juda sustkash. Bu tur arilar roylanishga moyilligi juda qattiq va davomiydir.

Kulrang kavkaz tog' asalarisi – *Apis Mellifera caucasica*

Ushbu turdagi asalarilar kul-rangsimon va boshqa turlarga nisbatan eng uzun 7,2mm gacha bo'lgan hartumchalarining uzunligi bilan farqlanadi. Yetilgan ona arining og'irligi 200 mg va sutkasiga 1500 ga yaqib tuxum qo'yadi.

Asosan Kavkaz o'lkasining tog' oldi va tog'li hududlarida keng tarqalgan. O'rta rus asalarisiga nisbatan asal yeg'ishda poliflor daladan yaxshi foydalanadi. Bir turdagi shiraga boy o'simlikdan boshqasiga tez ko'chib moslashadi. Uyadagi urug' uchun qo'yilgan romlarni asalga birinchi bo'lib to'ldiradi. Kulrang kavkaz tog' asalarising o'ziga hos jihatlari bir nechta. Misol uchun ular o'zimliklardan intensiv nektar ajralish davrida uyadagi barcha ishchi arilar shu jumladan urug'ni tarbiyalashda ishtirok etayotganlari ham o'zlarini dalaga nektar yeg'ishga safarbar etadilar.

Yana bir xarakteri ular uyadan dalaga erta uchib chiqib kech qaytishidir. Bu asalarilar maroq bilan erta bahorda, kech salqin kuzda, tuman va mayin yomg'irda ham uchishga yaxshi moslashishgan. Yoz oylarining iliq tunlarida daladagi gullarda tunab qolishga ham odatlanishgan. Bu tur asalarilar asal yeg'ishda juda tadbirkor, ayniqsa kuchsiz himoyalangan uyalardan asal o'g'irlashga moyil va shu bilan birga o'z uyalarini juda yaxshi qo'riqlashadi. Kulrang kavkaz asalarilari roy holatidan oson chiqib tezda ishga kirishib ketadi. Asalarilar o'rta rus va karpat turlariga solishtirganda qishga kam chidamli va qishlashdagi bo'ladigan muammolar nozematoz va pad asalidan zaharlanishdan ko'[proq aziyat chekishadi.

Karpat asalarisi – *Apis mellifera carpathica*

Bu asalarilar kulrangli, hartumchasi o'rtacha uzunlikda 6,3-7,0 mm, yetilgan ona arining o'rtacha og'irligi 205 mg bo'lib sutkasiga 1800 tagacha tuxum qo'yishi mumkin.

Asalarilarning karpap turi bir qancha ijobiy sifatlari bilan farqlanadi: tinchliksevar, samarador, qishlashda (o'rta rus turidan kiyen) yaxshi, kam roylanadi, asal qadoqlashi «quruq» usulda yoqimli oq rangda, va boshqa turlar bilan solishtirganda eng asosiy jihati bu erta yoshdan nektar va gulchang yeg'ishga kirishadi. Tarkibida shakar miqdori kam bo'lgan nektarni ham yaxshi o'zlashtiradi.

Karpap asalarilari turiga hos kamchiliklari bu unung o'g'rilikka moyilligi va propolisni juda kam ishab chiqarishidir. Daladan nektar kelishi kam bo'lganda uyani kurikdan utkazish ushbu uyani vaqtincha o'z qabiladoshlaridan himoyasis holatga solib quyadi. Propolisning kamligiga sabab bu tur arilari Karpap hududlarida umuman propolisdan foidalanishmaydi. Karpap asalari mum kapalaklariga befarqligi ularning yana bir kamchiligidir. Oilani ko'zdan kechirganda mum kapalaklariga qarshi alohida etibor talab etiladi.

Karniola yoki karnika asalarisi – *Apis mellifera carnica*, Pollmann

Karnika arisining tanasi kulrang kumishsimon rangi bilan farqlanadi. Ishchi ari hartumchasining uzunligi 6,4-6,8 mm, ona ari 205 mg og'irlikda sutkasiga 1400-2000 dona tuxum qo'yadi. Mutahassislar bu tur asalarisi o'zida karpap va kavkaz turlarning ijobiy hususiyatlarini mujassam etgan deb hisoblashadi. Qishga chidamliligi o'rta rus arisidan kiyen turadi. Tinchliksevar, erta bahordan rivojlanadi, (o'rtacha 30%), roylik holatidan tez chiqadi, va yaxshi nektarli o'simliklarga uchishi tez almshinadi. Asalni avval urug'li romlarga va kiyen qo'shimcha bo'lmadagi romli uyalarga joylaydi. Karnika asalarilari zahiradagi ozuqani kam istemol qilgan holda uncha katta bulmagan oilalarda ham yaxshi qishlaydi. Bu asalarilar o'ziga hos iqlimli qishi sovuq va asal yeg'ish mavsumi qisqa bo'lgan markaziy yevropa asalarichilari o'rtasida juda mashhur. Yagona o'ziga hosligi uyaning kuchsiz propolislashidir.

Xulosa qilib aytganda Asalarichilik qishloq xo'jaligining serdaromad sohalaridan biridir. Respublikamizning tabiiy sharoiti ham asalari oilalarni tezkor texnologiya asosida boqish uchun juda qulaydir. Shuning uchun asal yyetishtirish Respublikada salmokli o'rinda turishi mumkin. Asalarichilik mahsulotlarni ko'paytirishga karatilgan tadbirning ishlab chiqish, asalarichilik fermer xo'jaliklarida amalga oshirilayotgan jarayonlarga mahalliy populyasiyadagi asalarilar alohida ahamiyatga ega. O'zbekistonning tabiiy iklim sharoiti qishloq xo'jaligi ekinlarning hosildorligini oshirishda asalari oilalarni zamonoviy ilg'or texnologiya asosida ekinzorlarda boqib, asalarichilik mahsulotlar yetishtirishni ko'paytirish uchun qulay imqoniyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bogdanov S.P. “O‘zbekiston hayvonlari” T.: O‘qituvchi, 1983
2. Dubovskiy G.K. Ummatov A.M. Zoologiyadan o‘quv qo‘llanma. T.: O‘qituvchi, 1991
3. Кузнецов Б.А, Чернов А.З., Катанова Л.Н. Курс зоологии. М., «Агропромиздат», 1989
4. Лукин Е.И. Зоология. М., «Висшая школа», 1989
5. Мухаммадиев А.М. Umurtqasiz hayvonlar zoologiyasi. T.: O‘qituvchi, 1976
6. Mavlonov O., Xurramov Sh., Norboev Z. Umurtqasizlar zoologiyasi. T.: «O‘zbekiston». 2002

www.ziyonet.uz

www.aim.uz

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARNING NUTQIY KAMCHILIKLARI HAQIDA TUSHUNCHA VA KELIB CHIQUISH SABABLARI

To'xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi

Andijon davlat universiteti Pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim fakulteti 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqiy xususiyatlari, nutq kamchiliklari, ularning turlari, nutqiy kamchiliklarning buzilish sabablari shuningdek ularni oldini olish bo'yicha tashkil etilgan korreksion – tarbiyaviy ishlar mazmuni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutq, nuqtiiy kamchilik, nutq nuqsoni, nutqiy xususiyatlar, muloqot.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo'lidan borar ekan o'z fuqarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog'lagan, o'sib kelayotgan yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga yetishiga alohida e'tibor qaratmoqda. Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Tabiiyki, hozirgi ta'lim islohalari sharoitida ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar "Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvalombor farzandlarimizning unib, o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishga bog'liqdir"[1] - deb alohida ta'kidlaganlar.

Maktabgacha ta'lim bolalarni har tomonlama , ya'ni jismoniy, aqliy, axloqiy, estetik tomonidan tarbiyalashdek maqsadni o'z oldiga qo'ygan. Bu maqsad esa bolalarga ona tilini o'rgatish jarayonida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida og'zaki nutqini o'stirish natijasida bolalar aqlan rivojlanib, umumiy madaniy saviyasi oshadi. Ular tevarak-atrofdagi voqea-hodisalar, tabiat va jamiyat qonunyatlarini tushunib boradilar. Bolalarda nutqning rivojlanishi ularning ruhiy jihatdan ham takomillashib borishiga yordam beradi.

Bola tashqi dunyoni xotira, tasavvur, xayol, tafakkur kabi ruhiy jarayonlar yordamida , shuningdek nutq yordamida bilib olish qobiliyatiga ega. Ammo boladagi intellekt, ya'ni ruhiy jarayonlar (xotira, xayol, tafakkur va h.k.) shunchaki bola organizmining o'sib borishi va takomillashishi bilan paydo bo'lmay, balki nutqning rivojlanishi bilan paydo bo'ladi va takomillashdi.[2]

Ko'pgina tajribalar shuni ko'rsatadiki, nutqi rivojlanmagan bola to'liq shaxs sifatida kamol topmaydi.

Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi.

Shuningdek, nutq - insonning kommunikativ faoliyati turlaridan biri, til jamoasining boshqa a'zolari bilan muloqot qilish uchun til vositalaridan foydalanish. Nutq deganda nutq jarayoni (nutq faoliyati) ham, uning natijasi ham (xotira yoki yozish orqali mustahkamlangan nutq mahsulotlari) tushuniladi.

Muloqot vositasi sifatida nutq tufayli, shaxsning shaxsiy ongi shaxsiy tajriba bilan cheklanmasdan, boshqa odamlarning tajribasi bilan umumlashtiriladi va kuzatish va boshqa og'zaki bo'lmagan, to'g'ridan-to'g'ri bilish jarayonlaridan ko'ra ko'proq darajada umumlashtiriladi.

Bolaning nutqi - kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdegilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim - tarbiyaga bog'liq jarayon hisoblandi.

Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Bola moddiy dunyodagi narsa va hodisalarni ongida aks ettirib, bularning in'ikosi so'z shaklida ifolaydi, til hodisalari vositasida namoyon bo'ladi.[3] Inson o'zi ko'rgan ta'sirlangan buyum yoki hodisalarni so'z yordami nomlab, ularning mazmuni haqidagi taassurotlarini obrazlar, fikrlar, tushunchalar, tasavvurlar ko'rinishida aniqlash, ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Har qanday hodisani miyada aks etishi hamda ongda mustahkamlanishida – nutq yetakchi ahamiyatga egadir. Shuning bilan birga bolalardagi fikrlash qobilyati ham – nutq negizida paydo bo'ladi.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi.

Nutq kamchiligi - logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi.

Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi:

1. Nutq kamchiligi o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.

2. Nutq kamchiliklarini kattalarda namoyon bo'lishi ularning yoshiga mos kelmaydi.

3. Nutq kamchiligiga ega bo'lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladilar.

4. Og'ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bolalarda nutq kamchiliklarini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi.

Nutqiy kamchiliklar turli sabablarini ko'rib chiqishda evolyusion-dinamik yondoshiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, anomal rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini va har bir yosh davrida Nutqning rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir (I. M. Sechenov, L. V. Vigotskiy, V. I. Lubovski). [4]

Nutq kamchiliklari sababi deganda- Organizmga tashqi va ichki zararli omillar ta'sir etishi yoki ularning o'zaro aloqasi tushunish mumkin, qaysiki bu, nutq buzilishi xususiyatlarini aniqlaydi.

Bolalardagi nutqiy kamchiliklarning asosiy sabablari:

1. Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;
2. Xomiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jarohatlar, qonning rezus-faktorga mos kelmasligi;
3. Tug'ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;
4. Bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit).
5. Miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo'ladigan bosh miya jarohatlari.
6. Nasliy faktorlar.
7. Sosial-maishiy sharoitning yomonligi. Bu xolat mikrososial pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunktsiyaga, emosional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab bo'ladi.

Shuningdek S.M.Dobrogayev nutq buzishlarini quyidagicha tasniflagan

1. Oliy nerv faoliyat kasalliklari.
2. Anatomik nutq apparatining patalogik o'zgarishlari.
3. Bolalikdan tarbiyaning yetishmasligi.
4. Organizmning umumiy nevropatik holati.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan sabablar, ayrim hollarda ularning birgalikda qo'shib kelishi nutqning turli tomonlarining buzilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Hamma nutq kamchiliklarning kelib chiqishiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi:

1. Organik xarakterdagi nutq buzilishlari.
2. Funksional xarakterdagi nutq buzilishlari.

Organik nutq buzilishlari o'z navbatida ma'lum joyning zararlanishiga ko'ra markaziy va periferik xarakterda bo'ladi.

Markaziy buzilishlar: markaziy nerv sistemasini u yoki bu qismlarining buzilishi, zararlanishi natijasida kelib chiqadi. Markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: alaliya, afaziya, dizartriya nutq kamchiliklari kiradi.

Periferik buzilishlar: artikulyasion apparatning noto'g'ri to'zilishi yoki buzilishi va periferik nerv artikulyasion organlar inervasiyasining buzilishidan kelib chiqadi.

Periferik xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: rinolaliya, prognatiya, progeniya kiradi.

Funksional buzilishlar — bunda nutq jarayonida ishtirok etadigan a'zolar tuzilishida hech qanday o'zgarishlar bo'lmaydi. Funksional xarakterdagi nutq Turli nutq buzilishlarining rivojlanishini oldindan aniqlash katta ahamiyatga egadir. Agarda nutqiy nuqson bolaning maktabga kelgan vaqtida ilk bor aniqlansa, u holda uni tuzatish qiyinchiliklari kuzatilib, o'zlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agarda bolaning nutq nuqsoni maktabgacha yoshida aniqlansa, tibbiy va pedagogik tuzatish maktabda to'laqonli ta'lim olish imkonini beradi.

Shuningdek, tish qatorlarining qing'ir-qiyshiqqligi va tanglayning noto'g'ri tuzilishi ham talaffuz qilishga halal beradi yoki past, yassi bo'lganida ham bola tovushlarni aniq-tiniq talaffuz etolmasligi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy kamchiliklarnig keng tarqalishi sabablaridan yana biri oilada bola nutqi noto'g'ri shakllanganligidir. Ko'pchilik xonadonlarda kattalar kichik farzandlari bilan „bola tililda” so'zlashadi. Erkalab-suyib, chuchuk tilda bola bilan gaplashish yoqimli, lekin bu odat kelajakda bolakay nutqiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ham ehtimoldan holi emas. Bundan tashqari, ayrim bolalar nutqidagi kamchiliklarga, ularning tovushlarni buzib talaffuz qilishiga kattalar e'tibor bermaydilar, o'z vaqtida to'g'irlanmagan bunday xatolar bolada ma'lum kamchiliklarni yuzaga keltirib, nutq nusoni rivojlanishiga olib keladi. Maktabgacha yoshdagi bolalardagi nutqiy kamchiliklarini o'z vaqtida aniqlansa hamda uni bartaraf etish ishlari izchillik bilan olib borilsa, albatta ko'zlangan maqsadga erishiladi.

XULOSA

Nutqdagi kamchilik bolaning tafakkuri, xotirasi, diqqati va boshqa ruhiy jarayonlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutqiy kamchiliklar ko'p hollarda bolalarga maxsus ta'sir etish yo'llari orqali oldini olishga erishilmoqda. Hozirgi kunda bolalar poliknikasi mutaxassislari doimiy dinamik kuzatuv bilan bir qatorda 14 yoshgacha bo'lgan bolalarni poliknikadan tashqari maktab va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida profilaktika ko'rikdan o'tkazish turadilar. Bolalar muassasalaridagi tarbiyachi pedagog va shifokorlarning hamkorlikdagi ishlar bolalar sog'lig'idagi kamchiliklar bilan bir qatorda nutq

rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi yoki nutq kamchiliklarini keltirib chiqaruvchi tug'mava orttirilgan kasalliklarni erta aniqlashga erishilmoqda. Bolalardagi nutq kamchiliklarni bartaraf etish, ularni o'z sog'lom tengdoshlari qatori jamiyatda o'z o'rnini topishlariga yordam berish muhim vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.A.Karimov "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" Toshkent. 1998
2. D.R.c Babayeva "NUTQ O'STIRISH NAZARIYASIVA METODIKASI" "Barkamol fayz media" nashriyoti 2018.
- 3.Q.Shodiyeva Nutq o'stirish uslubyoti "O'qituvchi " nashriyoti – matbaa ijodiy uyi Toshkent - 2009
4. M.Ayupova "LOGOPEDIYA" O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent - 2019
- 5.V.S. Raxmanova "Defektologiya asoslari" Toshkent VORIS – NASHRIYOT 2012

ZAMONAVIY O‘ZBEK MINIATYURASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Mamadjonova Shahlo To‘ychiboy qizi

Namangan davlat universiteti, “San’atshunoslik” fakulteti
Amaliy san’at va rangtasvir yo‘nalishi, II bosqich talabasi
shahlomamadjonova087@gmail.com

ANNOTASIYA

Mazkur maqolada o‘zbek tasviriy san’atida miniatyurani ahamiyati xususida so‘z yuritilib, tarixiy davrlardan hozirgi kundagi miniatyura kompozitsiyalarini rivojlanish bosqichlari hamda Sharq xalqlari madaniyati tarixida o‘chmas iz qoldirgan, jahon tamadduni xazinasini o‘zining ajoyib qimmatbaho durdonalari bilan boyitgani, butun dunyo tamadduni tarixida salmoqli o‘rin olgan zamonaviy o‘zbek miniatyura san’atining ifodaviy vositalari xalq ustalari tomonidan o‘rganib kelingan tasviriy ijodiy faoliyatini miniatyura san’ati orqali shakllantirish masalasi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyat, san’at, nafosat va go‘zallik, iste’dod, badiiylik, hunarmand, musavvir, naqqosh, hattot, kompozitsion yechim, lok, grafika, sir, tasavvur, mahobatli

KIRISH: Tarix xotirasi xalqning, jonajon o‘lkamizning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini tiklash milliy o‘zlikni yangilashni, ta’bir joiz bo‘lsa, milliy iftixorni tiklash va o‘stirish jarayonida g‘oyat muhim o‘rin tutadi. Ma’lumki ajdodlarimiz tomonidan yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish, ularni kelajak hayotga tayyorlash, ijodiy faoliyatga, odob-axloqli bo‘lishga, ilm olishga, foydali yumushlar bilan shug‘ullanishga tayyorlash ishlari Sharq xalqlarining qon-qoniga singib ketgan noyob amallardandir. Shu bilan birga azaliy qadriyatlarimiz bo‘lgan milliy hunarmandchilik san’ati ana’nalarimizni kelajak avlod uchun yetkazib berishdan iborat. Ta’lim-tarbiya ishlarining qonun bilan himoyalinishi, barcha tashkiliy, rahbarlik va ta’minot ishlarining davlat tasarrufida bo‘lishi, xalqimizning o‘z kelajagi uchun saqlab qolish borasidagi milliy merosimizga bo‘lgan jiddiy e’tibordan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA MYETODOLOGIYA

Ma’lumki, diyorumiz jahon tarixi va tamaddunining eng qadimiy makon va markazlaridan biridir. Respublika hududida saqlanib qolgan yuzlab bebaho arxeologik maskanlar, me’moriy va yozma yodgorliklar, amaliy san’at va xalq ijodiyati

namunalari, bularning barchasi xalqimizning boy va betakror tarixiy – ma’naviy merosidir. Sharq xalqlarining uzoq tarixida, hatto odamzod paydo bo‘lishining boshlang‘ich davrlarida, masalan, ibtidoiy jamoa tuzumida, quldorlik jamiyati tuzumida ham yosh bolalarning, kelajak avlodning tarbiyasiga e’tibor berib kelingan.

Albatta Sharq miniatyurasi o‘rganish, tomosha qilish zavq olish go‘zallik bilan oshufta bo‘lib qolmasdan, Sharqning bugungi kundagi san’at sarchashmalarini ham ilmiy-estetik tomonlama ham tasavvur etish zaruratidir.

Miniatyura rangtasvir markazlari tarixan tarkib topgan yirik viloyatlarining bosh shaharlari Eronda Sheroz, keyinroq Isfaxon, Kazvin, Tabriz, Xurosonda Hirot, Movarounnaxrda Samarqand va Buxoro bo‘lgan bu markazlarda asosiy texnik usullarning yagonaligi, estetik jabhalarda umumiylik jihatlaridan o‘ziga xos badiiy maktablar shakllangan. Movarounnahr miniatyura rangtasviri shakllanishi haqida ma’lumotlar XIV asr oxiri, Amir Temurning buyuk davlatiga asos solingan davrga borib taqaladi.

O‘rta Sharq miniatyura rangtasvirining gullab-yashnashi XV-XVII asarlariga to‘g‘ri keladi. Bu san’at ko‘p jihatdan dunyoviy yo‘nalishlar kuchaygan muhit bilan bog‘liq bo‘lib, musavvirlar hayotiy voqealar, tarixiy va adabiy qaxramonlarni tasvirlash imkoniga ega edilar. Sharq miniatyurasi o‘ziga xos badiiy ifoda tiliga ega bo‘lib, unda makonning olis yaqinligi, qisqarilshi va yorug‘lik qonunlari asosiy vosita sifatida talqin etilmaganligi bilan ajralib turadi.

XVII asrda bir xil O‘rta Osiyo rassomlari o‘z vatanidan uzoqda miniatyura san’atida anan’alarni davom ettirishga majbur bo‘lishdilar. Rassom Davlat Muhammad Xindistonda Boburiylar saroyida sulton va ularni oilalarini, saroy amirlarini, shoirlarining suratlarini yaratdi. Shu davrda Xindistonda Muhammad Murod Samarqandiy Bobur saroyida ijod qilib, portret ustasi nomini oldi.

Miniatyura san’ati o‘zbek xalqining qadimiy eng nafis ijod turlaridan biridir. Tarixiy manbalarga ko‘ra, surat solingan lokli qutichalar XVI asrda Buxoroda yasalgan ekan. Bu davrdagi lokli miniatyura namunalari bizgacha yetib kelmagan, hunarmandchilikning bu turiga xos bo‘lgan ko‘pgina ishlab chiqarish jarayonlari esa unutilib ketgan. Miniatyurachi rassom tashqi dunyodagi haqiqatni-kuzatib hayotni tasavvurlari asosida kompozitsiyaning ma’lum qonun qoidalariga amal qilgan holda asar yaratdi. Asrimizning yetmishinchi yillarida O‘zbekiston madaniy hayotida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. Xususan, bu davrda tasviriy san’atning toshqog‘ozga chiziladigon lokli rangtasvir turi–miniatyura san’ati paydo bo‘ldi. Aynan o‘sha davirda xalq san’atining barcha turlarini saqlab qolish, rivojlantirish va qayta tiklash maqsadida nafis naqshu nigor tajriba – ilmiy ishlab chiqarish ustaxonasi tashkil etildi. O‘zbekiston rassomlar uyushmasining badiiy fondi tasarrufidagi “Usta” xalq san’ati birlashmasiga asos soldi. Unga taniqli rassom Chingiz Ahmarov mutasaddi etib tayinlandi. Mazkur

ustaxona dargohida iste'dodli yosh rassomlarning ilk miniatyura asarlari bunyodga keldi. "Usta" xalq san'ati birlashmasida o'z ijodiy faolyatda turli miniatyura kompozitsiyalarni milliy g'oyada ijod etayotgan musavvirlardan taniqli o'zbek musavviri Chingiz Axmarov va uning shogirdlari Javlon Umarbekov, Bahodir Jalolov hamda o'sha paytda yosh, navqiron san'atkorlar Niyozali Xolmatov, Shomahmud Muhammadjonov, Abduvosit Qambarov, G'ayrat Kamolov, Munira Sotiboldiyeva va boshqalar bor edi.

Shomahmud Muhammadjonov ijodi lokli miniatyura bilan shug'ullanadigan ilk musavvirlar avlodi uchun ibrat bo'ldi. O'rta asr Sharq miniatyurasi, uning texnologik usullariga oid chuqur bilim va ayni chog'da akademik dastgohli rangtasvir malakalari Shomahmud Muhammadjonovda o'ziga xos badiiy uslubning shakllanishiga zamin bo'ldi. U naqshlarda O'rta asrlar miniatyurasi qonunlariga amal qiladi. Musavvir qahramonlari ruhiy holatini qiyofa, vaziyat, imo ishoralar, ranglarning ramziy ma'nolari orqali aks ettiradi. Biroq Shomahmud Muhammadjonov O'rta asrlardagi ustalardan farqli ravishda, miniatyura san'atining an'anaviy tizimiga zamonaviy muallifning o'ziga xos badiiy tafakkurini ham singdirishga harakat qiladi. U O'zbekiston tasviriy san'atida an'analar va zamonaviylikning uyg'unlashuvidan iborat o'ziga xos yo'nalishning asoschilaridan biriga aylandi. Uning O'zbekiston lokli miniatyurasi rivojiga qo'shgan hissasi salmoqlidir. Badiiy hunarmandchilikning bir necha turlari bilan shug'ullanish musavvirning miniatyura rangtasviri olamidagi ijodiy izlanishlarini yanada boyitdi.

G'ayrat Kamolov toshqog'ozdan (pape-mashe) ishlangan qutichalar, upadonlar, bezakli taxtachalarni bevosita miniatyura bilan bezaydi. Musavvir mavzu tanlashda ko'proq folklor ohanglari-yu, Navoiy dostonlariga murojaat qiladi. G'ayrat Kamolov ijodi rang-barang bo'lib, miniatyura an'analarning Ovrupo realistik rangtasvir usullari bilan birga qo'shib olib borilishi bilan ajralib turadi.

Bahodir Yo'ldoshev iste'dodli miniatyura musavviri. 1961 yilda Toshkent viloyatida tug'ilgan. 1982 yili Nizomiy nomli Toshkent Davlat Pedagogika institutining badiiy grafika fakultetini tugallagan. 1990 yildan beri Abulqosim madrasasida ijod qilib kelmoqda. U yaratgan miniatyuralarida O'rta asr syujetlari o'z yechimini topgan. Qog'oz va matolardagi musavvirning miniatyura asarlari o'zining noyob kompozitsion yechimi, ranglar uyg'unligi bilan boshqalardan ajralib turadi.

Zilola Sulaymonova – miniatyura musavviri. U bugungi kunda Respublika musavvirlik kollejida mutaxassis o'qituvchi bo'lib ijod qilib kelmoqda. Asarlarida mumtoz Sharq miniatyura yo'nalishi bo'yicha va O'zbek xalq yozuvchilarining ijodiga mansub miniatyura kompozitsiyalarini uchratish mumkin. Uning miniatyura asarlari o'zining noyob kompozitsion y e chimi, ranglar uyg'unligi bilan boshqalardan ajralib turadi.

Lokli miniatyura san'ati – g'oyat ulkan qunt, mahorat, bilim, nozik hissiyot talab qiladigan ijod turidir. Hozirgi miniatyura ustasi Sharq mumtoz miniatyurasining yuksak cho'qqilariga bir oz bo'lsada yaqinlashishga intilmasdan ijod qila olmaydi. Musavvirlarning navqiron avlodiga mansub yoshlar o'z ijodlarida avvalo miniatyura san'atining an'anaviy qonun-qoidalariga amal qilmokdalar. O'zbekiston Badiiy Akademiyasi Respublika Rassomlik kolleji va Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universitetining bitiruvchilari Bahodir Yo'ldoshev, Abduhakim Karimov, Anvar Isroilov, Jaloliddin Ashrapov, Shoilhom Shoyoqubov, Rasul Po'latov, Abdulla Nazirov, Shorasul Shoahmedov, Sunnatulla Po'latov, Faxriddin Rahmatullayev, Shoolim Shomansurov, Kamoliddin Mirzayev, Zilola Sulaymonovalar shular jumlasidandir. Ular "Hunarmand" uyushmasida mehnat qilishadi, yana birovlari erkin ijod bilan mashg'ul. Ijodkorlarning Abulqosim madrasasida joylashgan hujralari o'zining shinamligi, ularda saf tortib turgan tayyor kutichalar, qadimgi qog'ozlarga solingan chizmalar, kitoblar, badiiy materiallar diqqat-e'tiborni tortadi. Ehtimol, qo'lyozma kitoblar ustida ko'z nurini to'kkan O'rta asrlardagi musavvir ustalarni ham ana shunga o'xshagan ijodiy muhit o'rab turgan bo'lsa ne ajab: bu yerda nihoyatda sokin va osoyishta ruhiyat hamda orzu-niyatlar hukm suradi. Bu musavvirlar hali yosh bo'lishlariga qaramay, ularning har biri o'z shogirdlariga ega. Badiiy an'analarning davomiyligi, Sharqdagi ta'lim shakllaridan birining o'ziga xos xususiyatlari ham ana shunda namoyon bo'ladi. Yosh miniatyurachilar asarlarida Sharq miniatyurasining badiiy-uslubiy o'ziga xos xususiyatlari: tasvirning majoziyliigi, ranglarning bezakbopligi, suratlardagi nafosat, ijroning puxtaligi saqlab kelinmoqda. Yosh ustalar pape-masheni tayyorlashning qadimiy texnologiyasini saqlab qolgan holda, faqat tabiiy bo'yoq kukunlarga tuxum sarig'ini qo'shib ishlatishmoqda. O'rta asrlardagi miniatyurachi musavvirlar ko'pincha qoliplardan foydalanishgan, vaqti kelib o'z kompozitsiyalarini yaratish maqsadida uzoq vaqt davomida mashhur ustalarning rasmlaridagi ayrim unsurlardan nusxa olishgan. Lakli miniatyura janrida ishlayotgan hozirgi yosh musavvirlar ham o'z amaliyotlarida ana shu tamoyilni qo'llashmoqda. Ular miniatyuraning badiiy qonun-qoidalarini avaylab caqlagan holda tarixiy va zamonaviy mavzularda mualliflik kompozitsiyalarini yaratishmoqda. Firdavsiyning "Shohnoma", Nizomiyning "Xamsa", Jomiyning "Yusuf va Zulayho", Navoiyning "Xamsa" dostonlari va boshqa tarixiy-adabiy manbalar qahramonlari yosh ustalarning lokli naqshlarida yana qayta gavdalanmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki mustaqillik yillarida o'zbek miniatyura san'atiga e'tibor yanada kuchaydi. O'zbek tasviriy san'atida kuplab miniatyura asarlaridagi turli kurinishga ega bo'lgan ijodiy g'oyadagi kompozitsiyalarni ko'rish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga binoan 1997 yilda

Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti tashkil topdi. O‘zbekistonning hozirgi san’atida miniatyura – oddiy bir tur bo‘lmay, balki lakli miniatyura, devoriy naqshlar, mato va charmdagi miniatyurani o‘z ichiga oladigan keng qamrovli badiiy-uslubiy yo‘nalishdir. Bugungi kunda miniatyura san’ati aynan ravnaq pallasidadir, miniatyurachi musavvirlar doirasi kengayib, asarlarida badiiylik yuksalib bormoqda. Bu bilan esa hozirgi kun talabidan kelib chiqib miniatyura san’ati turizm infratuzilmasining asosiy vositalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 6 fevraldagi “Kirish turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3509 son Qarori.
2. Sh.Shoyoqubov. O‘zbekiston bugungi miniatyura rangtasviri Musavvir “Sharq” nashryot –matbaa konsernining Bosh tahririyati Toshkent-1994
3. Polyakova Ye.A, Raximova Z.I. Miniatyura i literatura vostoka. T.87.
4. Zohidov P.Sh.“Me’mor olami” T-1996 yil “Komuslar bosh tahririyati”
5. Ro‘zinov, B., Rejabova, S., & Ismoilov, Yu. (2013). Qosimov A. Namangan viloyati madaniy merosi. *Namangan: Namangan*.
6. Qozoqov T, Ruzinov.B., & Vohidov, A. (2020). Buyuklarga beshik bo‘lgan Axsikent yohud Farg‘ona allomalari. *Toshkent: Navro‘z*.
7. Ruzinov, B.A. Mamadjanova Ch. (2023). Tasviriy san’at rivojlanish tarixi va bugungi kundagi ahamiyatli jihatlarini o‘rganish va taxlil qilish. *models and methods for increasing the efficiency of innovative research*, 2(19), 1-8.
8. Ruzinov, B. A. (2022). Fargona vodiysi amaliy sanati. *Journal of new century innovations*, 10(3), 70-74.
9. Amanullaev, A. A. (2022). current issues in the training of future teachers of fine arts. *asia pacific journal of marketing & management review* issn: 2319-2836 impact factor: 7.603, 11(03), 1-3.
10. Baymetov, B. B., & Sharipjonov, M. Sh. (2020). Tasviriy san’atdan malakali pedagog kadrlar tayyorlashda nazariy va amaliy mashg‘ulotlarning uyg‘unligi. *innovatsii v pedagogike i psixologii*, (SI-2№ 3).

IMPROVING THE PRAGMATIC COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS

Utenbaeva Guljazira Mukhtarovna

senior lecturer of the Department of “Language Learning” University of Public
Safety of the Republic of Uzbekistan (ORCID: 0000-0001-5321-6268)

e-mail: mukhtarovna9420@gmail.com

ABSTRACT

This article analyzes the concept of “foreign language competence”, as well as one of its main components – “pragmatic competence”. Having traced the main approaches to their improvement, the author analyzed the positions of a linguodidacticist, whose views on the problem are of particular importance for this study and developed theoretical conclusions.

Keywords: competence, foreign language competence, pragmatic competence, cadets, Russian as a foreign language.

BO‘LAJAK OFITSERLARNING PRAGMATIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING ASOSLARI

ANNOTATSIYA

Maqolada “chet tili kompetensiyasi” tushunchasi, shuningdek uning asosiy tarkibiy qismlaridan biri–“pragmatik kompetensiya” ko‘rib chiqilgan. Ularni takomillashtirishning asosiy yondashuvlarini kuzatib, muallif tomonidan lingvodidaktika pozitsiyalarini tahlil qilingan, uning muammoga bo‘lgan qarashlari ushbu tadqiqot uchun alohida ahamiyatga ega va nazariy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kompetentlik, chet tili kompetensiyasi, pragmatik kompetensiya, kursantlar, rus tili chet tili sifatida.

Introduction. The most important component of the project of the new State educational Standard of higher Education of the Republic of Uzbekistan (the State Educational Institution of the Republic of Uzbekistan) is the focus on achieving practical skills and the ability to apply the acquired knowledge for the implementation of professional activities. In the practice of the educational process, this approach is commonly called competence-based. The competence approach is an approach to the research, design and organization of the educational process, the key category of which is the concept of “competence” [1].

Competencies in education are the main benchmarks for the effectiveness, successful and effective development of the educational process, which, in turn, strengthens the position of the competence-based approach to education in the Republic of Uzbekistan. The competence-based approach allows us to focus on the results, which are considered as the ability and readiness of a person to take action to fulfill the assigned professional tasks [3].

I.A. Zimnaya, among the factors determining the need for the use of a competence-based approach in modern higher education, highlights, first of all, the integration and globalization of the world economy and the change of the educational paradigm [6]. As a result, in modern teaching methods there is a tendency to use such a concept as communicative competence, which, in relation to the process of teaching a foreign language, is transformed into the concept of “foreign language communicative competence” [7]. In our opinion, the most accurate definition of this concept is given by E.N. Baguzina: “Foreign language communicative competence is the willingness and ability of a person to understand and generate foreign language utterances in accordance with a specific situation, a specific target setting, communicative intention and tasks of professional activity” [7].

Literary review. The problems of communication in pedagogy are considered in the works of A.A. Verbitsky, B.V. Belyaev, E.I. Passov, A.K. Markova, B.C. Korostylev, V.V. Kraevsky, A.A. Leontiev, E.S. Polat, P.D. Parygin, E.I. Passov, V.G. Gak, Faenova, V.A. Averin, L.A. Bykov, L.M. Voityuk, I.N. Denisova, N.V. Samoukina, I.Y. Tarasova, L.A. Filatova, V.P. Konetskaya, L.A. Bushina, B.A. Ivanova, V.L. Skalkina, L.A. Tatarinova, G.P. Shchedrina, T.V. Bazzhina, E.V. Musnitskaya, S.G. Ter-Minasova, N.A. Yakubova et al.

Research methodology. We searched for information in scientific and popular scientific sources, the analysis of which revealed that the terms “competent” and “competence” are somewhat similar and have a lot in common, but at the same time, the concept of “competence” has a broader meaning. Let’s compare: competence – the ability to perform a task or do something [9]; competent – fundamental abilities (implied knowledge, etc.) manifested by social actors who are “qualified” participants in social contexts [4]; competence is an area of issues in which someone is knowledgeable [5]; competence is a property in the meaning of the adjective “competent”: having thorough knowledge in any field.

Analysis and results. L.T. Akhmedova considers foreign language communicative competence as a set of the following components: linguistic,

sociolinguistic, pragmatic and discursive. Also, L.T. Akhmedova notes that pragmatic competence provides strategies that contribute to the effectiveness of communication, for example, strategies of interruption, clarification, compensation in situations with communication difficulties.

Thus, having considered several options for constructing the structure of foreign language communicative competence, we come to the conclusion that pragmatic competence is one of its important structural components.

Speaking about the competence of the military, we note that the pragmatic competence of the future military specialist is of interest for this study, which is one of the main factors in modern conditions that have a strong influence on the readiness of a graduate of a military university to withstand competition in the global labor market and take a worthy place not only in the professional, but also in the international community.

Conclusions and suggestions. The analysis allows us to draw the following conclusions. The current interpretation of pragmatic competence within the research boundaries of linguodidactics presents this phenomenon as a set of illocutionary and sociolinguistic competencies that determine successful communication in a non-native language.

In the course of the study, it was found that the functional components of pragmatic competence, ensuring the improvement of communicative skills in the process of teaching the Russian language to the students of the Higher School of Economics, are: within the illocutionary competence – the operational component (distinguishing the functional features of the language repertoire used) and the organizational component (compliance with conventional norms and structuring of utterance), within the sociolinguistic competence – the interactive component (the relevant choice of communicative strategies and tactics) and the paralinguistic component (the use of non-verbal means of implementing a communicative intention in accordance with a specific communication situation).

REFERENCES

1. Закон Республики Узбекистан об образовании. Принят Законодательной палатой 19 мая 2020 года. Одобрен Сенатом 7 августа 2020 года. [Электронный ресурс]: <https://lex.uz/ru/docs/5013009> (дата обращения 15.10.2022).
2. Ахмедова Л.Т. Общеευропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка» в образовательном процессе Республики Узбекистан. // Научно-методический электронный журнал «Методика. Назария ва амалиёт/ методика методологияси» // науч.статья. Т., 2017. 71 с.
3. Багузина Е.И. Веб-квест технология как дидактическое средство формирования иноязычной коммуникативной компетенции (на примере студентов неязыкового вуза): автореф. дис. канд. пед. наук. М., 2012. 29 с.
4. Utenbaeva G. M. The importance of listening skills in teaching Russian language to the cadets of military institute //EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), INDIA SJIF Impact Factor. – Т. 6. – С. 18-21.

TURLI TIZIMLI TILLARDA “YER” KONSEPTI VERBALIZATORLARINING MORFEMIK SATHDA IFODALANISHI QIYOSIY TADQIQI

Xoshimova Nargis Abdullayevna

Farg‘ona davlat universiteti, i Ingliz tili va adabiyoti fakulteti,
Ingliz tilini o‘qitish metodikasi kafedrasini mudiri,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Yusupova Nodiraxon Erkinjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti magistranti
nodiratoshtemirova1@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri bo‘lmish kognitiv tilshunoslikning asosiy tadqiqot materiali bo‘lgan “yer” konsepti ingliz va o‘zbek tillaridagi morfemik birliklar misolida chog‘ishtirma tilshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etildi.

Kalit so‘zlar: yetakchi morfema, tobe morfema, affiks, suffiks, prefix, konsept, tushuncha, morfemika.

ABSTRACT

In this article, the concept of "earth", which is the main research material of cognitive linguistics, one of the modern directions of linguistics, was studied from the point of view of cross-linguistics on the example of morphemic units in English and Uzbek languages.

Key words: free morphemes, bound (affixational) morphemes, affix, suffix, prefix, concept, notion, morphemics.

Tilning eng kichik ma‘noli qismini o‘rganuvchi tilshunoslik bo‘limi morfemika deb ataladi. Manashunday eng kichik ma‘noli qismlar morfemalar atamasi bilan yuritiladi. Misol uchun terimchilarimizni so‘zi ter-im-chi-lar-imiz-ni qismlaridan tashkil topgan. Bu so‘zdagi “ter” yetakchi morfema hisoblanib, -im, -chi, -lar, -imiz, -ni kabi ko‘makchi morfemalar so‘zga qo‘shimcha ma‘no yuklash vazifasini bajarib kelmoqda.

Yana shu o‘rinda quyidagicha savol tug‘ilishi mumkin: so‘z va morfema bir xil tushunchalarmi? Yo‘q. Morfema va so‘z birliklari bir-biridan tubdan farq qiladi.

Barcha morfemalar ham mustaqil holatda qo‘llanila olmaydi. Lekin so‘z o‘z holicha tilning har bir satxida erkin qo‘llanilishi mumkin. Ingliz tilida ham morfema atamasiga huddi o‘zbek tilidagidek izoh beriladi. Ya’ni morfemalar tilning eng kichik ma’noli qismi bo‘lib, ikki guruhga bo‘linadi: o‘zak morfemalar (root morphemes) va yordamchi (tobe) morfemalar (affixitional morphemes). Misol uchun, passed so‘zidagi pass-o‘zak morfema bo‘lsa, unga qo‘shilgan –ed tobe morfemadir, uning vazifasi pass-o‘tmoq fe’liga o‘tgan zamon ma’nosini yuklashdir. O‘zak morfema so‘zning asl ma’nosini ifodalab, markaziy qism bo‘lib keladi. Turli affikslar qo‘shilishi natijasida mazkur o‘zak morfemalardan yangi so‘z yasalishi yoki shakl yasalishi mumkin. O‘zak morfema so‘zning semantik yadrosidir. Masalan, yerlik, yersizlik, yerli kabi so‘zlarda yer so‘z yasalishi uchun ham, shakl yasalishi uchun ham asos hisoblanadi.

Affiksial morfema mustaqil leksik (lug‘aviy) ma’no ifodalay olmaydigan, so‘zning leksik yoki grammatik ma’nolarini boyitishga xizmat qiluvchi birliklardir. Affiksial morfema ergash yoki yordamchi morfema deb ham ataladi. Masalan, kulolchilik so‘zidagi –chilik qo‘shimchasi ma’lum kasb egasi ma’nosini bildiruvchi so‘z o‘zagiga qo‘shilib, yangi faoliyat ma’nosini yuklaydi. Affiksial morfemalar so‘z yasovchi qo‘shimchalar va shakl yasovchi qo‘shimchalarga bo‘linadi. “Yer” leksemasiga ham so‘z yasovchi qo‘shimchalar qo‘shilishi natijasida boshqa ma’noni bildiruvchi yangi leksemalar hosil bo‘ladi. Misol uchun *yer/siz* so‘zidagi –siz qo‘shimchasi ot so‘z turkumiga kiruvchi so‘zdan sifat yasab yerga ega emaslik ma’nosini bildiradi (*o‘rta asrlarda yersiz dehqonlar ko‘plab qiyinchilikka uchrashgan*). Ingliz tilida: *land/less (adj.)*. *Much of the rural population of India is landless and poverty-stricken (Hindistondagi ko‘plab qishloq aholisi yersiz va kambag‘aldir.)*

Yer/li: Botqoq yerli hududlarda hosil yaxshi bo‘lmaydi.

Yersiz va kichik yerli dehqonlar esa yirik zamindorlarning vaqf yerlarida ijarachi sifatida ishlab berishardi. (“Tarixdan xokoyalar”)

Land/owning: East Prussia was always dominated by a handful of landowning families. (Sharqiy Prussiya doim bir qancha katta yerli oilalar tomonidan boshqarilgan.)

Yer/lik: Xudoyligingizni aytsangiz: qanaqa odamlar o‘zi, tag-zoti qanaqa, asli shu yerlikmi yo boshqa joydan kelishganmi? (O‘tkir Xoshimov “Dunyoning ishlari”).

Native: After 30 years I am finally returning to my native land. (Oradan 30 yil o‘tib, nihoyat, ona yurtimga qaytaman).

Yer/sizlik: Asosiy daromadi dehqonchilik bo‘lgan ko‘plab davlatlarda yersizlik natijasida ishsizlik darajasi keskin oshdi.

Land/lessness: Landlessness was what a millions of farmers suffered especially during middle ages.

Yer/dor: yer egasi, mulkdor. Arslonqul bolalikdan pada boqqan, yerdorlarning xirmonini ko'targan, qo'sh haydagan. (Oybek, Navoiy)

Yer/la; yer/lamoq: ko'mmoq, dafn etmoq. Bolaga qaragam - o'lik. Bolani tashlab ketishga ko'nglim bo'lmadi. Uni yerlash kerak edi. (A. Muxtor. Davr mening taqdirimda).

Bury: I was horrified that people would think I was dead and bury me alive. (odamlar meni o'lgan deb o'ylab tiriklayin ko'mib yuborishlari mumkinligidan vahimaga tushardim.

Yuqorida keltirilgan misollar orqali shuni aniqlashimiz mumkinki, "yer" so'zi – li, -siz, -lik, -sizlik, -dor, -la kabi qo'shimchalar bilan ishlatiladi. Mazkur affiksial morfemalar yolg'iz qo'llanila olmasada, o'zak morfemaga qo'shimcha ma'no yuklaydi.

-li. Ushbu morfema ham ot so'z turkumiga oid so'zlarga qo'shib, sifat so'z turkumiga mansub so'zlar yasalishi uchun xizmat qiladi. Leksik va semantik jihatdan egalik, mavjudlik kabi ma'nolarni o'zak morfemaga yuklash vazifasini bajaradi.. Misol uchun, yerli- yerga egalik qilish, qorli- qor mavjudligini ifodalaydi.

-siz. Bu affiks ham otlarga qo'shib, shaxs va narsaning belgi va holatni bildiruvchi so'zlar hosil qiladi. –li morfemasiga qarama-qarshi tarzda biror narsa va xususiyatning mavjud emasligini ko'rsatadi. Masalan, yer/siz- yeri (ekin maydoni ma'nosida) yo'q, hush/siz- hushi yo'q kabi so'zlarda –siz morfemasi shaxsning belgisini ifodalasa, unum/siz- unumi yo'q, suv/siz- yetarli suv miqdoriga ega emas kabi leksemalar orqali mazkur qo'shimcha narsaning xususiyatini bildiradi. Ingliz tilidagi –less affiksiga ekvivalent hisoblanadi (landless, hopeless, meaningless, jobless).

Keyingi qo'shimchamiz –la ot so'z turkumiga oid so'zlardan fe'l so'z turkumiga mansub so'zlar yasaydi. Misol uchun, yer/la- dafn qilmoq, so'z/la- gapirmoq, quchoq/la- bag'riga bosmoq. Ingliz tilida ushbu morfemaga ma'no va vazifaviy jihatdan teng bo'lgan bir nechta affikslar mavjud. Masalan, glorify so'zidagi –fy suffiksi glory (o'zbek tiliga sharaf deb tarjima qilinadi) ot so'z turkumiga oid bo'lgan leksemadan ish-harakatni bildiruvchi yangi leksema glorify (ya'ni sharaflamoq) ni hosil qiladi. Bu qo'shimchani ishlatilishiga boshqa bir qancha misollar keltirilishi mumkin (beautify, justify, simplify, purify, clarify).

-sizlik affiksi ma'lum bir narsaga ega bo'lmaslik degan ma'noni bildirib, ingliz tilidagi –ness suffiksi, im-, ir-, un-, dis-, il- kabi prefikslari bilan teng ma'no anglatadi. Masalan, landless/ness (yer/sizlik), im/patience (sabr/sizlik), ir/responsibility

(mas'uliyat/sizlik), un/belief (e'tiqodsizlik), dis/ability (qobiliyat/sizlik), il/literacy (savod/sizlik).

"Yer" leksemasiga shakl yasovchi qoshimchalar (prefikslar va postfikslar) qo'shilishi mumkin: (kelishik qo'shimchalari bilan) yerni, yerning, yerga, yerdan, yerda; (egalik qo'shimchalari bilan) yerim, yering, yeri, yerimiz, yeringiz, yerlari. Shuningdek, yer so'zi ishtirokida yuzaga keladigan ko'plab qo'shma so'zlar har ikki tilda, ya'ni ingliz va o'zbek tillarida mavjud. Misol uchun:

Yer/to'la: Keyin gulsafsarlar o'sib yotgan allaqanday zahkash, katalakdek hovliga kirib qoldik. Yerto'la soyasida yotgan kuchukni ko'rib, to'xtab qoldim.

Cellar: They cleared out the cellar and transformed it into a lovely playroom for the kids. (Ular yerto'lani tozlashdi va bu yerni bolalar uchun sevimli o'yin xonasoga aylantirishdi.)

Yer/tut: qulupnay. Sen oyog'ing ostidagi yertutni kormapsanaa? Nosir ham Ozod bilan "bellashadi". (M. Xidir).

Strawberry: In addition, volunteers regularly drop off meals for the residents, including fruit, loaves of bread and once even a strawberry shortcake. (Sarah Ravani, San Francisco Chronicle, 14 Jan. 2023).- Bundan tashqari, ko'ngillilar muntazam ravishda aholi uchun ovqat, jumladan, mevalar, non va hatto yilda bir marta qulupnayli keyklarni olib kelishadi.

Yer/yong'oq: Sanobar uyiga kiriboq, kichik o'g'lining uyning har burchagiga yeryong'oq bo'laklarini sohib yuborganligini ko'rib, judayam jahllandi.

Peanut; groundnut: Children who suffered from a severe allergy took part in the year-long trial, where they were given increasing amounts of peanut protein. (Og'ir allergiya bilan og'rigan bolalar bir yil davom etgan sinovda ishtirok etdilar, ulargq ortib boradigan miqdorda yeryong'oq oqsili berildi.)

Yer/osti: Yerosti boyliklari ko'p mamlakatlar iqtisodi rivojlanishi jihatidan ham boshqa davlatlardan ustuvorlikka ega bo'ladilar.

Under/ground: Ten miners were trapped underground when the roof of the tunnel fell in. (Tunnel tomi qulash paytida o'nta kon ishchisi yer ostida qamalib qoldi).

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga qarab aytishimiz mumkinki, "yer" konseptual maydoni qiyosiy va chog'ishtirma usullar orqali o'rganilishi natijasida, ushbu konseptning ingliz va o'zbek tillaridagi morfemik sathda izomorfik va allomorfik jihatlarga ega ekanligi tadqiq qilindi. O'tkazilgan tadqiqotlarga qaramay, ushbu konseptning noverbal vositalar orqali ifodalanishi, stilistik jihatdan qo'llanilishi, tayyor nutq birliklarida va badiiy adabiy diskurslarda ifodalanishi masalalari hamon ochiq qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

- 1.A. Madvaliyev tahriri ostida. "O'zbek tilining izohli lug'ati". Davlat ilmiy nashriyoti "Toshkent".
2. Sh.Safarov "Kognitiv tilshunoslik" -Jizzax, 2006.
3. Colin McIntosh. "Cambridge advanced learner's dictionary". Cambridge university press, 2013.
4. A. L. oqli Melikuziev, (2022). HISTORICAL AND MODERN CLASSIFICATION OF PARALINGUISTICS. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(10), 126-128.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА С ПРИМЕНЕНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОГРАНИЧНЫХ ВОЙСК В ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Умаров Рахмат Нигматович

Заместитель начальника кафедры
службы и тактики пограничных войск
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан

ABSTRACT

In the article, the problems and ways of modernizing the education system, above the military. The idea of a competency-based approach in the education system of military professional competence implies a high level of systematic integration into education and military training. In addition, educational work in the field of education based on innovative approaches to improvement is discussed.

Key words: Modernization, innovation, competition, uniqueness, system, competence, educational process, subjects, ICT, science and technology, integrity, generality, universality, differentiation.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются проблемы и пути модернизации системы высшего военного образования, также, обсуждается идея компетентностного подхода в системе образования. Военно- профессиональные компетенции предполагают высокий уровень систематической интеграции в образовании и военную подготовку, кроме того, усовершенствование воспитательной работы в сфере образования на основе инновационных подходов.

Ключевые слова: Модернизация, инновации, конкуренция, уникальность, система, компетентность, образовательный процесс, предметы, ИКТ, наука и техника, целостность, общность, универсальность, дифференциальный подход.

ВВЕДЕНИЕ. На сегодняшний день важнейшей задачей является создание среды новаторства в мировоззрении нашего народа. Как говорит глава нашего государства Шавкат Мирзиёев: «Если не будет инноваций, не будет конкуренции и развития ни в одной сфере. Если мы не будем широко пропагандировать изменения в этой области среди наших людей, если мы не развиваем навыки,

интенсивность сегодняшней эпохи, беспрецедентные достижения науки и техники мы не можем идти в ногу со временем».

Сегодня в силах государства помочь повысить качество военного образования. Система высшего профессионального образования в процессе корректировки системы образования нашей страны Инновационное наполнение компонентов на рынке эффективных и качественных образовательных услуг возникла необходимость повысить толерантность. В названиях проблем и путей модернизации системы образования отношения относятся к прошлому «компетентным». Высшее военное образование идея компетентного подхода в системе военно-профессиональных компетенций в образовании предполагает высокий уровень системной интеграции.

Сегодня в силах государства помочь повысить качество военного образования. В процессе улучшения системы высшего профессионального образования на рынке эффективных и качественных образовательных услуг возникла необходимость повысить толерантность. В решении проблем и нахождения путей модернизации системы образования отношение «компетентный» относится к прошлому. В высшем военном образовании идея компетентного подхода в образовании системы военно-профессиональных компетенций предполагает высокий уровень системной интеграции.

Как известно, в XXI веке который считается веком высокоразвитых технологий уделяется больше внимания вопросу широкого внедрения инноваций в образовательном процессе. В последние годы инновация в Узбекистане была одной из первых, которая вошла в систему образования и введённую инновацию в образовании как это отразилось в процессе образования и в других областях мы можем видеть в настоящий момент.

Тренинги, проводимые на основе инновационной технологии, предназначены для студентов важные жизненные достижения и проблемы дают им возможность выразить свои личные отношения, подумать о них, обосновать свою точку зрения. Вот почему роль и значение технологий несравнимы в инновационном образовании, в формировании творческого подхода у студентов в процессе образовательного процесса. Поэтому регулярно необходимо обращать внимание на применение инновационных образовательных технологий в новое исследование в системе образования наряду с внедрением программ повышения квалификации педагогов.

Современная педагогика – это организация и управление педагогическими процессами, которая помимо стремления изучить его идеи всесторонне, с разных точек зрения, разрабатывает методические рекомендации по их внедрению в образовательную практику. На сегодняшний день методологию системного

подхода и информационно-коммуникационную педагогику невозможно представить себе вне обеспечения эффективности педагогических процессов, которые без технологических инструментов недоступны.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Активные и интерактивные образовательные технологии в высшей школе (формы проведения уроков): учебник / сост. Т.Г. Мухина. - Н. Новгород:

Гущин Ю.В. Интерактивные методы обучения в высшей школе // Международная природа, общество и психологический журнал человеческого университета «Дубна», 2012.

Захарова, И.Г. Информационные технологии в образовании: Учебник для вузов. образовательные учреждения / И.Г. Захарова. - М.: «Академия»,

Коваленко Е.М. Элементы интерактивных технологий и электронного обучения в образовании // Современная система интерактивного обучения в условиях модернизации образования. Научный - Материалы методической конференции; Южный федеральный университет). - Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета.

«Об образовании в Российской Федерации» от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ.

Федеральный закон (с изменениями от 13.07.2015) // Справочная правовая система «Консультант Плюс».

Мухина С.А., Соловьева А.А. Современные инновационные технологии обучения. М.: ГЭОТАР – Медиа, 2008.

Альтиментова Д.Ю., Федосов А.Ю. Повышение качества подготовки бакалавров с применением компьютерного тестирования и рациональных способов коррекции знаний // Педагогическая информатика. 2017. № 1. С. 45-53.

Паршутина Л.А., Самойленко П.И. Дидактические средства обеспечения учебно-исследовательской деятельности школьников в учебно-воспитательном процессе по естественнонаучным предметам. - М.: АПК и ППРО, 2013. -154 с.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.

Новшество должны способствовать достижению основной цели военного профессионального образования – подготовке для государства и его Вооруженных Сил профессионально грамотных, способных выполнить свой воинский долг военных специалистов, а именно специалистов пограничных войск в наибольшей степени обладающих высокими нравственными качествами.

Данные новшества позволяют удовлетворить потребности обучающихся в интеллектуальном и культурном развитии, в приобретении профессионального образования определенного уровня и направленности в соответствии с Государственными образовательными стандартами. Развитие современного военного образования предполагает изменение требований к профессиональной подготовке специалистов пограничных войск, оценке эффективности их воспитательной и познавательной деятельности в соответствии с инновационными тенденциями. Это обуславливает необходимость поиска новых подходов к организации взаимодействий и отношений между участниками образовательного процесса. Методика современного преподавания учебных дисциплин испытывает потребность в реализации гуманистических подходов к взаимодействию между педагогом и учащимся, которое характеризуется не господством – подчинением, не подавлением и соперничеством, а сотрудничеством, открытостью, доверием, искренностью. При организации учебно-воспитательной работы в военном вузе преподаватели ориентируются на положения Государственного стандарта высшего военного профессионального образования, определяющего количественное и качественное содержание изучаемых дисциплин. При изучении дисциплин гуманитарного цикла возможно, не нарушая требований нормативных документов, добиваться вариативности подходов к реализации программ, планировать учебный процесс, использовать учебники и другие материалы в зависимости от интересов обучающихся. Следует отметить, что изучение таких дисциплин в военном вузе многоцелевое. Овладение ими предполагает не столько активную работу с преподавателем, сколько интенсивную самостоятельную работу. При этом гуманистическая методология дает курсанту возможность «открыть» себя другим и других для себя, почувствовать себя значительным и равным [6]. Процесс обучения всегда связан с необходимостью оценки как текущих, так итоговых результатов учебной деятельности. Такая оценка проводится в вузе в форме тестов, экзаменов и зачетов. Это помогает

индивидуализировать и дифференцировать оценку умственной деятельности каждого отдельного курсанта.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Актуальными и значимыми являются эмоционально-гуманный и коммуникативный подходы, именно они обладают определенным потенциалом для становления гуманистической направленности у курсантов. Основные виды коммуникативной деятельности, протекающие в атмосфере сотрудничества при групповом взаимодействии курсантов, создают условия для активного перерастания учебных действий в методы научного познания. Коммуникативная деятельность субъектов общения позволяют развивать активную деятельностную позицию. Ориентация современных методов на принцип коммуникативности предполагает широкое использование учебных ситуаций. Коммуникативный подход предполагает индивидуализацию в обучении, постановку познавательных задач, которые соответствуют потребностям личности. Это способствует адекватной реакции и становлению активности личности курсанта. Таким образом, адекватное педагогическое общение преподавателя и курсанта является необходимой гуманистической составляющей их педагогического взаимодействия в условиях современного военного вуза. Резюмируя вышеизложенное, следует отметить, что инновационная образовательная деятельность в военном вузе предполагает реализацию гуманизации педагогических взаимодействий на основе организации общения преподавателя и курсанта в процессе совместной деятельности и на этой основе становления гуманистических качеств личности обучаемых.

ВЫВОДЫ. Таким образом, модульное обучение интегрирует в себе весь прогрессивный опыт, накопленный в педагогической теории и практике. В частности, из программированного обучения заимствована идея активизации учебно-познавательной деятельности за счет логики подачи дозированного материала и четкой системы самоконтроля. Системный подход обогатил модульное обучение идеей гибкого управления процессом по знания за счет

индивидуального выбора темпа освоения материала и поэтому является основой профессиональной подготовки будущих офицеров к деятельности по охране объектов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Активные и интерактивные образовательные технологии в высшей школе (формы проведения уроков): учебник / сост. Т.Г. Мухина. - Н. Новгород:
2. Гущин Ю.В. Интерактивные методы обучения в высшей школе // Международная природа, общество и психологический журнал человеческого университета «Дубна», 2012.
3. Захарова, И.Г. Информационные технологии в образовании: Учебник для вузов. образовательные учреждения / И.Г. Захарова. - М.: «Академия»,
5. «Об образовании в Российской Федерации» от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ. Федеральный закон (с изменениями от 13.07.2015) // Справочная правовая система «Консультант Плюс».
6. Мухина С.А., Соловьева А.А. Современные инновационные технологии обучения. М.: ГЭОТАР – Медиа, 2008.
7. Альтиментова Д.Ю., Федосов А.Ю. Повышение качества подготовки бакалавров с применением компьютерного тестирования и рациональных способов коррекции знаний // Педагогическая информатика. 2017. № 1. С. 45-53.
8. Паршутина Л.А., Самойленко П.И. Дидактические средства обеспечения учебно -исследовательской деятельности школьников в учебно-воспитательном процессе по естественнонаучным предметам. - М.: АПК и ППРО, 2013. -154 с.
9. Сизова Т.В. Научное обеспечение профессионального образования // Профессиональное образование. Столица. 2012. № 3. С. 27-29.
10. Барышникова Т.И. Педагогические условия развития способности к самореализации у студентов вуза (на материале изучения иностранного языка): Автореф. ... канд. пед. наук. Хабаровск, 2002. С. 21

YOSHLAR IJTIMOYIY –MADANIY FAOLLIGINING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

Mamashukurov Ozodbek Erkin o‘g‘li
Namangan davlat universiteti

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada yoshlar ijtimoiy madaniy faoliyatning jamiyati taraqqiyotidagi o‘rni, ularning ahamiyati aks ettirilgan

Kalit so‘zlar: Yoshlarga oid davlat siyosati, ijtimoiy institut, ijtimoiy islohotlar, fuqarolik jamiyati, demokratik jarayonlar, mafkuraviy qarashlar, yoshlar jamg‘armalari,

РОЛЬ МОЛОДЕЖНОЙ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье отражена роль социально-культурной деятельности молодежи в развитии общества и ее значение.

Ключевые слова: государственная молодежная политика, социальный институт, социальные реформы, гражданское общество, демократические процессы, идеологические взгляды, молодежные фонды.

THE ROLE OF YOUTH SOCIAL-CULTURAL ACTIVITY IN SOCIETY DEVELOPMENT

ABSTRACT

This article reflects the role of social and cultural activities of young people in the development of society and their importance.

Key words: State youth policy, social institution, social reforms, civil society, democratic processes, ideological views, youth funds.

Jamiyat hayotini harakatga keltiruvchi asosiy kuch bu-yoshlar hisoblanadi. Har qanday ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlar rivojida bu tabaqaning alohida o‘rni bor. Yoshlar hayoti, ularning ijtimoiy – siyosiy harakati bilan bog‘liq jarayonlar jamiyat hayotining ko‘zgusi, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning aks – sadosi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

O‘zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo‘liga o‘tishi va mamlakatda amalga oshirilgan keng ko‘lamdagi islohotlar hozirgi zamon jahon sivilizatsiyasi yoshlarning jamiyatda tutgan o‘rni masalasini nihoyatda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatib berdi. Bugungi kunda jamiyatning yangilanishi, amalga oshirilayotgan islohotlar, rejalarning samarasi, avvalambor yoshlarning ijtimoiy-siyosiy jihatdan qanchalik faol ekanligi bilan bevosita bog‘liq. Bundan ko‘rinib turibdiki jamiyat hayotida yoshlarning tutgan o‘rni juda muhimdir. Shu nuqtai-nazardan olib qaraganda bugungi kunda dunyo hamjamiyati taraqqiyotida va xalqaro ijtimoiy-siyosiy hayotda yoshlarga oid siyosatni amalga oshirilishi, dunyo hamjamiyati tomonidan yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash masalasi, ularning mavjud muammolarini bartaraf etish yo‘llari kabi bir qator masalalar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ularning ijtimoiy – siyosiy hayotda o‘z o‘rnini topishi, jamiyatning tom ma’noda harakatga keltiruvchi kuchiga aylanishi bilan bog‘liq muammolar shu jumladandir.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga jamiyatning imtiyozli qatlamidan biri sifatida g‘amho‘rlik ko‘rsatilib, mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan boshlab ularga oid davlat siyosatini izchil ro‘yobga chiqarib kelinmoqda. Bu siyosatning mazmun-mohiyati, asosiy yo‘nalishlari, yoshlarga beriladigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy kafolatlar O‘zbekiston Respublikasining 1991 yil 20 noyabrdagi “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi Qonunida belgilab qo‘yilgan. Qonunning 1-moddasida “Yoshlarga oid siyosat O‘zbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlari yo‘lida imkoni boricha to‘la-to‘kis ro‘yobga chiqishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir” [1.] deb yozib qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, “Biz farzandlarimizning nafaqat jismoniy va ma’naviy sog‘lom o‘sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo‘lgan, uyg‘un rivojlangan insonlar bo‘lib, XXI asr talablariga to‘liq javob beradigan barkamol avlod bo‘lib voyaga etishi uchun zarur barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘yganmiz” [2]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bugungi kunda yoshlar ijtimoiy-siyosiy kuch sifatidagi faoliyatining muhimligi va amaliy ahamiyati, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar, jamiyat hayotining barcha jabhalarini modernizatsiyalash va yangilash masalasi bilan chambarchas bog‘liqligidadir, chunki mamlakatimizda yoshlarning aholi tarkibidagi salmog‘i 64,0 % tashkil qiladi[3.]. Yoshlarning jamiyatdagi o‘rni va mavqeining tobora ortib borishi mamlakatimiz uchun o‘ziga xos muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugun yangicha dunyoqarash va demokratik tafakkurga ega bo‘lgan yoshlarning yangi avlodi

shakllanmoqda. Shu bois ham, O‘zbekistonni yoshlar mamlakati deb atash mumkin. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, 2008 yil oxiriga kelib mamlakatimizda amaldagi qonun hujjatlari miqdori 5091 tani, ya’ni 307 ta qonun, 465 ta O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 545 ta Farmonlari, 308 ta qaror, 14 ta farmoyish, 2328 ta hukumat qarorlari, 1124 ta vazirlik va davlat organlari hujjatlarini tashkil etdi[4.]. Bu chiqarilgan qonun hujjatlaridan yurtimizda yoshlarga doir 100 ga yaqin qonun hujjatlari, 10 dan ortiq qonunlar, 30 dan ortiq Prezident qarorlari va farmonlari, 40 dan ortiq Vazirlar Mahkamasi qarorlari chiqarilib amaliy hayotga tadbiiq etildi [5.].

Mamlakatimizda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi o‘rni va salohiyatiga doir masalalar yuzasidan qator ilmiy tadqiqotlar o‘tkazilgan. Bu tadqiqotlarni ikki guruhga bo‘lish mumkin. Jumladan, A.S.Datiboyev, I.Yu.Inoyatov, S.U.Sulaymonova, A.R.Hakimov, R.N.Tolipov, R.B.Siddiqovlar O‘zbekistonda sovet totalitarizmi va mustaqillik yillarida o‘rta-maxsus kasb hunar ta’limi tizimida kadrlar tayyorlash, sanoatni rivojlantirishda ishchi yoshlar, qishloq xo‘jaligi taraqqiyotida yoshlarning ishtiroki masalalarini tahlil qildilar. Shu bilan birga tadqiqotchilardan D.N. Rajabova, E.M.Abzalov, L.X.Tangriyev, R.E.Turdiboyeva, Q.Quranboyev, N.Hasanov, N.Hasanova, D.Bo‘ronovalar o‘z tadqiqotlarida yoshlarning ijtimoiylashuvi, ularning bandlik masalasi hamda jamiyat ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy hayotdagi munosabatlari, huquqiy madaniyatini yuksaltirish kabi masalalarga alohida e’tibor berganlar[6.].

Iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy va mafkuraviy islohotlarni amalga oshirishda yoshlarning faolligini oshirish, ularning jamiyat hayotiga integratsiyasini ta’minlash kabi masalalari Z.Qodirova, I.Karimov, T.Malikov, B.Jo‘rayev tadqiqotlarida tahlil etilgan. E.X.Babamuratov demokratik jamiyatning ma’naviy yangilanishi jarayonida yoshlar ijtimoiy tafakkurida kechayotgan o‘zgarishlari masalalariga e’tibor qaratganlar.[7.]

Keyingi yillardagi o‘z ilmiy tadqiqotlarida B.Djambakiyev, G.Tillayeva, A.Mavrulov, S.Fayziev, K.Normatov, X.S. Hayxova, E.Karimov, Sh.Gayupova, K.Kalonov, R.Ismailova, kabi tadqiqotchilar yoshlar va yoshlar tashkilotlarining ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va ma’naviy hayotdagi tutgan o‘rni masalalarining muayyan bir jihatlarini tahlil qildilar[8.].

Yoshlarga jamiyatninig barcha sohalarida asosiy kuch sifatida qaraladi. Ularning siyosat, iqtisod, qishloq ho‘jaligi, davlat boshqaruvi kabi yo‘nalishlardagi faoliyatiga e’tibor beradigan bo‘lsak bugungi kunga kelib yoshlar jamiyatda etakchi mavqega ega bo‘lgan qatlamga aylandilar.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish yo‘lida tinimsiz izlanishlar olib borilmoqda. Bu jarayonlarda yoshlar o‘zlarining

siyosiy faolligi bilan alohida tashabbus ko'rsatmoqdalar. Demokratik jamiyat barpo etishda fuqarolarning ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishi eng muhim omillardan biridir. Bu haqida buyuk davlat arbobi I.A.Karimov quyidagi fikrni bildiradi: "Hokimiyat tuzilmalarining demokratik mazmuni ko'p jihatdan davlatni boshqarishda fuqarolarning ishtirok etish masalasi qanchalik hal qilinganligi bilan belgilanishi ma'lum. O'zbekistonda ushbu huquqning amal qilishi uchun qonun asoslari yaratilgan. Biroq hali jamiyat va fuqarolar davlatni boshqarishda ishtirok etish, o'zlari qanday boshqarilayotganligi haqida ma'lumot olish huquqini anglay boshlashiga va bu huquqdan foydalana oladigan bo'lishlariga erishish kerak. Shunday sharoitdagina davlat va uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi o'z masuliyatlarini his qiladilar. Buning uchun fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish zarur. Barqaror, mustahkam tizimlarda, agar fuqarolarning siyosiy manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun hamma huquqiy, demokratik shart-sharoitlar yaratilgan bo'lsa, aholining o'zi ixtiyoriy ravishda, professional asosda mamlakatning siyosiy hayotida tobora keng ishtirok etadi". Bu borada I.A.Karimov yoshlarimizning davlat siyosati, oldimizga qo'ygan vazifalarimizni qay darajada anglashi bilan bog'liqligiga alohida e'tibor qaratadi. Darhaqiqat, yoshlarimizning siyosiy, g'oyaviy-mafkuraviy bilim saviyasi tobora o'sib bormoqda. Ular mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini nafaqat anglab etmoqdalar. Ayni paytda, davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, fuqarolik jamiyatini barpo etish, sud-huquq, axborot sohasini isloh qilishda faol ishtirok etmoqdalar. "Buning tasdig'ini, mamlakatimizni isloh etish va demokratlashtirish jarayoni hech qachon ortga qaytmaydigan, qat'iy va izchil tus olgani, odamlarimiz o'zgarib, ularning siyosiy va fuqarolik faolligi oshayotgani, ongu tafakkuri yuksalib, yon-atrofdan bo'layotgan barcha voqea-hodisalarga dahldorlik tuyg'usi, ertangi kunga ishonchi ortib borayotgani misolida ko'rish, anglash qiyin emas"[9].

Yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rnini beqiyosdir. Hozirgi davrda O'zbekistonda 7 millionga yaqin fuqarolar kasaba uyushmalari faoliyatida, 600 mingdan ortiqroq fuqarolar esa siyosiy partiyalar a'zolari sifatida jamoatchilik ishlarida ishtirok etadilar.

Shuningdek, millionlab fuqarolar, yoshlar, xotin-qizlar, turli jamg'armalar, nodavlat, notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etmoqdalar. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, yoshlar ijtimoiy-siyosiy faolligining muhim ko'rsatkichlaridan biri bu - ularning mamlakatimiz siyosiy hayotida muhim voqealik hisoblangan saylovlaridagi faol ishtiroki sanaladi. Ayni vaqtda saylovlar yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshiradi. Saylovlar vaqtidagi turli kampaniyalar, ayni jarayonlarni ommaviy axborot vositalarida yoritish kabi tadbirlar saylovchilarning

siyosiy va huquqiy madaniyatini yuksaltiradi, yoshlarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishiga qulay imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, O'zbekistonda bugun yangicha fikrlaydigan, o'z kelajagini jamiyatda demokratik qadriyatlarni mustahkamlash bilan, davlatining taraqqiyotiga o'ziga xos munosib hissa qo'shayotgan yangi avlod vakillarining ijtimoiy hayotga kirib kelishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Davlat tomonidan yoshlarga alohida e'tibor qaratilayotgani kelajagi porloq yurtimizni rivojiga katta hissa qo'shmoqda. Shu bilan birga jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida yoshlarning roli va mas'ulligi oshib bormoqda. Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ular tomonidan ko'rsatilayotgan faollik va uning natijasida yuzaga kelayotgan muvaffaqiyatlar mamlakatimizning buyuk kelajagini ta'minlashdagi asosiy unsurlardan biri bo'lishiga ishonamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонун 1991 йил 20 ноябрь. // Халқ сўзи. 1992 йил 8 январ.
2. Каримов И.А. Асосий вазифамиз-Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир.–Тошкент: Ўзбекистон, 2010.–Б.74–75.
3. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. – 16-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 163.
4. [http:// www.Lex.Uz./law/](http://www.Lex.Uz./law/)
5. [http:// www.region.uz./news/](http://www.region.uz./news/)
6. Топилдиев О. Ёшлар – келажак бунёдкорлари. – Наманган, 2013. – Б.6
7. Djambakiyev B. Yoshlarga oid davlat siyosatining huquqiy asoslarini takomillashtirishning ayrim masalalari // Falsafa va huquq. - Toshkent, 2007. 2-son. - B. 57-58.
8. Karimov I.A Biz tanlagan yo‘l – demokratik taraqqiyot va ma’rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. T.11.-Toshkent: O‘zbekiston, 2003.
9. Karimov.I Mamlakatimiz demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. -Toshkent, 2010. B. 7.

TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TARAQQIYOTI

Adhamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti "Tasviriy san'at va
muhandislik grafikasi" yonalishi 2-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola eng nozik va nafis san'at turi bo'lmish tasviriy san'atning kelib chiqishi va rivojlanish jarayonlari to'g'risida keng fikr yuritadi hamda, tasviriy san'atning tarixiy taraqqiyotidan, to' bugungi kunga qadar bo'lgan davr mobaynida san'atning rivojlanish uchun amalga oshirilgan islohotlar to'g'risida bir qancha ma'lumotlarni keng bayon qiladi.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, taraqqiyot, rasm, tarix, O'zbekiston, maktab, tasvir, rassom, faoliyat.

*Yoshlarimizning madaniy saviyasini yuksaltirish,
ma'naviy olamini boyitish, san'at va go'zallikka
intilishini kuchaytirish lozim!*

Sh.Miziyoyev

Ma'lumki, rasm chizish barcha jahon xalqlari hayotida juda qadimdan shakllanib, u san'at hamda madaniyatning eng mukammal va doimiy mashg'uloti hisoblangan. Shu boisdan ham juda qadimdan bu mashg'ulotni rivojlantirish va takomillashtirish barcha xalqlarda asta sekin amalga oshirib kelingan. Tasviriy san'at ong va tafakkurning eng ko'hna mahsuli bo'lib, insoniyat uzoq yillik tarixiy taraqqiyot asnosida atrof mihit, tabiat va voqelikka nisbatan o'z munosabatini sodda shakllarda bildirishga intilishgan. Shu alfozda tasviriy san'atning dastlabki sodda namunalari yuzaga kela boshladi. Bu insoniyatning ibtidoiy jamoa davridan boshlanib, yer yuzida ilk sinfiy jamiyatning shakllanishi va undan keyingi davrning ijtimoiy-madaniy va tarixiy jarayonlari davomida takomillashdi. Ibtidoiy jamoa davri bizgacha yetib kelgan eng qadimgi qoyatosh rasmlari odamlar rasm chizish bilan ibtidoiy jamoa davrining paleolit yoki qadimgi tosh asridanoq shug'ullana boshlaganligidan dalolat beradi. Ibtidoiy jamoa davri eng uzoq davom etgan tarixiy bosqich bo'lib, odamlarning ilk hayoti, dastlabki tushunchalari shakllana boshlagan va bu jarayonga o'z munosabatlarini bildira boshlagan davrdir. M azkur bosqich yer yuzining qaryib, barcha joylarida bosib o'tilgan. Bu tarixiy taraqqiyot davomida odam larning dastlabki tasavvuri, badiiy-estetik his-tuyg'ulari shakllana boshlagan. O'z davrining sodda

hayotiy ko‘rinishini ifodalovchi devoriy suratlar, dekorativ uslubdagi shartli harakterli haykaltaroshlik nam unalarida buni kuzatish mumkin. Bu kabi tasvirlar asosan g‘or devorlariga va qoyatosh yuzalariga ishlangan animalistik janrga xos namunalardan iboratdir. Ibtidoiy tasvirlar tabiiy bo‘yoqlarda ishlanishi va asosan natural kattalikka egaligi bilan alohida ajralib turadi. Jahon xalqlari san‘ati tirixida ibtidoiy jamoa davri muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tarixiy bosqich qaryib barcha xalqlarning tarixiy-madaniy o‘tmishidan o‘rin olgan. Bu davr yer yuzidagi odamlarning ilk tushunchalari, atrof-muhit va undagi voqea-hodisalarni tushunishga bo‘lgan dastlabki qarashlarini ifodalaydi. Bunday qarashlar dastavval oddiy shaklga ega bo‘lgan uy-ro‘zg‘or buyumlari va mehnat-ov qurollarini yasash, davrlar o‘tib esa ularga bezak berish asnosida shakllanib kelgan.

Fransiya, Ispaniya, Old Osiyo, O‘rta Osiyodan 5—10 ming yillik rasmlar topilgan, ulaming yaratilganiga 5—10 ming yillarcha bo‘lgan. Ma‘lumki, eramizdan avvalgi 3 minginchi yillarda odamlar mis, qalay, qo‘rg‘oshin va ruxni eritib, undan bronza olishgan. Bronzadan yasalgan buyumlar juda chiroyli qilib bezatilgan. Bu davrda ishlangan buyumlardagi rasmlar odamlar rasm chizish bilan jiddiy shug‘ullanganliklaridan dalolat beradi. Tarixdan ma‘lumki, jamiyat taraqqiyoti Sharq mamlakatlarida, jumladan, Misrda ancha tez va ancha oldinroq boshlangan. Qadimgi Misrda grafika va rasm chizish san‘ati shakllanib, juda erta taraqqiyot yo‘liga chiqib oldi. Qadimgi Misrda tasviriy san‘at, adabiyot va me‘morchilik kuchli taraqqiy etdi. Bu yerda rasm chizish, grafika ishlari avloddan avlodga o‘tib keldi. Keyinchalik esa bu sohada kichik maktablar tashkil etila boshlandi. Haqiqiy rasm chizish maktablari eng avval Misrda, so‘ngra Hindistonda va Xitoyda tashkil etilgan. Bu maktablarda asosan yer o‘lchash, yo‘l, kanal va binolar qurish rejasini tuzish, chizmalar chizish, buyumlarga badiiy bezaklar ishlash o‘rgatilar edi. Qadimgi Yunonistonda ham rasm chizish maktablari juda erta tashkil topgan va asosiy e‘tibor tabiatni chiroyli qilib tasvirlashga qaratilgan. Rasmlar simmetriya, matematik hisob, nisbatlar nazariyasi asosida chizilgan. XX asr boshlarida Peterburg, Moskva, Qozon, Odessa, Penzada rasm o‘qituvchilari tayyorlaydigan bir qator bilim yurtlari ochiladi. Rus Badiiy akademiyasi qoshida rasmni o‘qitish metodikasi bo‘yicha maxsus komissiya ish boshlaydi. Bu komissiya tarkibida N.Ge, I.Kramskoy, P.Chistyakov kabi yetuk rassomlar faoliyat olib boradilar. XX asr boshlaridan AQSH, Italiya, Germaniyada ham umumta‘lim maktablarida rasm fanining o‘qitilishi yo‘lga qo‘yildi. Ular uchun o‘quv-metodik qo‘llanmalar, darsliklar, dasturlar yaratildi va takomillashtirib kelindi. O‘tgan asrning 50—60-yillarida jahonning juda ko‘p mamlakatlarida tasviriy san‘atning o‘qitilishi bo‘yicha ko‘plab amaliy ishlar qilindi.

Tadqiqotchilarning fikricha, mamlakatimiz hududlarida bundan million yillarcha muqaddam ham ajdodlarimizning yashaganligi haqida ma‘lumotlar bor. Shuningdek,

O‘zbekiston hududida bundan qariyb 5—10 ming yillarcha muqaddam odamlar ishlagan rasmlar, buyumlar ko‘plab topilgan. Sarmishsoy, Zarautsoy, Qoratepa, Oltintepa, Chust, Dalvarzin, Kaltaminor kabi manzilgohlardan topilgan eng qadimiy suratlar va buyumlar ajdodlarimizning san‘at va madaniyati yaxshi rivojlanganligidan dalolat beradi. Qoyalarga o‘yib yoki turli tabiiy bo‘yoqlarda ishlangan rasm-suratlar ham ajdodlarimizning juda qadimdan rasm chizish bilan shug‘ullanib kelganligini bildiradi. Eramizdan avvalgi 1- ming yillik boshlarida O‘zbekiston hududida dastlabki quldorlik davlatlari paydo bo‘la boshlaydi. O‘rta asr boshlarida O‘zbekistonda san‘at va madaniyat beqiyos darajada rivojlana boshladi. Qadimgi Xorazm, Termiz, Samarqand, Farg‘onada san‘atning barcha turlari rivoj topdi. 1918- yili Samarqandda, 1919- yili Toshkentda, 1920- yili Andijonda rasm chizishni o‘rgatuvchi maxsus texnikum-maktablar ochildi. 1927- yili Toshkentda, 1929- yili Samarqandda badiiy bilim yurtlari tashkil etildi. O‘rta umumta‘lim maktablari o‘quv rejasiga rasm o‘quv fani kiritildi. 1 - 3 – sinflarda 8—12 soatgacha rasm darslari o‘qitildi. 30-yillarda rassom I.Ikromov tashabbusi bilan matbuot sahifalarida rasmni o‘qitish bo‘yicha metodik tavsiyalar berila boshlandi. „M aorif va o‘qituvchi“ , „Alanga“ jurnallari sahifalarida I.Ikromovning metodik tavsiyalari e‘lon qilindi. 1932-yilda uning „Rasmni o‘rganish“ , 1935-yili „H arf yozishni o‘rgan“ o‘quv qo‘llanmalari nashr etildi. 40-50 - yillarda dasturga estetik tarbiya elementlari kiritildi. 70-80-yillarda O‘zbekistonda tasviriy san‘atni o‘qitish uslubiyoti bo‘yicha R.Hasanov, M.Nabiyev, B.Oripov, Q.Qosimov, A.Inog‘omov, A.Jilsova, A.Isoxo‘jayev kabi pedagog-rassomlar jiddiy shug‘ullanaboshladilar. Shu yillarda O‘zbekistonda tasviriy san‘atni o‘qitishga e‘tibor yanada kuchaydi.

1972- yildan R.Hasanov, B.Oripov, A.Isoxo‘jayevlar 1—4-sinflar uchun o‘zlarining „Tasviriy san‘at“ darsliklarini yaratdilar. Respublikada shu soha bo‘yicha qator ilmiy ishlar qilindi. 1987- yildan Namangan davlat pedagogika institutida „Badiiy grafika“ fakulteti ish boshladi. Mustaqillik yillarida o‘rta umumta‘lim maktablarida tasviriy san‘atning o‘qitilish samaradorligi bo‘yicha juda katta tadbirlar ishlab chiqildi. Shunga ko‘ra 1—4-sinflarda tasviriy san‘at darslari 2 soatga ko‘paytirildi. Birinchi sinfdan boshlab tasviriy san‘at darslarini mutaxassis rassom-pedagoglar o‘tadigan bo‘ldi. O‘zbekiston Badiiy akademiyasi „Milliy san‘at va dizayn“ instituti va respublikadagi barcha „Rassomchilik“ fakulteti bo‘lgan universitetlarning o‘quv rejasiga pedagogika, psixologiya va tasviriy san‘atni o‘qitish metodikasi darslari kiritildi. Mustaqillik yillarida respublikaning qator viloyat, shahar, tumanlarida yoshlarga tasviriy san‘atni o‘qitish bo‘yicha litseylar, kollejlari, maxsus intemat maktablar ochilib, iste‘dodli yoshlarga tasviriy san‘atdan chuqurlashtirilgan bilim va malakalar berish keng yo‘lga qo‘yildi. Oliy o‘quv yurtlarida tasviriy san‘atni o‘qitish metodikasi, nazariyasi va tarixi bo‘yicha magistratura va daktaranturalar

ochilmoqda. U yerda xalqimizning iste'dodli yoshlari bilim olib, jahonga mashhur rassom, san'atshunos, pedagog-olimlar bo'lib yetishib chiqib, O'zbekiston tasviriy san'atini jahon san'ati darajasiga olib chiqishdek sharafli va mas'uliyatli vazifani amalga oshirmoqdalar.

San'at tushunchasi keng bo'lib, u avvalo inson hissiyoti bilan bog'liqdir. Shuning uchun tasviriy san'at boshqa san'at turlari kabi kishilarning his tuyg'ulariga kuchli ta'sir o'tkaza oladi. Tasviriy san'atda turli xil voqea-hodisalar, munosabatlar, manzaralar aks etadi. Kishilar tasviriy san'at asarlarini tomosha qilib, ularda aks etgan voqea-hodisalar, holatlar, go'zalliklarga o'z munosabatlarini bildiradilar, ta'sirlanadilar. Kishilarni, tabiat ko'rinishlarini, voqea-hodisalarni, narsalarni tekis yuzalarda yoki hajmlarda turli vositalar bilan ifodalash -tasviriy san'at deyiladi.

Tasviriy san'at san'atning eng qadimiy turlaridan biri bo'lib turli davlatlarga keng tarqalgan hamda, insoniyat manaviy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ma'lumki, tasviriy san'at insonni mehnatga, tafakkur qilishga, ijodga, go'zallikni his qilishga chorlaydi. Kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar, tasviriy san'at yoshlarga faqat ilm-tafakkur, go'zal estetik ideallarni beribgina qolmay, insonning eng muhim jihatlarini, ya'ni kuzatish, ko'rish, idrok qilish hamda tafakkur-tasavvurlarini rivojlantiradigan asosiy vosita ekanligini isbotlamoqda. O'quvchilar tasviriy san'at mashg'ulotlarida xilma-xil narsalar bilan tanishib, uning katta-kichikligi, shakli, undagi xunuk va chiroyli elementlarni aniqlaydilar, narsalar shaklini idrok etadilar, rang va tuslarini o'rganadilar. Narsa shaklini idrok etish bilan birga, uni tahlil qilib, ong faoliyati asosida naturani tasvirga aylantirib, uni qog'ozga joylashtiradilar. Shundan so'ng natura tasviri daftar yuzasiga tushiriladi. Lekin bu jarayon juda murakkab bo'lib, uni sog'lom, rivojlangan bolagina uddasidan chiqa oladi. Bu jarayonda bolaning fikri chalg'isa, shakl aniq chiqmaydi, rang topilmaydi. Shu boisdan bu faoliyatni faqat sog'lom, ya'ni fiziologik va psixologik jihatdan to'la rivojlangan bolagina amalga oshira oladi. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida bolaning ko'rish a'zolari takomillashib boradi. Chunki har bir mashg'ulotda narsalarni e'tibor bilan kuzatish va ularni idrok etish o'rgatilib, bolaning diqqat-e'tiborini bir nuqtaga qaratish malakasi ham beriladi. Shuningdek tasviriy san'at mashg'uloti o'quvchilarni e'tiborli bo'lishga, zehn bilan faoliyat ko'rsatishga, barcha his-tuyg'ularini jamlagan holda, o'zida bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni ishga solishga o'rgatadi. Binobarin, tasviriy san'at darslari o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida asosiy omillardan biri bo'lib qoladi.

O'zbekiston tasviriy san'ati juda qisqa vaqtda rivojlanib, katta yutuqlarga erishdi. O'zbekiston san'ati zafarli yo'lni bosib o'tdi. Respublikamiz rassomlari ko'pgina ko'rgazmalarda faol ishtirok etib, san'atimiz ta'sirchanligining ortib borayotganini

namoyish etdilar. Bizning rassomlarimiz ko'pgina janrlarda ijod qilib kelmoqdalar, manzara, natyurmort, portret va boshqa. Natyurmortda bozorlarimizning to'lib toshgan noz-ne'matlarini, manzara janrida esa, o'lkamizning go'zalligini va bepoyonligini, oddiy tabiat ko'rinishidagi go'zallikni to'laqonli ifodalashga harakat qilmoqlar. Shu bilan birga qadimdan qolgan butun dunyoga taniqli ajib me'morchilikning nodir yodgorliklarini o'z asarlarida ko'rsatdilar. Portret janrida esa Vatanimizning ilg'or kishilarini, mehnatkash xalqni, shoir, rassom, musiqachilarni tasvirladilar. Bizning O'zbekiston Vatanimiz ajoyib iste'dodli rassom va haykaltaroshlarni etkazib berdi. Bular ichida Iskandar Ikromov, Chingiz Ahmarov, Malik Nabiev, Mannon Saidov, Damir Ro'ziboev, Ilhom Jabborov, Javlon Umarbekov, Bahodir Jalolov, Alisher Mirzaev, Akmal Ikromjonov, Ne'mat O'akimov, Osimxon Vosixonov, Temur Sa'dullaev, o'ofur Abdurahmonovlar alohida mavqega ega. O'zbekiston xalq rassomi Alisher Mirzaev rangtasvir ustasi xalqimiz an'alariga, boy va sermazmun o'tmish tasviriy san'at merosiga hurmat bilan qaraydi. Rassom o'z xalqiga xos psixologik kechinmalarni chuqur tahlil qila oladi. Rassom ona-tabiat bag'rida o'zbekona an'analarni, to'ylarni, beg'ubor o'zbek bolalarini, lo'bar qizlarni, mushtipar onalar kabi obrazlarni aks ettira olishga muvaffaq bo'ldi. Jumladan, "Toshkent - tinchlik va do'stlik shahri" triptixi, "Bola xonada", "Intizorlik", "Yosh oila haqida qo'shiq" kabi o'nlab asarlar moybo'yoqda yaratilgan. Umuman rassom tabiat va jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarni e'tiborsiz qoldirmaydi. Rassom rangtasvirlarga shunday jon bag'ishlaydiki, undagi go'zallik sirlari odamlarni ezgulikka etaklaydi. Rassom asarlari bugungi kunda xalqimiz hurmatini qozonish bilan birga, ko'pgina xorijiy davlatlarda ham ma'lum va mashhurdir. Bahodir Jalolov ham O'zbekiston xalq rassomi bo'lib, zamonaviy rangtasvir san'ati rivojiga katta hissa qo'shib kelayotgan iste'dodli rassomlardan biridir. B.Jalolov tasviriy san'at borasidagi tahsilni davom ettirib, keyinchalik Ch.Ahmarov, R.Choriev, E.P.Melnikov, B.D.Korolyovlardan tasviriy san'at sirlarini o'rgandi. Shu sababli ham u yaratgan portretlarda yuksak mahorat aniq ko'zga tashlanib turadi. Uning ijodidagi tuyg'ular uyg'unligi tomoshabinni o'ziga mahliyo etib qo'yadi. U portret san'atida ko'p yutuqlarga erishdi. Uning to'laqonli

asarlarida o‘zbek xalqining sevimli farzandlari siymosi o‘z ifodasini topgan. U bir katta seriya portretlarni yaratadi, bular ichida akademiklar, rassom va boshqa taniqli odamlar obrazlari bor. B.Jalolov ijodida olam sirlari o‘zgacha talqin etiladi. Bunga, “Gul va Rayhon afsonasi”, “Nido”, “Baxt qushi”, “Abadiy va navqiron Hindiston”, “XXI asr Madonnasi” kabi ko‘plab asarlarini misol qilib keltirish mumkin. Mustaqil O‘zbekiston tarixiga bag‘ishlangan O‘zbekiston xalqlari tarixiy muzeyi devoriga ishlangan monumental ko‘rinishdagi surat jiddiy va mazmunli tarixiy dalillar orqali salobatli tasvirlanishi bilan har qanday tomoshabin e‘tiborini o‘ziga jalb qila oladi. Polotnoni kuzatgan tomoshabin boy tarix sahifalariga ega bo‘lgan o‘zbek xalqining buyuk va qudratli ekanligiga yana bir bor ishonch hosil qiladi. B.Jalolov ijodi shu jihati bilan qadrlidir. O‘zbekistonda samarali mehnat qilgan rus rassomlaridan biri Pavel Petrovich Benkov edi. U o‘zbek san‘atining rivojlanishiga, milliy kadrlar etishib chiqishiga katta hissa qo‘shdi. U Buxoro, Xiva, Samarqand haqida juda ko‘p polotnolar ishlagan. Bular asosan yarim manzara va yarim maishiy janrda bo‘lib, ularda rassom kundalik xalq turmushini qadimgi nodir me‘morchilik fonida ustalik bilan tasvirlaydi. Ajoyib ayollar obrazini ham yaratadi. “Dugonalar”, “Dutorchi qiz” deb nomlangan asarlar do‘stlik mavzusida yaratgan yirik asarlaridir. 20-30- yillardan boshlab milliy rassomlar ko‘rina boshlandi. Ular o‘zlarining dastlabki asarlari bilan respublika badiiy ko‘rgazmalarida ishtirok etib, badiiy hayotni yanada jonlantirdilar. Bu yillarga kelib san‘at mavzusi kengaydi. Do‘stlik, tinchlik, mehnat go‘zalligini kuylovchi asarlar yaratildi. Iste‘dodli yosh rassom Bahrom O‘amdamiyning “Ish tugadi” deb nomlangan kartinasi shu davrda kishilar ongida sodir bo‘lgan o‘zgarishlar o‘z ifodasini topdi. Shu bilan birga Lutfulla Abdullaevning “Yosh shoir uyidagi uchrashuv” deb nomlangan asar yoshlar orasida san‘at va ma‘rifatga intiluvchi yoshlarning fazilatlarini ochib berishga bag‘ishlangan. Bu yosh rassomlar O‘zbekiston san‘atining taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shdilar.

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, san‘at hayot go‘zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarini kamol toptiradi, ularni tenglik ozodlik birodarlik yorqin kelajakka intilishga da‘vat etadi. Haqiqatdan ham insoniyat yaratib qoldirgan madaniy

qadriyatlar oddiy boyliklar bo‘lib qolmay, balki o‘zida inson aql-zakovati, hayot to‘g‘risidagi fikr-tuygularini aks ettiruvchi ko‘zgu hamdir. Jaxon san‘ati tarixini o‘rgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish, o‘tmish odamlarning xis-to‘yg‘u, hayotiy tajribalarini o‘rganish g‘oyaviy-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demakdir. Bu so‘zsiz, kishilarda hayotiy tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam beradi. O‘zbek xalqining dunyoga mashhur bo‘lgan me‘morchilik, amaliy va tasviriy san‘at asarlarini maktablarda boshqa materiallarga qaraganda kengroq va chuqurroq o‘rgatilishi talab etiladi. Shu bilan birga maktablarda ta‘lim mazmunining viloyat va shaharlar bo‘yicha tabaqalashtirilishi ham maqsadga muvofiqdir. Chunki, O‘zbekistonning viloyat, shahar, hattoki qishloqlarida amaliy san‘at va me‘morchilikning rivojlanishida o‘ziga xoslik bor. Buni Buxoro, Samarqand, Kattaqo‘rg‘on, Rishton, Shahrisabz, Nurota, Marg‘ilon, G‘ijduvon, Urgut, Xo‘jayli va boshqa shaharlarning san‘atida Ham yaqqol ko‘rish mumkin. Milliy san‘atimiz bizning faxrimiz, uni biz keng o‘rganishimiz tabiiy xoldir. Lekin, jahonda hamma Xalqlar tomonidan tan olingan umuminsoniy badiiy qadriyatlar ham mavjud. Ularni o‘quvchilarga o‘rgatmasdan turib, Xalqimiz jahon madaniyatida o‘z o‘rnini topa olmaydi. Aks holda, o‘quvchilarimiz milliy qobiqqa o‘ralishib qolib, jahon durdonalaridan bahramand bo‘la olmay qoladilar. Shuni alohida qayd qilish lozimki, ko‘p asrlik milliy-badiiy madaniyatimiz tasviriy san‘at, dekorativ-amaliy san‘at, me‘morchilik san‘ati) haqida tegishli bilimlar berish bilan bir qatorda o‘quvchilarga tasviriy va amaliy san‘atdan beriladigan malakalarni unutmashimiz zarur!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. B. Oripov. Tasviriy san‘at va uni o‘qitish metodikasi. T. "Ilm-ziyo" nashriyoti. 2005.
2. S. Mirzayev. Tasviriy san‘at tarixi fanidan ma‘ruzalar matni. Andijon- 2017.
3. N. Abdullayev. San‘at tarixi. 1-tom. "O‘qituvchi" Toshkent-1986.
4. S. Abdirasilov. Tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi. Toshkent-2012.
5. D. Pulatov. Tasviriy san‘at tarixi. (Qadimgi dunyo san‘ati). Namangan-2018.
6. R. Xasanov. Maktabda tasviriy san‘atni o‘qitish metodikasi. "Fan" nashriyoti-2004.
7. B. Oripov. Tasviriy san‘atni o‘qitishning zamonaviy pedagogic texnologiyalasi, didaktikasi va metodikasi. "Ilm-ziyo" nashriyoti. Toshkent-2013.
8. B. Oripov. Tasviriy san‘at va uni o‘qitish metodikasi. (Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma 2-nashri). "Ilm-ziyo" Toshkent-2012.

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARINING KASBIY
TAYYORGARLIGINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA
TAKOMILLASHTIRISH JARAYONINI TASHKIL
ETISH SHAKLLARI**

Ruzimova Marjonoy Yo‘ldash qizi
Urganch davlat pedagogika instituti magistri

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada integratsiyalashgan ta‘lim, ta‘lim jarayonini tashkil qilishda integratsiyadan foydalanish, ta‘lim sifatini oshirishda integratsiyalashgan ta‘limning didaktik tamoyillarining o‘ziga xos xususiyatlari nazariy asoslangan.

Kalit so‘zlar: Integratsiya, tamoyil, integrativ dars, samara, ko‘nikma, malaka, amaliy mashqlar, rivojlanish.

**ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА
УЛУЧШЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО
ПОДХОДА ФОРМЫ**

АННОТАЦИЯ

В данной статье теоретически обосновываются уникальные характеристики дидактических принципов интегрированного обучения, использование интеграции в организации образовательного процесса, повышение качества образования.

Ключевые слова: Интеграция, принцип, интегративный урок, эффект, умение, компетентность, практические занятия, развитие.

**PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL
TEACHERS ORGANIZATION OF THE IMPROVEMENT PROCESS
BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH FORMS**

ABSTRACT

In this article, the unique characteristics of didactic principles of integrated education, the use of integration in the organization of the educational process, and the improvement of the quality of education are theoretically based.

Keywords: integration, principle, integrative lesson, effect, skill, competence, practical exercises, development.

Integratsiyalangan an'anaviy ma'ruzalardan quyidagi ikki xususiyatlar bilan farqlanuvchi ma'ruza kurslarini tushunamiz:
1) material bayoni chiziqli sodir bo'lmaydi, balki muayyan tushunchalar, g'oyalar, fikrlar doirasida guruhlanadi;
2) predmetli o'quv fani tushunchalari va g'oyalari bayoni (masalan: o'lkashunoslik) o'quv fanining mos modelini qurish uchun asos hisoblangan, talabalarga asosiy yo'nalish kursidan ma'lum bo'lgan tushunchalar, g'oyalar doirasida sodir bo'ladi. Integrativ o'qitish metodi u qo'llaniladigan o'quv vaziyatlarining turlariga ko'ra turli funksiyalarni bajaradi¹:

1. Integrativ o'qitish metodining tashkil etuvchi vazifasi o'qitishning muayyan bosqichlarida bilimlarning predmetli sohalarida o'quv materialini mantiqiy tashkil etishda ifodalanadi. To'plangan empirik materialni tizimlashtirish tushunchalarni ifodalash mantiqiy operatsiyasi shaklida, tushunchalarni bo'lish asosida tuzilma ob'ektlarining tasnifi shaklida o'tkazilishi mumkin. Tuzilmaviy elementlar uchun tushunchalarni belgilashning mantiqiy operatsiyasi amalga oshiriladi. Integrativ o'qitish metodining tashkil etuvchi funksiyasi doirasida formal mantiqiy sxemalar ko'rinishida o'quv fani yoki o'quv fanining bo'limining tuzilmasini aniqlashda foydalanilishi mumkin.

2. Integrativ o'qitish metodining metodologik funksiyasi ilmiy bilishga oid faoliyatni amalga oshirish qoidalari va tavsiyalarini ajratishda ifodalanadi. Integrativ o'qitish metodi bilish dialektikasini "Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish" ta'lim yo'nalishida oliy ta'lim muassasasi ta'limi bilan uyg'un birlashtirishga imkon beradi va bu uni aniq-ilmiy metodologiya metodi sifatida tavsiflaydi. O'qitish jarayoni dialektik xususiyati o'quv materialini modellarining bilish bosqichlaridagi xronologik tahlili, turli darajalar va bilimning turli predmetli sohalarida o'quv faoliyatiga yagona yondashuvda ifodalanadi. Metodologik funktsiya o'quv jarayonida integrativ o'qitish metodini amalga oshirish doirasida vositali hamda bu funktsiyaning ifodalanishiga ko'maklashuvchi o'quv vaziyatlarini tashkil etishda bevosita ifodalanishi mumkin.

3. Integratsiyalovchi funktsiya integratsiya mexanizmini amalga oshirishda ifodalanadi. Bunda, bir tomondan, integrativ o'qitish metodi ta'lim oluvchiga bilish faoliyati jarayonining vositalarini taqdim etadi, boshqa tomondan esa bo'lajak

¹ Самсиков Сергей Алексеевич. Интегративный подход к подготовке учителей начальных классов (Логический аспект): Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Рязань, 2000 212 с. РГБ ОД, 61:01-13/150-9

boshlang'ich sinf o'qituvchisi "ta'limi mazmuni" tizimining alohida elementlarining o'zaro aloqadorligi usullarini aniqlaydi va bu bilan yangi sifatning-o'qitishning yaxlit jarayoni hosil bo'lishiga olib keladi. Masalan, pedagogik nazariya doirasida matematikaning tavsifi matematikani o'qitish metodikasining modelini qurishga imkon beradi. O'rganish ob'ekti sifatida "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi" boshqa o'quv fanlari asosida mumkin bo'ladi: "Boshlang'ich matematika kursi nazariyasi", "Umumiy psixologiya", "Umumiy pedagogika", "Matematika o'qitish metodikasi" va boshqalar. Fanlardan har biri tadqiqot ob'ekti bilan o'zaro aloqalarni o'rganishning birlamchi maydoni hisoblanib, tadqiqot ob'ektini yangi mazmun bilan to'ldirib, uni boyitadi.

4. Maqsadni aniqlovchi funksiya. Maqsadni belgilash muammosi pedagogika fanining fundamental muammolaridan biri hisoblanadi. Fan maqsadi faoliyat natijasini xayolan kutish sifatida belgilaydi. Maqsad faoliyatning bevosita motivi sifatida xizmat qiladi. Didaktika sohasidagi nazariy tadqiqotlar o'quv jarayoni maqsadi modeli va ta'lim mazmuni modelining yaqin aloqasini ta'kidlaydilar. Maqsadlarning mavjudligi ularni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ta'lim mazmuni tuzilmasini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan tizimni amalga oshirishni tavsiflash imkonini beradi. Maqsadlarni belgilash bosqichi antropogen tizimlar sinfi uchun ko'proq xosdir. Bunday tizimlarning funksional-tuzilmaviy bog'liqligi berilgan tizimdagi funksiyalarning birlamchiligida belgilanadi. "Ta'lim mazmuni" tizimi elementlarini to'rt darajalar: "tanishuv", "nuxalar", "ko'nikmalar", "o'zgarishlar" bo'yicha tavsiflash o'qitish mazmuni va uning samaradorligi mezonlarini miqdor va sifatli tavsiflashga imkon beradi. Didaktikada pedagogik jarayon maqsadlarini uchta ierarxik joylashgan darajalarda o'rganish qabul qilingan: umumnazariy, o'quv material, o'quv fani. B.C.Lednev¹ o'qitish maqsadlari dastlab o'quv fani darajasida aniqlashtirishini ta'kidlaydi. N.M.Skatkin² esa o'quv fani va o'quv materialining aloqasini ta'kidlab, "...ta'lim mazmuni o'quv materialidan ko'ra ko'proq aniq shaklga ega emasligi" ni ko'rsatadi. Bu quyidagilarda ifodalanadi: o'quv materialining har bir elementi uchun uning semantik mazmuni aniq maqsadni belgilashi mumkin. Dars tahlili modellarni qurishdan iborat. Darsning matematik modelini aniqlash ta'lim maqsadlari, darsning pedagogik modeli – tarbiyaviy maqsadlar, psixologik modeli – rivojlantiruvchi maqsadlar to'g'risidagi tasavvurni shakllantiradi. Tashkil etish asosini tanlash sharti bilan o'quv materialini mantiqiy tashkil etish maqsadni belgilovchi faoliyatni aniqlaydi. U yoki bu maqsadni aniqlashtirish darajasi model asosini tanlashga bog'liqdir: Davlat ta'lim standarti darajasi, ta'lim dasturi darajasi, aniq o'quv vaziyati darajasi. Turli asoslarda ifodalangan bir maqsad o'zining ifodalanish darajasi

¹ Леднев В. С. Содержание образования.-М.: Высш. шк., 1989. -360 с.

² Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М.: Педагогика, 1980. – 96 с

bilan

farqlanadi.

5. Integrativ o'qitish metodining rivojlantiruvchi funksiyasi talabning aqliy faoliyatini faollashtiradi. To'g'ri belgilangan o'qitish doim rivojlantiradi, ammo rivojlantiruvchi funktsiya o'qituvchi va o'quvchilarning shaxsni har tomonlama rivojlantirishga maxsus yo'nalganliklarida yanada samarali amalga oshiriladi. Rivojlantiruvchi o'qitishning zamonaviy konsepsiyalari yaxlit psixik tizim sifatida shaxs rivojlanishiga yo'naltiradi: mustaqillik, bilishga oid faollik va o'qitishning shaxsiy motivlarining rivojlanishi. Rivojlantiruvchi o'qitish konsepsiyasi turli nuqtai nazarlardan: rivojlantiruvchi o'qitish tamoyillari, aqliy xatti-harakatlarni shakllantirish bosqichlari N.F.Talizina¹, faoliyatning muammoli tomoni (A.M.Matyushkin², M.I.Maxmutov³ rivojlantiruvchi o'qitish metodlari tizimi (I.Y.Lerner⁴, M.N.Skatkin⁵ bilishga oid faoliyatni o'rganish bilan bog'liq. Integrativ o'qitish metodining rivojlantiruvchi funksiyasi dialektik mantiq asosida bilish jarayoni sifatida o'qitish jarayonida yondashuv bilan bog'liq va o'quv materialini mantiqiy tashkil etishning umumlashgan ko'nikmalarini ishlab chiqish bilan tavsiflanadi.

6. Integrativ o'qitish metodining tartibga soluvchi funksiyasi uning didaktik xususiyatida ifodalanadi. O'qitish jarayoni turli darajalar, turli predmetli sohalar, turli o'qitish vositalari va usullari bilan amalga oshiriladi. Jarayonning yagona tomoni bo'lib o'quv faoliyati sub'ekti xizmat qiladi. Aynan sub'ekt shaxsiy faoliyatning yagona me'yorlarini ishlab chiqadi. O'quv materialini mantiqiy tashkil etish asosida o'quv jarayonini modellashtirish o'quv materialini mazmunini tanlash mezonlarini hosil qiladi.

7. Integrativ o'qitish metodining tarbiyaviy funksiyasi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarining "Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish ta'lim yo'nalishida 4 yillik ta'lim davomida metodni qo'llash o'qitishning ta'limiy darajasini oshirish uning tarbiyaviy funksiyalarini kuchaytirishini ko'rsatdi. Bunday o'zaro aloqaning asosi bo'lib insonning psixik faoliyatida anglash, his-tuyg'ular va xatti-harakatlarning qonuniy umumiyligi xizmat qiladi. Bu yaxlitlikni ta'minlash integrativ shaxsiy hosila sifatida dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik shartlardan biri hisoblanadi. Axloqiy va boshqa tushunchalar, me'yorlar

¹ Талызина Н.Ф. Методика составления обучающих программ: Учебн. Пособие. -М.: Изд-во МГУ, 1980

² Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении.- М.: Педагогика, 1972. – 208

³ Махмутов М.И. Проблемное обучение. – М.: Педагогика, 1975. –367 с.

⁴ Лернер И.Я. Дидактическая система методов обучения. – М.: Знание, 1976. – 64 с.

⁵ Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М.: Педагогика, 1980. – 96 с

va talablar tizimini o'zlashtirishsiz shaxsni shakllantirish mumkin emasdir. Integrativ o'qitish metodini tashkil etuvchi konstruktiv-metodologik, rivojlantiruvchi va maqsadni aniqlovchi funksiyalar jamiyatning u yoki bu rivojlanish bosqichida tarbiya vazifalarini to'g'ri tushunishning ta'sirchan omili hisoblanadi. Integrativ o'qitish metodi tarbiyalovchi funksiyasining muhim tomoni pedagogik jarayonning shaxs darajasidagi ikkita umumiy ijtimoiy-shaxsiy mohiyatini aniqlash imkoniyati hisoblanadi (V.M.Monaxov¹). Ijtimoiy jihat jamiyatning umumiy boshlang'ich ta'limga global talablarini aks ettiradi. Shaxsiy jihat shaxsning asosiy tomonlarini shakllantirish nuqtai nazaridan umumiy oliy ta'limning maqsadlarini aks ettiradi. Bu nuqtai nazardan ta'lim mazmunini tanlash talaba tomonidan shaxsning amaliy faoliyatdagi bugungi ehtiyojlariga muvofiq amalga oshiriladi. Integrativ o'qitish metodi "Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish" ta'lim yo'nalishi talabalarini o'qitish doirasida bunday tanlovni amalga oshirishning keng imkoniyatini taqdim etadi. O'quv reja tuzilmasi integrativ o'qitish jarayonini vaqt bo'yicha taqsimlashga talablarning majmuini aks ettiradi:

- o'sib boruvchi murakkablikdagi bilishga oid vazifalarning vaqt bo'yicha taqsimlashning muayyan bosqichlaridagi bir turliligi;
- tuzilmaviy-invariant o'quv fanlarining muvofiqlashtirilganligi;
- o'qitish jarayonidagi uzluksizlikligi;
- alohida fanlarni o'rganishda bosqichlilikligi;
- instruktiv ko'rsatmalarining umumiyiligi.

Barcha xususiy metodikalarni o'rganishning boshi didaktikani o'rganish bilan vaqt bo'yicha muvofiqlashtirilgan, uning shaklini o'quv fanlarining aniq mazmuni bilan to'ldiradi. Bunday yondashuv ikkinchi kursda o'qitish jarayonining integratsiyalashganligining yuqori darajasini tavsiflaydi, bunda nisbatan qisqa vaqt oralig'ida miqdor yig'indilari yangi sifatga aylanadi. Bu maqsadni, masalan: "Matematika va uni o'qitish metodikasi"ni parallel o'rganishni ham ko'zlaydi. Ikkita gnoseologik bog'liq fanlarning o'zaro aloqadorligi, bir tomondan matematikani o'qitish jarayonini kasbiylashtirishga, boshqa tomondan esa -matematika o'qitish metodikasining predmetli tomonini egallashning ilmiyligi va tizimlilikiga olib keladi. O'zaro aloqalar jarayonida bir-birini boyitib, ular o'z tuzilmalaridagi sifatli

¹ Монахова Г.А. Образование как рабочее поле интеграции // Педагогика. -1997.-№ 5.-С. 52-55

o'zgarishlarni yuzaga keltiradi, yangi funksiyalarning paydo bo'lishiga va natijada – yangi yaxlitlikning yuzaga kelishiga olib keladi. Egallangan bilimlarning o'quv va pedagogik amaliyotlar jarayonida o'zgarishlarini inobatga olib, o'qitish jarayoni talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik ishlari uchun haqiqiy shart-sharoitlarni ta'minlaydi, o'qitishning kasbiy darajasini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Леднев В. С. Содержание образования.-М.: Высш. шк., 1989. -360 с.
2. Лернер И.Я. Дидактическая система методов обучения. – М.: Знание, 1976. – 64 с.
3. Матюшкин А.М. Проблемные ситуatsii в мышлении и обучении.– М.: Педагогика, 1972. – 208
4. Махмутов М.И. Проблемное обучение. – М.: Педагогика, 1975. –367 с.
5. Монахова Г.А. Образование как рабочее поле интегрatsii // Педагогика. - 1997.-№ 5.-С. 52-55
6. Самсиков Сергей Алексеевич. Интегративный подход к подготовке учителей начальных классов (Логический аспект) : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Рязань, 2000 212 с. РГБ ОД, 61:01-13/150-9
7. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М.: Педагогика, 1980. – 96 с
8. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М.: Педагогика, 1980. – 96 с
9. Талызина Н.Ф. Методика составления обучающих программ: Учебн. Пособие. -М.: Изд-во МГУ, 1980

RESPUBLIKAMIZDA QO‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO‘MICH TISHLARINI ABRAZIV YEYILISHGA QARSHI ISHLASHINI ASOSLASH

Xashimov Xalimjon Xamidjanovich

Andijon mashinasozlik instituti

Zulfiqorov Dostonbek Rustamjon o‘g‘li,

“PICH T” ta’lim yo‘nalish 2-bosqich magistranti,

Andijon mashinasozlik instituti, Andijon, O‘zbekiston.

zdostonbek94@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda abraziv yeyilish va zarba tufayli ishlamay qolgan ekskavator cho‘mich tishlari, 4 xil qoplamali elektrodlardan foydalangan xolda abraziv yeyilishga qarshiligini oshirish uchun dastaki payvandlash bilan qoplama qoplangan. Dastaki payvandlash jarayoni komponent o‘lchami kichik bo‘lgani uchun tanlanadi va jarayon hamma joylashuvli jarayon, juda ko‘p qirrali va eng tejamkor. Asosiy e‘tibor uglerod va xrom o‘zgarishlarining abraziv yeyilish ta’siriga qaratilgan. Ekspluatatsiya sinovlari o‘tkazilib, eng yaxshi natijalarni dastaki payvandlash jarayoni orqali asosga past uglerodli (4,5%) va yuqori xromni (33%) qo‘shish orqali topilganligi kuzatilmoqda.

Kalit so‘zlar: abraziv aynma, qattiq qoplama, qo‘lda metall boshq payvandlash

TO JUSTIFY THE OPERATION OF EXCAVATORS USED IN OUR COUNTRY AGAINST ABRASIVE WEAR OF BUCKET TEETH

ANNOTATION

In this study, the excavator bucket teeth that failed due to abrasive wear and impact were coated with handle welding to increase the resistance to abrasive wear when using 4 different coated electrodes. The handle welding process is chosen because the component size is small and the process is an all-position process, very versatile and most economical. Emphasis is placed on the abrasive wear effects of carbon and chromium changes. Operational tests have been conducted and it is observed that the best results are obtained by adding low carbon (4.5%) and high chromium (33%) to the base through the handle welding process

Keywords. abrasive grinding, hard coating, manual metal arc welding

Ekskavator cho‘michi - bu uchastka qazishda foydalanish uchun mo‘ljallangan og‘ir uskunalar uchun biriktirma .

Cho‘michlar ekskavatorlar, traktorlar, kranlar va shunga o‘xshash turdagi uskunalar uchun biriktirilishi mumkin. Bu ommaviy materiallarni qayta ishlash komponenti bo‘lib, turli o‘lcham va shakllarga ega. Ekskavator cho‘michlari qattiq po‘latdan yasalgan bo‘lib, odatda qattiq materialni buzish va cho‘michning eskirishini oldini olish uchun chiqib ketish chetidan chiqadigan tishlar mavjud. Odatda po‘lat kabi material ekskavator cho‘michlarini tayyorlash uchun ishlatiladi, chunki biriktirma bardoshli va juda kuchli bo‘lishi kerak. Ekskavator cho‘mich tishlari ho‘l tuproq va tosh kabi og‘ir materiallarni ko‘tarishi kerak, shuningdek, tishlar chelakni sudrab o‘tayotganda materialni parchalash uchun harakat qilganda, tuproq zarralarining abraziv tabiati tufayli yeyilishga duchor bo‘lishi kerak. Shunday qilib, ekskavator cho‘michlarining tishlari shikastlangan va eskirish sodir bo‘ladi. Odatda qotishma po‘latdan ekskavator cho‘mich tishlarini ishlab chiqarish uchun foydalaniladi va ba’zi yeyilishga bardoshli materiallarning qattiq qoplamasi cho‘mich tishlari materialiga qo‘llanilish [1, 2, 3].

mumkin, shunda uning ishlash muddati abrazivga qarshi yaxshilanadi.



1-rasm: Ekskavator cho‘michlarining fotosuratlari

Abraziv yeyilishga qarshiligini oshirish uchun qattiq qoplama

Qattiq qoplama materialni abraziv yeyilishdan himoya qilish uchun muqobildir [1, 2]. Abraziv yeyilish tufayli ishlaymagan qolgan ekskavator cho‘mich tishlari qattiq qoplama yordamida abraziv yeyilishdan himoyalaniishi mumkin. yeyilishga bardoshli har xil turdagi qattiq qoplamali materiallar ekskavator cho‘mich tishlari materialining taglik yuzasida ishlatilishi mumkin va ularni ekskavator cho‘mich tishlarini himoya qilish bo‘yicha nisbiy taqqoslash mumkin. Ushbu himoya usuli ekskavator cho‘mich tishlarini yeyilishdan himoya qilish uchun samarali yechim bo‘lishi mumkin.

Tadqiqot uslubi

• Cho‘mich tishlari namunalari (tarkib 1-jadval), agar mavjud bo‘lsa, ulardan o‘lchovni olib tashlash uchun tozalangan va tugagan.

- Yeyilishga chidamli to'rt turdagi qattiq qoplamali qotishmalar (tarkib 2-jadvalda keltirilgan) [3] tanlab olinadi va namunalar qalinligiga qarab tanlangan payvandlash parametrlari bo'yicha joylashtiriladi. elektrod diametri.

- Barcha namunalarning dastlabki og'irligi o'lchanadi.

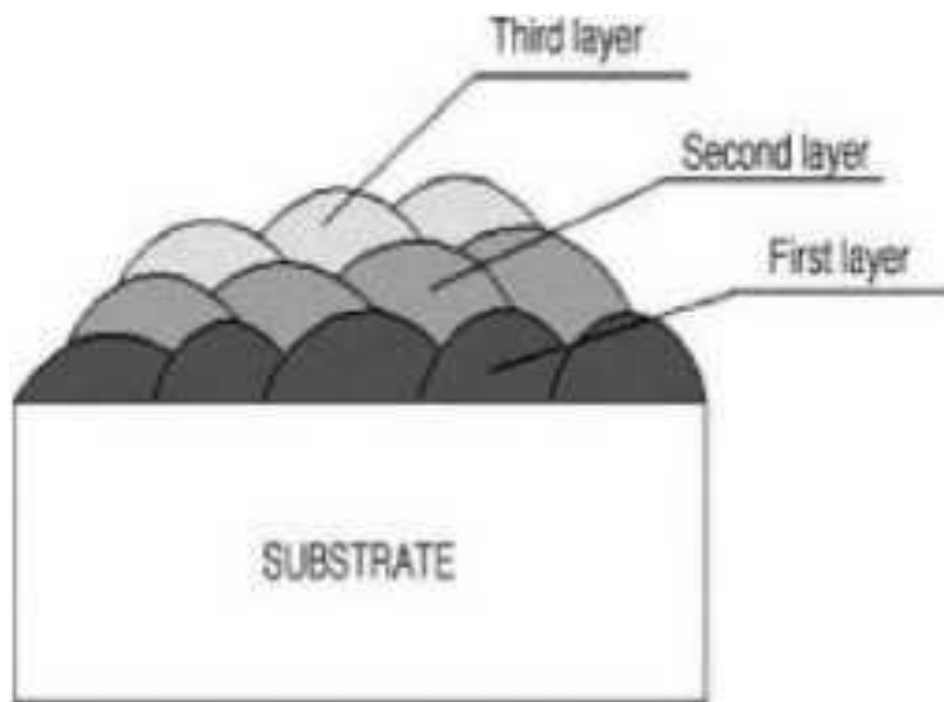
- Keyin qattiq yuzli namunalar ham, qattiq bo'lmagan namunalar ham haqiqiy dala muhitida sinovdan o'tkaziladi

- Har ikkala namuna ham haqiqiy dala muhitida abraziv aynma ta'sirida buziladi.

- Ushbu namunalarning eskirish tezligi namunalarning vazn yo'qotishini hisoblash orqali taqqoslanadi.

Qattiq qoplamali qatlamlarni cho'ktirish

Qattiq yuzli qatlamlarni yotqizish uchun qo'lda metall boshqa payvandlash usuli ishlatilgan . Asos sifatida past marganetsli po'lat (En14B) namunalari ishlatilgan. Doimiy oqim turidagi quvvat manbai ishlatilgan, buning sababi shundaki, bu turdagi xarakteristikalar bilan payvandlash oqimi kamon uzunligidagi kichik o'zgarishlardan va natijada kamon kuchlanishining ozgina o'zgarishidan qat'iy nazar, sezilarli darajada doimiy bo'lib qoladi, bu hatto malakali mutaxassis bo'lgan taqdirda ham oldini olish mumkin emas. ishchi. Payvandlash oqimi etarlicha barqaror bo'lganligi sababli, payvand sifati barqaror [4, 5].



1-jadval: Ekskavator cho‘mich tishlari materialining foizli tarkibi

| Ekskavator cho‘mich tishlari materialining nomi: En14B/27Mn2 | | | | | | |
|---|-----------|------|-----------|-----------|-----------|-----------|
| C Mn | Si | | S | P | Al | Cu |
| 0,24 | 1.29 | 0,27 | 0,024 | 0,032 | 0,03 | 0,14 |
| Cr Mo | Ni | | Pb | Ti | VW | |
| 0,34 | 0,01 | 0,04 | 0,01 | — | 0,01 | 0,02 |

2-jadval: Qattiq qoplamali qotishmalarning foizli tarkibi

| Qattiq yuzlash Qotishma | Foiz tarkibi | Qo‘llaniladigan payvandlash texnikasi |
|--------------------------------|---|--|
| OK 83,50 C | 4, Si - 0,6, Mn - 1,0, Cr - 6,0, Mo - 1,3, Nb - 0,6 | |
| OK 84,78 C | 5, Si - 0,8, Mn - 1,6, Cr - 33 SMAW | |
| OK 84,80 C | Si - 2, Cr - 23, Mn - 0,7 SMAW | |
| OK 83,65 C | 75, Si - 0,4, Mn - 0,6, Cr - 2, P - .03,S - 0,03 SMAW | |

Payvandlash qatlamlarini cho‘ktirish

Qattiq qoplamada suyultirishga ta’sir qiluvchi payvandlash o‘zgaruvchilari

Ko‘pincha sirt qoplamasi sarflanadigan elektrodli payvandlash jarayonlari yordamida amalga oshiriladi [5, 6]. Suyultirishning muhimligi sababli, har bir iste’mol qilinadigan elektrod bosh manbai o‘zgaruvchisining ta’siri ma’lum bo‘lishi kerak. Suyultirishga ta’sir qiluvchi va shuning uchun qoplamada yaqin nazoratni talab qiladigan ko‘plab payvandlash o‘zgaruvchilari qo‘shimchani bosh bilan payvandlashda nazorat qilinishi shart emas [6, 7, 8].

Payvandlash shartlari

Payvandlash uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri oqim ishlatilgan, chunki DC ikki qutbli afzalliklarga ega, ya’ni elektrod salbiy yoki ijobiy bo‘lishi mumkin. To‘g‘ri kutupluluk (ya’ni elektrod salbiy) barcha po‘latlarning dastaki payvandlash uchun ishlatilishi mumkin, lekin ko‘pchilik rangli metallar uchun emas. To‘g‘ri kutuplulukta yoy issiqligining ko‘p qismi elektrodda to‘planadi va natijada erish va cho‘kish tezligi yuqori, payvandlash tezroq va ish qismining buzilishi kamroq bo‘ladi. Payvand

choklari tugagach, har bir sinov qismi havoda sovutilgan [9, 10].

Payvand choklarini qo'llash

· Tozalik - payvandlanadigan yuzalarni zang, axloqsizlik, yog' va yog'ni olib tashlang.

· **Oldindan isitish va o'tish oralig'i harorati** - Yuqori uglerodda payvandlashda ko'pincha oldindan isitish talab qilinadi va qotishma po'latlar, aynnmaya bardoshli yeyilishga bardoshli po'latlar, barcha asbob po'latlari, quyma temirlar. Oldindan isitish payvand chokining buzilishlarini, qisqarishini, yorilishini kamaytiradi. Oldindan isitish harorati asosiy metall tarkibidagi uglerod va qotishma tarkibiga ta'sir qiladi. Ammo ushbu tadqiqotda yumshoq po'lat substrat edi, shuning uchun oldindan isitish amalga oshirilmadi. Qattiq yuzli elektrodni oldindan qizdirish elektrodlardan namlikni olib tashlash uchun pechda 200 ° C da amalga oshirildi.

Qattiq yuzli namunalarning rang kodlash sxemasi

Qattiq yuzli va qattiq yuzli namunalar identifikatsiya qilish uchun 3-jadvalda keltirilgan sxema bo'yicha ranglanadi



3-jadval: Rangni kodlash sxemasi

| Namuna | Rang kodi |
|--------------|-----------|
| OK 84.78 | Yashil |
| OK 83.50 | Qizil |
| OK 83.65 | Sariq |
| OK 84.80 | Oq |
| Qattiq yuzli | Rang yo'q |

3-rasm: Rangli kodlash sxemasi bilan qattiq yuzli va qattiq yuzli namunalar

Ushbu dala ishlarida olingan tajriba natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalar chiqarildi. Barcha qoplamali qattiq qoplamali qatlamlar past marganetsli po'lat substratda yaxshi aynnma qarshilik ko'rsatdi. Eng yaxshi aynnma qarshilik tarkibi OK 84,78 turdagi depozit, ya'ni eskirishdan taxminan 3 baravar ko'p ekanligi aniqlandi

[11].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Kumar S., Mondal DP, Khaira HK, Jha AK (1999), “Yuqori stressli abraziv kiyimni yaxshilash Property of Steel by Hardfacing”, JMEPEG, OASM International, pp.711-715.
2. KirchgaBner M., Badisch E., Franek F. (2008), "Temirga asoslangan qattiq qoplamali qotishmalarning ayunma va ta'sir ostidagi xatti-harakati", Science Direct - Elsevier Wear Journal, Vol. 265,) 772-779-betlar.
3. Blickensderfer R. (1988), "Dalada ayunma sinovi uchun dizayn mezonlari va tuzatish omillari", Wear, Vol. 122, 2-son, 165-182-betlar.
4. Balasubramanian V., Varahamoorthy R., Ramachandran CS, Muralidharan C. (2009), "Kontitativ va sifat omillari asosida uglerodli po‘latlarga qattiq qoplama uchun payvandlash jarayonini tanlash", Xalqaro Advance Manufacturing Technology jurnali, pp.887- 897.
5. Coronado Jon J., Caicedo Xolman F., Go‘mez Adolfo L. (2009), "Qayta yuza qatlamlar uchun abraziv ayunma qarshilikka payvandlash jarayonlarining ta'siri", Elsevier Tribology International, Vol. 42, 745-749-betlar.
6. Tyleczak Joe H., Hawk Jeffery A., Wilson Rick D. (1999), “Laborator ayunma va dala ayunma natijalari”, Wear, Vol. 225-229, 2-qism, 1059-1069-betlar.
7. Richard LL (1990) Payvandlash va payvandlash texnologiyasi. Tata MakGrou-Xill, Yangi Dehli.
8. Gourd LM (1998) Payvandlash texnologiyasi tamoyillari, Viva Books, Nyu-Dehli.
9. Қодиров З., Зулфиқоров Д. ПИЛЛАНИ БУҒЛАШ ТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНИНИНГ ХОМ ИПАК СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 3. – С. 159-165.
10. Мамажонов З. А., ўғли Зулфиқоров Д. Р. САБЗИНИНГ КЕСКИЧ ТИФИГА ТАЪСИР КУЧЕНИ АНИҚЛАШ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 476-481.
11. Мамажонов Z. A. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO ‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARINING CHO ‘MICH TISHLARINI QAYTA TIKLASH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING TAHLILI //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 482-487.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA UZUNLIK VA YUZA O‘LCHOV BIRLIKLARIGA DOIR MASALALAR YECHISHGA O‘RGATISH METODIKASI

Abdulazizova Fotima Azayumjon qizi
Namangan Davlat Pedagogika Instituti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang‘ich sinf matematika kursida uzunlik va yuza o‘lchov birliklari mavzusini o‘rgatish to‘g‘risida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: miqdor, son, uzunlik o‘lchov birligi, yuza o‘lchov birligi, metr, kvadrat metr

METHODOLOGY OF TEACHING TO SOLVE PROBLEMS RELATED TO LENGTH AND SURFACE MEASUREMENT UNITS IN ELEMENTARY GRADES

Abdulazizova Fotima Azayumjon qizi
Graduate student of Namangan State Pedagogical Institute

ABSTRACT

The article discusses teaching the subject of units of length and area in the elementary school mathematics course.

Key words: quantity, number, length unit, area unit, meter, square meter

Matematikani bolalarga kichik yoshlardan o‘rgatish ma‘lumki, ulardan mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi, boshqa fanlarni o‘rganishda bevosita tayanch vazifasini bajaradi. Shu sababdan ham, bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan ta‘lim yo‘lidagi islohotlarda matematikani o‘rgatishga alohida e‘tibor bilan yondashilmoqda. Prezidentimizning 2019-yil 9-iyuldagi “Matematika ta‘limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash, shuningdek, o‘zbekiston respublikasi fanlar akademiyasining V.I.Romanovskiy nomidagi matematika institute faoliyatini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4387-son Qarori, 2020-yil 7-maydagi “Matematika sohasidagi ta‘lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4708-sonli Farmoni ijrosi yuzasidan olib borilayotgan keng ko‘lamli ishlar orasida matematikani o‘rgatishda yangicha yondashuv fan taraqqiyotida yangi sahifa ochdi.

Fanni o'qitishda ijodiylikka, o'quvchilar fikrlashini o'stirishga, fanni hayotga bog'lab o'rgatish, maktab ta'limiga ilg'or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o'quv dasturini to'laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish soha rivojida shubhasiz katta burilish yasadi.

Aytish joizki, o'quvchilar matematik bilimlarni oiladan o'rgana boshlaydi. Albatta, bunda amaliyotga tayaniladi. Bolalarga kichiklikdan beriladigan "yoshing nechada?," "oilada necha kishisizlar?" kabi savollar, turli xildagi bolalar o'yinlari ularda son haqida tasavvurlarni paydo qiladi. Boshlang'ich sinflarda berilgan bilimlar esa tasavvurlarni aniq tushunchalarga aylantirib, o'quvchilarga matematikaning keying bosqichlarini o'rganishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Miqdorlar matematikaning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanib, mavzu yuzasidan bilimlar 1-sinfdan boshlab o'rgatiladi. 1-2-sinflarda o'quvchilar uzunlik, massa, og'irlik, hajm, vaqt va ularning o'lchov birliklari haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Misollarni yechish jarayonida baho, qiymat, miqdor, narx, tezlik, masofa kabilar bilan tanishadilar.

Mavzuni o'rganish jarayonida "miqdor" va "raqam" tushunchalarining bir-biridan farqini tushunishlari kerak. Masalan, gazlama o'ramidan qirqib olingan mato parchasini o'lchash birligi metr dan foydalangan holda 1m, 2m, ..4m kabi uzunliklarni belgilab boramiz. Miqdor va sonlarni qo'llash bilan bog'liq boshqa mashqlarda ham shu kabi aniq va tushunarli ifoda bo'lishi lozim.

Miqdorlar va ularning o'lchov birliklari bilan tanishuv nafaqat amaliy ahamiyatga ega mashq, ayni vaqtda u o'quvchilarda hayotiy muammolarni ko'ra bilish imkoniyatini shakllantirish va shu bilan ularning bilishga qiziqish ishtiyoqini rivojlantirishga imkon beradi.

Dastlabki bosqichda o'qituvchi o'quvchilar mazkur miqdor haqida qanday tasavvurga ega ekanligi bilan qiziqadi. Bunda ikkita bir xil rangli, ammo turlicha uzunlikka ega bo'lgan qalamlar olib, o'quvchilarga ularni ta'riflab berish taklif etiladi.

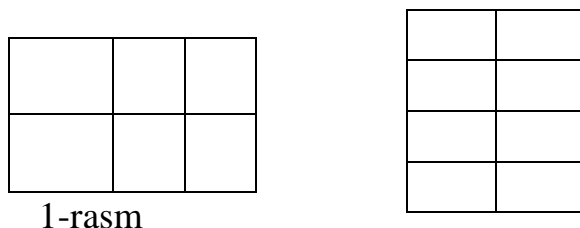
O'qituvchi bolalar fikrini diqqat bilan tinglab, asosiy e'tiborni qalamlarning uzunligi (ularning biri uzun, ikkinchisi qisqaroq ekanini) va ularni taqqoslash lozimligini ta'kidlaydi. Bu mashni boshqa predmetlarda o'tkazish ham mumkin.

Mavzuni tushuntirish mobaynida uzunlikning asosiy birligi metr ekanligi, qolgan o'lchov birliklari asosiy birlikni 10, 100 va 1000 marta kattalashtirish yoki kichraytirish yo'li bilan hosil qilinganligi aytib o'tiladi. Buning uchun metr so'ziga old qo'shimcha qo'shiladi, detsi-, santi-, milli- kabi.

Ko'pgina amaliy masalalarda biror yer maydoni, devor, pol yan olchashga to'g'ri keladi. Bunday hollarda oldin yuz o'lchov birligini tan lozim. Yuz o'lchov birligi sifatida tomoni uzunlik birligiga teng bo'lgan kvadrat olinadi. Masalan, agar tomoni 1

m ga teng kvadrat olinsa, yuz o'lchov birligi 1 m^2 (1 kvadrat metr) bo'ladi. Agar tomoni 1 sm ga teng bo'lgan kvadrat tanlansa, yuz o'lchov birligi 1 sm^2 (1 kvadrat santimetr) bo'ladi. Biror shaklning yuzini hisoblash deganda, uni nechta birlik kvadrat bilan qoplash mumkinligini topish tushuniladi.

Masalan, 1-rasmda tasvirlangan birinchi shakl-yuzi 1 cm^2 ga teng bo'lgan 6 ta, ikkinchi shakl esa -8 ta kvadratlardan iborat. Demak, ularning yuzi mos ravishda 6 cm^2 va 8 cm^2 ga teng bo'ladi.



Shakllar yuzini o'lchash uchun turli o'lchov birliklaridan foydalaniladi. Siz yuzning kvadrat millimetr (mm^2), kvadrat santimetr (cm^2), kvadrat detsimetr (dm^2), kvadrat metr (m^2) olchov birliklarini bilasiz. Qishloq xo'jaligida katta yer maydonlari yuzini olchash uchun gektar (ga) dan foydalaniladi. 1 gektar deb tomoni 100 m bo'lgan kvadrat yuz qabul qilingan.

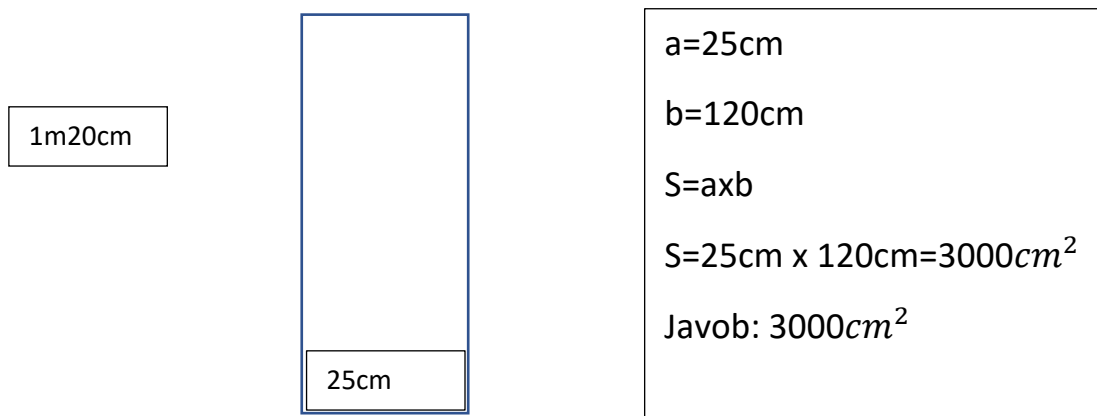
Demak, $1 \text{ ga} = 100 \times 100$ kvadrat metr yoki $1 \text{ ga} = 10\,000 \text{ m}^2$. Kichikroq yer maydonlari yuzi ar (sotix) da o'lchanadi. 1 ar bu tomoni 10 m bo'lgan kvadrat yuzidir. $1 \text{ ga} = 1\,000 \text{ m}^2$. Demak, $1 \text{ ar} = 10 \times 10$ kvadrat metr, yoki $1 \text{ ar} = 100 \text{ m}^2$.

Yuqoridagilardan, quyidagiga ega bo'lamiz: $1 \text{ ga} = 100 \text{ ar}$ Agar to'g'ri to'rtburchakning bo'yi va eni metrlarda berilgan bo'lsa uning yuzi kvadrat metrlarda ifodalanadi. Agar to'g'ri to'rtburchakning tomonlari turli o'lchov birliklarda berilgan bo'lsa, oldin ularni bir xil (odatda eng kichik) o'lchov birligiga keltirib, so'ng yuz hisoblanadi.

1-misol. Agar to'g'ri to'rtburchakning eni 25 sm, bo'yi esa 1 m 20 sm bo'lsa, uning yuzini toping.

Yechish. Oldin to'g'ri to'rtburchakning bo'yini cm da ifodalaymiz.

$1 \text{ m } 20 \text{ sm} = 120 \text{ sm}$.



FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET SAYTLARI

1. M. Jumayev “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” Bayoz nashriyoti, Toshkent 2022
2. Barbara Clarke, Doug Clarke, |Jill Cheeseman “The mathematical knowledge and understanding young children bring to school. Mathematis Education research journal,18(1), 78-103” 2006
3. <https://lex.uz/acts/-3464108>
4. N. U. Bikbayeva, R. I. Sidelnikova, G.A.Adambekova. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. T, "O‘qituvchi", 1996.

REFERENCES AND WEBSITES

1. M. Jumayev “Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi” Bayoz nashriyoti, Toshkent 2022
2. Barbara Clarke, Doug Clarke, |Jill Cheeseman “The mathematical knowledge and understanding young children bring to school. Mathematis Education research journal,18(1), 78-103” 2006
3. <https://lex.uz/acts/-3464108>
4. N. U. Bikbayeva, R. I. Sidelnikova, G.A.Adambekova. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. T, "O‘qituvchi", 1996.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORD STRESS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Umarova Marjona

2nd student of Uzbekistan State World Languages University

Email: marjonaumarova2004@gmail.com

ABSTRACT

In this study, word stress characteristics in the English and Uzbek languages were examined using comparison and contrast techniques. Word stress peculiarities in both languages were noted and explained with instances. Due to the nonrelative nature of the languages under study, many inconsistencies as well as some similarities in terms of word stress were found.

Keywords: word stress, accent, Uzbek, English, syllable, difference, similarity

Introduction

Many Uzbek students who are learning English as a second language may distract and cannot distinguish the exact similarities and differences of the word stress between these languages. So, it causes mispronouncing the word and placing stress on inappropriate syllables. The same problem happens in native English speakers who are learning the Uzbek language. This essay aims to address it by making comparisons and contrasts and replying to three key questions: 1) What is the word stress and its peculiarities in English, 2) What is the word stress and its peculiarities in Uzbek, 3) What are their similarities and differences in these two different languages. The accurate distinctions regarding word stress will be made, along with how similar or different it is in the two languages.

Word stress is defined differently by different authors, B. A. Bogoroditsky, for instance, defined stress as an increase of energy, accompanied by an increase of expiratory and articulatory activity. D. Jones defined stress as the degree of force, which is accompanied by a strong force of exhalation and gives an impression of loudness. H. Sweet also stated that stress is connected with the force of breath. Later, however, D. Jones wrote, that "stress or prominence is effected . . . by inherent sonority, vowel, and consonant length and by intonation." A.C. Gimson also admits that a more prominent syllable is accompanied by pitch changes in the voice, quality, and quantity of the accented sounds. [1] Also, in Uzbek phonetics, A.Abduazizov, A.Gulamov, H.Abdurahmanov, H.Jamolkhonov, and J.Mamatov carried out remarkable works in terms of accent. [2]

Methodology

One of the word stress facets was the focus of the study. Comparison and contrast, generalization or universalization, differentiation, and specification were the analytical techniques used. Reference books, academic texts, study papers, and a coursebook served as the analysis's source material.

Results

Accent or stress in linguistics refers to the relative prominence or focus placed on a particular syllable within a word or on a specific word within a phrase or sentence. Lexical stress and word accent are other names for word stress. Word stress varies depending on its type, degree, position, functions, accentual tendencies, and others.

Types of word stress in English and Uzbek languages.

In both English and Uzbek, word stress is dynamic as stressed syllable has a greater force and loudness than unstressed ones.

Generally, these are all the types of word stress in linguistics: *dynamic* or *force* stress (intensity of articulation), *musical* or *tonic* stress (pitch or musical tone), *quantitative* or *qualitative* stress (length of stressed vowels)

Degrees of word stress

According to the degree of voice, there are from three to five types of word stress in English. These 3 of them are practically and theoretically essential: 1. primary |' 2. secondary |, 3. weak (unstressed). [3] *E.g.* ,*after'noon* | ,*aca'demic*. Most scholars recognize two distinct word stress types in the Uzbek language: 1. Stressed 2. Unstressed. *E.g.* *daftár* (notebook) *yumalóq* (round). But recent investigations proved that there are four degrees: primary, secondary, tertiary, and weak.[4]

Placement of the word stress

Word stress marks in English are placed before the stressed syllables and it simultaneously indicates syllable division too: be'come. In the Uzbek language, stress marks are placed above the stressed vowels: telefón

Position of the stress

In English, stress is free but it is also fixed. According to A.C. Gimson, the English word stress is fixed because the main stress always falls on a particular syllable, but also the English stress is free because the main stress is not tied to any particular point in the chain of syllables continuing the word. [5] In Uzbek language, word stress is fixed as it mostly falls on the final syllable: Oná (mother). But because of the borrowing words from other languages, especially from Russian which is known as a free-stress language, free-word stress emerged in the Uzbek language too: rúchka(pen) gazéta (newspaper)

Stress shift

In the majority of English words of Germanic origin, the primary stress cannot be changed from one syllable to another: 'beauty, 'beautiful, 'beautiffulness, 'beautifully. In contrast with the Uzbek language, word stress can be shifted from syllable to syllable: paxtá (cotton) – paxtakór (a cotton grower) – paxtakorlár (cotton growers) – paxtakorlargá (for cotton growers)

Unstressed words in English and Uzbek languages

English content words are stressed, while structure words are usually unstressed. Here is a list of the structure/ function words: determiners: *a, an, the, some, much, more*, pronouns: *he, they, anybody, it, one*, conjunctions: *and, as, but, then, that, when, or*, prepositions: *at, on, in, since, for, to*, auxiliaries: *is, am, are, have, has, had, do does did*, modals: *shall, may, can, would, must*, particles: *no, not nor, as, down, up*.

There are some words and suffixes that are unstressed in the Uzbek language. One-syllable words: *bor, ber, kel, yer...* Particle forms: *-mi, -chi, -a, -ya, -u, -yu, -da, -ku, -gina, -oq, -yoq, -dir, -ki*. Person and number forms: *-man, -san, -dir, -miz, -siz*. The negative form of the verbs: *-ma, -may, -mas, -masdan, -maslik*. Verb suffixes: *-la, -lar*. Number forms: *-ta, -tacha, -lab, larcha*. Adverb suffixes: *-dek, -day, -cha*. Imperative-subjunctive mood forms: *-sin, -gin, -y(-ay), -ylik, (-aylik), -(i)ng, -(i)ngiz, -inglar, -sinlar*. Surname and patronymic forms: *-ov, -ova, -yev, -yeva, -ovich...* Verb tense forms: *-di, -gan, -yapti, -ar...* Suffix of indefinite pronoun: *-dir*. Conditional mood form: *-sa*. Boundary form: *-gacha, the form of belonging: -niki*, diminutive forms of the nouns: *-cha*. Auxiliaries: *bilan, uchun, sari, sayin, singari, kabi, tufayli, uzra, qadar, yanglig', haqida*.

Compound words stress

Compound words in the English language, or words made up of two words combined, typically place the main emphasis on one part. Compound words with primary accent on the first element: 'newspaper | 'anything. In compound nouns, the stress is usually on the first part: 'bedroom | 'baseball. In compound adjectives, the primary stress is on the second part: good-'looking | old-'tempered. In compound verbs, the stress is on the second part: double-'check | under 'stand. In the Uzbek language, compound words often have one primary stress. In compound verbs, the stress is on the first part: ótib oldi (bought), yózib oldi (wrote). In compound numbers, the stress is on the first part: yígirma besh (twenty-five), ón sakkiz (eighteen). In compound pronouns, the stress is on the first part but it does not get the primary stress level: Héch bir (no one), hár kim (every person).

Stress variation

Many word pairs in English share the same spelling but fall under two distinct grammatical categories. These terms can function as verbs or adjectives. However, these phrases have a different emphasis. They are emphasized on the first syllable when

they are used as nouns and on the second syllable when they are used as verbs: ‘in-sert(n) – in-’sert (v), ‘des-ert (n)–de-’sert(v). Also in the Uzbek language, one of the important functions of word stress is to differentiate the meanings of words that are written/spelled the same but have different meanings and grammatical structures. *Óлма* (verb-do not take), *Olmá* (noun-an apple), *Átlas* (noun-geographic map), *Atlás* (adjective-satiny), *Hózir* (adverb-now), *Hozír* (adjective-ready), *Shaharchá* (noun-small city), *Shahárcha* (adverb-like townspeople)

The stress of loan and borrowing words from English into the Uzbek language.

Many words are borrowed from English in the Uzbek language. For example *yumor* (humour), *menejment* (management), *koktetl* (cocktail). All the words borrowed from English are stressed the same as how it is stressed in their original language. However, adding an accented Uzbek suffix cause a stress shift as in this example: *metód* (method) – *metodgá* (to the method). Here -ga dative and accented suffix added to the borrowed word and the word stress shifted to it. [6]

Discussion

The comparative-contrastive analysis shows that in both languages (English vs Uzbek) the word stress has its main roles and peculiarities. There is a similarity in types of stress in these two languages as they both have dynamic word stress. Both have structure words and unstressed suffixes. Differences are in placement, position, shift, degrees, and compound words. In both languages, word stress plays an important role to distinguish meaning and grammatical structure. Also, English influenced a wide range of new borrowing words to the Uzbek language but its stress can be shifted if accented Uzbek suffix is added. This research can help learners to understand the word stress well in these two languages.

Conclusion

With the aid of comparison and contrast, generalization or universalization, differentiation, and specification techniques, some similar and different aspects between English and Uzbek languages were identified based on research conducted within the framework of the word accent to gain a clear understanding of the word stress and to prevent errors in it.

REFERENCES

1. S.F. Leontyeva. A Theoretical Course of English Phonetics. Moscow-2002
2. Abduazizov A. (1992) Phonology and morphology of the Uzbek language. – Tashkent; Gulyamov A. Ur in the Uzbek language. Tashkent “STU” -1947; Abdurahmanov H. From the history of Uzbek phonetics // Uzbekistan, Tashkent, 1963 №2; Jamolhonov H. Phonetics. Text of lectures. – Tashkent: TSPU Publishing House, 1999; Mamatov J. Reduction in the Uzbek language. NSU, Tashkent-2009. (Abduazizov A. O‘zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. Toshkent – 1992; G‘ulomov A. O‘zbek tilida urg‘u. Toshkent “SAGU” -1947; Abdurahmonov H. O‘zbek fonetikasi tarihidan // O‘zTA, 1963 №2; Jamolhonov H. Fonetika. Ma’ruzalar matni. T.:TDPU bosmaxonasi,1999; Mamatov J. O‘zbek tilida reduksiya. NDA, Toshkent-2009.)
3. A.A. Abduazizov. English Phonetics. A Theoretical Course. Tashkent- 2006
4. С. Салиджанов. Силлабическая, и акцентная структуры слова и их соотношение в разносистемных языках. (Сопоставительно-типологическое и экспериментально-фонетическое исследование на материале английского и узбекского языков.) Автореферат канд. диссертации. М., 1982.
5. A.C. Gimson. An Introduction to the Pronunciation of English. London, 1962, p. 216
6. Ona tili 11-sinf darsligi , 2-qism. Toshkent-2020, p. 17

UCHINCHI RENESANS SARI ILDAM QADAMLAR BILAN
(PIRLS xalqaro baholash dasturining ikkinchi davriyligiga tayyorgarlik).

Tuxtasinova Munira Ibragimovna,
Qo‘qon DPI doktoranti

Qurbonova Nazokatxon Iqboljon qizi,
Qo‘qon DPI talabasi
biloliddin19860419@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ta‘lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, milliy ta‘lim tizimini isloh qilish, ta‘lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish dasturlarini yaratishda qo‘l kelishi, sohada faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlar uchun uslubiy qo‘llanmalar yaratishda hamda ularning pedagogik va uslubiyot sohasidagi bilimlarini oshirish uchun foydalanishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: PIRLS, davriylik, sikl, xalqaro standartlar, IEA, renesans, kontent, til va matn elementlari, dunyoni tushunish, o‘qish savodxonligi.

O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim olayotgan umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari o‘qituvchilarining oldida ulkan maqsad qo‘yilgan bo‘lib, bu xalqaro baholash dasturlarida umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlash hisoblanadi. Ta‘lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, milliy ta‘lim tizimini isloh qilish, ta‘lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish bo‘yicha muammolarni aniqlash, xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish, boshlang‘ich sinflarda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanishning pedagogik xususiyatlari orqali ta‘lim samaradorligini oshirish omillarini aniqlash, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta‘lim samaradorligini oshirishda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish, bugungi kundagi boshlang‘ich ta‘lim xodimlari va o‘qituvchilari oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Faqat ushbu tadqiqotlarga tayyorgarlik jarayoni ayna davriylik yilida emas, balki muntazam ravishda tashkil etilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, matnlarning xarakteri va bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Har bir baholash davriyligining o'tkazilishi bilan PIRLS tadqiqotlari qamrov doirasining yangilanib borilishi tadqiqotda qatnashuvchi mamlakatlarga o'zlarining yangi g'oyalari va ularning o'quv dasturlari, standartlari, qamrov doiralari va yo'riqnomalari haqida eng oxirgi ma'lumotlar bilan tanishish imkonini beradi. Bu esa qamrov doiralari ta'limiy jihatdan mos bo'lishiga sharoit yaratib, har bir o'tkaziladigan baholash jarayonlarining bir-biriga bog'liqligini oshiradi va qamrov doiralari, topshiriqlar hamda tartiblarni yanada takomillashishiga xizmat qiladi. Ta'lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish, milliy ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish dasturlarini yaratishda qo'l kelishi mumkin. Tadqiqot materiallaridan umumta'lim maktablari boshlang'ich sinflari uchun pedagog kadrlar tayyorlovchi yo'nalishlar uchun, shuningdek, sohada faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlar uchun uslubiy qo'llanmalar yaratishda hamda ularning pedagogik va uslubiyot sohasidagi bilimlarini oshirish uchun foydalanishi mumkin.

Turli o'qish tarzi o'quvchilardan matn mazmunini turli xil usulda shakllantirishni taqozo etadi. PIRLS tadqiqoti odatda boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan qo'llaniladigan to'rt tushunish jarayonini baholaydi. Bu to'rtala tushunish jarayonlariga diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish; to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish; kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash; g'oyalar va ma'lumotni talqin qilish va uyg'unlashtirish kiradi. Mazkur jarayonlar chegarasidan o'qib, o'quvchilarga o'qib tushunish ko'nikmasini tekshirish va o'z qarashlarini o'zgartirish imkonini beradigan tushunish jarayonlari va strategiyalarini o'zlashtiradi. Bundan tashqari, o'quvchilarni o'qib tushunishlari uchun kerak bo'ladigan bilim va birlamchi tajribalari ularga tilni, matnlarni, dunyoni tushunishlariga yordam berib, ular bu bilim va ko'nikmalaridan foydalanib, biror material (yoki ma'lumot) haqidagi tushunchalarini tahlil qiladi. PIRLS xalqaro baholash dasturi har besh yilda bir marotaba tashkil etiladi. 2021 yildagi ishtirok O'zbek o'quvchilari uchun dastlabki qadam hisoblangan bo'lsa, keyingi besh yillikda o'quvchilarni ushbu tadqiqot dasturiga bosqichma bosqich tayyorlash, ya'ni 2-sinfdan boshlab 4-sinfgacha tayyorlash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu jarayonda nafaqat maktabda dars va to'garak mashg'ulotlari jarayonida, balki oilada ham kitobxonlik madaniyatini oshirish lozimdir. Buning uchun shahar va tuman Xalq ta'limi bo'limlari tasarrufida "Ota-onalar kitobxonlik madaniyati" markazlari tashkil etilishi, ota-onalar bilan hamkorlikda trening mashg'ulotlari tashkil etilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Uzviy va izchil ravishda keyingi besh yillikda, ya'ni

2022-2026 yillar oralig'ida boshang'ich sinf o'quvchilari va ularning ota-onalari bilan olib borilgan hamkorlik ijobiy natija berishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ina V.S. Mullis va Michael O.Martin. PIRLS 2021 tadqiqoti qamrov doirasi. Qo'llanma. TSB BX TA OMM matbaa bo'limi. Toshkent – 2021 yil.
2. Erkaboyeva, N. Sh, and Akbarov Sardorjan Sadiqjan Ugli. "Nclusive education and inclusive society." Asian Journal of Multidimensional Research 11.11 (2022): 10-14.
3. Tuhtasinova, M. I. "THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS IN ENHANCEMENT, ASSESSMENT AND DEVELOPMENT OF READING LITERACY OF PRIMARY STUDENTS." (2022): 213-214.
4. Tuxtasinova, Munira Ibragimovna, and Nozima Erkinovna Abdullayeva. "INCREASING AND IMPROVING READING LITERACY.(PIRLS)." INTERNATIONAL CONFERENCES. Vol. 1. No. 1. 2023.
5. Тухтасинова, Мунира Ибрагимовна, and Дилноза Муродовна Содирова. "ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ (PIRLS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА)." INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. Vol. 1. No. 9. 2022.
6. Sh.Ziyayev, DEVELOPMENT OF FUTURE IT TEACHERS' SKILLS BASED ON INTERNET TECHNOLOGIES//GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec.(2022).-С.314-317.
7. Aminovna, Feruza Turakulova. "Bolajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda "ustoz-shogird" ananasidan foydalanish tizimini takomillashtirish texnologiyasi." *ИЖТИМОЙЙ ФАНЛАРДА ИННОВАЦИЯ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ* (2022): 191-194.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЕ ВОПРОСОВ ПРИ ИНТЕГРИРОВАННЫЕ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СИСТЕМ К ЭЛЕКТРОРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫМ СЕТЯМ

Эргашев Азизжон Абдурасул ўғли-магистрант,
к.т.н., А.Г.Салиев-Научный руководитель.
Ташкентский Государственный Технический Университет
имени Ислама Каримова

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассмотрена организационно и технические вопросы при интегрировании фотоэлектрической системы в электрическую сеть, с учетом их выходных параметров. В качестве примера рассмотрена отклонений напряжения и частоты при параллельной работе их на нагрузку с учетом баланса мощности. Проанализирована параметры синхронной работы их трехфазной системе. Рассмотрена схема управления мощностью солнечной фотоэлектрической станции подключенную в электрическую сеть.

Ключевые слова: Солнечная фотоэлектрическая станция(СФЭС), параметры фотоэлектрической системы и сети, точка максимальной мощности(ТММ), коэффициент гармонических составляющих тока и напряжения, выходные параметры трехфазного инвертора.

1. Постановка вопроса.

Фотоэлектрическая система (ФЭС) которое преобразующая солнечную энергию в электрическую с помощью прямого преобразования и использования ее для частичного или полного покрытия электрических нагрузок потребителя и передачи ее в сеть.

ФЭС состоит из электрически соединенных фотоэлектрической батарей, контура потребления, а также компонентов, обеспечивающих механические соединения внутри системы и ее установку на месте эксплуатации.

Контур потребления ФЭС, соединенной с электrorаспределительных сетью (ЭРС), включают все инверторы (один или несколько), регулирующие устройства, нагрузка объекта для электроснабжения которого она установлена, компоненты, обеспечивающие электрические и механические соединения, аппараты защиты и коммутации, в том числе устройства коммутации с электrorаспределительной сетью. Также данный контур потребления может включать устройства накопления энергии.

При работе ФЭС должна быть обеспечена ее синхронизации с распределительной электрической сетью и должна соответствовать качество электроэнергии, отдаваемой ФЭС в нагрузку переменного тока на объекте, должна соответствовать требованиям действующего стандарта, предъявляемых к частоте, значениям и форме напряжения, симметрии напряжению эмиссии гармонических составляющих тока. Отклонение параметров от допустимых значений рассматривается как отклонение от нормальных режима работы.

ФЭС должна контролировать отклонения значений всех параметров качества генерируемой электроэнергии и реагировать соответствующим образом для синхронизации между ФЭС и ЭРС

- напряжения, ток и частота;
- диапазон рабочие напряжения;
- колебания напряжения;
- диапазон рабочей частоты;
- не синусоидальность напряжения и блока;
- коэффициент мощности :

Напряжение, ток и частота на выходе переменного тока ФЭС должна соответствовать параметрам ЭРС.

При нормальных условиях работы выходные напряжение переменного тока ФЭС не должно отличаться от номинального или согласованного значения напряжения более чем на 10%.

Диапазон рабочего напряжения на выходе переменного тока инвертора (ов) должен соответствовать допустимым отклонением номинального напряжения ЭРС, для того чтобы обеспечить правильное срабатывание защиты ФЭС при отклонении напряжения ЭРС от допустимых значение.

Функционирование ФЭС не должно проводить к возникновению колебания напряжения и фликера, превышающих уровни, установленные требованиями соответствующего раздела МЭК 61000-3-3 для систем номинальным током до 16А и МЭК/10 61000-3-5 для систем с номинальным током 16А и более.

Постоянная составляющая тока ФЭС, поступающего с вводов ФЭС в ЭРС, не должно превышать 1% от номинального значения выходного переменного тока инвертора.

Искажение формы выходного тока и напряжения ФЭС относительно формы тока и напряжения ЭРС должно быть по возможности минимальным. При повышенном уровне искажений качество генерируемой ФЭС электроэнергии может негативно влиять на другие оборудование, подключенное к ЭРС [1].

Допустимые коэффициенты гармонических составляющих тока и напряжения определяются характеристиками подключенных нагрузок аппаратов и существующей практикой ГОСТу 32144-2013.

Суммарный коэффициент гармонических составляющих тока должен быть менее 5% от номинального тока на выходе переменного тока инвертора, а значения коэффициентов отдельных гармонических составляющих (гармоник) должен быть менее значений, установленных в таблице 1 (пределах значения коэффициентов четных гармоник должны быть не менее чем на 25% меньше значений коэффициентов нечетных гармоник)

Таблица 1- допустимые значения коэффициентов гармонических составляющих тока

| Гармоники | Предельное допустимое значение, % от номинального тока на выходе переменного тока инвертора, менее |
|--------------------|--|
| Нечетные гармоники | |
| С 3-й по 9-ю | 4,0 |
| С 11-й по 15-ю | 2,0 |
| С 17-й по 21-ю | 1,5 |
| С 23-й по 33-ю | 0,6 |
| Четные гармоники | |
| Со 2-й по 8-ю | 4,0 |
| С 10-й по 32-ю | 2,0 |

Примечание-1 Измерение гармонических составляющих представляет собой сложную задачу, поскольку искажения формы напряжения могут вызвать значительные искажения формы тока. Необходимо отделить гармоники тока на выходе из инвертора от гармоник тока, вызванных гармониками напряжения, присутствующими в электросредительной сети независимо от подключения системы.

Значение коэффициента мощности ФЭС при отстающим (индуктивном) токе должно быть более 0,9 при выходной мощности переменного тока инвертора более 50% номинального значения.

ФЭС должна контролировать отклонения значений всех параметров качества генерируемой электроэнергии и отключается от ЭРС в установленном порядке при выходе значений этих параметров за допустимые пределы.

В случае прерывания напряжения в ЭРС ФЭС должна быть отключена от ЭРС в течении нормируемого интервала времени, независимо от наличия нагрузок, подключенных к ФЭС, или других генерирующих устройств.

ФЭС должна быть отключена от ЭРС, если значения напряжения ЭРС сети U выедет за пределы диапазонов, указанных в таблице 2, в процентах от номинального значения напряжения 230/400 В или согласованного напряжения. ФЭС должна обнаруживать отклонения напряжения от нормы и отключаться за указанное в таблице 2 время.

Таблица 2

| Напряжение (в точке соединения с электрораспределительной сетью) | Максимальное срабатывание защиты |
|--|----------------------------------|
| $U < 0,5U_0$ | 0,1 |
| $50 \% \leq U < 85\%$ | 2,5 |
| $85\% \leq U < 110\%$ | Непрерывная работа |
| $110 \% \leq U < 135\%$ | 2,0 |
| $135 \% \leq U$ | 0,55 |
| Время срабатывания определяется как интервал с момента обнаружения отклонения напряжения электрораспределительной сети от нормы до момента фотоэлектрической системы. Примечание- U_0 - напряжение, равное стандартному номинальному напряжению $U_{ном}$ или напряжению согласно договорным условиям (согласованное напряжение U_c) | |

ФЭС должна быть отключена от ЭРС если отклонение частоты ЭРС превысит $\pm 0,2$ Гц.

При отклонении частоты на $\pm 0,1$ Гц от номинального значения ФЭС должна быть отключена от ЭРС в течении 0,2 сек. Задержка срабатывания устанавливается для того, чтобы избежать неоправданного срабатывания защиты ФЭС при непродолжительных отключениях частоты от нормы в ЭРС-

2.Подключение фотоэлектрических систем к электрораспределительной сеть с учетом их выходных параметров.

Подключений солнечных фотоэлектрических систем к распределительной сети с учетом их параметров показывает, что потенциал солнечных фотоэлектрических инверторов поддерживать номинальное напряжение и повышать эффективность их рабочих режимов [2].

Основываясь на типах солнечных фотоэлектрических станций определено, что следует внедрить алгоритм максимальной выдаче электроэнергии и

управления мощностью от солнечных фотоэлектрических станций, подключенных распределительным электросетям.

Фотоэлектрическая система состоит из солнечных батарей, а также инвертора, подключенного к сети, вся вырабатываемая электроэнергия отдается в внешнюю сеть. Когда питание от внешней сети пропадает, то и выработка электроэнергии солнечными батареями также прекращается. Её преимущество – высокая эффективность и высокая надежность.

Принцип работы фотоэлектрической системы: солнечная батарея преобразует солнечную радиацию в электрическую энергию постоянного тока, в дневное время с помощью контроллеров заряжается аккумуляторная батарея (если она предусмотрено). Инвертор преобразует напряжение постоянного тока в переменный ток.

Общее суточное электропотребление системы производится для нагрузок, использующих постоянный ток, и отдельно для нагрузок переменного тока, поскольку нужно будет учитывать и потери в инверторе, составляющие 5-10%.

Мощность инвертора подбирается, исходя из суммарной мощности подключенных одновременно электроприемников плюс не менее 25% запас мощности. Количество необходимых солнечных модулей зависит от размера площади для размещения модулей, требуемого количества электроэнергии, а также стоимости.

Если необходимо увеличивать выработку энергии солнечными батареями то нужно использовать МРРТ со сложением за точкой максимальной мощности (ТММ) солнечной батареи.

Типичный МРРТ-контроллер постоянно отслеживает ток и напряжение на солнечной батарее, перемножает их значения и определяет пару ток-напряжение, при которых мощность солнечной батареи будет максимальной. Встроенный процессор также следит на кой стадии заряда и сходится АБ (наложение, насыщение, выравнивание, поддержка), и на основании этого определяет, какой ток должна подаваться в неё. Одновременно процессор может давать команду на индикацию параметров на что, хранение данных, и т.п.

Точка максимальной мощности (ТММ) может вычисляться разными способами. Методы поиска ТММ тоже различны. Положение ТММ зависит от освещенности панелей, температуры, разнородности используемых панелей и т.д. контроллер периодически пытается немного «отойти» от найденной на предыдущей стадии точки в обе стороны, и если мощность при этом увеличивается, то он переходит на работу в этой точке. Теоретически, при поиске ТММ теряется немного энергии, но это потеря очень незначительна, по сравнению с той дополнительной энергией, которую обеспечивает МРРТ-контроллер.

Количество дополнительно полученной энергии при этом трудно определить однозначно. Основными факторами, влияющими на дополнительную выработку, являются температура и степень заряженности АБ. Наибольшая добавка к выработке будет при низких температурах панели в разряженных батареях рис.1[3].

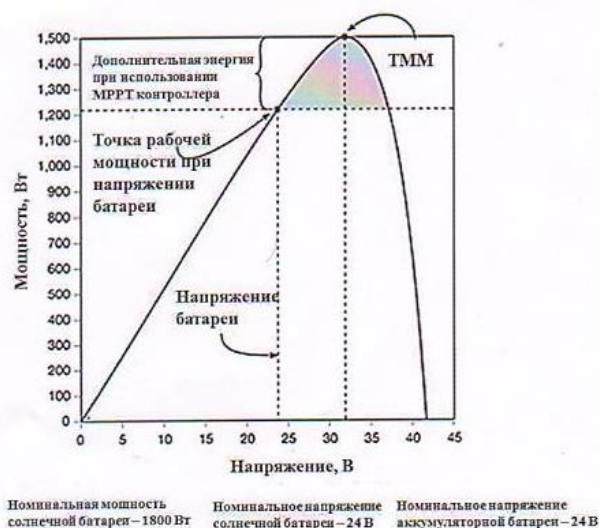


Рис 1. Количество дополнительно полученной энергии при использовании МРРТ-контроллера

2.1. Отклонение напряжений фотоэлектрической системы подключенные к электрическую сеть.

На основании вышеизложенных, рассмотрим управления напряжения фотоэлектрической системы посредством составления баланса мощности. Одним из основных параметров электрической энергии является отклонение напряжения, которое не должно превышать определенного значения, а допустимые значения отклонения указаны в нормативных документах. Отклонение напряжения выражается следующей формулой [4].

$$\Delta U_0 = \frac{U_{от} - U_T}{U_c} \cdot 100\% \quad (1)$$

где ΔU_0 -отклонение напряжения (В) при подключении сети ФЭС:

U_c -сетевые напряжение (В);

$U_{от}$ -напряжение в общей точки подключения.

Параметры ФЭС зависимости от номинального напряжения при подключении в сети можно снять с помощью измерительных приборов и определить от нормативных данных.

Аналогично можно провести измерено по частоте, где можно определить различия между частотой инвертора ФЭС, сети и номинальной частотой.

Для повышения мощности, которую солнечная фотоэлектрическая станция передает в сеть, электрическая сеть был изучена в соответствии требованиям теории сетей.

Поток мощности переменного тока между двумя источниками показан на рис 2.

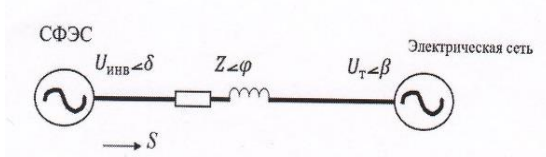


Рис2. Поток переменного тока между солнечной фотоэлектрической станцией и электросетью

На рисунке показаны два источника питания, подключенные через резистор $Z=R+jX$

$$\text{где } |Z| = \sqrt{R^2 + x^2} \quad (2)$$

$$\varphi = \tan^{-1} \cdot \left(\frac{x}{R}\right); \quad (3)$$

Источник 1 и 2 относятся к солнечной фотоэлектрической станции и к электросети, соответственно.

Источник 1 представлен как $U_{инв} \angle \delta$, источник 2 представлен как $U_T \angle \beta$ где: U -среднеквадратичное значение напряжения, расположение угловых меток указывает на то, что эти величины находятся в векторной форме.

Если мощность передается от источника 1 к источнику 2 через резистор Z , а ток I , это можно выразить следующим образом.

$$I = \frac{U_{инв} \angle \delta - U_T \angle \beta}{R + jx} = \frac{U_{инв} \angle \delta - U_T \angle \beta}{Z \angle \varphi} \quad (4)$$

$$S = \frac{U_{инв}^2}{Z} \cos \varphi - \frac{U_{инв} \cdot U_T}{Z} \cos(\delta - \beta - \varphi) + j \left(\frac{U_{инв}^2}{Z} \sin \varphi - \frac{U_{инв} \cdot U_T}{Z} \sin(\delta - \beta - \varphi) \right) \quad (5)$$

$$P = \frac{U_{инв}^2}{Z} \cos \varphi - \frac{U_{инв} \cdot U_T}{Z} \cos(\delta - \beta - \varphi); \quad (6)$$

$$Q = \frac{U_{инв}^2}{Z} \sin \varphi - \frac{U_{инв} \cdot U_T}{Z} \sin(\delta - \beta - \varphi) \quad (7)$$

При напряжении распределительной сети 0,4 кВ фазное напряжение составляет 220 В, получена реалистичная оценка угла нагрузки как $\beta=0^0$.

Если предположить, что активное сопротивление соединения между солнечной фотоэлектрической станции и электросети близко к нулю, рассеяние мощности вокруг активной мощности также соответственно равно нулю. С учетом вышеизложенного можно сделать следующие установки в низковольтные распределительные электрические сети:

- передаваема активная мощность в основном зависит от угла нагрузки;
- передаваемая реактивная мощность в основном зависит от квадратного корня из выходного напряжения инвертора $U_{инв}$.

Поскольку низковольтные распределительные электросети обладает более активным свойством, напряжение электросети больше зависит от активной мощности, чем от реактивной мощности.

Обычно инверторы, подключенные к сети, управляются вместе с алгоритмом МРРТ в качестве источника питания. Мощность передаваемая через инвертор характеризуется напряжением переменного тока (U), поступающим от солнечных модулей (рис 3).

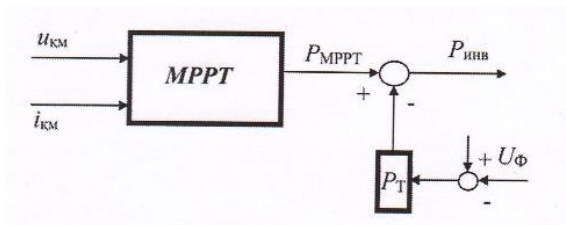


Рис 3.Блок-схема снижения активной мощности на выходе инвертора

$$P_{инв} = P_{МРРТ} - P_{Т} = P_{МРРТ} - K(U - U_{ф}) \quad (8)$$

где k -коэффициент, определяется отношением мощности, которая должна быть уменьшения в определенном диапазоне, к изменяемому напряжению, $U \geq U_{ср}$ и $P_{инв} \geq 0$;

$P_{МРРТ}$ -мощность в единицах максимальной кВт, передаваемая солнечными модулями (ниже определенного количества солнечной радиации);

$U_{ср}$ -величина напряжения, определяемая мощностью , которую необходимо уменьшить. В случае $U \leq U_{ср}$ $P_{МРРТ}$ продолжит передаваться в сеть через инвертор.

В соответствии с алгоритмом ТММ программа определяет мгновенные значение тока ($I_{км}$) и напряжения ($U_{км}$) от солнечных модулей, вычисляет мгновенные значение мощности ($P_{км}$), проходящей через солнечные модули.

Затем она определяет значения тока и напряжения, проходящие через солнечные модули в следующий момент времени, и вычисляет мощность в тот же момент времени. На основе обнаруженных различий отправляется информация для уменьшения или увеличения значения напряжения, поступающего от солнечных модулей.

2.2. Параметры синхронной работы солнечной фотоэлектрической станции и их изменение с параметрами распределительных сетей.

Солнечная фотоэлектрическая станция может работать синхронно с сетью, в том числе в условиях изменения выходных параметров инвертора и в режиме «Antislanding».

Одним из основных условий передачи мощности СФЭС в распределительную сеть является соответствие параметров мощности, передаваемой через инвертор, параметрам сетевого питания.

В трехфазной системе, если изменения напряжения является синусоидальным, модуль напряжения и скорость изменения остаются постоянными.

$$U_{abc} = \begin{bmatrix} U_a \\ U_b \\ U_c \end{bmatrix} = U \begin{bmatrix} \cos(\omega t + \varphi) \\ \cos(\omega t - \frac{2\pi}{3} + \varphi) \\ \cos(\omega t + \frac{2\pi}{3} + \varphi) \end{bmatrix} \quad (9)$$

В методе «симметричных составляющих» параметры симметричных линий электропередачи делятся на три части: положительную, отрицательную и нулевую последовательность, с учетом вышеизложенным, можно использовать уравнение уравнение вырешающие тока и напряжения:

$$\begin{bmatrix} i_0 U_0 \\ i_1 U_1 \\ i_2 U_2 \end{bmatrix} = \frac{1}{3} \begin{bmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & a & a^2 \\ 1 & a^2 & a \end{bmatrix} \begin{bmatrix} i_a V_a \\ i_b V_b \\ i_c V_c \end{bmatrix} \quad (10)$$

где $a = e^{j120^\circ}$ и числа 0,1,2-представляют собой нулевую, положительную и отрицательную последовательности соответственно.

В электрических сетях системы пассивной защиты с высоким током, низким или высоким напряжением и низкой или высокой частотой препятствуют работе инвертора СФЭС. При этом система должна использовать «Antislanding» защиту (рис 4).

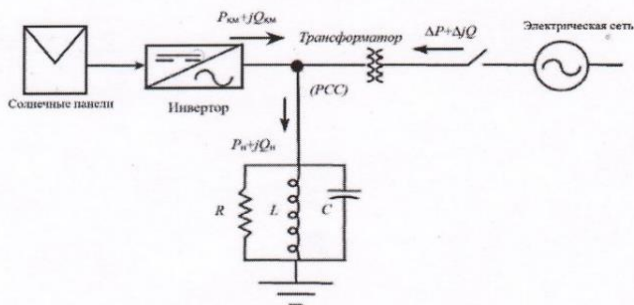


Рис.4. Схема питания СФЭС, подключенная к сети

Выходной ток инвертора, подключенного к сети, подается от солнечной панели. Диодные устройства с концентрацией катушки L1 выполняют функцию изменения постоянного напряжения с одного значения на другое. Конденсатор C и диоды S1, S2, S3,...S6 составляют основу трехфазного инвертора. Содержание процесса выражается путем анализа выходных факторов, таких как L, LC, RiLCL, а также работы индуктивной катушки.

Рассмотрим векторную диаграмму сетевого выражения и угла нагрузки (δ) (рис 5).

Зависимость выходного напряжения (E), выходного тока инвертора (I), падения напряжения на индуктивном резисторе ($\Delta E = jX_s I - j\omega LI$) и составляющей сетевого напряжения (U) принимается за основу.

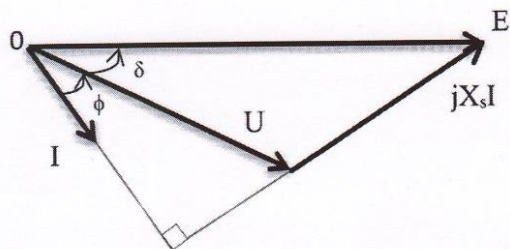


Рис.5. Векторная диаграмма сетевого напряжения (U) и угла нагрузки (δ)

где ϕ -угол между напряжением сети и выходным током инвертора.

δ -угол нагрузки, угол между напряжением сети и выходным напряжением инвертора.

Из векторной диаграммы (рис 5) получены следующие выражения:

$$\vec{E} = \vec{U} + jX_s I \quad (11)$$

$$E \sin(\delta) = X_s \cdot I \cos(\phi) \quad (12)$$

Измерение напряжения в точке подключения СФЭС к электросети проводятся в два этапа:

- а) значение передачи мощностью в сеть СФЭС равно нулю и
- б) значение составляющие не рано нулю

Когда, передавая мощность составляет определенной величины проводится изменением в точке подключение СФЭС в сеть (при том измерения проводится по каждому фазе) и определяет процентном соотношении изменение в каждой фазе распределительном сети. Она не должно выходить за пределы предусмотренной нормы.

3. Способы управления мощностью СФЭС, подключенной к распределительной сети.

Рассмотрим систему состоящей из фотоэлектрических модулей (PV), преобразователя ДС/АС с МРРТ, трехфазного инвертора, устройства контроля активной и реактивной мощности.

Схема управления состоит из двух частей: первая часть регулирует активную мощность, передаваемую в сеть через угол нагрузки (δ). Вторая часть регулирует реактивную мощность через значение выходного напряжения инвертора (E) (рис.7)

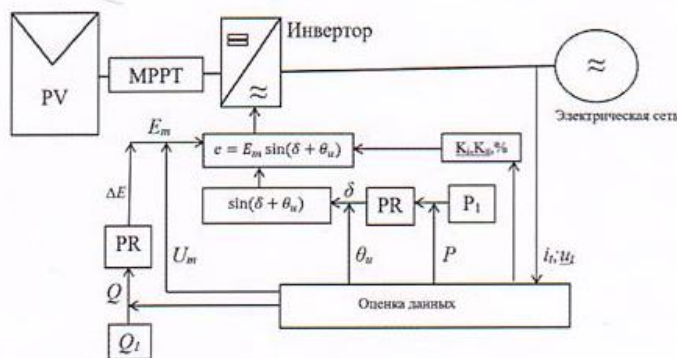


Рис.7. Схема управления мощностью СФЭС, подключенная к трехфазному источнику питания

Активная мощность (P), передаваемая в сеть через инвертор, выражена следующем образом:

$$P = UI_{cos} = \frac{UE}{X_s} \sin(\delta) \quad (13)$$

Реактивная мощность (Q), передаваемая инвертором в сеть, выражается следующем образом:

$$Q = \frac{UE}{X_s} \cos(\delta) - \frac{U^2}{X_s} = \frac{U}{X_s} (E \cos \delta - U) \quad (14)$$

Как показано на рис 7, устройство управления сравнивает предложенную векторную мощность (Q) с реактивной мощностью (Q) передаваемой в сеть. Разница реактивной мощности в результате сравнения проходит через выпрямитель PR и добавляется к амплитуде сетевого напряжения [$U_m = \text{const}$]. Полученное значение является значением амплитуды (E_m) выходного напряжения инвертора. С другой стороны, устройство управления сравнивает выходящую из инвертора активную мощность (P) с требуемой активной мощностью (P_1).

Разница активной мощности проходит через другой выпрямитель PR, и эта разница создает угол нагрузки (δ). Угол нагрузки в свою очередь, влияет на разность фаз (Θ_u) между напряжением и разность фаз ($\delta + \Theta_u$) выходного напряжения инвертора. В результате выходное напряжение (e) инвертора ДС/АС определяется путем умножения амплитуды выходного напряжения инвертора (E) на разность фаз $\sin(\delta + \Theta_u)$.

По мере увеличения температуры окружающей среды можно наблюдать снижение эффективности СФЭС, в то время увлечение реактивной мощности, производимой СФЭС.

Выводы

1. Рассмотрен алгоритм определения точки максимальной мощности (ТММ) для инверторов солнечных фотоэлектрических станций, подключенные к распределительной сети, в результате чего появилось возможность управлять мощностью.

2. Установлено, что инвертор солнечной фотоэлектрической станции, подключенной к электрическую сеть может обеспечить реактивную мощность, что дает возможность контролировать реактивную мощность, передаваемую через инвертор.

3. На основании вышеизложенных, можно разработать компьютерная программа обеспечивающая контролировать суточные режимы работы солнечной фотоэлектрической установки, подключенной к распределительной электросети, в результате чего создается баланс мощности, основанной на мощности потребителя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Системы фотоэлектрические. Подключение к распределительным электрическим сетям. ГОСТ Р МЭК 61727-2016.
2. Коволенко А.П. Проектирование солнечных фотоэлектрических станций для систем электроснабжения промышленных предприятий. Актуальные проблемы энергетики, 2017г. Стр 340-343.
3. В.В.Бессель, В,Г,Кучеров, Р.Д.Мингаллева. изучение солнечных фотоэлектрических элементов. Учебно-методические пособие,-Москва, 2016 стр 44-47.
4. А.И.Тураев. Обоснование подключения солнечной фотоэлектрической станции к распределительным сетям системы электроснабжения сёл. Автореферат диссертации доктора философа (PhD) по техническим наукам,- Ташкент, 2021 стр 25-42.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI XO‘JALIGI

Chorshanbiyev Boyto‘ra

(Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti
“Matematika, tabiiy-gumanitar fanlar” kafedrası o‘qituvchisi)
va Ollomurodov Nurali (Denov shahar tadbirkorlik
va pedagogika instituti o‘qituvchisi)

ABSTRACT

Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davri xo‘jaligi haqida ko‘plab qiziqarli ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan. Ushbu ma‘lumotlar orqali o‘sha davr xo‘jaligi haqida o‘z tasavvuringizni boyitishingiz mumkin.

Keywords: Obirahmat, Mazdahin, Bozor, Korand, Nahri jadid, Damashq, Qohira, Bag‘dod, Sultoniya, Sheroz, Obikor, qo‘riq yer, bo‘z yer, sayilgoh, chorbog‘.

Amir Temur va Temuriylar davri xo‘jaligining iqtisodiy hayotida dehqonchilik asosiy o‘rin tutgan. Shu bois Amir Temur va Temuriylar dehqonchilikning bosh omili bo‘lgan sug‘orish ishlariga katta ahamiyat berishgan. XIV asrning oxiri-XV asrning dastlabki yarmida Movarounnahr va Xurosonning talay hududlarida bir qancha sug‘orish tarmoqlari qazilib foydalanishga topshirilgan. Ularga misol tariqasida suv omborlari-bandlar, turlicha korizlar, va har xil hovuzlar qurilib, suv tanqis hisoblangan viloyat va vohalar, shahar, qishloqlarning suv ta‘minoti tubdan yaxshilangan. Qo‘riq va bo‘z yerlar o‘zlashtirilib, obikor yerlarning maydoni kengaytirilgan. Yangi-yangi qishloqlar, Chorbog‘lar va sayilgoh bo‘stonlar barpo etiladi.¹ Amir Temur Samarqand vohasi, poytaxt va uning tevarak atrofini obod etilishiga alohida e‘tibor bergan. Obirahmat, Mazdahin, Bozor, Korand va Nahri jadid kabi sug‘orish tarmoklari orqali obod etilgan qishloqlarning soni 72 taga yetgan. Yangi qishloqlarning bir qismi

¹ Ahmedov B. Amir Temur haqida hikoyalar. – T., “Yozuvchi”. 1998-yil. 54-bet.

Sharqning mashhur shaharlari: Damashq, Qohira, Bag‘dod, Sultoniya va Sheroz nomlari bilan ulug‘langan.¹

Sohibqiron Xuroson, Eron, Kavkaz va boshqa viloyatlarda ham bir qancha yirik sug‘orish ishlarini amalga oshirgan. Uning farmoni bilan Murg‘ob daryosidan 20 dan ortiq sug‘orish tarmoqlari qazilib, Marv vohasi qayta obod etilgan. 1401 yil Kavkazning Baylaqon mavzeida Arake daryosidan chiqarilgan Barlos kanali zamonasining yirik irrigatsiya inshootlaridan biri bo‘lgan. Kanalning uzunligi 10 farsax (60-70 km) bo‘lib, kemalar qatnay olgan.²

Shohrux va Ulug‘bek hukmronligi davrida ham sug‘orish ishlari yanada kengaygan. Dashtlarga suv chiqarilib, bo‘z yerlar o‘zlashtirilgan. Xususiy sohibkorlar esa, hatto bir–ikki yil davomida soliq va to‘lovlardan ozod etilgan. Bu davrda Temuriylar Samarqand, Qashqadaryo, Marv vohalari, Tus vodiysi va Xirotda yirik sug‘orish inshootlari barpo etilib, dehqonchilik maydonlarining suv ta‘minotini tubdan yaxshilashgan.

Amir Temur va Temuriylar davrida mulkchilik munosabatlari yanada takomillashgan. Mulkning, asosan, 4 shakli: mulki devon (davlat yerlari), mulk (xususiy yerlar), mulki vaqf (madrasa va masjidlar tasarrufidagi yerlar) va jamoa yerlari bo‘lgan. Yerlarining katta qismi davlat mulki hisoblangan, ularni «suyurg‘ol» yoki «tarxon» tarzida in‘om qilish keng tarqalgan. Tarxonlik amirlar, beklar, saroy amaldorlari, sayyidlar va boshqa yuqori tabaqa vakillariga berilgan.

Amir Temurning bunyodkorlik sohasidagi amalga oshirgan ishlari, shaharlarni har tomonlama yangilash, bog‘-rog‘lar, masjid-u ko‘priklar qurish bilan bir qatorda mamalakatdagi ilm ahliga berilgan yuksak e‘tibor mana bir necha asrlar o‘tsa-da biz yosh avlodlarga ibrat bo‘lib kelmoqda. Davlatimiz rahbarining ham ana shunday islohotlari nafaqat mamlakatimiz aholisi orasida, balki butun dunyoda yuksak e‘tirofga etilmoqda.

¹ С. Саиддосимов, А Ахмедов, Б. Ахмедов. Амир Темур жаҳон тарихида.Т., “Шарқ”. 2001-й. 98 -б.

² Темур тузуклари. Т., “Шарқ”. 2005-й 79-бет.

Ko‘plab yozma manbalarning ma’lumot berishicha, o‘z davrining yirik harbiy va davlat boshlig‘i bo‘lgan Amir Temur siyosiy, huquqiy asoslarga ega bo‘lgan ulkan davlat barpo etgan edi.¹

Misol uchun, “Tuzuklar”da keltirilishicha Amir Temurga piri Abu Bakr Zayniddin Toyobodiy shunday o‘git beradi: “Agar har narsani va har kimni o‘z martabasida saqlay olmasang, saltanatingga bundan ko‘p xalal va ziyon yetgay. Demak, har kimning qadr-qiyamatini, tutgan mavqeini va har narsaning o‘lchovini belgilab olishing va shunga muvoffiq ish tutishing kerak.”²

Shuningdek, “Tuzuklar”da Amir Temurning boshqaruv faoliyatini kuchli nazorat qilish, odamlardan unumli foydalanish, ularni o‘z atrofiga to‘plash va birlashtirish, katta-kichik tadbirlarni tashkil qilish borasida tutgan yo‘li haqidagi ma’lumotlar ham saqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Темур тузуклари. Т., “Шарқ”. 2005-й 79-бет.
2. Ahmedov B. Amir Temur haqida hikoyalar. – Т., “Yozuvchi”. 1998-yil. 54-bet.
3. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи.36- bet.
4. С. Саиддосимов, А Ахмедов, Б. Ахмедов. Амир Темур жаҳон тарихида.Т., “Шарқ”. 2001-й. 98 -б.

¹ Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи.36- bet.

² Ahmedov B. Amir Temur haqida hikoyalar. – Т., “Yozuvchi”. 1998-yil. 54-bet

СЕМЬЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Хасанова Гузалия Бахтиёровна,
Ассистент кафедры Межфакультетские дисциплины
Джизакский филиал Национального
Университета Узбекистана

Холмирзаев Нурислом Бахром ўғли,
Иброхимов Шертой Норбой ўғли,
Студенты 2 курса направления «Экономика»
Джизакский филиал Национального
университета Узбекистана
E-mail: guzaliah118@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена роль семьи в процессе воспитания подрастающего поколения. Показана важность института семьи в выполнении воспитательной функции и сохранении общего жизненного тонуса личности. Семья является одним из главных институтов социализации личности, а внутрисемейные отношения играют особую роль в формировании личности. В семье человек получает первый опыт социального взаимодействия. Семья подготавливает ребенка к жизни, является его первым и глубоким источником социальных идеалов.

Ключивые слова: семья, функции семьи, формирование личности, воспитание, социализация.

ВВЕДЕНИЕ

В процессе формирования личности семья играет главенствующую роль. Именно в семье человек начинает делать свои первые шаги навстречу познанию мира. На родителях лежит большая ответственность за формирование у ребенка взглядов на жизнь, нравственных ценностей. Конечно, окружающий мир тоже влияет на личность, но становление начинается в семье. Как говорил Фамусов, герой комедии А.С. Грибоедова «Горе от ума»: «Не надобно другого образца, когда в глазах пример отца». Одной из важнейших функций семьи является воспитательная. Для нормального, полноценного развития ребенка семью нельзя заменить никакими другими институтами или общественными учреждениями.

Если до трех лет ребенок лишен достаточного внимания, заботы и тепла, непосредственного эмоционального контакта со стороны взрослыми и прежде всего с матерью, то формирование многих социально значимых качеств детей растягивается на продолжительное время, а в некоторых случаях блокируется полностью, становится невозможным [1, с. 74].

Задачи семьи состоят в том, чтобы:

- создать максимальные условия для роста и развития ребенка;
- стать социально-экономической и психологической защитой ребенка;
- передать опыт создания и сохранения семьи, воспитания в ней детей и отношения к старшим;
- научить детей полезным прикладным навыкам и умениям, направленным на самообслуживание и помощь близким;
- воспитать чувство собственного достоинства, ценности собственного “я”.

Целью семейного воспитания является формирование таких качеств личности, которые помогут достойно преодолеть трудности и преграды, встречающиеся на жизненном пути. Развитие интеллекта и творческих способностей, первичного опыта трудовой деятельности, нравственное и эстетическое формирование, эмоциональная культура и физическое здоровье детей, их счастье – все это зависит от семьи, от родителей, и все это составляет задачи семейного воспитания. Именно родители – первые воспитатели – имеют самое сильное влияние на детей. Еще Ж.-Ж. Руссо утверждал, что каждый последующий воспитатель оказывает на ребенка меньшее влияние, чем предыдущий.[2]

АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Семейное воспитание более эмоционально по своему характеру, чем любое другое воспитание, ибо «проводником» его является родительская любовь к детям, вызывающая ответные чувства детей к родителям». Рассмотрим влияние семьи на ребенка.

1. Семья выступает как основа чувства безопасности. Отношения привязанности важны не только для будущего развития взаимоотношений – их непосредственное влияние способствует снижению чувства тревоги, возникающего у ребенка в новых или в стрессовых ситуациях. Так, семья обеспечивает базисное чувство безопасности, гарантируя безопасность ребенка при взаимодействии с внешним миром, освоении новых способов его исследования и реагирования. Кроме того, близкие являются для ребенка источником утешения в минуты отчаяния и волнений.

2. Важными для ребенка становятся модели родительского поведения. Дети обычно стремятся копировать поведение других людей и наиболее часто тех, с

которыми они находятся в самом близком контакте. Отчасти это сознательная попытка вести себя так же, как ведут себя другие, отчасти это неосознанная имитация, являющаяся одним из аспектов идентификации с другим.

Похоже, что аналогичные влияния испытывают и межличностные отношения. В этой связи важно отметить, что дети учатся у родителей определенным способам поведения, не только усваивая непосредственно сообщаемые им правила (готовые рецепты), но и благодаря наблюдению существующих во взаимоотношениях родителей моделей (примера). Наиболее вероятно, что в тех случаях, когда рецепт и пример совпадают, ребенок будет вести себя так же, как и родители.

3. Семья - играет большое значение в приобретении ребенком жизненного опыта. Влияние родителей особенно велико потому, что они являются для ребенка источником необходимого жизненного опыта. Запас детских знаний во многом зависит от того, насколько родители обеспечивают ребенку возможность заниматься в библиотеках, посещать музеи, отдыхать на природе. Кроме того, с детьми важно много беседовать.

Дети, жизненный опыт которых включал широкий набор различных ситуаций и которые умеют справляться с проблемами общения, радоваться разносторонним социальным взаимодействиям, будут лучше других детей адаптироваться в новой обстановке и положительно реагировать на происходящие вокруг перемены.

4. Семья выступает важным фактором в формировании дисциплины и поведения у ребенка. Родители влияют на поведение ребенка, поощряя или осуждая определенные типы поведения, а также применяя наказания или допуская приемлемую для себя степень свободы в поведении. У родителей ребенок учится тому, что ему следует делать, как вести себя.

5. Общение в семье становится образцом для ребенка. Общение в семье позволяет ребенку вырабатывать собственные взгляды, нормы, установки и идеи. Развитие ребенка будет зависеть от того, насколько хорошие условия для общения предоставлены ему в семье; развитие также зависит от четкости и ясности общения в семье.

Принципы семейного воспитания

Принципы воспитания – практические рекомендации, которыми следует руководствоваться, что поможет педагогически грамотно выстраивать тактику воспитательной деятельности.

Исходя из специфики семьи как персональной среды развития личности ребенка, должна быть выстроена система принципов семейного воспитания:

- - дети должны расти и воспитываться в атмосфере доброжелательности и любви;
- - родители должны понять и принять своего ребенка таким, каков он;
- - воспитательные воздействия должны строиться с учетом возрастных, половых и индивидуальных особенностей;
- - диалектическое единство искреннего, глубокого уважения к личности и высокой требовательности к ней должно быть положено в основу семейного воспитания;
- - личность самих родителей – идеальная модель для подражания детей;
- - воспитание должно строиться с опорой на положительное в растущем человеке;
- - все виды деятельности, организуемые в семье, должны быть построены на игре;
- - оптимизм и мажор – основа стиля и тона общения с детьми в семье.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

К важнейшим принципам современного семейного воспитания можно отнести следующие: целенаправленности, научности, гуманизма, уважения к личности ребенка, планомерности, последовательности, непрерывности, комплексности и систематичности, согласованности в воспитании. Рассмотрим их более подробно.

Принцип целенаправленности.

Воспитание как педагогическое явление характеризуется наличием социально-культурного ориентира, который представляет собой и идеал воспитательной деятельности, и ее предполагаемый результат. В значительной степени современная семья ориентируется на объективные цели, которые формулируются в каждой стране как главный компонент ее педагогической политики. В последние годы в качестве объективных целей воспитания выступают непреходящие общечеловеческие ценности, изложенные в Декларации прав человека, Декларации прав ребенка, Конституции.

Субъективную окраску целям домашнего воспитания придают представления конкретной семьи о том, какими она хочет вырастить своих детей. В целях воспитания семья также учитывает этнические, культурные, религиозные традиции, которым она следует.

Принцип научности. В течение веков домашнее воспитание зиждилось на житейских представлениях, здравом смысле, традициях и обычаях, передаваемых из поколения в поколение. Однако в последнее столетие педагогика, как и все человековедческие науки, продвинулась далеко вперед. Получено много научных данных о закономерностях развития ребенка, о

построении воспитательного процесса. Осмысление родителями научных основ воспитания помогает им добиться более высоких результатов в развитии собственных детей. Ошибки и просчеты в семейном воспитании связаны с непониманием родителями азов педагогики и психологии. Незнание возрастных особенностей детей приводит к использованию случайных методов и средств воспитания.

Принцип уважения к личности ребенка – принятие ребенка родителями как данность, таким, каков он есть, со всеми особенностями, специфическими чертами, вкусами, привычками безотносительно к каким бы то ни было внешним эталонам, нормам, параметрам и оценкам. Ребенок пришел в мир не по своему желанию и хотению: в этом «повинны» родители, поэтому не следует смотреть на то, что малыш в чем-то не оправдал их ожидания, а уход за ним «съедает» много времени, требует самоограничения, терпения, выдержки и т.п. Родители «наградили» ребенка определенной внешностью, природными задатками, особенностями темперамента, окружили вещной средой, используют в воспитании те или иные средства, от чего зависит процесс формирования черт характера, привычек, чувств, отношения к миру и многое другое в развитии малыша.

Принцип гуманности – регламентация отношения взрослых и детей и предположение, что эти отношения строятся на доверии, взаимном уважении, сотрудничестве, любви, доброжелательности. В свое время Януш Корчак высказал мысль о том, что взрослые пекутся о собственных правах и негодуют, когда на них кто-то посягает. Но они обязаны уважать права ребенка, такие, как право на знание и незнание, право на неудачи и слезы, право на собственность. Одним словом, право ребенка быть тем, что он есть, – его право на текущий час и сегодняшний день.

ОБСУЖДЕНИЕ

К сожалению, у родителей достаточно распространена позиция по отношению к ребенку – «стань таким, как я хочу». И хотя делается это из хороших побуждений, но по существу это пренебрежение к личности ребенка, когда во имя будущего ломается его воля, гасится инициатива.

Принцип планомерности, последовательности, непрерывности – развертывание домашнего воспитания в соответствии с поставленной целью. Предполагается постепенность педагогического воздействия на ребенка, причем последовательность и планомерность воспитания проявляются не только в содержании, но и в средствах, методах, приемах, отвечающих возрастным особенностям и индивидуальным возможностям детей. Воспитание представляет собой процесс длительный, результаты которого «прорастают» не

сразу, часто много времени спустя. Однако бесспорно, что они тем реальнее, чем планомернее и последовательнее осуществляется воспитание ребенка.

К сожалению, родители, особенно молодые, отличаются нетерпением, зачастую не понимая, что для формирования того или иного качества, свойства ребенка необходимо многократно и разнообразно воздействовать на него, они желают видеть «продукт» своей деятельности «здесь и сейчас». Не всегда в семье понимают, что ребенка воспитывают не только и не столько слова, но вся среда родного дома, его атмосфера, о чем мы говорили выше. Так, ребенку говорят об аккуратности, предъявляют требования к порядку в его одежде, в игрушках, но одновременно он изо дня в день видит, как папа небрежно хранит свои бритвенные принадлежности, что мама не вешает в шкаф платье, а бросает его на спинку стула... Таким образом действует так называемая «двойная» мораль в воспитании ребенка: от него требуют то, что для других членов семьи оказывается необязательным.

Одна из особенностей воспитания современного ребенка заключается в том, что оно осуществляется разными лицами: членами семьи, профессиональными педагогами образовательных учреждений (детского сада, школы, изостудии, спортивной секции и т.д.). Ни один из воспитателей маленького ребенка, будь то родные люди или педагоги детского сада, не могут воспитывать его изолированно друг от друга – необходимо согласование целей, содержания воспитательной деятельности, средств и методов ее осуществления. В противном случае получится, как в известной басне И.А. Крылова «Лебедь, рак да щука». Несогласованность требований и подходов к воспитанию приводит ребенка в смятение, утрачивается чувство уверенности и надежности.[3]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Существуют, конечно, и другие факторы, влияющие на развитие и становление личности – среда обитания, среда обучения, среда отдыха. Но семья несет главенствующую в этом функцию. Все хорошее и все плохое человек получает из семьи. Воспитательный процесс происходит каждую секунду. Всегда вспоминайте слова А.С. Макаренко «Ваше собственное поведение – для ребенка самая решающая вещь». Ребенок – это чистый лист бумаги, готовый к заполнению. Ребенок ежесекундно смотрит на вас, впитывает в себя ту информацию, которую вы даете своим поведением. Важно все – ваша речь, манеры, ваш стиль в одежде, способы общения с незнакомыми людьми, с друзьями, врагами, и конечно их наличие вообще. Иногда противоречия между детьми и родителями ярко выражены, иногда им не придаётся большого значения. Часто мы сталкиваемся с одной и той же проблемой: читаем детям нотации о том, как надо себя вести, даём им полезные советы, предупреждаем от

ошибок, а в итоге получаем противоположные результаты. В чём же здесь причина? Может быть, дело в том, что наши поступки не всегда соответствуют тому, о чём мы говорим? Дети – наши постоянные свидетели. Они видят наши срывы, как бы мы ни старались их скрыть. Семья становится тем первым домом, в котором человек вырастает и получает первые жизненные уроки, в котором он получает поддержку и помощь. Конечно, роль семейного воспитания в формировании характера, взглядов, привычек не абсолютна – большую роль играет самовоспитание и в несемейное воспитание, которое человек получает, живя в обществе. Но семья может расширить те светлые качества человека, которые уже есть в нём, присущи ему от рождения, и помочь человеку победить и искоренить свои недостатки и пороки, и именно в этом заключается великая и светлая роль семьи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Игбаева Ф. А. Семья в трансформирующемся российском обществе (на примере Республики Башкортостан) // Социологические исследования. 2014. № 9. С. 73-76
2. Хасанова Г. Б. и др. ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЭКОНОМИКУ //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 259-263.
3. Хасанова Г., Коробкова А., Эшмухаммедов У. Информационные технологии в обучении и воспитании детей //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 231-233.
4. Kamolov, Dostonbek Rustam O'G'Li. "O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIYA VA AXLOQNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA YECHIMLARI." *Academic research in educational sciences* 3.NUU Conference 2 (2022): 348-352.
5. Хасанова , Г.Б., Разногорская , М.Я. and Хасанова , Э.Р. 2023. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АРАЛЬСКОГО МОРЯ: ЛЕГЕНДЫ И РЕШЕНИЯ. *GOLDEN BRAIN*. 1, 6 (Mar. 2023), 113–117.

TYPES OF TESTS USED IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE AND THEIR ROLE IN ASSESSMENT

Sarimsokov Sirojiddin Shoyzokovich
Scientific supervisor, teacher of SamSIFL

Risqulova Dilnur
Master student of SamSIFL

ABSTRAKT

Tests which are used during the period of teaching English language are deemed to be pivotal in terms of assessment process. Understanding the different types of testing, the kinds of results they provide, and how they complement one another will help parents use this information in the best way to help their children learn. In this paper there are some discussions about types of testing, namely, diagnostic testing, formative testing, benchmark testing, and summative testing.

Key words: assessment, diagnostic testing, formative testing, benchmark testing, summative testing,

Introduction

What is testing?

What is testing in education? As it is said that almost everyone has experienced testing during his or her life such as grammar tests, driving license test, educational background tests. Tests are typically used to examine a person's knowledge of something and determine what the person knows or has learned. It measures the level of skill or knowledge that has been reached. An assessment device or procedure in which a sample of test taker behavior in a particular domain is collected and evaluated and scored using a standardized procedure (The Standards for Educational and Psychological Testing, 1999).

In educational settings, tests are specifically designed to evoke specific behaviors that help make inferences about various traits that people may possess. A measuring

instrument or tool has been developed to obtain the sample. This includes systematic data collection using specially designed tools to enable informed decisions about material selection, teaching strategies and learner learning outcomes.

Types of Testing

There are mainly four types of testing today — diagnostic, formative, benchmark, and summative. What purpose are they used today? How should parents use them and interpret the feedback from them? We can have such questions when we hear about them.

1. Diagnostic Testing

This type of test is used to diagnose what students do and don't know. Diagnostic tests are usually taken at the beginning of a new educational stage when students start studying a new unit. Tests contain topics that will be taught to students in future lessons. Teachers typically use information from diagnostic tests to guide what and how to teach. For example, one plans to spend more time on the skills students struggled with most on diagnostic tests. Conversely, if a student performs exceptionally well in a particular section, they may be able to cover that content faster in class. Students do not have to master all the information on the diagnostic test

Diagnostic testing can be a helpful tool for parents.

2. Formative Testing

This type of test is used to measure student learning in class. This is used during lectures and is intended to give students an opportunity to demonstrate their understanding of the material, as in the clock activity example above. These informal, low risk tests are ongoing and student performance on formative tests tends to improve as classes progress.

3. Benchmark Testing

This exam verifies that students have mastered the content-related units. Benchmark tests are administered during or after the classroom, focusing on a section

of the material and covering some or all of what has been taught up to that point. Assessment is intended to let teachers know if students understand the material.

4. Summative Testing

This test is used at the end of the academic year or course as a checkpoint to assess how well students have learned overall. This type of test is similar to a benchmark test, but instead of covering one unit, it cumulatively covers everything a student has done in her year.

Since summative tests cover the full range of concepts for a given grade level, they are not able to assess any one concept deeply. So, the feedback is not nearly as rich or constructive as feedback from a diagnostic or formative test. Instead, these tests serve as a final check that students learned what was expected of them in a given unit.

According to Keith Taylor when we train as English language teachers, testing is often one of the parts of the job that doesn't get much attention. She showed four main types of test in English Language Teaching, namely, informal testing, progress testing, diagnostic and placement testing, proficiency and selection tests.

Conclusion

To get a holistic view of children's academic performance, we need to balance four different types of tests. Each type of tests differs based on its purpose, timing, scope of competency, and student expectations. Each type provides important feedback, but the real value lies in bringing all this data together. Diagnostic tests can assess what students already know and what they need to learn in the next unit.

Formative testing helps teachers and parents monitor student progress on a daily basis. Benchmark tests can be used as an early indicator of whether a student has achieved the lesson objectives and can help parents and teachers double-check concepts that students may have trouble with. Ideally, teachers and parents should know how well students have learned the material at the beginning of summative assessment. A wrap-up test provides that final confirmation.

REFERENCES

1. Alfallaj, F. S. S., & Al-Ahdal, A. A. M. H. (2017). Authentic assessment: Evaluating the Saudi EFL tertiary examination system. *Theory and Practice in Language Studies*, 7(8), 597-607.
2. Bachman, L. F. (1990). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press.
3. Bachman, L. F. (1991). What does language testing have to offer?. *Tesol Quarterly*, 25(4), 671-704.
4. Ridhwan, M. (2017). Understanding Formative and Summative Assessment for EFL Teachers: Theoretical Reflections on Assessment for Learning. *Journal of English for Academic*, 4(1), 40-50.
5. Rogers, W. T., Cheng, L., & Hu, H. (2007). ESL/EFL instructors' beliefs about assessment and evaluation. *Comparative and International Education/Éducation Comparée et Internationale*, 36(1), 39-61.
6. Sancha, M. A. D. C. L. (2007). *Communicative EFL Assessment in Cape Verde: Perceptions, Constraints and Suggestions for Effective Testing Tools* (Bachelor's thesis).

THE PROBLEM OF MOTIVATION IN THE LINGUISTIC SIGN

Utanova Vazirakhon Makhmudjon kizi

Andijan State Pedagogical Institute
Uzbek language and literature direction
2nd stage student
utanovavazira@gmail.com

ANNOTATION

The article describes the expressiveness and expression of linguistic signs, the issue of motivation in them, and the opinions of researchers on this topic.

Keywords: realist, signifier, expressive, nominalist, linguistic sign, motivational, psycholinguistic, pragmatic.

INTRODUCTION

The relationship between the signifier and the signified in a linguistic sign is one of the oldest problems of linguistics. In the early days of scientific linguistics, this issue became the cause of the most heated debates. Scholars of antiquity were divided into two groups (realists and nominalists) on the issue of the existence or absence of a natural connection between the signifier and the signified.

RESEARCH MATERIALS AND METHODOLOGY

The first of them - (Heraclitus and others) say that any name is naturally connected with the object it represents, while the second (Democritus and others) reject it and state that there is a conditional relationship between the name and the object it represents. In order to confirm the opinion of realists, Plato, who tried to reconcile both directions, tries to show the compatibility between the meaning of the word and the form and the connection between the form of the word and the object it represents through examples. According to him, R can be imagined as a means of any movement, so at first the R sound seemed to be an excellent tool for the namers to express movement, interruption, and for this purpose they used this sound several times: rhine “flow” (river), eraykain “to dig”, srintayn “to dig”, eroyayn “to be”, sermatidzain “to grind”, etc. He also notes that the sound i is used to express delicacy, and the sound a

is used to express largeness. The same opinion was expressed by M. V. Lomonosov is expressed; e, i, yu show softness, caressing; smallness; ya softness, cuteness; o, o' shows that it is used to express scary and strong things (anger, fear, sadness). and such a view of the relation of expression was developed in later periods. [1]

In particular, in the works of Leibniz, Humboldt, E. Benveniste, R. Jakobson, the existence of motivation between the sign and the object is recognized. E. Benvenist says that the relationship between the expresser and the expressed is not free, but rather necessary. The concept of "ox" is definitely equated in my mind with the garden sound complex (expression), both of which are integrated in my mind. In fact, the sound shells of a number of words are similar to each other in the languages of the world. For example, Uzb. kakku,. Russian kukushka, Uzbek kukulayed, Russian kukueta, Russian reka, Greek rein. The question of the presence or absence of motivation between the expresser and the expressed is the cause of various debates to this day.

RESEARCH RESULTS

Nowadays, psycholinguists consistently promote the existence of motivation between the expresser and the expressed. In linguistics, a separate theory promoting this idea has emerged - the theory of sound symbolism. Philosopher E. YA. Basin states that the idea of the freedom of the linguistic sign is a metaphysical idea and sees a way to get rid of it in the doctrine of sound symbolism. L. O. Reznikov, while recognizing the basic freedom of the sign, does not deny the possibility of motivated situations in the initial period. A. G. Spirkin expresses a similar opinion about the linguistic sign. He said that at present there is no point in raising the issue of why this or that subject is called the same thing instead of something else. At the same time, the etymological analysis testifies that the subject name has a motivational character. According to L. O. Reznikov, in the initial period of the formation of symbols, there was a harmony of form and content. Later, in the process of historical development, with the determination of a certain meaning for the sign, the degree of similarity with the expression began to acquire a schematic, symbolic character. [2] A. P. Juravlev states

that it is possible to agree with this opinion. Because according to the observation of D. Westerman, B. V. Jurkovsky, A. M. Gazizov Ginzberg, in fact, the materials taken from the languages at the initial stage of development testify to a much freer relationship between the expressive and the expressive.

DISCUSSION

The literature shows that a linguistic sign, like all signs, has several motivations. In particular, S. Ul'mann distinguishes three types of motivation; semantic, morphological and phonetic. Opening a path to the heart, the path in the compounds like the salt of the sentence, semantic motivation in the words salt; phonetic motivation in words such as кукушка, хрюкат, свист, шелест, шорох, шепот, рев, рука, гуль, журчание, траст, гром, барабан, лира; it is shown that there is a morphological motivation in words such as stengazeta, perekhod, which are formed on the basis of new meaning morpheme meanings. In addition, there is an image center that is the basis for the formation of some words. [3]

One of the various signs of objects is the basis for the name. The underlying symbol is the center of the image, in Potebnya terms. But in different languages, the name may be based on a different image center. For example, in Russian, the word “медвед” for “bear” is based on the honey-eating feature of the object represented by the same name. However, it is impossible to determine the center of the image of a bear in the Uzbek language. In many words, the center of the image cannot be found. The center of the image is often characteristic of secondary names formed on the basis of tretium comparatium (Potebnya). That is why the thesis about the freedom and conventionality of the sign in the new era V.D. put forward by Whitney and F. de. Developed by Saussure. The freedom of the linguistic sign is one of the main principles of Saussure’s linguistic theory. As a result of the publication of “The Course” in 1916, the idea of the lack of internal motivation between the expresser and the expressed, which was put forward in this work, determines the views of most linguists about the nature of the linguistic sign. [4]

CONCLUSION

P.V. Gamkrelidze states that the debates in linguistics about whether a linguistic sign is motivated or not are related to different approaches to the relationship of structural elements of a sign. He shows that the principles of modern sign system theory, which study the system at three levels - semantic, syntactic and pragmatic aspects, are related to the language system and the linguistic system. [5] Studying the system in the semantic and syntactic aspect may not correspond to the result of the study in the pragmatic aspect. Therefore, it states that a language sign, like any other semantic sign, should be defined not only on the basis of the relationship between the signifier and the signified, but also through the relationship of a certain sign with another sign in the system (both at the level of the signifier and at the level of the signified). In other words, when defining a sign of the semiotic system, it is necessary to take into account the "vertical" relationship and the "horizontal" relationship of the participants of the sign (representative and expression). A "horizontal" relationship has a two-plane nature, unlike a "vertical" relationship. Because it requires the relationship between two sides of the participants of the linguistic sign - between the expressers and between the expressions.

REFERENCES

1. O‘zbek tili doimiy anjumani 9-yig‘ini materiallari. Toshkent, O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007 yil.
2. Zamonaviy tilshunoslik va xorijiy tillar o‘qitishning dolzarb masalalari. Xalqaro konferensiya materiallari. Toshkent. O‘zDJTU, 2008 yil.
3. G‘ulomov A., Tixonov A. N. Kungurov R. O‘zbek tilining morfem lug‘ati, Toshkent, 1977
4. Nurmanov A. O‘zbek tilining fonologiya va morfonologiyasi Toshkent, 1990.
5. Abduazizov A. O‘zbek tilining fonologiyasi va morfonologiyasi Toshkent, 1992

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ

Шаробиддинов Ахрорбек Қосимжон ўғли

Андижон иқтисодиёт ва қурилиш институти,

Бухгалтерия ҳисоби ва аудит йўналиши 2-босқич талабаси.

АННОТАЦИЯ

Бугунги кунда тараққий этган мамлакатларда кичик бизнес корхоналарини инвестициялаш борасида амалга оширилаётган давлат дастурлари, жумладан, инвестицион лойиҳалар бевосита уларнинг инновацион фаолиятини ривожлантиришга қаратилганлиги билан характерланади. Ушбу мақолада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни инвестициялашнинг жаҳон тажрибаси ўрганилган. Уни Ўзбекистон шароитида қўллаш имкониятлари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: инновация, кичик корхоналар, инвестициялар, тадбиркорлик, кичик бизнес.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни инвестициялашнинг илғор хориж тажрибасига таянган ҳолда, бугунги кунда мамлакатимизда кичик корхоналарнинг инвестицион самарадорлигини оширишнинг бозор механизмини шакллантириш долзарб илмий-амалий аҳамият касб этади, деб ҳисоблаймиз. Таҳлиллар кўрсатишича, замонавий иқтисодий муносабатлар тизимида инвестициялар кичик инновацион бизнесни ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида баҳоланади. Инвестицион фаолиятнинг ривожланганлик даражаси нафақат иқтисодий субъектларнинг, балки, мамлакат иқтисодиётининг ҳам рақобатбардошлиги даражасининг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Тадбиркорлик субъектларининг инвестицион салоҳияти кўрсаткичлари уларнинг фаолият доираси ва кичик ёки йириклиги даражасидан келиб чиққан ҳолда турлича бўлади. Корхоналарнинг инвестицион имкониятларнинг кенглиги даражаси бўйича йирик корхоналар етакчилик қиладилар. Аммо, кичик бизнес вакиллари ҳам инвестицион жараёнларда иштирок этиб, йирик корхоналарга нисбатан тезроқ мослашувчанлиги ва нисбатан камроқ капитал талаб қилиши

билан ўз афзалликларига эга ҳисобланадилар. Кичик бизнес субъектларининг инвестицион жараёнларидаги иштироки бошланғич босқичдан бошлаб, унинг турли ривожланиш босқичларида қатнаша олиш имкониятлари мавжудлиги ҳам бозор иқтисодиёти шароитида уларнинг энг муҳим ҳисобланган афзал жиҳатларидан ҳисобланади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг замонавий ривожланиш хусусияти сифатида ҳозирда инвестицион лойиҳалар асосида кичик бизнесни инновацион ривожлантириш борасида тараққий этган мамлакатларда амалга оширилаётган мақсадли дастурлар ва уларнинг натижалари тўғрисида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Аввало, бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини ривожлантиришнинг миқдорий кўрсаткичлари таҳлилига эътиборни қаратиш зарур. Таҳлиллар кўрсатишича, тараққий этган мамлакатларда кичик ва ўрта бизнеснинг ЯИМдаги улуши 50-60 фоизни ташкил этади. Жумладан, ушбу кўрсаткич Буюк Британияда – 51 фоиз, Германияда – 53 фоиз, Финляндияда – 60 фоиз, Нидерландияда – 63 фоизга тенг ҳисобланади.³⁶ Шунингдек, Европа Иттифоқи мамлакатлари саноат ялпи ишлаб чиқариши ҳажмида кичик бизнеснинг улуши 75 фоизни, Германияда 62 фоизни, Норвегияда 49 фоизни, Францияда эса 38 фоизни ташкил этади. Айрим бозор иқтисодиёти шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатлар гуруҳига кирувчи, тез суръатларда жадал ривожланаётган Хитой ва Ҳиндистон каби мамлакатларда кичик инновацион тадбиркорликнинг ялпи саноат ишлаб чиқаришидаги улуши 2000- йилларнинг бошларида 60 фоиздан юқори кўрсаткичга эга эди. Кичик бизнесни ривожланишининг жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, инновациялар жараёнида ушбу турдаги иқтисодий субъектларнинг инвестицион лойиҳалардаги иштироки юқори даражада бўлиб, инновационинвестицион лойиҳаларнинг аксарият қисми ушбу соҳа хиссасига тўғри келади. Масалан, АҚШ иқтисодиётида кичик бизнес вакиллари томонидан йирик корпорацияларга

нисбатан 13 марта кўп бўлган ҳажмдаги патентлар ва инновацион ишланмалар ишлаб чиқилади.

Жаҳон ҳўжалигида янги технологиялар ва инновациялар соҳасида амалга ошириладиган инвестицион лойиҳаларнинг қарийб 50 фоизи айнан кичик бизнес вакиллари хиссасига тўғри келиб, улар замонавий иқтисодий муносабатлар тизимида илмий-техник ривожланишни ҳаракатлантирувчи кучи сифатида характерланади. Бугунги кунда инновацион-инвестицион жараёнларнинг тобора кенгайиб, уларнинг қамров даражаси ортиб бориши билан бир қаторда, унинг иштирокчилари ва улар томонидан ишлаб чиқариладиган инновацион маҳсулотларнинг тури кўпайиб, сифат жиҳатдан такомиллашиб бориши замонавий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусияти сифатида ҳисобланмоқда.

Тараққий этган мамлакатлар амалиёти таҳлилига кўра, кичик бизнес соҳасида инновацияларни амалиётга татбиқ этиш ҳаражатлари кам, шунингдек, қисқа муддат талаб этганлиги сабабли, ушбу мамлакатларда кичик корхоналарни инвестициялашга устуворлик қаратилади. Шунингдек, ушбу соҳага жалб этиладиган инвестицияларнинг салмоқли қисми ташкилий жиҳатдан илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларига йўналтирилган бўлиб, амалга ошириладиган илмий тадқиқотларнинг Тараққий этган мамлакатлар амалиёти таҳлилига кўра, кичик бизнес соҳасида инновацияларни амалиётга татбиқ этиш ҳаражатлари кам, шунингдек, қисқа муддат талаб этганлиги сабабли, ушбу мамлакатларда кичик корхоналарни инвестициялашга устуворлик қаратилади. Шунингдек, ушбу соҳага жалб этиладиган инвестицияларнинг салмоқли қисми ташкилий жиҳатдан илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларига йўналтирилган бўлиб, амалга ошириладиган илмий тадқиқотларнинг тараққий этган мамлакатларда кичик бизнесни ривожлантиришда инвестициялардан фойдаланишга катта эътибор қаратилади. Бунинг сабаби кичик бизнес соҳасида инвестицион лойиҳалар орқали инновацияларни амалиётга татбиқ этишда кам ҳаражат талаб этган ҳолда, қисқа муддатда кўзланган натижага эришиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Егорова Э. Большие проблемы малого инновационного бизнеса – <http://www.baltpp.ru>
2. Грибовский А.В. Механизмы государственной поддержки малого инновационного бизнеса – <https://www.riep.ru>
3. Основные направления политики администрации США в сфере малого и среднего бизнеса – <https://rustradeusa.org/Attach-ment.aspx?id=319>
4. Грибовский А.В. Механизмы государственной поддержки малого инновационного бизнеса – <https://www.riep.ru>
5. Иванов А.Е. Зарубежный опыт инновационного развития малого бизнеса <https://moluch.ru>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA FOLKLORIZMDAN FOYDALANISH

Po'lotova Zilola Fayzulloyevna.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika
universiteti 2-bosqich magistranti

zilolapolotova05@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga xalq og'zaki ijodini anglatishdarsliklarning o'rni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. Ertak, maqol, matal, topishmoq, tez aytish, musiqa, teatr, raqs, folklor.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается роль учебников в обучении народному творчеству учащихся общеобразовательной школы.

Ключевые слова. Сказки, пословицы, загадки, скороговорки, музыка, театр, танец, фольклор.

Xalq og'zaki ijodi - mehnatkash omma ijodi, xalq san'atining boshqa, ya'ni musiqa, teatr, raqs, o'yin, tasviriy va amaliy san'at kabi turlaridan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadigan og'zaki so'z san'atidir. Xalq og'zaki ijodi - insoniyatga tengdosh eng qadimiy san'at. Har bir xalqning og'zaki ijodi o'sha xalqning fe'l – atvori, estetik didi, ruhiyati, urf-odat va an'analari, orzu-intilishlari, geografik sharoiti va tabiatini aks ettiruvchi o'ziga xos ko'zgudir. Biz ana shu ko'zgu vositasida olamshumul ezgu niyatlar, insoniy fazilatlar, yovuzlik, zulm, adolatsizlikka qarshi nafrat tuyg'ularini ko'ramiz. Og'zaki so'z san'ati «folklor» yoki «xalq og'zaki poetik ijodi» atamallari bilan ifodalanadi. «Folklor» atamasi ilk bor XIX asr tadqiqotchisi Vilyam Toms tomonidan 1846- yilda qo'llangan bo'lib, «folk» - xalq va «lor» - bilim, donolik, donishmandlik, ya'ni «xalq bilimi», «xalq donoligi», «xalq donishmandligi» demakdir. Xalq og'zaki ijodini o'rganuvchi fan folklorshunoslik deb ataladi. O'zbek xalq og'zaki ijodi eng qadimiy san'atlardan biri

bo‘lib, u jahon xalqlari poetik ijodi taraqqiyotida alohida o‘rin egallaydi. Xalq og‘zaki ijodi asrlar davomida misqollab to‘plangan, ne-ne sinovlardan o‘tgan, insonlarga hamisha madad bo‘lib kelgan noyob xazinadir. Bizning vazifamiz ana shu xazinani ko‘z qorachig‘idek asrash va yanada boyitish hisoblanadi. Boshlang‘ich ta‘limda xalq og‘zaki ijodining ertak, rivoyat, latifa, maqol, topishmoq, tez aytish, sanamalar, xalq qo‘shiqlaridan namunalar beriladi. Shoirlar xalq maqol va matallarini goh aynan, goh o‘zgartirib qo‘llashlari natijasida asl hamda qayta ishlangan folklorizmni hosil qilishadi. Tolib Yo‘ldosh “Hunarni sev” she‘rida “Hunarli er xor bo‘lmas” maqolini sal o‘zgartirib qo‘llyaydi:

O‘rgan, sen ham yigitsan,

Yetmish turi oz senga.

“Hunarli er kam bo‘lmas”

Maqolin ol esingga¹.

Yuqoridagi misralarda xalqning bir maqoli qo‘shirnoqda berilgan bo‘lsa, bir maqoli satr bag‘riga singdirib yuborilgan: “Yigit kishiga 70 hunar oz” Ammo bu o‘rinda shoir xalqdagi ifodani o‘zgartirgan. Shu sabab qo‘shirnoqqa olishni lozim topmagan. Ammo anglash lozimki, bu ham folklorizm. O‘qituvchi maqolni toptirishi lozim. Bu vazifa 3-sinf o‘quvchisiga uncha qiyinlik qilmasligi lozim. Negaki, boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi o‘qish darslarida maqol bilan ko‘p ishlaydi. Chunki “O‘qish kitobi” darsliklarida maqol, topishmoq, tez aytish, ya‘ni folklorning maxsus turiga mansub janrlar doimiy berib boriladi. Ularning har biriga ma‘lum vazifa yuklangan. Tez aytish bola nutqini ravonlashtirsa, topishmoq topqirligini rivojlantirsa, maqol tafakkur qilishga o‘rgatadi:

¹Umarova M., Xamroqulova X., Tojiboyeva R. O‘qish kitobi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. – Toshkent: O‘qituvchi NMIU, 2019. – B.56.

Vatan desam yuragim

Navolarga to'lgaydir.

Niyatni yaxshi qilsang,

Navoiy tug'lgaydir¹.

Xalqda “Yaxshi niyat – yarim davlat” degan maqol bor. Toza niyat bilan qilingan tilak ijobat bo'ladi, degan ishonch, asrlardirki, yashab keladi. Shoir bu maqol orqali Uchinchi Renesansni niyat qilganimizga, bu niyat davlat e'tiboridagi masala darajasiga ko'tarilganiga, millatimiz dunyoga yana daholar beradigan davrga yetib kelganiga ishora qiladi. Yosh avlodga bildirilgan bunday ishonch natija bermay qo'ymaydi, albatta. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi ushbu she'rdan foydalanib, bolalarda o'ziga ishonch tuyg'usi paydo qilishi lozim. Shoirlar folklor qudratiga tayanib, yosh she'rxonga ta'sir qilishning samarali usullaridan foydalana bildilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Umarova M., Xamroqulova X., Tojiboyeva R. O'qish kitobi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. – Toshkent: O'qituvchi NMIU, 2019. – B.56.
2. Turdiyeva K. XX asrning 60-80-yillarida o'zbek bolalar she'riyatida ma'naviyat masalalari. Monografiya. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari. – B.9-30.
3. Ashurov B. Tursunboy Adashboevning poetik mahorati. – Toshkent: Fan, 2009. – 140 b.

¹ Umarova M., Xamroqulova X., Tojiboyeva R. O'qish kitobi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. – Toshkent: O'qituvchi NMIU, 2019. – B.8.

THE ADVANTAGES OF USING REALIA IN TEACHING VOCABULARY

Narbekov Farhod Nuriddinovich

JBNUU, senior teacher

E-mail: norbekovfarxod62@gmail.com

ANNOTATION

The article deals with a contemporary issue of importance – that of teaching vocabulary using realia

Key words: Realia, experiential learning, implementation

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada lugʻatni oʻrgatishda realiyadan foydalanish va oʻquvchilarni bevosita tajribaga jalb qilish imkonini berish masalasi yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Realia, tajribaviy oʻrganish, joriy etish

The current President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev in his speech of June 15, 2018 in Tashkent conference that was dedicated to issues of ensuring social justice, preserving the true essence and significance of our sacred religion of Islam, drew special attention to issues of educating the younger generation

As the head of our state noted, “ One of the most important issues always worrying us, concern the moral image of our youth, their worldview. Time is rapidly changing today. Who is most aware of these changes? Of course, the youth. Certainly, let the youth keep up with the times. However, at the same time, they should not lose their national identity. Let the idea, of who we are, the descendants of what great ancestors we are always echo in their hearts and call for being committed to national self-consciousness. How will we achieve this? Only through upbringing, upbringing and only upbringing ”.

Reforms in the systems of education in Uzbekistan and the large- scale programs which are aimed at the happy future of our children, are now rendering their true results. In Uzbekistan, English has been applied for any levels. It has been applied from

kindergarten up to college. It means that, English is not something new in our country. Many people use it to communicate each other in daily life. In foreign language teaching instruction, the term of realia has broader meaning. Realia is associative bridge between the classroom and the language. Although realia is any origin objects brought into classroom as teaching aids, but some items represent it can be included as realia. Smith stated that realia consists of actual objects or items, which are used in the classroom to illustrate and teach vocabulary or to serve as an aid to facilitate language acquisition and production. Realia doesn't necessarily something accurate and further agree that something that is brought into the classroom digitally still counts as realia. As long as the items concerned is a piece of realia and the integrity. From the definition above, it can be concluded that realia is all original objects and the items represent them that are used to illustrate topic/material talked about into concrete or real situation. For example, when teaching the topic about animal and transportation, the teacher can use the animal toys or picture, transportation toys, and etcetera. When teaching about a country, the teacher can use map, the flag of the country, photos or video about this country.

In teaching vocabulary, especially for the material dealing with concrete items, it is easier showing the items than describing the vocabulary verbally. As Phillips says "vocabulary is best learned when the meaning of the words is illustrated for example by using a real objects or an action". Using realia in teaching enables students to involve in direct experience. Students can see, smell and touch the objects at the same times as hearing the new words. It helps students to internalize the concepts easier by making something early abstract to be concrete. Furthermore, realia makes the lesson more interesting and lively. Most students react positively to physical objects and actions because these are having direct correspondence with the real world that is not present in diagrams or verbal description. For children, direct contact with the thing they learn is more memorable. Keeton says: "In experiential learning the learner is directly in touching with the realities being studied. It is contrasted with learning which the learner only reads about, hears about, and talks about or written about these realities

but never comes in contact with them as part of the learning process. It involves direct encounter with the phenomenon being studied rather than merely thinking about the encounter or only considering the possibility of doing something with it". Not only helps students in understanding the meaning of vocabulary, using realia also serves to foster a more creative and active teaching-learning environment and promotes cultural understanding. Helping language learners see the connection helps them understand the meaning of language more clearly. Bier Baum in listed some other advantages of using realia. They are:

- a. They are a part of the real world.
- b. They are more portable, more accessible than in their original environment.
- c. They are often obtained readily, and for little or no cost.
- d. They often a range of sensory stimulation in addition to sight.
- e. They transcend language but help to develop language,
- f. They help develop concepts: size, color, spatial relations and more sophisticate concepts, etc.

Through the presenting vocabulary to learners the teacher does not teach only separate words but he or she teaches also listening, speaking, reading and writing altogether with grammar and pronunciation. Pupils are nowadays taught foreign languages to be able to communicate, altogether with combination of suitable technique, is able to fulfill this demand. The article is focused on presenting the meaning of the words. The most suitable techniques for that age group are realia, pictures, actions and gestures. Pupils fix meaning of the word better when they can „see, listen or touch the word“. Pupils like change and it is good changing the presentation from time to time. The result of the article revealed that in presenting the meaning and form of vocabulary, the teacher applied different techniques with different reasons. One of the reasons is because young learners mostly learn concrete words, to which the technique is appropriately used it was the only technique in presenting written form of planned vocabulary and the teacher employed this technique to all planned vocabulary. Before presenting meaning or form of vocabulary items, teachers need to notice some considerations such as the type of the vocabulary, the students'

level and characteristics, and the value of the techniques for the learners. Teachers are suggested to use real objects technique as often as possible when presenting vocabulary to young learners especially when the words are concrete. Besides interesting to young learners, gesture, pictures, and realia can help them remember words better. Furthermore, the implementation of realia gives positive effect to the students' attitude in teaching and learning process. When the teacher implemented the use of realia in the teaching learning process, the pupils were observably interested in the lesson and motivated to learn. They became more actively involved in teaching and learning process. The pupils were eager in answering questions and doing exercises. The pupils were also willing to ask the teacher when they did not understand the material. The pupils were more enthusiastic in joining the class so that the teaching learning process became more effective. Teaching English using realia can improve pupils' achievement especially mastering English vocabulary. This also gives positive changes to the pupils' attitude in learning. The implementation of realia makes the pupils pay more attention, active and motivated in learning English. Also, the effectiveness of songs can be achieved because songs help the pupils to enjoying the learning process and songs make pupils easily to remember the new words by sing the song and doing the action of the song make pupils know what the lyric or new word is mean without asking another person or looking them up in the dictionary. One of the reasons is because young learners mostly learn concrete words, to which the technique is appropriately used. Other techniques such as Meaning definition and Contextual example were employed to more concrete words. Meanwhile, in presenting the form of vocabulary, the teacher mostly employed Presentation through Graphic Form technique since it was the only technique in presenting written form of planned vocabulary and the teacher employed this technique to all planned vocabulary she taught during the lessons. Before presenting meaning or form of vocabulary items, teachers need to notice some considerations such as the type of the vocabulary, the pupils' level and characteristics, and also the value of the techniques for the learners.

USED LITERATURE

1. Sh.Mirziyoyev. Youth education is one the most important issues. 16.06.2018
2. Thornbury, Scott. *How to Teach Vocabulary*. Essex: Pearson Ed. Limited, 2004.
3. Нарбекова, Р. У. (2019). MOTIVATING LANGUAGE LEARNERS TO SUCCEED. In *Актуальные проблемы теоретической и прикладной филологии* (pp. 134-138).

THE TECHNIQUES AND WAYS OF USING VIDEOS IN EL CLASSROOMS

Narbekova Ra'no Usmanovna
Jizzakh State Pedagogical University
E-mail: ranonarbekova@gmail.com

ANNOTATION

The article deals with the growing tendency to integrate different technologies into language teaching that exists today. Besides, the article has tackled the issues of appropriate video material selection and analysis of the activities that effectively utilizing videos in teaching.

Key words: pre- viewing, partial viewing, silent viewing, technique,

ANNOTATSIYA

Maqolada bugungi kunda mavjud bo'lgan til o'qitishga turli texnologiyalarni integratsiyalash tendentsiyasi o'sib borayotgani haqida so'z boradi. Bundan tashqari, maqolada videomateriallarni to'g'ri tanlash va o'qitishda videolardan samarali foydalanish mashqlarini tahlil qilish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: oldindan ko'rish, qisman ko'rish, ovozsiz ko'rish, texnika,

In recent years, the use of video in English classes has grown rapidly as a result of the increasing emphasis on communicative techniques. Being a rich and valuable resource, video is well-liked by both students and teachers. Students like it because video presentations are interesting, challenging, and stimulating to watch. Video shows them how people behave in the culture whose language they are learning by bringing into the classroom a wide range of communicative situations. Another important factor for teachers that makes it more interesting and enjoyable is that it helps to promote comprehension. We know that deficiencies in vocabulary can make even a simple task very difficult for our students. Video makes meaning clearer by illustrating relationships in a way that is not possible with words, which proves a well-known saying that a picture is worth thousand words. Two minutes of video can provide an hour of classroom work, or it can be used to introduce a range of activity for five minutes. A ten-minute programmer can be useful for more advanced students. Less advanced students may wish something much shorter because their limited command of the language also limits their attention span.

Now as the video to be used in this article has been selected, it is important to discover the ways it can be introduced to the learners. According to the Russian Methodists, working with the video includes 1) three stages (pre-textual, while-textual and post-textual tasks) or 2) five stages (preparation, receptive, analytical, reproductive and productive). At the same time Milli Fazey of Kentucky Educational Television (KET) suggests that teachers think of using a video as a three stages, including pre-viewing, viewing, and post-viewing activities. In the frame of our work we support the last three pointed stages, which can be characterized in the next way.

Before presenting the video, the teacher must engage the learners' interest in what they will be doing and prepare them to do it successfully. The teacher tells the students or leads them to discover for themselves why they are viewing the video. Preparation may include a pre-viewing reading activity or a discussion of new vocabulary from the video. It may involve looking at still pictures from the video and predicting language and content to be covered. Finally, pre-viewing preparation means ensuring that an operating VCR and monitor is available and that the screen is large enough for all students to easily view the film. Franzy recommends using a 20-inch screen for a class of 12 to 15 learners.

While learners view the video, the teacher should remain in the classroom with the learners to observe their reactions and see what they do not understand, what they are intrigued by, and what bothers them. The teacher is there also to press the pause, rewind, and play buttons as needed. Sometimes it is best to leave the lights on. This facilitates the teacher's observations and enables learners to take notes and to complete worksheets prepared by the teacher. The teacher can provide students with some tasks to be dealing with while watching the video which could include filling the gaps, true false statements or multiple choice statements. This would encourage students' active participation and watching of the video.

After the viewing, the teacher should review and clarify complex points, encourage discussion, and explain and assign follow-up activities whether they are included in the student texts and materials that accompany the instructional videos or they are developed for authentic videos. For example, post viewing activities can include discussing in small groups the language and cultural concepts presented in the video, work on grammar and vocabulary taken from the language and structures used in the video, and then do a consensus-building and problem-solving activity and complete a project that takes them to the larger community.

There are many things that can be done with the videos in the course of teaching a language. There is a wide variety of them, out of which the most noticeable points will be examined below. This will take the form of a sketchy description of the pattern that each activity type has; thus, they could be adapted for use with any particular video

depending on availability. Moreover, the activities below are targeted at a variety of learner levels and are designed within the principles of communicative approach.

Harmer suggests a variety of viewing techniques when using films and videos in EL classrooms which include:

1. Show only the picture. Commonly referred to as “silent viewing”, this presentation techniques involves playing a video sequence with the sound turned down and having students decide what is happening and what the speakers are probably saying. The technique is appropriate for use with dramatic sequences containing visual clues about the situation or relationships among the characters.

2. Freeze framing. This is another technique which keeps students attentive while watching video by freezing the picture in the video and asking students what they think will happen next. This one is as good as the former one in terms of effectiveness and enrollment of critical/ creative thinking.

3. Partial viewing. This is one of the most unusual and original techniques which could be used during the lesson according to which most of the screen is covered with a piece of paper causing difficulty for students to watch. And, the students are asked to guess what is going on in the video by calling for discussion.

4. Picture or speech. Sometimes this technique is referred as split viewing and It presupposes students’ working in two groups half of whom watch the video and the second half faces away. The ones who face away will express their opinion about the setting of the conversation and characters while second half will correct them and check their understanding.

5. Subtitles films. Usually students with lower level have hard time with keeping up the flow of speech and understanding the video. In such cases, subtitles are provided with help students see and hear at the same time which enhance their understanding. However, most students find subtitles distracting and ask the teacher to switch it off.

6. Picture-less listening. It is listening to the audio before watching the video. However, this is not always effective as students can get bored if a video lasts for more than ten minutes.

7. Describe the speaker. This activity, which is good for reviewing descriptive adjectives with students works best with a sequence in which the voice of only one character is heard, such as a one sided telephone conversation or a monologue. The teacher distributes or writes on the blackboard a list of adjectives, some that describe the character in the sequence and some don’t.

8. Five W’s and H.(who, what, why, when, where and how) This activity works well with brief excerpts from news program documentaries in which a single presenter introduces a subject. The teacher begins by writing six question words on the board.

9. Play only the beginning. In this technique teacher only shows the beginning of the sequence, ask the class to predict what they will see and hear later in the video story.

10. Write the dialogue. Students are asked to pick a five minute part of a previously watched video and write the script for it which should be completely different from the original one. Students will work in pairs and different variations of scripts for the video is compared and performed in the classroom.

In our opinion is more effective result in teaching EL gives DVD as multimedia tool. Its technical characteristics were described by M.U.Novikov . By the help of DVD we can manage the temp of the speech, that help for semantization of acoustic image of the lexical units, grammar constructions and to avoid the meaning mistakes. For example: 1) Listen the phrases/sentences in the slow temp and choose the phrases and sentences which link with the plot of the film. 2) Listen the phrases/sentences in the slow temp and choose the adequate translation to them. 3) Watch the fragment of the film in the slow than in normal regime. Extent the dialogue with suitable replicas.

DVD can be used in many ways to cause effective learning of a foreign language. While working with video materials certain steps should be taken into consideration as pre-, while- and post- video stages application of which can bring effective usage of video. Besides, above mentioned techniques are recent trends in using the medium in EFL classrooms. And they can be used in different stages of the lesson depending on their type. With a little practice, teachers usually find video easy to use, and the resulting motivation and language learning outcomes are usually satisfying. The researcher used most of the techniques mentioned above and followed the stages of pre-, while- and post- stages of video viewing.

To reach successful and effective results with teaching language through video, the learners and the teachers should perform their tasks perfectly. Moreover they should be informed of the new methods and techniques in FLT. To do this, seminars can be organized. A group of teachers and experts should prepare video cassettes, which will enable the schools to obtain them easily. These cassettes should be modern, interesting and in parallel with the syllabus. In a word, it can be concluded that the use of technology is nowadays inevitable in the classroom. When used appropriately, video is quite beneficial for learners and teachers as long as they are considered only as mere entertainment, but carefully chosen films can be a useful and extremely motivational teaching tool for both practicing listening skills and stimulating speaking and writing.

In conclusion, it must be mentioned that videos can prove especially effective within the growing modern trend of the communicative approach, which aims to create a 'real-life' environment during the process of learning foreign languages. The function of videos in providing such authenticity is mainly that of modeling. Once the video

hasn't been created for education-only purposes, it captures a situation of real-life interaction, allowing the learners to get immersed into it as spectators. If the model then is successfully repeated, the communicative competence of the learners increases. The effect is boosted if the activities designed for accompanying the video are properly selected.

USED LITERATURE

1. Franzy, Milli. Kentucky Educational Television. Kentucky. USA. 1999. – 206
2. Stempleski, S. Video in Action: Recipes for using video in language teaching. Hertfordshire: Prentice Hall, 1987. – 213
3. Richards, Jack C. Communicative Language Teaching, 2008. – 145
4. Stempleski, Susan & Tomalin, Barry. Video in Action: Recipes for Using Video in Language Teaching. New York: Prentice Hall, 1990. – 132.
5. Нарбекова, Р. У. (2020). The role of independent work of students in the educational process. Вестник науки и образования, (20-2), 67-69.
6. Abduvasitov, A.A. Lingua didactic backgrounds of creating video lessons. Tashkent. 2013

QAMISH QIRINDILI PLITALARNING MUSTAHKAMLIGIGA YELIM MODIFIKATORINING TA'SIRINI O'RGANISH

Eshmurodov Xurshid Esanovich.,
Murodova Dildora Chori qizi,
Shomirzayeva Zulfiya Xayrullayevna,
E-mail: khurshid.eshmurodov.86@mail.ru

ANNOTASIYA

Ushbu ishda formalin va karbamid asosida olingan yelimning tarkibi o'rganilib chiqildi va unga modifikator sifatida dietil trefal kislota qo'shdik. Tayyor bo'lgan mahsulotni tajribada sinab ko'rildik. Ularni qo'llash bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar. Karbamid, formaldegid smolasi, modifikator, dibutil tereftal kislota, qamish

Kirish

Bugungi kunda qurilish materiallariga bo'lgan talablar soni tobora ortib bormoqda. Shular qatoriga DSP ga ham bo'lgan talab oshib bormoqda. DSP ning chidamliligi, olovbardoshliligi, suv yutuvchanlik xususiyatining pastligini uni tarkibiga qo'shilgan yelim belgilab beradi. Agar yelim tarkibidan ajralib chiqayotgan erkin formaldegid miqdori kamaysa DSP mahsulotlariga bo'lgan talab yanada oshadi.

Ushbu yelimning tarkibi yaxshilanishi mahaliy xomashyoga bo'lgan qamish qirindilaridan sifatli va arzon DSP mahsulotlarini ishlab chiqarishga imkon beradi. va shu bilan birgalikda chetdan kirib keladigan mahsulotni hajmini kamaytirishga ham imkon beradi.

Tadqiqotning maqsadi

Tadqiqotning maqsadi karbamid-formaldegid smolasi asosida yelim ishlab chiqarish va yelimga modifikator sifatida dibutil tereftal kislota qo'shish. O'sha yelim orqali DSP mahsulotining sifatini yaxshilash. Tarkibida ajralib chiqayotgan erkin formaldegid miqdorini kamaytirish.

Tajribaviy qism

Ushbu tajribani amalga oshirish uchun kerakli jihoz va reaktivlarni yig'ib olamiz. So'ngra karbamidan 25 gr formaldegiddan 50 ml NaOH dan 1 ml va yopishqoqligini amalga oshirish uchun 2 ml NH₄Cl solamiz. So'ngra yelimning sifatini yaxshilash va

tarqmoqlangan uglerodlar sonini ko'paytirish uchun unga modifikator sifatida dibutil tereftal kislotadan 0.5 ml qo'shamiz.

Ishning ketma ketligi quyidagicha amalga oshiramiz: birinchi probirkaga 25 gr karbamidan solamiz va ustiga 50 ml formaldegiddan solib 60 C temperaturada qizdiramiz. Karbamid to'liq formaldegidda erigandan so'ng sekin-astalik bilan 1 ml NaOH dan oz miqdorda tomizib turamiz. Bu ishqorni qo'shishdan sabab yelimning pH muhitini ushlab turishga yordam beradi. Ishqor to'liq aralashib ketgandan so'ng 2 ml NH₄Cl va 0.5 ml dibutil tereftal kislotada eritmasidan solamiz va 2 soat davomida suv hammomida texnik aralastirgichda aralastirilib turiladi.

Tayyor bo'lgan yelimni sinab ko'rish uchun DSP mahsulotlari tayyorlanib ko'riladi va tayyor bo'lgan DSP suvga bo'ktirib uni suv yutuvchanlik xususiyati o'rganilib ko'riladi.

Xulosa

Karbamid-formaldegid smolasi va modifikator sifatida foydalangan dibutil tereftal kislotamiz asosida olingan yelimni tarkibi o'rganilib chiqildi. Olingan natijalarning suv yutuvchanlik xususiyati o'rganilib chiqildi. Bu klassifikatorimizni qo'shishimizni sababi karbamidga birikmay qolgan formaldegid bilan birlashtirish va shu orqali tarmoqlanishlarni ko'paytirish. Ko'p tarmoqlanish yelimni sifatini osiradi va erkin formaldegidlarni o'ziga birlashtirib oladi.

Xulosada yelimga modifikator qo'shganimizdan so'ng DSP ning bardoshlilikiga avvalgilarga qaraganda yuqori natijani berdi. Ushbu yelimdan tayyorlangan qamish qirindili plitalar istiqbolli ekanligini ko'rishimiz mumkin.

АДАБИЁТЛАР

1. Докучаев А. А. Синтез и химические превращения кремнийорганических соединений с фрагментами Si-N и Si-C-N: Автореф. дис. канд. хим. наук.- М., ГНИИХТЭОС, 1999.- 24 с.
2. Гаврилова А. В., Коробова Е. А., Белова Л. О., Кирилин А. Д. // Международная научно-техническая конференция «Наука и образование-2007»: Тез. док.- Мурманск.- 2007.- С. 413-416.
3. Успенский Б.В., Посохов Е.А., Питак Я.Н., Цыганков А.В. Органические соединения в технологии силикатов Харьков: НТУ "ХПИ", 2017. - 71 с
4. Кахраманов, Н.Т. Состояние проблемы получения, исследования и применения кремнийорганических полимеров / Н.Т.Кахраманов, Р.В.Гурбанова, Ю.Н.Кахраманлы // Евразийский Совет Ученых (ЕСУ). - 2016. - Т. 27, № 6, ч. 2. - С. 112–118.

5. Краев, И. Д. Перспективы использования кремнийорганических полимеров при создании современных материалов и покрытий различных назначений / И. Д. Краев, О. В. Попков, А. Е. Сорокин, Г. Ю. Юрков // Труды ВИАМ: электронный научный журнал. - 2017. - № 12.

6. Peter Jutzi, Ulrich Schubert. Silicon Chemistry. From the Atom to Extended Systems / Edited by Peter Jutzi and Ulrich Schubert // Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA, Weinheim. - 2003. - 494 p.

7. Демидова В.М. Применение и основы получения кремнийорганических полимеров “Молодой учёный”. № 26 (264) . Июнь 2019 г.

8. Кондратьев, В.П. Синтетические клеи для древесных материалов / В.П. Кондратьев, В.И. Кондращенко. – М.: Научный мир, 2004. – 520 с.

9. Азаров, В. И. Химия древесины и синтетических полимеров: учебник / В.И. Азаров, А.В. Буров, А.В. Оболенская. - СПб.: Лань, 2010. - 624 с.

10. Угрюмов, С.А. “Модифицирование карбаминоформальдегидной смолы для производства кистроплит” / С.А. Угрюмов, В.Е. Цветков // Деревообрабатывающая промышленность. – 2008. – № 3. – С. 16-18.

11. Федотов, А.А. Исследование свойств древесно-стружечных плит на основе синтетических смол с различной долей добавки фурановой смолы // А.А. Федотов, С.А. Угрюмов // Клеи. Герметики. Технологии. – 2012. – № 12. – С. 16–19.

12. Угрюмов С.А., Осетров А.В. “Анализ химического состава и свойств древесных плит на основе модифицированных клеевых композиций” Лесной вестник 4/2016, С.40-43

ҲУЖЖАТЛИ ФИЛЬМЛАРИДА РЕЖИССЁРЛИК МАҲОРАТ

Тилепов Қуатбай Нукусбаевич

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти

2 курс магистранти

kolya_2292@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада қорақалпоқ кино санъати тарихи ва кинематография соҳасида ўз ижодига эга бўлган кинорежиссёр Төренияз Қалимбетовнинг кинодаги ижод йўли ва режиссёр томонидан тасвирга олинган бадиий ва ҳужжатли фильмлар ҳақида сўз юритилади. Ҳозирги ва кейинги даврларда суратга олинган кино маҳсулотлари кенг таҳлил қилинди ва кўрсатиб берилди.

Калит сўзлар: кино, режиссура, бадиийлик, характер, хусусият, роль.

ABSTRACT

This article talks about the history of Karakalpak film art and the creative path of film director Toreniyaz Kalimbetov, who has his own creativity in the field of cinematography, and the feature and documentary films shot by the director. Film productions filmed in the current and subsequent periods were widely analyzed and shown.

Key words: cinema, directorship, artistry, character, personality, role.

Кино инсон билимини орттиришда муҳим роль ўйнайди, унинг бой мазмуни эса аҳолининг билимдонлик даражасига бевосита таъсир қилади.

Мустақиллик йилларида Республикада кино санъатига берилаётган эътибор, амалга оширилаётган ислохотлар Қорақалпоқ киносини ҳам четлаб утаётгани йук. Бугунги кун киноси олдингидан да ривож топиб, янгиланиб, ўзига ҳос қиёфа касб этмоқда. Бугун экранларимизда “Қорақалпоқфильм” киностудияси томонидан суратга олинган қатор бадиий фильмларимизни кўришимиз мумкин.

Кино саноати кўп асрлик тарихга эга. 1975 йили Нукусда ҳужжатли фильмларнинг республика фестивали ўтказилиши ва ушбу кинофорумда қорақалпоқ киночиларининг “Абдуллаев чўққиси” (режиссёр-оператор Н.Даўқараев), фильмнинг “Энг яхши ҳужжатли фильм” дипломига сазовор бўлиши билан алоҳида эса қолди.

Киностудиянинг Қорақалпоғистон филиали ходимлари республиканинг бошқа бир қатор санъат ходимлари билан бирга фақат мамлакат миқёсидагина эмас, чет давлатларда ҳам сафарда бўлиб, республиканинг маданий ҳаётига оид фильмлар яратди. Режиссёр-оператор Н.Даўқараевнинг **“Югославиядаги учрашувлар”** ҳужжатли фильми фикримизга асос бўла олади.

Қорақалпоқ миллий киноси бошқа республика киноижодкорлари ўртасида муносиб жой олиб Бошқурдстондаги (1977 йил), Татарстондаги (1981), Доғистондаги (1984 йилги) Қорақалпоғистоннинг маданият кўнларига ўз фильмлари билан қатнашди ва мазкур фильмлар билан республикаларнинг **“Фахрий ёрлиғи”** ва қиммат баҳо совғаларини қўлга киритди.

1981 йилга келиб киностудиянинг Қорақалпоғистон филиали ўзининг янги биносига эга бўлди ва моддий техник базаси мустаҳкамланди. Шу тариқа ҳужжатли фильмлар ва дубляж сони ошди. Шу билан бирга буюртма асосида фильмлар олина бошлади.

Туқсонинчи йилларга келиб, қорақалпоқ ёзувчи ва журналистларнинг янги гуруҳлари ўзларини кино жанрида синаб кўра бошлади. Улардан Оразбай Абдурахманов, Алпысбай Султанов, Марат Таўмуратов, Пердебай Кайпов, Амангелди Халмуратов, Сағындық Ембергенов, Мамбет Садуллаев ва бошқалар бир нечта ҳужжатли фильмлар ёратди ва киножурналларга сценарийлар ёзди.

Маҳаллий кадрлардан режиссёрлар етишиб чикди. Пердебай Кайыпов, Төренияз Қалимбетов ва Таласбай Абдиреймовларнинг режиссёрлик ишлари экранда пайдо бўла бошлади.

Қорақалпоғистон филиалининг бир қатор бадиий ва ҳужжатли фильмлари МДХ ва чет давлатларда диққатга сазовор бўлди. Жумладан **“Аралқум”** ҳужжатли фильми (муаллиф С.Еременков, У.Абдурахманов, матни Черниченко, оператор Ш.Максудов) Мохачкалада ўтказилган 1988 йилги III Бутун россия танловида қатнашиб, **“Энг яхши ҳужжатли фильм”** дипломи билан тақдирланди.

1990 йил киностудия тарихида дастлабки бадиий фильм **“Гум-гум”** (сценарий муаллифи М.Тўйчиев О.Абдурахманов, постановкачи режиссёр Ж.Давлетов, оператор В.Алламёров) Американинг Сан-Франциско шаҳридаги халқаро фестивалда қатнашди. Ушбу муваффақиятлар самараси ўлароқ Қорақалпоғистонда ўз олдида киностудия очишга имконият яратди. Шундай қилиб қорақалпоқ киносанъатини янада ривожлантириш мақсадида 1990 йили Ўзбекистон ҳужжатли ва имий-оммабоп фильмлар киностудияси Қорақалпоғистон филиали базасида **“Қорақалпоқфильм”** киностудияси ташкил қилинди.

Бу эса қорақалпоқ киноижодкорларининг ўзларини ҳар хил жанрларда синаб кўришига имконият яратди. Қорақалпоқ кинематографиясида ўз ўрнига ўз услубга эга бир нечта бадиий, ҳужжатли фильмларнинг сценарий автори ва кинорежиссёр Төренияз Калимбетовнинг кинематография учун қўшган ҳиссаси ўз олдига мавзу бўлгандай аҳамиятга эга.

Қалимбетов Төренияз Джумабаевич 1954 йил 19 январда Қорақалпоғистон Республикаси Чимбой туманида, ишчи оиласида туғилган, Ўрта мактабни тўгатгандан сўнг кўрилиш соҳасида оддий ишчи бўлиб ишлаган. 1976 йили А.Н.Островский номидаги Тошкент театр ва рассомлик институти (ҳозирги Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти)нинг режиссёрлик факультетини тамомлаган. Ўқишни тамомлагандан сўнг Нукус телерадио марказида телеоператор ёрдамчиси ва 1976-1977 йиллар оралиғида ҳарбий хизматни ўтаган. Режиссёрнинг санаъатга қизиқиши “Қазақфильм” киностудиясида режиссёр ёрдамчиси бўлиб ишлаб юрган пайитларидан бошланган.

1978-1981 йилларда "Ўзкинохроника" ҳужжатли фильмлар студиясининг Қорақалпоғистон филиали режиссёри бўлиб ишлаган пайтларида Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири, Ўзбекистон қахрамони Ибрайым Юсуповнинг ижодига бағишланган “Шайыр монологи” фильмига режиссёрлик қилади.

1993-1996-йилларда “Қорақалпоқфильм” киностудияси директори бўлиб фаолият юритган. Уша вақтларда ҳам “Ғарезсизлик салтанати”, “Төлөпберген Қайыпбергенов” фильмларининг режиссёри бўлди.

1995 йили А.Султанов билан биргаликда сценарий ёзган ва режиссёрлик қилган қишлоқ муаллими Алланиёз Өтениязов ҳақидаги “Мехир” фильми Ўзбекистон киночилар уюшмасининг Нави Ғаниев номидаги “Грифон” мукофотини олишга сазовор бўлди.

Қорақалпоқ миллий кинематографиясини ривожлантиришдаги самарали меҳнати учун Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг “Ҳурмат ёрлиғи” ни олишга мувафқ бўлди.

Режиссёр ижодкорликдан ташқари ҳар турли бошлиқ лавозимларида фаолиятини давом эттирди. Кинонинг ривожланиши учун тинимсиз изланган ўз касбининг фидойиси Т.Қалимбетов 1996-2002 йилларда "Қорақалпоқкино" давлат акциядорлик компанияси раисининг биринчи ўринбосари кейин "Қорақалпоқкино" Давлат акциядорлик компанияси директори ва 2004 йилдан бошлаб "Қорақалпоқкино" агентлиги директори бўлиб фаолият юритган. 2014 йил нафақага чиққан.

Т.Қалимбетов 2019 йил 29 июль куни бу ёруқ оламни тарк этди.

Режиссёрнинг самарали меҳнатини, унинг инсонийлик фазилатини у билан бир нечта фильмларда бирга ишлаган ҳозирги кунда “Қорақалпоқфильм” киностудияси директори Б.Мадияров қуйидагича эслайди. Төренияз Қалимбетов деганда мен ўз фикрига ва ўз услубуга эга, ишининг устаси, меҳнатсевар, ҳамма билан бирдай муомилада буладиган самимий ва дилкаш, ҳар қандай фильмни тасвирга олиш жараёнини бошламасдан олдин обдон ўйлаб оладиган, ажойиб инсон эди. Ҳамкасблар айниқса ёшлар у кишини яхши кўрарди. Режиссёрнинг қилган ишлари, тасвирга олган фильмлари келажакда ёш киноижодкорлар учун намуна бўладиган ва кинематография соҳасида катта мактаб ёратиб кетган инсон эканлигини айтиб хотирлайди. Бугун бу режиссёр ёнимизда бўлмаса ҳам у ёратиб кетган фильмлар, хотиралар биз билан бирга. Илоҳим жойи жаннатдан бўлсин деймиз.¹

Режиссёрнинг ижоди давомида эришган ютуқлари унинг самарали меҳнатидан дарак беради.

2000 йилда "Шуҳрат" медали, 2006 йилда "Бердақ" номидаги давлат мукофоти, шу йили “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими” фахрий унвонлари билан тақдирланган.

Т.Қалимбетов режиссёр сифатида 30 га яқин бадиий ва ҳужжатли фильмлар яратган ва турли кинофестивалларда муносиб ўринларни қўлга киритган.

Т.Қалимбетов қуйидаги ҳужжатли фильмларга режиссёрлик қилган.

“Жыраў”, “Боян тамыр” (режиссёри Т.Қалимбетов 1997 й); “Көкпар”, “Арал море надежда”, “Зийўар” (Ажиниёз) (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 1998 й); “Атбеги” (режиссёри Т.Қалимбетов 2000 й); “Отаў” ҳужжатли фильм, “Танка” (бадиий фильм) (режиссёри Т.Қалимбетов 2002); “Қудық” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2003 й); “Шапшы”, “Алтын мийрас”, “Дунья қарас”, “Қошқарпаз” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2006); “Екеўғанасы” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2007 й); “Қызылқум ғазийнеси”, “Наўқыран эўлад” (режиссёри Т.Қалимбетов); “Тандыр”, “Бир өмирлик купья” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2008); “Қарақалпақстан”, “Ағартыў қарлығашы”, “Назархан”, “Қаўын сейили” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2009 й); “Дәрья теңизге қуймағы дәркар” (режиссёр Т.Қалимбетов); “Кепши”, “Үш әсирдин гүүасы” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2010 й); “Арал жасаўы тийис”, “Қарақалпақстан ғәрезсизлик жылларында” (режиссёри Т.Қалимбетов); “Биринши лётчик”, “Булақ көз ашты” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2011й); “Нафосат бостаним мании”, Берекетли шаңарақ –

¹ “Қорақалпоқфильм” киностудияси директори Б.Мадияров билан суҳбат. 2023 йил 24 февраль.

жәмийет көрки”, “Қарақалпақстан кеше хәм бүгин” (режиссёри Т.Қалимбетов); “Нур излеп”, “Қарақалпақстаным мениң” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2012 й); “Өсиў жолында” (режиссёри Т.Қалимбетов); “Узақ өтмиштен мийрас” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2013 й); “Мехир”, “Қыссахан жолы” (режиссёри Т.Қалимбетов); “Реңли қамыслар” (сценарий автори ва режиссёр Т.Қалимбетов 2014 й); “Көркем-өнер ғезийнеханасы”, “Тулпар” (режиссёри Т.Қалимбетов 2015 й); “Балықшы”, “Бир уядан ушқан қыралар”, “Мойнақлы мүсинши” (режиссёри Т.Қалимбетов 2017 й); “Мойнақ дослық үлкеси” (режиссёри Т.Қалимбетов 2018 й).

Режиссёрнинг фильмларни ишлашдаги энг ютуқли тарафи ва бошқа режиссёрлардан алохида ажралиб тұрадиган хислати бу кўпчилик фильмларни овозсиз (сўзсиз) яғни тасвирий-эмоционал имкониятларидан моҳирона фойдаланиб, муסיқа ва шовқинлар ёрдамида диктор текстисиз фильм яратиши бўлиб ҳисобланади.

Овозсиз кино кинематографиянинг дастлабки ривожланиш давридаги фильмларга хос . Овозсиз кино даврида фильмнинг хусусиятлари, ўзига хос эстетик жиҳатлари белгиланди. Бадиий фильмлар мазмуни ва воқеаларнинг ривожланиб бориш ҳолати сўзсиз фақат тасвир ёрдамида очиб бериларди. Дастлабки ривожланиш давридаги ўзига хослиги унинг актёр ижроси билан боғлиқ, ифода воситалари бўлиб, кадр тагига воқеани тушинтириб берувчи ёзувлар ёзиб борилган.

Дастлабки вақтларда бадиий фильмларни тасвирга олишда Ўзбекистонлик тажрибали мутахассисларидан ёрдам сўралган бўлса, 2002 йил “**Танка**” (сценарий муаллифи Муратбай Низанов, режиссёр Төренияз Қалимбетов, оператор Даврон Абдуллаев) фильми “Ўзбекфильм” киностудиясининг техник ёрдамида, қорақалпоқ ижодкорлари яратган дастлабки тўлиқ метражли бадиий фильм бўлди.

Фильм фақат қорақалпоқ тилида эмас, ўзбек тилида ҳам дубляж қилиниши фақат қорақалпоқ халқининг эмас, балки ўзбек халқининг ҳам такрор-такрор томоша қилишга арзийдиган кино асарига айланган.

Фильмда соддадил қаҳрамонимизнинг қиз фарзанди олийгоҳни битириш арафасида дипломни ҳимоя қилиш учун унга танка керак бўлади. Танкани топиш вазифасини қизнинг отаси ўз зиммасига олади ва шундан мазкур фильмнинг энг қизиқ лаҳзалари бошланади. Филм муаллифининг айтишича фильм постановкаси ўзбек тилида ёзилиб фильмнинг бош қаҳрамонига Эргаш Каримов танланган экан. Муаллиф ушбу фильм бўйича Эргаш Каримов билан кўришганда фильм сценарийсини ўқиб кўрган актёр:- бу сценарийни ўқиб мазза қилдим. Менга бўлган ҳурматинг учун катта раҳмат лекин қапа бўлманг, мен бу ролни

ўйнай олмайман. Одамлардан уяламан. “Эргаш ака жа мактанчоқ бўли кетибди” деб айтиши мумкин деб сценарийни рад қилибди. Оқирида бу ролга Қорақалпоқнинг биринчи кино актёри Қуатбай Абдреймов даллолчи яъни қатерешиге комик актёр Шамурат Утемуратов танланади.¹

Фильм 27 кунда тўлиғи билан сурагга олиниб бўлинади. Фильмнинг энг ютуғли тарафи саънат фидойиларига катта хурмат кўрсатилган. Яна ушбу фильмда Қарақалпоқ халқининг оқ кунгиллиги кунглида кири йўқ ҳаммага яхшилиқни раво кўрадиган, катталарга хурмат кўрсатиш сахналари урин олган. Филмда режиссёр кўзда тутган мақсадига эриша олган деб ўйлайман.

Фильмда яна ота-она фарзандининг келажаги учун ҳамма нарсага тайёр эканлиги яна бир бор тасвирланган. Инсон ушбу фильмни такрор-такрор кўрса ҳам ҳеш зерикмаслиги бу фильмнинг энг асосий йутуғи бўлиб ҳисобланади.

2018 йили тасвирга олинган “**Пойтахт шахрим Нукусим**” номли хужжатли фильми Ўзбекистон Республикаси Тошкент шаҳрида ўтказилган “Энг улуғ энг азиз” хужжатли фильмлар кино фестивалида энг катта соврин фестивалнинг “**ГРАН-ПРИ**” совринини олишга мувофоқ бўлди. Ушбу фильмда ҳам Т.Қалимбетовнинг режиссёрлик маҳорати кўзга ташланади.

Қорақалпоғистон ўзининг маданияти, мафтункор табиати, тарихи ва одамлари билан қанчалик жозибадор бўлмасин, республиканинг улкан ҳудуди, бир-биридан юзлаб чақирим олисда жойлашган диққатга сазовор масканларидан бири бўлган Муйноқ тумани ҳақида режиссёр 2018 йили “Мойнақ дослық үлкеси” фильмини тасвирга олди. Фильмда асосан Орол денгизи тағдири билан боғлиқ бўлган хар хил миллат вакилларининг тотув турмуши тарзи сўз этилади.

Таниқли кино режиссёр Тўрениёз Қалимбетовнинг ижодий фаолиятига назар ташлар эканбиз, ҳар қанақа фильмнинг савиясини яхшилашга хисса қўшадиган, ўткир нигоҳ билан танланган кино фактларни кўришимиз мумкин. Бу эса унинг режиссёрлик маҳорати ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Абулкосимова Х, Тешабоев Ж, Мирзамухамедова М. «Ўзбекистон киноси» (1985);
2. Низанов М. Кино қалай жаратылды. (2014)
3. «Қорақалпоқфильм» киностудияси архиви.

¹ Низанов М. Кино қалай жаратылды. (2014)

TIL VA UNING JAMIYATDAGI O'RNI. TILIMIZNING QO'LLANILISHIGA DOIR BIR QANCHA MUAMMOLAR

Usengalieva Dinara Yusup qizi

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti 2-kurs talabasi

usengalievadinarara04@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada til va uning jamiyatdagi o'rni, til orqali tariximiz, madaniyatimiz va o'chmas merosimizning bizgacha yetib kelishi, davlat rivoji va mustaqilligimizning mustahkam tayanchi ekanligi borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: til, jamiyat, tarix, millat, ilm-fan, tilning rivojlanishi, tilning to'g'ri ishlatilishi.

Ma'lumki, o'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiyki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo ona allasi, ona tilning betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili- millat ruhidir.

Til har bir millatning ko'zgusi, madaniyatining ustuni, muloqot sarchashmasi hisoblanadi. Til bor ekan, millat barhayotdir. Tilni onaga qiyoslanishi bejiz emas, inson o'z onasini ko'rmasdan, uning sof muhabbatini, mehrini tuymasdan yashay olishi mumkin emas, til ham xuddi shunaqa: tilsiz aslo muloqot qilolmaymiz, fikr almasha olmaymiz. Bu fikrimizning isboti sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining 30 yilligi munosabati bilan so'zlagan nutqini keltirishimiz mumkin: ***“Kimda-kim o'zbek tilining bor latofatini, jozibasi va ta'sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini his qilmoqchi bo'lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dostonlarimizni, o'lmas maqomlarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizning sehrli qo'shiqlariga quloq tutsin”***.¹

1989-yil 21-oktyabr... Aynan shu kunda o'zbek tili dunyo tillari ichida o'z o'rnini, o'z obro'sini egalladi, dunyoga tanildi, tilining haqiqiy jozibasini anglashni boshlashga imkoniyat berildi. Bu voqea o'zbek millati uchun unutilmas voqealardan biri bo'ldi desak adashmagan bo'lamiz.

Statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratsak: dunyoda 5600 dan ortiq tillar mavjud, ulardan faqat **200** tasigina rasmiy til hisoblanadi. O'zbek tili ham ana shulardan biri bo'lib, uning naqadar mukammal, sof, jozibadorligining yorqin dalilidir. Lekin, shu o'rinda savol tug'ilish tabiiy: nahotki o'z tilimizda biror bir joyga nom qo'yish, ko'chadagi

reklamalar uchun ham yaroqli bo‘lmasa?! Lekin, barchamizga ma’lumki, ko‘chalardagi reklama ustunlari, do‘konlar, supermarketlar, go‘zallik salonlari, turli xil osmono‘par binolar, bog‘chalarga



qo‘yilgan nomlar o‘zbek tilida emas balki, boshqa xorij tillarida yozilganligining yoki o‘zbek tilida xato yozilganligini guvohi bo‘lishimiz mumkin. Bu oddiy haqiqatni isbotlash uchun siz ulkan bir ilmiy izlanish qilishingiz shart emas, ko‘chaga chiqsangiz bas!. Bu

to‘g‘risida ba’zi bir supermarketlar, binolar, kichik biznes markazlarida so‘rovnoma qildik: hammasiga bir xil “Nega aynan o‘zbek tilida emas, balki chet tilidagi nomlarni tanladingiz” degan savolni berdik. Biroq ular bergan javoblar unchalik ham haqiqatga yaqin emas, “Chunki biz tanlagan nomlar qisqa, lo‘nda va jarangli” degan javobni bera olishdi xolos. Bu holat naqadar achinarli holat bo‘lishiga qaramay, biz bunga ko‘nikib yashab kelmoqdamiz! Axir biz O‘zbekistonda yashayapmiz-ku, nima uchun unda joy nomlarini o‘zbek tilida nomlay olmaymiz? Nima o‘zbek tilida jaranglab chiqadigan so‘zlar yo‘qmi yoki ular topa olishmaganmi? Buning uchun kim aybdor: davlat organlarimi yoki o‘zbek millatimi?

O‘zbek tili Amerika, Buyuk Britaniya, Germaniya, Rossiya va shu kabi rivojlangan bir qator davlatlarning 80 ga yaqin universitetlari va 200 dan ziyod maktablarida o‘z ona tili bilan birgalikda o‘rganilayotgan bir paytda, biz o‘zimiz qurgan binolarimizning nomini ingliz yoki rus tillarida nomlashimizni qanday tushunishimiz kerak?! Axir u binolarni chet elliklar chetdan kelib qurib ketmagan, o‘zimiz o‘z qo‘llarimiz bilan qurgan binolarimizga o‘z tilimizda nom bermaslik, o‘z tilimizga bo‘lgan nohaqlik, hurmatsizlik, mensimaslik emasmi?!



Keyingi muammo esa, O‘zbekiston hududida tahsil olayotgan ona tili boshqa bo‘lgan sinflar uchun chiqarilgan darsliklar haqida. Darsliklarimizdagi o‘zbek tili grammatikasi va adabiyoti haqidagi ma’lumotlarning kamligi, chunki, misol qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekiston hududida yashab turib qozoq yokida qoraqalpoq sinfida tahsil olgan o‘quvchi, Toshkentdagi nufuzli institut yoki universitetlarni biriga kirishni xohlaydi lekin, Oliy ta’lim muassasalarining asosiy qismida o‘zbek guruhi mavjud bo‘lib, o‘quvchi unga kirishi uchun maktabda o‘zbek tilidan o‘zlashtirilgan

bilimi yetmaydi. Aytishingiz mumkin, “Nima qo‘shimcha to‘garak, kurslarga borsa bo‘lmaydimi?” deb, agar o‘sha darsliklar to‘liq grammatika va adabiyot bilan ta‘minlanganda edi, boshqa emas, balki o‘sha qozoq sinfda tahsil olgan bola kelajakda o‘zbek tilimizning rivojiga katta hissa qo‘sharmidi. Hozirgi kunda ishga kirishdayam ishchidan o‘zbek tilini bilish darajasi emas, balki chet tilini qay darajada bilishi muhim o‘rinda turib qolgan. Ulardan o‘zbek tilini mukammal bilasanmi deb emas, IELTS, CEFR va shunga o‘xshash chet tilini bilish darajasi haqidagi hujjat so‘raladi. Buni qanday tushsunsak bo‘ladi. Odam avvalo o‘z tilini mukammal bilishi kerak emasmi?

Agar bunday davom etaversa, o‘zbek millatining ko‘zgusi hisoblanmish til butunlay yo‘q bo‘ladi qoladi! Qurilgan binolarga boshqa tillarida nom beraversak, zamon talabi ekan deb boshliq tomonidan ishchiga ish berish uchun o‘zbek tilining o‘zigina kifoya ekanligini bila turib ham *rus va ingliz tillarini bilishing kerak* degan talab qo‘yaversak tilimizni yo‘qotish uchun bir asr ko‘plik qiladi, balki 10 yil ham kifoya bo‘lib qoladi. Tilimizning mazmun-mohiyati, ahamiyati haqida faqatgina 21-oktyabr “Til bayrami” kunida eslab o‘tsak, ommaviy axborot vositalarida o‘zbek tilining buzib talqin etilgan variantidagi so‘zlar va xato yozilgan so‘zlarni ayovsiz namoyish qilishni davom ettiraversak, qachon o‘zligimizni anglaymiz, qachon biz **“Biz”** bo‘lamiz?!

Mamlakatimizdagi davlat organlari, tashkilotlari va muassasalarida davlat tili to‘g‘risidagi qonun hujjatlaridagi ayrim normalarning buzilishiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. “Davlat tili haqida”gi qonunning 10-moddasiga ko‘ra, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalarida ish yuritish davlat tilida, ya‘ni o‘zbek tilida yuritilishi lozim, agar ishlovchilarining ko‘pchiligi o‘zbek tilini bilmaydigan jamoalarda esa davlat tili bilan bir qatorda boshqa tillarda ham amalga oshirilishi mumkin. Ammo, ayrim davlat tashkilotlarida, organlarida va muassasalarida ish yuritish davlat tilida emas, balki boshqa tillarda, jumladan rus tilida olib borilishi holati kuzatiladi. Bu, o‘z navbatida davlat tiliga bo‘lgan hurmat va e‘tiborning pasayishiga sabab bo‘ladi. Qo‘pol qilib aytganda, bu o‘z tilini mensimaslik hisoblanadi.

Yuqoridagilarga yechim tariqasida o‘zbek tilini rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni keltirib o‘tamiz:

- Ommaviy axborot vositalari bo‘lmish, televideniye va radiolarda davlat tilining jozibadorligi xususidagi turli xil teledasturlar, davra suhbatlari, reklamalar, animatsion roliklar namoyish qilish; (faqatgina 21-oktyabr sanasida emas, doimiy ravishda olib borilishini ta‘minlash joiz);

- Ayni o‘zbek tili sohasi mutaxassislaridan ishga kirishda O‘zbek tilini bilish darajasini tasdiqlovchi sertifikat olish tartibini ishlab chiqish; (Xuddi CEFR, IELTS yoki boshqa chet tili sertifikatlari shu til mutaxassislaridan so‘ralgani kabi)

•Hamma turdagi konferensiyalar, yig'ilish-u majlislar, hujjatlar o'zbek tilida olib borilishi va yozilishiga e'tibor qaratishimiz va unga amal qilishimiz zarur.

•Chet tilida nomlangan binolar, ko'chalar nomlarini qaytadan ko'rib chiqqan xolda, ularni o'zbek tilida mavjud bo'lgan mutanosib shakliga o'zgartirish kiritish

•O'zbekiston hududida o'qiyotgan o'quvchilar uchun (ona tili boshqa bo'lgan, masalan, qozoq tili) yaratilgan dasrliklarga o'zbek grammatikasini to'laqonli yoritib berish chora- tadbirlarini amalga oshirsh

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, har bir inson, har bir o'zbek millati davlat tiliga o'zida bor ehtiromi va bor sadoqati bilan qaraganda, yondashganda bu ahvolgacha olib kelmagan bo'lar edik va shunday qarashni o'zimiz uchun o'zimiz yaratgan bir qonun-qoida deb qarashimiz va uni to'laqonli bajarishimiz lozim. Bunday ishni avvaliga o'zimizdan keyinchalik esa, oila, jamoa, jamiyat bo'lib birgalikda amalga oshirsak, biz o'zbek tilining yana ham rivojlanishiga o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz. Shu o'rinda buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning *"Har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgan oyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur"* degan jumllarini keltirishimiz mumkin.²

1. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining 30 yilligi munosabati bilan so'zlagan nutqidan

2. Islom Karimov Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch kitobidan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" I.Karimov. –T.: "Ma'naviyat", 2010 – 83b.
2. <https://president.uz/uz/2954>
3. <https://storage.kun.uz/source/8/vG592N3U7UYbj0shWClZthrxN0q-V3a.jpg>
4. <https://www.gazeta.uz/ru/2020/10/16/magic-city/>

KO‘ZI A‘ZZI HA‘M SHALA KO‘RIWSHI BALALARDIN’ PSIXOLOGIYASI HA‘M BILIM ALIWI

Bazarbaeva Shaxnoza

A‘jiniyaz atindag‘ı No‘kis ma‘mleketlik pedagogikalıq
institutının‘ baslawısh ta‘lim fakulteti

ANNOTATCIYA

Maqalada ko‘zinde nuqsanı bolg‘an balalarg‘a qalay bilim beriw kerekligi, ko‘zi a‘zzi balalardın‘ psixologiyası berilip o‘tilgen.

Gilt so‘zler: ko‘zi a‘zziler mektep internatı, tiflopedagogika, tiflopsixologiya
“жмурки”

Ha‘zirgi ku‘nde ko‘z kesellikleri ko‘p ushırmaqta. Bunın‘ sebeplerine na‘shebentlik, ko‘p ishiwshilikke beriliw, ana qarnında kerekli vitaminlerge toyınbag‘anlıg‘ı kem qanlıq h.t.b lardı keltiriwimiz mu‘mkin. En‘ da‘slep balanın‘ ko‘zinde nuqsanı bar ekenligin tez waqıt ishinde anıqlap, onı emlewge ha‘reket etiw kerek. Eger ko‘zdegi nuqsandı jaqsılawg‘a uzaq waqıt ketse ya‘ki nuqsandı emlewdin‘ ilaji bolmasa, bul balalar arnawlı mektep internatda oqıwı kerek. Ya‘ki bolmasa shala ko‘riwshi balalar orta mektepte oqıytug‘ın bolsa, aldındı partalarda otırıp, o‘zin ko‘p urıntırmawı kerek. Ko‘zi a‘zziler ushın arnawlı internatda oqıwshılar Brayl alfavitinde jazadı. Brayl alfavitinin‘ quralı privor ha‘m grifl bolıp esaplanadı. Bul alfavitde 6 noqat bolıp, ga‘pler bul noqatlardı uyg‘ınlastırıw menen jazıladı. Brayl alfavitinde oqıwshılar on‘ ta‘repten baslap jazıp, shep ta‘repten baslap oqıydı. Ma‘mleketimizde ko‘zi a‘zziler ushın arnawlı internatlarda ko‘zinde nuqsanı bar balalardı 2 ge bo‘lip sabaq o‘tileti: 1-ko‘zi a‘zziler klası; 2-shala ko‘riwshi balalar klası. Ko‘zi a‘zziler klasındag‘ı oqıwshılardı oqıtıwda en‘ da‘slep olardı psixologiyasın u‘yreniw za‘ru‘r. A‘sirese, ko‘zi a‘zzi balalar sabaqtı o‘zleztiriwde salamat balalarg‘a qarag‘anda qıyınshılıqqa ushıraydı. B.N.Kovalenko ha‘m N.B.Kovalenko: “Ko‘zi a‘zzi balalar bilim alıwda

qiyinaladı, qabil etiwide ko'p qiyınshılıqqa ushıraydı. Bul jag'day a'sirese tuwma ko'zi ko'rmeytug'ın adamlarda ha'm erte jasınan ko'zi ko'rme qalg'an balalarda ko'zge ko'rinedi" dep pikir bildirgen.

Tiflopedagogika -defektologıyanın' ko'zi a'zzi ha'm shala ko'riwshi balalardı oqıtıw, tarbiyalaw, olardı miynetke tayarlaw, olardı kerekli bag'darg'a jo'neltiriwshi taraw bolıp esaplanadı. Tiflopedagogikanın' en' tiykarg'I wazıypalarınan biri, shala ko'riwshi balalardıń saqlanıw qalg'an ko'z nurınan durıs paydalanıw, bul balalardıń qa'biletin rawajlandırıwdan ibarat.

Arnawlı mektep internatlarda 1-klastan baslap olarg'a qattıqollıq qılmay, motivaciya berip bilim ha'm ta'rbiya beriw lazım. Sebebi a'zzi ko'riwshi balalarg'a ko'p baqırılса ya'ki jazalaw metodu ko'p qollanılsa, bul olardıń tilinin' nuqsanlı bolıp qalıwına alıp keledi ya'ki ko'z nurının' ele de pa'seyiwine sebepshi boladı. Balalarg'a jaqsı bilim beriw ushın olardı tez-tez ta'biyat qoynına sayaxatqa ya'ki ekskurciyalarg'a alıp barıw kerek. Ko'zi a'zzi balalar ushın bilim alıwda esitiw, qol seziwi, dıqqat, este saqlaw qa'bileti za'ru'r. Balalarg'a sabaq waqtında ko'p taqmaq qosıqlar yadlawı, matematika sabaqlarında dıqqattı ha'm logikanı rawajlandırıwshı shınıg'ıwlar ko'p islewi kerek. Matematikada baslawısh klass oqıwshılarına qosıw ha'm alıwdı u'yretkende, arnawlı shotlardan paydalanıladı, ya'ki yaddan esaplawg'a u'yretiledi. Ko'zi a'zzi oqıwshılardı yaddan esaplawg'a u'yretiw olarg'a jaqsı ta'sir ko'rsetiwı mu'mkin, dıqqat, este saqlaw rawajlandıradı. Internatlarda sabaq o'tiw sapalı bolıwı ushın oqıwshı sanı 10-12 oqıwshı a'tirapında boladı. Ko'zi a'zzi oqıwshılarg'a baqsha da'wirinen baslap qol sezgisin rawajlandırıtug'ın oynılar oynatıp turıw kerek. Ma'selen uzaq da'wirlerden beri bolg'an "жмурки" oynının alayıq. Bul oyında:

- 1-bolıp ko'zi a'zzi balanın' ko'zi baylanadı
- balalar ushın qolaylı xana ya'ki jerge domalaq etip sızıladı
- basqa ko'zi a'zzi balalar ko'zi baylang'an balag'a shappatlap qashıp ju'redi
- ko'zi a'zzi balalar arasında quwıspashaq baslanadı
- ko'zi baylang'an bala doslarının' shappatlag'an dawısın ja'ne atqan adımınan

ajıratadı

- 1-bolıp ustalıng'an balanı ko'zi baylang'an balanın' ornına turg'ızıladı.

Oyın usılay dawam etedi. Bul oyında so'ylewge bolmaydı. Usınday shınıqtırırwshı oynılar arqalı balalardıń qol sezgisi, dıqqatı, esitiwi, este saqlawı rawajlanadı. F.N.Shemyakinnin' pikiri boyınsha, ko'zi a'zziler ushın tez-tez este saqlap qalıwdı rawajlandıratug'ın shınıg'ıwlar islenbese, olardıń este saqlawı pa'seyip ketedi. Degen menen ko'riwde nuqsanı bolg'an balalardıń estevsaqlawı haqqında tek bir metod penen juwmaq shıg'arıp bolmaydı. Bunın' ushın ko'plegen metodlardı qollaw kerek. Sol menen birge ha'r bir eksperiment metod o'zinin' tıykarg'ı bo'liminen tısqarı, psixikanın' basqa bo'limleri haqqında da mag'lıwmat beredi. Ma'selen, ko'zi a'zzi balag'a 10 so'zdi qalay yadlawına qarap, tek onın' este saqlawı haqqında emes, onın' ıqtıyarlı dıqqatı, ha'reketlerinin' qaysı maqsetke jo'neltirilgenligi, olardıń sebepleri haqqında bilse boladı. Ko'zi a'zzi balalardıń este saqlaw qa'bileti berilip atırg'an materialdın' sapası ha'm mazmunına da baylanıslı. Ko'zi a'zzi ha'm shala ko'riwshı balalarda este saqlawdı arnawlı ta'lim ta'rbiya arqalı rawajlandırırw mu'mkin. Ko'zi a'zzilerdi o'zleri ushın arnawlı ko'rkem o'ner su'wretleri de este saqlawın rawajlandırırwı mu'mkin. Ko'zi a'zziler ushın arnawlı ko'kem o'ner su'wretleri to'mendegidey boladı:

- quramalı bolıwı kerek emes
- taktil qag'ıydalarına tolıq a'mel qılınıwı kerek
- qol ta'sirinin' anotomik ha'm fiziologik sıpatlarına maslasqan bolıwı kerek
- anıq du'zilgen bolıwı kerek
- ko'p ha'm tolıq bolıwı kerek emes.

Ko'zi a'zzi balalarda este saqlawdı rawajlandırırw ushın predmet oy-pikirin sa'wlelendiriw lazım.

Ko'zi a'zzi balalardıń rawajlanıw da'rejesin anıqlawshı metodlar bar. Ma'selen, "Tusiniklerdi ta'riplew" metodı. Bul metodtı o'tkiziw ushın to'mendegi so'zler toplamı beriledi:

1. Velosiped, shege, gazeta, zontik, qahraman, ushıw, birlestiriw, tislew
2. Samolyot, sa'dep, kıtıp, jılan, dos, ha'reketleniw, tutastırırwshı, urıw, axmaq

3. Avtomobil, hawa, jurnal, etik, tenge, qorqıw, qashıw, baylaw, tikenli
4. Avtobus, qıstırğ'ısh, xat, shlyapa, par, ishi qara, aylaniw, jılaw, jaylasıw, tu'rtiw
5. Motocikl, qısqısh, dag'aza, botinka, teri, dushpan, qag'ılıw, dag'al, urıw.

Ko'riwde nuqsanı bar balag'a to'mendegi wazıypalar beriledi:

“Aldın'da ha'r qıylı so'zler turıptı. Ko'z aldın'a keltir, sen bul so'zlerdin' ma'nisin bilmeytug'in kisi menen ushrasıp qaldın'. Sen bul kisige ha'r qaysı so'zdin' neni an'latıwın tu'sindiriwin' lazım. Sen bunı qalay tu'sindirer edin'?” Usı ta'rizde ko'ride nuqsanı bolg'an balag'a joqardag'ı 5 toplamnan alıng'an so'zlerge tu'sinik beriwi lazım. Ha'r bir durıs juwap ushın bala 1 baldı qolg'a kirgizedi. Ha'r bir so'zdi ta'riplew ushın 30 sekund waqıt beriledi. Bul metodtı islegende to'mendegilerge itibar qaradıw lazım:

- Eger ko'riwde nuqsanı bolg'an bala oqıwdı bilse ha'm bul og'an qıyınshılıq tuwdırmasa so'zlerdi o'zi oqıp tu'sindiriwi lazım

- Nuqsanlı bala ha'r bir so'zdi tu'sindiriwden aldın, bul bala bul so'zlerdin' ma'nisine tolıq tu'siniwin anıqlastırıp alıw kerek

Rawajlanıw da'rejesi haqqında na'tiyjeler to'mendegishe:

10 ball- ju'da' joqarı

8-9 ball-joqarı

4-7 ball-orta

2-3 ball- pa's

0-1 ball-ju'da' pa's

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR

1. N.Z. Abidova “ Tiflopsixologiya” tashkent.2017
2. O'zbekstan milliy eksiklopediyası (2000-2005)
3. M.Y. Ayupova. Logopediya

ELEKTR ENERGETIKA TIZIMIDA XODIMLARNING MALAKASINI BAHOLASH DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI

Luqmonjonov Asadbek Bahodirjon o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

asadbekluqmonjonov@gmail.com

Olimjonov Asrorbek Oybek o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

alimjanovasror1@gmail.com

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunga kelib energetika sohasi jadallik bilan o'sib bormoqda. Lekin elektr energetika sohasi juda masulyatli yo'nalishlar qatoriga kiradi. Ushbu maqola orqali elektr energetika sohasidagi xodimlar bilan ishlashning majburiy shakllari va elektr stansiyalaridagi xavfsiz ishlashda xodimlarning malakasi va ishlash prinsipi o'rganiladi va tadbiiq etiladi.

Kalit so'zlar: Elektr xavfligi, elektr xodimlari, elektr toki, xodimlarning malakasi.

АННОТАЦИЯ

В настоящее время энергетический сектор стремительно развивается. Но электроэнергетика – одна из самых ответственных сфер. Посредством данной статьи изучаются и применяются обязательные формы работы с работниками в области электроэнергетики, а также квалификация и принцип работы работников по безопасному труду на электростанциях.

Ключевые слова: Электроопасность, электромонтажники, электрический ток, квалификация рабочих.

ABSTRACT

Currently, the energy sector is growing rapidly. But the electric power industry is one of the most responsible areas. Through this article, mandatory forms of work with employees in the field of electric power and the qualification and principle of work of employees in safe work at power plants are studied and applied.

Key words: Electrical danger, electrical workers, electric current, skills of workers.

Elektr energiyasi hozirdagi insonlarning ijtimoiy hayotidagi eng muhim tarmoqlardan hisoblanadi va istemolda keng qo'llaniladi. Hozirda elektr energiyasiz hayotni tassavvur qilish mushkuldir. Elektr energiyasini ishlab chiqarish asosiy tarmoqlari GES, IES, AES, Quyosh panellari va shamol generatorlari hisoblanadi. Bu tarmoqlar bo'yicha esa malakali xodimlar ishlaydi chunki bu ish o'ta darajada ma'suliyatli ish hisoblanadi. Shu sababdan elektr energetika sohasida xavfsizlik birinchi o'rinda turadi. Elektr toki inson hayoti va sog'lig'iga jiddiy xavf tug'dirishi sababli, elektr inshootlari va elektr jihozlari ishlatish faqat vakolatli shaxslar tomonidan ruxsat etiladi. Shu uchun ham kuchlanish ostida yuqori sifatli va xavfsiz ishlarni bajarishga qodir bo'lgan elektr xodimlarini tayyorlash juda ham dolzarbdir. Elektr jihozlari va elektr inshootlari bilan ishlashda xavfsizlikni ta'minlashda mutaxassislarining nazariy va amaliy tayyorgarligini o'z ichiga olgan elektr xavfsizligi asoslarini o'rgatish eng muhim rol o'ynadi.

Xodimlar ta'lim darajasiga, ish stajiga va energetika sohasida faoliyat yurituvchi tashkilotlarda bajarilgan ishlarga qarab, xodimlar elektrotexnik bo'lmagan, elektrotexnologik va elektrotexnikga bo'linadi. Elektr va elektr xodimlari bo'lmagan va o'z ishlari davomida maishiy yoki ofis jihozlaridan foydala oladigan shaxslar elektr xavfsizligi bo'yicha ko'rsatmalarga ega va elektr xavfsizligi bo'yicha I guruhga kiradi. Shuningdek elektr xodimlari yillik tibbiy ko'rikdan o'tishlari va ularga tayinlangan elektr xavfsizligi guruhini tasdiqlashlari majburdir va manashu talablarga to'g'ri kelishi kerak.

Elektrotexnik xodimlar bu elektrotexnologik va murakkab energiya bilan to'yingan uskunalarga va qo'lda ishlaydigan elektr mashinalariga, ko'chma elektr asboblariga va lampalarga xizmat ko'rsatadigan xodimlar ishlash paytida to'la xavfsizlik mehnat muhofazasi qoidalariga amal qilishlari talab qilingan. Shuningdek elektr xodimlari ham bosqichma bosqich quyidagi to'rt toifalarga qabul qilinadi. Bular:

1. Elektr inshootlariga texnik va ekspluatatsion xizmat ko'rsatishni tashkil etuvchi rahbarlar va mutaxassislar

2. Elektr jihozlari ekspluatatsiya qilish, tekshirish va tezkor almashtirish, ish joylarini ta'mirlash va montaj ishlariga tayyorlash va tamirlash

3. Elektr inshootlarini ta'mirlash, rekonstruksiya qilish va o'rnatish bo'yicha barcha turdagi ishlarni bajarish, shuningdek, himoya va avtomatlashtirish vositalarini sinovdan o'tkazish va ularni sozlash

4. Ekspluatatsiya va ta'mirlash, elektr jihozlari joriy va kapital ta'mirlashni amalga oshirishdir.

Elektr energetika tashkilotlarining vakolatli mansabdor shaxslari xodimlar qo'yilgan talablarga rioya qilishlari majburdir.

Endilikda esa elektr xodimlar bilan ishlashning majburiy shakllarini batafsil tadbiq qilamiz. Xodim yangi lavozimga ko'tarilishi uchun quyidagi boshqichlarni tugatishi kerak. Bular:

Birinchi tibbiy ko'rik

Nazariy tayyorgarlik bunda xodim tomonidan elektroenergetika sohasidagi faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar va texnik hujjatlarni mustaqil o'rganishni nazarda tutadi.

Stajirovka tashkiliy bunda esa tarqatish hujjati bilan tayinlangan amaliyot uchun ma'ul xodimning nazorati ostida 2 dan 14 ish smenasigacha davom etadi. Amaliyot davomida xodim tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlar talablarini o'rganadi, ish joyida yo'nalishni ishlab chiqadi, ishlab chiqarish operatsiyalarini bajarish ko'nikmalariga ega bo'ladi, shuningdek xizmat ko'rsatilayotgan uskunaning xavfsiz va muammosiz ishlashi usullari va shartlarini o'rganadi. Imtixonidan oldin tayyorlash va xodimlarning o'z xizmat vazifalarini bajarishi uchun zarur bo'lgan elektr energetikasi sohasidagi sanoat hujjatlari va yo'riqnoma-texnik hujjatlar talablari bo'yicha bilimlarni tekshirish. Imtixonidan oldingi tayyorgarlik tashkilot tomonidan o'z vaqtida ishlab chiqilgan va tasdiqlangan dasturlarga muvofiq amalga oshiriladi. Stajyorlarni bilim imtixonidan o'tmasdan mustaqil ishlarni bajarishga qabul qilish taqiqlanadi. Shuningdek, bilimlarni tekshirish natijasi tegishli bayonnoma va sertifikatda qayd etiladi va bilimlarni tekshirish jurnalida qayd etiladi.

Xulosa

Albatta, elektr energetika sohasida elektr xodimlarining o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan ham energetika sohasida malakali stajirovkasi bor xodimlar ishlashi kerak va xavfsizlik qoidalarini to'liq bilishi va ularga rioya qilishlari shartdir va belgilangan imtixonlarni topshirishi talab qilinadi. Shuningdek avariya va yong'inga qarshi mashg'ulotlar tezkor va tezkor-ta'mirlash xodimlari tarkibidan xodimlar tomonidan mos ravishda har uch va olti oyda bir marta o'tkazilishi kerak. Maxsus tayyorgarlik kamida 5 va ish vaqtining 20% dan ko'p bo'lmagan bo'lishi kerak va favqulotda va yo'nginga qarshi tayyorgarlik, xizmat ko'rsatiladigan asbob-uskunalarni loyihalash va ishlatish bo'yicha nazariy mashg'ulotlar va rejalashtirilgan ishlab chiqarish amaliyotini o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. G‘ayratjon o‘g‘li, R. S., Oybek o‘g‘li, O., & Bahodirjon o‘g‘li, L. A. (2022). Effect of Using Rolling Material in the Manufacture of Machine Parts. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 3(12), 137-145.
2. Abduhakimov Xurshid Shuxrat o‘g‘li, Luqmonjonov Asadbek Bahodirjon o‘g‘li, & Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o‘g‘li. (2022). YUK TASHISHNI TASHKIL ETISH VA YO‘LLARNING AHAMIYATI . *PEDAGOGS Jurnal*, 10(4), 213–219
3. Luqmonjonov, A. B. o‘g‘li, & Olimjonov, A. O. o‘g‘li. (2023). SHAHAR SHAROITIDA YO‘LLAR VA TRANSPORT TIZIMLARINING TABIATGA TA’SIRI. *INTERNATIONAL CONFERENCES*, 1(2), 762–764
4. Luqmonjonov, A. B. o‘g‘li, & Olimjonov, A. O. o‘g‘li. (2023). BINOLARDAGI ISSIQLIK TIZIMLARIDAGI MUAMMOLAR VA ULARGA YECHIM TOPISH USULLARI. *INTERNATIONAL CONFERENCES*, 1(2), 758–761
5. Oybek o‘g‘li, Olimjonov Asrorbek, Luqmonjonov Asadbek Bahodirjon o‘g‘li, and Nematov Husniddin Muhiddin o‘g‘li. "MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN UNUMLI FOYDALANISH." *International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.
6. Bahodirjon o‘g‘li, Luqmonjonov Asadbek, Olimjonov Asrorbek Oybek o‘g‘li, and Nematov Husniddin Muxiddin o‘g‘li. "**Avtomashinalardan chiqayotgan zararli gazlarning atrof-muhitga ta’siri.**" *International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.
7. Bahodirjon o‘g‘li, Luqmonjonov Asadbek, Olimjonov Asrorbek Oybek o‘g‘li, and Nematov Husniddin Muxiddin o‘g‘li. "**Shamol tezligini aniqlaydigan asboblardan va ularning elektr energiyasiga ta’siri.**" *International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.
8. Bahodirjon o‘g‘li, Luqmonjonov Asadbek, Olimjonov Asrorbek Oybek o‘g‘li, and Nematov Husniddin Muxiddin o‘g‘li. "**Energiya tejamliligining jahon iqtisodiyotidagi o‘rni va ahamiyati.**" *International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.
9. Luqmonjonov , A., Olimjonov, A., & Hamzaliyev , O. (2023). VEHICLE TRANSPORT ORGANIZATION, OPERATING CONDITIONS AND COST OF ITS IMPROVEMENT. *Engineering Problems and Innovations*.

МЕТОД РАСЧЕТА ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ КУЗОВА КРУПНОГАБАРИТНЫХ АВТОТРАКТОРНЫХ ПРИЦЕПОВ

Студенты

Лукмонджанов Асадбек

Олимжонов Асрорбек

(Ферганский политехнический институт)

АННОТАЦИЯ

В наше время довольно сложно представить жизнь без автомобилей. Исходя из этого, тракторы считаются одним из основных звеньев сельского хозяйства и их значение также считается высоким. В данной статье анализируется методика расчета геометрических параметров кузова тягача-прицепа, а также возможность нахождения их габаритных размеров с учетом технических характеристик и условий эксплуатации кузовов-прицепов.

Ключевые слова: трактор, прицеп, колеса, кузов, продукция, технические средства.

Развитие сельскохозяйственного производства в нашей стране во многом зависит от технического обеспечения, разработки и внедрения высокопроизводительных машин, уровня использования техники, повышения качества механизированных работ. В сельском хозяйстве мощность и качество современной техники, оборудования и механизмов должны удовлетворять аграриев и обеспечивать их более дешевой техникой, удобрениями и другими материальными ресурсами. В связи с этим необходимо поднять на новый уровень не только качество направляемых в сельское хозяйство машин, но и эффективность их использования, технологию сельскохозяйственного механизированного производства. При возделывании сельскохозяйственных культур необходимо широко использовать промышленные технологии, защищающие почву, экономящие энергию и труд [1].

Так, решение № 4410 от 31.07.2019 «О мерах, связанных с опережающим развитием сельскохозяйственной техники, государственной поддержкой обеспечения сельскохозяйственной техникой аграрного сектора». Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 08.07.2020 № 430 «О мерах по повышению эффективности деятельности организаций сельскохозяйственного машиностроения». Увеличить объем производства в 1,4 раза, объем экспорта в 2 раза и повысить уровень локализации за счет

дальнейшего развития кооперации в автомобильной отрасли. Определены задачи по организации производства сельскохозяйственной техники в городе Чирчике в виде единого промышленного кластера. При использовании прицепов сельскохозяйственных машин важно не снижать значительно грузоподъемность различных крупногабаритных грузов (хлопок, силос, сено и др.) должен быть большой прицеп [2, 3]. Выбор геометрических размеров актуален при производстве тягачей-прицепов данного типа. Потому что ширина и длина кузова прицепа должны соответствовать габаритам погрузочно-разгрузочных устройств хлопкоприемных пунктов и хлопкоперерабатывающих заводов. Высота кузова ограничивается загрузочной высотой бункера хлопкоуборочной машины при использовании подвесных бортов [4, 5].

Предназначен для перевозки сельскохозяйственной продукции, строительных грузов, сыпучих, вязких и смешанных грузов, грузов различной плотности (высокой плотности - 1200 кг/м^3 и низкой - 100 кг/м^3). Прицеп большого объема, оборудованный кузовами, предназначенными для перевозки различных грузов, должен обеспечивать перевозку следующих грузов [6]: - тяжеловесных грузов с объемной (относительной) массой 1200 кг/м^3 (минеральные удобрения, песок и др.); - нагрузки объемным (удельным) весом 800 кг/м^3 с использованием основных материалов (зерно, биогумус и др.); - грузы объемной (относительной) массой $500 \div 800 \text{ кг/м}^3$ (с листьями корнеплодов, луком, чесноком и др.) с использованием основных досок и низких свесов; - грузы объемной (относительной) массой $100 \div 300 \text{ кг/м}^3$ (хлопчатник, силос, листья лука и чеснока и др.) с использованием основных бортов и высоких решетчатых надстроек. Прицепам также разрешено перевозить сыпучие строительные материалы, за исключением камней и крупных камней. Нагрузки выгружаются из кузова с помощью роторного двигателя. При выборе размеров следует учитывать, что крупногабаритные и тяжелые грузы.

Постановления от 26 декабря 2011 г. определено на основании «Правил обеспечения безопасности движения при перевозке крупногабаритных и тяжеловесных грузов автомобильным транспортом». ширина кузова прицепа не должна быть более 2550 мм, длина не более 12000 мм, а высота не более 4000 мм. Эта длина соответствует размерам погрузочно-разгрузочных устройств хлопкоприемных пунктов и хлопкоперерабатывающих заводов и правилам безопасности дорожного движения. Высота кузова ограничена загрузочной высотой бункера хлопкоуборочной машины при использовании подвесных двигателей. Исходя из вышеизложенных правил, мы рекомендовали внутренние размеры кузова крупногабаритного прицепа следующим образом [7, 8]: Для кузова крупногабаритного прицепа грузоподъемностью 12 т: ширина 2320 мм,

длина 8200 мм, высота, основная 500 мм. на досках и. Поверхность кузова 19 024 м², объем соответственно 9,51. Если учесть перевозку тяжеловесных грузов с большой плотностью (минеральные удобрения, песок и др.) с использованием основных бортов, то общий вес груза будет следующим $m_o = \rho * V = 1200 * 9,51 = 11414$ кг для основного корпуса. Габаритные размеры предлагаемого крупногабаритного прицепа-кузова грузоподъемностью 12 т: грузы объемной (относительной) массой 500-800 кг/м³ (с листьями корнеплодов, луком, чесноком и др.) длина в транспортировке составляет 8200 мм; ширина 2320 мм; высота 900 мм по низкому потолку; $m_n = \rho * V = 700 * 17,12 = 11985$ кг Габаритные размеры кузова большого прицепа грузоподъемностью 12 тонн: грузы объемной (относительной) массой 100÷300 кг/м³ (хлопок, силос, лук и листья чеснока и др.) ширина 2320 мм, длина 8200 мм, высота 2110 мм на высоком накладном сетчатом щите. Поверхность кузова 19 024 м², объем 40 м³. $m_c = \rho * V = 300 * 40 = 12000$ кг. Для предлагаемого 12-тонного кузова прицепа: ширина 2320 мм, длина 8000 мм, высота по основным бортам 500 мм, по низким свесам 900 мм, сетчатые борта по 2110 мм. Поверхность кузова прицепа составляет 19 024 м², объемы 9,51 м², 17,12 м³ и 40 м³ соответственно. $m_o = 11414$ кг, $m_n = 11985$ кг и $m_c = 12000$ кг.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Поэтому выбранные выше габариты полностью соответствуют грузоподъемным характеристикам большого прицепа. Габаритные размеры предлагаемого 12 тонного большегрузного прицепа составляют: длина $l = 8200$ мм; ширина $e = 2320$ мм; высота $h = 2110$ мм; Таким образом, с учетом технических характеристик и условий эксплуатации больших кузовов-прицепов грузоподъемностью 12 т можно найти их габаритные размеры.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. G'ayratjon o'g'li, R. S., Oybek o'g'li, O., & Bahodirjon o'g'li, L. A. (2022). Effect of Using Rolling Material in the Manufacture of Machine Parts. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 3(12), 137-145.
2. Abduhakimov Xurshid Shuxrat o'g'li, Luqmonjonov Asadbek Bahodirjon o'g'li, & Abdubannopov Abdulatif Abdulxaq o'g'li. (2022). YUK TASHISHNI TASHKIL ETISH VA YO'LLARNING AHAMIYATI. *PEDAGOGS Jurnal*, 10(4), 213–219
3. Luqmonjonov, A. B. o'g'li, & Olimjonov, A. O. o'g'li. (2023). SHAHAR SHAROITIDA YO'LLAR VA TRANSPORT TIZIMLARINING TABIATGA TA'SIRI. *INTERNATIONAL CONFERENCES*, 1(2), 762–764

4. Luqmonjonov, A. B. o'g'li, & Olimjonov, A. O. o'g'li. (2023). BINOLARDAGI ISSIQLIK TIZIMLARIDAGI MUAMMOLAR VA ULARGA YECHIM TOPISH USULLARI. *INTERNATIONAL CONFERENCES*, 1(2), 758–761

5. Oybek o'g'li, Olimjonov Asrorbek, Luqmonjonov Asadbek Bahodirjon o'g'li, and Nematov Husniddin Muhiddin o'g'li. "MATEMATIKA FANINI O 'QITISHDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN UNUMLI FOYDALANISH." *International scientific-practical conference on " Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.

6. Bahodirjon o'g'li, Luqmonjonov Asadbek, Olimjonov Asrorbek Oybek o'g'li, and Nematov Husniddin Muxiddin o'g'li. "**Avtomashinalardan chiqayotgan zararli gazlarning atrof-muhitga ta'siri.**" *International scientific-practical conference on " Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.

7. Bahodirjon o'g'li, Luqmonjonov Asadbek, Olimjonov Asrorbek Oybek o'g'li, and Nematov Husniddin Muxiddin o'g'li. "**Shamol tezligini aniqlaydigan asboblardan va ularning elektr energiyasiga ta'siri.**" *International scientific-practical conference on " Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.

8. Bahodirjon o'g'li, Luqmonjonov Asadbek, Olimjonov Asrorbek Oybek o'g'li, and Nematov Husniddin Muxiddin o'g'li. "**Energiya tejamliligining jahon iqtisodiyotidagi o'rni va ahamiyati.**" *International scientific-practical conference on " Modern education: problems and solutions"*. Vol. 1. No. 5. 2022.

9. Luqmonjonov , A., Olimjonov, A., & Hamzaliyev , O. (2023). VEHICLE TRANSPORT ORGANIZATION, OPERATING CONDITIONS AND COST OF ITS IMPROVEMENT. *Engineering Problems and Innovations*.

10. Luqmonjonov , A., Olimjonov , A., & Hamzaliyev , O. (2023). THE ROLE OF COMPOSITE RAW MATERIALS IN THE WORLD INDUSTRY AND THEIR IMPORTANCE IN PRODUCTION. *Engineering Problems and Innovations*.

11. Luqmonjonov , A., Olimjonov, A., & Hamzaliyev, O. (2023). STUDYING THE ROBUSTNESS OF SAFETY INDICATORS IN THE BRIDGE STRUCTURE THROUGH COMPUTER SIMULATION. *Engineering Problems and Innovations*.

12. Luqmonjonov, Asadbek, Asrorbek Olimjonov, and Ozodbek Hamzaliyev. "STUDYING THE ROBUSTNESS OF SAFETY INDICATORS IN THE BRIDGE STRUCTURE THROUGH COMPUTER SIMULATION." *Engineering problems and innovations* (2023).

13. Luqmonjonov, Asadbek, Asrorbek Olimjonov, and Ozodbek Hamzaliyev. "THE ROLE OF COMPOSITE RAW MATERIALS IN THE WORLD INDUSTRY AND THEIR IMPORTANCE IN PRODUCTION." *Engineering problems and innovations* (2023).

14. Luqmonjonov, Asadbek, Asrorbek Olimjonov, and Ozodbek Hamzaliyev. "VEHICLE TRANSPORT ORGANIZATION, OPERATING CONDITIONS AND COST OF ITS IMPROVEMENT." *Engineering problems and innovations* (2023).

15. Oybek o'g'li, O. A., & Bahodirjon o'g'li, L. A. (2023). Development of Technology for the Manufacture of Porous Permeable Materials with Anisotropic Pore Structure by Vibration Molding. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES*, 4(2), 89-94.

УДК 619.636.09

ОСОБЕННОСТИ БОЛЕЗНЕЙ ПЕЧЕНИ У КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА В УСЛОВИЯХ ПРИАРАЛЬСКОЙ ЗОНЫ

Рейпназарова Н.

студентка Нукусского филиала Самаркандского Государственного университета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии.

E-mail: nargizareypnazarova279@gmail.com

Сейпуллаев А.

старший преподаватель кафедры ветеринарии Нукусского филиала Самаркандского Государственного университета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии

E-mail: seypullaevazamat@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Болезни печени являются одной из самых распространенных болезнями среди животных.

Причинами болезни могут быть нарушения зоогигиенических и санитарных правил содержания, кормления, инфекционные и инвазионные болезни, отравления различными токсинами и др. Так как во всех животноводческих фермах имеются те или другие виды болезни, дальнейшие их течения могут отрицательно повлиять на печень. Поэтому данная тема является актуальной.

Ключевые слова: Гепатит, гепатоциты, микотоксины, гликоген, дистрофия, интерферон.

ABSTRACT

Liver diseases are one of the most common diseases among animals.

The causes of the disease can be violations of zoohygienic and sanitary rules for keeping, feeding, infectious and parasitic diseases, poisoning with various toxins, etc. Since there are certain types of diseases in all livestock farms, their further course can adversely affect the liver. Therefore, this topic is relevant.

Key words: Hepatitis, hepatocytes, mycotoxins, glycogen, dystrophy, interferon.

ВВЕДЕНИЕ

Гепатит - воспаление печени диффузного характера, сопровождается гиперемией, клеточной инфильтрацией, дистрофией, некрозом и лизисом гепатоцитов и других структурных элементов, резко выраженной печеночной

недостаточностью. Различают острый (паренхиматозный) гепатит, протекающий с воспалением паренхимы органа, и хронический гепатит, характеризующийся воспалительно-дистрофическими изменениями с умеренно выраженным фиброзом.

Этиология. Гепатит - заболевание полиэтиологической природы. Причины возникновения могут быть следующие: вызывается инфекцией; возникает под влиянием патогенных простейших (protozoa), как результат действия токсических веществ. К гепатитам инфекционного происхождения относится вирусный гепатит собак, пушных зверей, утят и других животных. Воспаление печени возникает при лептоспирозе, сальмонеллезах и других бактериальных болезнях. Из патогенных простейших наиболее часто гепатит вызывают возбудителями пироплазмидозов животных, тейлериозов, эймериозов, токсоплазмозов, трипанозомозов, лейшманиоза собак, балантидиоза свиней и др. Гепатит вызывается экзогенными и эндогенными ядами, токсинами патогенных грибов, химическими веществами, алкалоидами люпина и других растений, соланином картофеля и др. Возможны медикаментозные гепатиты после применения эритромицина, тетрациклина, тетрациклина, тетрациклина, биомицина, антигельминтиков и др. Возможен также переход гепатоза в хронический гепатит.

Патогенез. Общие патогенетические механизмы: клеточная инфильтрация, белково-углеводная и жировая дистрофии, некроз и лизис клеток печени. Преобладающее звено при остром гепатите - некроз и лизис гепатоцитов, при хроническом - их дистрофия. Поврежденные клетки печени теряют способность синтезировать желчь, гликоген, глюкозу, факторы свертывания крови, иммуноглобулины, участвовать в реакциях обмена аминокислот, жирных кислот и других продуктов метаболизма, утилизировать аммиак и другие вредные продукты, конъюгировать билирубин. При гепатите нарушаются функции ЦНС, органов пищеварения, сердца, почек и др.

Особенности патогенеза зависят от этиологического фактора. Например, пироплазмы, бабизии, нуталии размножаются в эритроцитах, разрушают их с высвобождением гемоглобина и свободного билирубина, который не успевает обезвреживаться (конъюгироваться) и вызывает гибель печеночных клеток. Микотоксины, химические вещества (медь, мышьяк, ртуть и др.), алкалоиды, некоторые медикаменты действуют на клетки печени, вызывая их дистрофию, некроз и лизис. При гепатите развиваются синдромы желтухи, цитолиза, холестаза и, возможно печеночной комы.

Симптомы. Так как гепатит часто является следствием какой-либо основной инфекционной или инвазионной болезни, симптоматика складывается из признаков основной болезни и печеночных синдромов. К общим симптомам относятся угнетение, уменьшение или потеря аппетита, повышение температуры тела, увеличение объема печени, ее болезненность вследствие

натяжения капсулы. Отчетливо проявляется синдром печеночной (паренхиматозной) желтухи, диспепсические расстройства, зуд кожи, расчесы, интенсивное желтое окрашивание слизистых оболочек и непигментированных участков кожи, повышение уровня в крови билирубина. При остром и хроническом гепатите отмечается синдром печеночной недостаточности, проявляющейся в нарушении важнейших функций организма: расстройстве пищеварения, плохом усвоении жиров, повышенной кровоточивости, общей интоксикации, резком угнетении до коматозного состояния включительно, потере упитанности и продуктивности, истощении и др. Гепатит сопровождается увеличением селезенки.

Патологоанатомические изменения. Печень при остром гепатите увеличена, дряблая и ломкая, с закругленными краями, рисунок долек сглажен, поверхность разреза мутная, тусклая, цвет органа красно-коричневый, красно-бурый, серо- и красновато-желтый. При хроническом гепатите печень плотноватая, серо- или буро-коричневого цвета с темно-красными полосами и пятнами. При гистологическом исследовании находят изменения в гепатоцитах и других клетках печени, характерные для острого или хронического гепатита.

Диагноз. Учитывают данные анамнеза, результаты клинических и лабораторных исследований. Необходимо исключить цирроз печени, гепатоз, холецистит и холангит. Во всех случаях учитывают возможный этиологический фактор. Цирроз печени протекает хронически, без лихорадки. Печень плотная, селезенка увеличена, возможен асцит. Острый гепатит от гепатоза отличается по этиологии, тяжести течения, температурной реакции. Хронический гепатит от гепатоза отличить трудно. При жировом гепатозе селезенка не увеличена.

Течение и прогноз. При своевременном устранении причины и надлежащем лечении наступает выздоровление. В других случаях острый гепатит переходит в хронический, который, в свою очередь, может заканчиваться циррозом печени.

Лечение. Из рациона исключают недоброкачественные корма, ограничивают скармливание жирной пищи. Назначают хорошее витаминное сено, сенаж, злаковые концентраты, болтушку из отрубей, корнеплоды или картофель. В пастбищный период максимально используют зеленые корма с малым содержанием нитратов и нитритов. Собакам назначают отварное мясо, рыбу, творог, картофельные и овсяные каши, фруктовые соки, растительное масло. Медикаментозное лечение гепатита должно быть строго регламентировано. В качестве средств терапии в основном применяют препараты, улучшающие обмен в печеночных клетках (гепатопротекторы), и препараты противовоспалительного и иммунодепрессивного действия. В качестве гепатопротекторов используют препараты: Лив-52 (внутри КРС - 10-12 таблеток, собакам, кошкам - 1-2 таблетки 3 раза в сутки), липомид или липоевую

кислоту (внутри крупным животным 0,5- 0,7 мг/кг, свиньям, козам, овцам - 0,8-0,9, собакам и кошкам - 1,0-1,5 мг/кг 3 раза в сутки, эссенциале (внутри собакам, кошкам по 1 драже 3 раза в сутки), карсил (внутри ориентировочно по 0,5 мг/кг 3 раза в сутки) (Э.И.Белобородова и др. 2004). Курс лечения 15-30 дней. Вместо эссенциале при вирусном гепатите и других болезнях печени можно использовать отечественный препарат фосфоглив. Ограничено применение противовоспалительных и иммунодепрессивных средств (преднизалона, делагила, азатиоприна, левамизола и др.). Для обезвреживания аммиака рекомендуется внутри глутаминовая кислота по 0,5-1 г на 100 кг массы животного.

При гепатите, вызванном протозойными возбудителями, назначают противопротозойные средства (беренил, золг, метронид и др.). Если гепатит вызван кокцидиями - дают в кокцидиостатики (концидин-10, фармкокцид-10, химкокцид-7 и др.), если бактериями - антибиотики, а вирусами - противовирусные препараты (анандин, камедон, пеоферон, фоспренил). Больным собакам анандин вводят внутримышечно в дозе 20 мг/кг (0,2 мл/кг) массы животного один раз в 1 день курсом 3 дня подряд, при запоздалом лечении срок может быть продлен до 4-6 дней.

Камедон больным собакам в возрасте до 1 года вводят внутримышечно 1 раз в день в дозе 20 мг/кг (0,16 мл/кг), старше года - 15 мг/кг (0,12 мл/кг), курсом 5-7 дней.

Неоферон (таблетки) назначают внутри в дозе 1 таблетка на 10 кг массы животного; разовая доза не более 5 таблеток, 2 раза в сутки, в течение 3-7 дней.

Неоферон для инъекций вводят подкожно в следующих дозах: для собак мелких пород, кошек и норок - 0,5 дозы; для животных массой до 30 кг - 1 доза; массой более 40 кг по 2 дозы на инъекцию. Введение препарата делают 2 раза в сутки курсом 3 дня. Фосфпренил при инфекционном гепатите вводят внутримышечно, в дозе 0,1-0,2 мл/кг собакам, 0,2 мл/кг кошкам.

При гепатите не исключается внутривенное введение 15-10% ного раствора глюкозы, при сильном зуде назначают холестирамин и др.

Профилактика. Проводят общие и специальные мероприятия по недопущению возникновения инфекционных и инвазионных болезней, осуществляют своевременное их лечение. Не допускают использования испорченных, недоброкачественных кормов, ядовитых трав.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: (REFERENCES)

1. Норбоев К.Н., Бакиров Б.Б., Эшбуриев В.М. Хайвонларнинг ички юкумсиз касалликлари. Дарслик. Самарканд 2020й.
2. Бакиров Б.Б., Н.Б.Рузикулов. Хайвонларнинг ички юкумсиз касалликлари. Укув кулланма. Самарканд-2015й.

3. И.Кондрахин, В. Левченко.Диагностика и терапия внутренних болезней животных. Москва-2005г.
4. Эшбуриев Б.М. Ҳайвонларнинг эндемик микроэлементозлари. Монография.Ташкент «Фан» 2008й.
5. Внутренние болезни животных. Щербаков Г.Г., Коробов А.В. Учебник. Издательство «Лань»-2002г.
6. Сивкова Т.Н., Доронин- Доргелинский Е.А. Клиническая ветеринарная гематология. Учебное пособие. Пермь-2017г.
7. Сафаров М.Б., Сафаров М.М. Ветеринария диагностика ва рентгенологияси. Укув кулланма.Тошкент-2019.
8. Ю.Салимов. Фармакология. Дарслик.Тошкент-2012й.
9. Аvezимбетов Ш., Сейпуллаев А. Ишки жугымсыз кеселликлер панинен амелий сабаклар бойынша методик колланба. Ноқис-2022ж

“INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDA TEMIR YO‘L TERMINLARINING LEKSIK - SEMANTIK TADQIQI”

To‘rayeva Xurshida Bahodirovna

O‘zbekiston Davlat Jahon Tillari universiteti

“Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik”
yo‘nalishi magistranti.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada terminologiya bilan ishlash jarayoni muhokama qilinadi. Bo‘lajak mutaxassislar tomonidan o‘quv jarayonida temir yo‘l sohasining tasnifi. Temir yo‘l sohasiga oid atamalar va uni qo‘llash tartibi ta’kidlangan. Ingliz temir yo‘l terminologiyasi mazmuni va strukturasi bilan ajralib turadi. Lingvistik nuqtai nazardan tilning leksik qismini tashkil etuvchi xususiyatlar. Chet tilini o‘qitish metodikasi lingvodidaktikaning ajralmas qismi hisoblanadi va atamalarni o‘rgatishda ularning til xususiyatlarining ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: terminology feature, lexical unit, methodology, didactics, lexical, component, technology, Foreign Language, English.

XIX asrda jahon tilshunosligiga ilmiy-falsafiy qiziqish muayyan til birligi - terminologiyani o‘rganishga e’tiborni kuchaytirdi alohida terminologik ma’noga ega bo‘lib, buning sabablari atamalarning yaratilishi edi va ekstralingvistik omillarning ta’siri bilan uzviy bog‘liq terminologiya. Texnik taraqqiyotning tez sur’atlar bilan o‘sishi natijasida sanoat terminologiyasi ham o‘ziga xos tarzda shakllangan. Bu zaruratni yanada tushuntiradi tarmoq terminologiyasini o‘rganish, uni xorijiy tillarda o‘qitish, qiyosiy turli tillarda qo‘llanilishi, shuningdek, rivojlanish tendentsiyalari mutaxassis tili. Bugungi kunda mamlakatimiz sanoat tizimlarida amalga oshirilayotgan islohotlar shu tilning leksik darajasiga kirib kelayotgan xalqaro terminlar oqimini tezlashtirish. Bu holat soha egalarining yetarli bilimga ega ekanligini taqozo etadi kasbiga oid atama va tushunchalarning asl mohiyati va mazmuni. Terminlarni tarjima qilish usullari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish zarurati, ayniqsa, temir yo‘l sohasida, temir yo‘ldagi atamalarning semantik xususiyatlari sektori, ning tipologik tasnifini taqqoslash turli tillarda terminologiya, lingvistik tahlil va tarjima masalalarini o‘rgatish, atamalarni tuzish ofiksiklar va prefiksiklar yordamida temir yo‘l sektori va ulardan foydalanish shartlari vositasi sifatida fan va texnika tilining muhim tarkibiy qismi tafakkurning mahsuli, tamoyillari, qoidalari, qonunlari, nazariyalari

shakllanishiga xizmat qiladi shaxsning faoliyati. Atamalar nafaqat tilshunoslar, balki tilshunoslar uchun ham foydalanish manbaidir turli soha mutaxassislari.

Yoʻnalishi bilan bogʻliq faoliyat natijalarini keng qoʻllash terminologiya terminologik sohaning keyingi yoʻnalishlarini ochadi, yangilarini belgilash imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarda atamaning turli taʼriflari quyidagilardan kelib chiqadi: masalan, L.Krisin atamaga quyidagicha taʼrif beradi: “termin” leksemasidan lotincha “terminus” soʻzi “tugash”, “tekshirish”, “chegara”, “tugatish” degan maʼnoni anglatadi, V.N.Y.Shevchuk "" atamasi, deb hisoblaydi; - Bu oʻrta asrlarda maʼnosini anglatgan soʻz “aniqlash”, “ifoda qilish”. Izohda aytilishicha, bu atama soʻz yoki birikmadir tuzilishiga koʻra soʻzlar, semantikasi jihatidan esa leksik birlik hisoblanadi maxsus soha doirasi bilan chegaralanadi va bu soha haqidagi tushunchani ifodalaydi».

Kasbiy nutq koʻnikmalarini shakllantirishning dastlabki bosqichida, kelajak mutaxassislari temir yoʻl sohasidagi atamalarning eng asosiy xususiyatlari bilan tanishadilar; va ular oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik va boshqa jihatlar oʻrgatiladi sohaviy atamalar. Oʻquv jarayonida tushuntirish lugʻatlaridan foydalanishga qaratilgan temir yoʻl sohasida atamalarning asosiy xususiyatlarini ochib berishda yetakchi oʻrinni egallaydi kasbiy nutq malakalarini shakllantirishdagi oʻrni. Temir yoʻl sanoatining shartlari terminologik tizim tarkibiga kiradi, soha terminlari: aniq aks ettiradi. Sohaning yoʻnalishi va lingvistik kompetentsiyalari. Shuningdek, bilan bogʻliq atamalar temir yoʻl tarmogʻi tarkibiy xususiyatga ega boʻlib, ular ierarxik munosabatlarni tashkil qiladi, yaʼni murakkab elementlardan oddiy elementlar, shuningdek paradigmatic sintagmatic munosabatlar sohaning boshqa shartlari bilan munosabatlarga kirishadi. Taʼlim jarayonida, atamalarni toʻgʻri talaffuz qilishda interfaol usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir temir yoʻl sohasi bilan bogʻliq, shuningdek, yodlashga erishishda. dan foydalanish interfaol texnikalar dars samaradorligini oshiradi, oʻzlashtirib boradi sohaga oid atamalarning talaffuzi. bu atamalarni bilish, amaliy qoʻllash, toʻgʻri tushunish va tahlil qilish mustahkamlash imkonini beradi.

Terminlarning tuzilishi va qoʻllanilishi ularni farqlash imkonini beradi atama hosil qilish usullariga koʻra umumiy qonuniylashtirish qonuniyatlari mavjud temir yoʻl sohasida qoʻllaniladigan atamalarni tasniflashda quyidagi asosiy mezonlar:

- 1) ijtimoiy faoliyat sohalari boʻyicha tasniflash fan yoki jamiyat;
- 2) tasniflash katta terminologiya doirasidagi kichik tizimlarning oʻziga xos xususiyatlari tizimi.
- 3) tushunchalar boʻyicha terminologik ifoda tasnifi;
- 4) atama tuzilishiga koʻra tasniflash;
- 5) boʻyicha tasniflash terminologiyani yasash usullari;
- 6) asl milliy shartlarga muvofiq;

- 7) shartlarga muvofiq assimilyatsiya qilish;
- 8) gibrid atamalar bo'yicha.

Zamonaviy tillarning terminologik asoslari asl milliy va o'zlashtirilgan tillardan tashkil topgan shartlari. Kelajakdagi mutaxassislarda atamalarning gnoseologik tarkibini o'rganish Bu xususiyatlarni shakllantirishda temir yo'l sohasi yetakchi omil hisoblanadi. "Asosida Zamonaviy ta'lim tizimida rejali, hamkorlikka asoslangan, natijaga yo'naltirilgan, ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat. Ta'limning asosiy vazifalaridan biri yaratishdir o'qituvchilarning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan rivojlanishi uchun shart-sharoitlar tadbirlar. Til va nutq asosan to'rt yarim shardan iborat: fonetika fonologiya, morfologiya, leksikologiya va sintaksis. Tilshunoslikka oid adabiyotlarda, Yaros morfologiyasi va sintaksisi bitta atama - grammatik deb ataladi.

Hozirgi metodologiyada shaxsga yo'naltirilgan o'qitish keng tarqalgan targ'ib qilinadi, unda o'qitishning asosiy g'oyasi darslarni tashkil etishdir eshitish, ko'rish kabi o'rganish turlarini (eshitish, ko'rish va kinestetik) hisobga olish va ta'limning ushbu usullari hisobga olinishini his qilish. Darslarni rejalashtirayotganda, u barcha sanab o'tilganlarni qamrab oladigan mashqlar tizimidan foydalanish rejalashtirilgan o'rganish usullari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. TEMIR YO'LGA BAHOLI SHARTLARNI IJRO ETISH MASALLARI. INGLIZ TILI O'QITISH JARAYONI SO'NOG'I Turobova M.V
2. Krysin L.P. Chet so'zlarning izohli lug'ati. Moskva: 1998. 503 s.
3. Shevchuk V.N. Ingliz tilidagi harbiy atamalarning hosilalari. Moskva: 1983. 198 Pr. 3
4. Nishonov P. Fransuz va Shimoliy tillar tipologik yuridik terminologiyasi Tadei: Filol. muxlis. nom Diss. mavhum. Toshkent, 2009. 26 b

THE ROLE OF ROAD CONDITIONS IN ENSURING TRAFFIC SAFETY

Nazarov Asror Allanazarovich

Associate Professor

Zhonuzokov Choriyor

magistr

Karshi Engeneering Economical Institute, Karshi, Uzbekistan.

ABSTRACT

According to official statistics, the direct role of road conditions in the occurrence of accidents is small. They explain from 2 to 20% of the total number of accidents in different countries. In Russia, various sources in recent years have indicated that the road is the cause of every fifth or seventh accident. The seemingly small influence of the road is due to the fact that traffic police officers investigate incidents without using equipment that could objectively record the size and condition of road elements, as well as weather conditions at the time of the incident.

Keyword: road conditions, road deformation, traffic accidents, pavement, movement speed.

INTRODUCTION

Road traffic accidents can only rarely be attributed to a single cause. Usually they are the result of the interaction of a number of factors, of which one is decisive. Meanwhile, when analyzing statistical data, only one reason is usually indicated, most often the fault of the driver who incorrectly chose the mode of movement, especially since for any incident you can always indicate the speed of movement of one of the participants at which it would not have happened.

A serious clarification was made to this issue by clause 11.1 of the Rules of the Road (1987), according to which the driver is obliged to slow down or stop the vehicle in cases where he is "able to detect an obstacle or danger to traffic." This eliminates the fault of drivers and increases the responsibility of road conditions in accidents at unmarked places of increased slipperiness or as a result of driving into a deep pothole filled with water or powdered with snow.

According to official statistics, the direct role of road conditions in the occurrence of accidents is small. They explain from 2 to 20% of the total number of accidents in different countries. In Russia, various sources in recent years have indicated that the road is the cause of every fifth or seventh accident. The seemingly small influence of the road is due to the fact that traffic police officers investigate

incidents without using equipment that could objectively record the size and condition of road elements, as well as weather conditions at the time of the incident. Among those caused by adverse road conditions, only incidents related to clearly conspicuous failures of the road or road structures are included - poor condition of roadsides and bridges (10-12%), lack of fences, unevenness (25%) or obvious slipperiness of coatings - ice (40 %).

MATERIALS AND METHODS

The underestimation by official statistics of the role of the road in the occurrence of road traffic accidents creates a mood of complacency among road workers and contributes to their formal and sometimes indifferent approach to participation in the fight for traffic safety. It is especially dangerous in that it gives grounds when developing projects for new construction or reconstruction of existing roads to exclude, in search of ways to reduce the cost of work that increases every year, among others, measures directly aimed at improving traffic safety (for example, the installation of sidewalks and lighting in populated areas, referring them to the work of the second stage, performed during operation, or believing that they should be performed by other organizations).

In cases where detailed analysis was carried out with an inspection of the scene of accidents and taking into account the specific features of their occurrence, it turned out that road conditions significantly contributed to the occurrence of these accidents, unexpectedly making driving more difficult compared to previous sites.

Influence of road conditions on traffic safety About 8% of traffic accidents are related to road conditions, the most important of which are slipperiness and evenness of the road. Slipperiness can be caused by various reasons. The road may be slippery due to water, snow or pavement conditions.

When road conditions worsen due to weather changes, the number of accidents with serious consequences decreases, but the number of minor ones increases. Irregularities have a similar effect on traffic safety. On the one hand, an increase in bumps contributes to the vibrations of the car; at high speed, the wheels can be lifted off the road; overturning is possible when driving around an obstacle. On the other hand, on rough roads, drivers reduce their speed, and therefore the danger.

The longitudinal and transverse profiles of the road have a psychological impact on the driver. On a narrow road with sharp turns, the driver is constantly in suspense, so he gets tired faster. On a wide, flat road with large curvature radii, the driver's sense of speed is dulled; from relative inactivity, he loses activity and attentiveness. In this case, the onset of a state of parahypnosis is possible.

The main elements of active, passive, post-accident and environmental safety of the road Road safety is understood as its properties that ensure the safe movement of vehicles on it and the absence of a negative impact on the environment. Like 25 vehicle safety, road safety is made up of active, passive, post-crash and environmental safety. Active road safety is its properties that prevent the occurrence of a traffic accident. The main requirement for the road is good traction, which determines the dynamics of vehicles, the ability to stop in front of an obstacle, and safely maneuver. To ensure good traction, the road surface must be rough.

For this purpose, small fractions of road building materials are introduced into the composition of pavements, which, protruding above the road surface, provide good adhesion of tires to the coating. Water reduces tire traction, and large deep puddles are a serious obstacle when driving at high speed. The streams of water raised into the air pollute the windows of cars and impair visibility. To drain water, roads are always made with a slope in the transverse profile. Water, flowing down from the carriageway, falls on the side of the road, the right of way and is absorbed into the ground. The element of active road safety is the shoulder. Vehicles stop on it and thus do not interfere with other road users. In a dangerous situation, you can use the side of the road to avoid a sudden obstacle. To do this, the shoulder should be wide enough, even, and not wet. The active safety of the road is affected by its geometric parameters: the width of the carriageway and traffic lanes, slope, | radii of curvature, width of the dividing strip.

RESULT AND DISCUSSION

Good fixed lighting of the road at night provides good visibility. Sometimes, near the intersection, the road surface is made wavy. When the car enters this area, it starts to shake, and the driver is forced to slow down. Such an element of the road is called a shaking lane. On suburban roads, buttons (protrusions) are sometimes installed along the marking line between adjacent lanes. If the driver falls asleep on such a road and the car starts to move out of the lane, he runs into buttons that either start shaking him or go down and make different sounds at the same time. The number of traffic accidents at dusk and at night is disproportionately high, especially in settlements without artificial lighting. There are a number of methods to improve the orientation of drivers during night traffic: road lighting; arrangement of road surfaces from light materials ("lightened pavements"); center line marking, laying of light edge stripes; installation of road signs with a reflective or illuminated surface; installation of guide devices on the road, barriers on the median strip to protect against blinding. And: of all these activities, artificial lighting is especially active in reducing the number of accidents. Its introduction reduces the number of accidents by 25-35%. On the roundings of country roads that run in an open area, where it is difficult to perceive a

turn at night, columns with retroreflectors are installed along the roadside: on the right - red, on the left - white. In traffic lights, luminous reflectors on posts clearly indicate the route. The elements of active road safety include road signs, traffic lights, as well as other devices and structural elements that support a safe driving mode. Under the passive safety of the road understand its properties that reduce the severity of the consequences of a traffic accident, if it happened. One of the elements of passive safety are fences, which are installed on dangerous sections of roads with curves, with steep and high slopes.

They prevent the vehicle from falling off the road. On mountain roads, so-called emergency dead ends are used, into which cars with failed brakes can drive. (the inscription for 100 m "emergency dead end") The state of the adjacent territory refers to the passive safety of the road (separation strip m / y sidewalk and FC).

REFERENCES:

1. Babkov, V.F. Road conditions and traffic safety / V.F. Babkov. - M.: Transport, 1982. - 288 p.
2. Silyanov V.V. Transport and operational qualities of highways: textbook / V.V. Silyanov. - M.: Transport, 1984.
3. Brief automobile guide NIAT of the Ministry of Road Transport of the RSFSR. - M.: Transport, 1982.-464 p.
4. Azizov K.Kh. Organization of road safety. T.: -2008
5. Nazarov A.A. Principles of education that develop an innovative approach to engineering professional activities/International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) / <https://www.iiste.org/journals>.

TABLE OF CONTENTS

| Sr. No. Paper/ Author |
|--|
| 1 |
| Sulaymonov, F. U., Abduxakimov, S. X., & Abduxakimova, M. G. qizi. (2023). BURISH SONI $\rho=[k_1, k_2, \dots, k_1, k_2, \dots]$ BO'LGANDA $R_\rho x=\{x+\rho\}$ AYLANA AKSLANTIRISHI UCHUN DINAMIK BO'LINISH QURISH. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(1 SPECIAL), 4–10. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1740 |
| 2 |
| Pulatov, S. S. o'g'li, & Isoqova, E. J. qizi. (2023). UCHBURCHAKLAR MAVZUSIGA OID OLIMPIADA MASALALARNING GEOMETRIK YECHIMLARI VA METODIKASI. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(1 SPECIAL), 11–14. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1741 |
| 3 |
| Qayumova, M. Q. qizi. (2023). TARIXSIZ KELAJAK BO'LMAS. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(1 SPECIAL), 15–18. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1743 |
| 4 |
| Тургунов, А., & Абдирасулов, Ж. (2023). ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ДЛЯ МОНИТОРИНГА НАУЧНЫХ И ИННОВАЦИОННЫХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(1 SPECIAL), 19–22. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1744 |
| 5 |
| Kuziboyeva, M. A. (2023). EKOLOGIK MADANIYATNING SIYOSIY, HUQUQIY VA MA'NAVIY AHAMIYATI. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(1 SPECIAL), 23–27. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1745 |
| 6 |
| Ishboyev, P. U. o'g'li. (2023). QIZIRIQ TUMANI AHOLISI VA XO'JALIGIGA UMUMIY TAVSIF. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(1 SPECIAL), 28–31. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1746 |
| 7 |
| Xolmirzayev, B. M., & Bozorova, G. S. qizi. (2023). SIMPLE SENTENCES EXPRESSING CONDITIONAL RESULT RELATIONSHIPS AND WAYS OF THEIR TRANSLATION. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(1 SPECIAL), 32–35. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1748 |

8

Sindorov, A. O. o'g'li, Sindorova, C. I. qizi, & Yusupov, O. A. o'g'li. (2023). YOVOYI PISTA (PISTACIA VERA) NEMATODE FAUNASI TAHLILI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 36–39. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1749>

9

Norquziyeva, M. S. qizi. (2023). TALABALARNI UMURTOQALILAR ZOOLOGIYASI FANIDAN INTERAKTIV DASTURIY VOSITALAR YARATISH VA ULARDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASH ASPEKTLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 40–43. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1750>

10

Urinboeva, A. X. qizi, & Kosimova, S. S. qizi. (2023). MODERN ENGLISH AND ITS INFLUENCE ON THE UZBEK LANGUAGE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 44–47. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1751>

11

Ишанқулова, Д. У. қ. (2023). ЖИЗЗАХ ШАХРИДА ИНТРОДУКЦИЯ ҚИЛИНГАН АСЕР Л НИНГ ТУРКУМ ТУРЛАРИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 48–51. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1752>

12

Safarboyeva, S. D. qizi. (2023). TARJIMA TANQIDINING HOZIRGI HOLATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 52–55. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1753>

13

Mamitaliev, A. G., Adhamova, O. R. qizi, & Solijonova, M. J. qizi. (2023). KELAJAK AVLOD TARBIYASIDA TASVIRIY SAN'ATNING O'RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 56–62. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1754>

14

Xoliqova, Z. A. qizi. (2023). O'ZBEK BADIY MATNLARINING INGLIZ TILIGA TARJIMASIDA EKZOTIZMLARNING BERILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 63–65. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1756>

15

Yuldasheva, F. (2023). IMPORTANCE OF THE TERMINOLOGICAL USE OF ENGLISH IN INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 66–71. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1757>

16

Xudoyberdiyeva, X. N. qizi. (2023). ZIRADOSHLAR (APIACEAE) OILASI VAKILLARINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 72–78. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1758>

17

Ravshanova, A. R. qizi, Aliyeva, S. X. qizi, & Xushvaqtova, M. U. qizi. (2023). AYDAR-ARNASOY KO‘LLARI TIZIMIDA TARQALGAN DIPLOSTOMUM SPATHACEUM (RUDOLPHI, 1819) TARQALISHI VA HAYOT SIKLI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 79–82. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1759>

18

Chorshanbiyeva, D. . C. (2023). SURXONDARYO VILOYATIDA TA’LIM SOHASIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLAR NATIJASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 83–86. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1760>

19

Turdiyev, S. A., & Akhmedov, S. T. (2023). FUNDAMENTALS OF EXTERNAL NETWORK CHARACTERISTICS OF HYDRAULIC SYSTEM. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 87–93. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1761>

20

Urakova, F. B. (2023). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING MAKTAB SHAROITIGA MOSLASHISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 94–97. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1762>

21

Abdujabarov, A. K., & Kholbekov, K. S. ugli. (2023). DETERMINING THE SPEED OF AN AVALANCHE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 98–100. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1763>

22

Baxritdinova, G. E. qizi. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA UCHRAYDIGAN SIGMATIZMNI BARTARAF ETISHDA O‘YINLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 101–104. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1764>

23

Allaniyazova, G. K., Karimova, G. S., & Temirova, R. M. (2023). SPECIFIC ASPECTS OF THE PROGRAMMING AND ROMANTIC PLOTS IN THE FORTEPIANO CREATION OF FERENCÉ LIST. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 105–107. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1765>

24

Kobilova, G. I., & Mamatqulov, B. U. o'g'li. (2023). INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI ISHLAB CHIQRISHGA JORIY ETISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 108–111. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1766>

25

Yunusova, G. A. (2023). THE TEST AS A QUALIMETRIC TOOL TO ASSESS THE QUALITY OF STUDENTS' KNOWLEDGE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 112–116. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1767>

26

Nararova, N. S. qizi. (2023). TURIZMNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 117–120. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1768>

27

Adizova, O. I. (2023). HISTORY AND ETYMOLOGY OF THE FAIRY TALE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 121–126. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1769>

28

Shamsitdinova, X. M. qizi. (2023). DIVIDEND SIYOSATINI TARTIBGA SOLISHDA KORPORATIV BOSHQARUVNING O'RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 127–129. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1770>

29

Хусанходжаев, У. И., & Низамиев, Р. (2023). ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ТЕХНОЛОГИИ ПЕРЕКРЫТИЮ Р.НАРЫН В СТВОРЕ ШАМАЛДЫСАЙСКОЙ ГЭС. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 130–134. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1771>

30

Жўрахонов, М. Э., & Жумабоев, Ш. С. ў. (2023). КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ ҚЎЛЛАБ- ҚУВВАТЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 135–138. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1772>

31

Jamoliddin, T. (2023). МАХМУР НАЙОТИ ВА SHE'RIYATIDA INDIVIDUALLIK. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 139–143. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1773>

32

Usanov , S. A. (2023). OTA-ONALARNI OILA TOMORQASIDAN QO‘SHIMCHA DAROMAD Olishga tayyorlash. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 144–148. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1774>

33

Abdusalomova, N. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALAR SO‘Z BOYLIGI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 149–153. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1775>

34

Kobilova, F. N., & Abdullayeva, S. I. qizi. (2023). RASSOM O‘KTAM SAIDOV IJODI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 154–159. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1776>

35

Togonbayeva, Z., & Kholmominov, M. (2023). IMAGE OF UZBEKISTAN IN THE INTERNATIONAL AREA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 160–163. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1777>

36

Xatamova, N. R. qizi. (2023). NUTQIDA NUQSONI BO‘LGAN O‘QUVCHILARNING IJODIY FAOLLIGINI OSHIRISHNI O‘RGANISHDA ILMIY-NAZARIY TAHLILI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 164–166. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1778>

37

Allayorov, A., Erniyazova, S., Jabborov , M., & Abdulakimov , M. (2023). SOLENOID MAYDONINING MAGNIT INDUKSIYASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 167–171. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1779>

38

Омонбоева, М. У. к. (2023). ВСЕСТОРОННЕЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА АКТУАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 172–175. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1780>

39

Миралиева, Д. Н. қ., & Байзақов, Ж. А. (2023). ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚҰРАСТЫРУШЫЛАРДЫҢ БІРІ-ЖҮСПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ҚАЛАМЫНАН ТУҒАН ТУЫНДЫСЫ ҚАРТҚОЖА РОМАНЫ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 176–179. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1781>

40

Миралиева, Д. Н. қ., & Байзаков, Ж. А. (2023). ХАЛҚЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ ҮШІН, ӨЗ БАСЫН ҚАТАРҒЕ ТІККЕН ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚҰРАСТЫРУШЫЛАРДЫҢ БІРІ- ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМ, БІЛІМ ЖОЛЫНДАҒЫ ӨМІРІ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 180–183. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1782>

41

Nartashova, Z. M. (2023). OILA PSIXOLOGIYASINING ASOSLARI VA OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 184–186. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1783>

42

Mamatqulova, D. S. (2023). BOLALAR TARBIYASIDA MAKTAB VA OILA HAMKORLIGI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 187–189. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1784>

43

Zohidjonova, M. O. qizi. (2023). SHAMSIRO‘Y HASANOVA – XX-ASRNING IKKINCHI YARMIDA SHARQ SHOIRALARI SIYMOSINI JONLANTIRGAN BIRINCHI AYOL RASSOM. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 190–195. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1785>

44

Eshquvatov, S. X. o‘g‘li, & Sattarova, X. G. (2023). DNK PROFILLAR BAZASINI YARATISHGA DOIR MULOHAZALAR. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 196–201. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1786>

45

Bawenova, A. J. (2023). QARAQALPAQ XALIQ NAMALARI TIYKARINDA BALALAR DÓRETIWSHILIGIN RAWAJLANDIRIWDA INTERAKTIV METODLARDI QOLLANIW USILLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 202–205. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1787>

46

Sattarkulov, L. A. o‘g‘li, Qayumov, A. S., & Qaxarova, A. Q. qizi. (2023). KORROZIYA TUFAYLI GAZ QUVURLARINING ISHDAN CHIQISHINING OQIBATLARINI BAHOLASH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 206–211. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1788>

47

Amirova, N. U. qizi. (2023). PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MOTIVATSIYANING PSIXOLOGIK SHART -SHAROITLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 212–215. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1789>

48

Meyliyev, X., & Tajiboyeva, G. (2023). STUDY AND ANALYSIS OF DEVELOPMENT STAGES OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AFTER INDEPENDENCE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 216–221. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1790>

49

Файзиёв, Х., & Раимқулов, Э. (2023). СЕЛ СУВ ОМБОРЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШ ВА ҚУРИШДА СЕЛ ОҚИМЛАРИНИНИНГ ЗИЧЛИГИ ВА СЕЛНИНГ ҚАТТИҚ ОҚИЗИҚЛАР БИЛАН ТЎЙИНИШ КОФФИЦЕНТИНИ АНИҚЛАШ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 222–228. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1791>

50

Abueva, M. Z. (2023). IMPROVING STUDENTS' READING COMPREHENSION THROUGH GRAMMAR -TRANSLATION METHOD. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 229–232. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1792>

51

Paxratdinov, A. D., & Abdiramanova, Z. U. (2023). ELEKTR ENERGIYA SAPASIN ELEKTR ENERGIYA ISIRAPINA TÁSIRIN ÚYRENIW HÁM HARAКТЕРИСТИКАЛАW. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 233–236. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1793>

52

Nurmov, O. B. (2023). AMIR TEMUR HARBIY SALOHİYATDA JAHONGA MASHHUR SARKARDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 237–242. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1794>

53

Eshonqulov, J. S. (2023). YENGIL SANOAT KORXONALARI FAOLIYATINI OPTIMAL TASHKIL ETISHDA EKONOMETRIK MODELLASHTIRISHNING ROLI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 243–246. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1795>

54

Холмуминова, Д., & Мамадалиева, Ч. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА БИТУМА ДЛЯ ДОРОЖНОГО ПОКРЫТИЯ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 247–254. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1796>

55

Холмуминова, Д., & Мамадалиева, Ч. (2023). МОДИФИКАЦИЯ БИТУМОВ, КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ ИХ ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ СВОЙСТВ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 255–262. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1797>

56

Рубеновна, О. А. (2023). ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 263–268. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1798>

57

Karimov, F. M. (2023). UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI CHIDAMLIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH ME'ZONLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 269–273. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1799>

58

Axmadaliyeva, N. Q. qizi. (2023). QOG'OZNING O'ZBEKISTONGA KIRIB KELISHI VA SAMARQAND QOG'OZI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 274–278. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1800>

59

Ниезов, С. (2023). ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ДОЛЖНОСТНОГО КОНТРОЛЯ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 279–285. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1801>

60

Мадаминова, Д., & Турсунов, Л. (2023). Э. Ф. ҒОЗИЕВНИНГ ШАХС ОНТОГЕНЕЗИДА КОГНИТИВ ЖАРАЁНЛАРНИ ХАРАКАТЛАНТИРУВЧИ МЕХАНИЗМ НАЗАРИЯСИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 286–288. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1802>

61

Мадаминова, Д. (2023). ЎСМИРЛИК ДАВРИДА КОГНИТИВ ЖАРАЁНЛАРНИ ШАКЛЛАНИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 289–291. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1803>

62

Orinov, A., & Yo'ldosheva, H. Y. qizi. (2023). TEATR RASSOMI BOLTABOY IBRAGIMOV IJODI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 292–296. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1804>

63

O'rozova, S. A. qizi. (2023). KO'PFUNKSIYALI ANIONITLAR BILAN RANGLI METALL IONLARINING KOMPLEKS HOSIL QILISH JARAYONI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 297–299. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1805>

64

Baxtiyorov, X. S. o'gli. (2023). O'ZBEKISTONDA ISLOM MOLIIYASI VA ISLOM BANKCHILIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 300–304. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1806>

65

Исаева, Д., & Нигматова, Ф. (2023). ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗМЕРНЫХ ПРИЗНАКОВ ШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ ОСАНКИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 305–312. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1807>

66

Пардаева, З. Ў. (2023). МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА МОЛИЯВИЙ САВОДХОНЛИГИНИ РИВОJЛАНТИРИШ ХАҚИДА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 313–317. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1808>

67

Хайруллаев, М. А. о'g'li. (2023). ZAMONAVIY TECHNOLOGIOYALARNING TIBIYOTDAGI AHAMIYATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 318–321. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1809>

68

Qambarova, M. A. qizi. (2023). YOSH AVLODNI-VATANPARVARLIK RUXIDA TARBIYALASHDA MUSIQANING O'RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 322–325. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1810>

69

Saidyusupova, M. (2023). THE JONES STUDIO ARCHITECTURAL COMPANY CREATED A SCHOOL INTERIOR AND THE EFFECT OF COLORS ON CHILDREN IN IT. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 326–328. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1811>

70

Azimova, N. I. (2023). LINGUOCULTURAL ASPECT OF IDIOMATIC COMPOUND WORDS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 329–332. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1812>

71

Jurayev, B. B., Jumayev, S. S. o‘g‘li, & Yangiboyev, A. E. o‘g‘li. (2023). AVTOMOBILLARDA VODOROD ENERGIYASIDAN FOYDALANISH USULLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 333–337. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1813>

72

Ishanqulova, D. U. qizi, Mamadaliyeva, U. U. qizi, & Mamatkulova, D. O. qizi. (2023). ASALARICHILIK VA ASALARI SUTI HAQIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 338–342. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1814>

73

To‘xliboyeva, Z. A. qizi. (2023). MAKTABGACHA TA’LIM YOSHDAGI BOLALARNING NUTQIY KAMCHILIKLARI HAQIDA TUSHUNCHA VA KELIB CHIQISH SABABLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 343–347. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1815>

74

Mamadjonova, S. T. qizi. (2023). ZAMONAVIY O‘ZBEK MINIATYURASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 348–352. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1816>

75

Utenbaeva, G. M. (2023). IMPROVING THE PRAGMATIC COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 353–356. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1817>

76

Xoshimova, N. A., & Yusupova, N. E. qizi. (2023). TURLI TIZIMLI TILLARDA “YER” KONSEPTI VERBALIZATORLARINING MORFEMIK SATHDA IFODALANISHI QIYOSIY TADQIQI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 357–361. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1818>

77

Умаров, Р. Н. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА С ПРИМЕНЕНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОГРАНИЧНЫХ ВОЙСК В ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 362–367. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1819>

78

Mamashukurov, O. E. o'g'li. (2023). YOSHLAR IJTIMOIIY –MADANIY FAOLLIGINING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 368–372. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1820>

79

Adhamova, O. R. qizi. (2023). TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TARAQQIYOTI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 373–379. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1821>

80

Ruzimova, M. Y. qizi. (2023). BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH JARAYONINI TASHKIL ETISH SHAKLLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 380–385. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1822>

81

Xashimov X. X., & Zulfiqorov, D. R. o'g'li. (2023). RESPUBLIKAMIZDA QO'LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO'MICH TISHLARINI ABRAZIV YEYILISHGA QARSHI ISHLASHINI ASOSLASH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 386–391. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1823>

82

Abdulazizova, F. A. qizi. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLARDA UZUNLIK VA YUZA O'LCHOV BIRLIKLARIGA DOIR MASALALAR YECHISHGA O'RGATISH METODIKASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 392–395. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1824>

83

Umarova, M. (2023). COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORD STRESS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 396–400. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1825>

84

Tuxtasinova, M. I., & Qurbonova, N. I. qizi. (2023). UCHINCHI RENESANS SARI ILDAM QADAMLAR BILAN (PIRLS xalqaro baholash dasturining ikkinchi davriyligiga tayyorgarlik). *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 401–403. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1826>

85

Эргашев, А. А. ў., & Салиев, А. (2023). ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЕ ВОПРОСОВ ПРИ ИНТЕГРИРОВАННЫЕ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СИСТЕМ К ЭЛЕКТРОРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫМ СЕТЯМ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 404–416. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1827>

86

Chorshanbiyev, B., & Ollomurodov, N. (2023). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI XO‘JALIGI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 417–419. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1828>

87

Хасанова, Г. Б., Холмирзаев, Н. Б. ў., & Иброҳимов, Ш. Н. ў. (2023). СЕМЬЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 420–426. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1829>

88

Sarimsokov, S. S., & Risqulova, D. (2023). TYPES OF TESTS USED IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE AND THEIR ROLE IN ASSESSMENT. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 427–430. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1830>

89

Utanova, V. M. kizi. (2023). THE PROBLEM OF MOTIVATION IN THE LINGUISTIC SIGN. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 431–434. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1831>

90

Шаробиддинов, А. Қ. ў. (2023). КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 435–438. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1832>

91

Ро‘lotova, Z. F. (2023). BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH DARSLARIDA FOLKLORIZMDAN FOYDALANISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 439–441. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1833>

92

Narbekov, F. N. (2023). THE ADVANTAGES OF USING REALIA IN TEACHING VOCABULARY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 442–445. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1834>

93

Narbekova, R. U. (2023). THE TECHNIQUES AND WAYS OF USING VIDEOS IN EL CLASSROOMS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 446–450. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1835>

94

Eshmurodov, X. E., Murodova, D. C. qizi, & Shomirzayeva, Z. X. (2023). QAMISH QIRINDILI PLITALARNING MUSTAHKAMLIGIGA YELIM MODIFIKATORINING TA'SIRINI O'RGANISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 451–453. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1836>

95

Тилепов, Қ. Н. (2023). ХУЖЖАТЛИ ФИЛЬМЛАРИДА РЕЖИССЁРЛИК МАҲОРАТ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 454–459. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1837>

96

Usengalieva, D. Y. qizi. (2023). TIL VA UNING JAMIYATDAGI O'RNI. TILIMIZNING QO'LLANILISHIGA DOIR BIR QANCHA MUAMMOLAR. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 460–463. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1838>

97

Bazarbaeva, S. (2023). KO'ZI A'ZZI HA'M SHALA KO'RIWSHI BALALARDIN' PSIXOLOGIYASI HA'M BILIM ALIWI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 464–467. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1839>

98

Luqmonjonov, A. B. o'g'li, & Olimjonov, A. O. o'g'li. (2023). ELEKTR ENERGETIKA TIZIMIDA XODIMLARNING MALAKASINI BAHOLASH DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 468–471. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1840>

99

Лукмонджанов, А., & Олимжонов, А. (2023). МЕТОД РАСЧЕТА ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ КУЗОВА КРУПНОГАБАРИТНЫХ АВТОТРАКТОРНЫХ ПРИЦЕПОВ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 472–476. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1841>

100

Рейпназарова, Н., & Сейпуллаев, А. (2023). ОСОБЕННОСТИ БОЛЕЗНЕЙ ПЕЧЕНИ У КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА В УСЛОВИЯХ ПРИАРАЛЬСКОЙ ЗОНЫ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 477–481. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1843>

101

To‘rayeva, X. B. (2023). “INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDA TEMIR YO‘L TERMINLARINING LEKSIK - SEMANTIK TADQIQI”. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 482–484. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1845>

102

Nazarov, A. A., & Zhonuzokov, C. (2023). THE ROLE OF ROAD CONDITIONS IN ENSURING TRAFFIC SAFETY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 485–488. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1846>